

PEDAGOGIK MAHORAT

12(2)

2024

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

12-son (2024-yil, dekabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2024

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2024, № 12

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Nurulloev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 12, 2024

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кириллова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Андрienko Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоний Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурод Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Чариев Иргаш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор

Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор

Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD)

Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент

Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 12, 2024

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

PhD in Pedagogical Sciences, Firuz N. Nurulloev

PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva

PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM			
1.	<i>ALMARDANOV Jo‘rabek Bobonazarovich</i>	Aksiologik yondashuv asosida bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish	8
2.	<i>BO‘RIYEVA Fayyoza Boxodirovna</i>	Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishda xalq og‘zaki ijodidan foydalanish metodlari	12
3.	<i>DJURAYEVA Salomat Nabiyevna</i>	Boshlang‘ich ta‘limda etnopedagogik namunalar yordamida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash	17
4.	<i>FAYZULLAYEV Sharipboy Nurilloevich</i>	Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlashda ijodkorlikni rivojlantirish	21
5.	<i>MASHRABJONOV Ulug‘bek Azamjon o‘g‘li</i>	Mental arifmetikada qo‘l motorika mashqlari va uning foydali tomonlari	25
6.	<i>MIRZAYEVA Dilfuza Shavkatovna</i>	Art-pedagogikasi texnologiyalarini qo‘llash asosida tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligini rivojlantirish	29
7.	<i>PAXRATDINOVA Roza Azatbayevna</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari shaxsini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning ahamiyati	35
8.	<i>PRATOV Saidmurod Irgashovich</i>	O‘yin faoliyati jarayonida bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini tarkib toptirish	39
9.	<i>RO‘ZIYEVA Gulnigor Shuxrat qizi</i>	Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanish tarixi: O‘zbekistonda va dunyoda	43
10.	<i>TOSHPULATOVA Nargiza Abduraimovna</i>	Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida 5-6 yoshli bolalarda ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarni rivojlantirish	48
11.	<i>XAYDAROVA Shaxlo Narzullayevna</i>	Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizm va uning bolalar rivojlanishiga ta‘siri	55
12.	<i>NASIMOVA Nasiba Qurbon qizi</i>	Integrativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda tayanch kompetensiyalarini takomillashtirishning usullari va mashg‘ulotlarda qo‘llash	60
13.	<i>САЛИМОВ Фаўрам Мухамедович</i>	Мақтабгача таълим ташкилотида жисмоний тарбия бўйича тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш технологияси	64
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH			
14.	<i>ADILBEKOVA Aziza Vladimirovna</i>	Motivational techniques in the EFL classroom: engaging students in language learning	69
15.	<i>FAYZULLAYEVA Nazokat Abdusattorovna</i>	Improving grammar competence among the secondary pupils	73
16.	<i>OCHILOVA Fayyoza Mansurovna</i>	Talabalarda tilshunoslik madaniyatiga oid ko‘nikmalarni shakllantirish metodikasi	78
17.	<i>ORTIQOVA Gulchexra Xamzayevna</i>	Umumta‘lim maktablarida harakat tarzi shakllarining o‘qitilishi	82
18.	<i>UMAROVA Shaxnoza Maxmudjanovna</i>	“Ona tili” fanini integrativ yondashuv asosida o‘qitishda milliy g‘ururni rivojlantirish metodikasi	88
19.	<i>ASHURBAYEVA Ruqiya Qaxxorovna</i>	Ingliz tili fanini o‘qitishda integrativlik	94
20.	<i>VOSIYEVA Shaxnoza Islamovna</i>	Oliy ta‘lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning metodik asoslari	100

21.	XOLIQOVA Ra’no <i>Musurmon qizi</i>	5-6 sinf ona tili ta’limida o’quv topshiriqlarining tavsifi va tasnifiga doir metodik yondashuvlar	104
22.	МУХАМЕДЖАНОВА <i>Ситорабегим</i> <i>Джамолитдиновна</i>	Повышение межкультурной компетенции на английском языке для специальных целей глобальной интеграции на примере студентов-медиков	111
23.	VOXIDOVA Muqaddas <i>Rasuljon qizi</i>	Boshlang’ich sinf ona tili darslarida so’z turkumlariga oid mashg’ulotlar ustida ishlash orqali imloviy savodxonligini takomillashtirish usullari	115
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O’QITISH			
24.	ABDIMUROTOV Oybek <i>Uralovich</i>	Geografiya fanidan mustaqil ta’limni axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish mexanizmlari	120
25.	AJIYEVA Muxabbat <i>Baxtibayevna</i>	Kimyo fani mashg’ulotlarini ingliz tili bilan integratsiyalab o’qitish	128
26.	AMETOVA Guljamilya <i>Elbrusovna</i>	Zamonaviy ta’lim muhitida kimyo fanini o’qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari	132
27.	BADALOV Qodir <i>Abdumalik o’g’li,</i> ABDUG’ANIYEVA <i>Xanifa Uchqun qizi,</i> HAYDAROVA Dilnoza <i>Salimboy qizi,</i> XOLBOYEVA Zarnigor <i>Shuhrat qizi</i>	Maktablarda fizika to’garagini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar	137
28.	ERGASHOV Mansur <i>Yarashovich, BAKAYEVA</i> <i>Zebiniso Izatovna</i>	Kimyo fanini o’qitishda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning afzalliklari	141
29.	ERGASHEV Jamoliddin <i>Maxmayusufovich</i>	Tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o’qitish metodikasini yaratish	148
30.	FAYZIYEV Nozim <i>Asfandiyorovich</i>	Umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini takomillashtirilgan metodika asosida o’qitish	153
31.	GAYBULOVA Gulnora <i>Sadullaevna</i>	Specific methodological features of teaching Biophysics	159
32.	HAYITOV Dilshod <i>Ergashovich</i>	Fizika fanini o’qitishda “davra suhbat”, “muammoli vaziyat” usullaridan foydalanish	164
33.	JALILOV Anvar <i>Abdulloyevich</i>	7-9 sinf o’quvchilarining algebra darslarida tafakkur operatsiyalari rivojlanishining psixologik jihatlari	169
34.	KUNNAZAROV <i>Ongarbay Ilesbayevich</i>	“Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitish jarayonini transformatsiyalash pedagogik muammo sifatida	173
35.	NAZAROV Bahodir <i>Abdusamatovich</i>	Umumiy o’rta ta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini dasturiy vositalar asosida o’qitish	177
36.	NOROVA Nargiza <i>Xalmamat qizi</i>	Xususiy maktablarda tabiiy fanlar darsida integratsion yondashuv: innovatsiyalar va muammolar	183
37.	NORQULOVA Matluba <i>Mamatmurod qizi</i>	Kredit-modul tizimida mexanika bo’limidan laboratoriya mashg’ulotlarini bajarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish	187
38.	SALOMOVA Marg’uba <i>Mamatqulovna</i>	Ta’lim tizimida fizika fanini o’qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanish metodlari	194
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT			

39.	ABDULLAYEV Shuxrat Djumaturdiyevich	Samboning jismoniy tarbiyadagi ko‘p funksiyanaligi hamda murakkab vazifalari	200
40.	AFRAIMOV Alixan Akmalovich	Talabalarning jismoniy tarbiyasi va jismoniy sifatlarini rivojlantirishdagi zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish	206
41.	BARAKAYEV Bahodir O‘roqovich	Jismoniy tarbiya darslarini pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishni takomillashtirish	211
42.	MO‘MINOV Feruzjon Ilxomovich	Malakali futbolchilarda mashg‘ulot jarayonlarini rejalashtirishning yangicha yondashuvlari	215
43.	SAFOYEV Hasan Aminovich	Futbol mashg‘ulotlarida talabalarga texnik va taktik tayyorgarlikni o‘rgatish metodikasi	219
44.	TURAYEV Mahmud Muxamedovich	“O‘zbekistonda o‘tkaziladigan sport bayramlari va tadbirlari asosida o‘quvchilarni jismoniy tarbiyalash samaradorligini oshirish”	225
45.	XASANOV Akmaljon Yuldoshovich	Yuqori malakali bokschilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish	230
46.	XASANOV Otabek Xamidjonovich	Jamoaviy sport turlarida iqtidorli sportchilarni saralashning ilmiy asoslangan nazariy tahlili	235
47.	ХАЛМУХАМЕДОВ Рустам Дехканович, АЛИМОВА Дилором Абдуллаевна	Мусобақаларга тайёргарлик кўришда жадаллик зоналари бўйича юрак-қон томир қисқаришлари частотатаси таҳлили	240
SAN‘AT			
48.	ЮНУСАЛИЕВ Мухаммадкодир Таджимадович	Совершенствование теоретических и практических навыков на занятиях по изобразительному искусству	244
49.	AZIMOV Abror Qahorovich	Umumta‘lim 6-sinf maktab o‘quvchilarini milliy qo‘shiqlar vositasida vokal ijrochilik malakalarini shakllantirish metodikasi	248
50.	ERGASHEVA Dilafruz Chori qizi	Bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	253
51.	ISAEVA Gulbahar Baltabaевна	Umumta‘lim maktabining 4-sinf o‘quvchilariga baxshichilik va jirav qo‘shiqlarini o‘rgatish muammosi	257
52.	MAHMUDOV Azizbek Odiljonovich	Badiiy ijodda jahon tajribalari, ijodiy va falsafiy fikrlashning amaliy ahamiyati	263
53.	MURATOVA Sabohat Choriyevna	O‘zbek raqsini metodik takomillashtirishda mustaqil ta‘lim va o‘quv topshiriqlari	268
54.	QODIROV Baxron G‘iyosovich	O‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochiligida pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda nota yozuvini o‘rgatish	273
55.	QURBONOVA Barchinoy Mirzahamdovna	Akvarel bo‘yog‘idan foydalanish metodikasi	279
56.	SUYUNOV Navro‘z Alisher o‘g‘li	Tez qalamchizgilarda kompozitsiyalar yaratish texnikasi	285
57.	XALILIOV Lenar Shevketovich	Rangtasvir mashg‘ulotlarida talabalarda hissiy barqarorlikni shakllantirishning didaktik imkoniyatlari	290
58.	YULDASHEV Ibrohim Tuychiyevich	Olim hamda san‘atshunoslar tadqiqotlarida Hirot miniatyura maktablari va Kamoliddin Behzodning ijod yo‘li	294
59.	ALLABERGANOVA Maftuna Maxmudovna	Skripkaching eshitish xususiyatlari, nazariy musiqa tinglash usuli asoslari	299
60.	RAMAZONOVA O‘g‘iloy Xolmurodovna	Talabalarda an‘anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslari	304

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLALARDA KOMMUNIKATIV SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH

*Almardanov Jo‘rabek Bobonazarovich,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tadqiqotchisi*

Mazkur aksiologik yondashuv asosida bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish mavzusidagi maqolada bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish bo‘yicha shu kungacha insoniyat yaratgan pedagogik usullar va ularning ahamiyatini ochib beradi. Maqolada asosiy e‘tibor bolalar ijtimoiy rivojlanishining asosini tashkil etuvchi kommunikativ xususiyatlarni shakllantirishda aksiologik yondashuvning mazmunini yoritishga qaratilgan. Bolalarda kommunikativlik bilan bog‘liq sifatlarni shakllanishda ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilada ota-onaning mehr-muhabbati, shirin so‘zi orqali shakllanishi, bu esa o‘z navbatida qadriyatlar asosida kommunikativ sifatlarni tarbiyalash imkoniyati mavjudligi haqidagi fikrlar ifodalangan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ, muloqot, kommunikativ sifat, tarbiya, bolalar, nutq, so‘zlashuv, munosabat.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

На основе данного аксиологического подхода в статье о формировании коммуникативных качеств у детей раскрываются педагогические методы и их значение, созданные к настоящему времени человечеством для формирования коммуникативных качеств у детей. Основное внимание в статье направлено на освещение содержания аксиологического подхода в формировании коммуникативных особенностей, составляющих основу социального развития детей. При формировании качеств, связанных с общением, у детей первые понятия и представления о жизни формируются, прежде всего, через любовь и ласковое слово родителей в семье, и высказывается мнение, что есть возможность воспитывать коммуникативные качества, основанные на ценностях.

Ключевые слова: коммуникативность, общение, коммуникативные качества, воспитание, дети, речь, разговор, отношение.

FORMATION OF COMMUNICATIVE QUALITIES IN CHILDREN BASED ON AN AXIOLOGICAL APPROACH

Based on this axiological approach, the article on the formation of communicative qualities in children reveals pedagogical methods and their significance created by mankind to date for the formation of communicative qualities in children. The main attention in the article is directed to highlighting the content of the axiological approach in the formation of communicative features that form the basis of children’s social development. When forming qualities associated with communication, children’s first concepts and ideas about life are formed primarily through love and kind words of parents in the family, and the opinion is expressed that it is possible to cultivate communicative qualities based on values.

Keywords: communicativeness, communication, communicative qualities, education, children, speech, conversation, attitude.

Kirish. Jamiyatda har qanday ta‘lim tizimining negizida kelajak avlodning taqdiri bilan xalq manfaatlari yotadi. Bu kabi manfaatlarni ro‘yobga chiqarishda yosh avlodning shaxsiy fazilatlari yetakchi o‘rin tutadi. O‘ziga kelayotgan yosh avlodning fazilatlari, ularga shu kunda berilayotgan tarbiyaning turi, hajmi va ta‘lim-tarbiyaning sifatiga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liqdir. Bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish bo‘yicha shu kungacha insoniyat yaratgan pedagogik usullar kamchiliklardan xoli emas. Shuning uchun bunday usullar doimiy taraqqiy etib, barcha tarbiyachi va pedagoglar talabga birday javob beruvchi usullarni izlagan. Shu izlanishlar natijasi sifatida o‘zbeklarda ta‘lim-tarbiya jarayoniga turli yondoshuvlar vujudga kelgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh

kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.”[1] - deb aytdan fikrlari bolalarning kelajagi porloq bo‘lishini nazarda tutganligini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan aksiologik yondashuv asosida bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida demokpatik tapaqqiyotni ta‘minlashga qaratilgan harakatlar strategiyasidan-Taraqqiyot strategiyasi sari yo‘l jamiyatda shaxslararo munosabatlarni yanada takomillashtirish zarurati bilan uzviy bog‘liq. Mazkur o‘zgarishlarning mohiyati jamiyat ongi, kishilarning o‘z o‘zini anglashi va shu asosda kuchli jamiyatdan kuchli davlat sari yo‘qsalishda o‘z aksini topadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-yanvardagi PF-60-son “2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonining 70-maqsadi “Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish” deb nomlanib, unda “Yoshlarni vatanparvarliq fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta‘sir va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat‘iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash”, ta‘kidlanadi. Bu esa jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanib yashashlari zarurligini anglatadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Bugungi kunda maktabgacha ta‘lim sohasida juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda, biroq, o‘quv-tarbiyaviy jarayonda turlicha yondashuvlar olib borilsa-da, bolalarning maktab ta‘limiga moslashishi, tengdoshlari va atrofdegilar bilan samarali muloqotga kirishishi qiyin kechmoqda. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikatsiyaning shakllanish darajasi ilk go‘daklik davri bilan bog‘liqdir.[4]

Bu davrda bola insonlar dunyosiga kirib boradi, so‘zlashish belgilarni o‘zlashtiradi. Odamlar o‘rtasidagi muloqot me‘yorlari va xulq-atvor qoidalari, insonning nutqiy faoliyatining oddiy ko‘rinishlari bilan tanishadi. Maktabgacha yoshdagi bola ilk rivojlanish davrida ijtimoiy munosabatlar dunyosiga kirib boradi. Oila a‘zolari va pedagog-tarbiyachilar bilan muloqotda bo‘lishi orqali asta-sekin xulq-atvor me‘yorlarini o‘rganadi. Lekin bu davrda u o‘z harakatlarini anglay olmaydi. Nutq va muloqot ta‘sirida bolaning ichki dunyosi shakllana boshlaydi. Bolaning kattalar bilan munosabat shakli o‘zgaradi, atrofidagi voqea - hodisalarga munosabat bildiradi. Natijada bolalar kommunikativ faoliyatni o‘zlashtira boshlaydilar. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar kattalar bilan muloqotga kirishadi, o‘z atrofidagi jarayonlar bilan bog‘liq ravishda so‘z zaxirasi kengayib boradi. Bola o‘zi shaxs sifatida muloqotni o‘rganadi. Bu davr kommunikativ sifatlarni shakllantirish juda ham muhimdir. Chunki bolalarda "Men" konsepsiyasi shakllanib bo‘ladi, ya‘ni individuallik yuzaga keladi, o‘z-o‘zini ko‘rsatish ustuvorlik qiladi. O‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rganadi. Individuallashtirishda bolalarning muloqot qilish ehtiyojlariga bog‘liq o‘zgarishlar kuzatiladi. Bunda bolalar asta-sekin ommaviy munosabatlarga kirisha boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirish orqali ularni maktab ta‘limiga intensiv tayyorlash masalasi dolzarb sanalmoqda.

Bolalarda kommunikativ sifatlarni tarbiyalashda oldingi avlodlarning ma‘naviy-axloqiy tajribasi katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘tmishning bugungi kun bilan uzviyligi va davomiyligini ta‘minlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylashga xizmat qiladi, bu orqali har bir xalq avvalo o‘zining ma‘naviy, etnik psixologiyasi, an‘analari, urf-odatlar va xarakterini davomiyligini saqlaydi. O‘zbek xalqining tarixan shakllanib kelgan yuksak milliy qadriyatlari insoniylik, milliy g‘urur, ma‘naviyatni yuksaltirish kabilari jamiyat taraqqiyotidagi qiyinchiliklarni engib o‘tishda yordam beradi. O‘zaro munosabatlarda insonparvarlik oila a‘zolari, qarindoshlarga chuqur ehtirom bilan qarashga, insonning o‘z vijdoni va burchiga sodiqligiga borib taqaladi. Shu yo‘l bilan yosh avlod ertangi kelajak yo‘lida insoniy munosabatlarga intiladi. Bolalarda jamiyatdagi mavjud salbiy illatlarga, jumladan, bemehrlilik egoizm, axloqsizlik kabilarga qarshi kurashishda umuminsoniy, milliy, dunyoviy, axloqiy, estetik ijtimoiy, oilaviy, tarixiy, diniy, ma‘naviy, siyosiy jaryonlardagi an‘ana va udumlarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish mexanizmlarini o‘rgatishimiz zarur.

Insonning eng sof tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilada ota-onaning qalb qo‘ridan chiqadigan mehr-muhabbati, shirin so‘zi orqali shakllanadi. Bolaning xarakteri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma‘naviy mezon va qarashlar – ezgulik, oliyjanoblik, mehr-oqibat va or-nomus kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oilada shakllanadi. Bu esa yana bir bor aksiologik yondashuv asosida bolalarda kommunikativ sifatlarni shakllantirishda oila qadriyatlaridan foydalanish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Tarbiyachi va tarbiyalanuvchi munosabatlarini milliy qadriyatlarimiz asosida rivojlantirish, maktabgacha ta‘lim bosqichida urf-odat va an‘analarni yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Mutaxassislar ta‘kidlaganidek an‘analar tarbiyalanuvchilarda shaxsiy fazilatlarini tarbiyalash, ularning ma‘naviy-ma‘rifiy salohiyatini yuksaltirish, har tomonlama etuk shaxsni shakllantirishda o‘ziga xos tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatishi bilan katta ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi ham,

tarbiyalanuvchi ham muloqot samaradorligini ta’minlovchi milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o’zlashtirishi va amalda qo’llay olishi zarur. Bunday omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Umuminsoniy qadriyatlarni hisobga olish.

2. Milliy urf-odatlarini yaxshi bilish va ularga amal qilish: a) kattalarga hurmat va kichiklarga izzat ko’rsatish; b) xotin-qizlarga alohida hurmatda bo’lish; v) oiladagi tarbiyaviy muhit: er-xotin muomalasi, otaning farzandlariga munosabati, farzandlarning ota-onasiga munosabati; g) ustozlarning shogirdlariga munosabati va muomalasi hamda o’z navbatida shogirdlarning ustozlarga nisbatan munosabati; d) rahbarlarning oddiy insonlarga munosabati; e) qarindosh-uruhlarning o’zaro munosabati va muomalasi; j) mahalladoshlar va qo’shnilarining o’zaro munosabati.

3. Suhbatdoshlarning tafakkur doirasi, bilim saviyasi, dunyoqarashi.

4. Suhbatdoshlarning ruhiy holati.

5. Jamiyatdagi ijtimoiy muhit: tinchlik, osoyishtalib, iqtisodiy ahvol, millatlararo totuvlik.

6. Milliy o’zlikni anglash va boshqa millatlar vakillarini hurmat qilish.

7. “Kommunikativ to’siqlar”ni bartaraf etish malakasini egallash.

8. Muloqot etikasi va etiketini o’zlashtirish.

9. Muloqotning verbal va noverbal vositalarini amaliy o’zlashtirish.

10. Muloqot jarayoniga texnologik yondashuv.

11. O’z muloqot madaniyatini doimiy takomillashtirib borish, kommunikativ idealga intilish. [3]

Olingan natijalar va ularning tahlili. Farzandlarni yoshliklarida kattalarga nisbatan hurmat-ehtirom, kichiklarga nisbatan izzat-ikrom ruhida tarbiyalash asl milliy qadriyatlarimizdan hisoblanadi. Bunda kishilar o’rtasidagi munosabat muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, oila a’zolari, qarindoshlar o’zaro inoq bo’lishlari, qarindoshlik rishtalarini mustahkam bog’lashlari, musibatlariga hamdard bo’lib, shodliklariga sherik bo’lishlari zarur. Zero, yoshligida o’zaro mehr-shafqatli qilib tarbiyalangan bolalar, ulg’ayganlarida ham bir-biriga oqibatli bo’ladilar. Shu nuqtayi nazardan, aksiologik yondashuv asosida tarbiyalanuvchilarda kommunikativ sifatlarni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari mavzusini tadqiq etishda quyidagi vazifalarni belgilab oldik:

- yoshligidanoq bolalarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishga ko’maklashish, o’z-o’zini idora va nazorat qila bilishini shakllantirish;

- bolalarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, Vatanimizning boy ma’naviy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo’lgan ishtiyoqini shakllantirish, malaka hosil qildirish, ularni o’stirib, boyitib borish va estetik tushunchalarini shakllantirish;

- har bir bolaning imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish, faoliyat markazlarining turli sohalarida joriy qilib ko’rish. Bolalar ijodkorligi, iqtidorini yuzaga chiqarish va yanada qo’llab-quvvatlash uchun shart sharoit hozirlash;

- bolalarda insonparvarlik odobi me’yorlarini shakllantirish jumladan, bir-birini tushunadigan, mehribonlik, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik kabi muomala odobini shakllantirish;

- vatanparvarlik dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o’zaro munosabat muloqotni o’rganish, o’z xalqiga, davlatiga sodiqlik uning himoyasi uchun hamisha shay bo’lib turish, O’zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash, yosh avlodni O’zbekiston Konstitutsiyasiga, Bayroqiga, Gerbiga, Madqiyasiga, Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash;

- jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, bolaning noyob qirralarini belgilovchi ijtimoiy mas’uliyat hislarini rivojlantirish;

- mehnat elementlarini singdirish orqali turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondashish fazilatlarini shakllantirish;

- sog’lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib oila sohibi bo’lish istagini shakllantirish;

- bolalarni erkin, mustaqil fikrlashga o’rgatish.

Qadriyat deyilganda avvalo, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo’lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari xodisalari tushuniladi.

Qadriyatlar ijtimoiy xususiyatlarga ega bo’lib, kishilarning amaliy faoliyati jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Qadriyatlar kishilarning turli sohalaridagi, avvalo, ishlab chiqarish, mehnat sohasidagi faoliyati uchun foyda keltiradigan narsa va hodisalar majmui bilan bog’liq ravishda yuzaga keladi. So’ngra asta-sekin bola faolligining orta borishi oqibatida nisbiy mustaqil soha tarzida amal qila boshlaydi. Tabiat va jamiyat hodisalari inson faoliyati natijasida qadriyat sirasiga kiritiladi. Insonning manfaatlari, ehtiyojlarini qondira olmagan, orzu-istaklari, ideallariga mos kelmaydigan tabiat va jamiyat hodisalarini qadriyat deb baholash noo’rindir.

Bolalarning kommunikativ sifatlariga turli ma'lumotni etarli darajada idrok etish qobiliyati, uning boshqalarga xususan, tengdoshlariga ta'sir qilish qobiliyati, o'zini baholashi va o'zini o'zi qadrlashi, shuningdek kommunikativ kodlari normalarini bilishi kabilar kiradi. Shaxs kamolotida insonlar bilan o'zaro muloqot va suxbatlashish muhim ekanligini sharq allomalari xam pedagogik qarashlarida asoslab berganlar. Dunyoda ikkinchi muallim deb tan olingan Abu Nasr Farobiy "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida" asarida "inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi. Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi"-degan g'oyani ilgari suradi. Darhaqiqat, bola shaxsini rivojlanishida uni o'zgaralar bilan samarali muloqoti, dunyoqarashi va kommunikativligi muhim o'rin egallaydi

Kommunikativ ko'nikmalar sirasiga mazmunli nutq so'zlash, idrok qilish, tushunish, mushohada yuritish va berilayotgan ma'lumotlarni mazmunga ko'ra o'zgartirish kabilar kiradi. Kommunikativ ko'nikmalar amalga oshirilishiga ko'ra ikki ko'rinishida bo'ladi. Bular: introsub'ektiv (ichki) yoki ekstrasub'ektiv (tashqi) kommunikativ ko'nikmalari ya'ni ma'lumotlarni ishlab chiqaruvchilardir. Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda nutqiy faoliyatning ijodiy turi namoyon bo'ladi. Bunday vaziyatlarda bolalarda bog'lanishli nutq ham rivojlanadi. Kommunikatsiya ishtirokchilarida kommunikativ ko'nikmalar bulishi zarur, ya'ni og'zaki va yozma nutqni tushunish va tasavvur qilish, qabul qilish, shaxsiy muloqot vazifalarini amalga oshirishda ulardan foydalanish kabilar shakllanadi.[2]

Xulosa. Shunday qilib, bolalar nutqining strukturaviy kommunikativ sifatlariga to'g'rilik, boylik, soflik kabi xususiyatlar kiradi. Nutqning funksional kommunikativ sifatlariga esa uning aniqligi, mantiqiyliqi, ifodaliligi, foydalanish mumkinligi, nutqning ta'sirchanligi va maqsadga muvofiqligi kabilar kiradi. Mazkur mavzuning tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarda kommunikativ sifatlarini shakllantirishda aksiologik yondashuvni qo'llash jarayonida o'zbek xalqining milliy qadriyatlaridan kelib chiqib tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish orqali ularning odob-axloqi, ma'naviyati va munosabatlarini yuksaltirish mumkin.

Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarni ilg'or texnologiyalar bilan bog'lash har bir bolada milliy vatanparvar, o'ziga ishongan shaxsni tarbiyalashi zarur. Tarbiyachi ta'lim va tarbiya jarayonida bolalarda kommunikativ sifatlarini o'zining millati ruhida tarbiyalasa, shu orqali bola butun dunyoga, o'z hayotiga va boshqalar hayotiga o'qimishli odamning dunyoqarashi bilan munosabatda bo'lishi jarayonining asosiy negiziga aylanadi. Darhaqiqat, aksiologik yondashuvga asoslangan insonparvar ta'lim farzand kamoloti uchun kuchli asos yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. “Ўзбекистон”, 2016. Б.146.
2. Бочарникова М. А. // Молодой учёный. 2009. - № 8 (8). - С.130-132 с.
3. Зунунов А ва бошқалар. Педагогика тарихи: Акад.лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. - Т.: "Шарк", 2002. - 192 б.
4. Комилова Д.А. Мактабгача ёшдаги болаларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришга оид назариялар. // Замонавий таълим. 2021.№ 4.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODIDAN FOYDALANISH METODLARI

*Bo‘riyeva Fayyoza Boxodirovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti
Shahrisabz O‘zbekiston
fayyozaboriyeva@gmail.com*

Kelajagimiz poydevori bo‘lgan bolalarga insonlar hayoti tabiat bag‘rida kechishini, inson va tabiatning o‘zaro bog‘liqligini, hamda bu bog‘liqlik ijobiy va salbiy oqibatlarini anglatishi, shu orqali bolalar o‘rtasida ekologik tarbiyani yo‘lga qo‘yish, yosh qalblarda ona zaminga, tabiatga mehr-muhabbat tuyg‘ularini uyg‘otish-bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Kalit so‘zlar: ekologik tarbiya, pedagogik metodlar, xalq og‘zaki ijodi, topishmoqlar, maqollar, matallar, laparlar.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОЛЬКЛОР В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Рассказывать детям, которые являются основой нашего будущего, о том, что жизнь человека происходит на лоне природы, о взаимозависимости человека и природы, о положительных и отрицательных последствиях этой связи, тем самым формируя экологическое воспитание у детей, пробуждая чувства любви к матери-земле и природе в молодых сердцах - это актуальные задачи на сегодняшний день.

Ключевые слова: экологическое воспитание, педагогические методы, фольклор, загадки, пословицы, поговорка, частушки.

METHODS OF USING FOLKLORE IN ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRESCHOOL CHILDREN

To teach children, who are the foundation of our future, that human life takes place in the bosom of nature, the interdependence of man and nature, and the positive and negative consequences of this interdependence, thereby establishing ecological education among children, arousing feelings of love for mother earth and nature in young hearts is one of the urgent tasks of today.

Keywords: ecological education, pedagogical methods, folklore, riddles, proverbs, adages, ditties.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida milliy qadriyatlar, boy ma‘daniy merosga asoslangan milliy ma‘naviyatning yuksalishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda ta‘lim mazmuniga ham milliy qadriyatlar g‘oyalarini singdirish asosida yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalar orasida bolalarni globallashuv davrining eng muhim muammolaridan biri-xalq og‘zaki ijodi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiyani shakllantiruvchi bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish alohida ahamiyat kasb etadi[1].

Barkamol yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish hamda ularni ona yurtini sevishtga, moddiy va ma‘naviy boyliklarini asrab-avaylashga, atrof-muhit tozaligini ta‘minlashga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Modomiki, kelajagimiz yosh avlodlar qo‘lida ekan, bolalarni maktabgacha yoshliklaridanoq tabiatni asrab-avaylashga oid ekologik bilimlar bilan va tabiat bilan yaqindan tanishtirib borish, ularga ekologik tarbiya berish, shu orqali bolalarning borliq to‘g‘risidagi tasavvurini boyitish, dunyoqarashini o‘stirish, hayotiy tajribalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini, nutq madaniyatlarini, ma‘naviy hissiyotlarini taraqqiy toptirish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida milliy qadriyatlar, boy ma‘daniy merosga asoslangan milliy ma‘naviyatning yuksalishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda ta‘lim mazmuniga ham milliy qadriyatlar g‘oyalarini singdirish asosida yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu vazifalar orasida bolalarni globallashuv davrining eng muhim muammolaridan biri-xalq topishmoqlari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiyani shakllantiruvchi bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Barkamol yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish hamda ularni ona yurtini sevishtga, moddiy va ma‘naviy boyliklarini asrab-avaylashga, atrof-muhit tozaligini ta‘minlashga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Modomiki, kelajagimiz yosh avlodlar qo‘lida

ekan, bolalarni maktabgacha yoshliklaridanoq tabiatni asrab-avaylashga oid ekologik bilimlar bilan va tabiat bilan yaqindan tanishtirib borish, ularga ekologik tarbiya berish, shu orqali bolalarning borliq to‘g‘risidagi tasavvurini boyitish, dunyoqarashini o‘stirish, hayotiy tajribalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini, nutq madaniyatlarini, ma‘naviy hissiyotlarini taraqqiy toptirish yanada muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Taniqli folklorshunos O. Safarov o‘zbek bolalar xalq poetik ijodini tadqiq qilar ekan, bolalarning quyosh, oy, kamalak, shamol, yomg‘ir va tabiatning boshqa hodisalariga munosabatlarini ifodalovchi «yalinchoqlar» hamda hayvonlarga, qushlarga, hasharotlarga murojaat tarzida yaratilgan «hukmlagichlar», shuningdek, bolalar taqvimiga, ya‘ni yil fasllariga aloqador mavsum va marosim qo‘shiqlari haqida qiziqarli ma‘lumotlar beradi. Bu qo‘shiqlarning yana bir fazilati bolalarga xalqona ekologik bilim va tarbiya berishga mo‘ljallanganligi bilan e‘tiborni tortadi.

Keyingi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish masalasining dolzarbligidan kelib chiqqan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta‘limi va tarbiyasi muammosiga bag‘ishlangan bir qancha ilmiy ishlar amalga oshirildi, metodik qo‘llanmalar yaratildi. Jumladan, X. Bobomirzayevning «O‘zbek bolalar folklorining pedagogik mohiyati va o‘quv-tarbiyaviy jarayonda ulardan foydalanish», M. Rahimqulovning «Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ekologik qadriyatlar asosida tarbiyalash» mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyalari shular jumlasidandir[6].

Ularning barchasida ekologik tarbiya-umumiy tarbiya tizimining tarkibiy qirralaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. P.Yusupova dissertatsiyasida, asosan, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘simliklar olami xususidagi bilimlari darajasi tahlil etilarkan, bolalar o‘rganishi, ko‘zda tutilgan har bir o‘simlik haqida qanday ma‘lumotlarni berish lozimligi ko‘rsatib o‘tilgan. X. Bobomirzayev ishida esa, o‘zbek bolalar folklori materiallaridan foydalanib, bolalarga ta‘lim-tarbiya berish muammosi umumiy holda bayon etiladi. Shuningdek, yo‘l-yo‘lakay bo‘lsa-da bolalarga ta‘lim-tarbiya berishda topishmoqlarning pedagogik imkoniyati haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. M.Rahimqulova ishida esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida ekologik tarbiyalash muammolarini oydinlashtirishga harakat qilingan.

Shunday qilib, katta guruh yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishda xalq og‘zaki ijodidan foydalanish o‘ta muhim muammolardan biri bo‘lib, unga qiziqish XX asrning 30-yillaridan boshlangan bo‘lsa-da, hozirgacha o‘z ilmiy yechimini kutayotgan dolzarb masalalardan bo‘lib qolmoqda. Muammoning ilmiy yechimi maktabgacha ta‘lim tashkilotlari bolalariga samarali metodik yordam sifatida xizmat qilishi bilan ham g‘oyat dolzarbdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ekologik tarbiya avvalgi maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tashkil etila boshlangan 30-yillardanoq boshlangan. Biroq unda hali ekologik tarbiya konsepsiyasi hozirgidek aniq ishlab chiqilgan dasturlar, rejalar asosida emas, balki u yoki bu ta‘lim-tarbiya yo‘nalishiga moslab, yo‘l-yo‘lakay bolalar ongiga singdirilgan. Bunda ko‘proq tabiatga sayrlar davomida bolalarga ekologik bilim berishga harakat qilingan. Natijada 50-yillarga kelib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari bolalarining ekologik tarbiyasini ilmiy-nazariy jihatdan tashkil qilishga qaratilgan ta‘lim dasturlari asta-sekin yuzaga kela boshladi va ular yildan yilga yangilanib, boyib bordi. Bora-bora bolalar o‘rtasida turli tashkiliy tadbirlar (Qushlar bayrami, mehrjon, gullar bayrami, hosil bayrami va hokazolar) tez-tez o‘tkazilib, bolalarning tabiat bilan yaqinligini amalga oshirish, ularning tabiatga nisbatan chuqur mehrini uyg‘otishga harakat qilindi. Asta-sekin maktabgacha ta‘lim tashkilotlari mutaxassisleri tomonidan bolalar o‘rtasida ekologik tarbiyani yaxshi yo‘lga qo‘yish, ularning ekologik bilimini va madaniyatini oshirish uchun eng qo‘l keladigan metodlarni izlab topishga, aniqlashga nisbatan qiziqish birmuncha kuchaya bordi.

Takomillashtirilgan “Ilk qadam” maktabgacha ta‘lim tashkilotining davlat o‘quv dasturida berilgan namunaviy o‘quv rejasida Fan va tabiatshunoslik asoslari, Ekologiya faoliyatlarida bolalar uchun atrof-olam haqidagi bilimlarning ilk tushuncha va tarbiyaning berib borilishi ekologik tarbiyaning qanchalik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatib turibdi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari mansub bo‘lgan topishmoq (bu narsaning nima ekanligini bilishni tinglovchi yoki o‘quvchining ixtiyoriga qoldiradigan o‘yin bo‘lib uning hususiyatlarini, ismini tilga olmay, bilvosita aytib beradi), matal (muayyan hayotiy hodisani aniq va to‘ri belgilab beradigan obrazli ifoda va ibora), maqol (qisqa va lo‘nda, obrazli va obrazsiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma‘noli hikmatli ibora), laparlar yoki mehnat qo‘shiqlari tabiat va ekologiya bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, zamonaviy ta‘limning eng rivojlangan sohasi bo‘lib kelayotgan tanqidiy, mantiqiy fikrlashga o‘rgatish uchun ham eng oson usullardan biri bo‘lib ham xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tabiatni asrash har kimning insoniy burchidir. Tabiatni asrab avaylash qadimiy ajdodlarimizdan merosdir. Xalqda ekologik tarbiyani amalga oshirishning, o‘z yo‘llari bo‘lgan. Bu boradagi xalqona an‘analarni o‘rganish va ularning hozirgi turmush tarzimizga mos keladigan tomonlarini aniqlab, ekologik tarbiya jarayonida foydalanish o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Xalq orasida keng tarqalgan ayrim

tabu-ta’qiqar ham bevosita ekologik tarbiyaga yo’naltirilganligi bilan diqqatni tortadi. Masalan, yong’oq, olma, o’rik, tut va hokazo mevali daraxtlarni chopish tahqiqalanadi. Chunki xalq nazdida bu daraxtlar bir muncha tilsimlashtirilgan. Ularda yaxshi yoki yomon ruhlar manzil qurib olishi mumkin deb qaraladi. Shuning uchun bu daraxtlar bemavrid chopib tashlansa, ularda manzil qurgan ruhlar g’azabga kelib, chopgan insonga zarar yetkazishi mumkin deb tasavvur qilinadi. Qolaversa, yana ushbu daraxtlar mevali bo’lgani uchun insonga rizq-ro’z hadya etadi.

Shu bois uni chopib tashlash bilan inson o’z rizqini o’zi qiygan bo’ladi. Yoki xalq farzandni mevaga qiyos etgani uchun mevali daraxtlarga ozor yetkazish bilan inson o’z farzandiga ozor yetkazishi mumkin deb qaraladi. Shunday qilib, xalq orasida suvni, ayrim jonivorlarni, o’simlik va daraxtlarni asrab-avaylash maqsadida juda ko’p tabu-ta’qiqar yaratilgan bo’lib, yoshlarga ekologik tarbiya berishda samarali foydalanish mumkin. Ekologik ta’lim va tarbiyaning tub ma’nosi-tabiati va jamiyat o’rtasidagi doimiy birlik va ularni bir-birlariga bog’lovchi tabiiy hamda ijtimoiy qonunlarni o’rganish, hayotga tatbiq qilishdan iboratdir. Ekologik ta’lim va tarbiya- bu insonni tabiatga qadam quygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq-odob yuzasidan halqimizning tabiatga hurmat va e’tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarni tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko’paytirish, bog’u-rog’lar gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uyg’otishdan iboratdir. Xalq og’zaki ijodidan foydalanish bolalarni milliy qadryatlarga nisbatan hurmat tuyg’usini shakllantirishda ham katta yordam beradi va ularning mantiqiy fikrlashini ham yanada rivojlantiradi. Topishmoq - bu narsaning nima ekanligini bilishni tinglovchi ixtiyoriga qoldiradigan o’yin bo’lib, uning xususiyatlarini ismini tilga olmay, bilvosita aytib beradi. Topishmoqlarda yashiringan aniq narsaning individual xususiyatlari lo’nda, aniq, sodda va tushunarli tarzda badiiy so’z vositasida chizib beriladi. Ularda borliqdagi narsalarning o’zaro o’xshashligi va yaqinligi to’g’risida ma’lumotlar beriladi. Shu ma’lumotlar yordamida inson tevarak-atrofidagi narsa-hodisalarning serqirraligini his qiladi. Topishmoq endilikda tom ma’noda, bolalar ma’naviy mulkiga aylandi va ularni hozirjavoblikka, topqirlikka, narsa va hodisalar mohiyatini teran anglashga, sezgirlik va sinchkovlik bilan kuzatishga o’rgatish uchun xizmat qilmoqda. Maqol — xalq og’zaki ijodi janri; qisqa va lo’nda, obrazli va obrazsiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma’noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli. Muayyan aniq shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg’ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Matal — muayyan hayotiy hodisani aniq va to’g’ri belgilab beradigan obrazli ifoda, ibora. Matalda o’xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq so’z kabi badiiy vositalardan foydalaniladi. Majoziy iboraning o’z asl ma’nosi bilan ko’chma ma’nosi o’rtasida yaqinlik, mantiqiy bog’lanish bo’lishi lozim. Matallar bir yoki bir necha jumladan tuziladi, ular orasida qofiyalanish hamisha ham saqlanmaydi. Ko’rinib turibdiki xalq og’zaki ijodi tabiat hodisalari va ekologiya bilan chambarchas bog’liqdir. Bolalarga bu usulda ta’lim tarbiya berish qadryatlar bilan ularni sug’orish shu asnodan ekologik tarbiya berishdir. Bu orqali esa kelajakda yetuk, bilimdon yoshlarni yetishtirish har bir pedagogning oliy orzusi hisoblanadi. Shu o’rinda ekologik tarbiyaning asosiy shakllari bilan tanishib o’tish lozim:

- To’g’ridan-to’g’ri ta’lim faoliyati-Faoliyat bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishlarini tashkil etishning yetakchi shaklidir.

- Ekskursiyalar

- Ekologik bayramlar va hordiq

- Kundalik hayotda bolalarni tabiat bilan tanishtirish. Bugungi kunda yurtimizda maktabgacha ta’lim sohasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan "Ilk qadam" davlat o’quv dasturi, Maktabgacha ta’lim davlat ta’lim standarti, Maktabgacha ta’lim konsepsiyalarining ishlab chiqilishi va tatbiq qilinishi umumiy pedagogik jarayonning muhim qismidir. Har qanday jarayonda bo’lgani kabi tarbiyachilar ham o’zlarida mavjud bo’lgan barcha ta’lim usullari va usullaridan foydalanishga harakat qilishadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik ta’lim berishning bir necha shakllari mavjud. Bular: Vizual, amaliy.

Vizual usul yuz marta aytishdan ko’ra, bir marta ko’rsatgan ma’qul, ayniqsa, bolalar va ularning tabiat bilan munosabatlari haqida. Ekologik ta’limda vizual usullar: kuzatishlar, rasmlarni ko’rish, modellarni namoyish qilish, slayd- shou. Vizual usullar bolalarning bilim faoliyati imkoniyatlariga to’liq mos keladi, ularga tabiat to’g’risida jonli, aniq g’oyalarni shakllantirishga imkon beradi.

Amaliy usul o’yinlar, tajribalar, modellashtirish. Ushbu usullardan foydalanish pedagogga alohida obyektlar va tabiat hodisalari o’rtasidagi aloqalar va munosabatlarni o’rnatish orqali fikrlarni aniqlashtirish va chuqurlashtirish, tizimga olgan bilimlarini kiritish imkonini beradi. Amaliy usullar bolalarni ekologik madaniyatga to’liq qo’shilishi uchun juda muhimdir

Xulosa va takliflar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining tayyorlov guruhlarida xalq og’zaki ijodi orqali ekologik tarbiya berishda bu yoshdagi bolalarning ekologik mavzudagi bilimlarini, ularni bilishi, ular bilan nechog’lik tanishganlik darajasi, bolalarning ona tabiat haqidagi bilimlari va ularni qo’llay olishlari juda

katta ahamiyat kasb etadi. Bu bilim va ko'nikmalarning mustahkam egallanib borishida mazkur dastur va qo'llanmalarda bolalarga xalq og'zaki ijodi orqali ekologik tarbiya berishga maxsus o'rin ajratilayotganligidadir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining katta guruhlarida bolalarning xalq og'zaki ijodini bilish darajasini takomillashtirish ko'p jihatdan ularning psixik rivojlanishi (xotira, diqqat, sezgi, nutq, tafakkur) umumiy mantiqiy fikrlash darajasi, bolalarbop xalq og'zaki ijodi namunalaridan ularga o'rgatish va bu namunalarning soddaligi va ravonligi, qiziqarliligi, obyektiv voqea va hodisalar xususida ekanligi, ular ustida uzluksiz ishlash jarayonini qanday tashkil etish singari amaliy harakatlar bilan chambarchas bog'langandir. Xalq og'zaki ijodi bolalarni yaratuvchanlik faoliyatiga hurmatini tarbiyalaydi va unda qatnashish xoxishini uyg'otadi, o'z o'lka tabiatidan, unda yashovchi mehnat ahlidan g'ururlanish hissini mustahkamlaydi. Xalq ijodi namunalarida xalqning turmush tarzi, ijtimoiy va maishiy hayoti, mehnat faoliyati, tabiat va jamiyatga qarashlari, e'tiqodi va diniy tasavvurlari, inson va olamga nisbatan his tuyg'ulari, badiiy olami, bilim darajasi, baxtli va adolatli zamon haqidagi o'yfikrlari o'z ifodasini topgan. Xalq ijodining turlari xalq turmush tarzi, yashash sharoitlari, ijtimoiy mehnat darajasiga mos ravishda shakllanib, avloddan avlodga, ustozdan shogirdga o'tib, doimiy ravishda mukammallashib, sayqallashib, tobora an'anaviylashib borgan va nihoyat, kasbiylik (professionallik) xususiyatiga ega bo'lgan, jonli ijro sharoitlari va kundalik amaliyotda bizgacha yetib kelgan. Yuqorida tilga olingan barcha metodlar va usullar bolalarda tabiatga nisbatan qizig'ish uyg'otadi, ularni yanada sinchkovlik bilan kuzatishga, kuzatayotgan narsa ustida chuqquroq o'ylashga, fikr, bilim doirasini kengaytirishga, har xil tabiiy voqea, hodisalarni so'z bilan chiroyli qilib to'g'ri ifodalab berishga o'rgatadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan maktabgacha ta'lim muassasalari uchun «Ilk qadam». Maktabgacha ta'lim muassasalari davlat o'quv dasturi. Tuzuvchilar: I. V. Grasheva, L. G. Yevstafeva, D. T. Mahmudova, Sh. B. Nabixonova, S. V. Pak, G. E. Djanpeisova. – T.: MTV, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasining Ilk va Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. T.: 2018-yil 18-iyun 1-son
3. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalq imiz bilan birgaquramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017
4. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. “O'zbekiston” 2017.
5. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O'zbekiston” 2016.
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi «T» harfi 4-tom «Davlat ilmiy nashriyoti» T.: 2004-yil 107-bet umumiy 703-bet.
7. A. Madvaliyev tahriri ostida O'zbek tilining izohli lug'ati «T» harfi «Davlat ilmiy nashriyoti» T.: 2020-yil to'rtinchi jild 606-bet umumiy 149-bet.
8. M. I. Nuriddinova «Tabiat bilan tanishtirish metodikasi» qo'llanma «Cho'lpon» nashriyoti T.: 2005.
9. G. Davkarova. «Quvnoq Topishmoqlar» to'plami. «Bayoz» nashriyoti T.: 2019.
10. O. Safarov. “O'zbek Xalq Og'zaki Ijodi” Darslik.” Musiqa” nashriyoti. T.: 2010.
11. F. Qodirova, SH. Toshpo'latova, N. Kayumova, M. A'zamova «Maktabgacha Pedagogika» darslik «Tafakkur» nashriyoti. T.: 2021y
12. Nuriddinova M. I. “Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi” o'quv qo'llanma T.: “Cho'lpon nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi” T.: 2005.
13. A. To'xtayev. T., “O'qituvchi”, 1998y
14. Yu. Shodimetov. Ijtimoiy ekologiyaga kirish. T., “O'qituvchi”, 1994y
15. Chutboyeva Muhlisa Nuriddin qizi “Xalq og'zaki ijodi - noyob qadriyat” // “Tafakkur manzili” jurnali, 2022 y.
16. Shomirzayev M. X. Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Darslik.. – T.: “TerDU nashr-matbaa markazi”, 2020. – 226 b.
17. Mamatov. O. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy psixologik imkoniyatlari. Namangan, 2008.
18. Yuldashev U. Yu., Boqiev R. R., Zokirova. F. M. Informatika o'qitish metodikasi. Metodik qo'llanma. -T, 2004.
19. Xayitov J. X. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasi // Ilm sarchashmalari. – Urganch, 3/2022. –B. 78-81.

20. Xayitov J.X Texnologik ta’lim praktikumi darslarida talabalarning kreativlik sifatlarini rivojlantirish tamoyillari va kreativlik sifatlarining tavsifi // Respublika janubida elektr energetika sohasining rivojlanish istiqbollari. Mavzusida xalqaro ilmiy-texnik anjuman. Termiz, 2022. -B. 389-392.

21. Nurmamatov Z.Sh. Innovatsiyalarning ro‘li va ahamiyati ta’limda. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. - Namangan. www.journal.namdu.uz ISSN: 2181-0427 . 1/2023. –B. 645-650.

22. Nurmamatov Z.Sh. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash. Fan, ta’lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari. - Andijon. 2022 - y. B. 31-34.

23. Nurmamatov Z.Sh. Current status of development of innovative activity of future technology teachers. International Conference of Scientific and Management Current Affairs.-Angliya. 2022-y. B. 1-4.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ETNOPEDEGOGIK NAMUNALAR YORDAMIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Djurayeva Salomat Nabiyevna,

Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida katta o‘qituvchisi

Ushbu maqola boshlang‘ich ta‘limda etnopedagogik namunalaridan foydalanishning zamonaviy texnologiyalar yordamida qanday amalga oshirilishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Etnopedagogik materiallar orqali o‘quvchilarda milliy qadriyatlarini rivojlantirish, xalq madaniy merosini anglash va unga hurmatni shakllantirishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, multimedia vositalari, mobil ilovalar, interaktiv platformalar, virtual ekskursiyalar va gamifikatsiya usullari orqali etnopedagogik bilimlarni samarali o‘zlashtirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy texnologiyalarning ta‘lim jarayonida qo‘llanilishi natijasida o‘quvchilarning qiziqishi va bilim olish samaradorligi oshishi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta‘lim, etnopedagogika, zamonaviy texnologiyalar, milliy qadriyatlar, multimedia vositalari, interaktiv ta‘lim, virtual ekskursiyalar, gamifikatsiya, milliy madaniyat, o‘quvchilarning rivojlanishi*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ ПРИ ПОМОЩИ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИМЕРОВ

В статье рассматривается, как этнопедагогические примеры могут быть использованы в начальном образовании с помощью современных технологий. Подчеркивается важность использования этнопедагогических материалов для формирования национальных ценностей, продвижения понимания культурного наследия и воспитания уважения к нему среди учащихся. В исследовании анализируются эффективные методы интеграции современных технологий, таких как мультимедийные инструменты, мобильные приложения, интерактивные платформы, виртуальные экскурсии и геймификация, для улучшения усвоения этнопедагогических знаний. Исследование подчеркивает, что применение современных технологий в образовательном процессе повышает вовлечённость студентов и улучшает результаты их обучения.

Ключевые слова: *начальное образование, этнопедагогика, современные технологии, национальные ценности, мультимедийные средства, интерактивное обучение, виртуальные экскурсии, геймификация, национальная культура, развитие учащихся.*

USING MODERN TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION THROUGH ETHNOPEDEGOGICAL EXAMPLES

This article explores how ethnopedagogical examples can be utilized in primary education with the help of modern technologies. It highlights the importance of using ethnopedagogical materials to foster national values, promote an understanding of cultural heritage, and instill respect for it among students. The study analyzes effective methods for integrating modern technologies such as multimedia tools, mobile applications, interactive platforms, virtual excursions, and gamification techniques to enhance the learning of ethnopedagogical knowledge. The research emphasizes that applying modern technologies in the educational process increases students' engagement and improves their learning outcomes.

Keywords: *primary education, ethnopedagogy, modern technologies, national values, multimedia tools, interactive learning, virtual excursions, gamification, national culture, student development*

Kirish. *Boshlang‘ich ta‘lim, o‘quvchilarning dunyoqarashi, axloqiy-ruhiy rivojlanishi va jamiyatga moslashishining po‘ydevori sifatida juda muhimdir. Bugungi kunda ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarda to‘g‘ri qadriyatlarini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo‘llash talab etiladi. Ayniqsa, etnopedagogik namunalarini ta‘lim jarayoniga kiritish, o‘quvchilarga o‘z xalqining madaniy merosini, an‘analarini va qadriyatlarini o‘rgatishda samarali bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limda etnopedagogik namunalaridan foydalanishda zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi tahlil qilinadi.*

Boshlang‘ich ta‘limda etnopedagogik namunalaridan foydalanish o‘quvchilarga o‘z xalqining tarixiy, madaniy va axloqiy qadriyatlarini o‘rganish imkoniyatini beradi. Buning orqali bolalar o‘z ona tilini, milliy adabiyotini, san‘atini sevishadi, shuningdek, xalqning qadimiy urf-odatlarini, an‘analari va hayot tarzini

o‘rganadilar. Etnopedagogikaning asosiy maqsadi – bolalarni xalqning pedagogik tajribasidan foydalangan holda yaxshi inson sifatida tarbiyalashdir.

Asosiy qism. Zamonaviy texnologiyalar hayotimizning barcha sohalarida jadal rivojlanmoqda. Ta’lim tizimida ham texnologiyalarning o‘rni kundan-kun ortib bormoqda. Kompyuterlar, internet, multimedia vositalari, ta’lim dasturlari, mobil ilovalar kabi zamonaviy texnologiyalar o‘quvchilarning o‘zlashtirish samaradorligini oshirishda muhim vositadir. O‘qituvchilar zamonaviy texnologiyalarni o‘z ishlarida samarali qo‘llash orqali o‘quvchilarga yanada qiziqarli va interfaol ta’lim jarayonini taqdim etadilar.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida etnopedagogik namunalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning bilimini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, interaktiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilar folklor asarlarini, xalq ertaklarini, qo‘shiqlarni, xalq san’ati va qo‘llanma materiallarini yanada samarali o‘rganishlari mumkin. Shuningdek, multimedia vositalari yordamida xalqning madaniy merosi bilan tanishish, bolalarga an’anaviy o‘yinlar, ertaklar, xalq qo‘shiqlari va hikoyalarni interaktiv tarzda o‘rgatish imkonini beradi.

Interaktiv ta’lim vositalari – bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro faoliyatni tashkil qilishga yordam beradigan texnologiyalardir. Ular o‘quvchilarning fikrini rivojlantirish, ularda kreativ yondashuvni shakllantirishga imkon beradi. Masalan, "Smart Board" (aqli doska) yordamida o‘qituvchi bolalar bilan birga xalq ertaklarini, qo‘shiqlarini, xalq afsonalarini ko‘rsatishi, tahlil qilishi va ularni o‘rganish jarayonida bolalar faol ishtirok etishi mumkin.

Multimedia vositalari va video materiallar o‘quvchilarga o‘zbek xalqining boy madaniy merosi bilan tanishishda muhim yordamchi hisoblanadi. Masalan, etnopedagogik asarlar, xalq san’ati, an’anaviy o‘yinlar va marosimlar haqida video materiallar ko‘rsatilishi bolalar uchun yanada qiziqarli va o‘rgatish jarayonini jonli qiladi. Videolar orqali bolalar ko‘plab xalq an’analarini, urf-odatlarini vizual tarzda ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Mobil telefonlar va planshetlar yordamida bolalarga etnopedagogik materiallarni o‘rganish uchun maxsus mobil ilovalar ishlab chiqilgan. Bu ilovalar orqali bolalar xalq ertaklari, qo‘shiqlari va hikoyalarni interaktiv tarzda o‘rganishlari mumkin. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun etnopedagogik materiallarni yaratish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari mavjud.

Onlayn ta’lim resurslari ham etnopedagogik materiallarni o‘rganishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Xalq ertaklari, afsonalar, qo‘shiqlar, folklor janrlarini o‘rgatish uchun maxsus onlayn platformalar yaratilgan. Bu platformalarda o‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlariga mos ravishda materiallarni ko‘rishlari, o‘rganishlari va amaliy mashqlarni bajarishlari mumkin.

Zamonaviy texnologiyalarni etnopedagogik ta’limda qo‘llash, o‘quvchilarga o‘z madaniy merosini anglash va unga nisbatan hurmatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Xalq pedagogikasining eng yaxshi namunalarini, masalan, xalq ertaklari, qo‘shiqlari va afsonalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilar o‘z xalqining boy tarixiy va madaniy merosini chuqurroq o‘rganadilar. Zamonaviy texnologiyalar bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalarning etnopedagogik jarayonda qo‘llanilishi.

Zamonaviy texnologiyalar ta’lim jarayoniga jiddiy o‘zgarishlar kiritdi. Internet resurslari, interaktiv ta’lim platformalari, elektron darsliklar, multimedia vositalari va mobil ilovalar yordamida o‘quvchilarga yanada samarali, qiziqarli va sifatli ta’lim berish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar etnopedagogik jarayonda quyidagi usullar bilan qo‘llanilishi mumkin:

- Onlayn darslar va interaktiv materiallar: Onlayn platformalar, masalan, Zoom, Google Classroom va boshqa platformalar yordamida o‘quvchilarga etnopedagogik mavzularni o‘rgatishda interaktiv darslar tashkil etish mumkin. Multimedia resurslar, videolar, audio materiallar va virtual ekskursiyalar orqali o‘quvchilarga xalqimizning an’anaviy san’ati, milliy taomlari, o‘yinlari va boshqa madaniy elementlari haqidagi ma’lumotlar yetkazilishi mumkin.

- Virtual ekskursiyalar: Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘quvchilarni virtual muzeylar, tarixiy joylarga va milliy meros joylariga ekskursiyalarga olib borish mumkin. Bu usul o‘quvchilarga o‘z xalqining tarixini va madaniyatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘rganish imkoniyatini beradi.

- Mobil ilovalar va o‘quv dasturlari: Mobil ilovalar orqali etnopedagogik materiallarni o‘rganish o‘quvchilarga har doim va har joyda kerakli ma’lumotlarni olish imkoniyatini yaratadi. Masalan, o‘quvchilarga milliy bayramlar, ertaklar, maqollar, xalq musiqasi va boshqalar haqida ma’lumot beradigan ilovalar ishlab chiqilishi mumkin.

- Ko‘rgazmali ta’lim metodlari: Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘quvchilarga ko‘rgazmali materiallar taqdim etish mumkin. Masalan, interaktiv taxta yordamida milliy o‘yinlar, ertaklar, tarixiy voqealar va madaniyat haqida taqdimotlar tashkil qilish, o‘quvchilarga vizual va audio materiallar orqali bilimlarni yanada samarali o‘zlashtirish imkonini beradi.

• Gamification (o‘yinlashtirish): Etnopedagogik mavzularni o‘rganishda o‘yinlashtirish texnikalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarga qiziqarli va interaktiv tarzda ma‘lumot berish mumkin. Masalan, etnografik o‘yinlar, viktorinalar va sinovlar orqali o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularda milliy madaniyatni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni yanada kuchaytirish mumkin.

Hozirgi kunda umumta‘lim maktablarida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta‘lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanish eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri ekanligi yetuk pedagog olimlar tomonidan e‘tirof etilganligi hech kimga sir emas. Jumladan, U.Sh.Begimkulov ta‘lim jarayonida hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan kompyuter axborot muhitini yaratish hamda ta‘lim jarayonida multimedia, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma‘lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Ta‘lim jarayonida didaktik vosita sifatida foydalaniladigan dasturlarning maxsus bozori shakllanmoqda. Hozirda umumta‘lim darslarida foydalanishi mumkin bo‘lgan internetga joylashtirilgan ko‘plab dasturlar mavjud. Bular sirasiga birinchi navbatda elektron darsliklarni kiritish mumkin. Kompyuter texnologiyalari turli xil interaktiv xarakterdagi topshiriqlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Masalan, o‘quvchilar voqealarni xronologik ketma-ketlikda joylashtirish, fanga oid atamalar va tushunchalarni to‘g‘ri izohlash yoki o‘ng va chap qatordagi atamalar va ularning ma‘nosini mos ravishda strelka bilan ko‘rsatish yoki berilayotgan mavzudagi tayanch so‘zlarni to‘ldirish, test topshiriqlarini bajarish, krosvordlarni yechish kabi topshiriqlarni qanday bajarganliklarini katta ekranda multimedia yordamida tushirilgan javoblar bilan taqqoslab, bilib borishlari mumkin bo‘ladi. O‘qituvchi dars jarayonida kompyuter yordamida mavjud materiallarni turli xil shaklda: slaydlar, video va audio parchalar diagrammalar, jadvallar, musiqiy ko‘rinishlarda taqdim etiladi. Kompyuter yordamida dars jarayonini tashkil «Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya etilishi o‘quvchilar tasavvuri va xotirasiga kuchli ta‘sir qilib, eslab qolish jarayonini osonlashtiradi, darsni qiziqarli jarayonga aylantirib, o‘quvchilarni u yoki bu tarixiy davrga olib kirish va voqealar ichida go‘yoki ishtirok etish imkonini beradi. Dars mashg‘ulotlarida interfaol metodlarni qo‘llash orqali ta‘lim-tarbiya berish oid fikr va mulohazalarimizni bayon etamiz. Boshlang‘ich sinflarda ayrim mavzular asosida o‘qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo‘yicha fikrlarimizni bayon etamiz. «Videotopishmoq» metodi – ushbu metoddan foydalanishda quyidagi harakatlar ketma-ketligi amalga oshirilishi lozim:

- o‘quvchilar e‘tiboriga o‘rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi;
- o‘quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganini izohlashadi;
- jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etishadi;
- o‘qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytarishadi.

Boshlang‘ich sinflarda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lash hamda darsga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta‘lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi. Aytish joizki, multimedia ilovalarini har bir darsda qo‘llash natijasida o‘quvchilarda mustaqil, ijodiy fikrlash yanada rivojlanadi.

Ma‘lumki, ta‘limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma‘naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta‘lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan o‘qish darslari jarayonida erkin va mustaqil qobiliyati shakllanadi. Mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishi natijasida, o‘quvchilar atrof olamdagi, jamiyatdagi qonunlarni, shuningdek, asardagi ijobiy va salbiy qahramonlar orqali insoniy fazilatlarini anglash, bilimlarni chuqur o‘rganish, keng fikrlash, tegishli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Pedagogik texnologiyalardan foydalanishda ta‘limning mazmunini belgilash, ta‘lim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, o‘quvchilarning bilimlarni keng egallashi va ma‘naviy fazilatlarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ta‘limning natijasi va o‘zlashtirish darajasini aniqlash, ularni obektiv baholash uchun test vazifalarini tayyorlash kabilar tashkil qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishni samarali tashkil etish, pedagogik texnologiyalarning mazmuni, shakl va vositalari, ta‘lim berishda pedagogik

texnologiyalardan to‘g‘ri va unumli foydalanish uslublari, kafolatlangan natijaga erishish uchun olib borilayotgan ta‘lim sohasidagi yangiliklarni o‘rganish, amaliyotda foydalanish ishning amaliy ahamiyatini belgilaydi. Ta‘lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon bo‘lganligi uchun ta‘lim samaradorligi pedagog va o‘quvchi faolliligiga, ta‘lim vositalarining mavjudligiga, ta‘lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga bog‘liq. Bugungi kun o‘qituvchidan ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o‘quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg‘ulotlarida interfaol metodlarni qo‘llash orqali ta‘lim-tarbiya berish yo‘llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O‘ylaymizki, u o‘quv mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchilarni o‘z yo‘nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko‘nikmalarini shakllantirishdek mas‘uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko‘makchilardan biriga aylanadi.

Xulosa. Zamonaviy texnologiyalar boshlang‘ich ta‘limda etnopedagogik namunalardan samarali foydalanishda muhim vosita bo‘lib, o‘quvchilarga o‘z xalqining madaniy merosini o‘rgatishda samarali yondashuvni ta‘minlaydi. Onlayn darslar, mobil ilovalar, virtual ekskursiyalar va ko‘rgazmali metodlar orqali etnopedagogik bilimlarni o‘rgatish, o‘quvchilarda milliy qadriyatlarini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Shuningdek, texnologiyalarning ta‘lim jarayoniga integratsiyasi o‘quvchilarning qiziqish va motivatsiyasini oshiradi, ularning ta‘limga bo‘lgan munosabatini yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. Iskandarova, N. (2020). Zamonaviy texnologiyalarni ta‘lim jarayonida qo‘llash. Tashkent: Ta‘lim.
2. Abdullayev, D. (2019). Etnopedagogika va uning ta‘limda qo‘llanishi. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Nabiyeva, D. S., & Sabirjanovna, D. D. Pedagogical bases and technologies for professional development of personality. Vol. 7 No. 10, 2019.
4. Turdiyeva, G. (2023). Ta‘lim jarayonida stem-texnologiya-talabalarning loyihalash faoliyatini rivojlanish vositasi sifatida. // Центр научных публикаций (buxdu.uz), 31(31).
5. Nabiyeva, D. S. (2020). Dustova Dildora Sabirjanovna Pedagogical bases and technologies for professional development of personality. // Journal of Critical Reviews. Vol. 7 No. 10, 2019.
6. Джураева, С. Н. (2022). Методы использования современных технологий обучения в начальных классах. // Вестник науки и образования, (9 (129)), 70-72.
7. Nabiyeva, D. R. S. (2023). Fundamentals of Using Ethnopedagogy in Primary Education. // American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157), 1(10), 724-278.
8. Hamroyev, A. R. (2021). Designing students’ creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem. // Middle European Scientific Bulletin, 11.
9. Khamroev, A. (2021). Quality and effectiveness for design of learning outcomes in the language teaching. // Academicia: an international multidisciplinary research journal, 11(1), 549-558.
10. Khamraev, A. R. (2019). Modeling Teacher’s Activity in Designing Students’ Creative Activities. // Eastern European Scientific Journal, (1).
11. Yarashov, M. (2022). Characteristics of International Integration of Sciences in Primary Schools. // Центр научных публикаций (buxdu.uz), 23(23).
12. Ярашов, М. Д., & Хамдамова, Х. (2022). Методика работы над речью учащихся в начальных классах. // Theory and analytical aspects of recent research, 1(9), 138-143.
13. Yunus, Y., & Yarashov, M. (2023). Effectiveness of experimental work aimed at forming general labor skills in students based on gender equality and differences. // In E3S Web of Conferences (Vol. 420, p. 06011). EDP Sciences.
14. Yunus, Y. S. (2022). Modern approach to teaching elements of algebra in primary class mathematics lessons. // Scientific Impulse, 1(5), 774-780.
15. Yunus, Y. S., & Hikmatovna, N. M. (2022). Ways of effective use of educational methods and tools. // Theory and analytical aspects of recent research, 1(9), 148-152.
16. Jobir o‘g‘li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). Boshlang‘ich sinflarda ta‘lim mazmunining tavsifi. // Theory and analytical aspects of recent research, 1(9), 144-147.
17. Jobirovich, Y. M. (2023). Building competences in organizing primary education content using digital technologies. // Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 763-766.
18. Jobirovich, Y. M. (2023). Expression of didactic games in primary education through digital technologies. // Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 93-97.

**MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA
TAYYORLASHDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH**

Fayzullayev Sharipboy Nurilloevich,
O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrasini professori v.b.
sharipboyfayzullayev@gmail.com

Ushbu maqolada bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini innovatsion ijodkorlik faoliyatga yo'naltirish hamda ushbu faoliyat orqali ularni maktabgacha ta'lim tashkiloti(MTT)larida tayyorlov guruhlari bolalarini ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat nazariy-amaliy tushunchalar beriladi.

Kalit so'zlar: *ijodiy faoliyat, innovatsion faoliyat, ijodkorlik qobiliyati, iqtidor, jamoada ishlash, ijod, konkretlashtirish, rejalashtirish.*

**РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА К ШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ**

В данной статье рассматривается направление дошкольного образования, направленное на подготовку детей к школе, а также ориентирование детей на инновационную творческую деятельность. Через эту деятельность предлагаются теоретические и практические подходы к формированию творческих способностей детей в подготовительных группах дошкольных образовательных организаций (ДОО)

Ключевые слова: *творческая деятельность, инновационная деятельность, творческое мышление, одарённость, работа в команде, творчество, конкретизация, планирование.*

**DEVELOPING CREATIVITY IN PREPARING PRESCHOOL CHILDREN FOR
SCHOOL EDUCATION**

In this article, the theoretical and practical concepts of directing the students of preschool education to innovative creative activities and, through this activity, forming the creative abilities of children of preparatory groups in preschool educational organizations (PEO) are given.

Keywords: *creative activity, innovative activity, creative ability, talent, teamwork, creativity, concretization, planning.*

Kirish. Bo'lajak tarbiyachilar oldiga bola shaxsini maktabgacha katta yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablariga [1] muvofiq, sog'lom va ma'nan yetuk qilib shakllantirish vazifasiga ularning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarish ham kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-sonli "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga muvofiq: "Maktabga tayyorlov guruhlari va boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlarining o'zaro uzviyligi va muvofiqligi ta'minlanadi. Maktabgacha ta'limning davlat o'quv dasturlari doirasida pedagoglar uchun o'quv metodik qo'llanmalar yaratiladi" [2], – deb ta'kidlanishi ham, bo'lajak maktabgacha ta'lim mutaxassislarining bolalarni maktabga tayyorlash dasturiy ta'minotini takomillashtirishga mo'ljallangan ilmiy tadqiqot ishlarining qanchalik dolzarb ekanligini bildiradi.

Bo'lajak pedagogning asosiy maqsadlardan yana biri, zamonaviy tasviriy san'at orqali bolalardagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to'g'ri shakllantirish va yuzaga chiqarishdir. Tasviriy san'atning o'ziga xos murakkabliklarini tushunib, uning nozik qirralarini maktabgacha yoshdagi bolalarga ulashish mahoratiga ega bo'la oladigan tarbiyachilarni yetishtirib chiqarish vazifasi turibdi. Tasviriy faoliyati bo'yicha maktabgacha ta'lim tashkiloti dasturiy ta'minoti va boshlang'ich maktabda tasviriy san'at dasturiy ta'minoti bolalarda tevarak-atrofga nisbatan, san'at bolalarda estetik munosabatni tarbiyalash ijodiy qobiliyat va tasvirlashlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti mashg'ulotlarida, maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishlari uchun zarur bo'lgan vazifalar hal etiladi. Bola uchun rasm chizish – bu o'yin. Bolalar ishtiyoq va qiziqish bilan qog'ozga har xil chiziq, nuqtalar hamda shtrixlarni tushiradilar. Agar ularga imkoniyat berilsa, ular atrofda barcha narsalarni chizishardi. Qachonki bola qalam, ruchka,

flomasterning qog‘ozga iz qoldirishini tushunsalar, ularning hayoti yanada yorqin va go‘zallashadi. Hayot, ayniqsa, bolalikda rang-barang hamda beg‘ubor bo‘lishi kerak.

Tadqiq va tahlil. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat vositasida bolalarning estetik qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyachining o‘rni beqiyos. U chuqur bilim va yuqori malakaga ega bo‘lishi, buning uchun muntazam ravishda o‘z ustida ishlashi, o‘zining ilmiy-nazariy saviyasini tinimsiz ko‘tarishi, ilg‘or tajribalarga tayanishi kerak. Ijodiy faoliyat bo‘yicha maktabgacha ta‘lim tashkiloti (MTT) dasturi va maktabda Ijodiy san‘at dasturi bolalarda tevarak-atrofga nisbatan, san‘at bolalarda estetik munosabatni tarbiyalash ijodiy qobiliyat va tasvirlashlarini rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti (MTT) mashg‘ulotlarida, maktabda muvaffaqiyatli o‘qib ketishlari uchun zarur bo‘lgan vazifalar xal etiladi. Rasm, applikatsiya, loy ishlari jarayonida bolalarda fikr yuritishning analiz, sintez, takrorlash, konkretlashtirish kabilar shakllanadi. Shuningdek, bu jarayonlarda bolalar jamoada ishlashga, o‘z harakatini o‘rtoqlarining harakatiga bo‘ysundirishga o‘rganadilar.

MTTda ijodiy faoliyat mashg‘ulotlari bolalarda, o‘quv faoliyatida zarur bo‘lgan malaka ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bular: topshiriqni tinglash va yodda tutish ma‘lum vaqt orasida bajarish o‘z ishini rejalashtirish va baholashga, boshlangan ishni oxiriga etkazishga, xato va kamchiliklarini topishga va uni tuzatishga material qurollarini va ish joyini tartibga saqlash va boshqalar [3]. Bo‘lajak pedagoglarning olib borgan tajriba-sinov ishlari shuni ko‘rsatadiki, bolalar bog‘chasida ta‘lim-tarbiyaning bunday tizimi bolalarni maktabga tayyorlashga ta‘sir ko‘rsatishi ta‘kidlanadi. Shuningdek, psixologlar tomonidan boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining tasvirlash faoliyatini o‘rganish jarayonlari uchun ushbularni ko‘rsatib o‘tadi, maktabda ijodiy san‘at darslarining tuzilishi, bolalarning bog‘chada olgan bilim, malaka va ko‘nikmalar asosida va ularni hisobga olgan holda tashkil etiladi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari (MTT) ijodiy faoliyat mashg‘ulotlarda bolalar asosan amaliy ish bajaradilar, san‘at asarlarini bilan rasmga qarab hikoya qilish kitobdagi illyustratsiyalarni ko‘rib chiqish jarayonida tanishadilar, maktabda Ijodiy san‘atning turlari rang-tasvir, grafik, haykaltaroshlik va dekorativ san‘at asarlar bilan yanada chuqurroq tanishadilar [5]. Maktabgacha ta‘lim muassasasida ijodiy faoliyat mashg‘ulotlari xilma-xildir: rasm, mazmunli dekorativ va loy applikatsiya mashg‘ulotlari.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida mashg‘ulotlarning hammasiga katta ahamiyat beriladi. Maktabda esa ijodiy san‘at darslarida rasm (naturaga qarab) mavzu asosida va dekorativ turlari o‘tkaziladi. Bunda predmetli rasm bo‘yicha naturaga qarab rasm chizish o‘quv predmeti ahamiyatiga ega bo‘ladi. Loy applikatsiya, qurish-yasash bo‘yicha amaliy ishlar maktabda ishlar qo‘l mehnatiga kiritiladi. Boshlangich sinf ijodiy san‘at dasturining analizi ishni ko‘rsatildi, predmetli, rasm bo‘yicha o‘quv vazifaarini ancha murakablik kiritilishdan tashqari bolalar bog‘cha dasturi bo‘yicha ayrim takrorlash ishlari kiritildi.

1-sinfda bolalar doira, kvadrat, to‘rtburchak, oval kabi tuzilishga ega bo‘lgan predmetlarni aniqlashga o‘rganadilar, bolalar oldiga bog‘chada qo‘yilgan vazifa rasm chizish texnikasini egallash bo‘yicha qo‘yiladi. Bunga sabab, hamma bolalar bog‘chadan maktabga kelmaydilar va shu sababli bolalar bilan ishni maktabga kelguncha tayyorlov guruhda olgan bilimlaridan boshlash lozim. Mavzu asosida rasm chizish bolalar bog‘chasida o‘tkaziladigan mazmunli rasmning davomi sifatida o‘tkaziladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hodisa va predmetlarni kuzatib, ko‘rib chiqadilar, so‘ng xotiralariga asoslanib, ularni chizadilar. Bolalar obyektlar o‘rtasidagi mazmunli bog‘lanishlarni tasvirlashda uzoqdagi predmetlarni kichiklashtirib tasvirleydilar. Dekorativ rasm maktabda texnik tartiblar bo‘yicha vazifalar qo‘yiladi, ya‘ni naqsh tuzilishi ketma-ketligida tasvirlash bilan birgalikda yordamchi chiziqlardan foydalanish va o‘z ishlarda xalq amaliy dekorativ san‘at elementlaridan foydalanishga san‘at haqida o‘tkaziladigan dars suhbat jarayonida o‘rganadilar.

Bolalarni ijodiy san‘atga o‘rgatish metodlaridan bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish lozim. Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar va kichik tarbiyalanuvchilarning ish xususiyatlari o‘rtasida ko‘p yaqinlik bor. Shuning uchun u yoki bularni o‘rgatish metodikasi o‘rtasida ham ko‘p o‘xshashlik bor. Maktabda o‘qituvchining rasmini ba‘zi bir elementini ko‘rsatish va shu jarayonda tushuntirish tarbiyachining ish usullarini ko‘rsatib berishga yaqin turadi. Maktabda ishning ketma-ketligi tartibli ko‘rinishda bo‘ladi Agar tasvirlanadigan predmetning tuzilishi sodda bo‘lsa, tartib tushintirilgandan so‘ng, o‘chirib tashlanadi. Agarda murakkab tuzilishga ega bo‘lgan predmetni tasvirlanganda esa, o‘qituvchining doskada ko‘rsatib berishi bilan ketma-ket tasvirleydilar. O‘qituvchi predmetni umumiy konturini qalamning uchi bilan yengilgina belgilab chizib, uning kengligini balandligini ham belgilab ko‘rsatadi. So‘ng talaba predmetni xomaki rasmi bilan naturani solishtirib uning qismlarini, shaklini aniqlaydi, tuzatadi. Ish jarayonida ko‘rsatish va analiz qilish uchun rasmlar to‘plami, bolalar kitobchalaridagi rangli rasmlar, shuningdek, o‘quv xarakteriga ega bo‘lgan alohida rasmlaridan foydalanadi. Rasm bo‘yicha o‘tkaziladigan har bir dars o‘qituvchining suhbatidan va tushuntirishdan va rasmni nimadan boshlash kerakligini tushuntirishdan boshlanadi. Ishni amaliy bajarilishga o‘tishda o‘qituvchi bolalarning tartibli ravishda chizishi, qoida va yo‘llarni eslatib turadi [4].

Bo‘lajak pedagoglar katta bog‘cha yoshidagi bolalar va boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining ijodiy faoliyatiga yoki rasmiga qo‘yilgan talablar bir-biriga juda yaqinligi akademik muvaffaqiyatlarini bilishlari kerak. Bolalar ijodiy ishini analiz qilishda diqqatni predmet proporsiyasi, konstruksiyasi, qismlarining bog‘likligi, rang va kompozitsion tuzilishiga qaratishlari lozim. Shunday qilib boshlang‘ich sinflarda ta‘lim-tarbiya masalalarining muvaffaqiyatli hal etilishi, bolalar bog‘chasida olib boriladigan Ijodiy faoliyat mashg‘ulotlari bilan uzviy ravishda olib boriladi. Bolalarni maktabga tayyorlash maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida amalga oshiriladi. MTTlar katta guruhlaridagi kuzatishlar bo‘yicha rasm chizishga katta e‘tibor beriladi, chunki bu narsa bolalarni naturaga qarab rasm chizishga tayyorlashda zinama-zina bosqich hisoblanadi [4]. Bu narsa bolalarda ko‘rish xotirasini rivojlantiradi, ba‘zida predmet bolalarda natura sifatida to‘g‘ri tasvirlashga yordam beradi. Bolalar guruhdagi olib boriladigan Ijodiy faoliyat mashg‘ulotlarida, qalamdan, mo‘yqalamdan erkin foydalanishga o‘z xarakterini va qo‘l kuchini idora etishga o‘rganadilar. Bu malakani egallash, bolalarda qo‘lini yengil, erkin bir tekisdagi harakat qilish xususiyatlarini rivojlantiradi. Bolalar turli shakldagi, kattalikdagi, turli proporsiyadagi predmetlarni chizish jarayonida predmetning ish xususiyatiga qarab yo‘nalishni saqlash zarurligiga, harakatini, predmetning uzunligiga mos ravishda harakatlanishga o‘rganadilar. Bolalar bog‘chasida olib boriladigan Ijodiy faoliyat materialdan toza va tartibli foydalanishga o‘rganadilar, ularni toza saqlashga faqat zarur materiallardan foydalanishga, ularni ishlatish yo‘llarini rejalashtirishga o‘rganadilar. Bu mashg‘ulot bolalarda diqqatni, ko‘rish xotirasini rivojlantiradi.

Yo‘riqnom. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va boshlang‘ich ta‘lim uzluksizligini ta‘minlash maqsadida maktabgacha ta‘lim tashkilotidan chiqishda 6-7 yoshli bolaning *maktabga tayyorligi xaritasi* to‘ldiriladi (faqat *maktabgacha ta‘lim tashkiloti* bitiruvchilari uchun).

Maktabga tayyorlik deganda, bolada tayanch kompetensiyalar va rivojlanish sohalarining kompetensiyalarini shakllanganligi tushuniladi. Ushbu xarita MTTning har bir bitiruvchisi uchun to‘ldiriladi. Unda bola rivojlanishining beshta yo‘nalishi bo‘yicha erishgan natijalari ko‘rsatiladi.

Pedagogga u yoki bu natija qay darajada aks ettirilganligini qayd etish taklif etiladi. Rivojlanishning beshta sohasi bo‘yicha natijalar (bolaning kompetensiyalari) tavsiyalar va istaklar shaklida umumlashtiriladi, ma‘lumot uchun yozma ravishda yetkaziladi va ota-onalarga topshiriladi.

Bolaning maktabga tayyorligi xaritasi ota-onalarning iltimosiga binoan 1-sinf o‘qituvchisiga taqdim etilishi mumkin, bu tavsiya tarzida bo‘lib, bolani maktabgacha ta‘limdan boshlang‘ich ta‘lim bosqichiga o‘tishi, shuningdek, bolaning 1-sinfda 18 rivojlanishiga shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda o‘qituvchi uchun qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu bolaning maktabga tayyorlik xaritasi quyidagilarga imkon beradi: maktabgacha ta‘lim tashkilotida ta‘lim jarayonining muvaffaqiyati va samaradorligini aniqlaydi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini bolaning boshlang‘ich maktabda muvaffaqiyatli moslashishi va yanada samarali rejalashtirish uchun xabardor qiladi.

K – kuzatilmaydi yoki kamdan-kam kuzatiladi

B – ba‘zida kuzatiladi

T – tez-tez kuzatiladi

D – doimiy ravishda kuzatiladi

6-7 yoshli maktabgacha ta‘lim tashkilotiga borgan, maktab ta‘limiga tayyorgarlik bosqichidan o‘tgan bola bilan maktabga tayyorgarlik bosqichidan o‘tmagan bolaning o‘rtasida juda katta tafovut mavjud. Shu nuqtayi nazardan, mamlakatimizda 6-7 yoshli bolalarni maktabga bir yillik majburiy tayyorlash va bolalarni maktabgacha ta‘limga qamrovini oshirish jarayonlari jadal rivojlanmoqda. Bolalarni maktabdagi o‘quv-tarbiya muhitiga moslashtirishning oson bo‘lishi uchun o‘quv dasturlarining uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash lozim. Bolalarni o‘quv-tarbiya muhitiga moslashtirishda integrativ yondashuvdan foydalanish samarali yo‘l hisoblanadi.

MTTning tayyorlov guruhida naturaga qarab rasm chizish yoki tasvirlashga nisbatan talablar oshadi va bu talablar maktab talabiga yaqinlashadi. Bolalar naturani analiz qilishga butun umumiy formani xomaki qog‘ozga tushirib olishga, rasmni naturaga solishtirishga, xato va kamchiliklarini to‘g‘rilashga, naturaga o‘xshatishga urinadilar. Naturaga qarab tasvirlashda ishning ketma-ketligini ko‘rsatib, bolalar bog‘chasining tayyorlov va katta guruhida o‘rganishning boshlan-g‘ich bosqichidagina amalga oshiriladi. Ko‘rsatishda doimo foydalanish, bolalarni rasmni mexanik ravishda ishlashga odatlantirib qo‘yadi. Bolalar naturaga qarab tasvirlash bularning barchasi bolalarni barcha darslarda ayniqsa qarab asvirlash bularning barchasi bolalarni barcha darslarda ayniqsa mehnat darslarida o‘quv faoliyatining muvaffaqiyatli bo‘lishiga ta‘sir etadi.

Xulosa. Umuman olganda, bolalarni ijodiy faoliyat mashg‘ulotlari geometrik shakllarni topish yoki ko‘ra olishga, ularni terminlar bilan atashga, kengligi kattaligi, uzunligi, balandligini, qismlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishi bilan tanishishni bolalarni maktabni 1-sinfda elementar matematik tushunchalarini puxta egallashlariga yordam beradi. Bolalar bog‘chasida kerakli materiallardan qurish, yasash bolalarda ko‘z

bilan chamalashni shakllantiradi va bolalarni maktabdagi texnik darslarni egallashga yoki o‘zlashtirishga yordam beradi. Bolalar bog‘chasining katta guruhidagi naturaga qarab rasm chizish mashg‘ulotlarda mantiqiy fikr yuritishga, kuzatishga asosiy ajratib ko‘rishga predmetni fazoviy xususiyatlarini analiz qilishga o‘zlari mustaqil ravishda tasvirlash vositalarini tanlashga o‘rganadilar. Bularning hammasi esa maktabda o‘qish jarayonida zarurdir. Shunday qilib, ijodiy faoliyat mashg‘ulotlarida bolalardagi badiiy did va ijodiy qobiliyatlar o‘sadi va bu orqali maktabda o‘qishga tayyorlanib boriladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda O‘RQ-595-son “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘risida”gi Qonuni. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabr PF-152 –son “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Babaeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. – T.: TDPU, 2018.
4. Fayzullayev Sh.N. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi (maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun) / O‘quv qo‘llanma. – Samarqand, SamDU nashri, 2020. – 140 b.
5. Fayzullayev Sh.N. ”Islohotlar samarasi: tajriba, malaka, texnologiya” // – Maktabgacha ta’lim, Toshkent. 2018. –№ 12, –B 2-5.

MENTAL ARIFMETIKADA QO‘L MOTORIKA MASHQLARI VA UNING FOYDALI TOMONLARI

*Mashrabjonov Ulug‘bek Azamjon o‘g‘li,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,*

Ushbu maqolada mental arifmetikada qo‘l motorika mashqlari va uning bolaning rivojlanishidagi ta‘siri haqida fikr-mulohazalar keltirilgan. Mental arifmetika shaxs rivojida eng muhim bo‘lgan va barcha uchun zarur fanlardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: motorika, doiralalar, uchburchaklar, kvadratlar, nutq, grafik diktant, predmet, chiziq.

УПРАЖНЕНИЯ НА МОТОРИКУ РУК В МЕНТАЛЬНОЙ АРИФМЕТИКЕ И ИХ ПОЛЬЗА

В данной статье приводятся мнения об упражнениях на моторику рук в ментальной арифметике и их влиянии на развитие ребёнка. Ментальная арифметика – один из самых важных и необходимых предметов для развития личности.

Ключевые слова: моторика, круги, треугольники, квадраты, речь, графический диктант, предмет, линия.

HAND MOTOR EXERCISES IN MENTAL ARITHMETIC AND ITS BENEFITS

In this article, there are opinions about hand motor exercises in mental arithmetic and its effect on the child’s development. Mental arithmetic is one of the most important and necessary subjects for personal development.

Keywords: motor skills, circles, triangles, squares, speech, graphic dictation, object, line.

Kirish. Ma‘lumki, mayda motorika – bu bolalarni qo‘l-oyoqlarining kaftlari va barmoqlari bilan mayda va aniq harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Mayda motorika sohasi o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib u ko‘p sonli va turli xil harakatlarni o‘z ichiga oladi. Masalan: oddiy harakatlardan tortib (masalan, o‘yinchoqni, har xil detallarni ushlab) murakkab harakatlargacha (yozish va rasm chizish kabi). Mayda motorikalar bola tug‘ilgan paytidan boshlab rivojlana boshlaydi. Dastlab, go‘dak o‘z qo‘llarini o‘rganadi va asta sekin ularni boshqarishga o‘tadi. U buyumlarni butun kafti bilan ushlaydi, keyin esa faqat ikkita (katti va ko‘rsatkich) barmog‘i bilan ularni ushlaydi. Shu orqali bolalar dastlab o‘yinchoqlar, keyin qoshiq, qalam, mo‘yqalam kabi buyumlarni tog‘ri ushlab o‘rgatiladi.

Asosiy qism. Mayda motorikaning bola organizmidagi o‘rni va ahamiyati alohida sanaladi. U bolalarni asab tizimi, ko‘rish qobiliyati, diqqat e‘tibor, xotira va idrok qilish kabi organizm xususiyatlarini shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Erta yoshdan mayda motorika mahoratini rivojlantirish uchun mashqlarni bajarish kerak; rivojlangan vosita ko‘nikmalari kichik harakatlar, yaxshi qo‘l yozuvi va hatto rivojlangan nutqni bajarishda qo‘l epchilligining kalitidir. Miyada nutq va harakat markazlari yonma-yon joylashgan: harakat ko‘nikmalarini o‘rgatish orqali nutq markaziga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari bolaning nutqini rivojlanishida ham mayda motorikaning ta‘siri yuqori bo‘lib, dastlab bolaning tovushlarini shakllanishiga va nutqini o‘shishga mativatsiya bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur sohaning bola rivojlanishidagi o‘rni haqida Davlat talablarida ham alohida e‘tibor qaratilgan. Davlat talablarining 1-sohasi “Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi” bo‘lsa 2-qismida esa mayda motorika bo‘yicha ko‘rsatmalar asoslab o‘tilgan. Unga muvofiq, 3-4 yoshli bolalarga qo‘yiladigan talab quyidagicha: bola qo‘li va barmoqlarini turli maqsadlarda ishlatadi. Kutilayotgan natijalar: bola xalqaga arqonni kirg‘izadi; mayda predmetlarni ma‘lum bir tartibda taxlaydi; mustaqil ravishda o‘yinchoqlarni qutiga joylashtiradi va undan oladi; kattalar yordamida yirik hajmdagi munchoqlarni ipga o‘tkazadi; buyumlarni bir idishdan ikkinchisiga joylashtiradi; 2-3 obyektidan rasm tuzadi; varaq sathida to‘g‘ri chiziqlar chizadi; harflarda qiziqish bildiradi, ayrim harflarni shaklini biladi va farqlaydi; yirik munchoqlarni teradi; yozishga harakat qiladi. 4-5 yoshli bolalar: mustaqil tugmachalarni qadaydi va echadi, kiyimi va poyabzali ilgaklarini o‘zi taqadi; namuna asosida ipga mayda, o‘rta va yirik munchoqlarni teradi; qulflarni ochadi va yopadi, kalitdan foydalanadi; mayda buyumlarni buraydi va bir biriga ulaydi; konstruktorning katta va kichik qismlaridan har xil predmetlar yasaydi; namuna asosida to‘g‘ri chiziq va aylana chizadi; rasmlarni ustidan yurgizib chizadi va bo‘yaydi; ko‘rsatilgan chiziq bo‘yicha qog‘oz, mato va salfetakni buklaydi; ko‘rsatilgan chiziq bo‘ylab qaychi bilan

qirqadi. 5-6 yoshda: yuzalarda turli chiziqlar chizadi; kichik va katta o‘yinchoqlarni qutiga hajmiga qarab joylashtiradi; murakkab konstruksiyalarni jamlaydi; qopchadagi o‘yinchoqlarni paypaslab nomini aytaoladi; to‘g‘ri chiziq bo‘ylab qog‘ozni mustaqil qirqadi; chiziq, ilgak va gajakcha yozadi; qog‘ozni turli usulda taxlaydi (origami); namuna asosida bosma harflarni yozishni boshlaydi; barmoqlari yordamida mashqlar bajaradi; rasmlarni tekis shtrixlaydi; turli sathlarda chizadi (namqumda, asfaltda, doskada); soch o‘radi, mozaika yig‘adi. 6-7 yoshda: Tasavvurdagi predmetlarni qo‘llari bilan (gul, qush, kapalak) ko‘rsatadi; arqonlardan turli tugunlarni tugadi; o‘yin faoliyati mobaynida mayda o‘yinchoqlar bilan o‘ynaydi; belgilangan chiziqlar bo‘ylab qog‘ozni betartib yirta oladi; mayda qismli mozaika va pazllarni yig‘adi; (qo‘l barmoqlari mayda motorikasi) qog‘ozda to‘g‘ri chiziqlar, so‘zlar va qisqa gaplarni yozadi; daftardagi yozuv qatorlarini anglay oladi; rasmlarni to‘g‘ri joylashtiradi; qo‘lni uzmasdan nuqta chiziqlarni birlashtirib rasm chizadi; matodagi rasmni to‘qiydi; “o‘ziga” va “o‘zidan” harakatlari yo‘nalishini tushunadi; turli materiallardan murakkab namunalarini qirqadi. Bolalarning mayda motorikasini rivojlantirish uchun ko‘plab mashg‘ulotlar, o‘yinlar va mashqlar mavjud. Ularni quyidagi guruhlariga ajratishimiz mumkin: barmoq o‘yinlari, mayda buyumlar bilan bog‘liq o‘yinlar, shakl yasash va rasm chizish, barmoqlarni massaj qilish. Mayda motorikani rivojlantirishning eng oddiy va samarali - 101 - usuli bu kaftlarni massaj qilishdir. Bu usul har qanday yosh uchun eng oddiy va universal usul hisoblanadi. Bunda bolaning kaftlarini silanadi va ularni massaj qilinadi. “Qog‘oz yirtish” usuli – bu mashq ko‘proq 7 oylik bollarga to‘g‘ri keladi. Bolaga birnecha varaq yumshoq rangli qog‘oz beriladi, bola uni bajonidil ushlab ko‘radi, qo‘llarida aylantiradi va yirtadi. Bu mashg‘ulot bolga juda katta zavq bag‘ishlaydi. “Sahifalarni varaqlash” – bu usul 1 yoshdan so‘ng qog‘oz yirtishni rasmlari ko‘p bo‘lgan kitobcha yoki jurnal sahifalarini varaqlashga almashtirish mumkin bo‘ladi. Albatta bunda bolani ehtiyotkorlik bilan bajarishga o‘rgatish lozim. “Munchoqlar bilan ishlash” – bolalarga bu mashg‘ulot ya‘ni mayda buyumlarni ushlab yuqadi va bu juda foydali. Bunda bola turli o‘lcham va shakldagi munchoqlari bor taqinchoqni o‘ynashi natijasida uning qo‘l barmoqlari motorikasi rivojlanadi. Yormalarni bilan ishlash – bunda biz kosachaga istalgan yormani solamiz va uni bolaga beramiz. U yormani qo‘li bilan ushlab ko‘radi yoki barmoqlari orasidan to‘kadi. Ushbu o‘yin orqali bolalarning mayda motorika va taktil hissiyotlari yaxshi rivojlanadi. “Qumda rasm chizish” (pesochnaya terapiya) maxsus texnika vositasida bolalar maxsus idishda qum sepiladi va bolaning barmoqchasini o‘z qo‘limizga olib, uni qum bo‘ylab yuritimiz. Rasm chizishni dastlab chiziq, to‘g‘ri burchak, doira kabi oddiy shakllardan boshlab, ularni asta-sekinlik bilan murakkablashtirishimiz mumkin. Maxsus uskunadagi yetti xil rang bolalar chizmasini yetti xilda ko‘rish imkonini beradi. Ushbu jarayon balalar qo‘l matorikasi faoliyatini yaxshilash imkonini beradi. “Qopqoqlarni burab yopish” – bunda bolalarga turli o‘lchamdagi idishlar taklif etiladi, bankalar, butikalarning qopqoqlarini burab ochib-yopish kabi oddiy mashg‘ulot barmoqlarning epchilligini rivojlantiradi. Bolalarning mayda motorikasini rivojlantirishda samarali usullardan yana biri bu – tugmani taqish, yechish, iplarni bog‘lashdir. Bunda bolani kiyintirish jarayoniga jalb etiladi va u tugmalari va bog‘ichlarini o‘zi taqsin va echsin. Bu orqali nafaqat harakatlar rivojlantiriladi, balki bolani mustaqillikka ham o‘rgatiladi. Turli yoshdagi bolalarga mos keluvchi mashg‘ulotlardan biri bu – yumshoq narsalarga shakl berishdir. Ya‘ni bunda bolalar plastilin, loy, xamirdan turli narsalarni yasashlari mumkin. Bu orqali bolaning mayda motorikasi bilan birgalikda uning bilish qobiliyalari, dunyoqarashi, fantaziyasi ham rivojlanadi. Bu kabi mashg‘ulotlarga biz applikasiya, origami va sahnalashtirish faoliyatlarini ham kiritishimiz mumkin. Rasm chizish va bo‘yash – punktir chiziqlardan iborat rasmlarning konturlari ustidan chizib chiqish hamda turli shakldagi obyektlarni bo‘yash juda foydali. Shuningdek vertikal yuzalar – devor, doska, oynada chizish ham foyda beradi. Mozaika va pazllarni yig‘ish orqali ham bolaning motorikasi ham uning tasavvurini mashq qildiriladi. Mayda motorikani rivojlantirish uchun mo‘ljallangan o‘yinlar faqat kattalarning nazorati ostida olib borilishi hamda bunday mashqlarni muntazam ravishda olib borish orqali samarali natijaga erishishimiz mumkin. Ya‘ni, bolaning harakatlari ravon, aniq va o‘zaro mutanosib bo‘ladi.

Bolada nozik vosita ko‘nikmalarini qachon rivojlantirish kerak? Bu savolga javoban mutaxassislar hatto gimnastikani beshikda chaqaloqning barmoqlarini massaj qilishdan boshlash kerakligini aytishadi. Shunday qilib, biz miyaning nutq markazlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishimiz, bolaning miyasiga ta‘sir qilish va barmoqlarni rivojlantirishimiz mumkin.

Natija. Ba‘zan bolalar poyabzal bog‘ichini bog‘lashni ham, tugma bog‘lashni ham bilishmaydi. Bu bolaning nozik motorli ko‘nikmalari yomon rivojlanayotganligini anglatadi. Shunday qilib, agar bolangizda ilmoqlar bilan bog‘liq muammolar borligini sezsangiz, buni har kuni bajaring. Masalan, "Barmoqlar so‘rayapti" mashqini bajaring. Bunday holda, o‘ng qo‘lning ikkinchi barmog‘i chap qo‘lning barcha barmoqlariga salom beradi. Keyin chap qo‘lning ko‘rsatkich barmog‘i cho‘ziladi, qo‘lning barcha barmoqlari bilan so‘raydi. So‘raganda, bola nafaqat qo‘lini harakatga keltiradi, balki so‘z bilan gapiradi va qo‘llab-quvvatlaydi.

"Odam" o'yini. Bunday holda, o'ng qo'lning ikkinchi va uchinchi barmoqlari, shuningdek, chap qo'lning ikkinchi va uchinchi barmoqlari stol bo'ylab odam kabi bir-biriga qarab harakatlanadi. Shuningdek, yurish paytida she'rlar va dialoglarni o'qishingiz mumkin.

"Ko'zoynak" o'yini. Bunday holda, o'qituvchi qo'lini ikki doira ichida ko'zlariga olib keladi va bu ko'zoynakga o'xshaydi. Bola do'stlariga qaraydi va uzoqdagi kemalarni tasavvur qilib, matn tuzadi.

Farzandingizga kauchuk o'yinchoq bering, u o'yinchoqni siqib chiqaradi, keyin qo'yib yuboradi, yana siqib chiqaradi, keyin qo'yib yuboradi. Ushbu o'yin barmoqlaringizni mashq qilishga yordam beradi. Yo'nalishni ko'rsatish uchun barmoqlaridan foydalanadi: chapdan o'ngga, yuqoridan pastga. Bunday holda, barmoq harakatlanadi va o'ng, chap, yuqori va pastki tomonlar tushuniladi. O'yinchoqlar qumning o'rtasiga bir tomondan bo'shliq bilan joylashtiriladi. Va bola bu o'yinchoqlarni qum bilan to'ldirishi kerak.

Shuningdek, siz bolalardan "Mening oilam" haqidagi ertakni barmoqlari yordamida aytib berishlarini so'rashingiz mumkin. Masalan, bu barmoq mening bobom Aziz, ikkinchisi — Mohira buvim, uchinchisi — otam Avaz, to'rtinchisi — Umida onam, beshinchisi — men. Bu so'zlarni aytganda, bola har bir barmog'ini harakatga keltiradi.

Bolaning yoshi ulg'aygan sayin mashqlar murakkablashadi. Misol uchun, bu kemanding qo'pol suvda suzib borayotganini ko'rsatish uchun aytiladi. Bolaning qo'li ham qog'ozdagi nuqtalarni bog'lash orqali yozishga o'rgatiladi. Har bir mashq boshida bolalarda qandaydir qiyinchiliklar paydo bo'lishi tabiiy. Ammo ularni qayta-qayta bajarib, ular albatta o'rganadilar. Xotira, diqqat va nutq uchun mas'ul bo'lgan nuqtalar barmoqlarda joylashganligini hisobga olsak, maxsus mashqlar bolaning qo'lini yozishga tayyorlaydi va nutqni rivojlantiradi.

"No'xat" mashqi. Ushbu mashqni bajarish uchun sizga olinadigan qopqoqli kavanoz kerak bo'ladi. Bolaga birinchi navbatda qopqog'ini ochish kerakligini ko'rsatish kerak, keyin no'xat olib, idishga solib, qopqog'ini yoping. Bolaga nima qilish kerakligini tushunish uchun barcha harakatlar sekin sur'atda bajarilishi kerak. Bu birinchi marta ishlamasligi mumkin. Ammo keyingi urinishlar muvaffaqiyatli bo'ladi.

Uni ranglang. Chaqaloqqa har qanday oddiy nuqta naqsh taklif etiladi. Bu uy yoki quyosh nuri bo'lishi mumkin. Bola chiziqlarni to'g'ri chizish va ular olgan narsalarni bo'yashlari kerak. Ushbu mashqni taxta yoki devorda bajarish yaxshidir.

Jumboqni yig'ing. Boladan rasmni mustaqil ravishda yig'ish so'raladi. Avval uni hayvon yoki uning qismlarini yig'ayotgan boshqa narsa bilan tanishtirish zarur qilmaydi. Siz unga mos keladigan ertak yoki she'rni o'qishingiz mumkin. Asosiy shart - jumboqlar katta bo'lishi kerak.

Qum chizish. Tovoqlar ustiga oz miqdorda qum quyiladi. Keyin chaqaloqning barmog'i bilan bir nechta oddiy shakllarni chizishingiz kerak. Avval chiziq, keyin doira, keyin to'rtburchaklar chiziladi. Shundan so'ng siz uyni chizishni taklif qilishingiz mumkin.

Don bilan o'yinlar. Tariq, grechka yoki guruch chuqur idishga quyiladi. Keyin chaqaloqni donga teginishga taklif qilishingiz kerak, uning barmoqlari orqali qanday uyg'onishini ko'rsating. Siz no'xat yoki loviya ham foydalanishingiz mumkin. Chaqaloq yangi material bilan tanishib chiqqandan so'ng, unga no'xat yoki loviyadan oddiy dizayn - quyosh yoki uy yasash so'raladi.

4-5 yoshli bolalar "yaratish" ni yaxshi ko'radilar. Ular plastilin va bo'yoqlar bilan yaxshi ishlaydi. Shuningdek, siz ularga tasavvurni rivojlantirish uchun oddiy intellektual o'yinlarni taklif qilishingiz mumkin. Kichik motorika ko'nikmalarini rivojlantirish uchun psixologlar quyidagi mashqlarni tavsiya qiladilar:

- modellashtirish;
- kesish;
- tugmalar bilan o'yin.

Modellashtirish uchun siz plastilin, maxsus loy yoki xamirdan foydalanishingiz mumkin. Avval siz bolani materialni mustaqil ravishda yog'urmaya taklif qilishingiz kerak. Bundan tashqari, uni qanday isitish mumkinligini ko'rsatishingiz kerak. Keyin chaqaloqni kolbasa, keyin to'pni aylantirishga taklif qilishingiz kerak. Shundan so'ng siz murakkabroq vazifalarni berishingiz mumkin. Albom varaqlarida rasm chizish uchun yumshoq plastilin ham ishlatilishi mumkin.

Kesish. Avval bolangizni rangli qog'oz bilan, keyin karton bilan ishlashga o'rgatish kerak. Qog'ozga bir nechta doiralar, uchburchaklar va kvadratlar chizilgan. Keyin o'qituvchi bolani ularni kesib tashlashni taklif qiladi. Keyingi darsda vazifa yanada qiyinlashadi. O'qituvchi kichkina o'quvchidan Rojdestvo daraxti yoki uyni kesib olishni so'rashi kerak.

Tugma o'yini. Turli o'lchamdagi va soyali tugmachalarni tanlash kerak. Birinchidan, o'qituvchi rasmni o'zi qo'yadi, keyin boladan uni takrorlashni so'raydi. Bola materialni o'zlashtirgandan so'ng, o'qituvchi undan o'z rasmini yaratishni so'raydi.

Olti yoshli bolalar uchun. Ushbu yoshdagi bolalar uchun psixologlar nutq va tasavvurni rivojlantiradigan o'yinlarni tavsiya qiladilar. Diqqatni rivojlantiruvchi intellektual mashqlar juda foydali.

Yo’lda mashinalar. Ushbu o‘yin bolangizga qalamni to‘g‘ri ishlatish va bosim o‘tkazishni o‘rgatadi. Tayyorlangan kartalarda topshiriq bajariladi. Bola mashinalarni soya qilishi kerak, shunda biri yengil (yo’lda tuman bor), ikkinchisi esa qorong‘i, chunki tashqarida havo quyoshli.

Sehrli dengiz. O‘quvchiga tugallanmagan rasm tushirilgan karta beriladi. O‘qituvchi uni chizishni yakunlashni va qiziqarli hikoyani taklif qilishni taklif qiladi. Ushbu mashq nafaqat nozik vosita mahoratini, balki tasavvur va nutqni ham rivojlantiradi.

Grafik diktant. Yacheykalar bo‘yicha grafik diktant yoki katakchalar tomonidan chizilgan Grafik diktant o‘tkazish metodikasi. bolaning tafakkurini rivojlantirish uchun aqliy o‘yin. Ko‘pincha u maktabga tayyorgarlik ko‘rish uchun ishlatiladi. Ushbu turdagi mashg‘ulotlar xotirani, e‘tiborni, vizual va eshitish qobiliyatini yaxshilaydi. Yana bir afzallik - qo‘lingizni yozishga tayyorlash; Ushbu nuqta diktanti tufayli bola muvofiqlashtirishni rivojlantiradi, fikrlashni shakllantiradi va barmoqlarning motorli ko‘nikmalarini yaxshilaydi. Ko‘pgina bolalar uchun bunday grafik diktantlar qiziqarli bo‘lib tuyuladi, lekin ko‘pchilik uchun ular bir vaqtning o‘zida qiyinchiliklarga olib keladi. Va bu qiyinchiliklarni bartaraf etib, bola o‘rganadi, o‘ng va chap, yuqori va pastki kabi tushunchalarni eslaydi va bu tushunchalarni amalda mustahkamlaydi. Diktant ota-ona yoki o‘qituvchining diktanti bo‘yicha mos ravishda katakchalarga chizishdan iborat. Shu sababli, bolada yana bir muhim ko‘nikma diktantlar, xususan, grafik diktant orqali rivojlantiriladi - bu sizni tinglash va eshitishni, kattalar (tarbiyachi, ota-ona, keyinroq o‘qituvchi) aytganlariga diqqatni jamlashni o‘rgatadi va bu amalda maktab uchun eng muhim mahorat. Grafik diktantlar ma‘lum bir vazifaga e‘tiborni jalb qilish, fazoviy tasavvur, fikrlash, tasavvur, ijodkorlik va qat‘iyatni rivojlantirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Katakklar tomonidan rasm chizish ko‘p bolalar uchun o‘rganishning dastlabki davrida tez-tez paydo bo‘ladigan qiyinchiliklarni, masalan, rivojlanmagan imlo hushyorligi va beparvolik kabi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Shuningdek, ular bolaning ufqlarini kengaytirishga va uning so‘z boyligini oshirishga yordam beradi. Bolalar qog‘ozda narsalarni tasvirlashning turli usullari bilan tanishadilar. Grafik diktant nima? Nima uchun va qanday qilib daftar kataklaridan chizmalarni chizish oson emas, buning uchun grafik mahorat talab etiladi, buning uchun siz dastlabki bosqichlarda faqat katta katakchadan foydalanishingiz kerak.

Xulosa. Sinflar davomida bolaning munosabati va kattalarning do‘stona munosabati juda muhimdir. Bola uchun mashg‘ulotlar o‘yin ekanligini unutmang va bolaning ushbu o‘yin haqidagi ijobiy taassurotini buzmag. Farzandingizga yordam bering, u xato qilmasligiga ishonch hosil qiling. Ishning natijasi har doim bolani qondirishi kerak, shunda u kataklarni qayta-qayta chizishni xohlaydi.

Adabiyotlar:

1. Гальперин П.Я. Лекции по психологии [Текст] / П.Я. Гальперин. - 5-е изд. М.: Книжный дом Университет, 2010. – 397 с.
2. Карпова С.И. Обогащение содержания образования как фактор развития детской одаренности / А.И. Савенков, С.И. Карпова, Н.А. Вершинина // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Педагогика и психология. 2012. №3 (21). С. 73-83.
3. Найбауэр А.В. Итоги переходного периода введения Федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования: насущные проблемы и возможные решения // Современное дошкольное образование. Теория и практика. 2016. №1. С.14–19.
4. Цапина О.В. Позитивная психология в образовании // Современная психология: теория и практика. Материалы X международной научно-практической конференции, 2013. С. 130-135.

ART-PEDAGOGIKASI TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH ASOSIDA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH

*Mirzayeva Dilfuza Shavkatovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
d.sh.mirzayeva@buxdpi.uz*

Maqolada art pedagogikasi texnologiyalarini qo‘llash asosida tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligini rivojlantirishning dolzarbligi ko‘rsatilgan, mavzuga oid adabiyotlar tahlili, bolalar ijodkorligini rasm chizish, plastilin va loy bilan ishlash jarayonida oshirib borish, bolalarni tasviriy san‘atga qiziqtirish, ularda estetik did va nafosatni shakllantirishga oid ma‘lumotlar berilgan. Ilk qadam dasturi asosida ART pedagogikasi vositasida tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligini rivojlantirishning takomillashtirilgan modeli tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: ART pedagogikasi, tasviriy san‘at, ijodkorlik, san‘at, mahorat, chizma, shakl, rang, tasvir, tafakkur, mezon, ijodkorlik omili, ijodkorlik parametrlari, innovatsiya, intellekt.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА ДЕТЕЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ АРТ-ПЕДАГОГИКИ

В статье показана актуальность развития творческих способностей детей подготовительной группы на основе использования технологий арт-педагогика, дана информация по анализу литературы по теме, активизации творческих способностей детей в процессе рисования, работы с пластилином и глиной, привлечение детей к изобразительному искусству, формирование у них эстетического вкуса и утонченности. На основе программы «Первый шаг» рекомендуется усовершенствованная модель развития творческих способностей детей подготовительной группы средствами Арт-педагогика.

Ключевые слова: Арт-педагогика, изобразительное искусство, творчество, искусство, умение, рисунок, форма, цвет, образ, мышление, критерии, фактор креативности, параметры креативности, новаторство, интеллект.

DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF CHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP BASED ON THE USE OF ART-PEDAGOGY TECHNOLOGIES

The article shows the relevance of developing the creativity of children in the preparatory group based on the use of art pedagogy technologies, provides information on the analysis of literature on the topic, increasing children's creativity in the process of drawing, working with plasticine and clay, attracting children to the fine arts, and forming aesthetic taste and sophistication in them. Based on the First Step program, an improved model of developing the creativity of children in the preparatory group through Art- pedagogy is recommended.

Keywords: Art- pedagogy, fine art, creativity, art, skill, drawing, form, color, image, thinking, criteria, creativity factor, creativity parameters, innovation, intelligence.

Kirish. Respublikamizda Prezident Sh.M.Mirziyoyevning “Maktabgacha ta’lim sohasi uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi bo‘g‘ini hisoblanib, u har tomonlama sog‘lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi” – degan fikrlari asosida ta’lim-tarbiya jarayonida tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligi va tafakkurini rivojlantirishning samarali shakl va metodlarini ishlab chiqish, faoliyatlarni tashkil etishning yangicha modellari va texnologiyalarini yaratish zaruratini yuzaga keltiradi. 2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasidagi 39-maqсадda: maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, tarbiyachilarning professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish, maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish kabi muhim vazifalar belgilanib, maktabgacha ta’lim subektlari ehtiyojlarini qondirish, bolalarning qobiliyatlari, iste’dodlari, ichki imkoniyatlari, o‘ziga xos individual-psixologik xususiyatlarini ART pedagogikasi vositasida kompleks rivojlantirishning innovatsion-integratsion uyg‘unligini asoslovchi ta’lim tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maktabgacha ta’lim tizimi o‘quv tarbiya jarayonida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish,

bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida:

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari
- tanqidiy fikrlash texnologiyasi
- dizayn texnologiyasi
- muammoli ta'lim texnologiyasi
- o'yin texnologiyasi
- ijodiy ish texnologiyasi
- ijodiy ustaxonalar texnologiyasi;
- badiiy pedagogika vositalaridan foydalanish texnologiyasi;
- ART pedagogikasi vositalaridan foydalanish texnologiyasidan samarali foydalanish intensiv ravishda yo'lga qo'yilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Art pedagogikasining mohiyati ta'lim va tarbiya jarayonida bolada badiiy madaniyatni rivojlantirish, unga turli xil badiiy faoliyat turlari bo'yicha amaliy ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish ko'nikmasini tarkib topishning san'at muhitga yo'naltirilgan motivatsion, kognitiv, faollikka undovchi interaktiv, integrativ faoliyatga ustuvorlik berishning taktik, strategik, akmeologik, aksiologik didaktik dolzarbliki ilmiy nazariy asoslangan;

ART pedagogikasi vositasida maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligini rivojlantiruvchi innovatsion muhitning tasviriy san'at, musiqa, teatr sohasiga yo'naltirilgan mazmunini tizimli shakllantiruvchi o'quv-tarbiyaviy faoliyat jarayonlari bolaning qiziqishi, qobiliyati, ehtiyojini muvofiqlashtirishning didaktik imkoniyatlari aniqlashtirilgan;

ART pedagogikasi vositasida loyihalash faoliyatiga qiziqtirishga yo'naltirilgan kelishuvchanlik, muloqotga kirishish, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish tamoyillari maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida kommunikativ, refleksiv, ekologik, estetik, ijodkorlik ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan ishchan, ijodiy ta'limiy o'yinlar hamda interaktiv metodlarni qo'llash asosida takomillashtirilgan;

maktabgacha ta'limda tayyorlov guruhi bolalarining harakatchan faoliyati asosida ijodkorlik darajasining rivojlanganligini baholash mezonlari innovatsion ta'lim usullarini qo'llash maqsadlarini tizimli boyitib borishga doir subekt-subekt munosabatlarini rivojlantiruvchi materiallar hamda media vositalar asosida takomillashtirilgan.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning eshitish xotirasidan ko'ra ko'z, tasavvur xotirasi kuchli bo'ladi. Shuni inobatga olib mashg'ulotlar o'yin, ko'rgazmali qurollar, multimedia-didaktika o'yinlaridan foydalanilgan holda tashkil etilsa, har bir bolada o'rganishdagi rag'batning amaliy natijasi his etilib, axloqiy fazilatlarini rivojlanadi, halollik, adolatlilik, qat'iyatlilik, erkin fikrlash, nutqning o'sishi va eng asosiysi, zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas bo'lib voyaga yetishiga zamin yaratiladi.

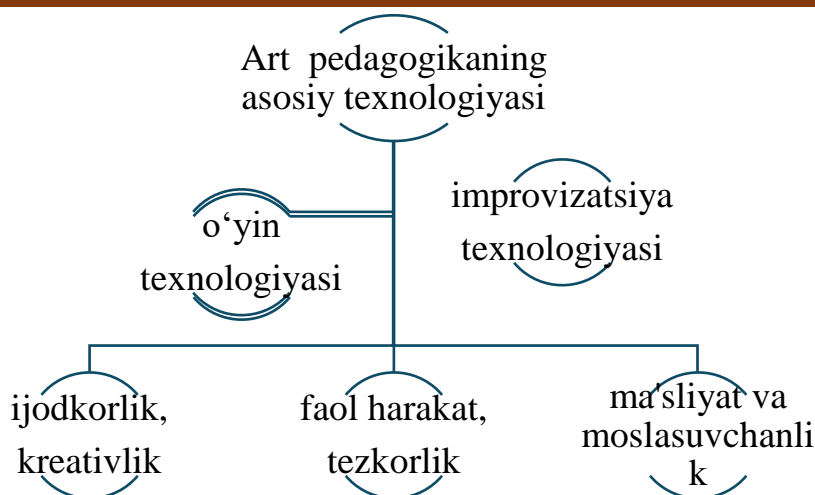
Didaktik o'yinlar bolalar bilan maxsus ta'limiy o'yinlar shaklida mashq qilish usulida bolaning bilim doirasini rivojlantirishdan iborat. Didaktik o'yinlar ham o'yin, ham ta'lim vositasidir. Bunday o'yin jarayonida bola barcha aqliy jarayonlarni rivojlantiradi va individual xususiyatlarini shakllantiradi.

Multimedia-didaktika o'yinlaridan foydalangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonini rivojlantirish bugun jahonda e'tirof etilayotgan eng samarali yo'llardan biri. Multimedia-zamonaviy texnik va dasturiy vositalardan foydalanish. U interaktiv dasturiy ta'minot boshqaruvi ostida o'zaro vizual va audio samara ta'siridan iborat bo'lib, u matn, tovush, grafika, foto, videoni raqamli taqdim etish usulida birlashtiradi.

Multimedia-didaktika o'yinlaridan foydalangan holda mashg'ulotlarni olib borishning yana bir afzalligi, bu kabi tashkil etilgan mashg'ulotda majburiy bilim berish bo'lmaydi. Bola bilimni ixtiyoriy qabul qiladi va bu orqali tarbiyachi ijobiy natijaga erishadi.

Multimedia-didaktika o'yinlaridan foydalanish bolaning maktabga ishonch va kelajakka oshiqish bilan qadam tashlashiga yordam beradi. Shuning uchun yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabi bebahodir.

Art pedagogikaning asosiy texnologiyasi bu o'yin va improvizatsiya (ijodkorlik, kreativlik), ana shu narsa ijtimoiy-madaniy pedagogika sohasida badiiy pedagogika texnologiyalardan foydalanishga asos bo'ladi (2.2-rasmga qarang)

O'yin texnologiyasi - badiiy faoliyatni rag'batlantirish usuli bo'lib, u bolalarda beixtiyor yodlash jarayonlarini faollashtirish, ularning atrof-muhitga, turli xil badiiy faoliyatga qiziqishini oshirishning ajoyib vositasi sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik improvizatsiya - bu ichki yoki tashqi omillar ta'sirida yuzaga keladigan rejalashtirilmagan vaziyatlar tufayli tarbiyachining dastlabki kutilmagan harakatlari hisoblanib, improvizatsiya muvafaqqiyati tarbiyachi tomonidan berilgan mashq va ijodiy topshiriq shakllarini to'g'ri loyihalash va taxminlash natijalarining istiqbollari bilan belgilanadi.

Ushbu texnologiyalarni qo'llash natijasida tayyorlov guruhi bolalarida ijodkorlik, kreativlik, faol harakatlanish, tezkorlik, ma'suliyat, moslashuvchanlik, rollarga kira olish, o'z - o'zini baholash, harakatlarini tahlil qilish, tengdoshlari faoliyatini kuzatish, yangiliklarga intilish, yangi g'oyalar yaratish, bilimlarini namoyon etish kabi ijodiy faoliyatni belgilovchi ko'nikmalar tarkib toptiriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyatlar jarayonida ART pedagogikasi "San'at" markazida tashkil etiladi. Mazkur markazda:

Jihozlar:

- stol (1-2), stullar (2-4)
- materiallarni saqlash uchun ochiq javonlar
- bolaning bo'yi barobar doska
- molbert
- ish kiyimlari yoki fartuklar

Chizish uchun:

- turli o'lchamdagi (A5, A4, A3, A2) va turli rangdagi qog'oz va karton
- rasm chizish uchun albomlar
- akvarel uchun qog'oz
- mumli qalamlar, pastellar
- qora va rangli qalamlar
- markerlar, flomasterlar (yuviladigan, suv asosli)
- akvarel va guash bo'yoqlari
- yumaloq va tekis cho'tkalar, o'lchamlari: № 2-6, 10-14, 12-13
- palitralar, suv stakanlari, cho'tka uchun idish
- muhrlar, lineykalar, trafaretlar
- gubka, o'chirg'ich, salfetkalar, cho'tka uchun latta

Yasash uchun:

- plastilin, gil, loy, xamir
- taxtachalar
- steklardan foydalaniladi.

Art pedagogikada faoliyat turlari: "Tasviriy faoliyat" va "Loy ishi"dir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rasm chizish faoliyati "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida turli yosh guruhlarda quyidagicha taxminiy miqdorga ega:

№	Yosh guruhlari	O‘quv yili mobaynida			Sog‘lomlashtirish davri mobaynida		
		bir hafta ichida	bir oy ichida	o‘quv yili davomida	bir hafta ichida	bir oy ichida	o‘quv yili davomida
1	Kichik guruh	1	4	36	1	4	12
2	O‘rta guruh	1	4	36	1	4	12
3	Katta guruh	1	4	36	1	4	12
4	Maktabga tayyorlov guruhi	1	4	36	1	4	12

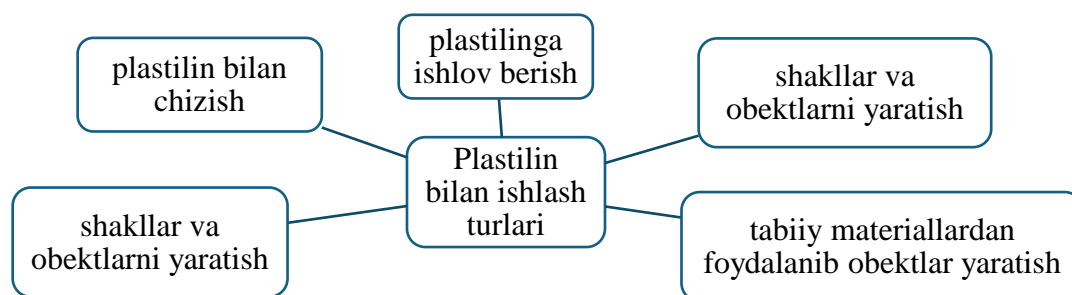
Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida loy ishi faoliyati “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida turli yosh guruhlarda quyidagicha taxminiy miqdorga ega

№	Yosh guruhlari	O‘quv yili mobaynida			Sog‘lomlashtirish davri mobaynida		
		bir hafta ichida	bir oy ichida	o‘quv yili davomida	bir hafta ichida	bir oy ichida	o‘quv yili davomida
1	Kichik guruh	1	4	36	1	4	12
2	O‘rta guruh	1	4	36	1	4	12
3	Katta guruh	1	4	36	1	4	12
4	Maktabga tayyorlov guruhi	1	4	36	1	4	12

1. Loy ishi.

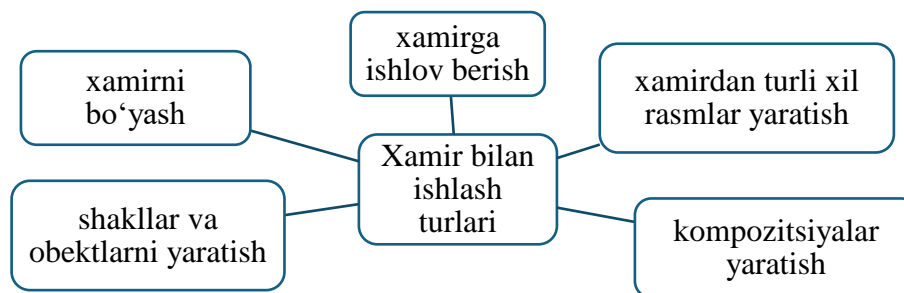
Art pedagogikada ishlatiladigan plastik materiallardan biri loy bo‘lib, bolalar bilan ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan mashg‘ulot o‘tishda loy plastik material sifatida tavsiya etiladi. Loy bilan ishlashning bir qator afzalliklari mavjud bo‘lib, ular: loy-gil tabiiy mahsulot, ya’ni u o‘z-o‘zidan terapevtik ta’sirga ega; loy plastik va egiluvchan bo‘lib, bu maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda juda muhim; loydan yasalgan ijod mahsuloti avval quritilib, keyin bo‘yashga ruxsat beriladi. Lekin hamma bolalar ham loy bilan ishlashni xush ko‘rilmaydi. Shuning uchun tarbiyachidan bu jarayonda e’tiborli bo‘lishi talab etiladi. Loydan shakllar va narsalarni yaratiladi.

Plastilin-ranglari yorqin, ijobiy xususiyatga ega bo‘lgan, ranglarni aralashtirish imkoniyatiga ega bo‘lgan mahsulot bo‘lib, maktabgacha yoshdagi tayyorlov guruhi bolalari u bilan ishlashni yoqtirishadi. Plastilindan kartonga plastilinni yoyish, rasm yaratish-plastik chizish texnikasida foydalanish, uch o‘lchovli kompozitsiyalarni yaratishda foydalaniladi. Plastilin mahsulotining zarari materialning “sun’iyliigi”, tarkibining zararliligi hisoblanadi. Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining ijodkorligini rivojlantirishda plastilin bilan ishlashning shakllar va obektlarni yaratish; tabiiy materiallardan foydalanib obektlar yaratish; plastilin bilan chizish kabi turlari mavjud (2.3-rasmga qarang).

3-rasm. Plastilin bilan ishlash turlari

Xamir - bolalar katta zavq bilan ishlaydigan, yumshoq va ekologik toza xususiyatga ega bo‘lgan mahsulot hisoblanadi. Xamir shunchalik egiluvchanki, bolaning mayda motorikasi, mushaklari yaxshi rivojlanmagan bo‘lsa ham, xamir bilan ishlashda bemalol o‘ynaydilar. Tabiiy material, qoliplardan foydalanib yangi shakllar, kompozitsiyalar yaratadilar. Xamirni har xil ranglar bilan ham bo‘yab, uni pishirish mumkin (4-rasmga qarang).

4-rasm. Xamir bilan ishlash turlari
Art pedagogikasida “Loy ishi” faoliyatlari 4 bosqichda amalga oshirildi:

1. **Namuna bo'yicha loyihalash.** Bunda tarbiyalanuvchilar tarbiyachi berilgan namuna asosida loy ishlarini amalga oshiradi. Modelning rangi, o'lchami, hajmi namunaga mos ravishda tayyorlanishi talab etiladi.

2. **Berilgan shartlar asosida loyihalash.** Bunda tarbiyalanuvchilarga maxsus tayyorlangan model namunasi berilmaydi. Tarbiyachi modelni tayyorlash bo'yicha tarbiyalanuvchilarga topshiriq beradi. Bunda maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyat rivojlanadi.

3. **Muayyan chizmalar asosida loyihalash.** Bunda tarbiyalanuvchilardan muayyan modellar asosida modelni tayyorlash talab etiladi. Dastlab chizmalar sodda shaklda, tarbiyalanuvchilarga tushunarli shaklda taqdim etiladi. Chizmalar murakkablashganda bolalardan modelni nafaqat tayyorlash, balki harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tanlash qobiliyati rivojlantiriladi.

4. **Erkin tarzda modellar yaratish.** Bunda tarbiyalanuvchilar yuqoridagi uch bosqichni o'zlashtirganidan so'ng amalga oshiriladi. Tarbiyalanuvchilar model dizayni, kattaligi, hajmi, bajarish yo'llari, ketma ketligini mustaqil tanlaydilar. Faoliyatlar jarayonida maktabga tayyorlov guruh bolalarining ijodiy faolligi tafakkuri, nutqi rivojlandi.

Art pedagogikasi negizida loy ishi faoliyatlari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 3 xil turda tashkil etiladi:

- predmetli
- syujetli
- dekorativ

Loy ishining yuqoridagi turlarining har biri maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ma'lum bir maqsadga tayangan holda, kichik, o'rta va katta yosh guruhlarida qo'llaniladi va maktabga tayyorlov guruh yoshiga kelib bolada dastlabki dizayn ko'nikmasini shakllantiradi (- rasmga qarang)

t/r	Loy ishi turi	Faoliyatni tashkil etishdan maqsad	Rivojlantiradi	Yosh guruh
1	Predmetli	Borliqdagi muayyan predmetlarni anglash	Turli shakllarni proporsional jihatdan to'g'ri yasash	Kichik guruhdan boshlab tashkil etiladi
2	Syujetli	Tasavvur qilish, voqealar ketma-ketligini anglash	Umumiy bir syujetni aks etadigan predmetlarni o'zar obog'liqligini tushungan holda hajmli yasash va yig'ish	Katta guruhdan boshlab tashkil etiladi
3	Dekorativ	Estetik terbiya berish	Narsa va buyumlarni bezash, rangiga mos bezak tayyorlash	O'rta guruhdan boshlab tashkil etiladi

Rasm chizish - bolalarning hissiy rivojlanishiga katta hissa qo'shgan holda ularning ijodiy faoliyat samaradorligini motivatsion ehtiyojlarga asoslangan tarzda shakllantiradi. Rasm chizish xuddi o'yin kabi “kattalar orasida bolaning huquqlarini” qoplaydi. Bola rasm chizayotgan paytda jarayonni to'liq o'zi

boshqarishni istaydi. Rasm chizish jarayoni bola tasavvur va xayollarini amalga oshirishga imkoniyat yaratadi. U qog'ozda faqat o'ziga tegishli bo'lgan, o'zi his qilib tasavvur hosil qilgan hayotini tasvirlaydi. Art pedagogikasi vositasida bola erishgan natijaning quvonchini his etishi bu tarbiyachi mahoratining eng katta yutuq hisoblanadi.

Xulosa. Art pedagogikasi asosida ta'lim va tarbiya berish jarayonida tarbiyalanuvchilar ham ijodiy jihatdan ham intellektual jihatdan rivojlantirib, rivojlanish sohasi bo'yicha kompetensiyalarini boyitib bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, uning maktab ta'limi bo'lgan keyingi bosqichiga muammosiz o'tishi va unga tayyor bo'lishi, boshlang'ich ta'limda kompetensiyalarni shakllantirishi uchun xizmat qiladi.

Art pedagogikasi natijasida bolalar ijodiy rivojlanadi va bilish faoliyati shakllana boshlaydi. Natijasida bolalik davrida bilish jarayonlari yosh davriga mos ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'yilgan davlat talablari asosida quyidagicha rivojlanadi: Ilk yosh davrida bola psixikasi to'liq rivojlanmaganligi uchun ham vaqt va fazo kabi tushunchalarni to'g'ri idrok eta olmaydilar. Bola atrof muhitni isloh qilishi, asta-sekin kundalik hayot davomida bu kabi murakkab tushunchalarni idrok eta boshlaydi. Dunyoni tadqiq qilayotgan bir yoshli bola narsa va hodisalarga nisbatan diqqati beqaror va ixtiyorsiz bo'ladi. Lekin ilk yoshdagi bolaning atrofdan turli axborotlarni qabul qilishi, o'ynashi, narsa va buyumlarni isloh qilishi natijasida sodda tafakkur qila boshlaydi. Diqqati barqarorlashadi. Diqqati barqarorlashgani ma'lum bir predmetni uzoq muddat o'ynashida namoyon bo'ladi. Ikki yoshga yetgach narsa va hodisalarni tadqiq qilish jarayonida predmetlarni paypaslab o'ynaydi, ta'mini ko'radi, lekin muayyan predmet xususiyatlarini to'liq eta olmaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi 2019-yil 16-dekabrdagi O'RQ-595-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. - O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y, 6-son, 70-modda. 38bet.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
5. Abduraimova G.O. boshlang'ich sinflarda STEAM texnologiyasidan foydalanish metodiksi
6. Aldemir J., Kermani H. Integrated STEM curriculum: improving educational outcomes for Head Start children //Early Child Development and Care. – 2017. – T. 187. – №. 11. – C. 1694-1706;
7. An D. A meta-analysis of the effectiveness of STEM-programs in the United States. – Cleveland State University, 2013.
8. Anisimova T., Sabirova F., Shatunova O. Formation of design and research competencies in future teachers in the framework of STEAM education //International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET). – 2020. – T. 15. – №. 2. – C. 204-217.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI

*Paxratdinova Roza Azatbayevna,
Osiyo xalqaro universiteti magistri*

Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning ma’naviy va axloqiy kamolotida, ularning barkamol inson bo‘lib kamol topishida ulkan tarbiyaviy ta’sir qudratiga egadir. Didaktik o‘yinlar davomida bolalar jamoa bo‘lib ishlashga, birgalikda ijod qilishga, hamkorlikda ishlashga va mustaqil ishlashga o‘rganadilar. Ma’lumki, har qanday tilni o‘rgatish, avvalo, shu tildagi so‘zlarni o‘zlashtirishdan boshlanadi. O‘rganilgan so‘zlarni boshqa so‘zlarga bog‘lab, so‘z birikmalari va gaplar tuzush orqali ular asta-sekinlik bilan nutq jarayoniga olib kiritiladi: o‘yin kichik maktab yoshidagi maktab o‘quvchilar faoliyatida asosiy o‘rinni egallaydi.

Bolalarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, o‘yin dunyoni va o‘zlikni anglashda, bog‘lanishli nutqni o‘stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilish va rivojlantirish mazmunida didaktik o‘yinlar alohida ahamiyat kasb etadi.

***Kalit so‘zlar:** boshlang‘ich sinf, ona tili, matematika, didaktika, didaktik o‘yinlar, harakat, taqqoslash, pedagog, o‘qituvchi, o‘quvchi.*

ЗНАЧЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Дидактические игры оказывают большое воспитательное воздействие на духовно-нравственное развитие учащихся, на их развитие как полноценного человека. В ходе дидактических игр дети учатся работать в команде, вместе творить, работать вместе и работать самостоятельно. Известно, что изучение любого языка начинается с овладения словами этого языка. Связывая выученные слова с другими словами, через словосочетания и структуры предложений, они постепенно вводятся в речевой процесс: главное место в деятельности школьников младшего школьного возраста занимает игра.

Исходя из возрастных и психологических особенностей детей, игра является основным средством познания мира и себя, развития связной речи. Дидактические игры имеют особое значение в организации и развитии умственной и двигательной активности младших школьников.

***Ключевые слова:** начальная школа, родной язык, математика, дидактика, дидактические игры, действие, сравнение, педагог, учитель, ученик.*

THE SIGNIFICANCE OF DIDACTIC GAMES IN FORMING THE PERSONALITY OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Didactic games have a great educational effect on the spiritual and moral development of students, on their development as a complete human being. During didactic games, children learn to work as a team, to create together, to work together and to work independently. It is known that learning any language begins with mastering the words of that language. By connecting the learned words to other words, through word combinations and sentence structures, they are gradually brought into the speech process: the game occupies the main place in the activities of schoolchildren of junior school age.

Judging by the age and psychological characteristics of children, the game is the main tool for understanding the world and identity, and for developing connected speech. Didactic games are of particular importance in organizing and developing mental and physical activity of primary school students.

***Keywords:** primary school, native language, mathematics, didactics, didactic games, action, comparison, educator, teacher, student.*

Kirish. Boshlang‘ich sinflarda o‘quv materiallaridagi topshiriqlarni didaktik o‘yinlar vositasida bajarish o‘qituvchiga ham, o‘quvchiga ham bir qator qulayliklar tug‘diradi. Bu esa bolaning mustaqil faoliyat ko‘rsatishini ta’minlashda ko‘maklashadi, o‘quvchini ustoz bilan, sinfdoshlari bilan muloqot qilishga, mustaqil fikrlashga ham sabab bo‘ladi. Chunki boshlang‘ich ta’lim mazmuni kelajakda konkretlashtirishni nazarda tutganda, ta’limning turli vositalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Didaktik o‘yinlar qoidali o‘yinlar jumlasiga kiradi va rolli o‘yinlarni rivojlantirish predmeti hisoblanadi. Bunday o‘yinlar asosini bilishning u yoki bu mazmunini, o‘yinning borishi belgilaydigan harakatlarni bajarishga qaratadigan aqliy va irodaviy urinishini tashkil etadi. Didaktik o‘yinlarda asosiy fikrlash jarayonlari - tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va hokozalar takomillashadi [1].

Asosiy qism. Didaktika yunoncha “didaktikos” so‘zidan olingan bo‘lib, o‘qitish, o‘rganish ma‘nolari bildiradi. Didaktika pedagogikaning - o‘qitish nazariyasini ishlab chiqqan tarmog‘idir. Yaqin va O‘rta Sharqda Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom, Tusiy kabi mutafakkirlar ilmiy didaktika asoschilaridir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Didaktikada dars turiga, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga va h.k. bog‘liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan. Ba‘zi didaktik materiallar dasturning chegaralangan doiradagi mashqlarni o‘zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun mo‘ljallangan. Boshlang‘ich sinfda barcha didaktik materiallar uchun umumiy topshiriqlarning murakkabligi bo‘yicha tabaqalashtirilishidir. Bu materiallar tuzuvchilarning g‘oyasiga ko‘ra ma‘lum mavzu bo‘yicha topshiriqning biror usulini bajarishi o‘quvchining bu mavzuni faqat o‘zlashtirganligi haqidagina emas, balki uni to‘la aniqlangan darajada o‘zlashtirganligi haqida ham guvohlik beradi.

Didaktik o‘yinlar ta‘lim jarayonida bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va kamol toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yin paytida bolaning ijobiy ish faoliyatini kuchaytiradi, ixtiyoriy diqqatini, xotirasini takomillashtiradi. O‘yinda o‘quvchilar o‘zlari sezmaganda juda ko‘p harakatlarni, mashqlarni bajaradilar, turli masalalarni yechadilar [2]. Didaktik o‘yinlarga qo‘yiladigan talablar quyidagicha:

1. Didaktik o‘yinlar o‘quv predmetlari bo‘yicha dastur materialiga muvofiq yo‘sinda tanlanishi lozim.

2. Didaktik o‘yin unda qatnashuvchilarga bilimlar bo‘yicha ma‘lum talablar qo‘yiladigan yo‘sinda ishlab chiqilishi kerak.

3. Didaktik o‘yinning muvaffaqiyatli o‘tishi uning maqsadini yaqqol aniqlashiga bog‘liq. Chunki bunda o‘quvchilarning fikrini maqsadli yo‘nalishga solish, ularning ishini bajarishga qiziqishini oshirish imkoniyati tug‘iladi.

4. O‘yinlarni tanlashda ma‘lum izchillikka rioya qilish ham zarur. Mazmunan qiyin o‘yinlardan oldin osonroq o‘yinlarni o‘tkazib, o‘quvchilarni navbatdagi o‘yinlarga puxtaroq tayyorlash juda muhimdir. Shu tariqa tahlil, sintez, taqqoslash, tasniflashda mavhumlashtirish, muayyanlashtirish, umumlashtirish singari aqliy operatsiyalarni asta-sekin murakkablashtirib borish shart.

5. Didaktik o‘yinlarning qoidasini va tashkil yetilishini tuzish va ishlab chiqishda o‘quvchilarning o‘ziga hos xususiyatlarini, ularning turli (bo‘sh va kuchli, faol va loqayd) guruhlarini hisobga olish kerak.

6. O‘inning qoidalari sodda, aniq bo‘lishi va yaqqol ifodalanishi lozim.

7. Har bir o‘quvchi butun o‘yin jarayonida faol ishtirok etishi, o‘z “navbatini” uzoq kutish o‘yinga qiziqishni susaytirishi mumkinligini unutmaslik kerak.

8. Har bir o‘yinga umumiy va yakka tartibda yondashish, undagi topshiriqlarning qiyinlik darajasini va qanchasi mustaqil holda bajarilishini hisobga olish kerak.

Bolalarga o‘yinni o‘rgatishdan muayyan ta‘limiy maqsad nazarda tutiladi. O‘yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O‘yin o‘tkazilish shakllari va usullari bilan ta‘limning boshqa turlaridan farq qiladi.

Didaktik o‘yinlar o‘yin usullarini cheksiz takrorlash va o‘zgartirish, o‘yinga turli narsalar kiritish imkonini beradi. Masalan, biz “Jimjitlik” o‘yining 5-7 xilini butun sinf bilan hamda ayrim bolalar bilan 10 martadan ko‘proq takrorlab o‘tkazdik; “Nima o‘zgardi?” tipidagi o‘yin 5 xil turli ko‘rsatmali material bilan o‘tkazildi va hokazo. Natijada o‘yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo‘lishiga hamda o‘yinning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilinishiga erishish imkonini berdi. Didaktik o‘yinlar o‘zining shakli jihatidan asosan bog‘chada o‘ynaladigan ijodiy o‘yinlardan ham, o‘qituvchi o‘zi hikoya qilish yo‘li bilan tushuntiradigan va o‘quvchilarni birma-bir so‘rab chiqish natijasida mustahkamlanadigan o‘yinlardan ham har tamonlama farq qiladi [3]. Didaktik o‘yinlar o‘qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g‘olib chiqish maqsadida jonu dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ular didaktik topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqish ortib boradi. Didaktik o‘yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlar ta’limning ko‘rgazmaliligini, o‘qituvchining nutqini va bolalar harakatini o‘z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko‘rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug‘iladi. Bu esa o‘qituvchining aytganlarini bolalarning o‘ylab olishiga va o‘sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya’ni didaktik o‘yinlar qoidalarini o‘quvchilarning o‘zlari bajarishlariga imkon beradi. Didaktik o‘yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o‘quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o‘yin vaqtida qiziqish bilan harakat qiladilar [4].

Didaktik o‘yinlar bolaning his-tuyg‘usiga ta’sir etib, unda o‘qishga ijobiy munosabat va qiziqish hislatini tarkib toptiradi. Bolalar o‘yinni zo‘r mamnuniyat bilan ijro etadi. O‘yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o‘quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi [5].

Har bir didaktik o‘yinda ko‘pchilik bolalar yoki butun bir sinf o‘quvchilari ishtirok qiladi. Masalan, “Doiraviy misollar” o‘yinda hamma bolalar masala yechadi, “Zanjircha”da 10, “Do‘koncha”da 8-12 bola, “Narvoncha” da esa qariyb hamma o‘quvchilar masala yechadilar va hokazo.

Bundan tashqari, o‘yin jarayonida hatto bolalardan ba’zi birlari bevosita ishtirok etmasa ham, ular o‘yinda imo-ishoralar vositasida bevosita qatnashadilar. Masalan, ko‘zlarini yumib, kim necha marta taqillatganini tinglaydilar, “Eng yaxshi hisobchi”, “Estafeta”, “Quvnoq quruvchi” kabi o‘yinlarda o‘z o‘rtoqlarining mashqlarni qanchalik to‘g‘ri-noto‘g‘ri bajarayotganlarini kuzatib boradilar.

Bu esa o‘qituvchiga o‘quvchilar faoliyatiga individual munosabatda bo‘lish imkonini beradi. Biz bilamizki, bolalar o‘qishning o‘zidagina o‘smaydilar, balki ular o‘yin jarayonida ham hamjihat bo‘lishga, hayotni bilishga o‘rganadilar.

Bu o‘yinlarda bolalarning o‘z-o‘zlarini boshqara, tuta bilishga o‘rganishlarini ta’kidlab o‘tish lozim. Bu o‘yinlar bolalarni intizomli qiladi. Didaktik o‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat?

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o‘yin g‘alaba qozonishga intilish bilan bog‘liq bo‘lib, o‘yin shartlari va qoidalariga qat’iy va izchil rioya qilishni talab etadi. “Kim aniqroq va tezroq”, “Bo‘sh kelma”, “Eng chiroyli husnixat egasi”, “Quvnoq quruvchi” singari o‘yinlarni o‘tkazish paytida o‘quvchilar sinf xonasida jimjitlik bo‘lishiga o‘quvchilarning o‘zlarini tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o‘tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar.

Darsda o‘yinqarorlik qilib o‘tiradigan va o‘qituvchini bitta dars davomida 10-15 martagacha tanbeh berishga majbur etadigan bolalar ham uchrab turadi. Biroq o‘yin o‘tkazilayotgan vaqtda bunday bolalarning xulq-atvori tamoman o‘zgarib ketadi. Ular darhol o‘zlarini tutib oladilar, o‘qituvchining o‘yin qoidalarini ko‘rsatib berishini kutib o‘tirmaydilar ham, qoidalarni o‘zlari bajonu dil va mustaqil bajaradilar. Didaktik o‘yinlar jarayonida bolalarda uyushqoqlik, vaqtni iloji boricha tejay bilish xislatlari tarbiyalanadi.

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar bolalarda do‘stlik, birodarlik, mehnatkashlik hissini tarbiyalash va taraqqiy ettirishga yordam beradi. “Kim turgan saf yaxshiroq”, “Zanjircha”, “Narvoncha”, “Bilgan kishi sanashni davom ettiraversin” singari o‘yinlar o‘tkazilayotganda bolalar o‘z o‘rtoqlari, o‘zi turgan saf va o‘z sinflarining sharafi uchun kurashadilar.

Bir safga tizilganlar ikkinchi safda turgan o‘quvchilar bilan musobaqalashayotganda topshiriqni saflardan birining bitta o‘quvchisi yoki bir necha o‘quvchilari, yoxud butun bir saf bajaradi. Odatda bolalar o‘z sheriklariga dalda berib turadilar, agar o‘rtoqlari topshiriqni to‘g‘ri bajarsa, undan behad xursand bo‘ladilar va u bilan faxrlanadilar. Shuni ham aytish kerakki, o‘yin o‘tkazilayotgan paytda bolalarda hasad, qizishib ketish singari salbiy hislatlar uchramaydi.

Didaktik o‘yinlar ijodiy shaxs tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o‘yin, uning har bir takrorlanishi topshiriqni bajarishga yangicha munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Uni hal qilish zarurati esa ijodiy izlanishlarni keltirib chiqaradi [6].

Didaktik o‘yinlarda tirishqoqlik, matonatilik, boshlangan ishini oxirigacha yetkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlar tarbiyalanadi. Masalan, “Doiraviy so‘zlar” o‘yinda oltita so‘zning hammasini o‘z o‘rniga qo‘yish kerak, aks holda, oxirgi so‘zning birinchisiga to‘g‘ri kelish-kelmasligini bilib bo‘lmaydi. Ana shuning o‘zi bolalarni faollashtirib yuboradi va ular so‘zlarni o‘z o‘rniga to‘g‘ri joylashtirmay qo‘ymaydilar.

Didaktik o‘yinlar ona tili fanining alohida boblariga tegishli bo‘lganligi uchun turlicha mazmunda bo‘ladi.

1. Fonetikaga oid o‘yinlarda harf, bo‘g‘in va so‘zlar yasash asos qilib olingan. Bu bosqichdagi o‘yinlar maktabdagi quyi sinf o‘quvchilarga mo‘ljallangan. Talablar ham oddiydir.

2. Grammatika faniga oid o‘yinlar esa har bir mashq uchun alohida - alohida o‘yin talabi qo‘yilmagan. Biroq dastavval keltirilgan grammatik o‘yinlarda ma’lum bir o‘yin shartlari keltirilgan bo‘lsa ham, biroq ko‘p o‘yinlar mashq uslubida keitirilgan. Berilgan mashq o‘yinlari grammatika fanining morfologiya va sintaksis qismlarida o‘tkaziladigan amaliy darslardagi manbaalar bilan bog‘liqdir. Bundagi

o‘yinlarni asosan, dars mashg‘uloti davrida ma’lum bir grammatik qoida tushuntirilib bo‘lingach va mashqlarning ma’lum qismini bajarib chiqqandan so‘ng takroriy mashqlar o‘rnida otkaziladi. Albatta, bunda musobaqa shaklida uyushtiriladi va o‘yin shu soha bo‘yicha olgan bilimni sinovdan o‘tqazishga yordam beradi. Bunday o‘yinda nutq ma’lum darajada chegaralangan bo‘lishiga qaramay, o‘ynovchining har bir holatda tegishli so‘zni tez tanlab bilishi va shu so‘zlardan to‘g‘ri foydalana bilishi hamda mazmuniga mos hukm chiqara bilishi tekshiriladi.

3. So‘z va birikmalar ustida o‘tqaziladigan o‘yinlardagi mavzu har bir guruhning yoshi, bilimi va ulaming qobiliyatlari hisobga olinishi zarur. So‘zlashuvga oid mavzular darsda o‘tqaziladigan mavzu bilan bog‘liq bo‘lishi shart. Guruhlarga bo‘lingan qatnashuvchilarning sifat darajasi hisobga olinadi. Yangi bo‘ladigan o‘yinining shartlari, yangi so‘z va iboralari tushuntiriladi. Biroq guruhlarning bilim saviyasiga doir o‘yin oson yoki qiyinroq usulda olib borilishi mumkin. Bu o‘yinda o‘ynovchilarning so‘zlari to‘g‘ri talaffuz qilinishi, grammatik hodisalarini tushunishi va to‘g‘ri gaplar yoki hikoya tuza olishi tekshiriladi. O‘yin talabga ko‘ra og‘zaki yoki yozma o‘tqaziladi. Bunday o‘yinlarda o‘quvchilarning so‘zlashuv qobiliyati o‘sadi va darsda olgan bilimi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik materiallarni o‘quvchilarning o‘qitish materialini o‘zlashtirish darajasini nazorat usullaridan biri sifatida qarash lozim. Shu bilan birga muayyan usul mazkur sinf, mazkur o‘qituvchi uchun eng yaxshi usul bo‘lmasligi ham mumkin. Shu sababli didaktik materiallar o‘qituvchini o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradigan individual tekshirish uchun nazorat turlarini tuzishdan xalos eta olmaydi. Bu umummetodikaning asosiy vazifalaridan biridir.

Boshlang‘ich ta’limda ona tili ta’limi o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o‘z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarini ijtimoiy faoliyatlarida qo‘llash hamda ta’limning ikkinchi bosqichida o‘qishni davom ettirish uchun xizmat qiladi hamda didaktik o‘yinlarda tirishqoqlik, matonatlilik, boshlangan ishni oxirigacha etkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlar tarbiyalanadi.

Adabiyotlar:

1. Boqiyeva H., Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismailova U., Teshaboyeva B., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari 1 (O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma). – T.: Extremumpress, 2015. – 120 b.
2. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. – T.: Fan, 2017.– 144 b.
3. Umumiy o‘rta ta’limning “Milliy o‘quv dasturi” (Ona tili va o‘qish savodxonligi) 2021 89-b.
4. Boymurodova G., Sattorova X., Muslimova Sh., Kabilova Z., Saydaliyeva G., Vosiqova Sh., Karimova F. O‘qish 1 (O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma). – T.: Sharq, 2016. – 120 b.
5. Azimova Iroda, Mavlonova Klaraxon, Quronov Sa’dullo, Tursun Shokir “Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi” (1-sinf uchun darslik)– Toshkent-2021.45-b.
6. Djuraev R., Raximov B., Xolmatov Sh. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2015. – 66 b.

O‘YIN FAOLIYATI JARAYONIDA BOLALARDA TOLERANTLIK TUYG‘ULARINI TARKIB TOPTIRISH

*Pratov Saidmurod Irgashovich,
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi*

Mazkur o‘yin faoliyati jarayonida bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini tarkib toptirishga bag‘ishlangan maqolada muallif bolalarda tolerantlik xususiyatlarini rivojlantirishning asoslari, ijtimoiy ahamiyati, dunyoda tolerantlikni, tarbiyaviy maqsadlarga erishish vositasi hamda ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan biri sifatida qaralishi, O‘zbekistonda tolerantlik jamiyatining qadriyati va normasi hisoblashi kabilar haqidagi qarashlarini bayon etgan. Shuningdek, bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini tarkib toptirish pedagogik muammo ekanligi, maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik xususiyatlarini o‘rganish yuzasidan tadqiqotlar haqida ma’lumotlar keltirilgan. Xususan, bolalarda tolerantlik tuyg‘usini shakllantirishda o‘yin faoliyatining roli masalasini tahlil qilgan.

Kalit so‘zlar: tolerantlik, o‘yin, faoliyat, tolerantlik tuyg‘usi, tarbiya, shaxsiy fazilat, ijtimoiy xususiyat.

РАЗВИТИЕ ЧУВСТВА ТОЛЕРАНТНОСТИ У ДЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье, посвящённой развитию толерантности у детей в процессе игровой деятельности, автор рассматривает основы развития толерантности у детей, её социальную значимость, толерантность в мире, как средство достижения образовательных целей и как одну из целей образовательного процесса, толерантности в Узбекистане, автор выразил свои взгляды на ценности и нормы общества. Также представлены сведения о педагогической проблеме формирования чувства толерантности у детей, исследования по изучению особенностей толерантности у детей дошкольного возраста. В частности, автор проанализировал вопрос о роли игры в формировании у детей чувства толерантности.

Ключевые слова: толерантность, игра, активность, чувство толерантности, воспитание, личная добродетель, социальный особенность.

DEVELOPING A SENSE OF TOLERANCE IN CHILDREN THROUGH GAME ACTIVITIES

In this article, devoted to the formation of feelings of tolerance in children in the process of game activity, the author expressed his views on the foundations of the development of tolerance in children, its social significance, the perception of tolerance in the world as a means of achieving educational goals and one of the goals of the educational process, the value and norm of a tolerant society in Uzbekistan, etc. Also, information is provided on the fact that the formation of feelings of tolerance in children is a pedagogical problem, and on research on the study of tolerance in preschool children. In particular, the role of game activity in the formation of a sense of tolerance in children is analyzed.

Keywords: tolerance, play, activity, sense of tolerance, education, personal virtue, social feature.

Kirish. Jahonda maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi va munosabatlari masalasiga alohida pedagogik muammo sifatida qaraladi. Bolalarda tolerantlik xususiyatlarini shakllantirish dolzarb masala hisoblanib, bu jamiyatning yosh avlodda boshqalarni o‘zaro tushunish, hamkorlik, ularning urf-odatlarini, qiziqishlari va boshqa manfaatlarini qabul qilishga tayyorlikka asoslangan munosabatda bo‘lish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Bugun turli jins, irq, millat, ijtimoiy qatlam, kasbiy, diniy va boshqa farqlar shaxs va ijtimoiy guruhlarning o‘zaro munosabatlariga ta’sir ko‘rsatibgina qolmasdan aksariyat hollarda qarama-qarshiliklarga olib kelmoqda. Bu kabi qarama-qarshiliklarni yumshatuvchi mexanizmlar barqaror ishlamas ekan jamiyatda notinchlik xavfi ortishi e’tirof etilmoqda.[2]

Dunyoda tolerantlikni, tarbiyaviy maqsadlarga erishish vositasi hamda ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan biri sifatida qarash tendensiyasi hukm surmoqda. Bolalar jamoasida bevosita o‘yin faoliyati jarayoniga insonparvarlik qadriyatlarini egallashga tayyorlikning kuzatilib, bolalarga xos beg‘uborlik, samimiylik, tarbiyaviy ta’sirga beriluvchanlik mavjud bo‘lsada, turli ijtimoiy ta’sirlar tufayli bolalikdanoq intolerantlik xususiyatlarining ustunligi namoyon bo‘lmoqda. Jamiyatning jadal rivojlanishi, inson jismoniy, ruhiy, intellektual salohiyatining ortib borayotganligi tufayli ota-onalar oz farzandlarida shakllanib,

takomillashuvi zarur bo‘lgan tolirantlikka xos sifatlariga e‘tiborsizligi bir tomondan, katta ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga sabab bo‘layotganligi, ikkinchi tomondan tolerantlik mavhu falsafiy ideal emas, balki inson mavjudligining amaliy sharti ekanligi tufayli alohida dolzarflik kasb etmoqda.[6]

O‘zbekistonda tolerantlik jamiyatining qadriyati va normasi hisoblanadi, bunga asos o‘zbek millatining ma‘naviy va ma‘rifiy qadriyatlari tizimida tolerantlikka oid g‘oyalar qadimdan mavjud bo‘lgan va o‘ziga xos yo‘nalishda shakllantirilgan. Jumladan, milliy an‘analarda tolerantlikka xos munosabatlar avlodlar tarbiyasining muhim omili sanalgan. Tolerantlik bola shaxsi va qobiliyatlari spektrining kengligi, muammolarni hal qilishda yuqori samaradorlik bilan namoyon bo‘ladigan kognitiv va motivatsion salohiyatini ifoda etishi bilan izohlanadi. Tolerantlik keng ma‘noga ega fenomen bo‘lib, insoniyatning mehr-oqibat, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, yoqtirish, qo‘llab-quvvatlash kabi munosabatlariga taalluqli bo‘lib, uning past darajasi yoki yo‘qligi munosabatlarni zaiflashtiradi, hayotida ko‘plab muvaffaqiyatsizliklarga sabab bo‘ladi. Shu tufayli bolalarni yoshligidan to‘g‘ri yashashga, boshqalarni to‘g‘ri yashashga imkon berishga, o‘z hayot tarziga ega bo‘lib, dunyoqarashi, e‘tiqodini oshkora ifoda etishga, boshqalarga ham xuddi shunday yashash huquqini tan olishga o‘rgatish yo‘llarini kashf etish bilan bog‘liq masalalar echimini kutmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi 23-son «O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» Qarori, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son «Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» Qarori bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini rivojlantirish yuzasidan tadqiqotlar uchun me‘yoriy-huquqiy asos hisoblanadi.

O‘yin faoliyati jarayonida bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini tarkib toptirish pedagogik muammo sifatida Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sinolarningasarlarida bag‘rikenglikni shakllantirish va uning ijtimoiy ahamiyati haqidagi fikrlari bayon etilgan. o‘zbek pedagog va psixologlaridan E.G‘.G‘oziev, V.M.Karimova, G‘.B.Shoumarov, Z.T.Nishonova, M.Quronov, X.Jabborov, O.Musurmonova, G.E.Kushakova kabilar tadqiqot ishlarida, G.Akramova o‘quvchilarda tolerantlik tushunchalarini shakllantirish, G.Aripova oilada tolerantlikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini tadqiq etishga doir izlanishlarida tolerantlik va uning rivojlanishi xususiyatlari o‘rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlar olimlaridan I.V.Abakumova, A.G.Asmolov, G.V.Bezyuleva, A.M.Baybakov, G.L.Bardier, N.A.Karuzina, N.A.Platoxina, E.Suslova, N.M.Ivanova, S.E.Shivrinskaya, O.P.Staroverova, E.V.Stolyarenkolar tomonidan ta‘lim va tarbiya jarayonida turli yoshdagi bolalarda bag‘rikenglikni singdirishning pedagogik vositalari tizimini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilgan.

Xorij olimlaridan K.Rodgers, F.Maslou, E.Fromm, G.Olport, B. Frankl, E.Erikson kabilar tolerantlik shakllanishida ta‘lim va tarbiyaning gumanistik pedagogik tushunchalarini yaratganlar. ammo, bevosita o‘yin faoliyati jarayonida bolalarda tolerantlik tuyg‘ularini tarkib toptirishning pedagogik mexanizmlari masalalari tadqiqot obyekti sifatida keng tadqiq etilmagan.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Maktabgacha tarbiya yosh davri – bola tomonidan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishning boshlang‘ich bosqichi hisoblanib, bola jamiyat a‘zosi sifatida aynan jamiyatda yashaydi, ijtimoiy tarbiya ta‘sirida, atrofidagi olam taassurotlaridan ta‘sirlanadi va rivojlanadi. Aynan o‘yin faoliyati bola uchun eng qulay va yetakchi faoliyat turi hamda paydo bo‘lgan taassurotlarni qayta ishlash usuli, bolalar fikrlash tabiatiga, uning hissiy ta‘sirchanligiga, bola ijtimoiy faolligi va muloqot ehtiyojiga mos keladi. O‘yin bolalarni atrofidagi olam va uning bola uchun sirli xisoblangan jiqatlari bilan tanishish, tengdoshlari bilan birga bo‘lish va muloqotga kirishish, kattalarning tajribalarini o‘rganish, ularning hayotida qatnashish qamda orzularini amalga oshirish istagi tufayli faollikka undaydi. O‘yin bola uchun faoliyatning tabiiy, chorlovchi tabiiy turi bo‘lib, mohiyatan chegaralanmagan o‘yin harakatlari bolaga o‘zini namoyon etish uchun katta imkoniyatlar beradi va aynan o‘yin bola uchun eng hayoliy istaklari, orzulari, ijodkorlik, faollik, zukkolik kabilarni yuzaga chiqaradi. O‘yin orqali bolalar qayotning haqiqiy manzarasini aks ettiradilar

Bolalar o‘yini faoliyati ular boshidan kechiradigan narsalar obrazini oddiy xotirasida saqlash emas, balki ijodkorlik vositasida taassurotlariga qayta ishlov berish, ularni umumlashtirib, yangi obrazlarni yaratish, ularni o‘z ehtiyojlari va istaklariga muvofiqlashtirishni ta‘minlaydi. Taniqli rus psixologi L.S.Vigotskiyning ta‘kidlashicha o‘yin orqali bola atrof-muhitdan olingan taassurotlardan hayotida yangi ijodiy tuzilmani, o‘ziga tegishli tasvirni yaratadi. Shu tufayli bolalar o‘yin faoliyati doim pedagoglar, psixologlar va o‘qituvchilar va boshqa soqa mutaxassislarining e‘tiborini tortib kelgan.

Taniqli olimlar, yozuvchilar bolalar o‘yining ta’sirchanligi, bolalar o‘yin tajribasining o‘ziga xosligini badiiy obrazlar orqali ochib berishga qarakat qilganlar. Jumladan, mashhur pedagog K.D.Ushinskiy o‘yin faoliyati bolaning shaxsiyatini shakllantirishga ta’sir qilishini isbotlab berdi.

O‘yin bolalarning jismoniy, ruqiy va ma’naviy o‘shiga xizmat qilishi, ta’lim faoliyatiga zamin yaratishi bilan bolani rivojlanishini ta’minlashi tufayli u maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati deb hisoblanadi. Pedagog va psixolog olimlardan P.P.Blonskiy, Z.M.Bogoslovskaya kabilar bolalar o‘yin faoliyatini o‘rganib chiqib, o‘yinni bolalar hayotini tashkil etish shakli va ta’limning muhim vositasi sifatida baholaydilar [1].

Shu bilan birga o‘yin bolalarning xulqi, odob-axloq pozitsiyalari va xatti-harakatlarini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida u bolaga turli vaziyatlarda o‘zini qanday tutish tutish, dunyoni yorqin, tushunarli va qiziqarli shaklda tushunish usulini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli xil o‘yin turlarining genezisi, ularning o‘ziga xosligini F.I.Fradkina, N.S.Pantina, S.L.Novoselov, T.A.Repina, L.V.Artemova, R.I.Jukovskaya, E.V. Zvorygina, D.V. Mendzheritskaya, N.Ya. Mixaylenko kabi ko‘plab olimlar pedagogik-psixologik jihatdan taqtil qilganlar. Jumladan, R.I.Jukovskaya, E.V. Zvorygina, D.V. Mendzheritskaya, N.Ya. Mixaylenkolar bolalar rolli o‘yinlarining xususiyatlari, tuzilishini, pedagogik yo‘l-yo‘riqlarini muhokama qilib, bugungi kunda globallashuv jarayonlarining bolalar tarbiyasiga ta’siri tufayli bolaning etakchi faoliyati inqirozni boshdan kechirayotganini e’tirof etadilar. Darhaqiqat, ta’kidlaganimizdek, uzoq vaqtlardan buyon bola o‘yin orqali rivojlanadi degan fikr shubhasiz edi, ammo, zamonaviy o‘yin tadqiqotchilari va amaliyotchi o‘qituvchilar ta’kidlashicha, bugungi kunda rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar hayotidan asta sekin yo‘qolib bormoqda.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotchi N.I.Sirovatskaya tomonidan bugungi kunda bolalar o‘yini rivojlantirish shartlari o‘zgarganligi, va ularning sabablari e’tirof etilgan [2] bo‘lib, buning birinchi shartlardan biri o‘yin tajribasini o‘tkazishning asosiy sharti sifatida turli yoshdagi bolalar norasmiy guruhlarning mavjud emasligi tufayli bolalar o‘zaro birlashish imkoniyatining yo‘qolishi va shu tufayli o‘zaro ta’sir ko‘nikmalarini yo‘qotishiga olib keladi, natijada esa maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida o‘yin faoliyatining roli kamayadi va qatto u bilan birga bolalikning o‘zi ham yo‘qoladi; - bolalar o‘yining salbiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ikkinchi shart - texnologik inqilob nutq aloqalarini sezilarli darajada qisqartirib, odamlarning muloqoti televizor dasturlari va kompyuterlar bilan almashtirilishidir.

Bizning nazarimizda tadqiqotchi N.I.Sirovatskaya ko‘targan muammo qariqatdan qam dolzarb va fojiali qisoblansada, olim tomonidan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maxsus dasturlar asosida tashkil etilishi mumkin bo‘lgan bolalar o‘yinlariga asosiy e’tibor qaratilmagan.

Tolerantlikning differentsiallashgan tushunchasiga tabiiy (natural) tolerantlik - kichik bolaga xos bo‘lgan va uning shaxsiy «Men» sifatleri assotsiyalashmagan - ochiqlik, mehribonlik, ishonuvchanligi («A» tipli tolerantlik); ma’naviy tolerantlik - insonning tashqi «Men» i bilan assotsiyalashgan sabr, sabrlilik («B» tipli tolerantlik); axlokiy tolerantlik - ichki «Men» bilan assotsiyalashgan qabul qilish va ishonch tuyg‘ulari («V» tipli tolerantlik).

Bolalarda «A» tipdagi tolerantlik - boshqalarni so‘zsiz tabiiy ravishda, boricha qabul qilish, unga nisbatan qadrlil va aziz kishi sifatida munosabatda bo‘lish hisoblanib, bunday tolerantlik yosh bola xayotida katta o‘rin egallaydi, chunki uning shaxs bo‘lib shakllanish jarayoni xali individual va ijtimoiy tajribalarni xis etishga etib bormagan. Tolerantlikning ushbu turi zamoniy ijtimoiy-biologik tadqiqotlarda evolyutsion-genetik mazmunga ega.

Jumladan, bola o‘z ehtiyojlariga nisbatan mutlaqo sabrsiz - u ochlik, sovuqlik, emotsional ta’sirga nisbatan chidamsiz. U o‘zining bazaviy ehtiyojlarining qondirilishini o‘ziga xos bo‘lgan qurol – yig‘i bilan talab qilishga qodir. Agar unda boshqa «qurol» bo‘lganida edi, u albatta undan foydalangan bo‘lar edi. Bu o‘rinda ota-onalar o‘z farzandlarini sabrlilikka o‘rgatadilar, ko‘pgina kattalar esa o‘z ehtiyojlarini tezda qondirilishini talab etib «bolaligicha» qolib ketadilar. Shu tufayli bolalarda tolerantlik tuyg‘usini erta yoshdan to‘g‘ri rivojlanishiga e’tibor qaratish ularning birinchidan, shaxsiy fazilatlarini tarkib topishiga ikkinchidan, boshqalar bilan munosabatlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Taniqli psixolog Z.Freyd bolalarcha sabrsizlikni o‘zidan boshqa xech narsani bilmaydigan mayllar tabiati bilan izohlagan. Z.Freydning fikricha, bola rivojlanishning keyingi bosqichlarida sabrlilik shakllanib boradi. Sabr - fiziologik ehtiyojlari bilan ularni qondirish qobiliyatining birinchi to‘qnashuvi, ya’ni bu tabiatga oid individning madaniyatli individ bilan yuzma-yuz kelishidir. Biroq bolaga xos bunday sabrlilik «A» tipli tolerantlikka aloqador emas. Tolerantlikning aynan shu tipi bolalar tomonidan o‘z ota-onalari hattoki ular qattiqqo‘l munosabatda bo‘lganlarida ham psixologik, jismoniy, seksual zo‘ravonliklarda ham mehribonlikdek qabul qilinishidir. Bir tomondan «A» tipdagi tolerantlik yomon munosabatning namoyon bo‘lishidan sub’ektiv ximoyalalanishga, ota-onalari bilan ijobiy munosabatni saklashga yordam bersa, ikkinchi

tomondan, bolani - shakllanib kelayotgan shaxsni asabiylashtiradi, chunki u etarli darajada o'zining shaxsiy tajribasini, his-xayajonlarini ta'minlay olmaydi. «A» tip tolerantlikning bunday «assimetriyasi» to'algicha tolerantlikning keyingi rivojiga mas'ul bo'ladi.

Xulosa. Xulosa sifatida keyingi paytlarda pedagogik adabiyotlarda maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq roli o'yinlardan ko'ra bolalar faoliyatining boshqa turlarini rasm chizish, loyihalash, video va teleko'rsatuvlarni tomosha qilishni afzal ko'rishlari kuzatilmoqda, bu jarayon ta'sirida bolada zarur bo'lgan insoniy fazilatlar etarli darajada rivojlanmasligi shubhasizdir. Maktabgacha yosh davri bolalarni har tomonlama rivojlanishlarida muhim davr bo'lib, bu yosh bosqichida bolalarda yaxshi va yomon to'g'risidagi dastlabki sodda tasavvurlar, ko'nikmalar, atrofidagi kattalar va tengdoshlariga nisbatan muayyan his-tuyg'ular shakllanadi. Albatta, maktabgacha ta'lim muassasasining to'g'ri pedagogik ta'siri sharoitida muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Aynan shu yoshdan tarkib topadigan his-tuyg'ulari, tolerantlikka oid ilk tasavvurlar va ko'nikmalar ularning kelgusidagi ijtimoiy-madaniy rivojlanishiga ahamiyatli ta'siq ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Касаткина, Е.И. Игра в жизни дошкольника / Е.И. Касаткина. – М. : Дрофа, 2010. – 176 с.
2. Нуриева А.Р. Проблемы воспитания толерантности у детей старшего дошкольного возраста. Экономика и социум. №5 (48) 2018. С. 935-938
3. Сыроватская, Н.И. Влияние современных условий на развитие сюжетно-ролевой игры дошкольников / Н.И. Сыроватская // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 2. – С. 62-63.
4. Цепляева Т.Н. Воспитание толерантности молодого поколения через искусство народного танца. Балтийский гуманитарный журнал. 2017.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING RIVOJLANISH TARIXI: O'ZBEKISTONDA VA DUNYODA

*Ro'ziyeva Gulnigor Shuxrat qizi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti II bosqich magistranti*

Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixini o'rganadi, uning o'ziga xos xususiyatlari, yutuqlari va muammolarini tahlil qiladi. Maktabgacha ta'limning tarixi dunyoning turli mamlakatlarida qanday shakllanib, rivojlanganini ko'rsatib berish bilan birga, O'zbekistonning ta'lim tizimida maktabgacha ta'limning o'rni va ahamiyatiga ham e'tibor qaratiladi. Maqolada maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar, pedagogik yondashuvlar, ta'lim tizimida innovatsiyalar va zamonaviy talablar o'rganiladi. Shuningdek, maktabgacha ta'limning yosh avlodni shakllantirishdagi roli, uning madaniy va ma'naviy taraqqiyotga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirishning istiqbollari belgilaydi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim tizimi, rivojlanish tarixi, pedagogik yondashuvlar, islohotlar, innovatsiyalar, O'zbekiston, maktabgacha ta'lim, yosh avlod, madaniy rivojlanish, ta'limning istiqbollari, ta'lim tizimi islohotlari.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: В УЗБЕКИСТАНЕ И В МИРЕ

В данной статье рассматривается история развития системы дошкольного образования, анализируются её уникальные особенности, достижения и проблемы. Особое внимание уделено эволюции дошкольного образования в различных странах и роли дошкольного образования в образовательной системе Узбекистана. В статье рассматриваются реформы в области дошкольного образования, педагогические подходы, инновации в системе образования и современные требования. Также обсуждается роль дошкольного образования в формировании подрастающего поколения и его влияние на культурное и моральное развитие. В статье обозначены перспективы дальнейшего развития системы дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, образовательная система, история развития, педагогические подходы, реформы, инновации, Узбекистан, дошкольное образование, подрастающее поколение, культурное развитие, перспективы образования, реформы образовательной системы.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM: IN UZBEKISTAN AND WORLDWIDE

This article explores the history of the development of the preschool education system, analyzing its unique characteristics, achievements, and challenges. It highlights how preschool education evolved in different countries and examines the role and significance of preschool education in the educational system of Uzbekistan. The article investigates the reforms in preschool education, pedagogical approaches, innovations in the education system, and modern demands. Additionally, it discusses the role of preschool education in shaping the younger generation and its impact on cultural and moral development. The article outlines the prospects for further development of the preschool education system.

Keywords: preschool education, education system, history of development, pedagogical approaches, reforms, innovations, Uzbekistan, preschool education, younger generation, cultural development, prospects of education, educational system reforms.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimi – har bir millatning ta'lim tizimining boshlang'ich poydevori, chunki u yosh avlodni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'limning rivojlanishi nafaqat tarbiya, balki jamiyatning madaniy, axloqiy, va iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Ushbu tizimni o'rganish, uning tarixiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish, o'quvchilarga maktabgacha ta'limni samarali tashkil etish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni berish imkonini yaratadi.

Dunyoda maktabgacha ta'lim tizimi har xil ijtimoiy, siyosiy va madaniy sharoitlarga mos ravishda shakllangan. Har bir mamlakatda o'ziga xos ta'lim yondashuvlari mavjud bo'lib, ular uzoq yillik tarixga, an'analarga asoslangan. Dunyoda, shuningdek, maktabgacha ta'limning ijtimoiy ahamiyati va unga bo'lgan

e'tibor yillar davomida ortib borgan. XX asrning ikkinchi yarmida, ayniqsa, yoshlarni tarbiyalashda davlatning roli kuchaygan va maktabgacha ta'lim tizimi keng tarqalgan[5;90].

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida yangi bosqich boshlandi. Maktabgacha ta'limning sifatini oshirishga qaratilgan bir qator islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar nafaqat ta'lim tizimini zamonaviylashtirishga, balki yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarini, an'analariga hurmatni, o'ziga xos pedagogik usullarni joriy etishga ham yo'l ochdi. O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixini o'rganish, ushbu tizimni yanada takomillashtirishga qaratilgan yangi yo'nalishlar va strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhimdir.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki yosh avlodning ma'naviy, axloqiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning professional malakasini oshirish, ta'lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash kabi masalalar dolzarb hisoblanadi.

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixini tahlil qilish, O'zbekiston va dunyo miqyosida mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash, shuningdek, kelajakda maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirish istiqbollari o'rganish maqsad qilinadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va samarali boshqaruv tizimlari zarur. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish nafaqat ta'limning sifatini oshiradi, balki jamiyatning barcha sohalarida barqaror o'sish va taraqqiyotga xizmat qiladi[3;145].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixi nafaqat O'zbekistonda, balki dunyoning boshqa mamlakatlarida ham jiddiy ilmiy e'tibor va tadqiqot obyekti bo'lib kelgan. Maktabgacha ta'limni rivojlantirishda tarixiy va madaniy omillar muhim rol o'ynagan. Dunyo bo'ylab maktabgacha ta'lim tizimi o'zining shakllanishi va rivojlanishida ijtimoiy va siyosiy jarayonlardan, shuningdek, pedagogik nazariyalar va amaliyotlardan ta'sirlangan.

Dunyoda maktabgacha ta'limning rivojlanishi:

Maktabgacha ta'lim tarixini o'rganishning asosiy manbalaridan biri pedagogik ilmiy tadqiqotlar, mualliflarning monografiyalari va ilmiy maqolalari bo'ladi. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar, asosan, shaxsning psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishidagi maktabgacha ta'limning ahamiyatini ta'kidlashga qaratilgan. Masalan, Y. A. Komenskiy, J. Piaget, L. Vygotskiy kabi olimlar maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga doir ilmiy ishlar bilan katta hissa qo'shganlar. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi va Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi bolalar tarbiyasida maktabgacha ta'limning asosiy pedagogik prinsiplarini shakllantirgan. Bu olimlarning ishlarida bolalarning rivojlanishi nafaqat biologik, balki ijtimoiy, madaniy muhitga ham bog'liq ekanligi, shuning uchun maktabgacha ta'limning yosh avlodni shakllantirishda ahamiyati ta'kidlangan[1;213].

Bundan tashqari, dunyodagi ko'plab davlatlarda bolalarning rivojlanishiga qarab maktabgacha ta'lim tizimining tarkibi va yondashuvlari farq qiladi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida bolalar uchun o'rnatilgan yuqori sifatli ta'lim tizimi, ayniqsa, jamiyatning maktabgacha ta'limga nisbatan yuksak e'tibori bilan ajralib turadi. Germaniyada esa "Kindergarten" tizimi ijtimoiy va madaniy rivojlanishga asoslangan holda maktabgacha ta'limni tashkil etadi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixi XX asrning 30-yillaridan boshlanadi. 1924-yilda O'zbekistonda birinchi maktabgacha ta'lim muassasalari tashkil qilindi. Bu davrda o'zbek maktabgacha ta'lim tizimi milliy an'analar va madaniyatga asoslanib rivojlangan. 1990-yillarda, O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, maktabgacha ta'lim tizimi modernizatsiya qilindi, ta'limning sifatini oshirish, yangi pedagogik metodlarni tatbiq etish va pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan islohotlar boshlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ta'lim sohasidagi yangi qarorlar va strategiyalar, maktabgacha ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida belgilangan[2;78].

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston va dunyodagi maktabgacha ta'limni rivojlantirish bilan bog'liq tadqiqotlar, asosan, pedagogik innovatsiyalarni, yangi metodlar va yondashuvlarni o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, milliy va global tajribalarni solishtirish, yangi pedagogik texnologiyalarni va bolalar psixologiyasi asosida tarbiya metodlarini tahlil qilishning ahamiyati oshgan. O'zbekistonda maktabgacha ta'limni rivojlantirishda ilg'or pedagogik tajribalar, o'qituvchilarni tayyorlash tizimi, shuningdek, davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilingan.

Bundan tashqari, adabiyotlarda maktabgacha ta'limni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, o'qituvchilarning innovatsion yondashuvlari, bolalarni rivojlantirishdagi ijtimoiy, madaniy, axloqiy omillarni hisobga olishning ahamiyati haqida muhim fikrlar bildirilib, tavsiyalar berilgan. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim tizimining kelajakda qanday istiqbollari bilan rivojlanishi va yangi pedagogik model va metodlarni tatbiq etish zarurati ta'kidlangan.

Metodlar. Adabiyotlar tahlili va metodlarning o‘rganilishi quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha olib borilgan:

1. Pedagogik tadqiqotlar: Maktabgacha ta‘lim sohasida ilg‘or pedagogik amaliyotlar va metodlarni o‘rganish.

2. Solishtirma tahlil: O‘zbekiston va dunyo tajribalarini solishtirish, maktabgacha ta‘lim tizimining samaradorligini baholash.

3. Psixologik tahlil: Bolalarning psixologik rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va pedagogik usullarni ishlab chiqish.

4. Interviyu va so‘rovlar: O‘qituvchilar va ta‘lim sohasidagi mutaxassislar bilan intervyular o‘tkazish, ularning fikrlarini tahlil qilish.

Shu tarzda, maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanish tarixi, O‘zbekistonda va dunyoda amalga oshirilgan islohotlar va ularning ta‘limga ta‘siri bo‘yicha o‘tkazilgan adabiyotlar tahlili va metodologik yondashuvlar birgalikda o‘rganilib, kelajakdagi rivojlanish istiqbollari aniqlangan[4;98].

Natijalar. Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanish tarixi va dolzarb masalalarini o‘rganish natijasida bir qancha asosiy xulosalar chiqarildi.

1. **Maktabgacha ta‘lim tizimining ijtimoiy ahamiyati:** Dunyoda va O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim tizimi shakllanishi va rivojlanishi nafaqat ta‘limning boshlang‘ich poydevori sifatida, balki yosh avlodni tarbiyalash, jamiyatning madaniy va axloqiy asoslarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Pedagogik nazariyalar va usullar bolalar tarbiyasida samarali ishlashni ta‘minlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

2. **Dunyo tajribasi:** Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishidagi tarixiy tajribalar, ayniqsa Skandinaviya mamlakatlarida, bolalarni tarbiyalashda ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarga alohida e‘tibor qaratilishini ko‘rsatadi. Bunday tajribalar maktabgacha ta‘lim tizimini shakllantirishda yangi pedagogik yondashuvlarning samarali bo‘lishini ta‘minlaydi.

3. **O‘zbekistonda maktabgacha ta‘limni rivojlantirish:** O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, maktabgacha ta‘lim tizimi modernizatsiya qilindi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar, an‘analar va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish asosida maktabgacha ta‘limning sifatini oshirishga katta e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, ta‘lim sohasidagi islohotlar va strategiyalar hamda yangi pedagogik metodlar o‘qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan.

4. **Milliy va global tajribalarni integratsiya qilish:** O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim tizimini rivojlantirishda dunyo tajribalarini o‘rganish va ular bilan milliy pedagogik usullarni birlashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv, o‘zbek maktabgacha ta‘limining global tendensiyalar bilan uyg‘unlashishini ta‘minlaydi.

5. **Innovatsion pedagogik texnologiyalar:** Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarni yangi metodikalar bilan tanishtirish va ularga zamonaviy pedagogik bilimlarni o‘rgatish, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

6. **Pedagogik malaka va professional tayyorgarlik:** Maktabgacha ta‘lim tizimi rivojlanishida o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ularga ilg‘or pedagogik usullarni o‘rgatish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Maktabgacha ta‘limda o‘qituvchilar pedagogik metodlarni va innovatsion texnologiyalarni samarali qo‘llay olishlari zarur.

Shu bilan birga, maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishidagi asosiy muammolar quyidagilar:

• **Pedagogik yondashuvlarning yangilanishi:** Maktabgacha ta‘limda zamonaviy pedagogik metodlarni tatbiq etish uchun o‘qituvchilarning ilmiy-pedagogik malakalarini oshirishga ehtiyoj bor.

• **Yosh bolalar psixologiyasiga mos metodlar:** Bolalar psixologiyasini chuqur o‘rganish va ularga mos pedagogik metodlarni ishlab chiqish, ta‘lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

• **Ta‘lim tizimining infratuzilmasi:** Maktabgacha ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash va yangi metodikalar bilan ta‘minlash muhim vazifadir.

Muhokama

Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanish tarixi, o‘ziga xos pedagogik yondashuvlar va dunyo tajribasining o‘rganilishi, bu sohada islohotlar va yangiliklarni amalga oshirish uchun muhim yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Maktabgacha ta‘lim nafaqat bolalarni boshlang‘ich ta‘limga tayyorlashning birinchi bosqichi, balki ular shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni qabul qilishda, aqliy va emotsional rivojlanishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, maktabgacha ta‘lim tizimining barcha tarkibiy qismlarini tahlil qilish va uni rivojlantirish jarayonlarini samarali tashkil etish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Dunyo tajribasi, ayniqsa, Skandinaviya va Yevropa mamlakatlarida, maktabgacha ta‘limning yuqori darajada tashkil etilishi va uning yosh bolalarning rivojlanishiga ta‘siri haqida ko‘plab ijobiy misollarni keltiradi. Bunday yondashuvlar maktabgacha ta‘lim tizimining shakllanishi va rivojlanishida xalqaro

tajribalarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Masalan, Skandinaviyada maktabgacha ta‘limning ijtimoiy va madaniy jihatlari, bolalarga g‘amxo‘rlik, ularning erkin fikrlashga, ijodkorlikka va jamoaviy ishga tayyorlanishiga katta e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, o‘qituvchilarning yuqori malakasi va ularning pedagogik usullarni yaratishdagi ijodkorligi muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar va yondashuvlar tizimni zamonaviy talablarga moslashtirishga qaratilgan. Mustaqillik davrida davlat tomonidan ta‘lim sohasida qabul qilingan yangiliklar, maktabgacha ta‘limni takomillashtirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarni malakasini oshirish kabi chora-tadbirlar ko‘plab ijobiy natijalarga olib keldi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar, an‘analarga asoslangan ta‘lim yondashuvlari ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, maktabgacha ta‘lim tizimining mustahkam poydevorini tashkil etishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishidagi ba‘zi muammolarni ham ko‘rish mumkin. Bunga, avvalo, pedagogik malakali kadrlarning etishmasligi, maktabgacha ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasining zaifligi, maktabgacha ta‘lim tizimining integratsiyalashgan va global tendensiyalarga moslashtirilgan strategiyasining yetishmasligi kabi masalalar kiradi. Bularning barchasi maktabgacha ta‘lim sohasining sifatini oshirishda jiddiy to‘siqlarni tashkil qiladi.

Yuqoridagi masalalarni hal etish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, innovatsion metodlarni qo‘llash va bolalar tarbiyasining zamonaviy usullarini tatbiq etish zarur. Bundan tashqari, maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishiga ko‘maklashish uchun ta‘lim muassasalarining infratuzilmasini yangilash, o‘qituvchilarning malakasini doimiy ravishda oshirib borish hamda pedagogik amaliyotda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash katta ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa, mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy holatiga bevosita ta‘sir qiladi. Shuning uchun, maktabgacha ta‘lim sohasidagi barcha muammolarni hal qilish va rivojlanish istiqbollari amalga oshirish uchun davlat, ta‘lim muassasalari va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Maktabgacha ta‘lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish va unga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bolalar uchun yanada samarali va qulay ta‘lim muhitini yaratadi.

Shu bilan birga, milliy an‘analarga asoslangan tarbiya metodlarini modernizatsiya qilish va yangi pedagogik usullar bilan integratsiya qilish, kelajakda bolalarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishi uchun ham o‘qituvchilarni tayyorlash va ularga doimiy ravishda pedagogik bilimlar berish masalasi muhim o‘rin tutadi. Buning uchun innovatsion pedagogik metodlarni keng tarqatish va joriy etish talab etiladi.

Natijada, maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari bolalar tarbiyasining samaradorligini oshirish, pedagogik malakani oshirish, ta‘lim muassasalarining moddiy bazasini mustahkamlash va xalqaro tajribalarni o‘rganish orqali ta‘lim sifatini yaxshilashdan iborat bo‘ladi. Bu boradagi faoliyat va tadbirlar ta‘lim tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Xulosa. Maktabgacha ta‘lim tizimining rivojlanish tarixi va dolzarb masalalari bo‘yicha olib borilgan tahlillar, bu sohaning ijtimoiy hayotdagi muhim o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Maktabgacha ta‘lim nafaqat bolalarni boshlang‘ich ta‘limga tayyorlash, balki ularning ijtimoiy, axloqiy va psixologik rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Dunyo tajribasi, ayniqsa Skandinaviya mamlakatlarida, maktabgacha ta‘limni tarbiyaviy jihatlarni o‘rganishda va bolalar rivojlanishida asosiy o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar, maktabgacha ta‘lim tizimini yangilash va takomillashtirishga qaratilgan qadamlar, mamlakatning ta‘lim sohasida ulkan o‘zgarishlarga olib keldi. Biroq, bu sohada hali ham yechimini kutayotgan bir qancha muammolar mavjud: o‘qituvchilarning pedagogik malakalarini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, maktabgacha ta‘lim muassasalarining infratuzilmasini rivojlantirish kabi masalalar hali ham dolzarbdir.

Shu bilan birga, maktabgacha ta‘lim tizimining samarali rivojlanishi uchun yangi pedagogik metodlarni tatbiq etish, o‘qituvchilarga zamonaviy pedagogik bilimlarni yetkazish, ularning malakalarini oshirish zarur. Innovatsion texnologiyalarni ta‘lim jarayoniga joriy etish, maktabgacha ta‘limning sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlar va an‘analarni integratsiya qilish, maktabgacha ta‘lim tizimining ijtimoiy ehtiyojlariga mos keladigan yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zarur.

Maktabgacha ta‘lim tizimining sifatini oshirish, uning samaradorligini ta‘minlash va o‘quvchilarga zamonaviy pedagogik bilimlarni taqdim etish orqali maktabgacha ta‘lim jarayonining rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Buning uchun davlat tomonidan o‘qituvchilarni tayyorlash, malakalarini oshirish va pedagogik metodlarni takomillashtirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish kerak. Shunday qilib, maktabgacha ta‘lim tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun kompleks yondashuv va uzluksiz islohotlar amalga oshirilishi zarur.

Adabiyotlar:

1. Karev V. “Pedagogik mahorat: Ta’lim tarzlari va texnologiya”. – M.: Vosktagat, 2010 yil.
2. Meson S., Pekova I. "Maktabgacha ta’limda yetakchilik va ijodkorlik". – T.: O‘qituvchi, 2017 yil.
3. Xonova S. "Ta’limni rasmiylashtirish va maqbul yondashuvlar". – T.: Ijtimoiy fikr, 2014 yil.
4. Rogova T.V. "Shaxsning axloqiy rivojlanishi va tarbiyaviy muhit". – T.: Yangi avlod, 2016 yil.
5. Karev V., Kovaleva G. "Pedagogika tarixi: ilmiy-tahliliy masalalar". – M.: Uzbekiston, 2012 yil.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA 5-6 YOSHLI BOLALARDA IJTIMOY-HISSIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

*Toshpulatova Nargiza Abduraimovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti
Shahrisabz, O'zbekiston
Toshpulatova Nargiza1985@gmail.com*

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish, bolalarning rivojlanishi, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayoni haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda “Men” konsepsiyasining shakllanishi, hissiyotlar va ularni boshqarish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi.

***Kalit so'zlar:** kompetensiya, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, ta'limiy faoliyat, muloqot, ijtimoiy moslashuv, “Men” konsepsiyasi, ijtimoiy muhit, kommunikativ.*

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ 5-6 ЛЕТ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В данной статье автор предоставляет информацию о развитии социально-эмоциональных компетенций дошкольников, социально-эмоциональном развитии детей, их адаптации к социальной среде, процессе общения со взрослыми и сверстниками. Также в дошкольных образовательных организациях детям рассказывают о формировании концепции «Я», эмоциях и особенностях процесса управления ими.

***Ключевые слова:** компетентность, социально-эмоциональное развитие, учебная деятельность, общение, социальная адаптация, концепция «Я», социальная среда, коммуникативная.*

DEVELOPMENT OF SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCES IN 5-6 YEARS OLD CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

In this article, the author provides information about the development of social-emotional competencies of preschool children, social and emotional development of children, their adaptation to the social environment, the process of communication with adults and peers. Also, in pre-school educational organizations, children are told about the formation of the concept of "I", emotions and the specific features of their management process.

***Keywords:** competence, social-emotional development, educational activity, communication, social adaptation, "I" concept, social environment, communicative.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va har tomonlama yetuk, shu bilan birga maktabga tayyorlagan holda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev o'z nutqida “ Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi”- deya ta'kidladilar [1].

Respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimini qaytadan qurish borasida olib borilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlar, amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar ertangi kunimiz, qolaversa, kelajagimiz egalari bo'lmish yoshlarga ko'rsatilayotgan g'amxo'rlikning yorqin ifodasidir. Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini bo'lishi bilan birga keyingi ta'lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda bu ta'lim sohasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi bejiz emas. Bu borada davlatimiz tomonidan qabul qilingan qator farmon, qaror va farmoyishlar maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga yo'naltirilganligi ba rchaning e'tiboridadir. Ta'limning keyingi bosqichlarini samaradorligini oshirish va mustahkamlash uchun, aynan maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muhimligi belgilangan va shu masalalar yuzasidan maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida qator chora tadbirlar ishlab chiqildi.

Shaxs jamiyatni harakatga keltiradigan kuch sanaladi. Zero, shaxsning ichki imkoniyati, qobiliyati, faolligi jamiyatda kechadigan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning asosini belgilaydi. Shu sababli

kishilik taraqqiyoti tarixida shaxsni har tomonlama shakllantirish, uning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelingan.

Asrlar davomida shaxsni har tomonlama shakllantirishda uning ijtimoiy-hissiy, jismoniy, intellektual hamda irodaviy sifatlarga ega bo'lishi muhim deb hisoblangan. Binobarin, ana shu sifatlarning shaxsning jismonan sog'lom, aqliy jihatdan yetuk, hissiy rivojlangan va irodali bo'lib kamol topishiga imkon bergan.

Maktabgacha ta'limning vazifasi bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlashdan iborat. Ijtimoiy va hissiy rivojlanish bolaning kelajakdagi hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yaxshi rivojlangan ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarga ega bo'lgan bolalar muvaffaqiyatli o'qish, martaba va shaxsiy hayot kechirish imkoniyatiga ega. Ijtimoiy rivojlanish — bu bolalarning boshqalar bilan muloqot qilish, munosabatlar o'rnatish va jamoada ishlash qobiliyati. Hissiy rivojlanish his-tuyg'ularingizni tushunish, ifoda etish va boshqarishni o'z ichiga oladi. Bu jihatlar birgalikda bolalarga o'ziga ishongan, qobiliyatli va baxtli shaxs bo'lishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha ta'lim tashkilotining bolalarni ijtimoiy hissiy rivojlantirish borasida ko'pgina xorijiy va MDH mamlakatlarida, shu jumladan, respublikamizda bir qator ishlar amalga oshirilgan bo'lib, ularda MTT bolalarda jismoniy, ijodiy, badiiy, ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi yo'llar, statistik, demografik, huquqiy va hududiy xususiyatlar har tomonlama ilmiy tahlil qilishga harakat qilinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalash muammosi tarixiy xarakter ifodalab, bu borada Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar tomonidan yaratilgan ilmiy va didaktik manbalar tarbiya ishida muhim ahamiyatga ega Hayotimizda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimi haqida gapirganda, Abdulla Avloniy bobomizning dono fikrlarini takror va takror aytishga to'g'ri keladi: tarbiya-biz uchun yo hayot- yo mamot- yo najot- yo halokat- yo saodat- yo falokat masalasidir .[6]

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni har tomonlama rivojlantirishga oid tadqiqotlar o'zbek olimlaridan F.R.Qodirova, O.Xasanboyeva, Q.T.Olimov, M.Mirsoliyeva, G.Djanpeisova, D.G.Boboyeva, H.M.Tojiboyeva, X.A.Umarova, J.G'.Yo'ldoshev, S.O.Gaziyeva, L.R.Mo'minova, Z.T.Radjapova, Sh.T.Xasanova S.T.Turg'unov, Sh.Shodmonova, N.Djamilova, M.Yu.Ayupova, Z.Rahimova, N.Sh.Abdullaeva, G.A.Berdaliev, G.M.Nazirova, Z.F.Azizova, N.I.Rejemetova, I.To'ychieva, S.S.Raximova, M.M.Berdieva, D.A.Abdurahimova, M.N.Xushnazarova va boshqa tomonidan olib borilgan. Pedagog olimlar va psixologlar (L.A.Venger, A.V.Zaparojes, G.M.Lyaminya) va zamonamiz pedagog olimlari (F.R.Qodirova) tomonidan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning quyidagi jihatlari ta'riflangan:

- maktab ta'limiga umumiy tayyorgarlik;
- maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik;
- maktab ta'limiga maxsus tayyorgarlik .

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan maqsadli, tizimli ta'lim-tarbiyaviy jarayonda amalga oshirilishi lozim.[6]

Bolalar bog'chasida rivojlanishga yo'naltirilgan dasturlardagi tizimli rejalashtirilgan o'yinlar yordamida til, aql, sensomotorika va ijtimoiy-emotsional qobiliyatlar mustahkamlanadi. Maktabgacha yosh davridagi bolalar rivojlanishining turli jihatlarini har tomonlama o'rganish shuni ko'rsatadiki, maktabning birinchi sinflari bilan taqqoslaganda bolalar bog'chasining maktabga tayyorgarlik guruhlarida o'qiyotganda ular o'zlarini xotirjam, psixologik jihatdan erkin va o'ziga bo'lgan ishonchni his qilishadi. Va bu yerda gap faqat bolalar bog'chasining sharoitlari bolaga yaxshi tanishligi va bu uning yangi ta'lim faoliyatiga moslashish jarayoni haqida emas. Va hattoki qator obyektiv sabablar tufayli ya'ni ko'plab maktablarning uzoqda joylashganligi, qo'shimcha sinflar va o'qituvchilar yetishmasligi sababli sinflarning optimal bandligini oshirib yuborilishi, xonalar yetarli emasligi va hokazolardir. Buning asosiy sababi shundaki, bolalar bog'chasining hayot ritmi, bolalarning kattalar bilan va bir-biri bilan muloqot uslubi maktabgacha yoshdagi bola psixikasining rivojlanish darajasiga ko'proq mos keladi.

Inson shaxsining rivojlanishi to'rt manbaga: irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya, shaxsiy faollikka bog'liqdir [3]. Bola dunyo yuzini ko'rishi bilan atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatga duch keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning ijtimoiy-hissiy qobiliyatini i rivojlantirishda muayyan savollarga javob qaytarish ishni ilmiy-pedagogik jihatdan to'g'ri hal qilishga yordam beradi. Xususan, tayanch so'z sifatida namoyon bo'ladigan kompetensiya, ijtimoiy, hissiy, kommunikativ, kompetensiya tushunchalarini rivojlantirishda

➤ MTTlarida bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish kabi tushuncha va iboralarning pedagogik talqinini yoritish;

➤ kompetensiya, ijtimoiy, hissiy, hamda rivojlantirish tushunchalarining pedagogik-psixologik tavsifini bayon etish;

➤ ijtimoiy-hissiy kompetensiya negizida namoyon boʻladigan sifatlarni aniqlash; rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishishni taʼminlovchi omillarni inobatga olish;

➤ MTTda bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiya rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni oʻrganish;

➤ MTTda bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiya rivojlantirishga doir maxsus metodikani oqilona shakllantirish va uni amaliyotga samarali tatbiq etish;

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir maxsus metodikaning samaradorligini tahlil qilish. Bolalarni kattalar va tengdoshlar bilan muloqotini rivojlantirishda, hissiyotlarini bayon etishda oʻz “men”ini rivojlantirishda ana shu tartibda ish koʻrish maqsadga muvofiq deb topildi. Qolaversa, yuqoridagi savollarga javob topilishi tadqiqotni izchil va tizimli ravishda amalga oshirishning oʻziga xos harakat (yoʻl) xaritasi boʻlib xizmat qildi. Maktabgacha yosh davri – inson hayotidagi muhim, oʻziga xos davrdir. Bu atrofda dunyoni faol bilish vaqtidir [4]. Bu vaqtda bola atrofda voqea-hodisalarga katta qiziqish bilan qaraydi. 5-6 yoshli bolalar aqliy, jismoniy va shu bilan birga, psixologik jihatdan ham maktab taʼlimiga tayyor boʻlishi lozim. Bu jarayonda faqatgina bolaning aqliy va jismoniy faolligi, bilimlarni oʻzlashtira olishi asosiy oʻrinda boʻlmasligi zarur. Bola muloqatchan, nutqi rivojlangan boʻlsa, tushunmagan narsalarini kattalardan soʻrab bilib oladi.

Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat oʻquv dasturiga muvofiq, maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli bolaning tayanch kompetensiyalarining toʻrt turi mavjud:

✓ kommunikativ;

✓ ijtimoiy;

✓ shaxsiy (“Men” konsepsiyasini qurish);

✓ bilish.

Bu 5-6 yoshli bolalarning tayanch kompetensiyalaridir. Ularning yaxshi rivojlanganligi bolaning keyingi davrida eng zarur jihatdir.

Kommunikativ kompetensiya – atrofda odamlar bilan oʻzaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositalariga ega boʻlishni taqozo qiladi [2]. Nutqni rivojlantirish ham ushbu kompetensiya orqali amalga oshadi. Nutqning rivojlanganligi bolalarda bilim olishning yaxshi boʻlishida, fikrini aniq aytishida, boshqalar bilan tajriba almashishda ahamiyatli. Bolalar nutq bilan bogʻliq mashgʻulotlarga ijobiy nazar bilan qarashadi. Bunday mashgʻulotlar ular uchun juda sevimli. Bolalarda nutqni rivojlantirishda turli oʻyinlardan foydalanilsa, ular uchun yanada oson boʻladi. Haqiqatan ham bolaning kommunikativ kompetensiyasi rivojlanganligi juda muhim.

Bolalar jamoasini shakllantirish uchun maʼlum shart - sharoitlar zarur hisoblashadi. Bular:

-MTT xodimlarining oʻzaro hamjihat boʻlishi;

-bolalar hayotini tashkil etish;

-oʻyinchoqlarning bolalar yoshiga, qiziqishiga mos kelishi hamda miqdor jihatdan ham bolalar soniga toʻgʻri kelishi;

-bolalarda oʻzaro ahillik, gʻamxoʻrlik, jamoatchilik, insoniylikni tarbiyalashga yordam beruvchi mashgʻulotlar;

- bolalar uchun har xil qiziqarli faoliyatlarni tashkil etib borish;

-oila bilan mustahkam aloqa oʻrnatish,

-bolalarga xulq - atvor meʼyorlari va qoidalarini oʻrgatib borish.

- bolalar oʻrtasida ijobiy xayrixohlik muhitini yaratish.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy hayotning tobora axborotlashuvi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining murakkablashuvi yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlab borish, ularni ijtimoiylashtirishni taqozo etmoqda. Maktabgacha taʼlim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy munosabatlarini togʻri tashkil etishga tayyorlash kelajakda oʻta murakkab jarayonda samarali faoliyat yurita olishlari uchun imkoniyat beradi.

Ijtimoiy- hissiy rivojlanish kompetensiyalari

• “Men” konsepsiyasi

• Hissiyotlar va ularni boshqarish

• Ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot [2]

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” asosida ishlab chiqilgan “Ilk qadam” dasturida ijtimoiy-hissiy rivojlanish yo‘nalishida kattalar va tengdoshlari bilan muloqotchanlikni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilgan.

Har bir yosh guruhiga tegishli bolalarni ijtimoiy munosabatlarga kirishishga qaratilgan ta‘lim-tarbiyaviy vazifalar berilgan.

Bolalar jamoasini shakllantirish uchun ma‘lum shart - sharoitlar zarur hisoblashadi. Bular:

-MTT xodimlarining o‘zaro hamjihat bo‘lishi;

-bolalar hayotini tashkil etish;

-o‘yinchoqlarning bolalar yoshiga, qiziqishiga mos kelishi hamda miqdor jihatdan ham bolalar soniga to‘g‘ri kelishi;

-bolalarda o‘zaro ahillik, g‘amxo‘rlik, jamoatchilik, insoniylikni tarbiyalashga yordam beruvchi mashg‘ulotlar;

- bolalar uchun har xil qiziqarli faoliyatlarni tashkil etib borish;

-oila bilan mustahkam aloqa o‘rnatish,

-bolalarga xulq - atvor me‘yorlari va qoidalarini o‘rgatib borish.

- bolalar o‘rtasida ijobiy xayrixohlik muhitini yaratish. Maktabgacha yosh davrida bolalar boshqa bolalarni o‘zlariga nisbatan tabiiy ravishda baholay boshlaydilar. 5-6 yoshdagi bolalarning o‘z-o‘zlarini baholashlari kichik maktabgacha yoshdagi bolalarnikidek yuqori bo‘ladi. Maktabgacha yosh davrida bolaning o‘z-o‘zini baholashi, o‘zi to‘g‘risidagi qarshlari to‘liq hamda asoslangan holda kechadi. Bola o‘zini, o‘zining kattalar va tengdoshlari o‘rtasidagi mavqeini, yon-atrofidagilarga bo‘lgan munosabatini anglab boradi.

Maktabgacha yoshning oxiriga borib bola-o‘zining “meni”ni anglaydi va shu asosda o‘zining ichki holati(odamlarning bolaga nisbatan munosabatini bola tomonidan tushunilishi va bolaning kattalar va tengdoshlari orasida aniq mavqeini egallashi) yuzaga keladi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotining oila bilan ishlash tizimida aniq maqsad mazmun bo‘lishi lozim. Ota-onalar bilan hamkorlik borasida avvalo erishilgan yutuq va tajribalarning natijalarini tahlil qilib, bolaning ijobiy tomonlarini ko‘rsatib, keyin asta-sekinlik bilan ularning xulq-atvoridagi salbiy holatlarni bartaraf etishga, tevarak-atrofga qiziqishlarini oshirib borishga astoydil harakat qilish lozimligini uqtirish lozim. Xo‘sh, maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolaning tayyorgarligi qanday bo‘lishi kerak? degan muhim savol yuzaga keladi.

Bolalarni maktabga muvoffaqiyatli o‘qishi uchun ularni fanlar bo‘yicha mazmunli tayyorgarligi muhim emas. Chunki uni haddan ziyod yuklatish o‘qishga bo‘lgan xohishni susayishiga olib keladi. Asosiysi, uni psixologik jihatdan maktabga tayyorgarligi, bilishga qiziqishi, o‘zini nazorat qila olish malakalarini, kommunikativ va ijodiy qobiliyatlarini, nutqini, xotirasini, diqqatini, tafakkurini rivojlanishining ma‘lum darajasini shakllantirishdir.

Shuni ta‘kidlash lozimki, tarbiyachi rivojlanmasa, maktabgacha ta‘lim tashkiloti rivojlanmaydi. Tarbiyachining rivojlanishi esa, o‘z ustida tinimsiz izlanishi, ta‘lim-tarbiyani uyg‘unlashtirgan holda yangiliklar yarata olish, xalq pedagogikasini chuqur bilishi bilan xorij tajribasi yangiliklarini o‘zlashtirib, ilg‘or pedagoglar faoliyatini muntazam kuzatib borishi, o‘z faoliyatini boyitib borishi va ularni amaliyotda qo‘llay olishi bilan ahamiyatlidir.

Tarbiyachi bolalarning diqqatini va xotirasini shakllantirishga intiladi, ilk marotaba o‘z-o‘zini nazorat qilishni, o‘z holatlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda ularga ba‘zi narsalarni belgilariga qarab qiyoslash, xatolarini inobatga olgan holda umumiy qoidalarni qo‘llaydigan, shartli holatlarni bajaradigan turli o‘yinlar yordam beradi. Bunday o‘yinlar har kuni katta yoshdagi bolalar bilan o‘tkazib turilishi lozim.

Maktabgacha ta‘lim boshlang‘ich ta‘limning poydevori sanaladi. Poydevor mustahkam bo‘lsa imorat uzoq yillar qad ko‘tarib turadi. Shunday ekan kelajagimiz davomchisi bo‘lgan yosh avlodga har tomonlama komil inson qilib, ta‘lim- tarbiya berish bugungi kun pedagogining oldida turgan dolzarb vazifalardan biri ekanligini anglamog‘imiz zarur.

5-6 yoshdagi bolalar kattalarning muhabbatiga, samimiy munosabatiga nisbatan ehtiyojni sezishadi. Kattalarga ishonch, uning hissiy holatini (suyunishini, mag‘rurlanishini, kamtarinligini, jahldorligini) his qilish imkoniyati shakllanadi, boshqalarning kayfiyatini o‘zgarishi sababini tushunishga intiladi. Kattalar bilan muloqot qilishning yangi shakllari: bilish jarayoniga oid muloqot avvaliga bilish faoliyati bilan bog‘liq holda kechadi (masalan, o‘yin davomida qog‘oz va tabiiy jihozlardan tayyorlangan narsa va o‘yinchoqlar bilan tajriba o‘tkazish), 6 yoshning oxiriga borib ma‘lum vaziyatlarga bog‘liq bo‘lmagan bilish jarayoniga oid muloqot turlarini qo‘llay boshlaydi.

5-6 yoshli bolalarning har tomonlama shakllantirish shartlaridan biri bu kattalar va tengdoshlari bilan mazmunli muloqotga kirishish hisoblanadi. Tarbiyachi har bir bola bilan muloqotga kirishishni turli-tuman bo‘lishiga intiladi. O‘zaro muloqot va hamkorlikka kirishar ekan, tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolaga

nisbatan ishonch, muhabbat, va hurmat hissini yuzaga keladi. Bunday sharoitda o‘zaro muloqot qilishning bir necha modelidan foydalanadiva muloqot, hissiyotlari rivojlanadi, “MEN”I shakllanadi:

- tajriba o‘tkazish orqali tarbiyachi bolani yangi ko‘nikmalarga, holatlarni bajarishga o‘rgatadi:
- tabiatga sayr, ekskursiya vaqtida jonli va jonsiz tabiat bilan tanishtirish orqali
- o‘yinlar o‘ynash vaqtida (sahnalashtirish, syujetli-rolli,qurilish,ta’limiy,jismoniy)
- tasviriy faoliyat jarayonlarida
- turli metodlar orqali (ko‘rgazmali, og‘zaki,amaliy metodlarning turli ko‘rinishlari)
- teng sherikchilik orqali tarbiyachi bolalar faoliyatining faol qatnashchisi sifatida,
- “kattalarga suyanish” orqali tarbiyachi bolalarga atayin yordam so‘rab muammolarni yechishga
- “kattalar tomonidan qilingan xatolarni” to‘g‘rilashda maslahatlar berishni taklif qiladi.

Tabiat bilan tanishtirish, ekskursiya, sayr, jonli va jonsiz tabiat bolalarning eng sevimli faoliyat turidan biri hisoblanadi.Chunki, bolani tabiat bilan tanishtirib borar ekanmiz, u o‘zi uchun doimo qiziq bo‘lgan jonli va jonsiz tabiat bilan tanishib boradi hamda ,o‘z hissiyotlarini bayon etadi, qiziqishlarini so‘raydi, mehnat qilishi natijasida “Men”i shakllanadi. Muloqot jarayonida u atrofdagi dunyoning obyektlari, hodisalari haqida ma’lumot oladi, ularning xususiyatlari va funktsiyalari bilan tanishadi. Muloqotda bolaning bilimga qiziqishi o‘zlashtiriladi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilish unga ijtimoiy muhit, jamiyatdagi xulq-atvor normalari, o‘zining kuchli va zaif tomonlari, atrofdagi dunyoga boshqa odamlarning qarashlari haqida ko‘p narsalarni o‘rganish imkonini beradi.[13]

Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish, bola o‘z xatti-harakatlarini tartibga solish, faoliyatda o‘zgarishlar qilish, boshqa odamlarning xatti-harakatlarini to‘g‘rilashni o‘rganadi. Muloqot rivojlanadi, maktabgacha yoshdagi bolaning hissiy sohasini shakllantiradi. O‘ziga xos insoniy his-tuyg‘ularning butun doirasi bolaning boshqa odamlar bilan muloqot qilish sharoitida paydo bo‘ladi. Bu esa bolalarning aqlan o‘shishiga sabab bo‘ladi.

Bundan tashqari, hamkorlikdagi faoliyat orqali tarbiyalanuvchilar bolalarni, ayniqsa ularning xarakterlari, orzulari va niyatlarini yaxshiroq bilib oladilar. Kichkina bolalarni hurmat qilish- ga, ular uchun qayg‘urishga, kattalar va bolalar o‘rtasida ishonch paydo bo‘lishiga asoslangan muhit yaratiladi.

Bunday muhit sahnalashtirish faoliyatida bolaning shaxs bo‘lib rivojlanishida asosiy vosita hamda uning shaxsiy bilimlari va ijtimoiy tajribasining manbai hisoblanadi. Bunda ko‘rgazmali-fazoviy muhit bolalarning nafaqat hamkorlikdagi sahnalashtirish faoliyatini ta’minlaydi, balki har bir bolaning mustaqil ijod qilishi uchun asosiy manba va o‘zini-o‘zi shakllantirish borasida o‘ziga xos muhit hisoblanadi. Shuning uchun sahnalashtirish faoliyatini ta’minlovchi ko‘rgazmali-fazoviy muhitni loyihalashtirishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir: - bolaning shaxsiy ijtimoiy-ruhiy xususiyatlari;

- uning ruhiy-shaxsiy rivojlanishi;
- shaxsiy qiziqishlari, afzal tomonlari va uinig ehtiyojlari;
- ijodiy qobiliyati, qiziquvchanligi va yangiliklarga intiluv- chanligi;
- yoshiga xos va rolli o‘yinlar xususiyatlari; [9]

Katta guruhlarda ro‘y beradigan chuqurlashtirilgan teatrlashtirilgan o‘yin ko‘nikmalari drammatizatsiyalashtirigan o‘yin va teatrlashtirilgan rejisserlik o‘yinlarining turli shakllari hisobiga o‘rganiladi. Katta guruh tarbiyalanuvchisi bir necha adabiy asardan tashkil topgan improvizatsiya o‘yinlari, mustaqil ko‘rinishlar qo‘yish imkoniyati yaratiladi. Atrofdagi munosabatlarga nisbatan bolalarning tushunchalarini kengaytiriladi. Guruhda, zalda, maktabgacha ta’lim tashkiloti binosiga moslashish ko‘nikmalarini mukammallashtiriladi.[9]

Bolalarning lug‘at boyligini rivojlantirish, muloqotga kirishish, turli obrazlarga kirib, o‘z hissiyotlarini bayon etish, tengdoshlari bilan fikrlarini bo‘lishish davom etiladi. Nutqning intonatsion ifodaliligini mukammallashtiriladi. Monologik va dialogik nutq shakllarini rivojlantiriladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktabda ta’lim-tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishdagi izchillik bola shaxsini rivojlantirishni amalga oshirishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Respublikada maktabgacha ta’lim tizimi bo‘yicha qabul qilingan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat standartlari, "Ilk qadam" tayanch dasturi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashdek zarur ishni ta’minlaydi. Ya’ni, bu o‘rinda maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktab ishidagi izchillik katta ahamiyat kasb etadi. Bu izchillik ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari orqali ta’minlanib, izchillikni amalga oshirishning mavjud imkoniyatlari, ta’lim tizimi va uning tarkibiy va g‘oyaviy tuzilishi prinsiplari asosida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’limning maqsad va vazifalari tarbiyaning bolalar yosh xususiyatlari hisobga olingan umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalarning muhabbatiga, samimiy munosabatiga nisbatan ehtiyojni sezishadi. Kattalarga ishonch, uning hissiy holatini (suyunishini, mag‘rurlanishini, kamtarinligini, jahldorligini) his qilish imkoniyati shakllanadi, boshqalarning kayfiyatini o‘zgarishi sababini tushunishga

intiladi. Kattalar bilan muloqot qilishning yangi shakllari: bilish jarayoniga oid muloqot avvaliga bilish faoliyati bilan bog‘liq holda kechadi (masalan, o‘yin davomida qog‘oz va tabiiy jihozlardan tayyorlangan narsa va o‘yinchoqlar bilan tajriba o‘tkazish), 6 yoshning oxiriga borib ma‘lum vaziyatlarga bog‘liq bo‘lmagan bilish jarayoniga oid muloqot turlarini qo‘llay boshlaydi [5].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy o‘yin juda ham yaxshi rivojlanadi. Bu o‘yinlarda bolalar o‘zlari eshitgan, ko‘rgan voqealar, hikoyalar, kitoblar va boshqa manbalardan olgan bilim, malakalarini, his-hayajonlarini to‘la qo‘llay boshlaydilar. Shu jihatdan olib qaraganda, ta‘lim tashkilotlarida bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ishlarni ahamiyatli ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tizimli yondashuv asosida kattalar va tengdoshlari bilan muloqotchanlikka o‘rgatish psixologik zo‘riqishlarga nisbatan bardoshli bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘maklashadi.

Tarbiyachi bolani ta‘limiy faoliyatlarga qanchalik qiziqтира olsa, bola shunchalik o‘rtoqlari va kattalar bilan muloqotga kirishi hamda o‘z hissiyotlarini bayon eta olishi oson bo‘ladi. Buning uchun yuqorida keltirilgan usullardan foydalanib, faoliyatlar tashkil etilsa, bolaga shunchalik qiziqarli bo‘ladi va o‘zi ishtirok etish taklifini bildiradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va maktabdagi ta‘lim-tarbiya vazifa, shakl hamda metodlarining turli yosh bosqichlarida bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni amalga oshirish maqsadlarida o‘zaro aloqasini qaror toptirish izchillik ifodasi hisoblanadi. Pedagoglarimizdan N.M. Quchqorova maqolasida “Bolaga ta‘lim-tarbiya berish jarayoni qanchalik erta boshlansa, natijasi ham shuncha erta namoyon bo‘ladi. Bu esa insonning kelajakdagi butun hayot tarziga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi” deya fikr bildirgan [5]. R.M. Madirimova maqolasida “Ustozning eng buyuk burchi – uning xalqqa nafi tegadigan, aql-idrokli, qobiliyatli, uquvli shogirdlar tayyorlashidir” [16] degan fikrlarni aytib o‘tgan. Ota-onalar va bolalarga bilim ulashuvchi biz pedagoglar kelajagimiz poydevori bo‘lmish bolalar taqdiriga yuksak mas‘uliyat bilan qarashimiz zarur.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2017-yil 19-oktabrda Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqidan <https://president.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari uchun davlat o‘quv dasturi /Takomillashtirilgan ikkinchi nashr / III-bob // Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning tayanch kompetensiyalari. Toshkent – 2022. – 41-bet.
3. Hasanboyeva O., Koliqov D., Oila pedagogikasi. T., “Aloqachi”, 2007.
4. “Bolalik akademiyasi” platformasi. <https://bolakadem.uz>
5. Quchqorova N.M., Nuraddinova R.S. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi namunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish. – O‘quv qo‘llanma. Toshkent shahri. “Bookmany print”, Toshkent – 2022. – 42-bet.
6. Quchqorova N.M. “Bo‘lajak tarbiyachilarni raqamli texnologiyadan foydalanishga o‘rgatish”. Jamiyat va innovatsiyalar – Общество и инновации–Society and innovations Special Issue –02(2023) / ISSN 2181-1415. – 190-bet.
7. Radjapova Z.T. “Dizayn to‘garaklarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi “Dissertatsiya. Toshkent-2020.
8. Djanpeisova G.E., Rasulxo‘jayeva M.A. “Tabiat bilan tanishtirish” o‘quv qo‘llanma, t. 2020
9. Sh.T. Xasanova. “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish” o‘quv qo‘llanma Jamiyat va innovatsiyalar –Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 02(2023) / ISSN 2181-1415. – 214-bet.
10. Xasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta‘lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
11. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Yangi asr avlodi, 2003.
12. Sotboldiev Z.Sh. “Dizayn asoslari” T:Iqtisod-Moliya 2008.
13. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta‘lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.T.: “Nihol” nashriyoti, 2013, 2016.–279b.
14. Qodirova F., Toshpo‘latova Sh., Kayumova N., A‘zamova M. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. – 385-bet.
15. Ismayilova R.I. “Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirish xususiyatlari”. Jamiyat va innovatsiyalar – Общество и инновации–Society and innovations Special Issue – 02(2023) / ISSN 2181-1415. – 186-bet.

16. Madirimova M.R. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy matematik rivojlantirish va o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari”. Jamiyat va innovatsiyalar –Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 02(2023) / ISSN 2181-1415. – 214-bet.

17. Qodirova. F.R. va boshq. Maktabgacha pedagogika (o‘quv qo‘llanma). –T.: Ma’naviyat, 2013

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TASHKIL ETILADIGAN TURIZM VA UNING BOLALAR RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna,

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, PhD

xaydarovashaxlo@mail.ru

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizm va uning bolalar sihat-salamatligini doimiy ravishda yaxshilab borishda turizmning ta'siri haqida fikr yuritilgan. Turizm tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilgan. Buyuk allomalarimizning sayohatlar xususida purma'no fikrlari keltirilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun turistik sayohatlar tashkil qilish, tarixiy-madaniy obidalarni tomosha qilish, ularning tarixi bilan tanishish, zamonaviy qurilishlar, hashamatli uylar, chiroyli bog'-rog'lar, millatlarning urf-odatlarini o'rganish kabi sohalar e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: *turizm, sayr, sayohat, ekskursiya, sayyohlik, ijtimoiy emotsional, elatlar, bozor iqtisodiyoti, ma'rifiy, zaruriy komponentlik, sog'lomlashtirish, ilmiy tadqiqotlar, ijtimoiy-iqtisodiy, ommaviy-madaniy tadbirlar, tarixiy-madaniy obidalar, qoyalarni zabt etish, tizma tog', sun'iy ko'l, strategiya, loyihalashtirish.*

ОРГАНИЗУЕМЫЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ТУРИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

В данной статье рассматривается туризм, организованный в организациях дошкольного образования, и его влияние на постоянное улучшение здоровья детей. Раскрыта сущность понятия туризм. Представлены содержательные мнения наших великих учёных о путешествиях. Признаны такие направления, как организация туристических поездок для детей дошкольного возраста, осмотр памятников истории и культуры, знакомство с их историей, современными зданиями, роскошными домами, прекрасными садами, изучение традиций народов.

Ключевые слова: *туризм, прогулка, путешествие, экскурсия, туризм, социально-эмоциональный, народный, рыночный хозяйственный, образовательный, необходимая составляющая, здравоохранение, научные исследования, социально-экономические, общественно-культурные мероприятия, историко-культурные памятники, скалолазание, горный массив, искусственное озеро, стратегия, дизайн.*

TOURISM ORGANIZED IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS AND ITS EFFECT ON CHILDREN'S DEVELOPMENT

This article discusses tourism organized in pre-school education organizations and its impact on the continuous improvement of children's health. The essence of the concept of tourism is revealed. Meaningful opinions of our great scholars about travel are presented. Organizing tourist trips for preschool children, viewing historical and cultural monuments, getting to know their history, modern buildings, luxurious houses, beautiful gardens, nationalities areas such as studying customs are recognized.

Keywords: *tourism, walk, trip, excursion, social-emotional, folk, market economy, educational, necessary component, health care, scientific research, socio-economic, public-cultural events, historical-cultural monuments, rock climbing, mountain range, artificial lake, strategy, design.*

Kirish. *Jahon miqyosida maktabgacha ta'lim yoshidanoq bolalarda fikrlash faolligini oshirish, tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish, ta'lim markazida subyekt sifatida faoliyat olib borishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.*

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurishni o'zining asosiy maqsadi qilib belgilab oldi. Bu ishda turizm sohasi ham yetakchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. Turizm nafaqat o'tmishni o'rganish, o'zga xalqlar va elatlar bilan tanishish, ularning madaniy yodgorliklaridan bahramand bo'lish hamda milliy qadriyatlarni o'rganish hamdir.

Turizm (fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, tour – sayr, sayohat), sayyohlik – sayohat (safar) qilish, faol dam olish turlaridan biri[2]. Turizm deganda jismoniy shaxsning doimiy yashash joyidan sog'lomlashtirish, ma'rifiy, kasbiy-amaliy yoki boshqa maqsadlarga yo'naltirilgan joylarda (mamlakatda) haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanmagan holda uzog'i bilan bir yil muddatga jo'nab ketishi (sayohat qilishi) tushuniladi.

Turizm – bu bolalar uchun jismoniy tarbiya shakllaridan biri bo'lib, u bolalar sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash uchun zaruriy komponent sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Inson kamolotini ta’minlash, sihat-salomatligini doimiy ravishda yaxshilab borishda sayohatlarning (ko’l yoqalarida tunash, kemalarda yurish, tog’larga chiqish va hokazo) amaliy mohiyatlarini sharq tabobatining sultoni Abu Ali ibn Sino ilmiy jihatdan o’rganib, ularni meros qilib qoldirganligi bugungi kunda muhim ahamiyatga egadir.

Avestoda “Har kim o’zi yashayotgan joyni dunyoning eng go’zal joyi deb bilmog’i kerak”[4], – deb yozilgan. Shunday ekan dunyoning eng go’zal joylaridan bo’lgan O’zbekistonning tabiati va hayvonot dunyosi takrorlanmasdir. Respublikamizda hali yaxshi o’rganilmagan, inson oyog’i yetmagan joylar juda ko’p. Turistik sayohatlar va ularni tashkil qilish, o’tkazish bo’yicha respublikamizda katta tajriba to’plangan. Bugungi kunda bu tajribalarni yanada rivojlantirish, uni zamonaviy darajaga ko’tarish zaruriyati tug’ildi. Turizm sayohat demakdir. Uning mazmunida dam olish, hordiq chiqarish, jismonan chiniqish, o’lkani o’rganish, ijtimoiy-foydali mehnat qilish, tabiatni muhofaza qilish, tabiiy muvozanatni saqlash, (ekologiya), ilmiy tadqiqotlar olib borish kabi keng qamrovli ijtimoiy-tarbiyaviy hamda madaniy jarayonlar mujassamlashgan. Ularni amalga oshirishda tashkiliy va boshqaruv faoliyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’kidlash lozimki, sayohatning bu yo’nalishidagi vositalaridan jahondagi ko’p mamlakatlarda maqsadli foydalanib kelinmoqda. Shu sababdan turizmning o’ziga xos tarixiy rivojlanishi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy faoliyatlar bilan bevosita bog’liq bo’ladi[1].

E’tirof etish lozimki, sayr-sayohatlar (ekskursiya) xalqaro miqyosdagi eng ommaviy-madaniy tadbirlardan biridir. Tarixiy-madaniy obidalarni tomosha qilish, ularning tarixi bilan tanishish, zamonaviy qurilishlar, hashamatli uylar, chiroyli bog’-rog’lar, millatlarning urf-odatlarini o’rganish kabi sohalar sayohatchilarning diqqat-e’tiboridan keng joy oladi. Bunda ulovlardan (transport) foydalanish, moliyaviy xarajatlar, yashash joylari hamda oziq-ovqatlar bilan ta’minlash, madaniy xizmatlar ancha ustuvor tashkiliy faoliyat hisoblanadi.

Yurtimizning geografik tuzilishi juda xilma-xildir. Ya’ni sharqda Tyan-Shan tog’larining shahobchalari (davomi), janubda Turkiston, Hisor tog’lari o’rtada esa Zarafshon, Nurota tizma tog’larining suvli hamda ko’kalamzor maydonlarida aholi ko’proq yashaydi. Shu sabab u yerlarda dam olish, hordiq chiqarish, sog’lomlashtirish maskanlari ko’plab qurilgan. Respublikaning g’arb va shimol tomonlari cho’l-sahrolar bilan tutashgan bo’lsada past, yassi tog’lar bilan o’ralib, Chimqo’rg’on, Arnasoy, Kattaqo’rg’on kabi suv omborlari, katta-kichik sun’iy ko’llarning nam havosi ekologik jihatdan tabiiy muvozanatni saqlab turadi[1].

Turizmning turlari haqida fikr yuritadigan bo’lsak, turizm mazmun jihatdan keng qamrovli ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyatga ega bo’lgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Insonlarning amaliy faoliyatlari, ijtimoiy-turmush sharoitlari, tabiat manzaralariga qiziqishlari va boshqalar juda ko’p sohalarni e’tiborga olgan holda turizm ko’p tarmoqli soha ekanligini bilamiz. Ularning eng asosiy turlari quyidagilardan iboratdir:

1. Piyoda yurish sayohati;
2. Tog’larda yurish sayohati;
3. Qoyalarni zabt etish sayohati;
4. Chamalab topish (ориентирование) sayohati;
5. Tezoqar daryolarda eshkak eshish sayohati;
6. Ulovlarda (avto, moto, velosiped va hokazo) yurish sayohati[3];

Ta’kidlash lozimki, mazkur turlar mazmun jihatdan bir-biridan tubdan farq qilishi va tartib qoidalarning o’ziga xosligiga qarab bular mustaqil sport turlari hisoblanadi.

Piyoda yurish sayohatida uning shakllariga (bir kunlik, bir necha kunlik) qarab masofalar belgilanadi va ma’lum darajada talablar qo’yiladi.

Tog’ turizmi (tog’larda yurish sayohati) piyoda yurish sayohatining davomidir. Ya’ni barcha harakatlar bunda takrorlanadi. Faqat kategoriyalar (qiyinchilik darajalari: 1, 2, 3, 4, 5, 6) jihatdan boshqa turizmlardan farq qiladi. Aniqroq aytganda balandligi 1,5–5 km (dengiz sathiga nisbatan) tog’larga chiqish, dovonlardan oshish, tezoqar suvlardan kechib o’tish kabi murakkab harakatlar bajariladi.

Qoyalarni zabt etish turizmi (скалолазание) piyoda yurish va tog’ turizmi bilan bevosita bog’liqdir. Faqat tik qoyalar, qoyalarga tirmashib chiqish (arqonlar, himoya vositalari va hokazo) bilan tubdan farq qiladi.

Chamalab topish (ориентирование) turizmi ham piyoda yurish, tog’ turizmi bilan bevosita bog’liqdir. Ya’ni ma’lum masofalarni piyoda o’tish, to’siqlar, dovonlardan oshish hollari bunda ham qo’llaniladi. Boshqa turizm turlaridan farqli o’laroq, bunda xarita, chizma, kompos, quyosh, oy, yulduz va hokazo vositalaridan foydalangan holda manzilga yetib borishdir. Ya’ni noma’lum va notanish joylarni topish asosiy faoliyat hisoblanadi. Turizmning bu turidan piyoda yurish, tog’ turizmi va boshqa turizmlar bo’yicha o’tkazilgan maxsus musobaqalarda (slyotlar) keng foydalaniladi.

Turizmda velosiped kabi ulovlarda, avtomobil, mototsikl, yurib sayohat qilish ham muhim o’rinlarni egallamoqda. Tez oqar daryolarda qayiq, eshkak, sol va shunga o’xshash moslamalarda o’tirib sayohat qilish

ham amalda mavjud. Buning uchun katta tayyorgarliklar, jismonan maxsus mahoratlarga ega bo‘lish talab etiladi[2].

Ta’kidlash lozimki, turizmning mazkur texnik turlari mamlakatimizda hali yetarlicha ommalashmagan. Shu tufayli guruh bo‘lib sayohatlarga chiqish, ularni rasmiy ravishda tashkil qilish jarayonlari juda kamdan kam uchraydi.

Turizmning turlari juda xilma-xil bo‘lib u amalda tobora ortib bormoqda. Jismoniy tarbiya nuqtai nazaridan olib qaralganda, ularni tayyorgarlik, haqiqiy turistik va ommaviy targ‘ibot poxodlariga ajratish mumkin. Tayyorgarlik poxodlari poxod harakatlari va organizmni katta va uzoq muddatli poxodlarga tayyorlash, ularda ishtirok etishga hozirlashda asosiy vazifalarini o‘taydi. Tayyorgarlik poxodlari jarayoniga sayr qilish, ekskursiya elementlarini kiritish zarur. Bu bosqichning asosiy mazmunida turistik qoidalar, poxod turmush sharoiti, yurish texnikasi, maxsus turistik faoliyatlar, yo‘lni avvaldan o‘rganish, razvedka qilish, dam olish joylarini tanlash va uni tayyorlash, kechki dam olish va tunashni uyushtirish, gulxan yoqish va shu kabi sohalarni o‘rganish yotadi. Chidamlilik, kuchlilik, tezlik va boshqa jismoniy sifatlarni ham oshirish murakkab poxodlarda ishtirok etishni ta‘minlaydi[3].

Dunyoda maktabgacha ta‘lim tizimida bolalar turizmini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirish metodikalarini loyihalashtirishga doir qator izlanishlar olib borilmoqda. Bunda bolalarning sayohatga chiqish faolligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga alohida e‘tibor berilib, maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo‘naltirilgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar. Hozirgi kunda O‘zbekistonda ta‘limiy (bolalar va yoshlar) turizmining rivojlanishi turizm sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Shuningdek davr talablariga mos ravishda tarixiy shaharlarga sayr (ekskursiya) uyushtirishga katta e‘tibor berilmoqda. Bu yo‘lda katta-katta shaharlar va chet ellardan tashrif buyurgan sayohatchilarni Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlarda qabul qilish, ularga madaniy xizmat ko‘rsatish borasida yuqori tajribalarga erishildi[1]. Mahalliy sharoitda maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar, o‘quvchi-yoshlar, talabalar va mehnatkashlarning sayr-sayohatlarini uyushtirish ham yuqori saviyada amalga oshirildi.

Bolalar turizmi ijtimoiy jihatdan ham juda muhimdir. Turizm bolalarga o‘z yurtimiz va boshqa davlatlarning tarixiy va madaniy merosi bilan tanishish, chuqurroq bilish, bolalarda milliy o‘ziga xoslik tuyg‘usini uyg‘otish, boshqa millat va elatlarning kundalik hayoti va urf-odatlariga hurmat va bag‘rikenglikni tarbiyalash imkonini beradi. Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida ham sayohatlarning roli katta. Sayohatlar, sayrlar va ekskursiyalar yosh avlodga ularning intellektual darajasini oshirish, kuzatuvchanliklarini rivojlantirish va dunyoning go‘zalliklarini idrok etish imkoniyatini yaratadi. Turizm jismoniy charchoq, ruhiy stressni yengillashtiradigan vosita sifatida ham muhimdir. Shuningdek, bolalar turizmining yosh avlodda jamiyatda o‘zini tuta bilish, o‘zini o‘zi tarbiyalash, zamonaviy hayot sharoitlariga moslashishiga ta‘sirini ta’kidlash lozim. Bundan tashqari, bolalar sog‘lomlashtiruvchi turizmi – bu yosh avlodni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan inson va umuman jamiyatning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradigan eng samarali sog‘liqni saqlash texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ishonch bilan aytish mumkinki, bolalar turizmi – yangi avlodga insoniyat tomonidan to‘plangan hayotiy tajriba va moddiy-ma‘naviy merosni topshirish, qadriyatlarini qadrlash, millatning ma‘naviy tiklanish va madaniy rivojlanish, shaxsni ijtimoiylashtirish yo‘lidir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni sog‘lomlashtirishning nazariy va amaliy vazifalaridan biri ular sog‘ligini saqlash va mustahkamlashning innovatsion yondashuvlarni joriy etish hisoblanadi.

Maktabgacha ta‘lim turizmi maktabgacha yoshdagi bolalarni sog‘lomlashtirishning kuchli omilidir, chunki u barcha uchun birday foydalanish imkoniyati bilan ajralib turadi va jiddiy patologiyalar bo‘lmagan taqdirda deyarli har bir bolaga tavsiya etiladi. Turizmning o‘ziga xosligi shundaki, uni har qanday faslda tashkil qilish mumkin. Shunga ko‘ra, bolalarning O‘RVI, O‘RKlar bilan kasallanish dinamikasini kamaytirishga va ularning jismoniy va harakat faolligini oshirishga erishish mumkin, shuningdek bolalarning bir qator ruhiy salomatliklari bo‘yicha muammolarini ham hal qilish mumkin[1].

So‘nggi paytlarda bolalarning kasallanishi maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida sog‘lomlashtirish ishlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo qiladi, shuningdek bu muammoni bartaraf qilishning optimal variantlarini topishga, bolalar salomatligining ko‘satkichlari ularning salomatligini mustahkamlashning yanada samaraliroq choralarni ko‘rishni talab etadi. Ko‘pgina bolalar jismoniy rivojlanishning somatik, jismoniy va psixologik rivojlanish muammolarini o‘zida mujassamlashtirgan maxsus texnologiyalariga muhtojdir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bunday ishlarni tashkil etish “Jismoniy rivojlanish, o‘z-o‘ziga xizmat va gigiyena” sohasining vazifalarini chuqurroq hal qilishga imkon beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida turizmni tashkil qilish oson, arzon, shu bilan birga tabiiy va amalga oshirilishi mumkin bo’lgan hamda tarbiyalanuvchilarning jismoniy imkoniyatlari bilan bog’liq bo’lgan sport turi sanaladi.

Turizm inson xarakterining jamoaviylik, tartib-intizom, matonat kabi ajoyib fazilatlarini rivojlantiradi, bolalarda irodani mustahkamlaydi, mardlik, mustaqillik, o’zaro tushunishni rivojlantiradi. Shuningdek, turizm orqali maktabgacha yoshdagi bolada ekologik madaniyat ko’nikmalari shakllanadi, bu bolalarda tabiiy va ob-havo hodisalari haqidagi bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Bolaning jismoniy tayyorgarligining asosi sifatida muvofiqlashtirish qobiliyatlari va chidamlilik rivojlanadi[3].

Bolalar turizmi tog’larga, qir-adirlarga sayr qilishni, muzeylarga, turli shahar va tashkilotlarga borishni va o’yin-kulgilarni o’z ichiga oladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bog’ga ekskursiyalar hamda sayrlarni bolalarning yosh xususiyatlari, sog’lig’i va individual ko’rsatkichlari hisobga olingan holda o’rta guruhdan boshlash mumkin.

Tabiat qo’yniga chiqish yoki sayr qilishni rejalashtirayotganda (qir-adirlarga, parkga, ko’lga) vaqtni tashkil qilish haqida o’ylash kerak: ochiq havo, sport o’yinlari va mashqlari, attraksionlar, kam harakatchanlik o’yinlari, topishmoqlar. Har bir sayr bolalar tomonidan kutilmagan vaziyatlar, qiziqarli uchrashuvlar (o’rmon odami, gnom, tipratikan, tulki va boshqalar bilan) esda qolishi kerak. Ota-onalar ertak qahramonlari rollarini o’ynashlari mumkin.

Ta’kidlash joizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar turizmi yo’lga qo’yilmagan. Tarbiyalanuvchilarni har tomonlama barkamol va yetuk, tarixini anglab, kelajak sari shaxdam qadam qo’yadigan komil inson qilib tarbiyalashimizda qadamjolarimiz bilan yaqindan tanishtirishimiz, ota-bobolari kimlar bo’lganliklarini, bu yorqin kunlarga xalqimiz qanday mashaqqatlar bilan erishganliklarini o’rgatishimiz dasturil amal bo’lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari turizm insonning jismoniy tomondan rivojlantiradi, yoshlarni mehnatsevar va vatanparvar, rostgo’ylik, sadoqat, o’zaro ishonch, tabiatga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga katta yordam beradi[3]. Shuningdek, turistik sayohatlar jarayonida tarbiyalanuvchilarda mardlik, jasurlik, chidamlilik, kuchlilik, keskin vaziyatlarda zarur qarorga kelish kabi ruhiy va jismoniy sifatlarni ham tarbiyalash imkoniyati juda keng.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizm bolalarning tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik, tejamkorlik bilan ish ko’rishi va zarur bo’lganda, unga amaliy yordam ko’rsatishga tayyor turib, boshqalarni ham shunga undaydigan darajada bilim, malaka va ko’nikmalarga ega bo’lishi bilan xarakterlanadi.

Buning uchun tarbiyachi yuksak darajadagi umumiy ekologik madaniyat va kasbiy mahoratni egallagan bo’lishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o’zlashtirgan, tabiat va atrof-muhitni muhofaza qilishga salbiy ta’sir ko’rsatmaydigan bolalarni tarbiyalashi zarur.

Tabiat bolalarning tevarak-atrofga kuzatuvchanligini oshiradi, voqea-hodisalarning sodir bo’lish sabablarini aniqlashga qiziqishlarini kuchaytiradi. Natijada bolalarning idroki, tasavvuri, qobiliyati, topqirligi, mustaqilligi rivoj topadi. Ayniqsa, bolalarga borliqdagi narsa-hodisalarning yaxlit ko’rinishida qismlardan, qism ko’rinishida esa yaxlitlikdan tarkib topishini idrok etishlariga, olam bir butunligini anglab etishlariga, hayot go’zalliklaridan ma’naviy zavq olishlariga va shu go’zallikni qadrlashlariga o’rgatishda muhim o’rin tutadi.

O’zbekistonning tabiati – bola uchun kerakli bo’lgan bilim va taasurotlarga ega bo’lishiga yordam beruvchi manba hisoblanadi[3]. Atrof muhitda mavjud bo’lgan jonsiz va ayniqsa tirik tabiat ob’ektlariga bo’lgan qiziqish bolalarda erta paydo bo’ladi. Bolalar sayohatlar davomida hamma narsani ko’rib boradilar.

Oromgohlar, yo’l ustidagi mehnatsevar chumoli, qalin o’t ustidagi kichkina o’rgimchak, vizillab uchayotgan ari. Ular haqida fikr yuritishga harakat qiladi. Bola tabiat boyligimiz ekanligini, inson o’z hayoti uchun zarur hamma narsani undan olishini, tabiat insonni boquvchi, uning tuyg’ulari, xulq-atvoriga ta’sir ko’rsatuvchi vosita ekanligini tushunib etishlari lozim.

Muhokama. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizm bolalarga tabiat va atrof-muhit haqida ta’lim-tarbiya beradi hamda maktabgacha yoshidagi bolalarni tabiatni sevadigan, uni asrab avaylovchi, odobli, erkin fikrlovchi, milliy g’urur egasi, barkamol va sog’lom avlod qilib tabiyalashdan iboratdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizm ko’p jihatdan bolalar psixik rivojlanishi (xotira, diqqat, nutq, tafakkur) umumiy mantiqiy fikrlash darajasi, qiziqishlari bilan chambarchas bog’liq bo’lishi kerak.

Ularni tabiat tanishtirishda turli rasmlardan, jonli ob’ektlardan, shuningdek bahor, yoz oylarida bog’larga, hiyobonlarga, suv havzalariga sayr va sayohatlar uyushtirishdan unumli foydalanish muhimdir. Shuningdek, suhbatlar, o’yinlar o’tkazish, she’r va topishmoqlarni yod oldirish, ertak va hikoyalarni muntazam tarzda o’qib berish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda yaratilgan shart-sharoitlar hamda imtiyozlar doirasida, muhtaram prezidentimiz tomonidan qabul qilingan turizmga oid qaror va farmonlardan maqsadli foydalanish lozim. Maktabgacha ta'lim yoshidagi tarbiyalanuvchilarga turizmning ta'lim-tarbiya va sog'lomlashtiruvchi xususiyatlari shaklan va mazmunan bolalar taraqqiyotida muhim o'ringa ega ekanligini ular ongiga singdiriladi. Turizm burchaklarini tashkil etilib, kunning asosiy qismida turizm haqida tushunchalar beriladi. Ularda dastlabki turizm madaniyati shakllantirilib, so'ng katta va tayyorlov guruhidagi bolalar bilan hududiy diqqatga sazovor joylar: muzey, tarixiy obidalar, ziyoratgoh joylar, zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarini, zamonaviy ta'limiy, iqtisodiy tashkilotlarga sayohatlar uyushtiriladi va bolalar ongida sayohatning dastlabki tushunchalari shakllantiriladi. Sayohatlar jarayonida bilim va amaliy malakalarni oshirish yo'li bilan ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga bevosita xizmat qilinadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda yaratilgan shart-sharoitlar hamda imtiyozlar doirasida, muhtaram prezidentimiz tomonidan qabul qilingan turizmga oid qaror va farmonlardan maqsadli foydalanish lozim. Maktabgacha ta'lim yoshidagi tarbiyalanuvchilarga turizmning ta'lim-tarbiya va sog'lomlashtiruvchi xususiyatlari shaklan va mazmunan bolalar taraqqiyotida muhim o'ringa ega ekanligini ular ongiga singdiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turizm burchaklari tashkil etilib, kunning asosiy qismida turizm haqida tushunchalar beriladi. Ularda dastlabki turizm madaniyati shakllantirilib, so'ng katta va tayyorlov guruhidagi bolalar bilan hududiy diqqatga sazovor joylar: muzey, tarixiy obidalar, ziyoratgoh joylar, zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarini, zamonaviy ta'limiy, iqtisodiy tashkilotlarga sayohatlar uyushtiriladi va bolalar ongida sayohatning dastlabki tushunchalari shakllantiriladi. Sayohatlar jarayonida bilim va amaliy malakalarni oshirish yo'li bilan ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga bevosita xizmat qilinadi. Yana shuni aytish joizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan turizmlarni rejalashtirishda bolalarni har tomonlama chiniqtirish, ularning sog'ligini, yosh xususiyatlarini inobatga olish va ishlarni, tadbirlarni shu asosda tashkil etish lozim bo'ladi. Bunda tarbiyachi o'zining ishini to'g'ri tashkil eta olish qobiliyatini hamda ota-onalar bilan hamkorlik ishlarni tashkil eta bilish layoqatlarini ko'rsata bilishlari juda muhimdir. Bu esa tarbiyachining kasbiy mahoratiga bog'liqdir. Shundan kelib chiqib, tarbiyachilarning tabiatga oid bilim darajalarini yanada ko'proq boyitish maqsadida ularga zarur ilmiy-amaliy yordam ko'rsatish lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 13-avgustdagi PF-5781-son “O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni.
2. Mirzayev Murotjon Ahmadjonovich, Aliyeva Mahbuba To'ychiyevna. “Turizm asoslari”.T., “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” 2011yil.
3. Usmonxo'jaev T.S., Toirova M.T. “Bolalar bog'chasida sayrlarni o'tkazish”.T.:Cho'lpon. 2008 y.
4. Maxmudov T. «Avesto» haqida. – T.: Sharq 2000, – 60-b
5. Haydarova Shahlo Narzullayevna. Mehribonlik uyi bolalarinining ijtimoiy hayotga moslashuv omillari. “Uzacademia”scientific-methodical journal. 30-dekabr, 2020-yil. 3-qism. 163-165.
6. Хайдарова Шахло Нарзуллаевна. Мехрибонлик уйи тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлашнинг педагогик асослари. «Scientific progress» Scientific Journal. VOLUME #1, ISSUE #1, 2020/XI. 149-154
7. Хайдарова Шахло Нарзуллаевна, (2021). Pedagogical Approach To The Preparation The Children Of The Orphanage For Family Life. // The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(02), 23-27.
8. Хайдарова Ш.Н. Педагогический подход к подготовке воспитанников детского дома к семейной жизни. // Colloquium-journal №8 (95), 2021. Czesc 2. (Warszawa, Polska)
9. Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Khaydarova Shakhlo Narzullaevna, Organizational pedagogical principles of education of pre-school children in the inclusive education system. Science and innovation international scientific journal volume 2 ISSUE 11 NOVEMBER 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | Scientists.uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10143278>
10. S.B.Sanayeva, Sh.N.Xaydarova “Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish”. Darslik. T-2023 yil.

**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA
TAYANCH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING USULLARI VA
MASHG‘ULOTLARDA QO‘LLASH**

*Nasimova Nasiba Qurbon qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda integrativ yondashuvning ahamiyati, tayanch kompetensiyalarning takomillashtirish metodikasi, mashg‘ulotlarni sifatli tashkil etish va unga qo‘yiladigan talablar, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida belgilangan bolaning rivojlanish sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni tarkib toptirish mazmuni, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarning bilim olib, qulay shart-sharoitlarda barkamol avlod bo‘lib rivojlanishi uchun metodik imkoniyatlariga oid nazariy ma‘lumotlar, ilmiy-amaliy tavsiyalar keltirilgan.

***Kalit so‘zlar:** integrativ, “Ilk qadam”, kompetensiya, metodika, tayanch kompetensiya, maktabgacha ta‘lim tashkiloti, integratsiya, ong, tafakkur, ijodkorlik, bilim, qadriyat, texnologiya.*

**МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА ЗАНЯТИЯХ БАЗОВЫХ
КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ
ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА**

В статье рассматривается значение интегративного подхода у дошкольников, методика совершенствования базовых компетенций, качественная организация обучения и требования к нему, содержание содержания компетенций по направлениям развития ребёнка, установленным государственной образовательной программой “Первый шаг”, теоретические сведения о методических возможностях детей в дошкольных образовательных организациях получать знания и развиваться в гармоничном поколении в благоприятных условиях, приведены научно-практические рекомендации.

***Ключевые слова:** интегративный, “Первый шаг”, компетенция, методика, базовая компетенция, дошкольная организация, интеграция, сознание, мышление, творчество, знания, ценность, технология.*

**METHODS OF IMPROVING BASIC COMPETENCES IN PRE-SCHOOL CHILDREN ON
THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH AND USE IN EXERCISES**

The article examines the importance of an integrative approach among preschoolers, the methodology for improving core competencies, the organization of high-quality education and its requirements, the content of competencies in the areas of child development established by the state educational program "The First Step", theoretical information about the methodological capabilities of children in preschool educational organizations to gain knowledge and develop in a harmonious environment of a harmonious generation, scientific and practical recommendations are given.

***Keywords:** integrative, "first step", competence, methodology, basic competence, preschool organization, integration, consciousness, thinking, creativity, knowledge, value, technology.*

Kirish. Maktabgacha ta‘lim bolaning tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. U ta‘limning keyingi bosqichlarida, shuningdek, butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Integratsiyalashuv tamoyilning mohiyati shundan iboratki, maktabgacha yoshdagi bolalarga dunyoning yaxlit ko‘rinishi haqida tasavvur beradigan sintetik, yaxlit bilim tizimini yaratish istagi hisoblanadi. Natijada maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida o‘zlikni anglash hissi rivojlanib ijtimoiylashish, muammoli vaziyatlarga yechim topish layoqati shakllanadi. Natijada jamiyat qonunlariga amal qilish asosida maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi pedagoglarida faol fuqarolik kompetensiyasi shakllanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Kichik yoshdan boshlab bolalarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash maqsadida ta‘lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta‘minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish va bular orqali ta‘lim-tarbiyaning mohiyati, mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha ta‘lim tizimi qoida va qonunlarini xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va uning yangi qirralarini izlash, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari faoliyatini yanada yaxshilash,

maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, bolalarda bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirishning yangi usul va metodlarini o'rganish va amaliyotda qo'llash masalasi dolzarblik kasb etmoqda edi.

Barchamizga ma'lumki, shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok eta olishi unda shakllangan kompetensiyalarga bevosita bog'liq. Qobiliyat bu-shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish subektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisi hisoblanadi. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdanoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini shakllantirishdir. Dunyoda maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish va bu borada tarbiyaga kompleks yondashuv asosida tarbiyalanuvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyani tarkib toptirishning innovatsion pedagogik modellarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'lim tizimidagi kompetensiyali yondashuvning asosiy maqsadi bolalarda boshlang'ich muloqot qobiliyatlarini shakllantirishdir. Bunday rivojlanish faoliyatining yakuniy natijasi nafaqat standart muammolarni yechish, ma'lum bir algoritm asosida harakat qilish qobiliyati, balki asosiy kompetensiyalarni o'zlashtirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi kompetensiyaga asoslangan yondashuvning maqsadi jiddiy va o'z vaqtida qaror qabul qilishga qodir bo'lgan ijodiy, faol shaxsni rivojlantirishdir. Albatta bunday tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun tarbiyachidan yuksak pedagogik mahorat talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sifatli ta'lim va tarbiya jaroyonini tashkil etish va barkamol avlodni rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan chunki maktabgacha ta'lim tashkilotlari oldiga o'yolgan maqsad ham aynan shu. «Ilk qadam» davlat o'quv dasturida ham bu keltirilgan.

Mavzu metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanish sohalariga integratsion yondashuv asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoni “Til va nutq”; “Qurish yasash, konstruksiyalash va matematika”; “San’at”; “Syujetli rolli o'yinlar va dramalashtirish”; “Ilm-fan va tabiat” rivojlanish markazlarida amalga oshiriladi. Ta'lim markazlarida olib boriladigan nutqni rivojlantirish, tasviriy faoliyat, badiiy adabiyot, atrofdagi olam bilan tanishish, tabiat bilan tanishish, elementar matematika va shu kabi mashg'ulotlar maqsadlariga integratsion yondashish, bola shaxsini shakllanishi, ma'naviy dunyoqarashining rivojlanishi, axloqiy xulq-atvor malakalarini hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, tasviriy faoliyat jarayonida bola atrof-olamni idrok etadi. Rasm chizish, qurish-yasash, qirqib yopishtirish, loy ishiga o'rgatish, boshqa faohyat turlari bilan uyg'unlashtirish bolalarning aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishiga olib keladi. Integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda integratsiyaning quyidagi turlaridan foydalanish ko'zda tutiladi.

Mavzulararo integratsiya — (“Ilk qadam” davlat o'quv dasturidagi oylik va haftalik mavzular integratsiyasi). Masalan, dasturda tayyorlov guruhida sentyabr oyi uchun “O'zbekiston mening Vatanim” mavzusi berilgan. Demak, shunga ko'ra, birinchi hafta mavzusi “Mening qadrdon O'zbekistonim”, ikkinchi hafta “Mening shahrim — mening mahallam”, uchinchi hafta “Men va mening oilam” va to'rtinchi hafta “Men va mening do'stlarim” nomli mavzularga, ya'ni mazmunan bir-biriga bog'lanadi. “Oltin kuz” mavzusida tabiat bilan tanishtirish mashg'uloti tashkil etilib, tabiat hodisalari haqida ma'lumot beriladigan bo'lsa, bolalarni o'zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash uchun rasm faoliyatida daraxt yaproqlarini yoki ixtiyoriy mavzuda rasm chizishlari maqsad qilib olinadi. Badiiy adabiyot mashg'ulotlarida kuz fasliga oid she'rni yod oldirish orqali bolalar olgan bilimlari mustahkamlanadi.

Mashg'ulotlararo integratsiya — (katta va tayyorlov guruhlarida o'tkaziladigan faoliyatlar integratsiyasi) asosida, masalan, nutqni rivojlantirish faoliyatida ularning yoshi, tushunchasi va ruhiyatiga mos keladigan ertak, hikoyalarni so'zlab berish orqali badiiy didlarini o'stirish va asarlarda aks ettirilgan voqealar mazmunini tushunish malakasini shakllantirish, bolalarda kitobga nisbatan qiziqish, mehr hislarini uyg'otish. Bolalarda xushmuomalalilik va orastalikni shakllantirish. “Yaxshi”, “Yomon” kabi so'zlarning o'zaro farqini anglashga, qilish mumkin bo'lgan va bo'lmagan xatti-harakatlarni farqlashga, o'zidan kattalarga hurmatda bo'lishga, qo'lini ko'ksiga qo'yib “Assalomu alaykum” deb salomlashishga o'rgatish; tasviriy faoliyat faoliyati va nutqni rivojlantirish faoliyatini integratsiyalash orqali bolalar diqqatini badiiy asar mazmuni asosida ishlangan rasmlarga qaratish, ularni sinchiklab tomosha qilishga o'rgatish, rasmlardagi go'zallikni his etish, undan zavqlanish hissini shakllantirishga erishiladi. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimiga nazar tashlasak aynan ularda ta'limning samaradorligi mashg'ulotlararo integratsiyada ekanligini yaqqol ko'rish mumkin.

Faoliyatlararo integratsiya — (o‘yin, o‘quv va mehnat faoliyati inegrallashuvi) turini gorizont va vertikal integratsiya tamoyili asosida tashkil etish natijasida bolalar rivojlanish sohalari kompetensiyalarini, shu bilan bilan birga tayanch kompetensiyalarini rivojlantirishga erishiladi. Bilish kompetensiyasi ham aynan o‘yin faoilarini orqali tezroq takomillashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni faoliyatining ko‘p qismino o‘yin tashkil etadi shu munosabat bilan barcha mashg‘ulotlarni o‘yin oq[r]qali yetkazish lozim. Undan tashqari mehnat faoliyati ham birlaikda olib boriladi.

Rivojlanish markazlari aro integratsiya — (til va nutq; qurilish va konstruksiyalash markazi; san‘at, syujet-rolli o‘yinlar va dramalashtirish markazi; ilm-fan va tabiat markazidagi bolalarning mustaqil faoliyatini integratsiyalash) faollik markazlaridagi erkin mustaqil faoliyat orqali bolalarning tayanch kompetensiyalari ya‘ni Kommunikativ kompetensiya, Shaxsiy «Men» kompetensiyasi, Ijtimoiy kompetensiya ba bilish kompetensiyalari sifatleri mustahkamlanadi, xulq-atvorda namoyon bo‘ladigan salbiy xususiyatlar bartaraf etiladi.

Tahlil va natijalar. Pedagogik jarayonlarning samaradorligi uchun kerakli bo‘lgan faoliyatlar asodida ish borish ko‘rsatilgan. Albatta bularning barchasi jamiyat uchun kerakli bo‘lgan kadrlar tayyorlash va tarbiyalanuvchilarning erkin va shaxsiy fikr egasi qilib tarbiyalash, zamonaviy metodlardan foydalanib integrativ yondashuv asosida tayanch kompetensiyalari shakllantiradi.

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida belgilangan “Kommunikativ soha kompetensiyasi: muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish; o‘yin kompetensiyasi, bolaning o‘yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko‘nikmalardan ijodiy foydalanishi o‘quv-tarbiya jarayoni uchun asos hisoblanadi. Bunda ijtimoiy kompetensiya - hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me‘yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tuta olish mahorati hamda bilish kompetensiyasi - atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni bajarish uchun foydalanish alohida ahamiyatlidir.

Maktabgacha ta‘lim yoshida bolalarda “Shaxsiy” kompetensiya ularda menligi anglashi va jmiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi uchun zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolaning “Bilish” kompetensiyalari bolada bilim olishga faol qiziqishni namoyon etishi, o‘quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topishi va undan foydalanishi, predmetlar, voqealar va ko‘rinishlar o‘rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qilishi, raqamlar, hisob-kitobni bilishi va ularni hayotda qo‘llay olishi, makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutishi, elementar matematik hisoblashlarni amalga oshirishi, atrof-muhitdagi voqea-hodisalar va ko‘rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qilishi, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g‘amxo‘r munosabatni namoyon etishi bilan namoyon bo‘ladi.

Maktabgacha ta‘limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning asosiy maqsadi bolalarda dastlabki muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bunday rivojlantiruvchi faoliyatning yakuniy natijasi nafaqat standart masalalarni hal qilish, ma‘lum bir algoritm bo‘yicha harakat qilish, balki asosiy kompetensiyalarni ham egallash bo‘ladi.

Maktabgacha ta‘limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning maqsadi - jiddiy va o‘z vaqtida qaror qabul qilishga qodir ijodiy, faol shaxsni shakllantirishdir.

Zamonaviy ta‘lim tizimining xususiyatlaridan quyidagilarni ta‘kidlaymiz:

- ochiqlik, miqdoriy va sifat jihatidan boyitish va o‘zgartirish qobiliyati;
- maktabgacha ta‘limning o‘zgaruvchan shakllarini shakllantirishning mavjudligi va sifatini oshirish sharti sifatida;
- individual va guruh ishlariga ustunlik beriladi;
- bolalar va pedagoglar o‘rtasidagi munosabatlar sheriklikdir, pedagog bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga oladi;
- zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalarini rivojlanish jarayonini modernizatsiya qilish vositasi sifatida qo‘llash.

Ota-onalar bilan ishlash uchun o‘qituvchi turli xil ish shakllaridan foydalanadi: seminarlar, konferentsiyalar, qiziqish klublari. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarning tengdoshlari va kattalar bilan keng muloqoti uchun yangi ta‘lim paradigmasi paydo bo‘ldi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosiy kompetensiyalarni shakllantirishda ushbu yondashuvning dolzarbligi nafaqat ma‘lum ko‘nikmalar, qobiliyatlar, bilimlarni o‘zlashtirishda, balki ularning shaxsiy rivojlanishida hamdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar zarur kompetensiyalarni egallashlari uchun o‘qituvchilar o‘zlarining kasbiy tayyorgarligini muntazam ravishda oshirishlari kerak:

- turli treninglarda qatnashish;
- uslubiy faoliyatni amalga oshirish;

- seminarlar, master-klasslarda faol ishtirok etish;
- kompyuter savodxonligi kurslarida qatnashish.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachilar kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida bolalar uchun syujetli va rolli o’yinlarni ishlab chiqadilar, ularga asosiy vakolatlarni shakllantirishga hissa qo’shadigan turli xil tadbirlarni taklif qiladilar. Bunday faoliyat Federal davlat ta’lim standarti talablariga javob beradi. Ta’limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv fuqaro va vatanparvar shaxsni shakllantirish variantidir. Pedagogik kompetensiyalar-bilimlar, malaka va ko’nikmalar hamda o’zlashtirilgan qadriyatlar asosida mustaqil harakatlanishga bo’lgan motivatsiyaning uyg’unlashgan majmuini o’zida aks ettiradi. Kompetentli kadr kasbiy vazifalarni samarali va sifatli bajarishi mumkin. Zamonaviy kompetensiya nafaqat malaka, bilim va ko’nikmalarni, balki qadriyatlar va axloqiy fazilatlarni xam o’z ichiga oladi. Har bir tarbiyachi shaxsi, temperamenti va tarbiyachiik uslubi boshqalarinikidan farqlanadi. Biroq bolaga, uning ta’limiga va rivojlanishiga yondashuv barcha tarbiyachilarda bir xil bo’lishi lozim. Shuning uchun ham kasbiy standart barcha tarbiyachilar uchun bir xil talabni qo’ydi. Amaliyot shuni ko’rsatadiki, zamonaviy bolalar bog’chasini yangi axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. AKTga egalik qilish ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishga, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Globollashuv ta’lim jarayonlarida maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini innovatsion rivojlantirish bugungi davr uchun muhim hisoblanib, bu soha mutaxassislari va tarbiyachilardan yuqori darajadagi kompetentlilik hamda kasbiy rivojlanishni talab etadi. Zamonaviy ta’lim ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, tarbiyalanuvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi va zamonaviy didaktik vositalarini takomillashtirish va qo’llash, maktabgacha yoshdagi bolalar ongi, tafakkuri, ma’naviyatini shakllantirish bo’yicha olib borilayotgan ustuvor tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama faol, ijodkor, ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning falsafiy, psixologik va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish bo’yicha konseptual loyihalashga asoslangan yangi nazariy konsepsiyalarni ishlab chiqishning o’quv metodik va didaktik ta’minotini sifatli ta’lim maqsadlariga qaratish belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash uchun samarali xizmat qiladi.

Bugun tarbiyachining pedagogik kompetensiyalarini doimiy oshirib borishi, bu eng avvalo bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo’lgan, axloqiy me’yor va qadriyatlarini o’zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, “Men” obrazini qurish bilan bog’liq bo’lgan faoliyat usullarini shakllantirishda asosiy omildir. Maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilishning zamonaviy sharoitida tarbiyachining maqomi tubdan o’zgarib bormoqda, uning ta’lim funksiyalari, shunga muvofiq, uning kasbiy va pedagogik kompetensiyasiga, uning kasbiy mahorat darajasi talablari o’zgaradi. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalash va rivojlantirishning zamonaviy tizimida o’zining shaxsiy salohiyatini safarbar qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qodir bo’lgan ijodkor, mahoratli tarbiyachi talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev “Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo’yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi”ning ochilish marosimidagi so’zlagan nutqi. Toshkent. 2022-yil 15-noyabr
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi Farmoni.
3. <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/11/WPS-Index-2021.pdf>
4. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotiining Davlat o’quv dasturi Toshkent – 2022-yil.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ БЎЙИЧА
ТАДБИРЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Салимов Файрат Мухамедович,

Бухоро давлат университети профессори в.б.,
педагогика фанлари номзоди
g.m.salimov@buxdu.uz

Ушбу мақолада бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотларида болаларни жисмоний ривожлантириш ва жисмоний тайёргарлик даражасига талаблар оширилмоқда. “Илк қадам” мактабгача таълим муссасасининг Давлат ўқув дастурида белгиланган. “Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш” эрталабки гимнастика машғулотларининг аҳамияти, унинг ранг-баранги, гимнастика қадди-қоматни тарбиялашига таъсир этиши, нафас олишининг чуқурлаштиши, қон айланишини кучайтиради, модда алмашишига ёрдам беради, гимнастиканинг турли шаклларида фойдаланиш технологиялари ва гимнастикада доир айрим ўйинлардан фойдаланиш ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: жисмоний машқ, соғлом турмуш тарзи жисмоний машғулотлар, спорт ўйин элементлар, машқлар, сайр, жисмоний машғулотлар, ҳаракатли ўйинлар.

ТЕХНОЛОГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ МЕРОПРИЯТИЙ ПО
ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ

В статье рассматриваются возросшие на сегодняшний день требования к физическому развитию и физической подготовленности детей в дошкольных образовательных организациях, программа «Первый шаг» определена в Государственной программе дошкольного образования. Рассмотрены некоторые игры, связанные с использованием гимнастики, «Физическое развитие и формирование здорового образа жизни» значение занятий утренней гимнастикой, её разнообразие, то, что гимнастика влияет на развитие роста, углубляет дыхание, усиливает кровообращение, помогает обмену веществ, технологии использования различных видов гимнастики.

Ключевые слова: физические упражнения, здоровый образ жизни, физическая подготовка, элементы спортивных игр, упражнения, прогулка, физическая подготовка, подвижные игры.

TECHNOLOGY FOR ORGANISING AND CONDUCTING PHYSICAL EDUCATION
ACTIVITIES IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANISATION

This article discusses the requirements for the physical development and physical fitness of children in preschool educational institutions today. The “First Step” is established in the State Curriculum of the preschool educational institution. The importance of morning gymnastics, its variety, the influence of gymnastics on the development of the figure, deepening breathing, enhancing blood circulation, promoting metabolism, the technologies of using various forms of gymnastics and the use of some games related to gymnastics are discussed.

Keywords: physical exercise, healthy lifestyle, physical exercises, sports game elements, exercises, walks, physical exercises, active games.

Қириш. Ҳозирги кунда мамлакатимизда таълим - тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Фарзандларимизнинг, баркамол инсон яни жисмонан бақувват ва маънан етук инсонлар бўлиб улғайиши, уларнинг қобилияти ва истеъдодини, интеллектуал салоҳиятини юзага чиқариш ёш авлод қалбида Ватанга садоқат ва фидойилик туйғуларини юксалтириш белгиланди.

Бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотларида болаларнинг жисмоний ривожлантириш ва жисмоний тайёргарлик даражасига талаблар оширилмоқда. “Илк қадам” мактабгача таълим муссасасининг Давлат ўқув дастурида белгиланган. “Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш” соҳаси компетенсиялари қаратилган талабларида:

“Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзинининг шаклланиши” соҳасидаги ўқув-тарбиявий фаолият якунлангандан сўнг 6-7 ёшли бола

- ўз имкониятлари ва ёши билан боғлиқ жисмоний ривожланиш меъёрларига мос равишда жисмоний фаоллик кўрсатади;
- турли ҳаракатчанлик фаоллигини уйғун равишда ва мақсадли бажаришни билади;
- турли ҳаётий ва ўқув вазиятларда майда ҳаракат кўникмаларидан фойдаланади;
- ўз ҳаракатларини ҳиссиёт ва сезги органлари ёрдамида бошқаради;
- шахсий гигиена малакаларини қўллайди;
- соғлом турмуш тарзи ва овқатланиш асосларини билади;
- хафсиз ҳаётий асослари қодаларига риоя қилади;

Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзининг шаклланишида болалар ўз имкониятларидан ва ёши билан боғлиқ жисмоний ривожланиш меъёрларига мос равишда фаоллик кўрсатади.[2]

Асосий қисм. Гимнастик машқлардан унумли фойдаланиш болаларни барча бажарадиган ҳаракатларни аниқ ва равшан бажаришга одатлантиради. Эрталабки гимнастиканинг аҳамияти ранг-баранг у организмнинг ҳаёт фаолиятини яхшилади. Эрталабки гимнастика тўғри қадди-қоматни тарбиялашга таъсир этиб, нафас олишни чуқурлаштиради, қон айланишини кучайтиради, модда алмашишига ёрдам беради.

Эрталабки гимнастика болаларда диққатни, мақсадга интилувчанликни тарбиялайди, ақлий фаолиятини ошишга ёрдам беради, эмоция ва қувонч туйғуларини уйғотади. Болаларнинг жисмоний машқларни очик ҳавода ёки деразалари очик хонада ўтказилади. Эрталабки гимнастика мажмуаси учун машқлар танланади. Танлаб олинган машқлар ҳар куни фойдаланиш учун комплекс ҳолда тузилади. Комплекс учун машқларни танлаш организмнинг ҳаёт фаолиятини оширишни кўзда тутади.

Соғломлаштириш ва тарбиявий вазифаларни амалга ошириш учун эрталабки гимнастика аниқ белгиланган вақтда ўтказилиши зарур. Эрталабки гимнастика биринчи кичик гуруҳдан бошлаб, жорий этилади.

Ҳар куни эрталабки гимнастика мажмуи одатда 6 кун давом этади. Бу вақт ичида мажмуага машқ вазифаларига яқин вариантлар киритилиши, фойдаланиладиган қўлланмалар ўзгартирилиши мумкин.

Гимнастиканинг ҳар бир гуруҳ билан ўтказиш изчиллиги умуман тартибга кўра белгиланади.

Турли ёшдаги болаларни барча умумий бўлган машқларни бажариш учун бирлаштириш мумкин эмас, бундай ҳолларда ёш жиҳатдан кичик болалар бирмунча каттароқ болаларга мўлжалланган қийин машқларни бажарадилар ва толиқиб қоладилар, катта ёшлилар эса кичиктойларга мўлжалланган машқларни бажарганларда уларнинг топшириқларга нисбатан қизиқишлари йўқолади ва тегишли жисмоний юклама олмайдилар. Болаларда эрта ёшдан бошлаб эрталабки гимнастика машқларини бажариш одатини шакллантириш зарур, Эрталабки гимнастика машқларини 3-4 ёшдан бошлаб ўргатиш мумкин.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг умумий чидамлилигини аниқлашга доир тадқиқотлар (югуриш ҳамда сакрашга оид машқлар мисолида) бу ёшдаги болаларнинг юрак-қон томир ва нафас системасини кўшимча имкониятлари етарли даражада эканлигини кўрсатди.

МТТларда гимнастиканинг турли шаклларида фойдаланиш технологияси. МТТни замонавий талабларга асосланган ҳолда ташкил этиш, болаларни соғлом ва ҳар томонлама етук қилиб вояга етказиш, таълим-тарбия жараёнига самарали таълим ва тарбия шакллари ҳамда усулларини жорий этиш ҳамда маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, шунингдек, таълим-тарбия жараёнининг ҳажмига, мазмунига ва сифатига, МТТни куриш ва жиҳозлашга, мактабгача ёшдаги болаларнинг соғлом овқатланишини ва хавфсизлигини ташкил этишга доир мажбурий минимум талабларни жорий этиш ва назоратини ташкил этишдан иборат. Вазирлар Маҳкамасининг 2020-йил 22-декабрдаги 802-сон қарорида замонавий мактабгача таълим муассасаларида мактабгача ёшдаги болаларни ривожлантириш учун шароитларни яратишга йўналтирилганлиги билан тавсифланиб, боланинг ижобий ижтимоийлашуви имкониятларини намоён қилиш, унинг ҳар томонлама шахсга оид маънавий-ахлоқий ва онгли ривожланиши, мактабгача ёшга оид тегишли фаолият турлари асосида ташаббускорлиги ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, мулоқот доирасида катта ёшдагилар ва тенгдошлари билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини очишга қаратилган билдирилган. Шуларни инобатга олган ҳолда мактабгача таълим муассасалари гимнастиканинг турли шаклларида фойдаланиш технологияларидан фойдаланиш ҳақида фикр юритамиз.

Методлар. Гимнастика комплексларини яратиш ва ўрганиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- комплекснинг вазифаларини аниқлаш;

- болаларнинг ёши ва тайёргарлигига, уларнинг юкломалари ва тезлигига мос келадиган машқларни танлаш;
- мажмуанинг асосий ва якуний қисмларини аниқлаш, машқларни бажариш вақтини тақсимлаш;
- машқларга мос мусиқа танлаш;
- болалар билан мусиқасиз комплекс машқларни ўрганиш;
- мусиқа таъсирида бадий гимнастика комплексини бажариш.

1-2 ой давомида битта комплексни бажариш, бу машқларни барча болалар томонидан юқори сифатли бажаришга эришиш, суръатни ошириш ва шу билан машгулот натижага эришиш мумкин. Ҳаракатларни ўзгартириш ва 1-2 машқни алмаштириш орқали аста-секин бошқа, мураккаброк комплексга ўтиш мумкин.

Нафас олиш гимнастикаси. Тўғри ташкил қилинган нафас олиш кўникмаларини шакллантириш боланинг соғлиғини мустаҳкамлаш ва тананинг турли касалликларга чидамлилигини оширишга ёрдам берадиган шартлардан биридир. Бу фаолият мактабгача ёшдаги болаларга махсус нафас олиш машқларини ўргатишдан бошланиши керак (бурун ёки оғиз орқали нафас олишни назорат қилиш; ўпка нафас олиш ва чиқаришларни тартибга солиш; нафас олишнинг турли турларини ўзлаштириш). Шунингдек, ўз ишингизда нафас олиш машқларидан (масалан, мамлакатимизда кенг тарқалган нафас олиш машқларидан) фойдаланиш муҳим. Машқлар учун мисоллар биз томонимиздан тавсия этилган дастурда ўз аксини топган.

Кафтлар. Тўғри ва тўғри туриш. Қўллар тирсақларда эгилиб, тирсақлар пастга. Қўлларни елка даражасида, кафтларни тарбиячига қаратиб қўйиш. Кафтларни муштларга сиқиб, чуқур нафас олиш, 4 марта, 8 марта нафас олиш керак.

"Бошни айланттириш". Бошланғич ҳолатдан бошлаб, бош навбат билан ўнг ва чап томонларга бурилади. Машқ қилиш нафас олиш билан бирга келади. Бошни бошланғич ҳолатига қайтаргандан сўнг, нафас чиқариш бурун ёки оғиз орқали сезилмайдиган тарзда чиқиб кетади. Жами 8 та ҳаракатнинг 4 та тўплами.

"Қулоқлар". Бош навбатма-навбат елкаларига қараб ҳаракат қилади, шу билан бирга бўйин мускулларини зўриқтирмаслик керак. Жисмоний машқлар қисқа нафас олиш билан бирга бўлиши керак, қараш қатъий горизонтал йўналтирилиши керак. Тавсия этилган норма 4 та ёндашувга бўлинган 32 та ҳаракатдир.

Бошни чапга ва ўнгга силкитиб, чуқур нафас олинади. Елкалар ҳаракатсиз қолади, лекин бош ўнгга эгилганида, қулоқлар иложи борица елкаларига яқинроқ бўлади. Бошни эгаётганда гавда айланмаслигига ишонч ҳосил қилиш лозим. Нафас олишлар бутун мушакларидаги кучланиш билан амалга оширилади. Эркин нафас чиқариш. 4-5 марта такрорлаш лозим.

А.Н.Стрелникова, К.П.Бутейко ва бошқа олимлар нафас олиш машқларига асосланган гимнастикани кунига бир неча марта 2-3 дақиқа давомида бажариш кераклигини уқтирадилар. Умумий машқлар сони 4-5 та, ҳар бир машқ 2-3 марта бажарилади. Мактабгача ёшдаги болалар учун нафас олиш актининг давомийлиги 3-4 тагача. Гимнастикани бажаришда бошланғич ҳолатда тик туриш, ўтириш ёки ётишдир.

Товушли-нутқ гимнастикаси. Ташқи нафас олиш вазифасини яхшилаш учун турли товушларни талаффуз қилиш, бўшатиш пайтида шеърӣ сатрлар, юриш ритмига қўшиқлар куйлаш (товушли-нутқ гимнастикаси) билан ўйноқи характердаги ўйин ва машқлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Кўз ҳаракатлари гимнастикаси. Болаларда кўриш аппарати фаолиятини мустаҳкамлаш ва керакли даражада ушлаб туриш бўйича профилактика ишларини олиб бориш зарурати, биринчи навбатда, улар орасида кўриш бузилишининг кескин тарқалиши билан боғлиқ. Кўришни сақлаб қолиш учун профилактика чоралари нафақат гигиена қоидаларига риоя қилишни, балки кўзнинг муайян ҳаракатларига бевосита боғлиқ бўлган махсус машқларни ҳам ўз ичига олади. Ушбу машқлар кўздан ташқари мушакларни машқлар орқали ривожлантиради, кўз атрофидаги қон айланишини фаоллаштиради ва шу билан чарчоқни кетказди.

Замонавий болалар эрта ёшдан бошлаб мультфильмларни томоша қилиш учун кўп вақт сарфлайдилар, катта ёшдаги мактабгача ёшдаги болалар эса бор кучлари билан компьютер ўйинларини ўйнашади. Айниқса, кейинги йилларда телефонга боғланиб қолиш, нафақат катталар, болалар ўртасида ҳам кучайиб бормоқда, бу эса боланинг, биринчидан, асаб тизимида салбий таъсир кўрсатиши, иккинчидан, кўришнинг пасайиши, хиралашишига олиб келмоқда. Натижада, оғир юк остида бўлган кўзлар етарли даражада дам олмайдилар. Ушбу муҳим органларнинг соғлиғи билан боғлиқ муаммолардан қочиш учун болалар боғчасида оддий ва қизиқарли визуал гимнастика ўтказилиши керак.

МТТда кўз гимнастикаси мақсадлари визуал гимнастика кўз касалликларининг олдини олиш, шунингдек, мавжуд муаммоларни бартараф этишнинг самарали воситаларидан биридир. Болалар боғчасида у замонавий соғлиқни сақлаш технологияларига тегишлидир (динамик паузалар, ўз-ўзини массаж, нафас олиш машқлари ва бошқалар билан бирга). Қизиғи шундаки, кўриш кескинлигини сақлаш учун мўлжалланган биринчи машқлар бизнинг эрамиздан олдин ҳам хинд ёгаислари томонидан ихтиро қилинган. Бутун тана учун комплексларни яратишда улар кўзлар ҳақида унутмадилар.

МТТда кўз гимнастикаси жуда муҳим, чунки у бир қатор вазифаларни бажаради:

1. Визуал тизимни умумий яхшилаш, кўриш органларининг ишлашида турли хил бузилишларнинг олдини олиш: кўз мушакларини кучайтириш, кучланишни бартараф этиш, чарчокни олдини олиш, кўзлардаги қон айланишини яхшилаш.

2. Бу мавжуд касалликларни даволашда самарали кўшимча ҳисобланади: узоқни кўра олмаслик, астигматизм.

3. Болаларда ўз соғлиғига ғамхўрлик қилиш муҳимлиги, хусусан, кўриш органлари ҳақида гоёларни шакллантиради. Болалар кўриш қобилиятини ўрганишади.

4. Тарбиявий аҳамиятга эга. Визуал машқларни бажариш орқали болалар космосда ҳаракат қилишни ўрганадилар: улар "ўнг" ва "чап", "юқорига" ва "пастга", "бурилиш" тушунчаларини мустаҳкамлайдилар. Бундан ташқари, гимнастикани бажариш изчил нутқни ривожлантиришга, сўз бойлигини бойитишга ёрдам беради ва атрофимиздаги дунёнинг тузилиши ҳақидаги таниш тушунчаларни мустаҳкамлайди.

МТТларда кўз гимнастикаси турлари. Болалар боғчасида визуал гимнастиканинг бир нечта турлари қўлланилади:

Атрибутларсиз (машқлар спорт мураббийсининг оғзаки кўрсатмаларига биноан амалга оширилади) ва объектлар ва кўргазмали қуроллар билан (болалар ҳаракатланувчи ўйинчоқни кўзлари билан кузатиб борадилар, кўзларини кўрсатилган траектория бўйлаб "югуришади" ва ҳоказо).

Профилактик (кўз касалликлари ривожланишининг олдини олишга қаратилган) ва тузатувчи (узоқни кўра олмаслик, астигматизм ва бошқаларнинг ривожланишини секинлаштиради).

Пассив (фақат кўзлар учун машқлар) ва фаол (умумий ривожланиш машқлари билан биргаликда, кўл, оёқ, орқа ва ҳоказо мушакларини қўллаш).

Ўқитувчига мактабгача ёшдаги болалар билан ҳар хил турдаги кўз гимнастикасини ўтказиш, уларни оқилона алмаштириш тавсия этилади.

Визуал гимнастика жуда эрта мактабгача ёшдан бошлаб амалга оширилади. Болалар билан кунига икки-уч марта соғлом машқлар қилиш керак. Кичик ва ўрта гуруҳларда машқларнинг давомийлиги икки-уч минут, катта гуруҳда - тўрт-беш минут.

МТТларда кўз гимнастикасини ўтказиш технологияси. Машқларни бажаришда маълум қоидаларга амал қилиш керак:

1. Ўғил болалар туришлари ёки ўтиришлари керак. Шу билан бирга, танани зўриқтирмаслик керак.

2. Бош тик ҳолатни эгаллайди (агар, албатта, гимнастика фаол бўлмаса - бўйин мускулларини мустаҳкамлаш учун бош бурилишлари билан бирлаштирилмаса).

3. Агар баъзи болалар кўзойнак тақиб юришса, уларни олиб ташлаш керак.

4. Боланинг нафас олиши бир хил ва чуқур бўлиши керак.

5. Охирги машқ энг яхшиси милтиллаш орқали амалга оширилади ва гимнастикани тугатгандан сўнг, болаларга яхши чўзиш тавсия этилади.

Кўз машқлари пайтида кўзойнақни олиб қўйиш керак.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг кўз машқларига максимал қизиқишини уйғотиш учун уни ўйноқ тарзда бажариш ва тасвирлардан фойдаланиш керак. Масалан, мураббий нафақат болалардан кўзларини маҳкам ёпишларини сўраши мумкин, балки бургут, бойўғли ёки эндигина уйғонган мушукларга айланади. Бундан ташқари, болалар ҳар доим кулгили шеърлар билан машқ қилишни яхши кўрадилар.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, мактабгача ёшдаги болалар билан ишлашда ўсаётган организмнинг асосий физиологик тизимлари ва органлари фаолиятини яхшилашга, мактабгача ёшдаги боланинг ақлий функцияларини яхшилашга қаратилган гимнастиканинг барча турларидан, функционал гимнастикадан (нафас олиш, оқуломотор, бармоқ, психо-гимнастика) фойдаланиш муҳимдир. Тўғри нафас олиш кўникмаларини ривожлантириш, нафас олиш машқларини қўллаш керак, бунинг натижасида нафас олиш тизимининг турли вазифаларини шакллантириш ва такомиллаштириш, модда алмашинуви самарадорлигини ошириш, жисмоний ва ақлий фаолият, руҳий ҳолатни тартибга солиш имкониятлари ошади.

Адабиётлар:

1. “Илк қадам” мактабгача таълим ташкилотининг Давлат ўқув дастури Тошкент – 2018 йил. 5-бет.; Нуриддинова М. М. Мактабгача таълим муассасаларида жисмоний ҳужжатлар мажмуи –Тошкент “Мухаррир”. 2013.
2. Кольгина Карина Александровна <https://moluch.ru/conf/ped/archive/144/6515/>
3. <http://kolosok-dcrr.minsk.edu.by/ru/main.aspx?guid=14301>
4. “Илк қадам” Давлат дастури. 2018. 23-бет.
5. Истоки: Базисная программа развития ребенка-дошкольника. М.,2001.
6. Казаковцева Т.С. Программа по валеологии и физической культуре для дошкольных образовательных учреждений «Здоровье с детства».Киров, 1997.
7. Кудрявцев В.Т., Егоров Б.Б. Развивающая педагогика оздоровления (дошкольный возраст): Программно-методическое пособие. М., 2000.
8. Программа воспитания и обучения в детском саду / Под ред.М.А.Васильевой. М., 1985.
9. Салимов, Г. М. "Включение элементов национальных игр в программы развития физической активности учащихся начальных классов." Инновации и традиции в современном физкультурном образовании. 2021.
- 10.Салимов Ф. М., Хасанов А. Бошланғич синф ўқувчиларида ўйинлар орқали ҳаракат кўникмаларини ривожлантириш //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 12. – №. 5. – С. 135-140.
- 11.Салимов Ф. М., & Эргашева Д. (2022). Мактабгача ёшдаги болаларнинг жисмоний имкониятларини ривожлантириш. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(8), 279-284.

FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH

MOTIVATIONAL TECHNIQUES IN THE EFL CLASSROOM: ENGAGING STUDENTS IN LANGUAGE LEARNING

Adilbekova Aziza Vladimirovna,
Teacher at Kashkadarya Law College
azizaadilbekova99@gmail.com

Motivation is a critical determinant of success in language acquisition, particularly in the field of English as a Foreign Language (EFL). The degree to which students are motivated influences their engagement, persistence, and ultimately, their proficiency in the target language. This article provides an in-depth exploration of various motivational techniques that can be applied in the EFL classroom to enhance student engagement. Key strategies discussed include fostering intrinsic motivation, effective goal-setting, using authentic materials, creating a positive and supportive classroom environment, leveraging gamification, and the pivotal role of the teacher in sustaining motivation. Additionally, the article considers the broader implications of motivation for language learning and offers practical suggestions for implementing these techniques in diverse classroom settings.

Keywords: motivation, EFL classroom, intrinsic motivation, goal-setting, authentic materials, gamification, learner autonomy, teacher role, language learning, student engagement.

МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ В КЛАССЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (EFL): ПРИВЛЕЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ К ИЗУЧЕНИЮ ЯЗЫКА

Мотивация является важнейшим фактором, определяющим успех в освоении языка, особенно в области английского как иностранного языка (EFL). Степень мотивации студентов влияет на их вовлечённость, настойчивость и, в конечном счете, на их владение целевым языком. В этой статье подробно рассматриваются различные мотивационные методы, которые можно применять в классе EFL для повышения вовлечённости студентов. Обсуждаются основные стратегии, такие как поощрение внутренней мотивации, эффективная постановка целей, использование аутентичных материалов, создание позитивной и поддерживающей среды в классе, использование геймификации и ключевая роль учителя в поддержании мотивации. Кроме того, в статье рассматриваются более широкие последствия мотивации для изучения языка и предлагаются практические рекомендации по внедрению этих методов в различных условиях обучения.

Ключевые слова: мотивация, класс EFL, внутренняя мотивация, постановка целей, аутентичные материалы, геймификация, автономия учащихся, роль учителя, изучение языка, вовлечённость учащихся.

INGLIZ TILI CHET TILI SIFATIDA (EFL) SINFIDA MOTIVATSION METODLAR: TALABALARNI TIL O‘RGANISHGA JALB ETISH

Motivatsiya tilni o‘zlashtirishda muvaffaqiyatni belgilovchi eng muhim omil hisoblanadi, ayniqsa ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) sohasida. Talabalarning motivatsiya darajasi ularning faolligiga, qat‘iyatligiga va pirovardida maqsad tilni bilishiga ta‘sir qiladi. Ushbu maqola talabalarning faolligini oshirish uchun EFL sinfida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan turli motivatsion usullarni batafsil ko‘rib chiqadi. Ichki motivatsiyani rag‘batlantirish, maqsadni samarali belgilash, haqiqiy materiallardan foydalanish, ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi sinf muhitini yaratish, o‘yinlashtirishdan foydalanish va motivatsiyani saqlashda o‘qituvchining asosiy roli kabi asosiy strategiyalar muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqola til o‘rganish motivatsiyasining kengroq oqibatlarini o‘rganadi va ushbu usullarni turli xil o‘rganish sharoitlarida amalga oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, EFL sinfi, ichki motivatsiya, maqsadni belgilash, haqiqiy materiallar, o‘yinlashtirish, o‘quvchi avtonomiyasi, o‘qituvchining roli, til o‘rganish, o‘quvchilarning ishtiroki.

Introduction. The importance of motivation in language learning cannot be overstated. In the context of EFL, where learners often face numerous challenges—including limited exposure to the language outside

the classroom, cultural differences, and the cognitive demands of learning a new linguistic system—motivation serves as the driving force that propels students toward their language learning goals. Without sufficient motivation, even the most capable students may struggle to make meaningful progress. This article seeks to provide a comprehensive overview of the motivational techniques that EFL teachers can employ to enhance student engagement and improve learning outcomes. By understanding and applying these techniques, educators can create a more dynamic and effective learning environment that not only encourages students to persist in their studies but also helps them develop a lifelong interest in language learning.

Literature review. Before delving into specific motivational techniques, it is important to consider the nature of motivation in the context of language learning. Motivation in EFL can be broadly categorized into intrinsic and extrinsic forms. Intrinsic motivation arises from within the learner, driven by personal interest, enjoyment, or the inherent satisfaction of the learning process itself. Extrinsic motivation, on the other hand, is fueled by external factors such as grades, rewards, or the desire to fulfill a requirement. While both forms of motivation can play a role in language learning, research suggests that intrinsic motivation is more closely associated with long-term success and sustained engagement. Therefore, the techniques discussed in this article primarily focus on fostering intrinsic motivation, while also recognizing the role that extrinsic factors can play in supporting the learning process.

Intrinsic motivation is a powerful driver of language learning success. When students are intrinsically motivated, they engage with the language not because they have to, but because they want to. This type of motivation is associated with higher levels of engagement, persistence, and overall satisfaction with the learning process. One of the most effective ways to foster intrinsic motivation in the EFL classroom is by promoting learner autonomy. Autonomy refers to the ability of students to take control of their own learning, making decisions about what, how, and when they learn. When students feel that they have a say in their learning process, they are more likely to be motivated to engage with the material.

To promote autonomy, teachers can provide opportunities for students to choose their own topics for projects, select reading materials that interest them, and set personal learning goals. For example, a teacher might offer a range of topics for a writing assignment and allow students to choose the one that appeals to them most. Alternatively, students might be given the freedom to choose a book or article to read for an independent reading assignment. By giving students a sense of ownership over their learning, teachers can help cultivate a deeper, more self-sustained motivation to learn English.

Goal-setting is a well-established motivational technique that has been shown to enhance performance in a wide range of contexts, including language learning. In the EFL classroom, setting specific, challenging, and attainable goals can help students maintain focus and direction in their language learning journey. Goals provide students with a clear target to aim for, making the learning process more purposeful and structured. Moreover, when students achieve their goals, they experience a sense of accomplishment that can further reinforce their motivation.

Effective goal-setting involves several key steps. First, goals should be specific rather than vague. For example, instead of setting a goal to "improve English skills," a student might set a goal to "learn 20 new vocabulary words related to travel" or "write a 300-word essay using the past tense correctly." Second, goals should be challenging yet attainable. If a goal is too easy, it may not provide enough motivation; if it is too difficult, it may lead to frustration and discouragement. Teachers can help students set realistic goals by considering their current skill level and providing guidance on what is achievable within a given timeframe. Third, goals should be measurable, allowing students to track their progress and see how far they have come. This can be done through self-assessment, teacher feedback, or other forms of evaluation.

Discussion and result. Regular feedback is also a crucial component of effective goal-setting. When students receive feedback on their progress, they can adjust their strategies, celebrate their successes, and identify areas for improvement. For example, a teacher might provide feedback on a student's essay, highlighting both strengths and areas for development. This feedback not only helps the student improve but also serves as a motivational tool, encouraging them to continue working towards their goals.

The use of authentic materials—resources that were created for native speakers rather than language learners—can significantly enhance motivation in the EFL classroom. Authentic materials provide students with exposure to the language as it is used in real-world contexts, making the learning experience more relevant, engaging, and meaningful. Unlike traditional textbooks, which may focus on simplified or artificially structured language, authentic materials offer a rich and varied linguistic input that can help students develop a more nuanced understanding of English.

There are many types of authentic materials that can be incorporated into the EFL classroom, including newspapers, magazines, films, songs, podcasts, websites, and social media content. Each of these materials offers unique opportunities for language learning. For example, newspapers and magazines can introduce

students to current events and cultural topics, while films and songs can provide exposure to colloquial language, idiomatic expressions, and cultural references. Podcasts and social media content, on the other hand, can offer insights into contemporary language use and popular culture.

In addition to providing linguistic input, authentic materials can also make the learning process more enjoyable and relatable. When students engage with materials that reflect their interests and experiences, they are more likely to be motivated to participate in classroom activities and practice their language skills. For example, a student who is interested in sports might enjoy reading articles about their favorite athletes or watching interviews with sports figures. Similarly, a student who is passionate about music might find motivation in listening to English-language songs and analyzing the lyrics.

Teachers can also use authentic materials to create tasks and activities that mirror real-life language use. For example, students might be asked to write a letter to the editor of a newspaper, create a podcast episode, or participate in a role-play based on a scene from a film. These types of activities not only provide meaningful practice but also help students see the relevance of their language learning to their everyday lives.

The teacher plays a central role in motivating students in the EFL classroom. Beyond their role as an instructor, the teacher acts as a guide, mentor, and role model, influencing students' attitudes towards learning and shaping the classroom environment. A teacher's enthusiasm for the subject matter, combined with a positive and supportive attitude, can inspire students to engage more deeply with the language and persevere through challenges.

One of the most important ways that teachers can motivate students is by building strong rapport with them. When students feel that their teacher cares about their progress and well-being, they are more likely to be motivated to invest effort in their studies. This can be achieved through regular communication, personalized feedback, and an interest in students' individual needs and goals. For example, a teacher might take the time to learn about a student's hobbies, aspirations, or challenges, and then use this knowledge to tailor instruction and provide targeted support.

In addition to building rapport, teachers can motivate students by creating a positive and inclusive classroom environment. This involves promoting a culture of respect, collaboration, and mutual support, where students feel safe to take risks and make mistakes. Teachers can encourage this type of environment by modeling positive behavior, recognizing and valuing diverse perspectives, and addressing any instances of negative behavior promptly and effectively. For example, a teacher might establish ground rules for respectful communication, facilitate group work that encourages cooperation, or use praise to reinforce positive behaviors.

Another important aspect of the teacher's role in motivation is providing constructive feedback. Feedback is essential for helping students understand their strengths and areas for improvement, and it can also serve as a powerful motivational tool. Effective feedback is specific, actionable, and delivered in a way that encourages growth. For example, instead of simply telling a student that their pronunciation needs improvement, a teacher might provide specific examples of problematic sounds, offer strategies for practice, and praise the student's efforts to improve.

Finally, teachers can motivate students by celebrating their achievements, both big and small. Recognition of success, whether through verbal praise, certificates, or other forms of acknowledgment, can boost students' confidence and reinforce their motivation to continue learning. Celebrating success also helps create a positive classroom culture where students feel valued and supported in their learning journey.

Gamification, the application of game design elements in non-game contexts, has gained popularity as a motivational technique in education. In the EFL classroom, gamification can be used to make language learning more interactive, enjoyable, and engaging. By incorporating elements such as points, badges, leaderboards, and levels, teachers can create a sense of challenge and competition that motivates students to participate and achieve.

There are many ways to incorporate gamification into the EFL classroom. For example, teachers can create classroom competitions where students earn points for completing tasks, participating in discussions, or achieving certain language milestones. These points can be accumulated over time and used to unlock rewards or privileges. Similarly, teachers can design language learning games that reinforce vocabulary, grammar, or pronunciation skills in a fun and interactive way. For example, a teacher might use a quiz game to review vocabulary or a role-playing game to practice conversational skills.

Gamification can also be used to create a sense of progression and achievement in language learning. By setting up levels or stages that students can work through, teachers can provide a clear path for advancement and motivate students to continue improving. For example, a teacher might create a series of language challenges that become progressively more difficult, with students earning badges or certificates as they

complete each level. This type of system not only makes learning more engaging but also helps students see their progress and stay motivated.

In addition to gamification, interactive learning techniques such as group work, pair work, and project-based learning can also enhance motivation in the EFL classroom. These techniques encourage active participation and collaboration, making the learning process more dynamic and engaging. For example, a teacher might organize a group project where students work together to create a presentation, or set up a debate where pairs of students argue different sides of an issue. These types of activities not only provide opportunities for language practice but also foster a sense of community and teamwork, which can further enhance motivation.

Conclusion. Motivation is a crucial factor in the success of language learning, particularly in the EFL context. By understanding the nature of motivation and applying a range of motivational techniques, teachers can create a classroom environment that encourages students to engage with the language, persist through challenges, and ultimately achieve their language learning goals. Whether through fostering intrinsic motivation, setting effective goals, using authentic materials, building rapport with students, incorporating gamification, or creating interactive learning experiences, teachers have the power to make a lasting impact on their students' motivation and success in language learning. As educators continue to explore and refine these techniques, the potential for enhancing motivation and engagement in the EFL classroom remains vast and promising.

References:

1. Dornyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge University Press.
2. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Newbury House Publishers.
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67.
4. Ushioda, E. (2008). Motivation and good language learners. In C. Griffiths (Ed.), *Lessons from good language learners* (pp. 19-34). Cambridge University Press.
5. Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & Koestner, R. (2008). Reflections on self-determination theory. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 49(3), 257-262.
6. Dornyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates.
7. Brophy, J. (2010). *Motivating students to learn* (3rd ed.). Routledge.
8. Schunk, D. H., & Zimmerman, B. J. (2007). *Motivation and self-regulated learning: Theory, research, and applications*. Lawrence Erlbaum Associates.
9. Noels, K. A., Clément, R., & Pelletier, L. G. (2001). Intrinsic, extrinsic, and integrative orientations of French Canadian learners of English. *Canadian Modern Language Review*, 57(3), 424-442.
10. Williams, M., & Burden, R. L. (1997). *Psychology for language teachers: A social constructivist approach*. Cambridge University Press.
11. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching* (5th ed.). Pearson Education.
12. Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching* (4th ed.). Pearson Longman.
13. Oxford, R. L., & Shearin, J. (1994). Language learning motivation: Expanding the theoretical framework. *Modern Language Journal*, 78(1), 12-28.
14. Dornyei, Z., & Csizer, K. (1998). Ten commandments for motivating language learners: Results of an empirical study. *Language Teaching Research*, 2(3), 203-229.
15. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. Edward Arnold.
16. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
17. Reeve, J. (2016). *Understanding motivation and emotion* (7th ed.). Wiley.

IMPROVING GRAMMAR COMPETENCE AMONG THE SECONDARY PUPILS

*Fayzullayeva Nazokat Abdusattorovna,
Head teacher of Tashkent Military academic lyceum
“Temurbeklar maktabi” of the National Guard of the Republic of Uzbekistan*

This article begins by presenting the views and theories of scholars on grammar and grammar teaching. At the same time, we tried to distinguish between deductive and inductive approaches to teaching grammar. Our article covers the process of teaching the topic "Used to" to 11th grade students. Basically, it talks about the methods used in the teaching process and their importance and advantages. We also tried to explain the problems that may arise during the lesson.

Keywords: *grammar, inductive approach, deductive approach, used to, lesson, teaching.*

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Эта статья начинается с представления мнений и теорий учёных о грамматике, её преподавании. При этом мы попытались разграничить дедуктивный и индуктивный подходы в обучении грамматике. В нашей статье был рассмотрен урок-процесс преподавания темы «Used to» 11-классникам. В основном в этой части обсуждаются методы, используемые в учебном процессе, их важность и преимущества. Также мы объяснили проблемы, которые могут возникнуть во время урока.

Ключевые слова: *грамматика, индуктивный подход, дедуктивный подход, used to, урок, обучение.*

O‘RTA TA‘LIM O‘QUVCHILARI O‘RTASIDA GRAMMATIKA KOMPETENTINI TAKOMILLASHTIRISH

Ushbu maqola grammatika, grammatikani o‘qitish bo‘yicha olimlarning fikr va nazariyalarini taqdim etishdan boshlanadi. Shu bilan birga grammatikani o‘qitishda deduktiv va induktiv yondashuvlarni farqlashga harakat qildik. Maqolamizda 11-sinf o‘quvchilariga "used to" mavzusini o‘rgatishning dars jarayoni yoritilgan. Asosan, o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan usullar va ularning ahamiyati, afzalliklari haqida so‘z boradi. Dars davomida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni ham tushuntirishga harakat qildik.

Kalit so‘zlar: *grammatika, induktiv yondashuv, deduktiv yondashuv, used to, dars, o‘qitish.*

Introduction. Grammar instruction in foreign language schools has long been a contentious topic among language instructors. The syntax of each language is different, and native speakers pick up their mother tongue without knowing the rules. This is the rationale behind the controversy over grammar teaching methods.

“Grammar is partly the study of what forms (or structures) are possible in a language. Thus, grammar is a description of the rules that govern how a language’s sentences are formed” (Thornbury, 1999: 1). Harmer (1987: 1) defines grammar by saying “The grammar of a language is what happens to words when they become plural or negative, or what word order is used when we make questions or join two clauses to make one sentence.”

In the past grammar, teaching was seen as the fundamental goal in foreign language classrooms. It was taught to produce correct sentences both written and orally. It was presented directly in text books so that the learners obtained the rules of language first. This type of teaching approach is called deductive teaching which was applied mostly in grammar translation method. However, grammar teaching approaches have been largely changed from deductive to inductive, because when pupils are taught in a deductive approach their attention is directed to grammar the rules rather than understanding the language. In an inductive teaching, learners are taught grammar rules as well. However, the aim is allow students to discover the rules themselves from the provided examples. Nowadays an inductive teaching approach is more preferred by language teachers as it is more student-centered. Even though the objective of both approaches is teaching grammar, they differ in the ways of teaching. (Rutherford and Smith, 1988)

Main part. In the case of grammar teaching there two main approaches. These are deductive approach and inductive approach. Notwithstanding the fact that deductive and inductive approaches have the common goal of teaching grammar they separate from each other in terms of way of teaching.

1. A Deductive Approach. Deductive teaching is a traditional approach in which information about target language and rules are driven at the beginning of the class and continued with examples. The principles of this approach are generally used in the classes where the main target is to teach grammar structures. For instance, these principles are convenient for the classes that grammar translation method is applied (Nunan, 1991). According to Thornbury's three basic principles a deductive lesson starts with presentation of the rules by the teacher. Secondly teacher gives examples by highlighting the grammar structures. Then students make practice with the rules and produce their own examples at the end of the lesson (Thornbury, 1999).

2. An Inductive Approach. Nunan (1999) identifies inductive approach as a process where learners discover the grammar rules themselves by examining the examples. In an inductive approach it is also possible to use a context for grammar rules. That is to say, learners explore the grammar rules in a text or an audio rather than isolated sentences. Thornbury (1999) notes that in an inductive approach learners are provided with samples which include the target grammar that they will learn. Then learners work on the examples and try to discover the rules themselves. When students obtain the grammar rules and they practice the language by creating their own examples.

A deductive and an inductive approach basically differentiate in lesson procedures, learner roles, teacher roles and usage of metalanguage in the teaching process.

A deductive approach is based on the top-down theory which the presentation and explanation of grammar rules take the precedence over teaching. The language is taught from the whole to parts so learners understand the grammar rules and structures firstly. Next, they see the examples provided by teacher and finally they begin to produce their own examples. In contrast to this an inductive teaching is based on the bottom-up theory which accepts the view that language learners tend to focus on parts rather than the whole. For this reason teaching process begins with a text, audio or visual in a context. Secondly learners work on the material to find the rules themselves. In the final stage, they give their own examples. (Block, 2003)

In a deductive approach learners are passive recipients when teacher elicits the rule on the board. However, in an inductive approach they are active as they are responsible for exploring the rules themselves. That is to say, while the process of learning is experimental in inductive approach it is more traditional and descriptive in deductive approach. According to Thornbury (1999), the class where students involve in the lesson actively is quite reasonable since it provides more comfortable and motivating environment for them. He also remarks that an inductive teaching supply more profound knowledge of language as learners study cognitively in order to discover the rules. It has been pointed out that when learners take place in the learning process actively so as to discover the rules they develop their autonomy which makes them good language learner (Hinkel and Fatos, 2002).

Additionally it has been suggested (Shaffer, 1989) that when grammar is presented deductively it will be easier for learners to understand the written or spoken form of language as learners aware of the rules. For example, when learners reads a text with present continuous they are able to comprehend the text deeply since they have known the rule of present continuous tense. Also it is remarked that it is unnecessary to apply inductive approach if the grammar rules are quite simple, but complex grammar items should be taught inductively in order to demonstrate usage of the rules in sentences clearly (Larsen-Freeman, 2003).

One another significant difference is the role of the teacher. In a deductive teaching teacher is the authority in the classroom. The main role of teacher is to present the new grammar item to the learners. Second role is to prepare exercises for the students. Teacher is the organizer and controller of the classroom. Conversely in an inductive teaching teacher behaves as a guide and helper while students study the grammar rules themselves. It appears that while deductive approach is teacher-centered and traditional, inductive approach is student-centered.

In a deductive approach when the grammar item is presented with metalanguage such as, name of the tense, subject or object is often used. On the other hand in an inductive approach since students discover the rules terminology of language is not used. Moreover learner's conscious awareness raises by means of metalanguage. Consciousness-raising is defined as “helping to raise students' awareness about grammatical features” (Larsen Freeman, 2003: 79). It is also identified as “... the deliberate attempt to draw the learner's attention specifically to the formal properties of the target language” (Rutherford and Smith, 1988: 107). It has been argued by Brown (1994) that to raise learners' consciousness awareness by using terminology during learning process might be confusing for learners as it leads to focus on these particular terms rather than understanding the rules and use the language properly. In addition to this it has been pointed out that a deductive approach makes language too descriptive by using language terminology. This leads to the perception that language is only a tool for making descriptions (Rutherford and Smith, 1988). That is to say, while grammar is learnt consciously in deductive approach, it is learnt subconsciously in inductive approach. Therefore, it seems that an inductive approach is more natural and parallel to the language acquisition process.

Teaching “used to” inductively. My learner group is 11th grade primary school students from Turkey. They are 17 years old and their level is intermediate. The number of students is 12. They have four English sessions in a week. This is the first session of the week and I would teach only positive form of “used to”. In the next three sessions I would teach the negative and question form of “used to”. Duration is 45 minutes.

Step 1 (10 minutes). First of all I would introduce the lesson by saying: “Today I am going to show you some pictures about my childhood.” I would show them pictures from my childhood years such as, my favorite cartoon character, sport, cloth, food and drink. Next I would write example sentences on the board:

- I used drink milk every morning when I was a child.
- I used to play basketball with my friends every weekend.
- I used to watch cartoon on tv everyday.
- I used to wear sleeper at night.

Step 2 (15 minutes). In this step to make students to explore the rule of “used to” I would ask students to work in pairs and underline new structure that they have learned in the sample sentences. They would work with their partner and discuss the rule of positive form of “used to”. They can speak in their mother tongue as their level might be inadequate for discussing in English. I would make guidance and monitor them while they study the rule.

Step 3 (20 minutes). In the last step I would ask them to work in groups of four and I would give them activity sheets. In the activity sheet students see a famous person and a pictures from his/her childhood. For example, they see the picture of Britney Spears singing in the church when she was ten 8 years old. Then students make sentences by looking at the pictures. When they finish I would write the some of the sentences that they have produced on the board. For instance,

- Britney Spears used to sing in the church.
- Shania Twain used live in Canada.
- Jennifer Lopez used to be fat.

In my grammar lesson I decided to use an inductive approach for teaching “used to”. The first reason why I chose this approach is the age and level of my learner group. As they are 12 years old pre-intermediate learners I believe that inductive way is more fruitful for them.

I started the lesson by calling their attention to my childhood. I consider that using pictures about my childhood would be interesting. As Harmer (1987) notes that students needs to find teacher’s introduction stimulating because this encourages them to learn and they can remember the grammar rules easier in the future. One more further point that I have take into account is to provide lexically simple examples to make the meaning clear.

In the next step I encouraged them to discover the rules themselves from the sample sentences by pair work. In this process students had opportunity to participate the lesson actively to deduce the rule from the examples. While they were work on the grammar item, their ability of problem solving could enhance due to the responsibility of their own learning while finding the rule. Whilst they work with the grammar it is crucial to make them guidance to understand the grammar correctly so I controlled and helped them, if they needed. According to Nunan (1999) during the process if learners are give have chance to engage with the grammar items themselves, they are able to understand profoundly and memorize the grammar rules easily. Therefore it appears to me that it is possible to provide permanent information through an inductive approach.

In the last step of my lesson, I gave them hand outs with celebrities’ childhood. I think that pupils find this task interesting since they are familiar with the people on the activity sheet. As Harmer (1987) has emphasized that it is very probable for young pupils to learn grammar effectively if they are provided with enjoyable tasks. In addition to this when teacher organizes students to work in pairs or groups, a more interactive area could be created. This is beneficial for learners to share their ideas with each other and makes learning consistent and 9 fruitful. Besides these points motivation is the one another significant factor that effects pupils learning. It is possible to increase pupils’ motivation by collaborative work. (Thornbury, 1999). For this reason I organized group work activity to enhance their motivation in the third part of my lesson.

From my perspective an inductive approach would obtain more deeper knowledge of grammar to learners as it is based on discovery technique. As it is postulated by Hall (2011) that to the deduce rules from the examples makes them more autonomous learners who are responsible for their own learning while working with the target language. Also this approach has positive affect on pupil’s analytical and cognitive skills by means of the process of discovery. Moreover, it is possible to enhance learners’ both grammatical and communicative competence by means of activities which students actively participate. To illustrate this, Hinkel and Fotos (2002) suggest that during the learning process learners might find more reasonable to talk about grammar structures rather than general topics as the grammar is integral part of language. For instance, if the

learner level is intermediate or above, they might discuss the grammar rules in the target language. This not only helps them to learn the grammar but also contributes their speaking skills.

In addition to this teacher could organize communicative tasks such as, problem solving, role play or information gap activities for pupils to practice the rules at the last part of lesson. Therefore, it is possible to create a communicative class while teaching grammar in an inductive way. In addition to these points above the approach that I selected for my teaching was effected by my own experiences as a foreign language learner. When I was learning English at primary school most of my teachers used deductive method to teach English grammar and this made a negative impact on my learning. For instance, I always felt that I had to learn by heart the grammar rules to be able to produce correct examples after learning. However, this caused me to perceive the language just as a concept which consists of certain rules and patterns. The lesson was always in the same procedure which was followed by fill in the blanks worksheet after presentation of the grammar item. Therefore English language was very unattractive for me in those days. By taking into consideration all my experience as a foreign language learner I preferred to teach the grammar inductively in my lesson.

Conclusion. The major aim of grammar teaching is to make students aware of how language is constructed and how to produce accurate sentences both verbally and written. The common goal of deductive and inductive approaches is to teach grammar but in different ways. While in the former the teaching process is descriptive and traditional in the former, the latter is totally experimental.

Learner-centered approaches are more desirable in these days for the reason that pupils learn more effectively when they actively participate the lesson. Therefore it is obviously seen that an inductive approach is more ideal. Nevertheless, it is not always possible to use this approach in all classrooms due to some reasons. For example, in an inductive approach students work in pairs or small groups to find the grammar rules but when the number of students is high it is hard for teacher to control learners while they work on the rules.

Additionally, it has been argued by Brown (1987) that it is feasible to increase the success of teaching and learning both deductive and inductive approaches by choosing the right approach by taking into account the learner profile and teaching setting. It is understood that there is no certain result for usefulness of these two teaching approaches. It is also indicated that “There is no necessary or logical connection between an inductive and deductive approach to teaching and any particular grammar model. One may believe that the learning of the grammar is fundamentally an inductive process, and yet believe that the most adequate accounts of grammar of a language are for example, transformational” (Rutherford and Smith, 1988: 131). Therefore it is seen that it depends upon people’s personal choices or their learning style as well.

Overall, I can sum up by saying that a deductive and an inductive approach differ in terms of learner and teacher role, lesson procedures and usage of metalanguage language for teaching the grammar item. In addition to this it is possible to combine these approaches for teaching grammar in terms of the grammar item, learner profile and setting. It is also teacher’s decision to choose the suitable approach in terms of learner needs.

References:

1. Andrews, S. (2007) *Teacher Language Awareness*. Cambridge: Cambridge University Press
2. Brown, H.D. (1987) *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewoods Cliffs: Prentice Hall
3. Brown, H. D. (1994) *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents
4. Hall, Graham. (2011) *Exploring English Language Teaching: Language in Action*. the USA: Routhledge
5. Harmer, J. (1987) *Teaching and Learning Grammar*. London: Longman
6. Hinkel, E. and Fotos, S. (2002) *New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc
7. Larsen-Freeman, D. (2003) *Teaching Language From Grammar to Gramming*. Canada: Heinle
8. Nunan, D. (1991) *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. London: Prentice Hall International LTD
9. Nunan, D. (1999) *Second Language Teaching&Learning*. Boston: Heinle&Heinle Publishers
10. Rutherford, W. and Smith, M.S. (eds) (1988) *Grammar and Second Language Teaching: A Book of Readings*. New York: Heinle&Heinle
11. Shaffer, C. (1989) A Comparison of Inductive and Deductive Approaches to Teaching Foreign Languages. *The Modern Language Journal*. 73 (4): 395-403
12. Thornbury, S. (1999) *How to Teach Grammar*. Harlow: Longman

**TALABALARDA TILSHUNOSLIK MADANIYATIGA OID KO‘NIKMALARNI
SHAKLLANTIRISH METODIKASI**

*Ochilova Fayyoz Mansurovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi kafedrasida o‘qituvchisi
fayyozaochilova77@gmail.com*

Tilshunoslik madaniyatini talabalarda shakllantirish bir qancha muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon talabalarni til va muloqot madaniyatini, tilning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini, shuningdek tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlari bilan tanishtirishni o‘z ichiga oladi. Talabalarga tilning ijtimoiy hodisa ekanligini tushuntirish, muloqotning ahamiyatini anglatish, dialektlar o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatishdan iborat.

***Kalit so‘zlar:** til, madaniyat, nazariya, muloqot, estetik muloqot, integrativ yondashuv, estetika, lingvoestetika.*

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ

Формирование языковой культуры у студентов включает в себя несколько важных аспектов. Этот процесс включает в себя знакомство студентов с языком и культурой общения, социальным и культурным значением языка, а также с теоретическими и практическими аспектами языкознания. Следует объяснить учащимся, что язык – это социальное явление, понять важность общения, показать различия между диалектами.

***Ключевые слова:** язык, культура, теория, коммуникация, эстетическая коммуникация, интегративный подход, эстетика, лингвистическая эстетика.*

METHODOLOGY OF FORMING SKILLS OF LINGUISTIC CULTURE IN STUDENTS

The formation of linguistic culture in students includes several important aspects. This process includes introducing students to language and communication culture, the social and cultural importance of language, as well as theoretical and practical aspects of linguistics. Explaining to students that language is a social phenomenon, to convey the importance of communication, to show the differences between dialects.

***Keywords:** language, culture, theory, communication, aesthetic communication, integrative approach, aesthetics, linguistic aesthetics.*

Kirish. Mavzuning dolzarbligi: Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarning lingvoestetik ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu ko‘nikmalar talabalarni nafaqat tilni o‘rganishda, balki badiiy asarlarni tushunishda va ulardan bahramand bo‘lishda ham yordam beradi. Badiiy asarlar orqali insonning ichki dunyosini, hissiyotlarini va fikrlarini anglash imkoniyati yaratiladi. Til – millatning ma’naviy boyligi, qiyofasining bir bo‘lagi va birdamligi timsolidir. Har bir millat milliy o‘ziga xosligi hamda o‘z madaniyatini bilan boshqa millatlardan ajralib turadi. Bunda, shubhasiz, uning tili ham madaniyatining bir ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Darhaqiqat, millat madaniyatining yuksalishi, uning tarixiy an‘analari, qadriyatlarini, xotirasini namoyon etishda tilning ahamiyati beqiyos. Til madaniyatning ahamiyatli bir bo‘lagi sifatida muloqot jarayonida milliy madaniyatni aks ettiradi. Ma’lumki, til madaniyatning tarkibiy qismi, uning quroli bo‘lishi mumkin, til madaniyat ruhining ifodasi hamda madaniyat mavjudligining o‘ziga xos usuli hamdir. Shu o‘rinda muhtaram Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning “Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo‘lgan o‘zbek tili xalqimiz uchun milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli, bebaho ma’naviy boyluk. Kimda-kim o‘zbek tilining bor latofatini, jozibasini va ta’sir kuchini, cheksiz imkoniyatini his qilmoqchi bo‘lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o‘lmas maqolalarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizni sehrli qo‘shiqlariga quloq tutsin”, -deya aytgan fikrlari til va madaniyatning o‘zaro bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini yana bir karra isbotlaydi. Qolaversa biror millatga mansub bo‘lgan til, o‘sha millat, xalq bilan yashaydi va bardavom bo‘ladi. Har bir xalqning o‘z tabiati, turmush sharoiti, urf-odat, madaniyat va san’ati va albatta har bir millatning o‘z Vatani, oilasi bo‘lgani kabi uning jondan aziz sevgan hamda faxr-g‘ururi Ona tili ham bo‘ladi. Suvsiz daryo bo‘lmaganidek, tilsiz millat ham vujudga kelmaydi. Inson uchun uning kindik qoni tomgan Ona zamini, ota-onasi, oilasi qanchalik qadrlil bo‘lsa, uning ona tili ham shu qadar aziz va muqaddas bo‘ladi. Til va madaniyatning o‘zaro munosabatini uzoq yillar davomida

o‘rganish va tahlil qilish natijasida umumiy tilshunoslik, adabiyotshunoslik, psixologiya, falsafa kabi fanlarning yangidan yangi qirralari ochildi hamda ular lingvomadaniyatshunoslik, kommunikativ tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, makro va mikrolingvistika kabi zamonaviy yo‘nalishlarida ilmiy izlanishlar olib borishga zamin yaratmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Til bilan madaniyatning o‘zaro munosabati xususida gapirganda “madaniyat” tushunchasi xususida batafsil to‘xtalish zarur. Ushbu tushunchani talqin qilish yuzasidan ko‘plab urinishlar mavjud. Masalan, G.V. Yelizarova “madaniyat” tushunchasini intuitiv jihatdan shaffof bo‘lib tuyuladigan aksiomatik tushunchalar qatoriga kiritadi. Biroq bunday kompleks tushunchaga ta’rif keltirish nihoyatda murakkab holdir. Z.K. Tarlanovning qayd etishicha, “Til- bu kommunikatsiyaning oddiy bir shakli va oddiy vositasi emas bu yana mutlaqo yaxlit mustaqil olam bo‘lib, uning qonun va qoidalari o‘z mohiyatiga ko‘ra ti vositasida ifodalansada, til sohiblarining ijtimoiy psixologiyasi va ular yaratadigan madaniyat tipi hamda tarkibi bilan g‘oyat nozik bog‘langan bo‘ladi. Etnomadaniyat etnik tilsiz yoki umuman bo‘lmaydi, yoki mavjud bo‘lsa ham ishonchga sazovar emas. chunki etnos faqat o‘z tili orqaligina to‘liq va keng miqyosda o‘zini betakror namoyon etadi. Boshqa tomondan olganda, etnik madaniyat, etnik dunyoqarash va bilish faoliyati tajribasidan ajralib qolgan til o‘zining teran mohiyatini yo‘qotadi va bu bilan oddiy muloqot vositalaridan biriga aylanadi”.

Til estetikasi — tilning go‘zalligi va ifodaviyligini o‘rganadigan soha. U quyidagi jihatlardan iborat:

1. Badiiy ifoda: So‘zlar va iboralar orqali hissiyotlarni va tasvirlarni qobiliyat bilan ifodalash. Metaforalar, personifikatsiyalar, va boshqa badiiy vositalar tilni yanada boyitadi.

2. Tovushlar: So‘zlarning tovushi, ohang va ritm orqali hissiyotlarni etkazish. Masalan, she‘riyatda ritm va rima estetikani oshiradi.

3. Samaradorlik: Qisqa va lo‘nda ifodalar ko‘pincha kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Tilning samaradorligi, ma‘no va his-tuyg‘ularni aniq yetkazishda muhim.

Til bilan madaniyatning o‘zaro munosabatlarini talqin etish nihoyatda murakkab ish. Til, tafakkur, madaniyat - bular har doim harakatda, o‘zgarishda bo‘ladigan hodisalardir. Ularni o‘rganish uchun ularni to‘xtatish zarur, lekin bu endi o‘sha “til”, “tafakkur”, “madaniyat” bo‘lmaydi, to‘g‘rirog‘i, ularning o‘zi bo‘lmaydi: Ular o‘lik holda, harakatsiz, bir biridan ajralgan holda qoladi.

Qaysi narsaning birlamchi bo‘lganligini belgilash mumkin emas, biroq shunisi haqiqatki, tilsiz etnos bo‘lmaydi, til o‘lishi hamon etnos ham, madaniyat ham barbod bo‘ladi. Har qanday madaniyatning yemirilish, har doim aynan bir yo‘l – madaniyat elementlarining izolyatsiyasini yo‘li bilan sodir bo‘ladi, ya‘ni turmush sharoitlari o‘zgarishi natijasida simvolizm hayotni tark etganida madaniyatning ajralib qolgan elementi sifatidagi til ham shu asnodda halok bo‘lgan.

Shunday qilib, til, tafakkur, madaniyat o‘zaro shunchalik chambarchas bog‘lanib ketganki, amalda ular uchta tarkibiy qismdan iborat yaxlitlikni tashkil qiladiki, bu tarkibiy qismlarning hech biri boshqa ikkita tarkibiy qimsiz faoliyat yuritishi mumkin emas. Ularning hammasi birgalikda atrofda olam bilan o‘zaro nisbatda bo‘ladi, uni aks ettiradi va ayni bir vaqtda shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tilshunoslik madaniyatini talabalarda shakllantirish bir qancha muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon, talabalarni til va muloqot madaniyati, tilning ijtimoiy va madaniy ahamiyati, shuningdek, tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlari bilan tanishtirishni o‘z ichiga oladi. Quyidagi yo‘nalishlar yordamida bu madaniyatni shakllantirish mumkin:

Til va muloqot: Talabalarga tilning ijtimoiy rolini tushuntirish, muloqotning ahamiyatini anglatish va turli til va dialektlar o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatish.

Madaniyat va til: Til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tushuntirish. Har bir til o‘ziga xos madaniyatni ifodalaydi, shuning uchun talabalar til orqali madaniyatni o‘rganishlari muhim.

Tilshunoslik nazariyalari: Talabalarga tilshunoslikning asosiy nazariyalarini o‘rgatish, bu ularning tilshunoslik sohasida chuqur bilimga ega bo‘lishlariga yordam beradi.

Amaliy mashg‘ulotlar: Talabalarni turli muloqot vaziyatlarida ishtirok etishga undash. Bu, masalan, guruh munozaralari, rolli o‘yinlar yoki til o‘rganish bo‘yicha loyihalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

O‘zaro fikr almashish: Talabalar o‘rtasida fikr almashish va muhokama qilish uchun ochiq muhit yaratish. Bu, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Til va texnologiya: Zamonaviy texnologiyalar yordamida til o‘rganish va tilshunoslikni yangi usullar bilan o‘rganish imkoniyatlarini ko‘rsatish.

Adabiyot va san‘at: Til orqali adabiyot va san‘atni o‘rganish, bu talabalar uchun tilning estetik va madaniy ahamiyatini anglash imkoniyatini beradi.

Bu yo‘nalishlar orqali talabalarda tilshunoslik madaniyatini shakllantirish, ularning tilga bo‘lgan qiziqishini oshirish va muloqotda o‘zlarini erkin tutishlariga yordam beradi. Lingvokulturalogiya — bu til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadigan fan sohasidir. Lingvokulturalogiya tilning madaniy

kontekstda qanday ishlashini, til orqali madaniy qadriyatlar, an’analar, urf-odatlar va ijtimoiy munosabatlarni qanday ifodalashini o’rganadi.

Lingvokulturalogiyaning ba’zi asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Til va madaniyat o’rtasidagi bog’liqlik: Lingvokulturalogiya til va madaniyat o’rtasidagi munosabatlarni o’rganadi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki madaniy identitetni ifodalovchi muhim omildir.

Madaniy kodlar: Har bir til o’ziga xos madaniy kodlarga ega. Bu kodlar, so’zlar, iboralar va ularning ma’nolari orqali ifodalanadi. Misol uchun, ba’zi iboralar yoki so’zlar ma’lum bir madaniyatda maxsus ahamiyatga ega bo’lishi mumkin.

Lingvistik an’analar: Lingvokulturalogiya turli tillardagi an’anaviy ifodalar, maqollar, aforizmlar va urf-odatlarini o’rganadi. Bu, madaniyatning o’ziga xosligini va til orqali qanday ifodalanganini tushunishga yordam beradi.

Madaniy differensiya: Til va madaniyat o’rtasidagi farqlarni o’rganish, turli madaniyatlar o’rtasida muloqotda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va tushunmovchiliklarni aniqlash.

O’rganish va ta’lim: Lingvokulturalogiya til o’rganish jarayonida madaniy kontekstni hisobga olishning ahamiyatini ta’kidlaydi. Til o’rganish jarayonida madaniyatni o’rganish talabalarni tilni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Lingvokulturalogiya, shuningdek, antropologik lingvistika, sotsiolingvistika va madaniy antropologiya kabi boshqa sohalar bilan ham bog’liqdir. U, tilshunoslar, madaniyatshunoslar va boshqa ijtimoiy fanlar mutaxassislari uchun muhim bir o’zaro bog’liqlikni taqdim etadi. Lingvoestetika — bu tilning estetik jihatlarni o’rganadigan fan sohasidir. U tilning san’at va estetik tajribalar bilan qanday bog’liqligini, til orqali qanday estetik hissiyotlar va fikrlar ifodalanishini o’rganadi. Lingvoestetika, asosan, adabiyot, she’riyat, va boshqa san’at turlari kontekstida tilning estetik imkoniyatlariga e’tibor qaratadi.

Lingvoestetikaning ba’zi asosiy jihatlari:

1. Til va san’at: Lingvoestetika til va san’at o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni o’rganadi. Til san’at asarlarini yaratishda qanday rol o’ynaydi va san’at asarlarida til qanday estetik ahamiyatga ega ekanligini tahlil qiladi.

2. Estetik qiymat: Lingvoestetika tilning estetik qiymatini, ya’ni so’zlar, iboralar va sintaktik tuzilmalar orqali yaratilgan hissiyotlar va tasvirlarni o’rganadi. Bu, masalan, she’rda ishlatilgan metaforalar, simvolizm va boshqa estetik vositalar orqali ifodalanadi.

3. Til va hissiyot: Til orqali hissiyotlarni ifodalash va ularning estetik talqini. Lingvoestetika, tilning hissiy va emosional jihatlarni o’rganib, qanday qilib til estetik tajribalarni yaratishi mumkinligini ko’rsatadi.

4. Estetik tajriba: Lingvoestetika, shuningdek, til va matnlarni o’qish jarayonida o’quvchining estetik tajribasini o’rganadi. O’quvchi matnni qanday qabul qiladi va qanday hissiyotlarni his qiladi.

5. Stilistika: Lingvoestetika, stilistika bilan yaqin aloqada bo’lib, tilning estetik ifodalarini, uslublarini va ularning ijtimoiy kontekstini o’rganadi. Bu, yozuvchilar va shoirlarning uslublarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Lingvoestetika, adabiyotshunoslik, san’atshunoslik va estetik nazariya bilan bog’liq bo’lib, til va san’at o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu soha tilning estetik imkoniyatlarini, san’atda tilning rolini va til orqali yaratilgan estetik tajribalarni o’rganishga qaratilgan. O’quvchilarda lingvoestetik ko’nikmalarni shakllantirish metodologiyasi til va adabiyot o’qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu ko’nikmalar, o’quvchilarning til va adabiyotga bo’lgan qiziqishini oshirish, ularning estetik idrokini rivojlantirish va madaniy tafakkurini kengaytirishga yordam beradi. Quyida lingvoestetik ko’nikmalarni shakllantirish uchun ba’zi metodologik yondashuvlar keltirilgan:

1. Integrativ yondashuv: Lingvoestetik ko’nikmalarni shakllantirishda til va adabiyot o’rtasidagi bog’liqlikni hisobga olish muhimdir. O’quvchilarga tilni estetik ifoda vositasi sifatida ko’rsatish, ularning shaxsiy fikr va his-tuyg’ularini ifodalashga yordam beradi.

2. Ijodiy faoliyat: O’quvchilarni ijodiy mashg’ulotlarda ishtirok etishga jalb qilish. Masalan, she’rlar yozish, hikoyalar yaratish, o’z fikrlarini estetik tarzda ifodalashga undovchi vazifalar berish.

3. Estetik tahlil: Adabiy asarlarni o’qitishda o’quvchilarni estetik tahlil qilishga o’rgatish. Bu jarayonda asarning mazmuni, uslubi, obrazlari va muallifning niyati haqida fikr yuritish muhimdir.

4. Mavzu bo’yicha muhokama: O’quvchilarni adabiy asarlarni muhokama qilishga jalb etish. Bu ularga o’z fikrlarini ifodalash, boshqa fikrlarni tinglash va baholash imkonini beradi.

5. Multimedia vositalaridan foydalanish: Lingvoestetik ko’nikmalarni rivojlantirishda multimedia vositalarini qo’llash. Video, audio va interaktiv materiallar orqali o’quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin.

6. Maktabdan tashqari faoliyat: O’quvchilarning lingvoestetik ko’nikmalarini rivojlantirishda maktabdan tashqari faoliyatlarni tashkil etish, masalan, adabiyot kechalari, ijodiy to’garaklar va boshqa tadbirlar.

7. Individual yondashuv: Har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olib, ularning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda darslarni tashkil etish.

Ushbu metodologik yondashuvlar o‘quvchilarda lingvoestetik ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi va ularning til va adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Xulosa. Lingvoestetik ko‘nikmalarni rivojlantirish: Talabalarda lingvoestetik ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonida badiiy asarlarning til va uslubiy jihatlarini tahlil qilish, ijodiy yozish va san‘at asarlarini o‘rganish kabi faoliyatlar muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Bu ko‘nikmalar talabalarni til va adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni estetik jihatdan rivojlantiradi.

O‘qitish metodlarining samaradorligi: Interaktiv metodlar, guruhli muhokamalar va ijodiy vazifalar talabalar o‘rtasida faol muloqotni rivojlantiradi. Bu metodlar o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, talabalarni o‘z fikrlarini ifoda etishga va badiiy asarlarni chuqurroq tushunishga undaydi.

O‘qituvchining roli: O‘qituvchilarning talabalarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi va ularni rag‘batlantirishi, talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilar o‘quv jarayonida talabalar bilan samarali muloqot o‘rnatishlari lozim.

Adabiyotlar:

1. Shaykhislamov, N. (2020). Lingvokulturalogiyaning tarixiy va nazariy asoslari. O‘zbekistonda ilmiy fan va ta’lim, (2), 186-188
2. Kakhramonova G.S., Mengliyev B. (2019). Lexical-semantic classification of euphemisms of the feminine gender in the Uzbek language. Academia Open, 1(1), 10-21070
3. Akhmedova M., & Mengliyev B. (2018). Spirituality in the soul of the language: about linguomadaniyatshunoslik and its perspectives. American Journal of Research, USA, Michigan, (23), 187.
4. Sobirova, Z., & Mengliyev, B. (2020). Some Issues Related To The Transfer Of English Tourism Terms In Uzbek Language. Journal of Critical Reviews, 7(15), 2434-2440.
5. Shayxislamov N.Z. Shofqorov G.L., & Alimova E.B. (2020) O‘zbek va ingliz tilidagi Maqolalarda “Do‘stlik” Konsepti ifodalanishi. Science and Education, 1 (Special Issue 3).

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA HARAKAT TARZI SHAKLLARINING O'QITILISHI

Ortiqova Gulchexra Xamzayevna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Har qachongidan ham sur'ati tezlashib borayotgan bugungi globallashuv zamonida o'z kelajagi va taqdirini o'ylaydigan har bir millat, birinchi navbatda, bugun o'zligini, o'zidagi milliy ruhni saqlab qolishga harakat qilmog'i lozim. Millat ruhi esa, eng avval, uning tilida, badiiy adabiyotida namoyon bo'ladi. Bu borada buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy so'zlarini eslamaslikning iloji yo'q: "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur". [1, 36]

Yurtimiz mustaqillikka erishgach shu kunga qadar, barcha sohalarda bo'lganidek, o'zbek tilining dunyo hamjamiyatida nufuzini oshirish, uning xalqimiz ongi va shuuriga millat ruhi sifatida singdirish yo'lida ko'plab sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga aytish joizki, bugungi tahlikali zamonda yoshlarimizni ona tiliga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalash, ularni shu tildan mustaqil, erkin hamda o'rinli foydalana olishlari borasida bajarilishi lozim bo'lgan ishlar talaygina. O'z-o'zidan, birinchi navbatda, bu mas'uliyat umumta'lim maktablarida ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari zimmasiga borib taqaladi. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida o'zbek tilining sof ontologik xususiyati hisoblangan harakat tarzi shakllarini o'qitishning bugungi kundagi ahvoli hamda o'quvchilarning ushbu mavzuni o'zlashtirishidagi ba'zi muammolar, shuningdek, ularning ayrim yechimlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: harakat tarzi shakllari, ko'makchi fe'l, qo'shma fe'l, ravishdosh shaklidagi holli birikma, kommunikativ yondashuv.

ОБУЧЕНИЕ ФОРМАМ ДЕЙСТВИЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

В сегодняшнюю эпоху глобализации, которая ускоряется быстрее, чем когда-либо прежде, каждая нация, думающая о своём будущем и судьбе, должна, прежде всего, попытаться сохранить свою идентичность, свой национальный дух. Дух нации проявляется прежде всего в её языке и литературе. В этой связи нельзя не вспомнить слова нашего просвещённого предка Абдуллы Авлони: «Язык и литература являются зеркалом существования каждого народа в мире. Потерять национальный язык – значит потерять душу нации».

После обретения нашей страной государственной независимости прилагается немало усилий для повышения престижа узбекского языка в мировом сообществе, внедрения его в сознание и повседневную деятельность нашего народа как духа нации, как и во всех сферах. В то же время следует сказать, что в нынешнее опасное время необходимо многое сделать для того, чтобы воспитать нашу молодёжь в духе любви и верности к родному языку, дать ей возможность самостоятельно пользоваться этим языком, свободно и надлежащим образом. Сама по себе, прежде всего, эта ответственность лежит на учителях родного языка и литературы общеобразовательных школ. В данной статье мы поговорим о современной ситуации с обучением форм поведения, которые считаются чисто онтологической особенностью узбекского языка, в общеобразовательных школах, о некоторых проблемах в овладении учащимися этим предметом, а также некоторых их решениях.

Ключевые слова: формы действия, вспомогательный глагол, сложный глагол, причастие, коммуникативный подход.

TEACHING OF THE FORMS OF MOTION IN SECONDARY SCHOOLS

In today's era of globalization, which is accelerating faster than ever before, every nation that thinks about its future and destiny should, first of all, try to preserve its identity, its national spirit. The spirit of the nation is first of all manifested in its language and literature. In this regard, it is impossible not to remember the words of our great enlightened grandfather Abdulla Avloni: "Language and literature are the mirror of every nation's existence in the world. To lose the national language is to lose the soul of the nation."

After our country gained independence, many efforts are being made to increase the prestige of the Uzbek language in the world community, to inculcate it in the mind and consciousness of our people as the spirit of the nation, as in all fields. At the same time, it should be said that in today's dangerous times, there are many things that need to be done in order to educate our youth in the spirit of love and loyalty to their mother tongue, to enable them to use this language independently, freely and appropriately. By itself, first of

all, this responsibility rests with the teachers of mother tongue and literature in secondary schools. In this article, we will talk about the current situation of teaching forms of behavior, which are considered a pure ontological feature of the Uzbek language, in general education schools, and some problems in students' mastery of this subject, as well as some of their solutions.

Keywords: forms of motion, auxiliary verb, compound verb, participle, communicative approach.

Kirish. Ta'limning umumiy maqsadi har bir o'quv fanining maqsad va vazifalarini belgilab olishni taqozo etadiki, bu, xususan, milliylikimizning yorqin ifodasi bo'lgan ona tili ta'limi maqsadida o'zining aniq ifodasini topgan: “maktabda ona tili ta'limi maqsadi o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'z g'alalar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat”.[6, 12] O'zbek tilida keng qo'llanuvchi harakat tarzi shakllari formasi o'zining juda keng ma'no imkoniyatlariga ega bo'lib, xoh og'zaki, xoh yozma bo'lsin so'zlovchi nutqida oz, ammo sozlikni ifodalab ko'rsatadi. Shunday ekan ushbu hodisaning maktabda ona tili darslarida o'qitilish holatiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Asosiy qism. Hozirda umumta'lim maktablari uchun amalda bo'lgan 6-sinf ona tili darsligida harakat tarzi shakllarini o'rganish bilan bog'liq quyidagi nazariya keltirilgan: “-a/-y, -(i)b bilan tugagan fe'llardan keyin kelib, o'zining mustaqil ma'nolarini yo'qotgan fe'llar ko'makchi fe'llar hisoblanadi: ayta olmoq, ko'rib qolmoq. Ular asosiy fe'ldan anglashilgan harakat-holatga turli (boshlanish, davomiylik, tugallanish, to'satdan yuz berish, imkoniyat, tez va oson bajarish, biron uchun bajarish...) yordamchi ma'nolarni qo'shadi.

Yetakchi va ko'makchi fe'llar birikuvidan hosil bo'lgan birlik bitta so'z sanaladi. Masalan, aytib yubormoq so'zi. Bunda yubormoq ko'makchi fe'li aytmoq harakatining kutilmaganda ro'y berganini ifodalashga xizmat qilmoqda.

Boshlamoq, olmoq, bermoq, yubormoq, turmoq, chiqmoq, ko'rmoq kabi qator fe'llar ko'makchi fe'l bo'lib kela oladi. Boshlamoq so'zi ko'makchi fe'l vazifasida ham o'z ma'nosini saqlaydi”.[2, 138] Ushbu keltirilgan nazariy ko'rsatmalar asosida o'quvchilar darslikning “Yong'in xavfsizligi qoidalari” mavzusida

8 ta, “Hadislar hikmati” mavzusida 2 ta, “Miniatyura – mo'jaz surat” mavzusida 1 ta topshiriq bajarishadi. 7-sinfda esa ushbu mavzu bilan bog'liq “Kelajak kasblari” mavzusida 2 ta, “O'quv yili oxirida takrorlash” mavzusida 1 ta topshiriq berilgan. Quyida ushbu topshiriqlarning barchasi bilan tanishib chiqamiz.

1. Quyida berilgan fe'llarni o'chirmoq fe'lga bog'lab yozing. Ularni o'zaro taqqoslang, ma'nolarida qanday farqni sezdingiz?

Namuna: o'chira boshlamoq.

Boshlamoq, chiqmoq, tashlamoq, ko'rmoq, turmoq, qo'ymoq.[2, 134]

2. Berilgan fe'llarni o'zaro juftlab so'z qo'shilmasi hosil qiling. Ular ishtirokida belgilarni izohlab gaplar tuzing.

Namuna: *Ayrim hududlarda chekish taqiqlanadi. Chunki tamaki qoldiqlari yerga tashlab yuborilishi oqibatida ham yong'in kelib chiqishi mumkin.*

Portlamoq	boshlamoq
chiqmoq	ketmoq
ogohlantirmoq	ketmoq
yonmoq	qo'ymoq

[2, 134]

3. “Kim ko'proq aybdor?” matnida ajratib ko'rsatilgan gaplarni namunadagidek yozing. Gaplar mazmunida qanday o'zgarish bo'lganini izohlang.

Namuna: [2, 138]

Eskirib qolgan qurilmalarda yong'in kelib chiqish xavfi ko'p bo'ladi. Ular elektr tokini keragidan ko'p ishlatib yuboradi.	Eskirib qolgan qurilmalarda yong'in kelib chiqishi xavfi ko'p bo'ladi. Ular elektr tokini keragidan ko'p ishlatadi.
--	---

4. “Kim ko'proq aybdor?” matnida ajratib ko'rsatilgan fe'llarni yetakchi va ko'makchi fe'lga ajrating. Ko'makchi fe'lning berilishiga ko'ra so'z qo'shilmalarini quyidagi jadval yordamida ikki ustunga ajratib yozing.

Harakatning bajarilish tarzini ifodalovchi ko'makchi fe'llar	Harakatning bajarilish bosqichini ifodalovchi ko'makchi fe'llar
yubormoq	boshlamoq
olmoq	yotmoq

tashlamoq	yurmoq
qo‘yimoq	turmoq
	chiqmoq

[2, 139]

5. Berilgan yetakchi va ko‘makchi fe‘llar ishtirokida so‘z qo‘shilmalari tuzing va ularni gap ichida keltiring. Gap mazmunida qanday o‘zgarish bo‘layotganini izohlang.

Ko‘rmoq	boshlamoq
	yotmoq
	chiqmoq

Yozmoq	tashlamoq
	olmoq
	turmoq

Namuna: *Shifokor kasallik sabablarini o‘rganish niyatida kasallik varaqasini o‘rgana boshladi.* [2, 139]

6. Berilgan fe‘llarni avval o‘z ma‘nosida, keyin esa ko‘makchi fe‘l sifatida qo‘llab gaplar tuzing.

yubormoq	boshlamoq
olmoq	yotmoq
tashlamoq	yurmoq
qo‘yimoq	turmoq

Namuna: *1. Oyim meni qo‘shnimiznikiga Oqila xolani chaqirib kelish uchun yubordi.*

2. Yangi uyga ko‘chishga qo‘shnimiz Anvar qarashib yubordi. [2, 140]

7. “Adabiyot” darsligidan ko‘makchi fe‘llar ishtirok etgan gaplarga 10 ta misol topib, yozing. Ular qanday ma‘noni ifodalayotganini tahlil qiling.

Namuna: *Xavotirlangan ona Boburga taskin beradigan, uning ko‘nglini ko‘taradigan chora izlay boshladi. (P. Qodirov, “Yulduzli tunlar”).* [2, 140]

8. Ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalari ishtirokida gaplar tuzib yozing. Ularning ma‘nolarida qanday o‘zgarish bo‘layotganini izohlang.

o‘qib qo‘yimoq	o‘qiy ketmoq	o‘qib chiqmoq
o‘qib bermoq	o‘qib tashlamoq	o‘qib turmoq

Namuna: *Men yaqinda mashhur yozuvchi O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarini o‘qib chiqdim. (harakatning yakunlangani)* [2,141]

9. Berilgan matnlarni o‘zaro taqqoslang. Fe‘llar ifodalagan ma‘nolarga e‘tibor bering. Ularni izohlang.

Ular yozganlarini chiqarishgan edi, o‘n besh mingdan ziyod hadis chiqdi. Buxoriy esa o‘shalarning hammasini yoddan aytib berdi. Do‘stlari esa u yoddan aytgan narsadan yozganlaridagi xatolarini to‘g‘rilab olishdi.	Ular yozganlarini chiqarishgan edi, o‘n besh mingdan ziyod hadis chiqdi. Buxoriy esa o‘shalarning hammasini yoddan aytdi. Do‘stlari esa u yoddan aytgan narsadan yozganlaridagi xatolarini to‘g‘rilashdi.
--	---

[2,147]

10. Matnda ajratib ko‘rsatilgan ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalarini sodda fe‘llarga almashtiring. Ular ishtirokida gaplar tuzib, yozing. [2,147]

11. Quyidagi jadvalni chizing. Berilgan gaplardagi fe‘llarni tuzilishiga ko‘ra jadvalga joylashtiring.

Sodda fe‘l	Qoshma fe‘l	Ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmasi	Juft fe‘l	Takroriy fe‘l

1. Dadasining ishdan kelishini kuta-kuta zerikkan Komila uxlab qoldi.

2. Saroy qurib, shahar buzma.

3. Singlisining to‘yida yelib-yugurib xizmat qildi.

4. Kampir yurganda hech qanaqa ovoz chiqmasdi. Oyog‘i xuddi yerga pardek beozor tegardi.

5. Jabbor bo‘lgan ishlarni o‘yladi-o‘yladi, lekin o‘yining oxiri ko‘rinmadi.

6. Choyxonachi patnida non bilan qand-qurs, kabobpaz kabob olib keldi.

7. Gulnor qishloqdan ketib, cho‘lda o‘rnashib olsak, qulog‘im tinchir deb o‘zini o‘zi yupatdi.

8. “Axir men shu vatanda undim-o‘sdim deb pichirladi”, – uni o‘zidan boshqa hech kim eshitmadi.
9. Karim hamma gapning yolg‘on ekanini bilib tursa ham, andisha qilib gapira olmasdi.
10. Ashula tugagach, e‘tiborli bir odam kelin bilan kuyovni qutlab, baxt va totuvlik tiladi.
11. To‘planib turgan odamlar orasidan urinib-turtinib ichkariga kirib oldi.
12. Saodatxon bir-ikki qadam bosib, yana orqasiga qaytdi.
13. Abdulla daftarchani ochdi va qadamini sekinlatib, o‘qiy boshladi.
14. Majlis shunchalik cho‘zilib ketishini raisning o‘zi ham kutmagan edi.
15. Egilib turgan qator olchalar ham uyg‘ondi: guldani hali darak yo‘g‘-u, ko‘m-ko‘k, ushoq-ushoq yaproqchalar chiqardi. [2,179]

12. Matn bilan tanishing. Matndagi sodda fe‘llarni ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalari bilan almashtirib, ularni ko‘chiring. Fe‘l ma‘nolarida qanday o‘zgarish bo‘layotganini aniqlang.

Namuna: aytilmoqda – aytib kelinmoqda.

Nanotexnologiya bugun mashinasozlik, tibbiyot va hatto oziq-ovqat sanoatida qo‘llanyapti. Robotlar va mikrotizimlardan foydalanadigan soha va tarmoqlar soni tobora ko‘paymoqda. O‘z-o‘zidan bu sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislarga ham talab ortaveradi. [3,68]

13. Berilgan matnlar bilan tanishing. Ularda qo‘llangan fe‘llarni quyidagi tartibda guruhlarga ajratib yozing. Ko‘makchi fe‘lli so‘z shakllaridagi ma‘noga diqqatingizni qarating.

Sodda fe‘l	Qo‘shma fe‘l	Ko‘makchi fe‘lli so‘z shakli

I. Reytingi baland yo‘nalishlarda ta‘lim olganlar bora-bora boshqa yo‘nalishdagilarga qaraganda ko‘payib ketadi. Shu sababli ishga qabul qilish me‘yorlari o‘zgarib, yangi-yangi tartib va talablar qo‘shiladi.

II. Taraqqiyot yo‘lidan shaxdam odimlayotgan mamlakatimizda ham malakali mutaxassislarga, yangi ixtisoslik egalari talab kundan kun ortib boryapti. Muvaffaqiyatga erishmoqchi bo‘lgan har qanday ish beruvchi chet tillarini puxta o‘zlashtirgan, bilimni amaliyotda qo‘llay oladigan, guruh ichida ishlash qobiliyati va shaxsiy fazilatlariga ega mutaxassisni o‘z jamoasida ko‘rishni istaydi.

III. O‘zbekiston turizmi jadallik bilan ildamlab boryapti. Bu vaziyat sohada yetuk kadrlarga ehtiyoj paydo qiladi.

IV. Germaniyada yoshlarni kasbga yo‘naltirish maktabdan, hatto bog‘chadan boshlanadi. Ko‘p kuzatganman: bolalar universitetimizga tez-tez kelib turishadi. Murabbiylar o‘quvchilarga avtomobil maketlari, kichik robotlarni ko‘rsatib, tanishtirishadi. Bu ularda texnikaga qiziqish hissini uyg‘otishga yordam beradi. [3,69]

14. Matnda qo‘llangan fe‘llarning zamonini aniqlang. Ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalarini aniqlab, yozing. [3, 206]

Keltirilgan topshiriqlarning mazmuniy talablariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, 6-sinf ona tili darsligida berilgan 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10-topshiriqlar hamda 7-sinf ona tili darsligida keltirilgan 12-topshiriqda o‘quvchilar ko‘makchi fe‘llarning o‘zidan oldin kelgan yetakchi fe‘lga qanday qo‘shimcha ma‘no yuklayotganini farqlay olishlari hamda ko‘makchi fe‘llardan og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri va o‘rinli foydalana olishlari ko‘nikmasini shakllantirishga qaratilgan. O‘ylaymizki, bunday topshiriqlarni bajarishda o‘quvchilar mavzu yuzasidan darslikda keltirilgan nazariy ma‘lumotga asoslanib hech qanday jiddiy muammo yoki chalkashliklarga duch kelishmaydi. Ammo qolgan mashqlar bolalardan ushbu mavzu bo‘yicha chuqurroq bilim va nazariyani talab qiladi. Masalan, 6-sinf ona tili darsligida keltirilgan 4-topshiriqni to‘la anglab bajarishi uchun o‘quvchiga ko‘makchi fe‘llar asosiy fe‘ldan anglashilgan ish-harakatning bajarilish tarzi yoki bosqichini ifodalashi mumkinligi, 11, 13-topshiriqlarni bajarishda esa ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalarining holli birikmalar va fe‘l+fe‘l shaklidagi qo‘shma fe‘llar bilan o‘xshash va farqli jihatlari haqida imkon boricha to‘laroq ma‘lumot yetkazilishi kerak. Biroq endilikda ona tili ta‘limining dars davomida o‘quvchiga mavzu borasida chuqur nazariy grammatik ma‘lumotlar berish emas, uni kommunikativ yondashuv asosida tashkil etish lozimligi uqtirilgan ekan, muammoga yechimni boshqa joydan izlashga to‘g‘ri keladi. Masalan, dars davomida o‘quvchilarga keltirilgan matnni o‘qib yoki tinglab tushunish, keltirilgan savol va topshiriqlarni og‘zaki yoki yozma muhokama qilish asosida dars mavzusiga doir asosiy nazariy tushunchalarni singdirib, uyga vazifa sifatida kichik ijodiy ish bilan birgalikda o‘quvchini shu kungi dars mavzusi borasida qo‘shimcha izlanishga undovchi yuqoridagi kabi topshiriqlarni berish lozim. Ammo unda o‘qituvchi o‘quvchilarga uyga vazifani bajarishda foydalanishi mumkin bo‘lgan qo‘llanma yoki adabiyotni aniq ayta olishi lozim. Aytish mumkinki, bugun o‘rta umumta‘lim maktab o‘quvchilari uchun o‘zbek tilida yaratilishi zarur bo‘lgan o‘quv qo‘llanma yoki lug‘atlar talaygina. Shulardan biri o‘zbek tilida qo‘llaniladigan ko‘makchi fe‘llar haqidagisi. Aytaylik, ushbu qo‘llanmada tilimizda mavjud ko‘makchi fe‘llar, ularning o‘ziga xos ma‘no nozikliklari,

fe'l+fe'l shaklidagi qo'shma fe'llar yoki ravishdosh shaklidagi holli birikmalar bilan o'xshash va farqli jihatlari, boshqa tillarda ifodalanish usullari (bugungi kundagi ehtiyojdan kelib chiqib ingliz tili bilan) zamonaviy nasriy yoki lirik asarlar misolida izohlansa, yoki ko'makchi fe'llar qatnashgan maqol, topishmoq, iboralar keltirilsa, o'ylaymizki, bunday qo'llanma maktab o'quvchilarida o'zbek tilida harakat tarzi shakllarining ma'no imkoniyatlarini to'la anglab olishlari uchun yaxshigina qo'llanma vazifasini o'taydi. Quyida esa ona tili darslarida harakat tarzi shakllari mavzusini o'tishga doir ba'zi innovatsion metodlarni keltirib o'tamiz.

1. “Kichik aktyor” metodi. Ushbu metodda o'qituvchi sinf o'quvchilarini 3 guruhga bo'lib, har biriga turli xildagi, aytaylik, “aytmoq”, “o'ynamoq”, “qaramoq” fe'li bilan turli xil harakat tarzi shakllari ro'yxatini taqdim qiladi. Masalan,

- *ayta oldi, aytib yubordi, aytib tashladi, aytib turdi, aytib berdi;*
- *o'ynay boshladi, o'ynay ketdi, o'ynab ko'rdi, o'ynay oldi, o'ynab berdi;*
- *qarab qo'ydi, qarab qoldi, qarab oldi, qarab chiqdi, qarab turdi.*

Qaysi guruhga qanday yetakchi fe'l berilgani e'lon qilinadi. O'quvchilar o'zlariga berilgan harakat tarzi shakllarini turli xildagi vaziyatlar, suhbatlar yo harakatlar orqali ifodalab berishlari, qolgan guruhlar esa har bir vaziyatda berilgan yetakchi fe'lga qo'shimcha tarzda qanday ko'makchi fe'l namoyish etilayotganini yozib borishlari kerak bo'ladi. Guruhlarning har bir namoyishda ko'rsatgan aktyorlik mahoratlari o'qituvchi tomonidan maksimal 3 ballda baholanib boriladi. O'yin so'ngida guruhlarning har bir to'g'ri topgan ko'makchi fe'li uchun 5 ball berilib, o'qituvchi qo'ygan ballar ham qo'shib hisoblanadi. Ushbu metod o'quvchilarda aktyorlik mahoratini yaxshilaydi, darsning qiziqarliligini ta'minlaydi hamda o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasini shakllantiradi.

2. “Charxpalak” metodi. Sinf o'quvchilari o'rtacha 5 tadan ishtirokchi bo'lgan guruhlariga ajratiladi. O'qituvchi har bir guruh uchun bittadan yetakchi fe'l (yoki ko'makchi fe'l) aytadi. O'quvchilar bir-birlariga qo'llarini tashlab, guruhga qaysi fe'l berilgan bo'lsa, shu fe'l bilan kamida 10 ta turli xil harakat tarzi shakllari aytishi kerak. Aytolmay qolgan guruhda charxpalak ishdan chiqib, o'yindan chetlashadi. Bu o'yinni o'quvchilar harakat tarziga misol aytish vaqtida ko'ptokni bir-birlariga uzatib amalga oshirishlari ham mumkin. Ushbu metod orqali o'quvchilarda topqirlik, tezkorlik yaxshilanib, guruhda ahillikni ta'minlaydi

3. “Keyin-chi?!” metodi. Sinf o'quvchilari kamida 3 guruhga bo'linadi. O'qituvchi navbatma-navbat har bir guruhga bittadan harakat tarzi shakli qatnashgan gap aytib boshlab beradi. Guruh ishtirokchilari ixtiyoriy tarzda o'qituvchi aytgan gapni boshqa bir harakat tarzi shakli qatnashgan gap bilan mantiqan davom ettiradi. Boshqa o'quvchi o'zidan oldin aytilgan gapni to harakat tarzi shakli qatnashgan gap tuzguniga qadar davom ettirishi kerak. Bunda ishtirokchilar tuzilayotgan gaplar qiziqarli syujetni ta'minlashiga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Chunki o'yin oxirida qaysi guruh tuzgan gaplar orqali qiziqarli hikoya yaratilgani aniqlanadi. Ushbu o'yin orqali o'quvchilarda harakat tarzi shakllarini og'zaki nutqda qo'llashdan tashqari, ijodiy tasavvur ko'nikmasi ham yaxshilanadi.

4. “Valentlik” metodi. O'qituvchi barcha o'quvchilarga bittadan katta qilib yozilgan fe'l so'z turkumidagi so'zlarni tarqatadi. Bir o'quvchi bitta ko'makchi fe'l yozilgan qog'ozni ko'rsatadi. Sinfidagi qaysi o'quvchida shu ko'makchi fe'l bilan birika oladigan yetakchi fe'l mavjud bo'lsa, so'zni olib sinf taxtasi oldiga chiqadi hamda shu harakat tarzini qatnashtirib gap tuzadi. Shu tariqa har bir o'quvchi o'yinda ishtirok etadi. “Valentlik” metodi o'quvchilarga fe'llarning qanday ko'makchi fe'llar bilan birika olishi va bu ko'makchi fe'llar anglatadigan ma'nodagi xilma-xilliklarni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

5. “Changyutkich” metodi. Guruhlarga bo'lingan o'quvchilarga bir xil variantda matn tarqatiladi. Har bir guruhga matn tarkibidagi qo'shma fe'llar, ravishdosh shaklidagi holli birikmalar hamda harakat tarzi shakllarini topib, daftarga ko'chirish topshiriladi. Guruh ishtirokchilari topishlari kerak bo'lgan birliklarni ajratishda o'zaro fikr almashishlari, muhokama qilishlari mumkin bo'ladi. Ushbu metod orqali o'quvchilarning mavzu haqidagi bilimlari yanada mustahkamlanadi, ishtirokchilar o'zaro fikr almashib, topshiriqni bajarishlari jarayonida guruhdagi bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar ham mavzuni o'zlashtirishlari osonlashadi.

Harakat tarzi shakllari mavzusini o'qitishda o'quvchilarga quyidagicha topshiriqlarni uyga vazifa sifatida berishni tavsiya etamiz. Ushbu topshiriqlar o'quvchilarni mavzuga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi hamda harakat tarzi shakllari yuzasidan chuqurroq ma'lumot egallashlariga, shuningdek, ularni kitobxonlikka bo'lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

1. 5 ta harakat tarzi shakllari ishtirok etgan she'riy matn toping. Ko'makchi fe'llar anglatgan ma'nolarni izohlashga harakat qiling.

2. O‘zingiz o‘qiyotgan badiiy asardan harakat tarzi shakllari qatnashgan 10 ta gap topib yozing. Ularni sodda fe‘llar bilan almashtirib ko‘ring, ma‘nolardagi o‘zgarishni izohlang

3. Guruhlarda ishleng. *Gapirmoq* fe‘lini yetakchi fe‘l sifatida qo‘llab, unga turli xil ko‘makchi fe‘llar qo‘shib ko‘ring. Hosil bo‘lgan harakat tarzi shakllarini harakatlarda, nutqiy vaziyatlarda ko‘rsatib berishga tayyorlaning.

4. Audiomatni tinglang. Hikoyada qo‘llanilgan harakat tarzi shakllarini va ko‘makchi fe‘llar anglatgan ma‘nolarni daftaringizga yozing.

5. Audiomatni tinglang. Hikoyada qo‘llanilgan holli birikmalar, qo‘shma fe‘llar hamda harakat tarzi shakllarini quyidagicha jadvalga joylashtirib yozing.

Holli birikmalar	Qo‘shma fe‘llar	Harakat tarzi shakllari

6. “O‘ynab gapirsang ham, o‘ylab gapir” mavzusida matn tuzing. Matnda holli birikmalar, qo‘shma fe‘llar hamda harakat tarzi shakllaridan foydalaning.

Xulosa. O‘ylaymizki, harakat tarzi shakllari mavzusi nafaqat 6,7-sinflarda, balki yuqori sinflarda ham o‘rganilishda davom ettirilishi kerak. Ayniqsa, 10,11-sinflarda uslubiyat mavzulari bilan bog‘lab o‘tilsa, ayni maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki harakat tarzi shakllari mumuslubiy hodisa, ammo uning o‘ziga xos ma‘no nozikliklari og‘zaki hamda badiiy uslublarda to‘la namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Abdulla A. Tanlangan asarlar. 1-jild. Toshkent.: “Ma‘naviyat”, 2009. 36-b.
2. I. Azimova, K. Mavlonova, S. Quronova, Sh. Tursun, N. Hakimova, N. Siddiqov. 6-sinf "Ona tili" darsligi. -Toshkent.: 2022. -134, 138, 139, 140, 141, 147, 179-b.
3. I. Azimova, K. Mavlonova, S. Quronova, Sh. Tursun, N. Hakimova, N. Siddiqov. 7-sinf "Ona tili" darsligi. -Toshkent.: 2022. -68, 69, 206-b.
4. Yuldasheva D.N. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi (kognitiv-progmatik yondashuv asosida): darslik. Durdona nashriyoti.2021.-5 b.
5. O‘rta ta‘limning umumta‘lim fanlari bo‘yicha malaka talablari. Ona tili fani.–Toshkent, 2018.–12 b.

“ONA TILI” FANINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISHDA MILLIY G‘URURNI RIVOJLANDIRISH METODIKASI

Umarova Shaxnoza Maxmudjanovna,

*Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasida katta o‘qituvchisi
shaxnozmaxmudova35@gmail.com*

Ta’lim trayektoriyasini metodik shakllantirish imkoniyatini yaratilishi ona tili o‘qituvchilarining milliy g‘urur orqali lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirishdan iborat. O‘quvchilarning fanga qiziqishi, hamda bir o‘quv topshirig‘ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko‘nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo‘lishi, topshiriqlarni amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi, milliy g‘ururga oid topshiriqlarni zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun‘iy intellekt bilan to‘g‘ri muloqot qila olishi va joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim trayektoriyasi, lingvopedagogik kompetensiya, o‘quv topshirig‘i, ko‘nikma, mustaqil ish, ilmiy-metodik adabiyotlar

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Создание возможности методического формирования образовательной траектории заключается в совершенствовании лингвopedagogических компетенций учителей родного языка через национальную гордость. Интерес учащихся к науке, а также способность развивать несколько речевых навыков в ходе выполнения одного учебного задания, осознанный подход к выполнению заданий, соблюдение дидактической последовательности при выполнении заданий, связанных с национальной гордостью, что уместно иметь возможность общаться с искусственным интеллектом и находить его в современных источниках информации.

Ключевые слова: образовательная траектория, лингвopedagogическая компетентность, учебная задача, умения, самостоятельная работа, научно-методическая литература.

METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF NATIONAL PRIDE AT TEACHING “NATIVE LANGUAGE” ON THE BASIS OF INTEGRATIVE APPROACH

The creation of the opportunity for methodological formation of the educational trajectory is aimed at improving the linguistic and pedagogical competencies of native language teachers through national pride. It is justified that it is appropriate to introduce and demonstrate students' interest in the subject, as well as the ability to develop several speech skills during the performance of one educational task, a conscious approach to the implementation of tasks, adherence to didactic sequence in their performance, and the ability to correctly communicate with artificial intelligence to find tasks related to national pride from modern information sources.

Keywords: educational trajectory, linguopedagogical competence, learning task, skills, independent work, scientific and methodological literature.

Kirish. Hayot insoniyat oldiga turli muammolarni qo‘yadi, har bir kishi uni mustaqil hal qila olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu ma’noda o‘quvchilarning milliy g‘urur kompetensiyalarni takomillashtirish, uzluksizlikni ta’minlash, metodikada, pedagogika sohasida muammoli ta’lim texnologiyasi joriy qilindi. Muammoga asoslangan ta’limda o‘quvchilarning milliy g‘urur kompetensiyalarni takomillashtirish, uzluksizlikni ta’minlashda asosan, savol va topshiriqlarning muhim o‘rni bor. Muammoli o‘qitishning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi bilimlarni tayyor shaklda yetkazmaydi, balki o‘qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo‘yiladi, mashg‘ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, o‘quvchilarning milliy g‘urur kompetensiyalarni takomillashtirishda uzluksizlikni ta’minlashda savol va topshiriqlar asosida amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o‘zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy harakatni takror-takror bajarish demakdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili va metodologiyasi. Mamlakatimizda keyingi yillarda bir qator ona tili o‘qish savodxonligi metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Bo‘ljak boshlang‘ich

sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasiga oid masalalarni N.Alavutdinova, M.Mirmaxsudova, U.Masharipova, K.Mavlonova, N.Sattorova, Sh.Sariyev, Sh.Yusupova, T.Yusupova, N.Qosimova, M.Hamdamova, G.Hamrayevlar; o‘quvchi va talabalarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, takomillashtirish, nutqiy malakalarini rivojlantirish muammolari ona tili va o‘zbek tillari misolida N.Dadajonova, R.Yo‘ldoshev, M.Karaxodjayeva, G.Muhamedjanova, A.Nisanbayeva, M.Rixsiyeva, Z.Salisheva, N.Umarova, Sh.Yuldashevalar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, G.H.Hamrayev, M.E.Axmedova hamda Sh. J.Yusupova kabi tilshunos metodik olimlar o‘z tadqiqotlarida o‘zbek tili ta’limi jarayonida talabalarning nutqi ustida ishlash, o‘quv va mustaqil topshiriqlar tuzish metodikasi asosida o‘qitishni targ‘ib qilgan. A.G‘ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Alavuddinova, V.Karimjonova., M.E.Axmedova kabi tilshunos olimlar esa ona tili o‘qish asosida o‘quv topshiriqlarini ishlash, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan.

Tahlil va natijalar. A. V. Usacheva, I. Y. Vorotkovalarning talabalar milliy g‘urur topshiriqlarini tashkil etish bo‘yicha tayyorlagan metodik qo‘llanmasidagi qulay yondashuvlarga tayangan holda modul-kredit tizimi uchun talabalar uchun milliy g‘urur topshiriqlari va ularni baholash bo‘yicha topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi:

I. Ona tili ta’lim mazmunida, integrativ o‘qitishda mustaqil ishlash uchun topshiriqlar tizimi

1-topshiriq. Insho yozish (Esse)

Milliy g‘urur mavzusiga oid topshiriqlari ishining maqsadi: mustaqil ijodiy fikrlash va o‘z fikrlarini yozma ravishda taqdim etish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Insho “falsafiy, adabiy, tarixiy Vatan ravnqi aks eetgan mavzuni yotritish. Insholar tasnifi bo‘yicha A.V.Merenkov, S.V.Kunishikov, T.I.Grechuxina, A.V.Usacheva, I.Yu.Vorotkovalarning mustaqil ta’limga oid yondashuvlari:

-mazmuniga ko‘ra: falsafiy, adabiy-tanqidiy, tarixiy, badiiy, ma’naviy va ma’rifiy va boshqalar;

-adabiy shakl bo‘yicha:

-sharhlar, lirik miniatyuralar, eslatmalar, kundalik sahifalari, xatlar va boshqalar;

-ta’riflovchi, hikoya qiluvchi ham bor, reflektiv, tanqidiy, tahliliy insholar va boshqalar.

Inshoning belgilari:

–Kichik hajm-uch sahifadan yetti sahifagacha kompyuter matn; o‘n sahifagacha yozilgan matndan iborat inshoga ruxsat beriladi.

–Muayyan mavzu va uni qat’iy subyektiv talqin qilish.

–Erkin kompozitsiya inshoning muhim xususiyati hisoblanadi.

–Hikoya qilish qulayligi.

–Milliy g‘uruga oid matnlardan foydalanish. Insho talabani hayratga solishi uchun mo‘ljallangan, bu ko‘plab tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, uning majburiy sifati.

– Ichki semantik birlik.

– So‘zlashuv nutqiga yo‘naltirish.

2-topshiriq. Hisobot tayyorlash

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid topshiriqlari ishining maqsadi: ilmiy ufqlarni kengaytirish, nazariy tadqiqot usullarini o‘zlashtirish, rivojlantirish talabani mustaqil fikrlashi.

Hisobot – bu ma’lumotni o‘z ichiga olgan va savol yoki tadqiqotning mohiyatini aks ettiruvchi ommaviy xabar yoki hujjat berilgan vaziyatga nisbatan.

Hisobot turlari:

1. Ish natijalari asosida og‘zaki hisobot o‘qiladigan, bajarildigan va uning natijalarini tushuntirishning samarali vositasidir.

2. Yozma hisobot:

-qisqacha (20 betgacha) - tadqiqot davomida olingan eng muhim ma’lumotlarni sarhisob qiladi;

-batafsil (60 sahifagacha) - nafaqat matnni o‘z ichiga oladi, shuningdek, sarlavhalar bilan tuzilish, shuningdek diagrammalar, jadvallar, chizmalar, fotosuratlar, ilovalar, izohlar, havolalar.

3-topshiriq. Axborot qidirish

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishining maqsadi turli xil axborot olish turlari asosida o‘quv faoliyatini loyihalashtirish va o‘zgartirish qobiliyatini rivojlantirishdir.

Axborot qidirish – tuzilmagan hujjatli ma’lumotlarni qidirish.

Zamonaviy axborot qidirish vazifalari ro‘yxati:

-modellashtirish masalalarini yechish;

-hujjatlar tasnifi;

-hujjatlarni filtrlash, tasniflash;

-qidiruv tizimi arxitekturalari va foydalanuvchi interfeyslarini loyihalash;

-axborotni chiqarish (annotatsiya va mavhumlashtirish hujjatlar);

-qidiruv tizimlarida axborot va qidiruv so‘rovlari tilini tanlash.

4-topshiriq. Ona tili o‘quv mashg‘ulotining metodik ishlanmalarini tayyorlash

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishning maqsadi: kasbiy pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish. O‘quv mashg‘ulotining uslubiy ishlanmasi o‘quv jarayonining tarkibi va mohiyatini ochib beradi.

Vazifa imkoniyatlari:

- yangi bilimlarni rivojlantirish (pedagogik amaliyot) reja-dars mashg‘uloti xulosasini ishlab chiqish;
- seminar dars mashg‘ulotiining metodik ishlanmasini yaratish (ilmiy-pedagogik amaliyot).

Vazifani bajarish:

1) dars mashg‘ulotlari mavzusini aniqlash uchun taqvim va tematik rejalashtirish (pedagogik amaliyot) yoki fanning ish dasturi (ilmiy va pedagogik amaliyot) bilan ishlash, uning o‘rganilayotgan bo‘limga o‘rin, tur (pedagogik amaliyot) yoki shakli (ilmiy-pedagogik amaliyot);

2) talabalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish (pedagogik amaliyot) maqsadlarini yoki tegishli ta‘lim maqsadlarini aniqlash ta‘lim natijalariga va rivojlanayotgan kompetensiyalarga izoh berilishi manbaalarda qayd etilgan (ilmiy-pedagogik amaliyot);

3) o‘quv mashg‘ulotining vazifalarini rejalashtirish va aniqlashtirish;

4) dars mashg‘ulotining o‘quv materialining optimal mazmunini tanlash;

5) tanlangan ta‘lim mazmuniga didaktik ishlov berish, ya‘ni qaysi o‘quv materialini aniqlash, hajmi, qanday shaklda foydalaniladi;

6) o‘quv materialining ichki va tashqi bog‘lanishlarini aniqlash;

7) dars mashg‘ulotining didaktik vositalarini tanlash (diagrammalar, jadvallar, kartochkalar, chizmalar, kino va audio, video, piktogrammalar va boshqalar.);

8) dars mashg‘ulotining tuzilishini, shakli va didaktik maqsadi uning turiga qarab aniqlash;

9) dars mashg‘ulotining har bir bosqichining didaktik vazifasini rivojlantirish (pedagogik amaliyot);

10) bajarish shartlari va ko‘rsatkichlarini aniqlashtirish (pedagogik va ilmiy-pedagogik amaliyot);

11) dars mashg‘ulotining texnologik xaritasini ishlab chiqish;

12) Dars mashg‘uloti rejasi – Referat tuzish.

5-topshiriq. Ona tili ta‘lim mazmunida milliy g‘ururni rivojlantirish uchun o‘z-o‘zini nazorat qilishga doir savol va topshiriqlar.

1. Sizning OTMda qo‘llaniladigan akademik yutuqlar reytingi qanday?

2. Ko‘pincha baholash vositasi sifatida ishlatiladigan mustaqil ish shakllarini tahlil qiling va nima uchun ekanligini asoslang.

3. Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishi shakllarini bajarilishini nazorat qilishning qanday turlari kam uchraydi va ko‘pincha qaysi biri?

4. Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishining qanday shakllarini taklif qila olasiz, yakuniy yoki oraliq sertifikatlash tartibi sifatida? Javobingizni asoslang.

5. Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishi shakllarining bajarilishini baholashning umumiy mezonlari va ko‘rsatkichlari to‘plamini tahlil qiling va o‘zingizning taklifningni ayting. Takliflaringizni asoslang.

6. Ishlashni baholash samaradorligi jadvalini tuzing, siz ilgari bajargan milliy g‘ururtopshiriqlari ish shakllaridan va ularni amalga oshirish darajasini aniqlang.

6-topshiriq. Loyiha ishlab chiqish (yakka, guruh bilan).

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishining maqsadi:

- bashorat qilish qobiliyatini rivojlantirish, loyihalash, modelini yaratish.

Loyiha “sifat uchun belgilangan talablarga ega bo‘lgan alohida tizimning vaqt bilan cheklangan maqsadli o‘zgarishi natijalar, mablag‘lar va resurslarni sarflashning mumkin bo‘lgan chegaralari va o‘ziga xos tashkilot” (V. N. Burskov, D. A. Novikov).

Vazifa variantlari (magistrantlar uchun):

- ekspert baholash texnologiyasi bo‘limini loyihalash akademik guruh (ilmiy-pedagogik amaliyot)kuratorining;

- o‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi loyahasini ishlab chiqish

(ilmiy-pedagogik amaliyot).

Vazifani bajarish:

1) vaziyatni diagnostika qilish (muammolashtirish, maqsadni belgilash, maqsad spesifikatsiyasi, loyihani asoslash);

2) loyihalash (maqsadi, vazifalari, vazifalari va aniqlashtirish ish rejasi;

yechish usul va vositalarini nazariy modellash

muammolar;

aniq vazifalarni hal etish bosqichlarini batafsil o‘rganish;

rejalashtirilgan loyiha harakatlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish;

olingan natijalarni tizimlashtirish va umumlashtirish, kutilgan natijani qurish, bosqichma-bosqich amalga oshirish loyiha harakatlari);

3) akslantirish (olingan natijaning mos kelishini topish rejasiga; olingan mahsulot sifatini aniqlash; istiqbollari uni ishlab chiqish va ishlatish uchun).

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriq ishning kutilayotgan natijalari:

- O‘quvchilarning zamonaviy bilimlardan foydalanishga tayyorligi

ta‘lim va kasbiy vazifalarni hal qilishda fan va ta‘lim muammolari;

- tadqiqot muammolarini original hal qilish uchun individual ijodiy qobiliyatlardan foydalanishga tayyorlik;

- bashorat qilish qobiliyati, dizayni, modeli.

7-topshiriq. Ona tili ta‘lim mazmunida grafik jadval (Organayzerlar)dan foydalanish usullari (Pedagogik texnologiyalar) asosida amalga oshiriladi.

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishining maqsadi: o‘zaro munosabatlarni o‘zlashtirish tilshunoslik yoki adabiyotshunoslikka oid tushunchalar yoki mavzuning alohida bo‘limlari va ularni grafik jadval yordamida aks ettirish.

Diagramma – bu ta‘rif, tahlil yoki grafik tasvir ma‘lumotlarni ekranga chiqarish uchun simvollar ishlatiladigan masalani yechish usuli.

Grafik diagramma mantiqiy bog‘lanishlarning grafik tasviri matnning asosiy mavzulari o‘rtasida (shartli munosabatlar ajratilgan konstantalar).

Vazifa imkoniyatlari:

- tushunchalar orasidagi ierarxik munosabatlarni vizual shaklda taqdim etish;

- elementlar orasidagi funksional aloqalarni ifodalash matnda tushunchalar yoki toifalar shaklida ifodalangan har qanday tizim (bo‘lim).

Vazifani bajarish:

1) ushbu bo‘limda o‘rganilgan asosiy tushunchalarni ta‘kidlang;

2) tushunchalarning bir-biri bilan qanday bog‘liqligini aniqlang;

3) tushunchalarning alohida bloklari o‘zaro qanday bog‘liqligini ko‘rsating;

4) tushunchalarning o‘zaro muvofiqligiga yaratilgan grafik jadvali asosida misollar keltiring.

Milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishining rejalashtirilgan natijalari:

- O‘quvchilarning individual ijodiy qobiliyatlaridan tadqiqotning asl yechimi uchun foydalanishga tayyorligi va u bilan bog‘liq muammolarni aniqlash;

- tushunchalar orasidagi munosabatlarni o‘zlashtirish yoki alohida mavzuning bo‘limga bog‘liqligini asoslash.

II. Ona tili ta‘lim mazmunida milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriq asosida hosil qilingan bilim ko‘nikma va malakalarni baholash.

1. “Bilimlar” ni baholash bo‘yicha mashg‘ulot natijasi (100 ball)

1.1. “Bilimning to‘liqligi” mezon: olingan bilimlarni taqdim etish. to‘liq, o‘quv dasturi talablariga muvofiq.

Talabalar tomonidan mustaqil tuzatilgan xatolar - 25 ball;

egallangan bilimlar taqdimoti to‘liq, o‘quv dasturi talablariga muvofiq, ayrim kichik keyin mustaqil ravishda tuzatilgan xatolar o‘qituvchi ularni ko‘rsatdi - 15 ball;

- olingan bilimlarning taqdimoti to‘liq emas, ba‘zilari mavjud

o‘qituvchi yordamida tuzatilgan muhim xatolar, - 10 ball;

o‘quv materialining taqdimoti to‘liq emas, ahamiyatli o‘qituvchi yordamida ham tuzatilmagan xatolar - 0 ball.

1.2. “Bilimlarning izchilligi va umumiyligi” mezon:

- materialni taqdim etish tizimli, ilmiy jarayonlar qonunlarini tushunish, fanlararo tizimni o‘zlashtirish tushunchalar – 25 ball;

- materialning taqdimoti tizimli, yetakchi ilmiy g‘oyalarni tushunish, mavzuga oid faktlar tizimli — 15 ball;

- shaxsiy tushunchalarning asosiy nazariy holatlarini takrorlash, muhim narsalarni tushunmasdan faktlarni tavsiflash -10 ball;

- qoniqarsiz darajasidagi bilim (yo‘nalish va mavzu sohasi) — 0 ball.

1.3. “Bilimlarning izchilligi” mezon:

- o‘rganilayotgan vositalarning muhim xususiyatlarini aniqlash tahlil va sintez jarayonlari, xulosalar va umumlashmalarni rivojlantirish – 25 ball;
 - o‘rganilayotgan vositalarning muhim xususiyatlarini aniqlash tahlil va sintez jarayonlari, xulosalar va umumlashmalarni rivojlantirish, ba’zi kichik xatolarga yo‘l qo‘yiladi - 15 ball;
 - o‘rganilayotgan muhim xususiyatlarni aniqlashda qiyinchiliklar, xulosalar va umumlashmalarni rivojlantirish – 10 ball;
 - o‘rganilayotgan tasodifiy belgilarni aniqlash, qila olmaslik umumlashmalar, xulosalar – 0 ball.
- 1.4. “Bilimlar samaradorligi” mezoni:
- olingan bilimlarni qo‘llash mumkin bo‘lgan o‘zgaruvchan vaziyatlarni mustaqil taqdim etish - 25 ball;
 - olingan bilimlarni qo‘llash mumkin bo‘lgan o‘zgaruvchan vaziyatlarni mustaqil taqdim etish, o‘qituvchining yetakchi savollari yordam sifatida ishlatiladi - 15 ball;
 - olingan bilimlarni qo‘llash mumkin bo‘lgan o‘zgaruvchan vaziyatlarni taqdim etishdagi qiyinchiliklar - 10 ball;
 - qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan o‘zgaruvchan vaziyatlar olingan bilim, taqdim etilmagan-0 ball.
2. “Ko‘nikma” ni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulot natijasi (100 ball)
- 2.1. “Muammo ta’rifi” mezoni:
- o‘quv materialidagi ziddiyatlarni aniqlay olish, muammoni mustaqil aniqlay olish-50 ball;
 - o‘quv materialidagi ziddiyatlarni aniqlash va muammoni mustaqil, foydalanib aniqlay olish, yordam sifatida o‘qituvchining yetakchi savollari-35 ball;
 - talaba o‘quv materialidagi ziddiyatlarni aniqlaydi va muammoni faqat o‘qituvchi yordamida aniqlaydi - 20 ball;
 - talaba qarama-qarshiliklarni qanday aniqlashni va muammoni aniqlashni bilmaydi-0 ball.
- 2.2. “Maqsadga mos keladigan muammoni hal qilish vositalarini tanlash va ulardan foydalanish” mezoni:
- o‘rganilayotgan faoliyat usullarini tanlash va ulardan foydalanish, fanlararo usullar muammoni hal etish mustaqil va ijodiy amalga oshiriladi - 50 ball;
 - o‘rganilgan faoliyat usullaridan foydalanish mustaqil amalga oshiriladi - 35 ball;
 - o‘rganilayotgan faoliyat usullarini tanlash va ulardan foydalanish o‘qituvchi yordamida (o‘qituvchining yetakchi savollari yordam) - 20 ball;
 - o‘rganilayotgan faoliyat usullarini tanlash va ulardan foydalanish amalga oshirilgan-0 ball.
3. Malakani baholash natijasi
- “Faoliyat mahorati va tajriba” (100 ball):
- 3.1. “Mustaqil baholash” mezoni:
- talaba o‘zining baholash mezonlarini oqlaydi va taqdim etadi, o‘z nuqtayi nazarini tasdiqlaydi, himoya qiladi - 50 ball;
 - talaba o‘zining munosabatini bildira oladi, isbotlaydi, o‘z nuqtayi nazarini himoya qiladi - 35 ball;
 - o‘zining munosabatini ifodalash qobiliyati-20 ball;
 - o‘zining munosabatini bildira olmaydi -0 ball.
- 3.2. “Faoliyat natijasini taqdim etish” mezoni:
- texnikadan foydalangan holda materialni mantiqiy taqdim etish muammoli taqdimot, asoslash shakllari, dalillar keltira oladi - 50 ball;
 - mulohaza, dalil shakllaridan foydalangan holda materialni mantiqiy taqdim eta oladi - 35 ball;
 - taqdimotning mantiq‘i qisman buzilgan, taqdimotda reproduktiv yondashuv ishlatilgan - 20 ball;
 - taqdimotning mantiqi yo‘q, taqdimot qoniqarsiz - 0 ball.
- Imtihon yoki test davomida o‘qituvchi javoblarni baholash natijalari jadvalini to‘ldiradi (00)
- III. Ona tili ta’lim mazmunida milliy g‘ururni rivojlantirishga oid topshiriq ish shaklini baholash.**
- Ona tilidan tayyorlangan “Hisobot” milliy g‘ururni rivojlantirishga oid mustaqil topshiriqlari ishi shaklini baholash
1. Mavzuni ochib berish darajasi:
- hisobot mavzusi yoritib berildi;
 - ma’ruza mavzusi qisman ochib berilgan: ko‘pi bilan 2 ta izoh;
 - ma’ruza mavzusi qisman ochib berilgan: ko‘pi bilan 3 ta izoh;
 - hisobot mavzusi oshkor qilinmaydi: 4 yoki undan ortiq sharhlar.
2. Foydalanilgan ilmiy adabiyotlar hajmi:
- ilmiy adabiyotlar hajmi yetarli;

- ilmiy adabiyotlar hajmi yetarli emas: ko‘pi bilan 2 ta nashr;
- ilmiy adabiyotlar hajmi yetarli emas: 3 ta izoh;
- ilmiy adabiyotlar hajmi yetarli emas: 4 yoki undan ortiq kuzatuvlar.

3. Hisobotdagi ma’lumotlarning ishonchliligi (aniqligi, haqiqiyliigi, birlamchi axborot manbalariga havolalarning mavjudligi):

- axborot aniq, oqilona, birlamchi axborot manbalariga havolalar mavjud;
- axborotning uchta talabidan bittasiga izoh bor;
- axborot uch talabidan ikkitasiga izoh bor;
- axborotning barcha talablarga izoh bor.

4. Axborotning zarurligi va yetarliligi:

- taqdim etilgan ma’lumotlar va faktlar hisobotning ayrim tezislari va qoidalarini asoslash yoki ko‘rsatishga xizmat qiladi;

- taqdim etilgan ma’lumotlar va faktlar hisobotning ayrim

tezislari va qoidalarini qisman asoslash yoki ko‘rsatishga xizmat qiladi: 2

izohdan ko‘p bo‘lmagan;

- taqdim etilgan ma’lumotlar va faktlar hisobotning ayrim tezislari va qoidalarini qisman asoslash yoki ko‘rsatishga xizmat qiladi:

3 yoki undan ortiq sharhlar;

- taqdim etilgan ma’lumotlar va faktlar hisobotning ayrim tezislari va qoidalarini tasdiqlash yoki ko‘rsatishga xizmat qilmaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki ona tili ta’lim mazmuni materialining asosiy mezonini matn va alohida gaplarning bilimni boyituvchi qimmatini, leksik-uslubiy aniqliigi, mavzu jihatdan xilma-xilligi, hayotning turli tomonlari bilan bog‘lanishi, matnlarning g‘oyaviy-mavzuviy yo‘naltirilganligi, talabalarning individual tipologik xususiyatlariga mosligidir. Shunday qilib, ona tili ta’lim mazmunini o‘rganish jarayonida talabalarga ilmiy dunyoqarash asoslarini rivojlantirishga o‘qituvchining metodologik yondashuvi, talabalar o‘zlashtiradigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib boradi.

Adabiyotlar:

1. Гулямов А. Методика развития учебно-познавательной активности учащихся в процессе преподавания родного (узбекского) языка: Дис. док. пед. наук. – Т.: ТГПИ, 1991. – 37 с.
2. Axmedova M.E. Filologik ta’limda mustaqil topshiriqlar tuzish va foydalanish, va foydalanish metodikasi//Tafakkur ziyosi ilmiy uslubiy jurnal, 2022. 1- son, 119-121 betlar,
3. Axmedova M.E. Modul tizimida mustaqil o‘qitishning filologik ta’lim imkoniyati//O‘zMU xabarlari Issue – 1, 2022/6, 63-67 betlar
4. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslik. –T.: 2014. 96-b.
5. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullaev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili Oliy o‘quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik qayta ishlangan, to‘ldirilgan uchinchi nashr. –T., 1992. 400 b.
6. G‘ulomov A., Ne‘matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. O‘qituvchilar uchun metodik ko‘llanma. – T.: O‘qituvchi. 1996. 9-b.
7. To‘xliiev B., Shamsieva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – T., 2010. – 184 b.
8. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov V., Hamrayev A. “Ona tili didaktikasi” – T., Darslik. – T.: Yangi asr avlodi.

INGLIZ TILI FANINI O‘QITISHDA INTEGRATIVLIK

Ashurbayeva Ruqiya Qaxxorovna,

Buxoro davlat tibbiyot instituti

O‘zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tillari kafedrası dotsenti v.b., PhD

ruqiya.qahhorova@gmail.com

Mazkur maqolada integratsiya atamasi haqida ma`lumotlar berilgan. Shuningdek, integratsiyaning turlari haqidagi mulohazalar ham o`rin olgan bo`lib, bu tushunchaning ingliz tili fanini o`rganish va o`rgatishdagi ahamiyati kabi fikrlar ifodalangan.

***Kalit so‘zlar:** xorijiy til, integratsiya, ta`lim, mutaxassis, ingliz tili, o`qitish, o`rganish, til, ko`nikma, aloqadorlik, lug`at*

ИНТЕГРАТИВНОСТЬ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье представлена информация о термине «интеграция». Также существуют мнения о видах интеграции, а также выражается важность этого понятия в изучении и преподавании английского языка.

***Ключевые слова:** иностранный язык, интеграция, образование, специалист, английский язык, преподавание, обучение, язык, навык, общение, словарный запас.*

INTEGRITY IN ENGLISH TEACHING

This article provides information about the term integration. There are also opinions about the types of integration, and the importance of this concept in learning and teaching the English language is expressed.

***Keywords:** foreign language, integration, education, specialist, English language, teaching, learning, language, skill, communication, vocabulary*

Kirish. Muhim kommunikativ vositasi hisoblangan til insoniyatning ijtimoiy hayotida muhim rol o`ynaydi. Ayniqsa, xalqaro tillar sirasiga kiritilgan (*ingliz, fransuz, arab, portugal, ispan, rus, nemis, xitoy*) xorijiy tillarni o`rganish har bir bo`lajak mutaxassis uchun taraqqiyotga keng imkoniyat ochadi. Zamonasining mashhur shoiri Avaz O`tar bekorga: *“Har tilni biluv emdi bani odama jondur, Til vositai robitai olamiyondur,”* - deb ta`kidlamagan. Zero, xorijiy tillarni bilish – yuksalishga qo`yilgan dastlabki qadamdir. Shu nuqtai nazardan, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “O`zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o`rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to`g`risida 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-SON qaroriga muvofiq xorijiy tillarni o`rganishni ommalashtirishda targ`ibot va tashviqot ishlarini kuchaytirdi. Ta`kidlash joizki, tashkiliy chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish borasidagi islohotlar kelajakda yurtimiz ravnaqiga hissa qo`sha oladigan kadrlari tayyorlab berishi shubhasiz.

Asosiy qism. Chet tilini o`rganish ko`p qirrali ta`limot bo`lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o`zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladiki, bevosita ta`lim beruvchi va ta`lim oluvchida yuksak salohiyatni talab qiladi va til o`rganish va o`rgatish jarayonida kreativ tafakkurga ehtiyoj seziladi. Bunda o`rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalanish muhim. Chet tillarini o`rgatish metodikasida turli va rang-barang usul va vositalar mavjud. Biroq, ularni “integrativlik” tamoyili asosida birlashtirish, sintezlash muhimligi va samarali natijalarni bera olishi jahon olimlari tomonidan tadqiqot ishlarida o`z aksini topgan. “Integratsiya” atamasi aloqadorlik tushunchasi bilan vobastaligini bilsak-da, uning asl ma`nolari bilan turli lug`atlarga murojaat qilishni o`rinli deb topdik. Ta`lim jarayoni rivojlanishida “poydevor” vazifasini o`tay oladigan “integratsiya” atamasining izohi **”O‘zbek tilining izohli lug‘ati“da[1]:**

Integratsiya [lot.: integratio] – *tiklash, qaytadan boshlash, to`ldirish* demakdir. 1. Ayrim qismlarning, elementlarning bog`liq holatini, ularni qo`shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha. 2. Fanlarning yaqinlashish va o`zaro bog`lanish jarayoni. 3. Ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o`zaro muvofiqlashirish va birlashtirish.

Jahonning rivojlangan davlatlarida yaratilgan lug`atlarda, xususan, “Cambridge” lug`atiga murojaat qilganimizda quyidagi ma`lumotlarga duch kelamiz[2]:

- turli guruhlarga mansub odamlarning biror bir harakat yoki jarayonni amalga oshirishda muvoffaqiyatli birlashuvi: irqiy/madaniy integratsiya

Integratsiyani rivojlantirish uchun bir nechta “maktablar” birlashtiriladi.

Ikki yoki undan ortiq narsalarni bir narsaning ichida birlashtirish jarayoni:

- turli bozorlar o'rtasidagi integratsiya; Bozorlar o'rtasida kengroq integratsiyaga erishish uchun mahalla tarkibiy qismlari o'rtasidagi farqlarni kamaytirishimiz kerak;

- narsa va odamlar o'rtasidagi integratsiya; Qanday qilib kompaniyamiz va ta'minot zanjiri hamkorlarimiz o'rtasida yuqori darajadagi integratsiyaga erishishimiz mumkin?

- jahon iqtisodiyoti integratsiyasi; Buyurtmlar Xitoyning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini o'rganadi;

- biror narsa bilan integratsiya (narsa) Kompaniyaning zaif tomonlaridan biri biznes jarayonlarining axborot tizimlari bilan yomon integratsiyalashuvidir.

- bir-biriga yaqin /yumshoq/umumiy integratsiya. Yangi ma'lumotlar bazasi yetkazib beruvchilar bilan yanada muloyimroq integratsiya tadbig`ini anglatadi.

Demak, integratsiya umumiylik va xususiylik o`zida mujassam etgan konsepsiya. Mazkur atama haqida rus manbalarida ham ko`plab ma`lumotlar keltirilgan o`lib, ularning faqat ayrimlari haqida to`xtalib o`tishni istadik[3].

-integratsiya - 1.Harakatga ko`ra (fe`l) – integratsiyalash 2. Bir butunlikka birlashish. Sotsialistik mamlakatlarning iqtisodiy integratsiyasi (Малый академический словарь)

- INTEGRATION (lotincha integratio - birlashish). 1. Ma`lum bir tizim ichida birlik va yaxlitlikka, izchillikka erishish jarayonining natijasidir. (Социологический словарь интеграция)

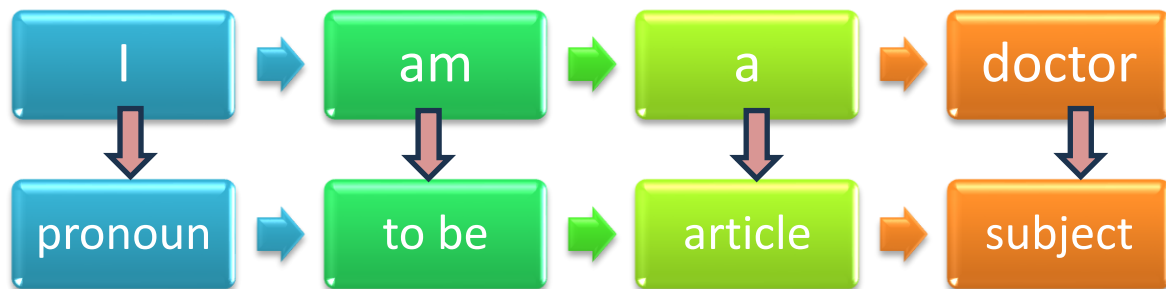
I Integratsiya (lotincha integratio — tiklash, to`ldirish, butundan — butun) tizimlar nazariyasidagi tushuncha bo`lib, alohida differensial qismlarning bir butunga bog`lanish holatini, shuningdek, bunday holatga olib keladigan jarayonni anglatadi. (Большая советская энциклопедия)

Integratsiya- tillarning integratsiyasi (lot. tiklash, to`ldirish) – qaysiki, til guruhlari bir tildan foydalana boshlaganda tillar va dialektlarning birlashishi sodir bo`ladigan jarayon. (Словарь лингвистических терминов Жеребило)

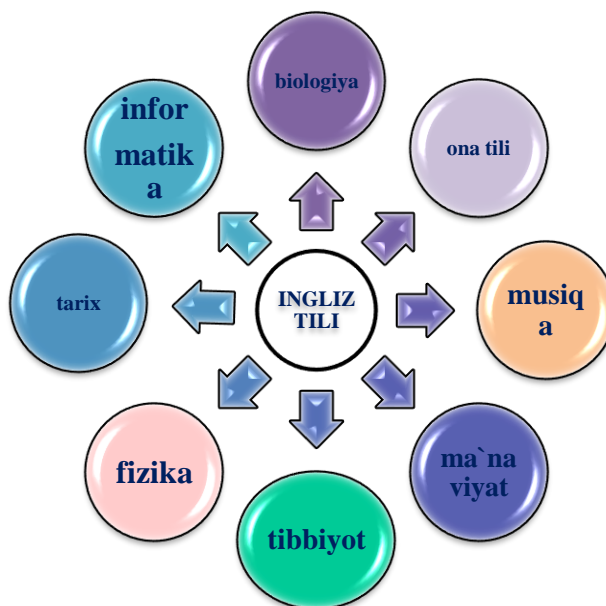
Integratsiya (lotincha integratio - tiklash, to`ldirish, butun sonidan - butun), integral tizimning turli qismlari harakatlarini maqsadga muvofiq birlashtirish va muvofiqlashtirish. Tirik organizmlarga nisbatan integratsiya tamoyili birinchi marta G. Spenser tomonidan ishlab chiqilgan (1857). Tirik sistemalarning integratsiyasi ularni tashkil etishning turli darajalarida — molekulyar, hujayrali, organizmda, shuningdek, turli darajalarda amalga oshiriladi. Biologiyada superorganizm darajasidagi tizimlar - populyatsiyalar, turlar, biotsenozlar va boshqalar va turli darajadagi immunitet mexanizmlari o`ziga xosdir. Biologiyada qattiq ichki tizimlar odatda maxsus ulanishlar mavjud energiya bilan ta`minlaydigan komponentlar, masalan, yuqori ko`p hujayrali hayvonlarning kattalar tanasida - asab, qon tomir va endokrin tizimlar. Ko`pincha ontogenez jarayonlarining mashhur shakli embrion induksiyadir. Integratsiya qattiq ichkilikdan mahrum bo`lgan populyatsiyalar, turlar, ularni tashkil etuvchi elementlar (individlilar) o'rtasidagi aloqalar jinsiy jarayon va (hayvonlarda) shaxslarning bir-biri bilan munosabatlarini belgilaydigan irsiy jihatdan mustahkamlangan xulq-atvor xususiyatlari bilan belgilanadi. Integratsiya ekotizimlar organik oqimlar, materiya, energiya va axborotlar orqali amalga oshiriladi(Биологический энциклопедический словарь).

Demak, mazkur atama tilimizga rus tili orqali lotin tilidan o`zlashgan. Bizda, aslida, integratsiya atamasi o`rnida aloqadorlik, bog`liqlik, uyg`unlik, uzviylik, uzluksizlik, tizimlilik kabi birliklar qo`llanilgan. Shuningdek, ayrim tadqiqotchilar integratsiyani bir necha turlarga ajratadilar. Biz ularning ikki turini ko`rib chiqishni lozim deb topdik:

Mavzulararo integratsiya - bir fan doirasidagi tushunchalarni individual mavzularda birlashtirish. Masalan, ingliz tilida fanida o`tiladigan “to be” fe`li quyidagi mavzular bilan aloqadorlikni tashkil qiladi: *pronoun*~”to be”~*subject* “to be” fe`li haqidagi ma`lumotlarni takrorlayotgan ta`lim oluvchi bevosita *pronoun* va *subject* lar mavzusini esga olishi tabiiy. Shu zaylda, integrativlik asosida assotsiatsiya zanjiri yuzaga keladi:

Fanlararo integratsiya - faktlar, tushunchalar, printsiplar va boshqalar sintezi. Integral darsni tayyorlashda o'qituvchi foydalanishi kerak bo'lgan ikki yoki undan ortiq fanlar aloqadorligi; Bunda ta'lim jarayonida ma'lum fan boshqa fanlararo hamkorligida o'tiladi va ularning birlashuvi, sintezi orqali mavzu mukammal o'zlashtiriladi. Masalan, ingliz tili fanini biz quyidagi fanalar bilan o'zaro aloqadorlik kasb etishini ta'kidlaymiz.

Yuqoridagi tasvirda berilgan fanlardan *ingliz tili ~ tibbiyot fanlari* aloqadorligi xususida to'xtalish uchun quyidagi matnni keltirishni o'rinli deb topdik:

Anatomy of human body parts

Our understanding of life and the human body, from its broadest structures to the minutest details of cellular activity, hinges significantly on the study of anatomy. This exploration into anatomy will traverse a range of modules, from Cellular-Level Anatomy that offers a glimpse into the microscopic world of cell structures, functions and relationships, to Systems Anatomy, with explanations of major body systems and their interdependencies. A deeper dive into Comparative Anatomy will illuminate evolution's hand in shaping human anatomy vis-à-vis other species, while Anatomical Pathology will offer insights into how diseases impact these structures and functions. Finally, the investigation will extend to the application of anatomical knowledge in medical innovations, underlining the significance of this fundamental science in driving medical advances.

Cellular-Level Anatomy

Decoding the human body at its most fundamental level offers an intriguing exploration into the colossal universe of cellular biology. The profound significance of examining the systems of life at such a diminutive scale is, without doubt, the key to unraveling the intricate marvels of human physiology and pathology.

Our bodies are characterized by their complexity and diversity. However, at the microscopic level, our structure and functions narrow down to a standard foundational unit — the cell. Each human being is host to approximately 37.2 trillion cells, all of which are constantly engaged in a well-orchestrated performance that sustains our existence.

So, how crucial is the role of cellular-level anatomy in understanding human body functions?

At the cellular level, we can discern the fundamental mechanics of life. These microscopic units are sites of numerous chemical reactions that essentially are the electricity keeping the human machine running. Understanding the anatomy and processes at the cellular level allows us to appreciate the metabolic pathways that provide energy, the information highways that facilitate communication, and the meticulous systems that manage waste.

Multifaceted in their roles, cells are involved in every essential function of the human body. For instance, skin cells protect our bodies from external harm, nerve cells facilitate comprehension and interaction with the world around us, and blood cells transport vital oxygen and nutrients. Each unique cell plays its part in the staggering symphony that is human life.

The tale doesn't cease at functionality; the significance of cellular-level anatomy extends into understanding and treating human pathologies. Disease often emerges from dysfunction or transformation at

the cellular level; thus, comprehension of these cellular idiosyncrasies can guide diagnoses and targeted therapies.

Take, for example, the impact on understanding cancer, a disease characterized by the unchecked proliferation of cells. As we delved into the mechanics of cellular growth, signalling, and programming, we developed a better understanding of **oncogenes** and **tumor suppressor genes**, leading to the era of *precision medicine* — tailoring treatment to a patient’s unique genetic and cellular profile.

Similarly, comprehending diabetes mellitus necessitates understanding of the beta cells’ role in the pancreas — their structure, function, and ability to respond to stimuli are key factors in the production of insulin. Disturbances in this cellular machinery can lead to insulin deficiency and resistance, leading to the pathology of diabetes.

Moreover, medical advances such as **regenerative medicine** and **personalized medicine** heavily depend on our understanding of cellular function and structure. Processes like cell differentiation and gene regulation, identified on a microscopic scale, are being exploited for potentially groundbreaking treatments. Therefore, the benefit of our comprehension of cell **biology** manifests itself in potential advances in the medical field.

In essence, the understanding of cellular-level anatomy provides the building blocks for a comprehensive understanding of the human body’s functions. Holding the keys to the codes of life, cells embody a microcosm that mirrors the complexity and marvels of the human body. These foundations of human life, no larger than a pinprick, guide our quest for understanding human physiology and treating human disease — a testament to their extraordinary significance. Indeed, the saying holds true; within the small details lies the intricacy of life itself.

Task 1. Students should find and interpret related topics in medicine through this text.

The text you provided explores various aspects of human anatomy and emphasizes the integration of cellular-level understanding with broader anatomical concepts. Here are some key integration aspects:

1. Hierarchical Structure of Anatomy

- **From Micro to Macro:** The text starts with cellular-level anatomy and progresses to systems anatomy, highlighting how microscopic structures (cells) form the foundation for larger systems (organs, systems).

- **Interdependence of Systems:** It discusses how different body systems (e.g., circulatory, nervous) rely on cellular functions, illustrating the interconnectedness of anatomy.

2. Comparative Anatomy

- **Evolutionary Perspective:** The mention of comparative anatomy links human structures to those of other species, providing a broader context for understanding anatomical evolution and functionality.

- **Insights into Human Anatomy:** This integration allows for a better understanding of human anatomy through the lens of evolutionary adaptations.

3. Pathological Insights

- **Cellular Dysfunction and Disease:** The text emphasizes that many diseases originate at the cellular level, integrating cellular anatomy with medical pathology.

- **Example of Cancer and Diabetes:** Specific examples show how understanding cellular structures leads to insights into diseases, demonstrating the practical applications of anatomical knowledge.

4. Medical Innovations

- **Regenerative and Personalized Medicine:** The text discusses how advances in medicine, such as regenerative therapies, are grounded in cellular understanding, linking anatomy to cutting-edge medical practices.

- **Precision Medicine:** Tailoring treatments based on cellular insights exemplifies the application of anatomical knowledge in modern healthcare.

5. Educational Framework

- **Modules of Study:** The structure of the exploration (cellular anatomy, systems anatomy, comparative anatomy) suggests an integrated educational approach, emphasizing the need to understand anatomy at multiple levels for a comprehensive grasp of human biology.

Conclusion

The integration of various anatomical levels—cellular, systemic, comparative, and pathological—demonstrates a holistic understanding of the human body. This interconnected approach not only enhances our knowledge of anatomy but also drives innovations in medical science. The text effectively conveys that the complexity of human life is deeply rooted in both the microscopic and macroscopic realms of anatomy[5].

Task 2. Through this text, students should find the features of mutual integration of English language and medical sciences.

The provided text integrates English language and medicine in several key ways, demonstrating how language shapes the understanding of medical concepts. Here are the integration aspects highlighted:

1. Specialized Medical Language

• **Terminology:** The use of specific medical terms (e.g., "oncogenes," "insulin," "metabolic pathways") is crucial for precise communication in the field of medicine, allowing for clarity in discussions about anatomy and pathology.

• **Definitions and Explanations:** Clear explanations of complex terms help bridge the gap between specialized knowledge and general understanding, making the text accessible to a broader audience.

2. Descriptive and Engaging Language

• **Metaphorical Language:** Phrases like “the staggering symphony that is human life” illustrate the beauty and complexity of human biology, making the scientific content more relatable and engaging.

• **Narrative Style:** The text’s narrative approach guides the reader through different aspects of anatomy, creating a cohesive understanding of the subject.

3. Logical Structure and Flow

• **Modular Exploration:** The text is organized into modules (e.g., Cellular-Level Anatomy, Systems Anatomy, Anatomical Pathology), which helps readers systematically comprehend the interrelated concepts in anatomy and medicine.

• **Causal Relationships:** The structure reflects how understanding at one level (cellular) informs insights at another level (systemic), reinforcing the integration of language with logical medical reasoning.

4. Educational Purpose

• **Facilitating Learning:** The integration of clear explanations, analogies, and structured content aids in teaching complex medical concepts, highlighting the role of language in medical education.

• **Encouraging Inquiry:** By posing questions (e.g., “how crucial is the role of cellular-level anatomy?”), the text stimulates critical thinking and curiosity, which are essential in medical studies.

5. Real-World Applications

• **Connection to Medical Innovations:** The text links anatomical understanding to advancements in medicine (e.g., regenerative medicine, precision medicine), showing how language articulates the relevance of scientific knowledge in practical contexts.

• **Case Studies:** Examples such as cancer and diabetes provide concrete applications of anatomical knowledge, illustrating the impact of language in explaining complex medical issues.

Conclusion

The integration of English language and medicine in this text is evident through specialized terminology, engaging descriptions, logical organization, and a focus on education and real-world applications. This synergy enhances the reader's understanding of anatomy and its significance in the medical field, showcasing the importance of effective communication in conveying complex scientific concepts.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, ingliz tili fanini o`qitishda “integrativlik tamoyili” muhim zamonaviy omillardan hisoblanadi.

Dunyoda barcha voqeliklar, jismlar, hodisa, mohiyatlar aloqadorlik kasb qilganidagina asosiy mohiyati yuzaga chiqqanligi, o`ziga xos mazmuga ega bo`lganligi kabi, ingliz tili fanini ta`lim oluvchilarga yetkazish - aloqadorlik asosida, tabiiylik zamiridan uzilmagan holda amalga oshirish, yetarli darajada ta`lim jaroyoni sifatini yaxshilashda, ta`lim oluvchining ta`lim olishida qulay muhitni yaratish barobarida, tilni tezroq va erkin o`rganish imkoniyati yaratiladi. Bunda ingliz tili fanini mukammal bilish mahoratlarining tarkibiy qismlari hisoblangan ko`nikmalarni egallash muhim sanaladi. Bunda 4 asosiy ko`nikmalar: 1. Reading 2. Listening 3. Speaking 4. Writing muhim rol o`ynaydi.

Jahon standartlariga asoslangan bu ko`nikmalar orqali talaba o`z tafakkur qobiliyatini ko`rsatib bera oladi. Integrativlik esa bu ko`nikmalarni egallashda “katalizator” vazifasini o`taydi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати И ҳарфи. 49-bet [http:// ziyouz.com/books](http://ziyouz.com/books)
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/integration>
2. <https://tafakkur.net/har-tilni-biluv-emdi-bani-odama-jondur/avaz-otar.uz>
3. <https://fledu.uz/uz/global-tilning-orni-va-ahamiyati/>
4. <file:///C:/Users/User/Downloads/chet-tillarni-o-qitish-bo-yicha-mamlakatimizda-olib-borilayotgan-islohotlar-va-innovatsion-texnologiyalardan-foydalanish.pdf>
5. <https://gufo.me/dict/dal/%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>
6. <https://medium.com/@generalknowledgeplus/anatomy-of-human-body-parts-ba817e39bb76>
7. R.K.Ashurbayeva. The concept of integration and its application in education. // "International Scientific Journal Theoretical & Applied Science" (ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085). -Year: 2020 Issue: 02 Volume: 82. -3-86 p. [https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658976\(2020\)](https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658976(2020)).
8. R. K. Ashurbayeva. Ways of effective implementation of integration. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 45-51. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/308>
9. R.K. Ashurbayeva Effective methods of teaching the mother tongue in the education system. // "International Engineering Journal For Research & Development". Vol. 5 Issue 7 E-ISSN NO: -2349-0721. <https://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1313>

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI

Vosiyeva Shaxnoza Islamovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro viloyati
vosiyevasaxnoza@gmail.com

Ingliz tilini o'qitish jarayoniga AKT texnologiyalarini joriy etish yo'li "Fundamental metodlarni sintez qilish va o'qituvchining kompyuter savodxonligini amalga oshirish asosida yangi o'qitish usullarini yaratish yo'lidir. Kompyuterdan foydalanib, siz quyidagi o'quv muammolarini hal qilishingiz mumkin: o'quvchilarning leksik va grammatik kompetensiyalarni o'zlashtirishlari, gaplarni tuzish, o'qish va yozish naqshlarini vizual tasvirlash tufayli tasvirlash. O'qituvchilarning muayyan fanlarni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish usullarini bilishi ta'limni axborotlashtirish muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biridir. Ta'limni axborotlashtirishning dolzarbligiga qaramay, uning hozirgi holati qoniqarli emas.

Kalit so'zlar: metodologiya, texnologiya, zamonaviy ta'lim, xorij tajribasi.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ

Путь внедрения ИКТ-технологий в процесс обучения английскому языку заключается в создании новых методов обучения, основанных на синтезе фундаментальных методов и реализации компьютерной грамотности учителя. С помощью компьютера можно решать следующие образовательные задачи: приобретение учащимися лексических и грамматических компетенций, структуры предложений, благодаря наглядному представлению закономерностей чтения и письма. компьютерная информация, зарубежное образование. Знание педагогами методов использования информационно-коммуникационных технологий при преподавании отдельных предметов является одним из основных факторов успеха информатизации образования. Несмотря на важность информатизации образования, её нынешнее состояние не является удовлетворительным.

Ключевые слова: методология, технология, современное образование, зарубежный опыт.

METHODOLOGICAL BASES OF USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The way to introduce ICT technologies into the process of teaching English is to create new teaching methods based on the synthesis of fundamental methods and the implementation of computer literacy of the teacher. Using a computer, you can solve the following educational problems: students' mastery of lexical and grammatical competencies, sentence construction, reading and writing patterns through visual representation. Teachers' knowledge of the methods of using information and communication technologies in teaching certain subjects is one of the main factors in the success of informatization of education. Despite the relevance of informatization of education, its current state is unsatisfactory.

Keywords: methodology, technology, modern education, foreign experience

Kirish. O'qituvchi har doim ham kompyuterni o'qitish texnikasi sifatida qabul qilmaydi, ko'pincha tillarni o'rgatishda uning didaktik imkoniyatlarini qadrlamaydi yoki oddiygina kompyuterdan amaliy ta'lim maqsadlarida foydalanishdan "qo'rqadi". Bu to'siqni faqat o'qituvchining o'zi kompyuterni, uning imkoniyatlarini bilsa, bunday texnikaning haqiqiy ideal vosita bo'lishi mumkinligiga ishonchi komil bo'lsa, bartaraf etish mumkin [1].

Ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy ishlab chiqarishni intensivlashtirishda inson omilining o'rni va rolini izohlash bilan bog'liq masalalar majmuiga e'tiborning kuchayishi sharoitida pedagogik va texnik omillar o'rtasidagi bevosita va bevosita bog'liqlikning o'zi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu munosabat insonning ijtimoiy foydali faoliyatini texnologiyalashtirishning eng yuqori ko'rinishi sifatida kompyuter texnikasi bilan o'zaro munosabati jarayonida o'z aksini topadi.

Bu jarayonlarda ingliz tillarini o‘rgatish alohida o‘rin tutadi. 2023-yil 10-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ingliz tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori imzolangan edi.

O‘qitish amaliyoti tahlili va maxsus tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilini o‘qitish jarayonida AKTdan foydalanish muammosi haligacha olimlarning tadqiqotlarida yetarlicha o‘z aksini topmagan. O‘qituvchilar malakasini oshirishda axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitish samaradorligini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlarga qaramasdan, ko‘plab muammolar, xususan, ingliz tilini o‘qitishda AKTdan foydalanish nazariy va amaliy jihatdan yetarli darajada hal etilmayapti. Ingliz tilini o‘qitish jarayoniga AKTni joriy etishning o‘ziga xos metodologiyasining yo‘qligi dissertatsiya tadqiqoti mavzusining dolzarbligini belgilab berdi [2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. AKT, telekommunikatsiya tarmoqlari va intellektual kompyuter tizimlariga asoslangan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yangi avlodlarga bilim va ma‘lumotlarning butun dunyo bo‘ylab erkin aylanishi uchun hayajonli, ilgari ko‘rilmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu mahalliy, tor milliy kontekstlardan tashqariga chiqadigan global bilimlar tizimining mavjudligidan dalolat beradi.

Axborotlashtirish jarayoni bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan global o‘zgarishlar yangi vazifalarni belgilab, zamonaviy inson oldiga yangi talablar qo‘ymoqda. Ta‘lim tizimidagi hozirgi vaziyat ko‘p jihatdan an‘anaviy ta‘limdan innovatsion ta‘limga o‘tish tendentsiyasi bilan tavsiflanadi [V.P.Bespalko, V.M.Klarin, J.I.C.Podimova, V.A.Slastenin, A.Yu.Uvarov va boshqalar]. O‘quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari S.A. Beshenkova, A.G. Geina, B.S. Gershunskiy, S.G. Grigorieva, A.A. Kuznetsova, A.S. Lesnevskiy, S.V. Panyukova, E.S. Po‘lat, I.V. Robert, A.N. Tixonova, A.Yu. Uvarova va boshqalar.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili o‘tkazildi, ingliz tillarini o‘qitish amaliyoti o‘rganildi, o‘qituvchilar ko‘p yillardan buyon o‘z ishlarida intensiv o‘qitish usullari kabi turli uslubiy tushunchalar elementlaridan foydalanmoqdalar[5]. Ingliz tilini o‘qitishning yangi texnologiyalarini izlash bir qator holatlar bilan bog‘liq. Birinchidan, an‘anaviy tizimdan foydalangan holda ingliz tilini o‘qitish samaradorligi ko‘p jihatdan tilni bilish darajasiga qo‘yiladigan talablarga javob bermaydi. Shu bilan birga, an‘anaviy usullardan foydalanmasdan yangi texnikalardan foydalanish bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Etarlicha ko‘nikmalarni avtomatlashtirmaslik talabalarni samarali ijodiy ishda qo‘llash uchun zarur bo‘lgan o‘quv asoslaridan mahrum qiladi. Ikkinchidan, ingliz tillarini o‘qitishning texnologik asoslari nazariyasi va amaliyoti yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ingliz tillarini o‘rgatishda AKTdan foydalanish juda qulay, samarali va istiqbolli. Sinfda o‘quv jarayoni talabalar uchun yanada jozibador bo‘ladi, chunki ular darslikdagi statik, eskirgan matnlar bilan ijobiy taqqoslanadigan qiziqarli mintaqaviy materiallardan cheksiz foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Va nihoyat, AKT tufayli biz ingliz tilida cheksiz miqdordagi haqiqiy ma‘lumotlarga ega bo‘ldik, bu ilgari yetarli emas edi, chunki hamma ham xorijiy gazeta va jurnallardan foydalanish imkoniga ega emas edi. Bundan tashqari, AKT turli xil kommunikatsiyalar: elektron pochta, barcha turdagi konferentsiyalar, forumlar, chatlar, audio chatlar va boshqalar. Bularning barchasidan foydalanish mumkin va kerak, chunki AKT ingliz tillarini o‘rganish uchun kuchli motivatsiya yaratadi.

Ammo shuni ta‘kidlash kerakki, bosma materiallar, birinchi navbatda, darsliklar hech qachon "eskirgan" bo‘lib qolmaydi va pedagogik jarayondagi muhim rolini yo‘qotmaydi. Ammo fan-texnikaning yanada rivojlanishi, axborot texnologiyalarining paydo bo‘lishi munosabati bilan ushbu o‘qitish vositalari imkoniyatlaridan foydalanmaslik kechirilmas bo‘lar edi.

Muhokama va natijalar. Axborot va ta‘lim texnologiyalarini tizimlilik nuqtayi nazaridan integratsiyalashganda oqilona va maqbul echimlarni tanlash, birinchi navbatda, yangi integratsiyalashgan texnologiyaga asoslangan ta‘lim yoki ta‘lim samaradorligini tahlil qilishga asoslanadi, ya‘ni. o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar samaradorligini baholashga asoslangan. Ushbu o‘zaro ta‘sirning o‘ziga xos xususiyati o‘qituvchi va talabalarning o‘quv jarayonida ham, o‘quv jarayonida ham ijodiy faoliyati bo‘lib, bu ko‘p jihatdan nafaqat o‘qituvchining kasbiy mahorati va talabalarning bilimiga, balki yaratilgan hissiy kayfiyatga ham bog‘liq.

“Axir, AKTga asoslangan integratsiyalashgan ta‘lim texnologiyalari aqlli inson-mashina tizimlaridir, shuning uchun ularning samaradorlik ko‘rsatkichlarini shakllantirish yo‘nalishlaridan biri trenajyor o‘qitishda qo‘llaniladigan metodologiya bo‘lishi mumkin, u kompleks ko‘rsatkichlardan foydalanishdan iborat

M.V.Ivanovning fikricha, AKT va OTni integratsiyalashning birinchi va prinsipial muhim vazifasi ularni yaratish maqsadlarini aniq belgilash va ularning samaradorligi ko‘rsatkichlari tizimini ishlab chiqishdir. Ta‘lim texnologiyalari maqsadlarini rasmiylashtirish juda murakkab muammo bo‘lib, u haligacha hal qilinmagan va monografiyalar, maqolalar, seminarlar va konferentsiyalarda faol muhokama qilinadi. Shu bilan

birga, o‘qitish, bilimlarni monitoring qilish va o‘quv jarayonini boshqarish muammolarini hal qilishda aniq ko‘rsatkichlar ko‘rinishidagi maqsadlarni baholash tajribasi allaqachon to‘plangan.

Ta‘lim texnologiyalari yoki boshqacha qilib aytganda, ta‘lim texnologiyalari (ET) ta‘lim tizimining asosiy elementlaridan biridir, chunki ular bevosita uning asosiy maqsadlariga erishishga qaratilgan: ta‘lim va ta‘lim. Lyzlov A.V yozganidek, texnik tayyorgarlik deganda o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini amalga oshirish, shuningdek, bilim tizimini talabaga o‘tkazish, shuningdek, ma‘lum bir ma‘lumotni yaratish, to‘plash, uzatish, saqlash va qayta ishlash usullari va vositalari tushuniladi. hudud. Fanda bilimlarni o‘qituvchidan talabaga o‘tkazish, ta‘lim va ta‘lim texnologiyalarini yaratish, shuningdek, ularning modellarini yaratish bo‘yicha katta tajriba to‘plangan.

Ta‘lim tizimini isloh qilish ta‘lim jarayonini modernizatsiya qilish, maktab o‘quvchilari bilan ishlashning samarali shakl va usullarini topishni taqozo etadi. Yangi davlat ta‘lim standartlarida ta‘lim jarayonini tashkil etishning sifat parametrlariga e‘tibor qaratilgan.

“Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda dars sifat jihatidan yangi turdagi dars bo‘lib, unda o‘qituvchi yangi materialni o‘rganish metodikasini kompyuter texnologiyalaridan foydalanish metodikasi bilan muvofiqlashtiradi, an‘anaviy pedagogik texnologiyalar bilan uzviylikni saqlaydi”.

Hech kimga sir emaski, zamonaviy kompyuter avlodi bosma nashrlarga e‘tibor bermay, axborot texnologiyalarini tanlaydi. O‘quv ma‘lumotlarini taqdim etishning elektron shakli an‘anaviy qog‘oz o‘quv materiallariga qulay alternativadir: darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari, jurnallar va boshqalar.

Elektron versiyadagi darslik o‘rganish uchun nazariy materialni taqdim etish, test sinovlari, o‘qitish va mustaqil ijodiy ishlarni tashkil etish imkonini beradigan, maktab o‘quvchilari va o‘qituvchilariga ma‘lum bir mavzu bo‘yicha bilim darajasini baholashga yordam beradigan, shuningdek zarur ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan dasturiy vositadir. Maktab o‘quvchilarining mustaqil ishi uchun o‘quv ma‘lumotlarini taqdim etishning elektron shaklining asosiy afzalliklari - ixchamlik, o‘quv materialini taqdim etishda katta ekspressiv imkoniyatlar (video, ovoz, dinamik tasvirlar - animatsiya, virtual haqiqat), interaktivlik, arzon narx. Elektron qo‘llanmada har xil turdagi darslar, shuningdek, o‘quv kursini mustaqil o‘rganish ko‘zda tutilgan. Muayyan o‘quv faoliyatining yo‘nalishi elektron darslikda mavjud bo‘lgan fan bilimlari bilan belgilanadi. Qo‘llanma o‘quv materialini o‘rganish uchun qattiq tuzilma va metodologiyani yuklamaydi. O‘quv ma‘lumotlari katta hajmdagi matnli materiallarni o‘z ichiga olgan o‘quv kurslarida ma‘lumotlarning elektron taqdimotidan foydalanish talabalarga uni o‘rganishning muqobil usullarini taqdim etish uchun ta‘lim mazmunini yaxshiroq tuzilishga imkon beradi. Talaba mavjud bilim darajasi, belgilangan ish usullari va shaxsning psixologik xususiyatlariga qarab materialni o‘rganish yo‘li va sur‘atini tanlashi mumkin. Bundan tashqari, katta hajmdagi ma‘lumotlarda kerakli ma‘lumotlarni tez va samarali qidirishni tashkil qilish mumkin. Elektron darslik o‘qituvchi uchun qulaydir, chunki u sizga o‘z xohishiga ko‘ra darslarga materialni olib kelishga imkon beradi, ehtimol hajmi jihatidan kichikroq, lekin mazmuni jihatidan muhimroq, elektron darslik bilan mustaqil ishlash uchun dars doirasidan tashqarida bo‘lgan narsalarni qoldiradi; talabalar bilan ishlashni individuallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, elektron darsliklar maktab o‘quvchilarining kognitiv faolligini oshirishga qaratilgan bir qator didaktik afzalliklarga ega bo‘lgan yangi interfaol o‘quv qo‘llanmalari sifatida ishlaydi. O‘quv jarayonining motivatsion jihatlari kuchaymoqda va umuman o‘quv jarayoni faollashmoqda.

Xulosa. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini sezilarli darajada diversifikatsiya qilish va paydo bo‘lgan muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi. Sinfda kompyuterdan foydalanish bolalar uchun har qanday ish shakllarini - frontal, guruh, juftlik, individual ishlarni tashkil qilish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, individual yo‘naltirilgan o‘qitish tizimi bo‘yicha ishlarni tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. O‘qituvchilar uchun mavjud raqamli materiallarning ko‘pligi har bir talaba muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun individual topshiriqlarni tanlash imkonini beradi. Talabalarga topshiriqlar darajasi va o‘qish tezligini tanlash imkoniyati beriladi.

Ish jarayonida ma‘lum bo‘ldiki, zamonaviy maktabda ishlaydigan o‘qituvchi nafaqat mavjud vositalar assortimentini va ularning didaktik maqsadini bilishi kerak. Shu bilan birga, har bir vositadan samarali foydalaning. Chunki nafaqat asosiy, balki yordamchi o‘quv vositalaridan ham to‘liq foydalanish orqaligina ingliz tilini o‘qitishda qo‘yilgan maqsadlarga erishish mumkin.

XXI asr - yuqori texnologiyalar asri. O‘qituvchilar darsda kompyuter, video va audio uskunalari, sun‘iy yo‘ldosh televideniyesi, Internet va boshqalar kabi turli xil texnik vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega. Bu esa ingliz tili darslarini yanada qiziqarli va samarali o‘tkazish, talabalarining ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi. Zero, eng yangi texnik vositalardan foydalangan holda, talabalar nafaqat ingliz tilini o‘rganishlari, balki undan to‘liq foydalanishlari mumkin, masalan, ingliz ellik tengdoshlari bilan elektron pochta orqali muloqot qilish (bu talabalarga yozishni mashq qilish imkonini beradi) va veb-kameradan (bu talabalarga gapirishni mashq qilish imkonini beradi).

Ushbu ish jarayonida ingliz tilini o‘rgatishning zamonaviy vositalaridan kompyuter, video va audio yozuvlar, televizor, internet va boshqalardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratishi aniqlandi:
Ingliz tilini o‘rganishning barcha bosqichlarida ingliz tili muhitining yetishmasligini qoplash.
Talabalarning ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish.
Ko‘rinishning muhim didaktik tamoyilini to‘liqroq amalga oshirish.
Dasturlash va nazorat qilish uchun yaxshi sharoit yaratish.
Har bir talabaning individual tipologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni o‘tkazish.
Eshitishning o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatlarini jadal shakllantirish va rivojlantirishni ta’minlash.
Barcha talabalar bilan bir vaqtning o‘zida ko‘plab faol harakatlarni, shu jumladan, nutqni ham bajaring.
Talabalarning analitik va taqlid qobiliyatlaridan maksimal darajada foydalanish, ularning ichki resurslarini to‘liqroq safarbar qilish.

Adabiyotlar:

1. Apatova N.V. Maktab ta’limida axborot texnologiyalari. - M., 2021 yil
2. Galishnikova E. M. O‘quv jarayonida interaktiv Smart doskadan foydalanish // O‘qituvchi. - 2022. - No 4. - b. 8-10
3. Gordienko G. A. Tarix va ijtimoiy fanlar darslarida test texnologiyalari tizimi // O‘qituvchi. - 2023. - No 3. - b. 9-10
4. Gorina M.V. Rus tili darslarida axborot texnologiyalari // O‘qituvchi. - 2022. - No 5. bet. 11-15
5. Denisova J.A., Denisov M.K. Til materialining multimedia taqdimoti uslubiy uslub sifatida // Maktabda ingliz tillari. - M., 2022. No 3. Bilan. 20-27
6. Eremenko V.A. Ingliz tili darslarida axborot texnologiyalarini qo‘llash // Maktabda ingliz tillari. - M., 2023. No 8 - b. 18-21
7. Zaxarova I.G. Ta’limda axborot texnologiyalari: Talabalar uchun darslik. yuqoriroq ped. darslik muassasalar. - M., 2023 yil
8. Zubov A.V. Tilshunoslikda axborot texnologiyalari. - M., 2022 yil.

5-6-SINF ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARINING TAVSIFI VA TASNIFIGA DOIR METODIK YONDASHUVLAR

*Xoliqova Ra'no Musurmon qizi,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
xoliqova@gmail.com*

Maqola o'quv topshiriqlarini metodik yondashuv asosida tuzish, nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Unda beriladigan savollarni o'quvchilarni o'ylantiradigan, fikrini aniqlashtirishga, dunyoqarashini rivojlantirishga yo'naltirish va ona tili ta'limini takomillashtirishga yaqindan yordam beradi.

Kalit so'zlar: pragmatik yondashuv, bilim, o'quv topshiriqlari, pragmatika, ko'nikma va malaka, hayotiy ko'nikmalar, savol, mashq, topshiriq, takomillashtirish.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПИСАНИЮ И КЛАССИФИКАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ В ОБУЧЕНИИ 5-6 КЛАССОВ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Статья направлена на создание учебных заданий, основанных на методическом подходе и развитии навыков разговорной речи. Задаваемые в ней вопросы заставляют учащихся думать, уточнять свои мысли, направляют их к развитию мировоззрения, помогают улучшить обучение родному языку.

Ключевые слова: прагматический подход, знания, учебные задачи, прагматика, навыки и компетенции, жизненные навыки, вопрос, упражнение, задание, совершенствование.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF LEARNING TASKS IN MOTHER TONGUE EDUCATION OF GRADES 5-6

The article is aimed at creating learning tasks based on a methodical approach and developing speaking skills. The questions asked in it make learners think, clarify their thoughts, guide them to develop their worldview, and help improve their mother tongue learning.

Keywords: pragmatic approach, knowledge, learning tasks, pragmatics, skills and competencies, life skills, question, exercise, task, improvement.

Kirish. Mamlakatimizda xalq ta'limi sohasini modernizatsiyalash moddiy-texnika bazasini mustahkamlash orqali yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishning innovasion usullarini joriy etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “umumiy ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish [2] muqobil yondashuvlarni o'rganishga va ilmiy asoslashga yo'naltirilgan amaliy tavsifdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish” [3] kabi ustuvor vazifalar belgilangan bo'lib, bu borada umumiy o'rta ta'lim tizimida davlat talablari va o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda uzviylikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda so'nggi yillarda ona tili darslarida kreativ fikrlaydigan, ona tili o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarining lingvodicistik kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirish, o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda ravon ifodalay oladigan, o'zgaralar fikrini anglaydigan barkamol shaxsni kamol toptirish, ona tili ta'lim mazmunining bosh maqsadi sifatida belgilangani, 5-6-sinf o'quvchilarining ona tili darslari asosida lingvodicistik kompetensiyalarini metodik rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilgan. Bugungi kunda mustaqil, kreativ fikrlash yoshlar tarbiyasining negizi sifatida mamlakatimizdagi qonun va farmonlar mazmunida o'z aksini topmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” Farmonida “...o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish; xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish” [4;1-b] vazifalari darslarda ona tili ta'lim mazmuni 5-6-sinf o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, ularni shaxs sifatida shakllantirishga, hayotiy faoliyatida ta'limiy-tarbiyaviy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yondashib, ongli ravishda faol ishtirokini ta'minlashga asos bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbekistonda ona tili ta’limida o‘quv topshiriqlarining turlari va vazifalarini aniqlash masalasi I.Allayorov, O.Rozikov, R.Ibragimov, B.Adizov, M.H.Mahmudov I.E.Davronovlar tomonidan ta’lim oluvchining o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, o‘quv topshiriqlari orqali o‘quvchi faolligi oshirish muammolari ham o‘rganilgan. Rus pedagoglari A.N.Leontev, J. A. Ponomarev, S.L.Rubenshteyn, avstraliyalik olim Jak Richards ingliz tilining ona tili va ikkinchi til sifatida o‘qitilishida o‘quv topshiriqlarini tadqiq qilgan. Uning o‘quv topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O.Roziqov esa o‘quv topshiriqlarini ilmiy-pedagogik tadqiqotda o‘quv materiali bilan bog‘liqligi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. Uning fikriga ko‘ra, “o‘quv topshirig‘i o‘quv maqsadlariga bog‘liq bo‘lgan o‘quv materialining o‘zgartirilgan shaklidir”. O‘qitish ehtiyojlari asosida quyidagi xususiyatlar ta’kidlanadi: 1) qurish (strukturalash) imkoniyati; 2) strukturani qurish va qayta ko‘rib chiqish; 3) o‘quv materiali shaklining mavjudligi; 4) o‘quv jarayoni bosqichlarining mutanosibligi; 5) bir vazifani boshqalarga almashtirish imkoniyati; 6) ochiq tizim; 7) bir-birini to‘ldirish; 8) bilimlarni o‘rganish va takomillashtirish usullarining talablarga mosligi; 9) o‘qitish va o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish. “Topshiriqlar insoniyat tomonidan to‘plangan tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma’naviy qadriyatlarni yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi.

Shu o‘rinda “mashq” va “topshiriq” atamalarini mohiyatan farqlash masalasida metodist M.Saidovning yondashuviga ham e’tibor qaratish lozim. Olim o‘quv materiallari sirasida o‘quv topshiriqlarini uch turga bo‘lib, ularni o‘zaro farqlaydi va, ko‘pincha, o‘qituvchilar o‘z ish faoliyatlari davomida “mashq”, “topshiriq” va “masala” tushunchalarini qorishtirib yuborishlarini ta’kidlaydi. Olim pedagogika fanlari doktori A.G‘ulomovning “mashq ham o‘quv topshirig‘ining bir shakli, ham o‘qitishning muayyan bir usuli,” degan fikriga qo‘shiladi va topshiriq mashqning bir bo‘lagi, u, asosan, mashqning shartida o‘z ifodasini topishini, topshiriq mashqqa qaraganda torroq tushunchani ifodalashini e’tirof etadi.

Ma’lumki, til darsliklarida, asosan, “mashq”, “savol” va “topshiriq” atamaları tabiiy va aniq fanlarda masala atamasi qo‘llaniladi. Ularning barchasi o‘quv topshiriqlari sirasiga kiruvchi ish turi bo‘lib, mazkur atama ayrim tadqiqotlarda o‘quv-biluv topshiriqlari deb ham talqin qilinadi.

G‘.Hamroyev til ta’limining asosiy maqsad vazifasi o‘quv topshiriqlarining mazmun-mohiyati va vazifaviy farqlanishidan kelib chiqishi, shu bois “mashq”, “savol”, “topshiriq” atamaları mazmuni va qo‘llanishi jihatidan alohida tadqiq etish zarurligi, bu o‘rinda eng keng qamrovlisi “topshiriq” bo‘lib, darslik va qo‘llanmalarda u savol va mashqni o‘z ichiga olishini ta’kidlaydi. Milliy qadriyatlar, jumladan, ona tilini mukammal bilmasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham ona tili fani nimani, qanday o‘qitish masalasi antik davrdan to bugungi kunga qadar muammo bo‘lib kelgan. Bu tabiiy hol, albatta, taraqqiyot metodikaga bog‘liq bo‘lganligi bois, zamon o‘z talabini qo‘yadi, metodika mazkur buyurtmani bajaradi. Shuning uchun ham nimani qanday o‘qitish masalasi doimiy dolzarblikka egadir. Bu borada o‘quv topshiriqlari masalasining “Ona tili” darsliklari mazmunida berilishi, ularda o‘quv topshiriqlarining vazifa jihatidan farqlanishi, o‘quv topshiriqlariga munosabat tahliliy o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir. Pragmatik yondashuvda o‘quvchi ona tili ta’limi orqali olgan bilim va ko‘nikmalari asosida hayotiy muammolarni echish, bartaraf qilish malakasiga ega bo‘lishi lozim. Shu ma’noda, muammoli o‘qitishning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi bilimlarni tayyor shaklda etkazmaydi, balki o‘qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo‘yiladi, mashg‘ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, savol va topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o‘zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy harakatni takror-takror bajarish demakdir. Bu jarayonda o‘z o‘rni bilan mashqlar ham ishtirok etadi.

Tahlil va natijalar. O‘quv topshiriqlarini bajarishda o‘quvchilarning mustaqillik darajasiga e’tibor beriladi: – bilimni, ma’lumotni ko‘paytirish uchun maxsus topshiriqlar ham beriladi; – bilimlarni turli nutq vaziyatlarida qo‘llashga o‘rgatuvchi mashq va topshiriqlar ham baravar qo‘llaniladi.

Bularning barchasi o‘quv topshiriqlar mazmuniga bog‘liq, o‘quv topshiriqlarining asosini esa bilish faoliyat turi tashkil qiladi. Bu borada I. Y. Lerner, N. M. Skatkinlarning yondashuvi hammaga ma’lum va mashhurdir. Bilish faoliyatining turi – o‘qituvchi tomonidan taklif etilgan o‘quv jadvali bo‘yicha ishlash orqali o‘quvchilar erishadigan bilish faoliyatining mustaqil darajasidir. Bu quyidagi tasnif usullarida farqlanadi: tushuntirish-illyustrativ (axborot-reseptiv); reproduktiv; muammoli taqdimot; qisman-qidiruv (xuaristik); tadqiqot. Axborot-reseptiv usulning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: bilim o‘quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etiladi; o‘qituvchi bu bilimlarni turli yo‘llar bilan idrok etishni tashkil etadi; o‘quvchilar bilimlarni idrok etish (qabul qilish) va tushunishni amalga oshiradilar, ularni xotirasida tuzatadilar. Barcha axborot manbalari (so‘z, ko‘rgazma va boshqalar.) qabul qilishda ishlatiladi va taqdimot mantig‘ini induktiv va deduktiv ravishda ishlab chiqish mumkin. O‘qituvchining boshqaruv faoliyati bilimlarni idrok qilishni

tashkil etish bilan chegaralanadi. O‘qituvchilarning o‘z o‘quvchilarini bilim olishga, fikrlashga undash quroli, ularning faoliyatini, o‘zlashtirilishini monitoring qilishda o‘lchov bu – o‘quv topshiriqlaridir.

An’anaviy ona tili ta’lim mazmunida ham o‘qitishning reproduktiv metodidan foydalaniladi. U quyidagi xususiyatlarga ega: bilim o‘quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etiladi; o‘qituvchi bilimlarni muloqot qilibgina qolmay, balki uni bayon etadi; o‘quvchilar bilimlarni ongli o‘zlashtiradilar, uni tushunadilar va eslab qoladilar. O‘zlashtirishning mezon – bilimlarni to‘g‘ri ko‘paytirish; o‘zlashtirishning zarur kuchi bilimlarni takrorlash orqali ta’minlanadi.

Bugungi darsliklarda o‘quv topshiriqlari nomlanmagan, faqat raqamlab ketilgan. Bu o‘qituvchiga ham o‘quvchiga ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. O‘quv topshiriqlari mazmunida ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rish mumkin, ammo topshiriq va savol berishda pragmatik yondashuvdan chekinish, an’anaviy shartlardan foydalanish holatlari ham ko‘zga tashlanadi.

Masalan: 6-sinf Ona tili darsligini tahlilga tortganimizda. *Berilgan matnni o‘qing. Xatboshilarni aniqlab, matnga mos sarlavha toping. Mustahkamlash.*

To‘rt-besh yoshlarimdan boshlab bu dunyoning voqea va hodisalari xotiramda qolgan. Urushdan qaytmaganlarning azalari-yu, qaytgan mayib-majruh qishloqdoshlarimning qo‘ltiqtayoqni to‘qillatib yurganlari esimda. Ocharchilik, odamlarning kunjara eganlarini ko‘p ko‘rganman. Biz oilada to‘rt o‘g‘il, to‘rt qiz o‘sganmiz. Akalarim Buxoro, Toshkent oliy o‘quv yurtlarida, til-adabiyot fakultetlarida o‘qishardi. Tabiiyki, ular ko‘tarib yurgan kitoblarning aksariyati badiiy adabiyot namunalari edi. Mening allaqachon savodim chiqqan, kitoblarni sharillatib o‘qiy olardim. Men bugungi kunda g‘oyatda ajablanib shularni eslayman. Negadir bolaligimda xotiram nihoyatda kuchli edi. Bir o‘qiganim esimda qolaverardi. Radio, televideniye yoxud boshqa tomoshalar bo‘lmaganidan keyin ermagim kitob edida. Duch kelgan narsani o‘qib, duch kelgan narsani yodlab olardim. Bu kitoblar orasida xalq dostonlari ham, Navoiy bobomiz-u Pushkindan tarjimalar ham, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon she‘riyati va yana boshqa ko‘p roman-u qissalar bo‘lard. Endi she‘rlar yoza boshlaganimda nima turtki bo‘lganini aniq bilmayman. Har holda so‘zlarni qofiyalashga ishqiboz bo‘lib qolganim esimda. Balki zerikkanimdan, balki zavqim toshib, nimanidir yozgim kelaverardi. Fikr esa yo‘q. Yozmaslikning ham iloji yo‘q. Shuning uchun ona, maktab, brigadir, Nodir kabi so‘zlarni o‘zimcha she‘rga solib, aylantirib yurardim. O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov

Matn tarkibidagi atoqli otlarni ko‘chirib yozing.

Tarjimayi hol matnidagi xatoliklarni aniqlang va ularni to‘g‘rilab, matnni ko‘chiring.

Tarjimai xol. Men 2009-yilda 10-martda Sirdaryo viloyatida Guliston shaharida tavallud topganman. Men bog‘bon oilasida tug‘ilganman. Men 2016-yilda Gulistondagi 177-maktabga o‘qishga kirdim. Hozirgi vaqtda shu maktabda yaxshi o‘qiyapman. Yashaydigan joyim: Sirdaryo viloyatida Guliston shahari Farovon ko‘chasi, 10-uy. Men matematika, adabiyot, ona tili va tarbiya fanlariga qiziqaman. Men jismoniy tarbiyani juda-juda yaxshi ko‘raman. Darsdan keyin shaxmat to‘garagiga qatnayman. Dadfam Otabekov Jamshid Abdulla o‘g‘li kasalxonada doktorlar, ayam esa Uzoqova Bahoroy Omonovna uydalar. Katta akam Abdullayev Ikrom akademik litseyda o‘qiydilar. O‘rtancha akam Abdullayev Doston 10-sinf dalar. Kichkina akam Abdullayev Haydarali 8-sinf o‘quvchisilar. Bitta singilcham bor. Oti Kamola. 2-sinfda o‘qiydi. 14 yanvar 2022-yil Abdullayev Umid 20. Uyga vazifa. O‘rganganlaringiz asosida oila a‘zolaringizdan biriga o‘z tarjimayi holini yozdiring. Xatoliklar bo‘lsa aniqlab, uni tuzatishga yordam bering. O‘qituvchingizga bu haqda og‘zaki ma’lumot bering.

1. Matn muallifi haqida qanday ma’lumotga egasiz?

2. Urush fojiasi berilgan qismni qayta o‘qing va unga munosabat bildiring.

3. Shoirning ermagi nima uchun kitob bo‘lganini izohlang. Bu sizning hayotingizga qay darajada mos?

4. Shoirning oilaviy muhiti haqida sizda qanday tasavvur paydo bo‘ldi?

5. Ushbu matnning maqsadiga ko‘ra turi qaysi?

Nima uchun bu fikrga keldingiz?

6. Matnda nechta xatboshi bor deb hisoblaysiz?

Javobingizni izohlang.

7. Matnga qanday sarlavha qo‘ydingiz? Nima uchun?

8. Matnda qo‘llangan vergullarga e’tibor bering. Nima uchun ishlatilganligini izohlang. Shu ma’noda savol va topshiriqlar ham yodlash, takroran aytib berishga ixtisoslashib qoladi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi esa ijrochilikdan ijodiy faoliyatga o‘tishni ta’minlaydi. Bugun Yangi O‘zbekistonga ijrochi emas, ijodiy tafakkur sohiblari kerak. Muammoli ta’limning ma’lum bir bosqichida o‘quvchilar hali muammolarni o‘zlari hal qila olmaydilar va shuning uchun o‘qituvchi muammoni tadqiq qilish, uning yechimini boshidan oxirigacha belgilash yo‘lini ko‘rsatadi. Bu usulda o‘quvchilar esa ishtirokchilar emas, balki kuzatuvchi bo‘lsa-da, bilib olish qiyinchiliklarini hal qilishni o‘rganadilar.

Ona tili ta’lim mazmunida qisman izlanuvchanlik ta’lim metodidan ham foydalaniladi, uning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi:

- bilim o’quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etilmaydi, ularni mustaqil ravishda chiqarish kerak;
- o’qituvchi bilimlarni xabar yoki taqdim etishni tashkil etmaydi, balki turli vositalar orqali yangi bilimlar izlanadi;
- o’qituvchi rahbarligida o’quvchilar mustaqil mulohaza yuritadilar, paydo bo’lgan muammolarini hal qiladilar, muammoli vaziyatlarni yaratadilar va hal qiladilar, tahlil qiladilar, xulosa chiqaradilar va natijada ongli ravishda mustahkam bilim hosil qiladilar.

Masalan, 6-sinf “Ona tili” darsligida *Matn bilan tanishish. Savollarga javob bering, topshirig’i ostida Zahira qo’shining uyi*” nomli matn berilgan. Matn mazmunini puxta o’rganish uchun pragmatik savollar tuzib berilgan:

1. Matnda “boshi berk ko’cha”ga o’xshatilgan inson a’zosi qaysi ekan? 2. Ayting-chi, ko’richak va appendiks bitta a’zomi? 3. Appendiks qanday a’zo, uning ko’rinishi, qayerda joylashganligi haqida ma’lumot bering. 4. Appendisitning inson salomatligidagi o’rni qanday? 5. Appendisitga zarar keltiradigan odatlar haqida gapiring. Sizda ham shunday odatlar bormi? 6. Appendisit qanday kasallik, uning belgilari haqida nimalarni bilib oldingiz? 7. Nima deb o’ylaysiz, ushbu ma’lumotlar kimlar (bolalar, kattalar) uchun yozilgan? Nima uchun bunday fikrga keldingiz.

Mazkur topshiriq o’quvchilarda so’z boyligining oshishiga, hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda yordam beradi va o’qib tushunish ko’nikmalarini rivojlantiradi, o’z fikrini to’g’ri ifodalash ko’nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ona tili ta’lim mazmunining pragmatik rivojlanishini har bir bolaning ijtimoiylashuvi nuqtayi nazaridan, ya’ni tengdoshlar o’rtasida kattalar bilan muloqot ko’nikmalarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan, ko’rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Nutqiy qobiliyatni shakllantirish muvaffaqiyati motivasion omillar va o’quvchining umumiy ta’limiy ko’nikmalarini shakllantirish darajasiga bog’liqdir. Tilshunoslik fanining asoschisi Gumbolt nutqni til mahsuli sifatida yuzaga kelishini, Do’ Sossyur esa, til nutq orqali reallashuvini ko’rsatib o’tganlar. Do’ Sossyur ijtimoiy hodisa bo’lgan tilni imkoniyat, nutqni esa yuzaga chiqadigan hodisa sifatida tilning ifoda vositalaridan foydalanilishini alohida ta’kidlaydi.

Til tashuvchisining shakllanish darajasiga ta’sir qiluvchi psixologik shartlar orasida lisoniy qobiliyat alohida ahamiyatga ega. Insonda nutqning shakllanishi faqat maktab ta’limi jarayoni bilan cheklanib qolmaydi, balki insonning butun ongli hayotida davom etadi. Ona tili ta’limida nutqiy ko’nikmalarining shakllanishi psixologik omillarga ham bog’liq bo’lib, unda nutqiy ko’nikmalar – doimiy intellektual rivojlanish: ruhiy jarayonlar (xotira – vizual va eshitish, fikrlash – mavhum va majoziy, kuzatish, tasavvur – reproduktiv va ijodiy);

– insonning ma’naviy boyligi – doimiy ma’naviy rivojlanish, axloqiy me’yorlar, avvalo, muloqot me’yoriga rioya qilish kabilarni o’zi ichiga oladi.

Bu ham didaktik, ham psixologik (ruhiy) jarayon bo’lib, jumladan, psixolog olim M.Neppning ta’kidlashicha, bola 2–3 yoshida ona tili grammatikasini egallay boshlaydi, chunki boshqa odamlarning nutqini anglab, so’zlar kombinatsiyasi va jumlar tuzilishida ongosti sezgilari orqali kodlangan obyektiv qonuniyatlarni, ko’plab ajdodlarning tajribasini qabul qiladi. Odam ongida nutqi rivojlanishi bilan bir qatorda, ongostida mumkin bo’lgan harakatlarning ichki rejasi tuziladi, muayyan vaziyatda amalga oshiriladigan harakatlar modellari yaratiladi.

L.S.Vgotskiy, I.Ya.Zimnyaya, A.A.Leontev, S.L.Rubinshteynlarning psixologik tadqiqotlari tahlili til tashuvchisini shakllantirishning muvaffaqiyati ona tilining kommunikativ rivojlanish darajasiga bog’liqligi haqida gapirishga imkon beradi. I.Ya.Zimnyayaning fikricha, “Ona tilining kommunikativ rivojlanishi”ni ta’minlaydigan murakkab ko’p qirrali hodisa sifatida ko’rib chiqish kerak:

- lug’at miqdori (leksik minimum);
- nutqiy malakalarni egallashning mohirlik darajasi;
- fikrini ongli ravishda izchil bayon qila olish qobiliyati suhbatdoshining replikalariga munosib javob bera olish, eshitganlariga munosabat bildirish ko’rsatkichlariga ega bo’lgan og’zaki muloqot shakllarini bilish darajasi;

- matnni o’qish sur’ati darajasi;
- yozma nutq ko’nikmalarining shakllanish darajasi;
- kognitiv qiziqishlarning shakllanish darajasi;
- umumiy dunyoqarash darajasi.

Muloqot qilish uchun zarur bo’ladigan kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

- til kompetensiyasi;
- nutq kompetensiyasi;

- pragmatik kompetensiya;
- kommunikativ kompetensiya.

Bugungi kunda umumiy oʻrta taʼlimda ona tili taʼlim mazmunida amaliy nutq koʻnikmalarini rivojlantirishning ustuvor ahamiyat kasb etishi, nutqiy kompetensiyalar tarkibiga pragmatik kompetensiyaning ham kiritilishi 5-6-sinf oʻquvchilarida maktab taʼlimidan boshlab, nutq vaziyatiga mos ravishda soʻzlash koʻnikmalarini, dialog, poliloglarda muloqot ishtirokchisiga aylanish, suhbatdoshlar bilan polemikaga kira olish va oʻz fikrini asoslay olish kompetentligini tarbiyalab borishni taqozo qiladi.

Davlat taʼlim standartlari mazmunida ijodiy tafakkur sohiblarini tayyorlash, oʻquvchini mustaqil, ijodiy fikrlashga oʻrgatish vazifasi ham mavjud. Shu maʼnoda zamonaviy dars qanday tashkil etilishi, oʻqituvchi oʻz oʻquvchilari bilan qanday muloqot qilishi, qanday topshiriq va savollar berish asosiy masala hisoblanadi. Bunday zamonaviy dars javob berishi kerak boʻlgan umumiy talablar quyidagilardan iborat:

1. Eng yangi ilmiy yutuqlardan, eng yaxshi pedagogik amaliyotdan foydalanib, taʼlim jarayonini savol-javob asosida dars tashkil qilish.

2. Darsni oʻquv topshiriqlaridan oʻrinli va maqsadli foydalangan holda amalga oshirish.

3. Oʻquvchilarning bilish faoliyati uchun tegishli boʻlgan barcha shart-sharoitlarni yaratish, ularning qiziqishlari, mayllari va ehtiyojlarini hisobga olib matnga yoki mavzuga oʻquv topshiriqlari ishlab chiqish.

4. Savol va topshiriqlar tuzishda fanlararo bogʻlanishlarni eʼtiborda tutish.

5. Ilgari egallangan bilim va malakalar bilan bogʻlanish, oʻquvchilarning erishgan bilim darajalariga tayangan holda takomillashtiruvchi mashq va topshiriqlar berish.

6. Shaxsning barcha muloqot uchun zarur boʻlgan barcha nutqiy malakalarini rivojlantirish, natijalariga koʻra ragʻbatlantirish va faollashtirish.

7. Oʻquv topshiriqlarining barcha turlari orqali nutqning barcha bosqichlarida mantiqiy va emosionalligi mezonlarini hisobga olish.

8. Oʻquv topshiriqlari bilan ishlashda taʼlim resurslaridan samarali foydalanish.

9. Oʻquv topshiriqlarini oʻquvchilarning hayoti, faoliyati, shaxsiy tajribasi bilan bogʻlash.

10. Oʻquv topshiriqlari bilan ishlashda ijodiy tafakkur va amaliyotda kerak boʻladigan bilim, koʻnikma hamda malakalarni shakllantirishni koʻzda tutish.

11. Oʻquv topshiriqlari oʻquvchida bilim olish, fikrlash, nutqiy koʻnikmalarni egallashdan tashqari, oʻzlashtirilganlarni tahlil qilish, tashxislash, loyihalash va rejalashtirish vazifasini ham nazarda tutishi kerak.

Maʼlumki, har bir dars uch maqsadga erishishga qaratilgan: taʼlimiy-oʻrgatish, tarbiyalash va rivojlantirish. Ona tili taʼlimida, asosan, grammatik bilimlarni rivojlantirish nazarda tutildi. Toʻgʻri, grammatikasiz dars ham, darslik ham boʻlmaydi, biroq meʼyorida boʻlishi kerak. Til oʻrganishni murakkab jarayonga aylantirib qoʻymaslik, kabi malakalar alohida eʼtibor berish, nega ona tili oʻqituvchilarning bilimi past baholanayotganligini tekshirib koʻrish lozim, chunki bilim koʻnikma va malakalar notoʻgʻri oʻlchanayotgan boʻlishi mumkin. Maktab oʻqituvchisidan til nazariyasi – qonuniyatlar soʻralmaydi, aslida olimlar ham tilshunoslikning kichkina bir sohasini biladi xolos. Oʻqituvchidan lingvistikaning hamma sohasini bilishni talab qilish notoʻgʻri, albatta. Bu oʻquv jarayoniga, oʻquvchilarga salbiy taʼsir etadi.

Grammatika qoidalar emas, ona tilida matn bilan ishlashga oʻtish, soʻzning matndagi maʼno tovlanishlarini, talaffuzi va yozilishini, matn muallifi aslida nima demoqchiligini anglashga olib boruvchi savol va topshiriqlar tizimini yaratish, oʻquvchining adabiyotga mehr qoʻyishini taʼminlaydi, turli nutq vaziyatiga xos boʻlgan matnlar mazmuni, kerakli maʼlumotni angalaydi, ona tilining ifoda imkoniyatlarini his etadi.

Maktabda 5-6-sinf oʻquvchilarini oʻz ona tilida gapirishi, ularning bemalol tinglab tushunishi eʼtiborga olinsa, 0 darajadan shakllantiriladigan koʻnikmalar faqat oʻqish va yozish boʻlib qoladi. 5-sinfga kelgan oʻquvchi gapirish, oʻqish, tinglab tushunish va yozish koʻnikmasiga maʼlum maʼnoda ega, faqat u bilan ishlash lozim.

Tinglab tushunish, oʻqib tushunish, gapirish va yozish koʻnikmalari biror chet tilini oʻqitishda asos boʻlib xizmat qilishi mumkin, zero oʻzbek oʻquvchilari rus yoki ingliz tilida mazkur koʻnikmalarga ega boʻlishmaydi, dars davomida oʻzlashtiradi. Ammo ona tili taʼlimida bugun oʻquvchilar egallashi lozim boʻlgan nutqiy koʻnikmalarni aniqlab olish muammosi ham bor. Bugungi kunda ona tilida ham chet tili oʻqitishga qoʻyiladigan nutqiy talablar qoʻllanilmoqda, biroq bu kutilgan samarani bermaydi, bizningcha. Tilning tashuvchisi sifatida eshitib tushuna oladigan, oʻqiy oladigan, gapira oladigan, yoza oladigan oʻquvchiga endi eshitgan xabarni, maʼlumotni (audio, video shakldagi qoʻshiq, sheʼr, gʻazal, savol) anglash; oʻqigan matnidagi mazmunini fahmlash; qabul qilgan maʼlumotlari asosida adabiy tilda ravon nutq soʻzlash va oʻz munosabatini mazmunli yozib bera olish (insho) talablarini qoʻyish kerak. Bunday koʻnikmalarni rivojlantirish, turgan gapki, oʻquv topshiriqlarni jiddiy isloh qilishni talab etadi. Metodikaning eng kichik unsurlaridan biri boʻlgan oʻquv topshiriqlari ona tili taʼlimini toʻgʻri yoʻlga olib chiquvchi muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi.

6-sinf o‘quvchilarga kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quv topshiriqlari ishlab chiqishda hamon foydalanilayotgan namunalardan keltirish mumkin:

T/r	O‘quv topshiriqlari
1.	Berilgan gapdagi til undoshlarini aniqlang.
2.	Qaysi gaplarda til orqa undoshlari qo‘llangan?
3.	Quyidagi gaplardan lug‘aviy shakl yasovchi qo‘shimchalarni ajrating.
4.	Tilshunoslikning qanday bo‘limlari borligini ayting.
5.	Quyidagi gaplardan sodda tub so‘zlarni ajrating.
6.	Berilgan gaplarni so‘z turkumlariga ajrating.
7.	Qaratqich aniqlovchili gaplarni belgilang.
8.	Moslashuvli so‘z birikmalarni aniqlang.
9.	Qaysi qatorda shaxs otlari berilgan?
10.	Noto‘g‘ri yozilgan so‘zlar qatorini toping.

Pragmatik yondashuv asosida o‘quv topshiriqlari o‘quvchida zarur nutqiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi, eng muhimi, baholashga qulayligi bilan ajralib turadi:

T/r	Pragmatik o‘quv topshiriqlari
1.	Berilgan so‘zlarni talaffuz qiling.
2.	Bo‘sh qoldirilgan kataklarni so‘zlar bilan to‘ldiring.
3.	Rasmni nomlang.
4.	Jumlani to‘ldiring.
5.	Mavzuga mos bo‘lmagan so‘zni ajrating.
6.	Ma‘nodoshi bilan almashiring.
7.	Berilgan so‘zlarga zid ma‘noli so‘zlar keltiring.
8.	Savollarga javob bering.
9.	Notanish so‘zlarni ajrating.
10.	Mos kelmaydigan jumlani aniqlang.

Xalqaro baholash dasturlarida o‘quvchilarning, asosan, o‘qish savodxonligi tekshirib ko‘riladi, bunda barcha topshiriqlar pragmatik yondashuvda matnga asoslangan bo‘ladi:

T/r	Pragmatik o‘quv topshiriqlari
1.	Berilgan so‘zlarni talaffuz qiling.
2.	Bo‘sh qoldirilgan kataklarni so‘zlar bilan to‘ldiring.
3.	Rasmni nomlang.
4.	Jumlani to‘ldiring.
5.	Mavzuga mos bo‘lmagan so‘zni ajrating.

Xulosa. Umuman, o‘quv topshiriqlarini metodik yondashuv asosida tuzish nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga mo‘ljallab ishlab chiqish, beriladigan savollarni o‘quvchini o‘ylantiradigan, fikrini aniqlashtirishga, dunyoqarashini rivojlantirishga yo‘naltirish ona tili ta‘limini takomillashtirishga yaqindan yordam beradi. Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, bevosita o‘quv topshiriqlarni takomillashtirish masalasi alohida tadqiqot obyekti sifatida atroflicha o‘rganilishi kerak. Tahlillarimiz ona tili ta‘lim mazmunidagi islohotlar ko‘p jihatdan aynan o‘quv topshiriqlarining qanday qo‘yilishiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatmoqda.

Adabiyotlar:

1. Джон Дьюи. Общество и его проблемы – Перевод с английского: И. И. Мюрберг, А. Б. Толстов, Е. Н. Косилова. – М., 2002.
2. Аллаёров И.А. Дидактические основы активного обучения. Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. –Т.: 1994. -44 с.;
3. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. - Москва: Педагогика, 1976. -416 С.
4. <https://www.professorjackrichards.com/mother-tongue-teaching-vs-foreign-language-teaching/>
5. Давронов, И. Е. Некоторые аспекты интерпретации понятий “задание” и “упражнение” / И. Е. Давронов. Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2012. – № 8 (43). – С. 323–326.
6. Леонтьев А. Проблемы развития психики.–М.: Педагогика, 1972. – 576 с.

7. Розиков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с.
8. Rozikov O.R. va boshqalar. Didaktika. – T.: Fan, 1997. – 256 b.
9. Saidov M. O‘zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta’limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref.TDPU. –Toshkent, 2000. – 25 b.
10. Hamroev G‘. Ona tilidan o‘quv topshiriqlari tuzish metodikasi. Monografiya. Toshkent, 2021. 154 b.
11. Namroyev G‘. Ona tili o‘qitishning samarali usullari. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. –T.: Bayoz. 2018. 18-b.
12. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
13. Ona tili: 6-sinfi uchun darslik / I. Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov Sh. Tursunov, N. Hakimova, M. Siddiqov. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi. 2022.- 24-b
14. Гумбольдт В. О мышлении и речи // В. Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984.
15. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. М., Прогресс, 1977. С. 52–53.
16. Непп М., Холл Д. Невербальное общение. Мимика, жесты, движения, позы и их значения – М., 2007. –512 с.
17. Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход в обучении как фактор гуманизации образования // Русский язык за рубежом. 1991. -№ 3. - С. 91-95.
18. Kompetension yondashuvga asoslangan Davlat ta’lim standarti. – Toshkent. 2017.

**ПОВЫШЕНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ
СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ**

*Мухамеджанова Ситорабегим Джамолитдиновна,
доцент кафедры “Узбекский и иностранные языки”
Бухарского инженерно-технологического института
sitoramukhamedjanova@gmail.com*

В этой статье обсуждается важность развития межкультурной компетентности среди студентов-медиков с помощью английского языка для специальных целей (ESP). В современном взаимосвязанном мире эффективная коммуникация через культурные границы имеет важное значение, особенно в здравоохранении, где поставщики часто взаимодействуют с различными группами населения.

***Ключевые слова:** ESP, межкультурная компетентность, английский язык, студенты-медики, коммуникация.*

**INGLIZ TILI MAXSUS MAQSADLARNING MADANIYATLARARO
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING GLOBAL INTEGRATSIA YASI
TIBBIYOT TALABALARI MISOLIDA**

Ushbu maqolada maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) orqali tibbiyot talabalari o'rtasida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Bugungi o'zaro bog'langan dunyoda madaniy chegaralar bo'ylab samarali muloqot, muhim ahamiyatga ega, ayniqsa sog'liqni saqlash sohasida.

***Kalit so'zlar:** ESP, madaniyatlararo kompetensiya, ingliz tili, tibbiyot talabalari, muloqot.*

**IMPROVING INTERCULTURAL COMPETENCE IN ESP FOR GLOBAL INTEGRATION
ON THE EXAMPLE OF MEDICAL STUDENTS**

This article discusses the significance of developing intercultural competence among medical students through English for Specific Purposes (ESP). In today's interconnected world, effective communication across cultural boundaries is essential, especially in healthcare, where providers frequently engage with diverse populations.

***Key words:** ESP, intercultural competence, English language, medical students, communication.*

Введение. В условиях всё более глобализирующегося мира способность эффективно общаться между культурами становится существенной, особенно, в таких профессиях, как медицина. Студенты-медики, которые являются будущими поставщиками медицинских услуг, должны взаимодействовать с различными группами населения и сотрудничать с зарубежными коллегами. Это требует повышения межкультурной компетентности, которую можно развивать с помощью английского языка для специальных целей (ESP), адаптированного для медицинских контекстов. В этой статье рассматриваются методологии повышения межкультурной компетентности в медицинском образовании, подчёркивая роль ESP в содействии глобальной интеграции.

Межкультурная компетентность относится к способности эффективно и надлежащим образом общаться и взаимодействовать с людьми из разных культурных слоев. Согласно Диедофф (Deardorff), межкультурная компетентность подразумевает отношения, знания и навыки, которые позволяют людям ориентироваться в сложностях культурных взаимодействий [5]. Эта компетентность жизненно важна в здравоохранении, где практикующие врачи часто обслуживают пациентов из разных этнических, культурных и языковых слоев.

Объекты и методы исследования. Поставщики медицинских услуг сталкиваются с уникальными проблемами в межкультурной коммуникации из-за культурно-чувствительного характера медицинской помощи, которая часто включает в себя понимание различных убеждений, практик и стилей общения в отношении здоровья [3]. Таким образом, повышение межкультурной компетентности среди студентов-медиков не только улучшает уход за пациентами, но и готовит будущих практикующих врачей к работе в глобализованных контекстах здравоохранения.

ESP (English for Specific Purposes) - это специализированный подход к языковому образованию, который фокусируется на развитии навыков общения, соответствующих конкретным областям, таким как медицина. Хатчинсон и Уотерс (Hutchinson and Waters) определяют ESP как подход к преподаванию языка, в котором содержание и методы адаптированы к потребностям конкретных учащихся [8]. Для студентов-медиков это означает изучение продвинутой медицинской терминологии, навыков взаимодействия с пациентами и междисциплинарного сотрудничества на английском языке, который является преобладающим лингва франка (lingua franca)¹ во многих научных и медицинских контекстах [10].

Данный процесс приводит к тому, что современное вузовское образование должно содействовать развитию межкультурной компетенции, усвоению студентами знаний о других культурах, о многообразии культур не только в филологических вузах, но и в нефилологических [1]. Как указывается в работе Н.В.Лактионовой: “Межкультурная компетенция является одной из важных составляющих профессиональной культуры будущего специалиста, поэтому одним из направлений вузовской профессиональной подготовки должно стать формирование и повышение межкультурной компетенции студентов” [2]. Проблем теории и практики формирования межкультурной компетенции в аспекте обучения студентов профессиональному иноязычному общению в нефилологических вузах, в частности, не изученностью их с позиций информационного (семантического) подхода, то есть эффективностью коммуникации передаваемой адресатом и прагматического подхода, где результативность коммуникации определяется адекватностью реакции со стороны адресата, а также необходимостью подготовки профессионально компетентных кадров, обладающих способностью уменьшения культурного барьера для успешного взаимодействия [13].

Методология исследования. Для эффективного повышения межкультурной компетентности в рамках ESP-программ медицинского образования можно использовать несколько стратегий:

1. Анализ потребностей (Needs Analysis): Понимание конкретных потребностей студентов-медиков имеет основополагающее значение. Проведение тщательного анализа потребностей помогает преподавателям определить языковые и межкультурные навыки, необходимые студентам для успеха в глобальной среде здравоохранения. Согласно Маккею и Маунтфорду (Mackay and Mountford) [12], анализ потребностей включает изучение целевой ситуации (что студентам нужно для эффективной коммуникации) и ситуации обучения (как студенты будут осваивать эти навыки). Адаптация курсов на основе этого анализа гарантирует, что студенты приобретут соответствующие навыки и знания

2. Интеграция культурного содержания (Integrating Cultural Content): Культурные нюансы существенно влияют на взаимодействие пациента и поставщика услуг. Включение культурного содержания в учебную программу ESP помогает студентам-медикам понимать и ценить различные практики и убеждения в области здравоохранения. Например, обсуждения того, как разные культуры воспринимают здоровье, болезнь и лечение, могут привести к более эффективному общению с пациентами [11]. Сценарии ролевых игр различных взаимодействий пациентов позволяют студентам практиковать культурно-чувствительное общение в безопасной среде.

3. Подходы к совместному обучению (Collaborative Learning Approaches): Создание возможностей для совместного обучения может способствовать межкультурной компетентности. Групповые проекты, тематические исследования и сценарии проблемного обучения могут способствовать взаимодействию студентов со сверстниками из разных слоев общества, улучшая их понимание различных культурных перспектив. По мнению Д.Джонсона и Р.Джонсона (D.Johnson and R.Johnson), методы совместного обучения улучшают академические достижения и поощряют позитивные межгрупповые отношения, и то и другое необходимо для межкультурной компетентности [9].

4. Опытное обучение (Experiential Learning): Возможности экспериментального обучения, такие как клинические стажировки в многокультурных условиях, предоставляют студентам-медикам бесценный реальный опыт [7]. Взаимодействие с пациентами из разных культур позволяет студентам практиковать свои навыки межличностного общения и адаптировать свои стратегии общения к различным контекстам. Кроме того, проекты по обучению служению, которые связывают студентов с местными сообществами, могут углубить их понимание глобальных различий в здравоохранении и способствовать культурному смирению [4].

¹ Лингва франка (итал. lingua franca «франкский язык») — язык или диалект, систематически используемый для коммуникации между людьми Viacheslav A. Chirikba, «The problem of the Caucasian Sprachbund» in Pieter Muysken, ed., From Linguistic Areas to Areal Linguistics, 2008, p. 31.

5. Развитие языковых навыков (Language Proficiency Development): Знание языка имеет решающее значение для эффективной межкультурной коммуникации. Учебные программы ESP должны включать компоненты, направленные на улучшение навыков английского языка, необходимых в медицинской сфере. Это включает в себя развитие компетенций в чтении медицинской литературы, написании клинических отчетов и участии в междисциплинарных дискуссиях [6].

Анализ и результаты. Несмотря на явные преимущества интеграции межкультурной компетентности в программы ESP, сохраняется ряд проблем.

❖ **Интеграция учебной программы.** Одним из препятствий является интеграция обучения межкультурной компетентности в существующие медицинские учебные программы. Преподавательский состав может не иметь необходимой подготовки или ресурсов для эффективного обучения этим навыкам [14]. Программы повышения квалификации преподавателей могут устранить этот пробел, снабдив преподавателей стратегиями включения межкультурного обучения в свои курсы.

❖ **Оценка межкультурных навыков.** Оценка межкультурной компетентности остается сложной задачей, поскольку сложно количественно оценить субъективный опыт и навыки [3]. Разработка соответствующих инструментов оценки, которые измеряют рост межкультурной компетентности учащихся посредством формирующих оценок, размышлений и обратной связи со сверстниками, имеет важное значение для обеспечения того, чтобы эти навыки развивались.

❖ **Сопrotивление изменениям.** Внедрение новых методологий часто может столкнуться с сопротивлением. Заинтересованные стороны могут подвергать сомнению актуальность или необходимость этих компетенций, подчеркивая важность доказательных практик, иллюстрирующих преимущества интеграции межкультурной компетентности в медицинское обучение.

Выводы. Повышение межкультурной компетентности посредством английского языка для специальных целей в медицинском образовании имеет важное значение для подготовки будущих поставщиков медицинских услуг к все более взаимосвязанному миру. Внедряя адаптированные учебные программы, которые подчеркивают культурное понимание, совместное обучение и экспериментальные возможности, студенты-медики могут развивать навыки, необходимые для преодоления сложностей ухода за пациентами в различных условиях. Поскольку глобализация продолжает влиять на здравоохранение, укрепление межкультурной компетентности будет иметь решающее значение для улучшения результатов в области здравоохранения и обеспечения равноправного ухода за всеми пациентами, независимо от их культурного происхождения.

Литература:

1. Исроилова Д.М. Методы формирования межкультурной компетенции в современном инновационном процессе обучения студентов нефилологических вузов. // Научный вестник. ФерГУ. 2021/1 стр. 238-241.
2. Лактионова Н. В. Повышение межкультурной компетенции студентов. – Белгород, 2016.
3. Bennett, M. J. (2009). Towards a Developmental Model of Intercultural Awareness. In H. K. Triandis, M. J. Bennett, & J. M. R. MacDonald (Eds.), *Handbook of cultural psychology* (pp. 906–929). Guilford Press.
4. Davis, T. A., Adams, K., & Davis, C. (2010). Promoting Cultural Competence in Healthcare: A Case Study of Service Learning. // *Journal of Education and Training Studies*, 5(2), 22-30.
5. Deardorff, D. K. (2006). Assessment of Intercultural Competence. // *New Directions for Institutional Research*, 2012(7), 65-78.
6. Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
7. Fitzgerald, M., Stewart, C., & Grice, J. (2012). Experiential Learning for Medical Students: Innovations in Community Engagement. // *Medical Teacher*, 34(2), 111-118.
8. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.
9. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning. // *Educational Psychologist*, 44(4), 215-226.
10. Katz, A. R., et al. (2011). A National Study of Cultural Competence Training in Medical Education. // *Academic Medicine*, 86(8), 961-968.
11. Leininger, M. M. (2006). Culture Care Diversity and Universality Theory. In M.M. Leininger & M. McFarland (Eds.), *Culture Care Diversity and Universality: A Theory of Nursing* (pp. 5-25). Jones and Bartlett Publishers.

12. Mackay, R., & Mountford, A. (1978). *English for Specific Purposes: A Case Study Approach*. // Modern English Publications.

13. S.Dj. Mukhamedjanova. Integrative approach in the process of teaching English language at medical universities. “Nofilologik yoʻnalishlarda chet tilini oʻqitishning dolzarb muammolari” respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Andijon, 2024. P. 34-38.

14. Schmidt, H. G., et al. (2011). The Integration of Cultural Competence into Medical Education: A Curriculum- and Faculty Development Model. *Medical Teacher*, 33(7), p. 407-416.

**BOSHLANG‘ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA SO‘Z TURKUMLARIGA OID
MASHG‘ULOTLAR USTIDA ISHLASH ORQALI IMLOVIY SAVODXONLIGINI
TAKOMILLASHTIRISH USULLARI**

*Voxidova Muqaddas Rasuljon qizi,
Oriental universiteti Uzluksiz ta’lim
pedagogikasi kafedrasida dotsenti v.b.
muqaddasfarangiz91@gmail.com*

Paralimpiyada qo‘mitasi dotsenti v.v.b. X.Malikova taqrizi asosida

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinfi o‘qituvchilarining ona tili darslarida imlo savodxonligini takomillashtirishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqish. O‘qituvchi o‘quvchilar qaysi mavzuni o‘rganmasin, nazariy bilimlarini qo‘llashga ko‘proq e’tibor qaratishi kerak. Dastur hajmida har bir so‘f mavzuni o‘rgatib, unga ko‘niktirib, o‘sha ishlar yordamida ishonchini shakllantirib, ongini rivojlantiramiz. Bolaga berilgan grammatik tushuncha asosan mavhum bo‘lgani uchun darsning ko‘rgazmali bo‘lishi shart hisoblanadi. Jumladan, dars maqsadiga muvofiq texnik qurollar, rasmlar, jadvallar, kartotekalardan foydalanish darsning samarali o‘tishining asosiy shartlaridan biridir.

***Kalit so‘zlari:** so‘z birikmalari, imlo, sifat, fe‘l, fonetik, morfologik, orfografik, boshlang‘ich sinfi, ko‘nikma, leksik-grammatik, gap.*

**ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ПУТЁМ РАБОТЫ НАД
СЛОВАРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССАХ**

В данной статье разработаны предложения и рекомендации по повышению орфографической грамотности на уроках родного языка будущих учителей начальных классов. Преподавателю следует уделять больше внимания применению теоретических знаний по любому предмету, который изучают ученики. В рамках программы мы обучаем каждому предусмотренному предмету, привыкаем к нему, укрепляем уверенность и развиваем сознание с помощью этих занятий. Поскольку грамматическое понятие, данное ребёнку, по большей части абстрактно, то урок должен быть демонстративным. В частности, использование технических средств, рисунков, таблиц, карточек в соответствии с целью урока является одним из главных условий эффективного прохождения урока.

***Ключевые слова:** словарный запас, орфография, прилагательное, глагол, фонетический, морфологический, орфографический, начальный класс, навык, лексико-грамматический, предложение.*

**METHODS FOR IMPROVING SPELLING LITERACY IN PRIMARY SCHOOL NATIVE
LANGUAGE CLASSES BY WORKING ON WORD GROUP ACTIVITIES**

This article develops proposals and recommendations for improving spelling literacy in native language lessons for future primary school teachers. The teacher should pay more attention to the application of theoretical knowledge, regardless of the topic that students study. We teach each pure topic in the program, accustom them to it, and with the help of those works, we form their confidence and develop their minds. Since the grammatical concept given to the child is mainly abstract, it is necessary that the lesson be demonstrative. In particular, the use of technical tools, pictures, tables, and card files in accordance with the purpose of the lesson is one of the main conditions for the effective conduct of the lesson.

***Key words:** word combinations, spelling, adjective, verb, phonetic, morphological, orthographic, primary school, skill, lexical-grammatical, sentence.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida davlat tili bo‘lgan o‘zbek tilining dunyoviy miqyosdagi o‘rnini mustahkamlash, umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari va o‘quvchilar savodxonligini takomillashtirish, ta’limning keyingi bosqichlarida davlat tilida ta’limni davom ettirish uchun keng imkoniyatlar eshigini ochib beradi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida umumiy o‘rta ta’lim sifatini takomillashtirish, yosh avlodning ijodkorlik va intellektual potensialini qo‘llab-quvvatlash va

amalgaga oshirish hamda ruhiy va aqliy jihatdan rivojlangan, erkin fikrlovchi, vatanga sodiq, mustahkam hayotiy dunyo-qarashga ega yoshlarni tarbiyalashda ona tili o‘qitishni takomillashtirish ham nazarda tutilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). So‘nggi yillarda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ona tili o‘qitish metodikasi xususan, og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, imlo savodxonligi bo‘yicha bir qancha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, respublikamizda boshlang‘ich sinf ona tili o‘qitish metodikasi bo‘yicha T.G‘afforova, A.Umarov, R.Joldasov, S.Jarsonov, H.Baqieva, E.Berdimuratov, N.A.Urumbaev, N.Bekniyazova, A.Nauruzbaeva, S.Tajbenova, A.Sultanova, M.Asqarova A.Najimovalarning ilmiy ishlarida hamda rivojlangan chet davlatlarning tilshunoslikka, til o‘qitish metodikasiga oid ilg‘or tajribalari aks etgan fan va zamonaviy axborot texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari dolzarb muammo sifatida tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ishda pedagogik kuzatuv, ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, savolnoma, suhbat, umumlashtirish, tajriba-sinov, matematik statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini fonetik, morfologik, stilistik, punktuatsion va husnixatga oid grammatik tushunchalar, ijodiy mashqlar yordamida imloviy savodxonlikni rivojlantirish metodikasi ona tili ta‘limi jarayonida foydalanishga tavsiya etilgan.

Boshlang‘ich sinflarda so‘z birikmalari ustida ishlash leksik-grammatik belgilar asosida tuziladi. So‘z birikmalari ustida ishlashga asoslangan so‘zlarning grammatik affikslari (ko‘plik, mansublik, kelishik, tuslanish) gap ichida qo‘llanilishini ko‘radi. Shu bilan birga, adabiy tilimizning turli me‘yorlari bilan tanishish ularning nutq madaniyati rivojiga ta‘sir qiladi.

So‘z birikmalarini o‘rganishda har qanday ish turida so‘zlarning fonetik va morfologik tuzilishi bilan ishlash kerak. Bu holat, o‘z navbatida, ko‘pgina orfografik qoidalarning buzishiga sabab bo‘ladi, bunday holat o‘quvchilarning imloviy hushyorligini oshiradi.

So‘z birikmalari ustida ishlash qiyinligini yodda tutgan holda, u savod o‘rgatish davridagi faoliyatiga to‘xtalib, boshlang‘ich sinfning birinchi sinfida ham so‘z birikmasi ustida ishlashni davom ettiradi. So‘zlarga savol qo‘yish orqali so‘z turlari bilan ishlaydi. Bu amaliy jihatdan keyingi ish jarayoni bilan bog‘liq. Ana shunday amaliy tayyorgarlikdan so‘ng, predmet nomini, shaklini, harakatini ifodalovchi so‘zlar ustida ishlash, so‘zlarni dastlabki tasniflash ustida ishlaydi. Bu so‘z birikmalari ustida ishlashning dastlabki bosqichi sifatida qaraladi.

Imlo ko‘nikmalarini to‘g‘ri mashq qilish kerak. Buning uchun to‘g‘ri yozishga o‘rgatish til xususiyatlari va grammatikasini o‘rganishni talab qiladi. Maktabda grammatika o‘qitish yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, o‘quvchilarning savodxonligi oshadi. To‘g‘ri yozishga o‘rgatish grammatikaga asoslanishi kerak bo‘lsa, avvalo, hammaga ma‘lum bo‘lgan imlo qoidalari bilan bog‘liq bo‘lgan grammatik hodisalarni ongli ravishda o‘rgatish, keyin esa ularni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish kerak. Qoidani yodlash shart emas, uni bilish kerak, uning ma‘nosini tushunmasdan yodlab olingan qoida foyda bermaydi. Agar shunday bo‘lsa, o‘qituvchidan aniq va tushunarli tushuntirish talab qilinadi, o‘quvchilar esa bu qoidalarni ongli ravishda o‘rganishlari kerak.

Imlo mashqlarini bajarish vazifasi oson, e‘tibordan chetda qoldirilmasligi kerak, - bolalarning topshirilgan ishni bajaraganligini tekshirishdan tashqari, ular topshirilgan ishni qanday o‘rganganliklarini ham aniqlash kerak. Shu maqsadda o‘qituvchi bolalarni mustaqil ishini tekshirish uchun doskaga olib chiqadi, mavzuga oid misollar keltiradi, yangi misollar topadi, aniq savol va mashqlar beradi. Bunday usullar bolalarni o‘z ishiga mas‘uliyatli bo‘lishga o‘rgatadi, ularga vazifani kerakli darajada bajarish o‘rniga tushunish va ongli ravishda bajarishga imkon beradi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan barcha fan darslarida shu fanga oid tushunchalardan foydalaniladi.

Yuqorida ta‘kidlanganidek, o‘zbek tilidagi so‘zlarning ma‘nosiga ko‘ra predmet, shaxs, joy, belgi, harakat, tushunchalarning nomlarini o‘rgatmasdan, ularning nutqdagi o‘zaro bog‘lanishlarida fikr bildirish uchun xizmat qiladigan ongli o‘zlashtirishni ta‘minlab bo‘lmaydi.

So‘zlovchi ularni o‘z fikrining mazmuniga muvofiq qo‘llaydi. Bu jarayonda so‘z shakllarida turli o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Ular og‘zaki va yozma nutqda turli uslub va imlo xatolariga sabab bo‘ladi. Masalan, go‘zal narsalarning belgisi och qizil, to‘q qizil yoki qip-qizil rangda aks ettiriladi.

O‘quvchi “qizil” so‘zini qizil lola shaklida ajratib yozadi, lekin negadir “qip-qizil” so‘zini chiziqcha va “to‘q qizil” so‘zini qanday yozishni bilmaydi. Bu so‘zlar o‘z-o‘zidan qoidali ta‘rifni talab qiladi. Shuni hisobga olib, so‘zlarni guruhlariga (so‘z turkumlariga) bo‘lib o‘rgatish, har bir guruhdagi so‘zlarning boshqa so‘zlarga nisbatan shakl o‘zgarishlarini ko‘rsatish va bu o‘zgarishlarning og‘zaki va yozma nutqdagi holatiga to‘xtalib o‘tish o‘quvchilarga so‘z ma‘nolarini, imloni va stilistik foydalanishni ongli va muvaffaqiyatli o‘zlashtirishni ta‘minlaydi.

Bir turkumdagi sifat soʻzlar turli shakl va maʼnolarga ega. Boshlangʻich sinflarda ona tili darslarida matnlar asosida sifatning maʼno turlari, oʻtish maʼnolari, talaffuzi va imlosi ustida ishlash orqali oʻquvchilarning soʻz boyligi boyib, bogʻlangan nutqi rivojlantiriladi, imlo savodxonligi koʻnikmalari shakllantiriladi.

Sifat boʻyicha amalga oshirilayotgan barcha taʼlimiy ishlar tahlillar asosida amalga oshiriladi. Xususan, imlo savodxonligiga qaratilgan vazifalar ilmiylik, uzviylik va uzluksizlik tamoyili nuqtai nazaridan mukammallikni taqozo etadi.

1-4-sinf “Ona tili” darslarida sifatning maʼnosi va maʼnoviy munosabatiga koʻra guruhlariga ajratish, kichik va qoʻsh maʼnolarini aniqlash, belgilarning tovush tarkibidagi oʻzgarishlarni oshirish va kamaytirish belgilari orqali tushunish, belgilarning tovush tarkibidagi oʻzgarishlarni oʻrganish va soʻzlarning talaffuzi va imlosi ustida ishlash. Masalan, beparvo, ilojsiz, gʻamgin, gʻazablangan, umidsiz, chorasiz, (sovuq, egri, boy, yumshoq, aqlli, shivirlash, toʻgʻri, issiq, kambagʻal, qattiq, ahmoq, ziqna (maʼnoli sifatlarini guruhlariga ajratish), badiiy, sezgir, katta, ziqna, xushchaqchaq, epchil, aqlli, katta, baxtli, mard, botir, qahramon soʻzlarining imlosi (oʻzaro bogʻliq xususiyatlarni guruhlariga ajratish) oʻrgatiladi.

Oʻquvchilar oʻz ishlarini quyidagi holatlar asosida boshqarishlari mumkin:

1. Berilgan sifatlar toʻplamini oʻqing.
2. Maʼnoli sifatlarini juftlab yozing.
3. Qaysi sifatlarini yozishda nima uchun xato qilishingiz mumkinligi haqida oʻylab koʻring.

Tahlil davomida oʻquvchilar: turli shakldagi (yoqimsiz) undoshlarni qisqa talaffuz qilish, ayrim sifatlarda kelgan undoshlardan birini turli shaklda (gʻamgin, qizgʻin, baland ovozda) qoldirib ketish, turli shakldagi jarangli undoshlarni ovozsiz talaffuz qilish (gʻamgin, gʻazabli, xursand), undoshlar orasidagi turli shakldagi undoshlar tovush qoʻshish (ilojsiz), *x* va *h* undoshlarini toʻgʻri aytmaslik (xabar, qahramon), undoshlar bilan tasodifiy soʻzlarda ergash undoshni tushirib qoldirish (xursand), *i* va *y* kelgan soʻzlarda *y* undoshini aytmaslik (ziyrak) sababli imlo xatolarining kelib chiqishini asoslashga harakat qiladi.

Imlo savodxonligi boʻyicha ishlar sifatning asosiy va oʻzgaruvchan maʼnolari ustida ishlash jarayonida davom ettiriladi. Masalan, “ochiq”, “quruq”, “sovuq”, “past”, “baland”, “qiyshiq”, “toʻgʻri”, “qora”, “oq” soʻzlari belgilarining toʻgʻri va oʻzgaruvchan maʼnolari aniqlangandan keyin, ularning qaysi biri xato yozilishi mumkinligi aniqlanadi. Oʻquvchilar quruq, sovuq va past sifatlarini aytishadi. Ushbu soʻzlar va shunga oʻxshash sifatlar doskada yoziladi:

sovuq past

quruq baland

Soʻzlarning talaffuzi va yozilishini solishtirish vazifasi beriladi. Soʻzlarning talaffuzi va yozilishi oʻrtasidagi farqni oʻquvchilarning oʻzlari belgilaydi (soviq – sovuq, quriq – quruq, balan – baland) va bu soʻzlarning yozilishini eslab qolish zarurligi aytiladi.

Oʻquvchilarda eshitish asosida soʻzlarning imlosini taʼriflash koʻnikmasini rivojlantirish uchun quyidagi tuzatmasdan foydalaniladi:

Qora tovuq, ola tovuq,

Shayton tovuq, chipor tovuq,

Pati momiq joʻja tovuq

Xatolar boʻlmasa, oʻrganilgan soʻzlarning (qora, ola, shayton, chipor, pati momiq) imlosiga qaysi soʻzlar tegishli ekanligi aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshqa sifat soʻz turkumlarini oʻrganish jarayonida imlo savodxonligiga erishish bu mashq turlarini uzluksiz shakllantirishni taqozo etadi.

Feʼlning maʼnosi boʻyicha dastlabki bajariladigan ishlar. Feʼl ustida ishlash boshlangʻich sinf oʻquvchilari hayotida eng muhim oʻrinni egallaydi. Shuning uchun bu boradagi ish oʻquvchi maktabga kelgan kundan boshlanadi. Albatta, bu davr ishi faqat oʻqituvchining oʻquvchilar bilan oʻzaro munosabatlarida qoʻllaniladi. Masalan, oʻqituvchi rasmlarni koʻrsatib, bu kim, u nima qilyapti? deb soʻraydi. Bu savollar ustida ishlash orqali oʻquvchilar oʻquv jarayonida daftardan toʻgʻri foydalanish bosqichiga oʻtadilar.

Bundan keyingi ishlarida ham xuddi shunday foydalanishda davom etadi. Oʻqituvchi savollar yordamida qanday foydalanishni oʻrgatadi. Shuning uchun bu davrda feʼl boʻyicha dastlabki koʻnikma paydo boʻladi.

Feʼl boʻyicha mashqlar 1-sinfning ikkinchi yarmida bajariladi, 3-sinfda yil davomida oʻzbek tilini oʻrganish davrida feʼl boʻyicha dastur materiallari ustida ishlar olib boriladi. Boshlangʻich sinf dasturida feʼlni har tomonlama oʻrganish nazarda tutilmagan, oʻquvchilar uchun eng foydali deb topilgan materiallar boshlangʻich sinfning barcha sinflarida oʻqitiladi. 1-sinfda “Harakatni bildiradigan soʻzlar” mavzusi boʻyicha ish boshlanadi. Bunda oʻqituvchi topshiriqlardan biri sifatida turli rasmlarni koʻrsatadi va ular haqida gapira boshlaydi.

Masalan, 1-sinf O‘zbek tili darsida rasmlarga qarang va ularda nima ishlanganini ayting, deyilgan. Rasmlar, birinchi bola jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanadi (tanadini chiniqtiradi), 2) bola yuvinmoqda, 3) bola ovqat yemoqda, 4) bola kiyinmoqda.

O‘qituvchi ularga qarab savollar beradi, shartli ravishda har bir bolaga ism qo‘yadi, shuning uchun “Ozod nima qiladi? Ozod futbol o‘ynamoqda (domla doskaga yozib boradi) Kamol nima qilyapti? Kamol yuvinmoqda. Bayram nima qilyapti? Bayram ovqatlanmoqda. Ruslan nima qilyapti? Ruslan kiyinmoqda”, deb, suhbatlashish orqali to‘rtta gap tuzadi. Bu doskada yozilgan bo‘ladi. Endi o‘qituvchi tahlilga o‘tadi.

Bunda, birinchi navbatda, o‘ni savol orqali topish kerak. Sababi, fe‘ldan oldin ot “buyumning otini bildiruvchi so‘zlar” bilan o‘rganilgan. So‘ng, o‘quvchilar gap ichidagi predmet nomini bildiruvchi so‘zni savollar orqali topadilar. Shundan so‘ng, o‘quvchilardan o‘tning harakatini anglatuvchi so‘zni topish so‘raladi (bolaning ismi bilan ishlatiladi). Ushbu tamoyilga bo‘yicha u to‘rtta jumlada tahlil qilinadi. O‘quvchilarga doskada yozilgan so‘zlarni daftarlariga ko‘chirib yozishlari va harakatni bildiruvchi so‘zlarning tagini chizishlari so‘raladi (so‘roqlarni so‘zlar ustiga yozsa ham, yozmasa ham bo‘ladi).

Bu davrda o‘quvchilar tanish predmetlar va o‘zlari topadigan harakatli so‘zlar ustida ishlashi yaxshi natija beradi. Masalan, o‘quvchi nima qildi? qushlar nima qiladi? bulbul nima qiladi? xo‘roz nima qiladi? it nima qiladi? va hokazolarga o‘xshagan savollar ustida ishlasa bo‘ladi. Shuningdek, ish-harakatni bildiruvchi so‘zlar predmet nomini bildiruvchi so‘zlar bilan birgalikda olib qaralishi kerak.

Fe‘l ustida dastlabki ish. Predmetning harakatini bildiruvchi so‘zlar nima qiladi? nima qilmoqda? degan savollarga javob beradi, predmetning ish-harakatini ifodalovchi so‘zlar predmet nomini ifodalovchi so‘zlarga nisbatan ko‘proq bog‘liq bo‘ladi degan xulosaga kelish mumkin. Bu xulosa o‘quvchining o‘zi, unga tanish bo‘lgan narsaning harakatini bildiruvchi so‘zlar bilan ishlash orqali mustahkamlanadi.

Bu bo‘yicha dastlabki ko‘nikmalar uchun 1-sinf darsligida har xil misol matnlari berilgan. Shu bilan birga, quyidagi bir qator ko‘nikmalar ustida ishlash mumkin.

1. Kichik matnlar berilgan bo‘lib, harakatni bildiruvchi so‘zlarni ko‘chirib yozish va tagiga chizish.

2. Matndagi predmetning ish-harakatini bildiruvchi so‘zlar yoniga qavs ichiga savollarni topib qo‘yish.

3. Predmetning nomini bildiruvchi so‘zlar berilgan bo‘lib, uning yoniga harakatni bildiruvchi so‘zning so‘rog‘ini qator qo‘yib, savollar asosida o‘quvchilarni predmetning harakatini bildiruvchi so‘zlarni toptirish. Masalan: o‘qituvchi nima qiladi, qush nima qiladi va hokazo.

4. O‘qituvchi tomonidan beriladi va o‘quvchilarga predmet nomini bildiruvchi so‘zning tagiga bir chiziq, ish-harakatini bildiruvchi so‘zning tagiga ikkita chizish vazifasi beriladi.

5. Boshla, yoz, o‘qi kabi predmetlarning harakatini bildiruvchi so‘zlar berilgan bo‘lib, ularning o‘zak so‘zlarini toptirish. Masalan: o‘qing, o‘qish, o‘quvchi, o‘qi.

6. O‘qituvchi tomonidan ayrim narsalarning nomlari beriladi va ularning barcha harakatlarini bildiruvchi so‘zlarni o‘quvchilarga mashq orqali ishlatish. Masalan: o‘rdak suzadi, sho‘ng‘iydi, chayqaladi va hokazo.

7. O‘quvchilarga tanish predmetlarning nomlarini aytib, ular nima qilayotganini toptirish. Masalan: baliq-suzadi, sigir. . . . , yemoq. . . , it. . . va hokazo.

8. Harakatni bildiruvchi so‘zlarni berib, bu kimning yoki nimaning harakati ekanligini toptirish. Masalan: o‘qi, qo‘shiq aytadi, sayraydi va hokazo.

9. Ikki ustunga so‘z turkumi berilib, birinchi ustunga predmetning nomi, ikkinchi ustunga harakat beriladi va ular qaysi obyektga tegishli ekanligini aytilish. Masalan:

Bulbul suzadi

O‘rdak sayraydi

Qarg‘a qag‘illaydi

Qor yog‘adi

10. Ayrim predmetning nomini bildiruvchi so‘zlarni berib, o‘quvchilarga bu so‘zlarni harakatni bildiruvchi so‘zlarga aylantirish taklif qilinadi. Masalan: o‘y-o‘yla, salom-salomlash, yod-yodla, bosh-boshla va hokazo.

O‘qituvchi shuni yodda tutishi kerakki, u o‘quvchilar bilan oldindan mulohazada bo‘lganligi sababli, u o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda bunday ishlarni topshiradi. O‘quvchilarga qo‘lidan keladigan ishlarni bersak, ular buni chinakam ishtiyoq bilan, ongli ravishda bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Boshlang‘ich sinflarda so‘z turkumlarini o‘qitish qiyin va mas‘uliyatli, chunki bolalarning bunday til faktlarini o‘zlashtirish qobiliyati yo‘q, ularning o‘rganish darajasi, moslashish darajasi yetarli emas, bunday til faktlari ustida hech qachon ishlamagan. Shu bilan burga, so‘z turkumlarini o‘rganish va uning toifalarini bilish kelajakdagi ish uchun muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Boshlang'ich ta'lim konstepstiyasi // Boshlang'ich ta'lim. – T., 1998. – №6. – B. 12-18.
2. Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. (Ona tili. O'qish. Matematika. Atrofimizdagi olam. Tabiatshunoslik (1-4-sinflar)). –T.: RTM, 2017. –252 b.
3. Umumiy o'rta ta'limning DTS va o'quv dasturi. – T., 2017. –74 b.
4. O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni.–“ICTWEEK Uzbekistan–2016” axborot-kommunikatsiya texnologiyalari haftaligi // Xalq so'zi. – T., 2016 yil 20-sentabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G'afur G'ulom, 2017. – 92 b.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH

GEOGRAFIYA FANIDAN MUSTAQIL TA’LIMNI AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI

*Abdimurotov Oybek Uralovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Geografiya kafedrasini mudiri, p.f.f.d. (PhD)
o.abdimurotov@cspi.uz*

Mazkur maqola axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) geografiya fanini o‘qitishdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil etadi. AKT geografiya ta’limida interaktiv va vizual usullarni qo‘llash orqali talabalarga mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini yaratadi, analitik va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Geografiya fanining o‘qitilishida GIS, interaktiv xaritalar, 3D modellash, onlayn resurslar va masofaviy ta’lim vositalari orqali talabalar zamonaviy geografik jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va amaliy ko‘nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Maqolada, shuningdek, AKT yordamida o‘quv jarayonini individualizatsiya qilish, global ma’lumotlarga tezkor kirish, va o‘quv materiallarini yangilash kabi imkoniyatlar ham ko‘rsatilgan. Axborot texnologiyalarining geografiya ta’limida samarali qo‘llanishi, pedagogik yondashuvlar va ta’lim resurslarining yangilanishi orqali o‘quvchilarga yanada interaktiv, samarali va qiziqarli o‘qitish usullarini taqdim etishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: geografiya, kredit-modul tizimi, mustaqil ta’lim, pedagogik texnologiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), 3D modellash, geografik axborot tizimlari, interaktiv o‘qitish, Yandex Maps, Google Earth, Ventusky, LearningApps, Wordwall, iSpring.

МЕХАНИЗМЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ГЕОГРАФИИ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье анализируется роль и значение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в преподавании географии. Используя интерактивные и наглядные методы в обучении географии, ИКТ создают возможности для самостоятельного обучения учащихся, развивают навыки аналитического и аналитического мышления. При преподавании географии с помощью ГИС, интерактивных карт, 3D-моделирования, онлайн-ресурсов и инструментов дистанционного обучения учащиеся получают возможность наблюдать, анализировать и приобретать практические навыки современных географических процессов в режиме реального времени. Также в статье показаны возможности индивидуализации образовательного процесса с помощью ИКТ, быстрого доступа к глобальной информации и обновления учебных материалов. Эффективное использование информационных технологий в образовании по географии помогает предоставить учащимся более интерактивные, эффективные и интересные методы обучения за счёт обновления педагогических подходов и образовательных ресурсов.

Ключевые слова: география, кредитно-модульная система, самостоятельное образование, педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), 3D-моделирование, геоинформационные системы, интерактивное обучение, Яндекс Карты, Google Earth, Ventusky, LearningApps, Wordwall, iSpring.

MECHANISMS OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION IN GEOGRAPHY ON THE BASE OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES

This article analyzes the role and importance of information and communication technologies (ICT) in teaching geography. By using interactive and visual methods in geography education, ICT creates opportunities for independent learning for students, develops analytical thinking skills. In the teaching of geography, through GIS, interactive maps, 3D modeling, online resources, and distance learning tools, students will have the opportunity to observe, analyze, and acquire practical skills in modern geographic processes in real time. The article also shows the possibilities of individualization of the educational process with the help of ICT, quick access to global information, and updating of educational materials. Effective use

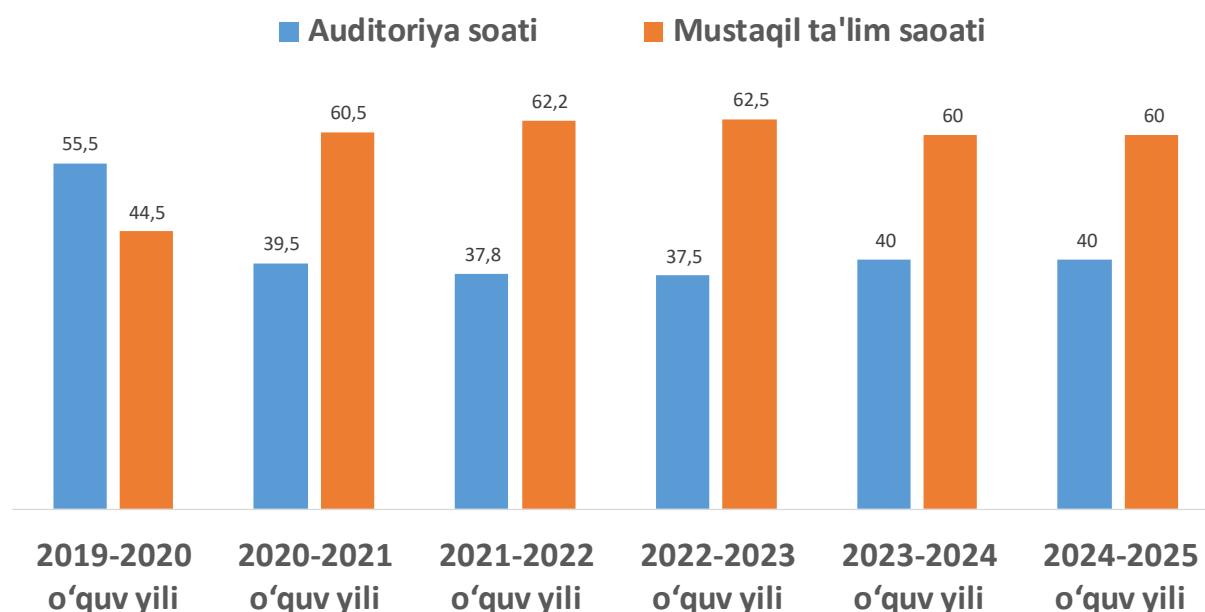
of information technology in geography education helps to provide students with more interactive, effective and interesting teaching methods through updating pedagogical approaches and educational resources.

Keywords: *geography, credit module system, independent education, pedagogical technology, information and communication technologies (ICT), 3D modeling, geographic information systems, interactive teaching, Yandex Maps, Google Earth, Ventusky, LearningApps, Wordwall, iSpring.*

Kirish. Bugungi kunda davlatimiz jahon hamjamiyatida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, O‘zbekistonning jahonda rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishi uchun mamlakatimizda yashaydigan yoshlarni barkamol aql egalari, yuksak madaniy saviya va ma’naviyatga ega bo‘lishlari, zamonaviy ta’lim tizimi sifatiga qo‘yilgan talablarning ortib borishi natijasida xalqaro talablarga mos yuksak bilimli, intellektual rivojlangan, raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish yo‘nalishidagi islohotlar izchil davom ettirilmoqda. Shu islohotlar negizida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasin tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni bilan tasdiqlangan —: mustaqil ta’lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish; talabalar bilimni baholash tizimi texnologiyalarini takomillashtirib borish va xolisonaligini ta’minlash, jumladan, baholashning talabalar bilan bevosita aloqasiz shakllarini rivojlantirib borish kabi bir qator vazifalar belgilangan [1].

Asosiy qism. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun oliy ta’lim muassasalarini kredit-modul tizimiga o‘tkazish, o‘quv jarayoniga axborot - kommunikatsiya texnologiyalari negizida yaratilgan turli xildagi elektron axborot ta’lim resurslaridan foydalanish va qadamba-qadam an’anaviy o‘qitish metodlaridan zamonaviy o‘qitish metodlariga o‘tishni taqozo etmoqda. Shu boisdan bugungi kunda ta’lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o‘rni va ahamiyati ortib bormoqda. AKT nafaqat o‘quv jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi, balki ta’lim metodologiyasining yangi yondashuvlari va shakllarini yaratishga imkon beradi. Geografiya fanini o‘qitishda ham bu texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular talabalarga yanada interaktiv, vizual, dinamik va mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunda kredit-modul tizimida faoliyat yuritadigan oliy ta’lim muassasalar amaliyotini tahlil qilsak, ularning aksariyatida auditoriya soatiga ega bo‘lgan fan va modullarda auditoriya va mustaqil ta’lim soatlari nisbati o‘rtacha 40 foizga 60 foiz ekanligini kuzatishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. Chirchiq davlat pedagogika universiteti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo‘nalishining o‘quv rejasidagi auditoriya va mustaqil ta’lim soatlari nisbati

Zamonaviy ta’lim tendensiyalariga muvofiq XXI asrning mustaqil, zamonaviy, intellektual, raqobatbardosh, kommunikativ kompetentli o‘qituvchisining mahorati talabalarga faqat darsliklarda mavjud

bilimni berish bilan emas balki, ularni o‘z ustida mustaqil ishlashga, kreativ, mantiqan mustaqil fikr yuritishga, bugungi zamonaviy ilm-fan va nofilologik yutiqlaridan xabardorlik, innovatsion axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, kasbiy kompetentlik darajasini oshib borishida o‘z fikr-mulohazalarini guruh jamoasi oldida mustaqil tarzda isbotlashga o‘rgatishi bilan baholanadi [2].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari geografiya o‘qitishda samaradorlikni oshiradi, chunki ular talabalarga o‘zlarining individual mustaqil o‘rganish usullarini tanlash imkonini beradi. Masalan, interaktiv mashg‘ulotlar, video darsliklar va onlayn resurslar yordamida talabalar geografik bilimlarni mustaqil ta‘lim olishlari orqali o‘zlashtirishlari mumkin. Bunday texnologiyalar yordamida ta‘lim materiallari faqat o‘qish yoki eshitish orqali emas, balki vizual va amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiriladi. Bu esa talabalarni yanada faol ishtirok etishga undaydi va dars jarayoniga chuqurroq kirib borishlariga yordam beradi hamda AKT texnologiyalari bu fanni yanada qiziqarli va interaktiv qilishga imkon beradi. Masalan, interaktiv xaritalar, simulyatsiyalar, GIS (geografik axborot tizimlari) va 3D modellash texnologiyalari yordamida talabalar tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqalarini real vaqt rejimida kuzatishlari, turli geografik hodisalar va jarayonlarni kuzatishlari mumkin. Bu talabalarda fan bilan bog‘liq qiziqishni oshiradi va ta‘limning o‘ziga xos jihatlariga e‘tiborini yanada kuchaytiradi.

Geografiya o‘qitish jarayonida AKT texnologiyalari talabalarga mustaqil ta‘lim olish bilan birga mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Internet va raqamli resurslar orqali talabalar o‘z bilimlarini sinash, tahlil qilish va yangi ma‘lumotlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. GIS tizimlari va boshqa tahliliy dasturlar yordamida ular turli geografik hodisalarni tahlil qilib, o‘zlarining fikrlarini raqamli ma‘lumotlar bilan tasdiqlashlari mumkin. Bu metodlar talabalarning analitik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, ular mustaqil o‘rganish va o‘z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta‘limni individualizatsiya qilishga urg‘u beradi. Har bir talaba o‘zining o‘quv sur‘ati va qiziqishlariga ko‘ra o‘rganish imkoniyatlariga ega bo‘lishi kerak. AKT yordamida geografiya o‘qitish jarayoni yanada shaxsiylashtiriladi. Misol uchun, interaktiv testlar, onlayn kurslar va ta‘lim dasturlari yordamida talabalar o‘zlarining bilim darajasini tekshirishi va kerakli sohalarida o‘zlashtirishlarini yanada mustahkamlashi mumkin. Bu talabalarga o‘z o‘rganish jarayonlarini mustaqil ravishda boshqarish va kerakli yordamni olish imkoniyatini beradi. AKT talabalarga ko‘plab yangi ta‘lim resurslarini taqdim etadi. Multimedia vositalari (audio, video, interaktiv o‘yinlar, 3D modellar va boshqalar) geografiya o‘qitish jarayonini yanada rang-barang qiladi. Masalan, iqlim o‘zgarishlari, tabiiy ofatlar yoki demografik o‘zgarishlar kabi mavzularni o‘rgatishda video va simulyatsiyalar yordamida talabalarga real hayotdagi misollarni taqdim etish mumkin. Bu resurslar talabalarga murakkab tushunchalarni oson tushunishga yordam beradi va ta‘limni yanada samarali qiladi.

Natijalar. Geografiya fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy yondashuvlar asosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish quyidagi imkoniyatlari taqdim etadi.

1. Global ma‘lumotlarga tezkor kirish. Geografiya fanida tabiiy va iqtisodiy jarayonlar dinamik bo‘lib, ulardagi o‘zgarishlarni kuzatish va tahlil qilish juda muhim. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida talabalarga geografik voqealarni va ularning global miqyosdagi ta‘sirini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi. Internet va raqamli platformalar orqali, masalan, global iqlim o‘zgarishlari, tabiiy ofatlar yoki iqtisodiy o‘zgarishlar haqida yangilangan ma‘lumotlar bilan tanishish, ilmiy tadqiqotlarni o‘rganish osonlashadi. Shuningdek, bu ma‘lumotlarga tezda kirish geografiya fanining interdisipliner xususiyatini, ya‘ni boshqa fanlar (ekologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik va h.k.) bilan bog‘lanishini ta‘minlaydi.

2. O‘quv jarayonini vizualizatsiya va interaktivlashtirish. Zamonaviy AKT texnologiyalari talabalarga murakkab geografik tushunchalarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Misol uchun, interaktiv xaritalar, geografik axborot tizimlari (GIS), 3D modellar va simulyatsiyalar talabalarga turli jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligini, masalan, iqlim o‘zgarishlari va iqtisodiy resurslar o‘rtasidagi munosabatni vizual ko‘rinishda ko‘rsatish imkonini beradi. Bu esa nafaqat geografik bilimlarni oshiradi, balki talabalarda tahliliy va qiyosiy fikrlashni rivojlantiradi. Interaktiv geografik tizimlar yordamida talabalar o‘zlari o‘rgangan ma‘lumotlar asosida haqiqiy hayotdagi geografik muammolarni yechish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni egallashadi.

3. Geografik ma‘lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Geografiya fanida ma‘lumotlarni tahlil qilish va ularni grafik va statistik shakllarda taqdim etish katta ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yordamida talabalar GIS tizimlari, raqamli xaritalar va boshqa tahlil dasturlari yordamida geografik hodisalar va jarayonlarni turli o‘lchamlarda tahlil qilish imkoniyatiga ega. Bunday texnologiyalar talabalarga analitik fikrlashni va ma‘lumotlarni raqamli shaklda o‘rganish, qiyoslash hamda dinamik tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

4. Masofaviy ta‘lim va xalqaro o‘rganish imkoniyatlari. Masofaviy ta‘limni amalga oshirish imkoniyatlari, ayniqsa, geografiya o‘qitish jarayonida, ta‘limning yanada kengroq imkoniyatlarini ochadi. Talabalar xalqaro onlayn kurslar, forumlar va seminarlarga qatnashish orqali geografiya bo‘yicha yangi

bilimlar olishadi. Bu nafaqat ta’lim jarayonini boyitadi, balki turli xalqlarning geosiyosiy va ijtimoiy jarayonlarini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Global masalalarni (masalan, global iqlim o’zgarishlari, ekologik muammolar) o’rganish uchun talabalar turli mamlakatlardagi ilmiy jamiyatlar bilan hamkorlik qilishi mumkin, bu esa ular uchun muhim xalqaro va madaniy tajriba yaratadi.

5. Ta’limni individualizatsiya qilish. AKT ta’limni individuallashtirishda ham katta rol o’ynaydi. Talabalarning shaxsiy bilim darajasi, qobiliyatlari va qiziqishlariga qarab o’quv jarayonini moslashtirish imkoniyati yaratiladi. Multimedia vositalari, onlayn testlar va interaktiv o’yinlar yordamida talabalarning shaxsiy o’quv sur’atiga mos keladigan ta’lim dasturlari ishlab chiqilishi mumkin. Shuningdek, bu yondashuv talabalarning o’ziga xos ehtiyojlarini inobatga olish va ta’limni ularning individual imkoniyatlariga moslashtirishda yordam beradi.

6. O’quv materiallarini yangilash va doimiy ravishda takomillashtirish.

Geografiya fani doimiy ravishda yangilanib turadigan soha bo’lib, yangi ma’lumotlar va ilmiy izlanishlar doimiy ravishda paydo bo’ladi. AKT yordamida o’quv materiallarini yangilab borish, ilmiy-ommabop ma’lumotlarni talabalarga tezda yetkazish mumkin. Real vaqt rejimida o’zgargan tabiiy yoki iqtisodiy jarayonlarni o’rganishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yangilangan ma’lumotlarni tez va samarali taqdim etadi. Misol uchun, biror hududda sodir bo’layotgan tabiiy ofatlarni yoki yangi iqtisodiy ma’lumotlarni talabalarga darhol yetkazish o’quv jarayonini yanada interaktiv va dolzarb qiladi.

Munozara. Yuqorida keltirilgan fikrlardan ko’rish mumkinki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta’lim jarayonida nafaqat geografiya fani, balki keng ko’lamda barcha fanlar uchun yuksak potentsialga ega. Zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy maqsadi o’quvchilarga nafaqat faktlarni o’rgatish, balki ularda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va bilimlarni samarali ravishda boshqarish ko’nikmalarini shakllantirishdir. AKT bu maqsadlarga erishishda yordam beradi, chunki ular ta’lim jarayonini yanada interaktiv, ko’p qirrali va dinamik qilish imkonini beradi. O’quvchilarga texnologiyalar yordamida turli ma’lumotlarni tezda topish, tahlil qilish va ularni mustaqil ravishda o’zlashtirish imkoniyatlari taqdim etiladi. Shuningdek, AKT pedagoglarga ham ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish, o’quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ularga moslashtirilgan o’qitish metodlarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi. AKT texnologiyalari o’quvchilarga nafaqat axborotni o’rganish, balki uni samarali boshqarish ko’nikmalarini rivojlantirishda ham katta yordam beradi. Bunda o’quvchilarga ma’lumotlarni izlash, saralash, tahlil qilish va amaliyotda qo’llash imkoniyatlari beriladi. Geografiya fanida bu ma’lumotlar kartografik, statistik, va vizual shakllarda bo’lishi mumkin. O’quvchilarga o’zlariga kerakli ma’lumotlarni mustaqil ravishda topish, ularni tahlil qilish va o’z bilimlarini kengaytirish imkoniyatini yaratish, ularning mustaqil o’rganish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi. Geografiya ta’limida foydalanish mumkin bo’lgan ilovalar bilan quyidagi jadvalda tanishishimiz mumkin (1-jadval):

1-jadval.

Geografiya ta’limida foydalanish mumkin bo’lgan ilovalarning imkoniyatlari va ahamiyati

Ilova nomi	Foydalanuvchi uchun imkoniyatlar	Geografiya ta’limidagi ahamiyati
Yandex Maps	Yer yuzasining real ko’rinishi, sun’iy yo’ldosh tasvirlari, ma’lumotlar analizi	Geografik obyektlarni o’rganish, kartografik kompetensiyalarni rivojlantirish
Google Earth	3D tasvirlar, geografik obyektlar va jarayonlarni vizual o’rganish	Yer yuzasi va uning qismlarini interaktiv tarzda o’rganish, geografik obyektlar haqidagi to’liq ma’lumotlar
Ventusky	Ob-havo prognozlari, harorat, yog’ingarchilik, shamol va boshqa parametrlar	Ob-havo sharoitlarini vizual tarzda kuzatish, prognozlar va o’zgarishlarni tahlil qilish
LearningApps	Interaktiv mashqlar yaratish (testlar, juftlarni topish, xronologik jadval)	Bilimlarni mustahkamlash, geografiya bo’yicha test va mashqlar yaratish
Wordwall	Interaktiv mashqlar (krossvordlar, viktorinalar, flesh kartalar)	Geografik tushunchalarni o’rganish, interaktiv mashqlar orqali bilimlarni mustahkamlash
iSpring	Interaktiv viktorinalar, testlar, 3D kitoblar	Bilimlarni nazorat qilish, testlar va viktorinalar orqali o’quvchilarning bilimini baholash

Quyida geografiya fanidan mustaqil ta’limni tashkil etish jarayonida qo’llanilishi mumkin bo’lgan yuqoridagi ilova va dasturlarning xususiyatlari va bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masalalarini kengroq yoritib beramiz.

“Yandex Maps” dasturiy ilovasi geografiya ta’limi jarayonida nafaqat zamonaviy texnologiyalarning qo’llanishi, balki kartografik kompetensiyalarni rivojlantirish, ma’lumotlarni interaktiv va oson tushuniladigan

shaklda taqdim etishning ajoyib vositasidir. Ushbu texnologiya o‘quvchilarga geografik bilimlarni amaliy tarzda o‘zlashtirishga yordam beradi. “Yandex Maps” ilovasining geografiya fanidagi o‘rni juda katta, chunki u o‘quvchilarga Yer yuzasi va uning tarkibiy qismlarini yirik mashtabda va yuqori aniqlikda namoyish etish imkonini beradi. Bu dasturning asosiy afzalliklaridan biri uning sun‘iy yo‘ldosh tasvirlari orqali taqdim etilayotgan Yer yuzasining real ko‘rinishi va raqamli globus sifatida ishlashidir. Geografiya ta‘limida xarita yordamida hududni tanishtirish, tabiiy va siyosiy xaritalarni o‘rgatish, o‘quvchilarga geografik obyektlarni yirik va kichik mashtabda o‘rganish imkoniyatini beradi. Bu dastur o‘quvchilarga geografik obyektlarni (masalan, tog‘ tizmalari, daryolar, cho‘llar, dengizlar va boshqalar) o‘rganish, ularni kartada ko‘rish, kattalashtirish va turli geosiyosiy tizimlarni analiz qilish imkonini beradi. Har bir geografik obyektning izlash va o‘lchash imkoniyatlari o‘quvchilarga nafaqat tasvirlarni, balki ularga bog‘liq bo‘lgan statistik ma‘lumotlarni ham ko‘rsatadi. Buning natijasida o‘quvchilar kartografik kompetensiyalarini yanada mustahkamlashadi, ya‘ni xaritalar orqali mintaqalarni, hududlarni va mamlakatlarni aniq belgilashni o‘rganadilar. Misol uchun, biror bir mamlakatni yoki hududni o‘rganish jarayonida o‘quvchilar masofalar, yo‘nalishlar va geografik obyektlarning o‘zaro joylashuvini vizual tarzda ko‘rishlari mumkin. Bu ilova yordamida talabalar mamlakat yoki hududning yuqori sifatli sun‘iy yo‘ldosh tasvirlari orqali uning umumiy ko‘rinishini, ma‘muriy-hududiy birliklar (shaharlar, viloyatlar) chegaralarini, suv havzalari va transport tarmog‘ini, landshaftlarini hamda ekologik holatini o‘rganishi mumkin.

“Google Earth” dasturiy ilovasi geografiya ta‘limida ahamiyatli vosita bo‘lib, o‘quvchilarga Yer yuzasini interaktiv tarzda o‘rganish, geografik obyektlar va jarayonlarni yaxshiroq tushunish imkoniyatini yaratadi. Ushbu dasturiy ilova orqali o‘quvchilar o‘zlashtiradigan bilim va ko‘nikmalar o‘qitish jarayonida yanada samarali bo‘ladi, chunki ularning ta‘limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va mashg‘ulotlarni interaktiv, vizual va amaliy tarzda olib borish imkonini beradi. Google Earth dasturi o‘quvchilarga Yer yuzasini va uning qismlarini real va yuqori sifatli 3D tasvirlar orqali o‘rganish imkonini beradi. Ushbu dastur sun‘iy yo‘ldosh tasvirlarini taqdim etadi, bu esa o‘quvchilarga butun dunyo va uning geografik xususiyatlarini keng qamrovda, osonlik bilan kuzatish va tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Dastur orqali o‘quvchilar geografik obyektlar, mamlakatlar va hududlar haqida aniq va to‘liq ma‘lumotlar olishadi. Masalan, ular mamlakatlarning siyosiy va ma‘muriy bo‘linmalarini, landshaftlarini, iqlimini va boshqa ko‘plab tabiiy xususiyatlarini o‘rganishlari mumkin. O‘quvchilar turli mamlakatlar, qirg‘oqlar, daryolar, ko‘llar va boshqa geografik obyektlarni interaktiv xaritalar yordamida tahlil qiladilar. Mamlakatlarning landshaftlari, tabiiy hududlari va ularning iqtisodiy resurslari haqidagi ma‘lumotlar o‘quvchilarga ko‘rsatiladi. O‘quvchilar 3D ko‘rinishda, ya‘ni to‘liq bo‘rtirilgan va dinamik tarzda Yerning yuzasini ko‘rishlari mumkin. Hamda belgilangan joyni dengiz sathidan baladligini va ushbu joyning geografik koordinatasini aniqlashlari mumkin. O‘quvchilar turli hududlar o‘rtasidagi masofalarni o‘lchash, shuningdek, bo‘sh joylar va yo‘nalishlarni aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

“Ventusky” ilovasi ob-havo prognozlarini taqdim etishda yangi imkoniyatlarni ochib beradi va talabalarga ob-havo ma‘lumotlarini yanada interaktiv va vizual tarzda kuzatish imkonini beradi. Meteorologik qo‘llanilishi sifatida tanilgan Ventusky ilovasi, ob-havoning rivojlanishini tushunishda ilg‘or grafiklar va vizualizatsiya usullari bilan yanada aniqroq natijalar taqdim etadi. Ventusky ilovasi talabalarga ob-havo, harorat, yog‘ingarchilik, shamol va qor kabi parametrlar bo‘yicha 14 kungacha bo‘lgan prognozlarni aniq va dinamik tarzda ko‘rsatish imkoniyatini beradi. Ushbu grafiklar, ob-havo o‘zgarishlarini tushunishda, ayniqsa tezkor o‘zgarayotgan sharoitlarda foydalidir. Shuningdek, diagrammalarda xavfli ob-havo sharoitlarini avtomatik ravishda ajratib ko‘rsatuvchi xususiyati mavjud. Ilova talabalarga chiziqli va chiziqsiz grafiklar o‘rtasida tanlov qilish imkonini beradi, bu esa ob-havo o‘zgarishlarini turli usullar bilan kuzatishga imkon yaratadi. Grafiklar talabalarga harorat va shamolning rivojlanishini bir vaqtning o‘zida ko‘rishga imkon beradi.

“LearningApps” platformasi o‘quvchilarning ta‘lim jarayonini jonlantiruvchi va interaktivlashtiruvchi qulay vosita bo‘lib, u geografiya fanidan o‘zlashtirgan bilimlarni mustaqil ravishda baholash imkonini beradi. Bu platforma o‘quvchilarning bilimlarini test qilish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi. LearningApps o‘quvchilarga matnli, audio, va vizual materiallarni birlashtirgan interaktiv mashqlar yaratishga imkon beradi. LearningApps platformasi turli xil interaktiv o‘quv modullarini taqdim etadi. Masalan, "Juftlarni topish", "Bo‘sh joyni to‘ldirish", "Xronologik jadval", "Topishmoq", "Tasniflash" kabi mashqlarni qo‘llash orqali o‘quvchilar mavzu bo‘yicha bilimlarini mustahkamlashadi. Ushbu modullarni geografiya darslarida quyidagicha qo‘llash mumkin. *Juftlarni topish:* O‘quvchilarga Yevrosiyo materigining turli hududlariga tushadigan quyosh radiatsiyasini ularning miqdoriga oid ma‘lumotlarni ajratish vazifasi berilishi mumkin. Masalan, har bir hududga tushadigan quyosh radiatsiya miqdoriga qarab to‘g‘ri juftlashtirish. *Xronologik jadval:* O‘quvchilarni yog‘in miqdorining o‘zgarish dinamikasi va uning geografik taqsimlanishi bilan tanishtirish. Har bir faslda yog‘in miqdorining ortishi yoki kamayishi haqida ma‘lumotlar kiritilishi mumkin. *Bo‘sh joyni to‘ldirish:* Hududlardagi haroratlarning o‘zgarishi bo‘yicha ma‘lumotlarni bo‘sh joylarga

kiritish vazifasi o‘quvchilarga ob-havo ma’lumotlarni to‘g‘ri tushunishga yordam beradi. *Topishmoq*: Yevrosiyoning eng sernam hududi qaysi? Eng quruq hududi qayer? Eng sovuq bo‘ladigan hududni belgilang. Eng issiq bo‘ladigan joyni aniqlang. Shu kabi savol va topshiriqlarni bajarishda LearningApps platformasi ajoyib vosita hisoblanadi. Geografiya ta’limi jarayonida “LearningApps” onlayn platformasidan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini takomillashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta yordam beradi. LearningApps platformasi mustaqil ta’lim olish jarayonida talabalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradi.

“Wordwall” dasturiy ilovasi geografiya ta’limi jarayonida samarali foydalanish uchun qulay va innovatsion vosita hisoblanadi. Bu dasturiy ilova o‘quvchilarga turli interaktiv mashqlar, viktorinalar, krossvordlar, flesh kartalar, va boshqa interaktiv mashqlarni taqdim etish imkonini beradi. Dastur o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun qulay va oddiy interfeysga ega bo‘lib, foydalanuvchilar maxsus bilim yoki ko‘nikmalarni talab qilmasdan foydalanishlari mumkin. Dasturda geografiya fanidan foydalanish uchun keng imkoniyatlar mavjud. O‘qituvchilar geografiya bo‘yicha darslarni interaktiv tarzda olib borish uchun kerakli shablonlar va mashqlarni yaratishlari mumkin. Masalan, krossvordlar, viktorinalar, bo‘sh joylarni to‘ldirish kabi mashqlarni yaratish ekan, geografik tushunchalarni mustahkamlash mumkin. “Wordwall” dasturiy ilovasi internetga ulanishsiz ham ishlaydi, bu esa o‘quvchilar va o‘qituvchilarga istalgan joyda mashqlarni bajarish imkonini yaratadi. Bu afzallik mustaqil ta’lim olish jarayonida alohida o‘rin tutadi, chunki o‘quvchilar uydan yoki mobil qurilmalardan foydalanib, o‘z bilimlarini sinovdan o‘tkazishlari mumkin. Dastur foydalanuvchilarga o‘qitish jarayonini soddalashtirishga yordam beradi. Foydalanuvchilar interaktiv mashqlarni tezda yaratishlari mumkin. Shablonlar oldindan tayyorlangan bo‘lib, ular kerakli fan mavzulariga moslashtirilgan holda foydalanishga tayyor holga keltiriladi. O‘qituvchilar yaratgan shablonlar shaxsiy kabinetda saqlanadi va keyinchalik qayta ishlatilishi mumkin. Bu o‘qituvchilarga o‘z darslarini moslashtirish va takroran foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, shablonlar turli tillarda mavjud bo‘lib, xalqaro o‘quvchilar bilan ishlashda ham samarali vosita bo‘ladi. Dasturda geografiya faniga oid maxsus shablonlar mavjud bo‘lib, ular orqali o‘quvchilarga geografik obyektlar, xaritalar, aholi punktlari va boshqa geografik tushunchalarni o‘rgatish mumkin. *Krossvordlar*: Geografik atamalarni o‘rgatish uchun krossvordlar ishlatilishi mumkin. O‘quvchilar shuningdek, geografik joylarni aniqlash yoki dunyo xaritasini o‘rganishda foydalanadigan krossvordlar yaratishi mumkin. *Viktorinalar*: “Wordwall” yordamida o‘quvchilar geografiya bo‘yicha viktorinalarda qatnashib, o‘z bilimlarini sinovdan o‘tkazishlari mumkin. Masalan, mamlakatlarning poytaxtlari, tabiiy hududlar, orollar va boshqa geografik ma’lumotlarga oid viktorinalar. *Flesh kartalar*: O‘quvchilar geografik joylar, mamlakatlar va boshqa obyektlarni flesh kartalar yordamida o‘rganishlari mumkin. Bu, ayniqsa, kichik geografik hududlar yoki joylarni tezda eslab qolishda foydali bo‘ladi. *Bo‘sh joylarni to‘ldirish*: Geografik xususiyatlar, hududlar va boshqa tushunchalar bo‘yicha mashqlarni to‘ldirish orqali o‘quvchilarni mavzuga oid savollar bilan tanishtirish mumkin. Masalan, “Afrikadagi eng katta daryo...” kabi savollarni bo‘sh joylarni to‘ldirish mashqlari sifatida yaratish mumkin. “Wordwall” dasturiy ilovasi geografiya ta’limida interaktiv mashqlar yaratish, o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va darslarni qiziqarli qilish uchun juda samarali vosita hisoblanadi. Dastur o‘qituvchilarga darslarni shaxsiylashtirish, o‘quvchilarga esa bilimlarini yanada mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“iSpring” dasturi geografiya ta’limida o‘quvchilarning bilimlarini nazorat qilish maqsadida o‘qituvchilarga interaktiv viktorinalar, testlar, so‘rovlar va mashqlar yaratishda yordam beradi. Geografiya ta’limida murakkab mavzularni mustaqil ravishda o‘zlashtirish imkonini beradi. iSpring dasturida 3D kitoblar yaratish imkoniyati mavjud. Bu o‘quvchilarga fan mavzularini o‘zlashtirishda qo‘shimcha ma’lumotlar bilan tanishtirish, rasmlar, slaydlar va boshqa ko‘rgazmali vositalar yordamida tasavvur va ko‘nikmalar hosil qilish imkonini beradi. O‘qituvchilar uchun bu yangi mavzuni tushuntirishda juda qulay vosita bo‘ladi, chunki o‘quvchilar materialni interaktiv tarzda ko‘rishadi va tezroq o‘zlashtiradilar. Bilimlarni tekshirish o‘qitish jarayonining ajralmas qismidir. iSpring dasturida, o‘qituvchi tomonidan tuzilgan testlar orqali o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari, mustaqil bilim olishlari va tafakkurlari o‘zlashtirishini aniqlash mumkin. Dastur yordamida pedagogik testlar, o‘quv materialini tizimlashtirish, umumlashtirish va mavzuni chuqurlashtirish kabi vazifalarni bajarish osonlashadi. “iSpring QuizMaker” dasturi orqali o‘qituvchilar turli xil testlar, viktorinalar va so‘rovlar yaratishlari mumkin. Ushbu dastur foydalanuvchilarga 20 dan ortiq turdagi savollarni qo‘llash imkonini beradi, jumladan, rasmdagi maydonni to‘g‘ri tanlash, elementlarni ikkita ustunga “bog‘lash” yoki yetishmayotgan so‘zlarni kiritish talab qilinadigan savollar. Bu o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar iSpring testlariga o‘z vaqtida javob berishadi. Testlar 100 ta savoldan iborat bo‘lsa, dastur har safar 25 tasini tanlab olish imkonini beradi, bu esa savollarni yangilab, testning bir xil bo‘lishini ta’minlaydi. Testni yakunlaganidan so‘ng, o‘quvchi natijalarni ko‘rish imkonini beradi, bunda to‘g‘ri javoblar yashil rangda, noto‘g‘ri javoblar qizil rangda yoki “to‘g‘ri”, “noto‘g‘ri” deb belgilangan bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarga o‘z xatolarini ko‘rish va o‘rganishda yordam beradi. Test natijalari o‘qituvchi

tomonidan baholanishi va tahlil qilinishi mumkin. O‘quvchilarning javoblari markazlashtirilgan holda yig‘iladi, bu esa o‘qituvchiga tezda va samarali tarzda natijalarni ko‘rish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, kompyuter tarmoqlari mavjud bo‘lgan ta‘lim muassasalarida foydalidir. Testlar va viktorinalarni multimedia fayllari, masalan, rasmlar, audio va video bilan qo‘shish mumkin. “iSpring QuizMaker” yordamida testlarning interaktivligi oshadi, chunki ular nafaqat yozma savollarni o‘z ichiga oladi, balki vizual va eshitish materiallari bilan ham boyitilgan bo‘ladi. iSpring dasturi geografiya ta‘limida interaktiv, zamonaviy va samarali vosita sifatida foydalanishga juda qulay. U o‘qituvchilarga testlar yaratish va o‘quvchilarning bilimlarini nazorat qilish imkonini beradi. Testlar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi, bilimlarni mustahkamlaydi va o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi. Bundan tashqari, testlar va viktorinalar yordamida o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan darslar tashkil etish mumkin. iSpring dasturi o‘qituvchilar uchun qulay va samarali vosita bo‘lib, geografiya ta‘limida innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining geografiya ta‘limida qo‘llanishi o‘quvchilarga o‘qish, eshitish va ko‘rish orqali materialni o‘zlashtirish imkoniyatlarini oshiradi. AKT ilovalari va dasturlarida rasmlar, animatsiyalar, video materiallar va interaktiv elementlar yordamida o‘quvchilarga geografik bilimlarni o‘rganish juda samarali tarzda taqdim etiladi. Geografik joylashuvlar, iqlim sharoitlari, relyef ko‘rinishlari va boshqa muhim jihatlarni vizual tasvirlar yordamida tushunish o‘quvchilarning materialni yodda saqlash darajasini oshiradi. Ko‘rgazma elementlari o‘quvchilarga abstrakt ma‘lumotlarni aniq tasavvur qilish imkonini beradi, bu esa mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, ta‘lim sifatini oshiradi va o‘quvchilarni yanada faol va mustaqil o‘rganishga undaydi. Shunday qilib, AKT ilovalari va dasturlari ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvlar sifatida o‘zining muhim ahamiyati oshirib boradi.

Adabiyotlar:

1. Abdimurotov, O. U. (2023). Kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining mustaqil ta‘limini tashkil etish shakllari. // “Pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023. 4-son. 289-293-b.
2. Abdimurotov, O. U. (2022). Improving the Methodology of Working with a Map in the Process of Organizing Independent Education in Geography Courses. // Journal of Pharmaceutical Negative Results, 1725-1729.
3. Uralovich, A. O. (2024). "Project method" in organizing independent education of future geography teachers under credit-module system. // American journal of education and learning, 2(3), 151-158.
4. Uralovich, A. O. (2024, May). Bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining didaktik kompetentsiyasini mustaqil ta‘lim jarayonida takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari. In Konferensiyalar| Conferences (Vol. 1, No. 11, pp. 327-331).
5. Uralovich, A. O. (2022, December). The importance of using information technologies in geography education within the conditions of the credit module system. // In Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities (Vol. 1, No. 3, pp. 262-267).
6. Абдимуротов, О. У. (2022). Модулли таълим технологияси асосида табиий география курсларида амалий машғулотларни ташкил этиш методикаси. // Та‘лим va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2022. 5-son. 21-27.
7. Rajabov, F. T., & Abdimurotov, O. U. (2020). Methods of using new pedagogical technologies in the organization of practical training in natural geography courses. // Academic research in educational sciences (ares), 12, 2181-1385.
8. Abdimurotov, O. U. (2020). The importance of working with maps in the practical training of natural geography courses. // Prospects for the development of science and education. In Third Conference Package. June (Vol. 26, pp. 2181-0842).
9. Uralovich, A. O. (2020). The effectiveness of the use of "case-study" technology in the organization of practical training in the course "Natural geography".// Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(S6), 774-777.
10. Uralovich, A. O. (2021). Forms of organization of practical trainings in geography classes and their purpose, tasks and importance. // World Bulletin of Social Sciences, 4(11), 89-94.
11. Uralovich, A. O. (2021, November). Problems of geography education in Uzbekistan. // In Archive of Conferences (pp. 65-69).
12. Abdimurotov, O. U. (2020). Tabiiy geografiya darslarini mustaqil o‘rganishda interfaol metodlardan foydalanishning imkoniyatlari. // Academic research in educational sciences, (3), 1306-1312.

13. Abdimurotov O.U. Kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak geografiya o‘qituvchilariga mustaqil ta’limni tashkil etish dolzarb pedagogik muammo sifatida. // “Ta’lim, fan va innovatsiya” jurnali 2023. 6-son. 106-110 b.

14. Abdimurotov O.U. Geografiya darslarida mustaqil ta’limni tashkil etishda modulli ta’lim texnologiyasidan foydalanish metodikasi. // “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” илимий-методикалық журнал. 2023. 6/4-сан. 72-81 b.

15. Abdimurotov O.U. Kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak geografiya o‘qituvchilariga mustaqil ta’limni samarali tashkil etish vositalari. // Fan va jamiyat ilmiy-uslubiy jurnal. №5/2-son. 2024. 56-59-b.

KIMYO FANI MASHG‘ULOTLARINI INGLIZ TILI BILAN INTEGRATSIYALAB O‘QITISH

Ajiyeva Muxabbat Baxtibayevna,

Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Mazkur maqolada kimyo fani mashg‘ulotlarini ingliz tili bilan integratsiyalab o‘qitish imkoniyatlari, darslarga tayyorgarlik ko‘rishda kimyo o‘qituvchisining harakat faoliyati ketma-ketligi, fanlarni integratsiyalab o‘qitishda o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari, mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni hajmli matnlar shaklida o‘quv materiallar bilan ishlashga o‘rgatish masalalari bayon qilingan. Shuningdek, integrallashgan sharoitda kimyo fani bo‘yicha o‘quv ishlarini tashkil etish, kimyo fanini o‘rganishga motivatsiya va qiziqishni oshirishga oid materiallar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kimyo fani, integratsiya, harakat faoliyati, psixologik xususiyat, o‘quv material, motivatsiya, qiziqish.

ОБУЧЕНИЕ ЗАНЯТИЯМ ПО ХИМИИ С ИНТЕГРИРОВАНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье описаны возможности комплексного преподавания уроков химии с английским языком, последовательность действий учителя химии при подготовке к урокам, организации учебной работы в области химии. Также освещены материалы, связанные с повышением мотивации и интереса к обучению предмета химии.

Ключевые слова: химия, интеграция, двигательная активность, психологическое свойство, мотивация, учебный материал, интерес.

TEACHING CHEMISTRY CLASSES WITH ENGLISH LANGUAGE INTEGRATION

This article describes the possibilities of comprehensive teaching of chemistry lessons with English, the sequence of actions of a chemistry teacher in preparation for lessons, and the organization of educational work in the field of chemistry. Also, materials related to increasing motivation and interest in learning the subject of chemistry are highlighted.

Keywords: chemistry, integration, motor activity, psychological property, motivation, educational material, interest.

Kirish. Bugungi innovatsion ijodiy yondashuvning nazariy metodologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning huquqiy, me‘yoriy asoslari so‘nggi yillarda tubdan yangilanib, yangicha sifat va mazmun kasb etib bormoqda. Bundan tashqari, jamiyatni axborotlashtirish yanada muhim omilga aylanmoqda. Axborot olish va almashish ko‘nikmalari zamonaviy insonning muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan muhim talabdir. Jamiyat hayotidagi bunday o‘zgarishlarga asosan internet va boshqa aloqa vositalarining rivojlanishi ta‘sir ko‘rsatdi. Shuni ta‘kidlash kerakki, ingliz tili siyosat, biznes va fan sohalarida xalqaro muloqotning asosiy tiliga aylandi.

Zamonaviy jamiyat maktab o‘quvchilari va o‘qituvchilariga har qachongidan ham yuqori talablarni qo‘ymoqda. Ular nafaqat fan bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, balki vaziyat komida ularni ijodiy qobiliyatlari orqali qo‘llay olishlari kerak. Bugun maktab ta‘limi asosan o‘quvchilarning imtihonlarni topshirishga va markazlashtirilgan testlardan o‘tishga tayyorgarligini rivojlantirishga e‘tibor qaratmoqda desak xato emas. O‘quvchilarning zamonaviy ma‘naviy-ma‘rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotini tavsiflovchi fanlararo muammolarni hal qilish uchun olingan bilim va ko‘nikmalarni qo‘llash qobiliyati muammosi hali yetarli darajada hal etilmagan. O‘quv jarayonida sub‘yektlararo aloqalarni amalga oshirish, o‘rganilayotgan fanlarning ijtimoiy-psixologik va ma‘rifiy muammolari o‘rtasidagi munosabatlar, maktab o‘quvchilarining kelajakdagi kasbiy faoliyatidagi vazifalarini belgilab beradi.

Hozirgi vaqtda til kurslarini tugatgan o‘qituvchilar, fan va tilni o‘qitish usulidan foydalanganda, materiallarni tanlash, ya‘ni ularning maqsadini aniqlash, o‘rganilgan materialning mazmunini qayta ko‘rib chiqish, maqsadga muvofiq ta‘limni tashkil etish usullari, vositalari va shakllarini tanlash, natijani bashorat qilish kerak [1, 6. 417]. Mavzuni ingliz tilida o‘qitadigan va fan va tilni o‘rganishni amalga oshiradigan o‘qituvchilar ingliz tilini tegishli darajada bilishlari kerak va ingliz tilidagi nutq uslubining ilmiyligiga alohida e‘tibor berilishi kerak.

Asosiy qism. Darslarga tayyorgarlik ko‘rishda kimyo o‘qituvchisining faoliyati quyidagi harakatlarni o‘z ichiga oladi:

* O‘quvchilar uchun yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va kelajakda ularning oldini olish uchun fan va tilni o‘rganish paytida o‘quvchilarni o‘z darslarida kuzatib borish.

* Kimyo va ingliz tili fanidan uslubiy adabiyotlar bilan ishlash.

* Mavzu bo‘yicha o‘rganilayotgan tematik materialni tushunish uchun zarur bo‘lgan leksik minimalni tanlash. Mavzu bo‘yicha yangi tematik so‘zlarni kiritish uchun uslubiy usullarni tanlash.

* O‘quvchilarning fan va til tayyorgarligini, shuningdek darsda qo‘yilgan vazifalarni hisobga olgan holda fan va tilni o‘qitish usullari, metodikasi, shakllari va vositalarini tanlash.

* Didaktik kartochkalar, shuningdek, ona (o‘zbek) va ingliz tillarida ko‘rgazmali materiallar (illyustratsiyalar, kompyuter taqdimotlari, videomateriallar) tayyorlash.

* Onlayn ta‘lim platformasidan faol foydalanish.

* Tanlangan usullar, uslublar, fan va tilni o‘rganish shakllari va vositalarini o‘z ichiga olgan dars rejasi va xulosasini ishlab chiqish.

Darsda fan va tilni o‘rganish jarayonida kimyo o‘qituvchisining faoliyati quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

* O‘quvchilar oldida mavzu-lingvistik integratsiyalashgan ta‘limda ularning faoliyati algoritmini ochib berish.

* Ingliz tilida tematik ma‘lumotlarni taqdim etish (og‘zaki hikoya, suhbat, yozma matn, video materiallar va boshqalar).

* O‘quvchining to‘liq ishlashi uchun kimyo fanidan tilni o‘qitishning turli xil vositalarini taqdim etish: lug‘atlar, didaktik kartalar, taqqoslash sxemalari, vizual qo‘llab-quvvatlash kartalari va boshqalar.

* O‘quvchilarga kimyo fanini ingliz tili bilan integrallashgan holda o‘qitish kimyo fanini ingliz tili bilan integrallashgan holda o‘qitish usuli yordamida ish jarayonida yordam berish.

* O‘quvchilarning fan va til ishlarining natijalarini tekshirish.

* Ishni umumlashtirish.

Shunday qilib, kimyo fanidan tilni o‘rganish jarayonini tashkil qilish uchun o‘qituvchi o‘quv faoliyatini tashkil etishning turli usullari, uslubiy usullari, vositalari va shakllaridan foydalanishi mumkin, ularning tanlovi darsning maqsad va vazifalariga, o‘rganilayotgan tematik materialning mazmuniga va zamonaviy darsda o‘quvchilarning fan va til tayyorgarligi darajasiga bog‘liq. Axir, zamonaviy dars-bu bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirish, o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, uning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratiladigan ustaxona hisoblanadi. Dars natijalariga ko‘ra o‘qituvchining pedagogik mahorati va o‘quvchining tayyorgarlik darajasi baholanadi. Bugungi kunda o‘qituvchi-bu yangi bilimlarni mustaqil ravishda egallash va o‘zlashtirishga qaratilgan ijodiy faoliyat usullarini o‘rgatadigan shaxs va o‘quvchi o‘qituvchi bilan birgalikda har bir darsning maqsad va vazifalarini belgilashda ishtirok etadi, o‘z ishining rejasini belgilaydi, maqsadlarga erishish vositalari va usullarini tanlaydi. Shunday qilib, zamonaviy dars, albatta, maktab o‘quvchilarining o‘zini o‘zi anglashiga, ularning ijodiy salohiyatiga bo‘lgan talabga hissa qo‘shadi va bolani hozirgi jamiyatda muvaffaqiyatli hayotga tayyorlaydi.

Bugungi kunda ingliz tili bilan integrallashgan holda kimyoni o‘rganish metodologiyasi o‘quvchilarning ikki tilli axborot-kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish darajasini oshirishni ta‘minlaydi, bu ikki tilli-integrativ bilimlarni o‘zlashtirishning ancha yuqori darajasida, axborot-kommunikatsiya ko‘nikmalarini shakllantirishning yuqori darajasida namoyon bo‘ladi; Ushbu uslub o‘quvchilarni ingliz tilining kommunikativ imkoniyatlaridan foydalangan holda kimyoni o‘rganishga undaydi va shu bilan maktab o‘quvchilarining kimyoni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga yordam beradi [4, 6. 221]. Zamonaviy maktab o‘quvchisining ingliz tilini sifatli bilishi hayotning dolzarb ehtiyojidir, chunki dunyoda fan va texnologiyaning jadal sur‘atlari va rivojlanish darajasi zarur nazariy va amaliy bilim, ko‘nikma va malakalarni yanada sifatli va to‘liq olish uchun ingliz tilini yaxshi bilishni talab qiladi.

Kimyoni akademik fan sifatida o‘rganish umum ta‘lim maktabining 7-sinfidan boshlanadi. Bu o‘quvchilarning o‘smirlik davriga, ularning psixikasini shakllantirishning o‘ziga xos qiyin yoshiga to‘g‘ri keladi. Shuni ham ta‘kidlash kerakki, 7-sinf gacha ingliz tilini chuqur o‘rgangan o‘quvchilar o‘zlarining o‘quv yo‘nalishiga oid ba‘zi psixologik xususiyatlarga ega bo‘ladilar.

Kimyo fanini o‘qitishda ingliz tilini chuqur o‘rganadigan umum ta‘lim maktab o‘quvchilarining psixologik xususiyatlarini qanday hisobga olish kerakligini batafsil ko‘rib chiqamiz.

1) Diqqat va xotira sohasida.

O‘quvchilar hajmli matnlar shaklida taqdim etilgan ma‘lumotlarni osongina idrok etish va yodlash imkoniyatiga ega. Bu materialni quloq bilan idrok etish va yodlashda qiyinchiliklarga tug‘ilmaydi. Bu ingliz tili darslarida matn va audio materiallar bilan doimiy va maqsadli ishlash bilan bog‘liq.

Odatda atamalarni yodlashda hech qanday qiyinchilik yo‘q, chunki o‘quvchilarning og‘zaki nutq xotirasi etarlicha rivojlangan. Bu atamaning ma‘nosini to‘g‘ri tushunish va shunga yarasha uni ishlatish bilan bog‘liq muammolar bo‘lishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklarni minimallashtirish yangi so‘zlarning etimologik tahlilidan foydalanishga yordam beradi, bu esa o‘quvchilarga ularning kelib chiqishi va ma‘nosini tushunishga yordam beradi. Ism va atamalarning etimologik tahlilini qo‘llash muammosi bir nechta tadqiqotlarda aks ettirilgan.

2) Fikrlash sohasida. Psixologlar fikriga ko‘ra [3, 6. 15], [5, 6. 43], fikrlashning turli shakllarini shakllantirish, birinchi navbatda, bilim mavzusi mazmuni ta‘siri ostida obrazli shakllanadi. Aynan ta‘lim jarayonida turli aqliy jarayonlarning o‘z xohishiga ko‘ra faol shakllanishi yuz beradi: pertseptiv, mnemik, hissiy-ixtiyoriy, aqliy. Bunda o‘quvchilar aqliy obrazlarni yaratish, ular ustida ishlashning maxsus usullarini o‘zlashtiradigan mavzuga asoslangan ta‘lim muhim rol o‘ynaydi. Ushbu vositalar o‘ziga xosdir, shuning uchun fanlardan birini chuqur o‘rganish o‘quvchilarning o‘rganish xususiyatlariga ta‘sir qiladi. Ingliz tiliga bo‘lgan e‘tibor fikrlash jarayonining obrazli va og‘zaki mantig‘ini birlashtirgan modellashtirishni rivojlantirishga yordam beradi, hissiy jihatdan idrok etilgan obyektlarga sub‘ektiv munosabat va tafsilotlarga pedantik munosabatning sezilarli qismi bilan tavsiflanadi.

Ingliz tilini o‘rganish jarayoni ham, kimyo fanini o‘rganishda ham ramziy tasvirlarning faol shakllanishi kuzatiladi. Ularning o‘ziga xos xususiyati raqamli tasvirda obyektivlik (mavhum yoki aniq firmada) emas, balki umumiy xususiyatlar, operatsiyalar va ularning ideal ramziy obyektlarga (leksik-grammatik konstruksiyalar, kimyoviy formulalar va tekislash) xos bo‘lgan munosabatlaridir. Ramziy obyektlar haqiqiylikning o‘ziga xos shakli xarakterlidir. Ular asosida tasvirlar-sxemalar yaratilmoqda. Bunday ko‘rinish elementlarning maxsus to‘plamida (harflar, raqamlar, aralash iboralar), ularning fazoviy xilma-xilligi (molekulaning tarkibiy formulasi), o‘zaro orientatsiya (unifikatsiya belgilari, ortiqcha narx, yo‘nalish) bilan ifodalanadi.

3) Qiziqish va motivatsiya sohasida. Ingliz tilini chuqur o‘rganadigan umumiy o‘rta ta‘lim maktablarning aksariyat o‘quvchilari gumanitar fanlarga yo‘naltirilgan qiziqishlarga ega. Kimyo va boshqa tabiiy fanlarga qiziqish ahamiyatsiz. Ularni o‘rganish uchun motivatsiya kam, bundan tashqari, kimyo fanini o‘rganishga ajratilgan vaqt odatda cheklanadi.

Faoliyat komponentining bir qismi sifatida ko‘rsatilgan turli xil ish shakllaridan foydalanib, modelga erishish mumkin:

1) o‘quvchilarning kimyoni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi va qiziqishidagi ijobiy o‘zgarishlar;

2) kimyoviy mavzular bo‘yicha axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini shakllantirish darajasini oshirish [6, 6. 34].

Ushbu texnikadan foydalanganda chet tilidagi nutq o‘rganish predmeti sifatida emas, balki kimyoviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish vositasi, kommunikativ muhit sifatida qaraladi.

Nazoratni amalga oshirishda kimyoviy bilimlar, ko‘nikmalar va ko‘nikmalarga e‘tibor beriladi; o‘quvchilarning kimyoviy mavzudagi ifodasi til bilimlarini namoyish etishdan ko‘ra muhimroqdir; til qoidalarining ayrim buzilishlariga yo‘l qo‘yiladi.

Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi deganda o‘quvchining ilgari olgan tajribasi asosida etarli aloqa va axborot bilan ishlash ko‘nikmalaridan foydalangan holda ma‘lum (bizning holatlarimizda kimyoviy) mavzular bo‘yicha muloqotga kirish qobiliyati va tayyorligi tushuniladi [2, 6. 15].

Umumta‘lim maktabida "kimyo" fani 8, 9, 10, 11-sinflarda o‘rganiladi. Bu vaqtga kelib, o‘quvchilar ingliz tilida juda yaxshi bilimga ega bo‘lib, uni qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirishga imkon beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, chet tillarini o‘rganish bilan integrallashgan sharoitda kimyo fani bo‘yicha o‘quv ishlarini tashkil etish kimyo fanini o‘rganishga motivatsiya va qiziqishni oshirishga, qiyin material bilan tanishishda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish natijasida o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam berish lozim.

"Metallar" mavzusida "kimyo + ingliz tili" integrallashgan darsi. 9-sinf.

I. Tashkiliy qism.

O‘qituvchi: Good morning boys and girls!

At our lesson we’ll speak about metals, their using and we’ll have a short test.

Kimyo o‘qituvchisi salomlashadi, o‘quvchilarga maqsadlar qo‘yadi, dars rejasi bilan tanishtiradi.

II. Darsning asosiy qismi

1. Darsda ishlash uchun zarur bo‘lgan ingliz tilidagi bilimlarni yangilash.

Nutqni mashq qilish.

O‘qituvchi: We need to revise some words and expressions. Look at the screen, say after me and translate them, please.

Ektranda soʻzlar keltiriladi. Oʻquvchilar oʻqituvchidan keyin soʻzlar va iboralarni quyidagi rejimda takrorlaydilar: T-Cl, keyin oʻquvchilar quyidagi rejimda ishlaydi: P1, P2, P3, etc....

1. Testni bajarish.

Oʻquvchilarga ingliz tilida kimyo boʻyicha topshiriqlar berilgan varaqlar tarqatiladi. Ingliz tili oʻqituvchisi topshiriqni tushuntiradi.

Oʻqituvchi: It is time to have a test. You have got cards on your desks. Please write down your surnames on them! Let's read tasks of the test. Oʻquvchilar topshiriqlarni P1, P2 rejimida oʻqiydilar.

Oʻqituvchi: You should “tick” the letters and in Task 5 you should write a letter according to each number. You have 3 minutes to do it. Let's start.

Tasks

1. Choose the formula of an acidic oxide.

A. Na_2O B. men bilan. Mn_2O_7 . CuO

2. Sodium hydroxide reacts with each of the two substances:

A. HCl , CuO . H_2O , Na_2O . $\text{Cu}(\text{OH})_2$ D. H_2SO_4 , CO_2

Write the equations.

2. Metallardan foydalanish.

Oʻqituvchi: And now Let's see and speak about using metals in our life. There are many spheres where we can use different metals. Let's look at the screen and say where we can use them.

Ish P1, P2 rejimida amalga oshiriladi...

Shundan soʻng, ularning ishi tekshiriladi.....

Kimyo fanini ingliz tili bilan integratsiyalashgan holda oʻqitish usullari ularni integratsiyalashgan holda oʻqitish amaliyotini keng tagʻib etish maqsadga muvofiqligini koʻrsatib beradi [7, 6. 12]. Bu jarayonda oʻquvchilar ham oʻqituvchilar ham har ikkala fandan kerakli maʼlumotlarni tez oson oʻzlashtirishlari tahlil etib berilgan.

Xulosa. Zamonaviy taʼlimning eng muhim vazifalaridan biri oʻquvchilarga atrofda dunyoning yaxlitligini, bir-biri bilan aloqadorligini koʻrsatishdir. Dunyoning yaxlit tasavvurini shakllantirish uchun sinfda fanlararo aloqalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu jarayonda oʻquvchilar muayyan fanlardagi oʻzaro bogʻliqlik va aloqador hodisalarning rivojlanishidagi oʻxshash qonunlar va qonuniyatlarni koʻrishni oʻrganadi.

Olingan bilim va koʻnikmalar nafaqat maktab oʻquvchilari tomonidan standart oʻquv vaziyatlarida amaliy faoliyatida qoʻllanilishi, balki ijodkorlikni namoyon etish, intellektual qobiliyatlarni namoyon etish uchun imkoniyatlar yaratishi ham muhimdir.

Integratsiyalashgan darslar soniga kelsak, bu yerda aniq javob boʻlishi mumkin emas. Bularning barchasi oʻqituvchining materialni sintez qilish, baʼzan uzoq tushunchalarni organik ravishda bogʻlash va bolalarni taassurotlar bilan ortiqcha yuklamasdan dars oʻtkazish qobiliyatiga bogʻliq. Dars individual rasmlarning mozaikasi boʻlmasligi kerak.

Adabiyotlar:

1. Bekpoʻlatov H.O. Ajieva M.B. Kimyo fanini ingliz tili bilan integratsiya qilish sharoitlarida oʻrganish uchun oʻquvchilarning psixologik xususiyatlaridan foydalanish. // NamDU Ilmiy axborotnomasi.- Namangan.- 2022.-11-son.-B.417-421.

2. Iskandarov A.Yu. Kimyodan masalalar yechish metodikasi. Darslik. – Toshkent, 2019. -220 bet.

3. Зорников Н.И., Волкова П.Л. Проблемы и перспективы международной интеграции высшего образования. - Вороник, 2009.С. 13-18.

4. Темиров Н.О. Умумий кимё фанидан фанлараро интеграциясидан фойдаланиб ўтказилган педагогик эксперимент натижалари. // International multidisciplinary scientific conference on the engineering&technology. –Egypt, 2021. -B. 220-223.

5. Миренкова Е.В. Концепция методического обеспечения формирования познавательных умений учащихся при обучении химии в современной школе: дис. ... док. пед. наук. - Санкт-Петербург, 2018. -430 с.

6. Усова А.В. Междпредметные связи в преподавании основ наук в школе: Методические рекомендации. – Челябинск: ЧПТУ “Факел”, 2006. –С. -150.

7. Шодманова Ш.Қ. Академик лицей ва умумтаълим мактабларида кимё фанини касбга йуналтириб ва табиий фанлар интеграцияси асосида адаптив ўқитиш методикасини такомиллаштириш. Ўқув қўлланма. 2020. –Б. – 172.

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA KIMYO FANINI O'QITISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

*Ametova Guljamilya Elbrusovna,
Nukus shahar 25-maktab o'qituvchisi*

Ushbu tadqiqotda zamonaviy ta'lim tizimida kimyo fanini o'qitishning ijtimoiy va pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Kimyo fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirish va ular o'rtasida ekologik ongni rivojlantirish kabi masalalarga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchilarning malakasi, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish usullari, jamoaviy ishni tashkil etish, shuningdek, ta'lim jarayonining ijtimoiy aspektlari — mas'uliyat, motivatsiya va mustaqil ta'limga yo'naltirilgan yondashuvlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *motivatsiya, zamonaviy ta'lim, tafakkur, ijtimoiy-pedagogik yondashuv, interfaol metodlar, refleksiya, ijodiy fikrlash.*

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

В данном исследовании анализируются социально-педагогические аспекты преподавания химии в современной системе образования. Особое внимание в преподавании химии уделяется таким вопросам, как использование инновационных технологий, формирование научного мышления у учащихся и развитие экологического сознания среди них. Изучаются компетентность педагогов, способы эффективного общения с учащимися, организация коллективной работы, а также социальные аспекты образовательного процесса – ответственность, мотивация и ориентированные подходы к самостоятельному обучению.

Ключевые слова: *мотивация, современное образование, мышление, социально-педагогический подход, интерактивные методы, рефлексия, творческое мышление.*

SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF TEACHING CHEMISTRY IN A MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

This study analyzes the social and pedagogical aspects of teaching chemistry in the modern educational system. Particular attention is paid to such issues as the use of innovative technologies in teaching chemistry, the formation of scientific thinking in students and the development of environmental awareness among them. Teachers' qualifications, methods of effective communication with students, organization of teamwork, as well as social aspects of the educational process — approaches aimed at responsibility, motivation and independent education are studied.

Keywords: *motivation, modern education, thinking, socio-pedagogical bias, interactive methods, reflection, creative thinking.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi dinamik rivojlanayotgan, doimiy yangilanishni talab etadigan jarayon bo'lib, bunda fanlarni o'qitishning o'ziga xos yondashuvlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda fan va texnologiyalar rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda, bu esa o'quvchilarda fundamental ilmiy bilimlarni egallash zaruratini kuchaytiradi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, xususan, kimyo fanining ahamiyati ortib bormoqda, chunki bu fan nafaqat texnologiya va sanoat rivoji uchun, balki ekologiya, sog'liqni saqlash va kundalik hayotimizning boshqa ko'plab sohalariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi tezkor o'zgarish va rivojlanish jarayonida bo'lib, bu jarayonda fanlar orasida kimyo fanining o'rni alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim muhiti, texnologiyalar va innovatsiyalar bilan birgalikda, kimyo fanini o'qitish jarayoniga yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Kimyo fani nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali yosh avlodni ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Shu sababli, kimyo fanining o'qitilishi jarayonida ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarni chuqur o'rganish va amaliyotda tatbiq etish juda muhimdir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va usullarni joriy etish o'quvchilarni chuqurroq bilim olishlariga, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, kimyo fanida interfaol metodlar, laboratoriya ishlari va virtual simulyatsiyalar orqali ta'lim samaradorligini

oshirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, o‘quvchilarda ekologik mas’uliyat va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun kimyo fanini zamonaviy ijtimoiy dolzarb muammolar bilan bog‘lab o‘qitish talab qilinmoqda.

Bugungi kunda jamiyat oldida turgan ekologik, energiya va resurslarni saqlash kabi muammolarni hal etishda kimyo fanining roli katta. Shu sababli, kimyo fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni ushbu muammolarni tushunish va ularga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga tayyorlash zarur. Zamonaviy ta’lim muhiti bu jarayonni ijtimoiy-pedagogik jihatdan samarali tashkil etishga imkon yaratadi, bunda o‘qituvchining roli faqatgina bilim berish emas, balki o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ular bilan ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va ularni hayotiy muammolarni hal qilishga yo‘naltirishdan iboratdir.

Shunday qilib, zamonaviy ta’lim muhitida kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini, ekologik mas’uliyatni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda innovatsion texnologiyalar va interfaol yondashuvlar katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzu dolzarbligi bugungi kundagi ta’lim jarayonida kimyo fanini samarali o‘qitishni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan yondashuvlarni chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Kimyo fanini o‘qitish nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki o‘quvchilarda ilmiy tafakkurni rivojlantirish, mantiqiy tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, fan o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni jamiyatda sodir bo‘layotgan dolzarb muammolar, xususan, ekologik muammolar haqida o‘ylashga undaydi. Zamonaviy ta’lim muhiti kimyo fanini o‘qitishda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarni faqat bilim egasi sifatida emas, balki jamiyatning faol a’zosi sifatida tarbiyalashni maqsad qilgan.

Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va didaktik usullarni joriy etish, individual o‘qitish va ijtimoiy faollikka yo‘naltirilgan pedagogik usullar kimyo fanini o‘rgatishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy o‘quvchi yangi bilimlarni nafaqat passiv ravishda qabul qiladi, balki ularni tahlil qilish, qo‘llash va jamiyat manfaatlariga yo‘naltirishga o‘rganishi kerak. Shuning uchun, o‘qituvchilarning bu jarayonda o‘quvchilarni faollikka undaydigan, kreativ fikrlashni rivojlantiradigan, jamoaviy ishlashga rag‘batlantiradigan pedagogik yondashuvlarni qo‘llashi juda muhimdir.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta’lim muhitida kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini chuqur o‘rganish bugungi kunda ta’lim jarayonida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘ziga xos pedagogik va ijtimoiy omillar, texnologik yondashuvlar va ekologik tarbiya talablari ushbu fan o‘qitilishining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kimyo fanini o‘qitish bilan bog‘liq ilmiy adabiyotlarda bu jarayonning samaradorligini oshirish bo‘yicha turli xil yondashuvlar va pedagogik metodlar ko‘rib chiqiladi.

Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi ta’limning ijtimoiy va madaniy muhitga asoslangan yondashuvini tavsiya etadi. Uning fikriga ko‘ra, o‘quvchilarning rivojlanishi jamiyat va madaniy muhit bilan uzviy bog‘liq. Ushbu nazariya asosida o‘qitish jarayonida ijtimoiy-pedagogik omillarga katta e’tibor qaratiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish, ekologik muammolarni tushunish va ularni hal qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish muhim ekanligi qayd etiladi. Masalan, Grigoryan o‘zining tadqiqotida kimyo fanini o‘qitishda jamoaviy va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishning muhimligini ta’kidlaydi.

Kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari o‘quvchilarning jamoaviy ishni o‘rganishlariga katta e’tibor qaratishni talab qiladi. Johnson tomonidan ilgari surilgan kooperativ o‘qitish usuli bu borada samarali ekanligi isbotlangan. Ushbu metod o‘quvchilarda hamkorlik, jamoaviy ishlash va muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Johnson va Johnsonning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, kichik guruhlar bilan ishlash orqali o‘quvchilar bir-birlari bilan fikr almashadilar va bu ularning bilim darajasini oshiradi.

Kimyo fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan. Masalan, Jon Dewey interaktiv o‘qitish usullarining ta’lim jarayonida ahamiyatini ta’kidlagan bo‘lsa, zamonaviy pedagoglar bu fikrni raqamli texnologiyalar yordamida yanada rivojlantirmoqdalar. Raqamli laboratoriyalar, simulyatsiyalar va interaktiv o‘quv dasturlari yordamida kimyo fanini o‘rganish o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko‘rish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, Solomon va Perkins tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirishi va ularni o‘quv jarayoniga yanada chuqurroq jalb qilishini ko‘rsatgan. Solomonning aytishicha, virtual laboratoriyalar orqali kimyoviy tajribalarni amalga oshirish o‘quvchilarda ilmiy tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy kimyo darslarida foydalanilayotgan virtual laboratoriyalar haqida yozgan Anderson va Krathwohl ham bu usulning ta’lim samaradorligiga ta’sirini o‘rgangan. Ular kimyo tajribalarini virtual muhitda amalga oshirish o‘quvchilarda xavfsizlik va iqtisodiy tejamkorlikni ta’minlash bilan birga, ularning

amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlashini ta’kidlaydi. Raqamli texnologiyalar yordamida kimyoviy jarayonlarni simulyatsiya qilish o‘quvchilarga mavzularni tushunishni yengillashtiradi va ularni darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning sifatli bo‘lishi o‘quvchilarning bilimlarni samarali o‘zlashtirishlarida muhim omil hisoblanadi. Bu borada Rogersning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvi katta ahamiyatga ega. Uning fikriga ko‘ra, o‘qituvchi o‘quvchining ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga olishi, dars jarayonini mos ravishda tashkil qilishi kerak. O‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ularga mos ta’lim berish orqali fan o‘rganishda yuqori natijalarga erishish mumkin.

Pedagoglar Kim va Reeves tadqiqotlarida o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi samarali muloqot ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida ko‘rilgan. Ular dars jarayonida ochiq va ishonchli muloqotni tashkil etish, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undash orqali bilimlarni tezroq o‘zlashtirishlariga yordam berilishini ta’kidlaydilar. O‘qituvchilarning darslarda o‘quvchilar bilan munosabatlari va ularga taqdim qilinayotgan ko‘mak, o‘quvchilar motivatsiyasini oshiradi.

Shuningdek, pedagogik psixologiya sohasidagi tadqiqotlar o‘qituvchilarning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi orqali o‘quvchilarga o‘rnak bo‘lishini ta’kidlaydi. Banduraning nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar faqat kitobdan o‘qish yoki eshitish orqali emas, balki kuzatish va modellashtirish orqali ham o‘rganadilar. Shu sababli, o‘qituvchilarning o‘z bilim va tajribalarini amalda namoyish etishlari o‘quvchilarda yanada samarali o‘zlashtirishga olib keladi.

Kimyo fani o‘quvchilarda ekologik ongni shakllantirish uchun muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ekologik masalalar jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi, va o‘quvchilarni bu masalalarga jalb qilish orqali ularni kelajakda ijtimoiy mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalash zarur. Dewey o‘quv jarayonida o‘quvchilarni real muammolar bilan tanishtirish va ularni hal qilishga yo‘naltirish ta’limning asosiy maqsadlaridan biri ekanligini ta’kidlagan.

Kimyo darslarida ekologik ongni rivojlantirish bo‘yicha Frey va Fisher tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar muhimdir. Ular kimyo fanini o‘qitishda ekologik masalalarga e’tibor qaratish, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan bilimlarni shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi. Bu orqali o‘quvchilarda atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin.

Ilmiy tafakkur rivojlantirish masalasi bo‘yicha Jean Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasida o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhimligini ta’kidlagan. Piagetning tadqiqotlari asosida kimyo fanini o‘qitish jarayonida ilmiy jarayonlarni chuqur tushuntirish, ularni mantiqiy izchil shaklda taqdim qilish orqali o‘quvchilarda ilmiy tafakkur shakllantiriladi. Ilmiy tafakkur, o‘z navbatida, o‘quvchilarning kimyoviy jarayonlarni tushunish va real hayotda qo‘llashlariga yordam beradi.

"Zamonaviy ta’lim muhitida kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari"

• **Zamonaviy ta’lim muhitining tavsifi** – Bugungi ta’lim muhitida innovatsion texnologiyalar va usullar, masofaviy ta’lim, va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar alohida o‘rin tutadi. Bu yangi muhit kimyo fanining o‘zlashtirilishiga qanday ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rib chiqish zarur.

• **Ijtimoiy-pedagogik yondashuv** – Ta’limning mazmuni nafaqat fanlarni o‘qitishni, balki o‘quvchilarni ijtimoiylashuvga tayyorlashni ham ko‘zda tutadi. Kimyo fanida o‘quvchilarni ijtimoiy muammolarni hal qilishga tayyorlash, ekologik mas’uliyatni shakllantirish muhimdir.

• **Ta’lim metodlari va texnologiyalarining o‘zgarishi** – Interfaol o‘qitish usullaridan foydalanish (laboratoriya ishlarining virtual shakllari, eksperimentlar simulyatsiyasi) va kimyo fanini o‘rgatishda ilg‘or texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

• **Motivatsiya va qiziqishni oshirish** – Kimyo faniga qiziqishni oshirish uchun, zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchilarning kundalik hayotda uchraydigan kimyoviy jarayonlar haqida bilimlarini oshirish zarur.

• **O‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish** – Zamonaviy ta’limda har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. Bu kimyo fanini o‘qitishda individual yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi.

Muhokama. Zamonaviy ta’lim jarayonida kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Kimyo nafaqat o‘quvchilarga nazariy bilim berish bilan cheklanmaydi, balki ularning jamiyatdagi o‘rni, atrof-muhitni anglash va ilmiy tafakkurni shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Kimyo fanini o‘qitishda o‘qituvchilar tomonidan ta’limning ijtimoiy-pedagogik jihatlari, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va o‘quvchi-o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqotning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilishi zarur. Ta’lim jarayonida ijtimoiy mas’uliyat va ekologik ongni shakllantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kimyo fanini o‘qitish orqali o‘quvchilar nafaqat kimyoviy jarayonlar bilan tanishadilar, balki jamiyat oldidagi mas’uliyatlarini ham chuqur anglay boshlaydilar. Ta’lim jarayonida ekologik muammolar, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga qaratilgan masalalarni o‘rganish o‘quvchilarda ijtimoiy ong va ekologik mas’uliyatni

shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarda ekologik barqarorlik va kelajak avlodlarga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi. Ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar orqali o‘quvchilarda jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ular o‘rtasida muloqotni mustahkamlash va hamkorlikda ishlashni o‘rgatish katta ahamiyat kasb etadi. Guruhlarda birgalikda ishlash o‘quvchilarni bir-biridan o‘rganishga, fikr almashishga undaydi va bu jarayonda ularning bilimlari yanada chuqurlashadi. Kimyo fanini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalari samaradorlikni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Raqamli laboratoriyalar, simulyatsiyalar va virtual o‘quv dasturlarining qo‘llanilishi o‘quvchilarga kimyoviy jarayonlarni nazariy jihatdan o‘rganish bilan birga, amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyatini beradi. Bu usul o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishlariga va o‘quv jarayoniga yanada chuqurroq kirishlariga yordam beradi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga faollik bilan jalb qilinishiga olib keladi, chunki ular real laboratoriya sharoitida amalga oshira olmaydigan tajribalarni virtual muhitda sinab ko‘rish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki xavfsizlik va iqtisodiy jihatdan ham tejamkorlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda ilmiy-tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham zamin yaratadi. Kimyo fani o‘quvchilarda ilmiy tafakkur va ekologik onglilikni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Ilmiy tafakkur, o‘z navbatida, o‘quvchilarning kimyoviy jarayonlarni mantiqiy tushunishlari va real hayotda qo‘llashlari uchun muhim omil hisoblanadi. Kimyo fanida ilmiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ularni amaliyotda qo‘llash va ilmiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish o‘quvchilarning tafakkur doirasini kengaytiradi. Shuningdek, ekologik masalalarga qaratilgan ta’lim usullari o‘quvchilarda ekologik ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiatga mas’uliyatli munosabatda bo‘lish kabi masalalarni kimyo darslarida o‘rganish o‘quvchilarda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Xulosa. Zamonaviy ta’lim jarayonida kimyo fanini o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari o‘quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish, ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalar va interaktiv usullar yordamida o‘quvchilarning fanga qiziqishi oshadi, bilimlarni amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali muloqot ta’lim samaradorligini oshirib, shaxsiy yondashuvlar bilan ta’lim jarayonining sifatini yaxshilaydi. Bu omillar kimyo fanini o‘qitishni yanada samarali va dolzarb qiladi.

Tavsiyalar.

1. **Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish:** Kimyo fanini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalar va interfaol usullarni qo‘llash, masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta’lim samaradorligini kuchaytiradi.

2. **Amaliy mashg‘ulotlarga e’tibor berish:** O‘quvchilarning kimyo fanini yaxshiroq o‘zlashtirishlari uchun amaliy laboratoriya mashg‘ulotlarini ko‘paytirish va tajribalarni bevosita bajarishga imkon berish zarur.

3. **Fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash:** Kimyo fanini boshqa tabiiy fanlar bilan bog‘lab o‘qitish o‘quvchilarning kengroq dunyoqarash va muammolarni kompleks hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. **Ekologik mas’uliyatni shakllantirish:** O‘quvchilarga kimyo fanida ekologik muammolarni tushuntirish va ularga yechim topish usullarini o‘rgatish orqali ekologik mas’uliyatni oshirish lozim.

5. **O‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish:** Har bir o‘quvchining qobiliyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish, ularning mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash imkoniyatlarini rivojlantirish muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Андерсон, Л.В., & Krathwohl, D.R. (2001). Таксономия образовательных целей: знания, понимание и практика. - Нью-Йорк: Longman. 72-85 с.

2. Бенаят, К.С.; Бандура, А. (2004). "Социально-когнитивная теория посттравматического восстановления: роль осознаваемой самоэффективности". Поведенческие исследования и терапия. 42 (10): 1129–1148.

3. Фрей, Н., & Fisher, D. (2008). Методы обучения окружающей среде и устойчивому развитию. - Сан-Франциско: Jossey-Bass. 190-200 с.

4. Ким, П., & Reeves, Т.С. (2007). Использование коммуникаций и технологий в образовательном процессе. - Лондон: Routledge. С. 89-110.

5. Патнэм, Хилари. "Логика Дьюи: эпистемология как гипотеза". В книге "Слова и жизнь", под ред. Джеймса Конанта. Кембридж, Массачусетс: Издательство Гарвардского университета, 1994.

6. Завершнева Е. Ю. Исследование рукописи Л. С. Выготского «Исторический смысл психологического кризиса» Архивная копия от 18 ноября 2019 на Wayback Machine // Вопр. психол. 2009. № 6, с. 119–138.

MAKTABLARDA FIZIKA TO‘GARAGINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Badalov Qodir Abdumalik o‘g‘li,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Fizika kafedrasida assistenti

Abdug‘aniyeva Xanifa Uchqun qizi,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Aniq va amaliy fanlar fakulteti o‘quvchisi

Haydarova Dilnoza Salimboy qizi,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Aniq va amaliy fanlar fakulteti o‘quvchisi

Xolboyeva Zarnigor Shuhrat qizi,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Aniq va amaliy fanlar fakulteti o‘quvchisi

Maktablardagi fizika to‘garaklari o‘quvchilar uchun an‘anaviy darslardan tashqarida fizika sohasiga chuqurroq kirib borishlari uchun muhim platforma bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada fizika to‘garaklarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar taklif etiladi. Turli strategiyalar, jumladan, amaliy tajribalar, fanlararo hamkorlik, texnologiya integratsiyasi va jamoatchilik bilan aloqa qilish kabilar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: *fizika to‘garagi, tajribaviy o‘rganish, texnologiyalar integratsiyasi, fanlararo hamkorlik.*

INNOVATIVE APPROACHES TO ORGANIZING PHYSICS CLUB IN SCHOOLS

Physics clubs in schools provide an important platform for students to delve deeper into the field of physics outside of traditional classes. This article offers innovative approaches to organizing physics circles. A variety of strategies are discussed, including practical experiences, interdisciplinary collaboration, technology integration, and public outreach.

Keywords: *physics clubs, experimental study, technology integration, interdisciplinary connections.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ КРУЖКА ФИЗИКИ В ШКОЛАХ

Физические кружки в школах предоставляют учащимся важную платформу для более глубокого изучения области физики за пределами традиционных занятий. В данной статье предлагаются инновационные подходы к организации кружков по физике. Обсуждаются различные стратегии, включая практический опыт, междисциплинарное сотрудничество, интеграцию технологий и работу с общественностью.

Ключевые слова: *физические кружки, экспериментальное исследование, интеграция технологий, междисциплинарные связи.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanini o‘qitish sifatini oshirish, darslik va o‘quv qo‘llanmalarni takomillashtirish; ta’lim jarayoniga zamonaviy o‘qitish uslublarini, shu jumladan, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish” kabi maqsad va vazifalar belgilab olingan[1].

Asosiy qism. Fizikaviy bilim - tabiatdagi fizik hodisalarni, qonuniyatlarni turmushdagi qo‘llanishlarini insonning ongida aks etishidir. Talabalarining bilimini oshirishga ijobiy ta’sir qiluvchi omillar quyidagilardir:

- talabalarining intellektual salohiyatining yuqori bo‘lishi, boshqacha aytganda, ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi va unga ijodiy yondoshishi;
- o‘qituvchilarning ilmiy salohiyatini va kasbiy mahoratini etarli darajada ekanligi;
- qo‘llanilayotgan o‘quv dasturlari va o‘quv kitoblarining mazmunini didaktik talablarga to‘liq javob berishi;
- o‘qitish jarayonini axborot-kommunikativ va metodik jihatdan to‘la ta’minlanishi;
- o‘qitishga kerak bo‘lgan moddiy – texnik bazaning mavjudligi;
- o‘qitishni samarali uyushtirishga kerakli sanitar – gigienik xavfsizlik, sotsial – psixologik shartlarning mavjudligi, bilim berishni etarli darajada moliyaviy ta’minlanishi;
- o‘qituvchilarning moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qanoatlantirilishi

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, uzluksiz ta’lim tizimida fizika o‘qitishni zamonaviy talablar darajasida amalga oshirish, fizika o‘qitish metodikasining dolzarb ilmiy-metodik muammolaridan ekanligini sezish qiyin emas. Respublikada qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risidagi” qonun va “Kadrlar tayyorlashning

milliy dasturi” talablarida ham o‘qitishning turli bosqichlarida fizika o‘qitishga va uning sifatini oshirishga e’tiborni kuchaytirish va yosh avlodni uning mazmuni va yutuqlari bilan tanishtirib borish zarurligi ta’kidlangan [2,4].

Maktablarda fizika darslarini va uni tashkil etishda hozirku kunda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish yo‘lga qo‘yilmoqda va darslarda sifat samaradorlik oshgani kuzatish mumkin. Bizni yana bir fizika darslarida etibor qiladigan jihatimiz borki bu maktablarda fizika to‘garaklari va ularni tashkil etish metodikasi hisoblanadi.

Hozirgi kunda ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash muhim o‘rinni egallamoqda. Ayniqsa, fizika kabi amaliy fanlarni o‘rganishda to‘garaklarning o‘rni beqiyos. Bu maqolada maktablarda fizika to‘garagini tashkil etishda innovatsion metodlarni qo‘llash va ularning ahamiyati tahlil qilib chiqamiz.

Maktablarda tashkil etilgan fizika to‘garaklari darsdan tashqari mashg‘ulotlar qatoriga kirib, o‘quvchilarda fizikaga qiziqish va ishtiyoqni kuchaytirishda muhim o‘rin tutadi [1]. Biroq, bu to‘garaklarni tashkil etishning an’anaviy usullari har doim ham o‘quvchilarni yetarli darajada jalb qila olmaydi yoki zamonaviy fizika ta’limining dinamik xususiyatini aks ettirmaydi. Ushbu maqola maktablarda fizika to‘garaklarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlarni o‘rganadi, bunda ta’lim, texnologiya integratsiyasi va jamoatchilik ishtirokida paydo bo‘lgan tendensiyalarga asoslanadi. Ushbu yangi yondashuvlarni amalga oshirish orqali maktablar o‘quvchilarda fizikaga bir umrlik ishtiyoqni uyg‘otadigan jonli va inklyuziv muhitlarni yaratishi mumkin [2,3,4]. Fizika to‘garaklari o‘quvchilarda quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- **Amaliy bilimlarni egallash:** O‘quvchilar fizik qonunlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amalda ham o‘rganadilar.

- **Analitik fikrlash:** Tajribalar orqali muammolarni hal qilish va tahlil qilish qobiliyati shakllanadi.

- **Ijodkorlik va tadqiqotchilik:** O‘quvchilar ilmiy-texnik ijodkorlik bilan shug‘ullanish imkoniyatini qo‘lga kiritadilar.

Tajribaviy o‘rganishni o‘z ichiga olish o‘quvchilarni fizika to‘garaklariga jalb qilish, chuqurroq tushunishni rivojlantirish va fanga doimiy ishtiyoqni paydo qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Amaliy tajribalar, interfaol namoyishlar va real dunyo modellari orqali eksperimental o‘rganish nafaqat murakkab fizik hodisalarni tushunishni kuchaytiradi, balki tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va fizikaning kundalik hayotdagi ahamiyatini chuqur anglashni rivojlantiradi [4-5]. Ushbu maqolamiz fizika to‘garaklarida tajribaviy o‘rganishning ko‘p qirrali afzalliklarini o‘rganishga, uning faol ishtirokni rag‘batlantirishdagi rolini o‘rganishga, egalik tuyg‘usini rivojlantirishga va fizika mo‘jizalariga ishtiyoqli o‘quvchilar jamoasini tarbiyalashga qaratilgan.

Fizika to‘garaklarida innovatsion yondashuvlar esa quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- **Raqamli texnologiyalarni qo‘llash:** interaktiv dasturlar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar orqali darslarni boyitish.

- **STEAM ta’limi elementlari:** fan, texnologiya, muhandislik va matematika yo‘nalishlarini integratsiyalash.

- **O‘yinlashgan metodlar:** qiziqarli kvestlar, viktorinalar va gamifikatsiya elementlari bilan darslarni jonlantirish.

- **Interfaol metodlarni joriy etish**

- **Loyiha faoliyati:** O‘quvchilarga o‘zlari kichik ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyatini berish. Masalan, oddiy fizik qonunlarni o‘rganish bo‘yicha loyihalar yaratish.

- **Robototexnika va Arduino platformalaridan foydalanish:** mexanik va fizik tizimlarni qurish orqali nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish.

- **Debatlar va muhokamalar:** ilmiy masalalar yuzasidan bahs-munozaralar uyushtirish orqali o‘quvchilarning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Yuqorida fikrlarni biz tahlil etib chiqamiz.

Metodologiya. Maktablarda ilg‘or fizika to‘garaklarini tashkil etish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga olishi lozim:

1. **Adabiyotlar bilan tanishuv; Adabiyot sharhi:**

–Fizika to‘garagini tashkil etish bo‘yicha mavjud adabiyotlarni, jumladan, o‘quv jurnallari, konferentsiya materiallari va ta’lim resurslarini keng ko‘lamda ko‘rib chiqish;

–Fizika to‘garagini tashkil etishda mavjud tendensiyalar, muammolar va ilg‘or tajribalarni aniqlash;

–Muvaffaqiyatli fizika to‘garaklarining amaliy tadqiqotlarini tahlil qilib, qimmatli tushunchalar va olingan saboqlarni olish.

2. **So‘rovnoma o‘tkazish va ehtiyojlarni baholash:**

- Maktablardagi fizika to‘garaklarining hozirgi holatini baholash uchun o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida so‘rovnomalar tuzish va o‘tkazish;
- To‘garakda qatnashishi mumkin bo‘lgan ishtirokchilarining qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash;
- Fizika to‘garagini samarali tashkil etishga xalaqit beradigan har qanday to‘siq yoki cheklovlarni aniqlash.

3. Manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuv:

- O‘quvchilar, o‘qituvchilar, ota-onalar va jamoa a‘zolari bilan fizika to‘garagini tashkil etish bo‘yicha turli nuqtayi nazarlarni to‘plash uchun fokus-guruh muhokamalarini yoki intervyularini tashkil qilish;
- Taklif etilgan yangi yondashuvlar va tashabbuslar bo‘yicha fikr-mulohazalarni so‘rash;
- Maktabning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan innovatsion yechimlarni birgalikda yaratish uchun manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik qilish.

4. Yangi yondashuvlarni ishlab chiqish:

- Adabiyotlarni o‘rganish, so‘rovlar va manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuvlar natijalariga asoslanib, fizika to‘garaklarini tashkil etishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish;
- Amaliy tajribalarni o‘z ichiga olish, fanlararo elementlarni integratsiya qilish, texnologiyadan foydalanish va jamoatchilik bilan aloqa qilish dasturlarini amalga oshirish kabi strategiyalarni o‘rganish;
- Har xil qiziqishlar, o‘rganish uslublari va tajriba darajalariga mos keladigan moslashuvchan to‘garaklarni loyihalash.

5. Sinov amaliyoti:

- Yangi ishlab chiqilgan yondashuvlarning samaradorligini sinab ko‘rish uchun o‘quvchilarning tajriba guruhini tanlash;
- Fizika to‘garagi doirasida yangi tashabbuslarni amalga oshirish, ishtirok stavkalari, faollik darajasi va o‘quv natijalarini kuzatib borish;
- Kuchli, zaif tomonlarini va yaxshilash kerak bo‘lgan sohalarni aniqlash uchun ishtirokchilar va yordamchilardan fikr-mulohazalarni to‘plash.

6. Baholash va takrorlash:

- So‘rovlar, intervyular, kuzatishlar va akademik samaradorlik ko‘rsatkichlari kabi sifat va miqdoriy usullardan foydalangan holda sinov amaliyotning ta‘sirini baholash;
- Istalagan natijalarga erishishda yangi yondashuvlarning samaradorligini baholash uchun ma‘lumotlarni tahlil qilish;
- Baholash natijalari asosida fizika to‘garagining samaradorligi va barqarorligini optimallashtirish uchun zarur bo‘lganda tuzatishlar kiritish.

7. Tarqatish va ommalashtirish:

- Baholash natijalari va olingan saboqlarni nashrlar, taqdimotlar va seminarlar orqali kengroq ta‘lim hamjamiyatiga baham ko‘rish;
- Fizika to‘garagini tashkil etishda shunga o‘xshash innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishda boshqa maktablarni qo‘llab-quvvatlash uchun yo‘l-yo‘riq va resurslar bilan ta‘minlash;
- Kengroq auditoriyani qamrab olish va o‘quvchilarning faolligi va fizikani o‘rganishiga maksimal ta‘sir ko‘rsatish uchun muvaffaqiyatli tashabbuslarni kengaytirish imkoniyatlarini o‘rganish.

Fizika to‘garaklari o‘quvchilarga fizikaning qiziqarli olamini sinfdan tashqarida o‘rganish imkoniyatini beradi. Ular tajriba, munozara va hamkorlikda o‘rganish uchun joy taklif qiladi va shu bilan o‘quvchilarning mavzuni tushunishi va qadrlashini oshiradi. Biroq bugungi ta‘lim tizimida dolzarb va samarali bo‘lib qolishi uchun fizika to‘garaklari yangi metodologiyalarni o‘zlashtirib, zamonaviy o‘quvchilarning turli xil qiziqishlari va o‘rganish uslublarini hisobga olgan holda rivojlanishi kerak. Biz ushbu maqolada faol ishtirok etish, ijodkorlik va fanlararo aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan fizika to‘garaklarini maktablarda tashkil etishning bir qancha innovatsion yondashuvlarini ko‘rib chiqamiz.

Tajribaviy ta‘limni yo‘lga qo‘yish. O‘quvchilarni fizika to‘garaklariga jalb etishning eng samarali usullaridan biri tajribaviy o‘quv faoliyatini o‘z ichiga oladi. Ushbu tadbirlar amaliy tajribalar, interfaol namoyishlar va o‘quvchilarga nazariy tushunchalarni real dunyo ssenariyalarida qo‘llash imkonini beruvchi loyihalarini o‘z ichiga olishi mumkin. Amaliy, izlanishga asoslangan o‘quv tajribalari bilan shug‘ullanib, o‘quvchilar nafaqat fizika haqidagi tushunchalarini chuqurlashtiradi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, tajriba asosida o‘rganish qiziqish va ijodkorlikni rivojlantiradi, o‘quvchilarda mavzuni yanada chuqurroq o‘rganishga bo‘lgan ishtiyiqni uyg‘otadi.

Texnologiya integratsiyasi. Bugungi raqamli asrda texnologiya fizika to‘garaklarida o‘rganish tajribasini oshirish uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Maktablar an’anaviy o‘qitish usullarini to‘ldirish va interaktiv ta‘limni osonlashtirish uchun simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va onlayn hamkorlik platformalari kabi turli texnologik resurslardan foydalanishlari mumkin. Virtual reallik (VR) va

kengaytirilgan reallik (KR) texnologiyalari, xususan, o‘quvchilarga murakkab hodisalarni tasavvur qilish va mavhum tushunchalar bilan yangi usullar bilan shug‘ullanish imkonini beruvchi immersiv tajribalarni taklif etadi. Bundan tashqari, raqamli vositalardan foydalanish qulaylik va inklyuzivlikni rag‘batlantiradi, bu esa o‘quvchilarga geografik joylashuvi yoki jismoniy imkoniyatlaridan qat’iy nazar fizika to‘garaklarida qatnashish imkonini beradi.

Fanlararo aloqalarni rivojlantirish. Fizika alohida holda mavjud emas, lekin ko‘plab boshqa fanlar, jumladan matematika, muhandislik, biologiya va atrof-muhit fanlari bilan kesishadi. Fanlararo aloqalarni rivojlantirish orqali fizika to‘garaklari o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishi va fizikaning turli ta’lim sohalari bilan bog‘liqligini ko‘rsatishi mumkin. Maktablar fanlararo hamkorlikni rag‘batlantirish va o‘quvchilarning o‘quv tajribalarini boyitish uchun robototexnika musobaqalari va hamkorlikdagi tadqiqot tashabbuslari kabi boshqa to‘garaklar yoki bo‘limlar bilan qo‘shma tadbirlarni tashkil qilishi mumkin. Fanlararo yondashuvlar nafaqat o‘quvchilarning fizika tushunchalarini tushunishlarini kuchaytiradi, balki tez rivojlanayotgan global jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Jamiyat ishtiroki va targ‘iboti. Fizika to‘garaklari mahalliy hamjamiyat bilan faol hamkorlik qilish va ilm-fanga targ‘ib qilish tashabbuslarini ilgari surish orqali o‘z ta’sirini maktabdan tashqarida ham kengaytirishi mumkin. Maktablar ommaviy ma’ruzalar, ilmiy yarmarkalar yoki o‘quvchilarning fizikaga bo‘lgan bilimlari va ishtiyoqlarini boshqalar bilan baham ko‘rishni o‘z ichiga olgan loyihalarini tashkil qilishi mumkin. Fuqarolik mas’uliyati va ilmiy savodxonligini tarbiyalash orqali bu targ‘ibot tadbirlari nafaqat jamiyatga foyda keltiradi, balki o‘quvchilarni jamiyatda fan va texnologiya tarafdori bo‘lishga undaydi. Bundan tashqari, jamoatchilik ishtiroki mahalliy tashkilotlar, korxonalar va universitetlar bilan hamkorlikni kuchaytiradi, o‘quvchilarga qo‘shimcha resurslar imkoniyatlardan foydalanish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maktablarda fizika to‘garaklarini tashkil etishni tajribaviy o‘rganish, texnologiya integratsiyasi, fanlararo aloqadorlik va jamoatchilikni jalb qilishga yordam beruvchi innovatsion yondashuvlarni qo‘llash orqali yaxshilash mumkin. O‘quvchilarning xilma-xil qiziqishlari va ta’lim uslublariga mos keladigan dinamik va inklyuziv muhitlarni yaratish orqali maktablar XXI asr muammolarini hal qilish uchun kuchli bilmga ega fiziklar va innovatorlarning yangi avlodini shakllantirishi mumkin.

Fizika to‘garaklarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va kreativ yondashuvlar orqali to‘garak darslari nafaqat bilim manbayi, balki o‘quvchilar uchun ilhomlantiruvchi maydon ham bo‘lishi mumkin. Shu sababli, bu sohada yangi usul va texnologiyalarni joriy qilish davom ettirilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni.
3. Djorayev M., Qalandarov E., Xujanov E. Fizika o‘qitish metodikasi (umumiy masalalar). O‘quv qo‘llanma - Toshkent, TDPU, 2023. – 284 b
4. Hilgard, E.R., Bower, G.H., Theories of learning and instruction, University Press, Chicago, 1975.
5. Nworgu, B.G., Educational Research, Basic Issues and Methodology, 2nd ed, UniversityTrust Publishers, 2006.
6. Chinenye, Oboshi & Onuchukwu, Chika. (2012). The effects of introduction physics/astronomy club in secondary schools in stimulating teaching and learning of physics in Onitsha South local government area. // Journal of Art and Science. 12. 477-486.
7. Newton, L. and Rogers, L.T. (2001) Teaching Science with ICT, London: Continuum.

KIMYO FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Ergashov Mansur Yarashovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti professori, kimyo fanlari nomzodi

Bakayeva Zebiniso Izatovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti tyutori

Ushbu maqolada o‘quv jarayoniga kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan jadal foydalanish, kimyo fanini o‘qitishda yuqori sifatli raqamli ta’lim resurslarini qo‘llash, raqamli ta’lim resurslariga qo‘yiladigan umumiy talablar, virtual laboratoriya ishlarini qo‘llashning dolzarbligi, o‘qitishda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning asosiy didaktik maqsadi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim resurslarini (RTR), axborot-kommunikatsiya texnologiyalar, virtual reallik, gipermatn, gipermedia tizimlari, interaktivlik, multimediali o‘qitish, animatsiya, virtual laboratoriya.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

В данной статье рассматриваются интенсивное использование компьютерных и телекоммуникационных технологий в образовательном процессе, использование качественных цифровых образовательных ресурсов при преподавании химии, общие требования к цифровым образовательным ресурсам, актуальность использования виртуальных лабораторных работ, обсуждается основная дидактическая цель использования цифровых образовательных ресурсов в обучении.

Ключевые слова: цифровые образовательные ресурсы (ЦОР), информационно-коммуникационные технологии, виртуальная реальность, гипертекст, гипермедийные системы, интерактивность, мультимедийное обучение, анимация, виртуальная лаборатория.

ADVANTAGES OF USING DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING CHEMISTRY

This article discusses the intensive use of computer and telecommunication technologies in the educational process, the use of high-quality digital educational resources in teaching chemistry, general requirements for digital educational resources, the relevance of using virtual laboratory work, and discusses the main didactic goal of using digital educational resources in teaching.

Keywords: digital educational resources (DER), information and communication technologies, virtual reality, hypertext, hypermedia systems, interactivity, multimedia learning, animation, virtual laboratory.

Kirish. Raqamli ta’lim resurslarini (RTR) yaratish ta’limning barcha shakllari axborotlashtirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Ta’lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichi o‘quv jarayoniga kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan jadal foydalanish, talaba shaxsini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ta’limga yangi yondashuvlar asosida uni axborot jamiyatida mustaqil samarali faoliyatiga tayyorlash bilan tavsiflanadi. O‘quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning muhim jihatlaridan biri bu zarur o‘quv-uslubiy ta’minot, raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida, ayniqsa, kimyo fanini o‘qitishda yuqori sifatli raqamli ta’lim resurslariga jiddiy ehtiyoj sezmoqda. Bu esa mustaqil ravishda bilim olish va taqdim etish uchun talabalar faoliyatining turli shakllarini tashkil etishga imkon beradi. Shuningdek, RTRlarini o‘quv faoliyatining turli ko‘rinishlari, jumladan, ma’lumotni ro‘yxatga olish, to‘plash, saqlash, qayta ishlash, interaktiv muloqot, obyektlar, hodisalar, jarayonlarni modellashtirish, virtual laboratoriya kabi zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to‘liq qo‘llash mumkin. Bunda multimedia texnologiyalari, virtual reallik, gipermatn va gipermedia tizimlarining imkoniyatlaridan foydalangan holda assotsiativ ma’lumotlar bilan bir qatorda o‘quv jarayoniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri axborotni kiritisa bo‘ladi.

RTR lari oliy ta’limning davlat ta’lim standartiga asosan talabalarning intellektual imkoniyatlarini, shuningdek, ularning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini, fan bo‘yicha darsga tayyorgarlik darajasini

xolisona diagnostika qilish va baholash, o‘quv materialini talablarga muvofiq o‘zlashtirish natijalarini solishtirish imkonini beradi.

Asosiy qism. Talabalarning o‘quv faoliyatini boshqarishda har bir talabaning intellektual darajasini va bilim, ko‘nikma hamda malakasi, motivatsiyasining o‘ziga xos xususiyatlariga mos ravishda ishlatiladigan o‘qitish vositalarini hisobga oladi. RTRlar talabaning individual mustaqil ta‘lim faoliyatini amalga oshirishda sharoit yaratadi, shuningdek, mustaqil ravishda ta‘lim olish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, tarbiyalash, anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi. O‘qituvchilar, talabalar va ota-onalar ta‘limning maqsadlari va mazmuni haqidagi zaruriy ma‘lumotlar bilan RTR yordamida tezkorlik bilan tanishib boradilar. Bu esa o‘qituvchilar, talabalar va ota-onalar o‘rtasida ta‘lim samaradorligini oshirishga qaratilgan doimiy va tezkor aloqa uchun asos bo‘ladi. Ta‘lim ehtiyojlari nuqtayi nazaridan ko‘plab mavjud raqamli ta‘lim resurslarining muhim xususiyati shundaki, ular interaktivlikka ega hamda "o‘qituvchi - ta‘lim resursi - talaba" o‘rtasidagi qaytar aloqani ta‘minlaydi. Kimyo o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan multimedia darsliklari tasavvur orqali idrok etish orqali o‘quv materialini chuqurroq yodlashga erishish imkonini beradi. Shunday qilib, raqamli ta‘lim resurslari video fragmentlar, animatsiyalar va dinamik diagrammalarni to‘xtatish, tahlil qilish va sharhlash bilan sinfda qayta foydalanish imkonini beradi; savolga noto‘g‘ri javob tanlash boshqa reaksiya bilan birga kelganda, talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqani modellashtirish elementlaridan foydalanish; bilim darajasini nazorat qilish va baholashni avtomatlashtirish, xatolarni bir nechta parametrlar bo‘yicha tizimlashtirish va boshqalar [8].

Raqamli ta‘lim resursi - zamonaviy ta‘limning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan grafik, matnli, raqamli, nutqiy, musiqaviy, video, foto va boshqa ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan axborot manbai. Raqamli ta‘lim resursi elektron tashuvchida taqdim etilishi, shuningdek, telekommunikatsiya tarmog‘ida nashr etilishi mumkin. Shuni ta‘kidlash kerakki, RTRni qog‘oz ko‘rinishiga o‘tkazib bo‘lmaydi, chunki bunda RTR o‘zining didaktik xususiyatlarini yo‘qotadi.

Raqamli ta‘lim resurslari fotosuratlar, videokliplar, statik va dinamik modellar, virtual reallik va interaktiv modellashtirish obyektlari, kartografik materiallar, ovoz yozuvlari, ramziy obyektlar va biznes grafikalar, matnli hujjatlar va o‘quv jarayonini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan boshqa o‘quv materiallardir. Vizual komponent ustun bo‘lgan ko‘plab RTRlar audio sharhlar bilan birga keladi. Bir vaqtning o‘zida audio RTR (ilmiy-tabiiy tushunchalarining ma‘nosini tushuntiruvchi ma‘ruzalarning audio qismlari, tabiiy fanlar sohasidagi olimlarning nutq qismlari, musiqiy asarlarning kombinatsiyalangan tovush shkalasi yoki tabiiy yoki inson tomonidan yaratilgan tovushlar) bir vaqtning o‘zida foydalanish talabalarga materiya va uning xossalari, kimyoviy reaksiyalar va kimyoning boshqa tabiiy fanlar bilan yaqin aloqalari haqida to‘liqroq tushunchaga ega bo‘lish imkonini beradi [7].

Raqamli ta‘lim resurslariga qo‘yiladigan umumiy talablar quyidagilardan iborat:

- darslik mazmuniga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining normativ hujjatlariga va qo‘llaniladigan dasturlarga mos bo‘lishi;
- ta‘limning zamonaviy shakllariga e‘tibor qaratish, yuqori interaktivlik va multimediali o‘qitishni ta‘minlash;
- ta‘lim darajasini farqlash va individuallashtirish imkoniyatini ta‘minlash;
- talabalarni berilgan fan doirasida bilim va ko‘nikmalarga asoslangan hayotiy muammolarni hal qilishda tajriba o‘rttirishga yo‘naltiruvchi o‘quv faoliyati turlarini taklif qilish;
- ham mustaqil, ham guruh ishlaridan foydalanishni ta‘minlash;
- modulli tuzilmani taklif qiluvchi ta‘limni rejalashtirish variantlariga ega bo‘lishi;
- ishonchli manbalarga asoslangan bo‘lishi;
- mavzu bo‘limlarini kengaytirmasdan, darslikning tegishli bo‘limlarini hajmda oshirish;
- belgilangan texnik platformalarda to‘liq takrorlanishi;
- raqamli ta‘lim resurslari bilan parallel ravishda boshqa dasturlardan foydalanish imkoniyatini ta‘minlash;
- oraliq nazorat natijalarini, agar uslubiy jihatdan mumkin bo‘lsa, individual tuzatish va saqlashni ta‘minlash;
- kerak bo‘lganda, o‘rnatilgan kontekstli yordamga ega bo‘lishi;
- foydalanuvchilar uchun qulay interfeysga ega bo‘lishi kerak.

O‘qitishda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning asosiy didaktik maqsadi

- axborotni uzatish, bilimlarni shakllantirish va mustahkamlash, ko‘nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirish, o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish va buning natijasida fan bo‘yicha o‘quv samaradorligini, ya‘ni o‘quv samaradorligini oshirishdan iborat.

Kimyo darslarida raqamli ta’lim resurslaridan foydalanilgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish natijasida talabalar ma’lumotlarni o‘zlari qidirib topib, mustaqil o‘rganib, tahlil qiladi hamda xulosalarni keltirib chiqaradi. RTR laridan foydalanib o‘tilgan darslarda talabalar tasavvur qilish qiyin bolgan kimyoviy jarayonlarni virtual laboratoriyalar, animatsiyalar yoki videoroliklar orqali tushunib oladilar. Natijada talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishi ortadi, organik kimyo fanining muhim jihati bo‘lgan formulalar, reaksiya turlari, moddalarning xossalari, reaksiyaga kirisha olishi, fazoviy ko‘rinishlari haqida tasavvurlar shakllanadi. Shuningdek, talabalar kimyoviy reaksiyalarning mohiyatini, kimyoviy jarayonlardagi mahsulotlarning sifat tarkibi, fazoviy tuzilishini anglab oladilar.

I.E. Shernazarov “Organik kimyo fanini o‘qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanish” qo‘llanmasida mavzuni axborot kommunikatsiyasi va internet ma’lumotlaridan foydalanib o‘qitishning asosiy maqsadlari sifatida quyidagilarni sanab o‘tadi:

- talabalarga organik moddalarning olinish usullarini to‘liq tushuntirish uchun ularga namoyish qilinadigan tajribalarni o‘tkazish;
- talabalarda amaliy mashg‘ulotlarni bajarish usullari va ularning natijalari haqida ko‘nikma va malakalar hosil qilish;
- talabalarda kimyoviy jarayonlarning borish mexanizmlari haqida toliq tasavvurlar hosil qilish;
- talabalarga organik moddalarning fazoviy tuzilishini tasavvur qilishni o‘rgatish; talabalarga o‘rgangan bilimlariga asoslangan holda o‘zini o‘zi baholashni o‘rgatish [1].

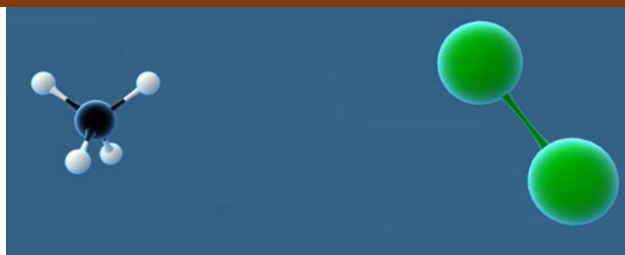
N.G. Rahmatullayev, H.T. Omonov, Sh.M. Mirkomilovlarning “Kimyo o‘qitish metodikasi” darsligida kimyo fanining ba’zi mavzular va kimyoviy texnologik jarayonlarni rasmlar va kitob orqali tushuntirish kutilgan natijani bermasligini, ta’lim bosqichlarida kimyoning amaliyotda qo‘llanilishiga kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarayotgan korxonalar ishlari bilan tanishtirishda animatsiyalardan foydalanish samarali natija berishini alohida ta’kidlab o‘tadi. Misol tariqasida cho‘yandan po‘lat olish jarayonining animatsiya orqali tushuntirish keltirilgan. Mualliflarning fikricha, bunday usul bilan dars o‘tish kam vaqt sarflab, ko‘proq bilim berish, ta’lim oluvchilarni darsga bo‘lgan munosabatini yanada oshirishga xizmat qiladi [2].

Demak, darsda RTR dan foydalanish mavzularni mazmun va ma’no jihatidan boyitiladi. Bu esa talabalarni shu mavzu bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. Organik kimyoni o‘qitishda qo‘llaniladigan kimyoviy tajribalar ko‘p vaqt oladi, bajarish texnikasi va sharoitlariga aniq rioya qilinadi, murakkabroq qurilmalardan foydalaniladi.

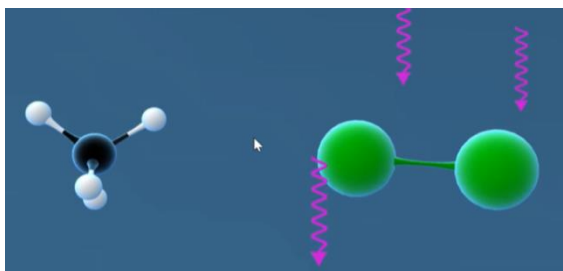
“To‘yingan uglevodorodlardagi o‘rin olish” reaksiyalari mexanizmini o‘qitish metodikasini RTR asosida takomillashtirish maqsadida ushbu reaksiyani animatsiya yordamida tushuntirish ma’ruzadan ko‘ra samarali natija beradi. Interfaol rejimlardan foydalangan holda obyektlar, hodisalar va jarayonlarning matnli tavsifini o‘rganish samarali bo‘ladi, bunda nafaqat materialni o‘qish, balki jarayonlarni vizual ko‘rish, ularni o‘rganish, kuzatish mumkin bo‘lmagan jarayonlarni o‘rganish va ko‘rish mumkin bo‘ladi [4].

Oliy ta’lim muassasalari tabiiy fanlar yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda «To‘yingan uglevodorodlar» bo‘limi haqida maktabda olingan bilimlar mavjud bo‘lib, pedagogika institutlari bitiruvchilari kelajakda ushbu mavzularni maktab partasida o‘tirgan o‘quvchilarga yetkazishda bevosita RTR lariga murojaat qilishlari tabiiy holdir. Shu sababli ushbu mavzularni o‘tishda foydalaniladigan animatsiyalarni darsning aynan qaysi etaplarida foydalanish mumkinligini o‘rganib, amaliyot jarayonida sinovdan o‘tkazishlari maqsadga muvofiqdir.

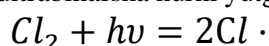
“To‘yingan uglevodorodlardagi o‘rin olish” reaksiyalari bosqichma bosqich amalga oshirilish jarayoni animatsiya orqali tushuntirilganda ta’lim oluvchilarda ushbu jarayon haqida aniq tasavvur paydo bo‘ladi. Ekranida dastlab metan va xlor malekulalari namoyish etiladi.

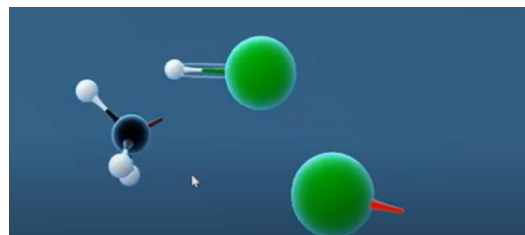
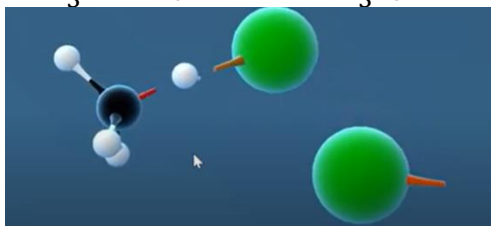
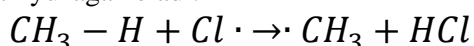
Metanda yorug‘lik ta‘sirida xlorlanishi jarayoni boshlanadi. Buning uchun xlor molekulasidan ultrabinafsha nur ta‘sirida xlor radikalining hosil bo‘lishi, xlor atomi - radikalining metanga ta‘siri natijasida metil radikalining hosil bo‘lishi, metil radikalning xlor molekulasiga ta‘siri natijasida xlor radikalining hosil bo‘lishi va reaksiyaning zanjirga o‘xshab bir-biriga ulanib ketishi jarayonlarining dinamik modeli multiplikatsiya qilinadi.

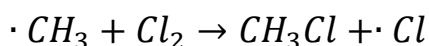
Xlor molekulasining atomlarga parchalanishi uchun 242,5 kJ/mol energiya kerak bo‘ladi. Oddiy haroratda energiyasi 292,6 kJ/mol bo‘lgan ultrabinafsha nurni yutgan xlor molekulasini atomlarga parchalanadi:

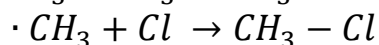
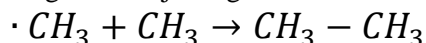
Hosil bo‘lgan xlor atomlari metan molekulasini bilan to‘qnashganda zanjirli reaksiya boshlanib, metil radikali yuzaga keladi:

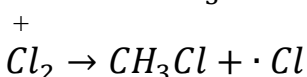
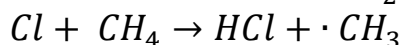
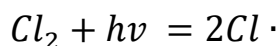
Metil radikali o‘z navbatida xlor molekulasini bilan to‘qnashib, xlor radikali hosil bo‘ladi va zanjirning o‘sishi davom etadi:

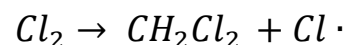
Radikallar bir-biri bilan to‘qnashganda zanjirning uzilishi sodir bo‘ladi:

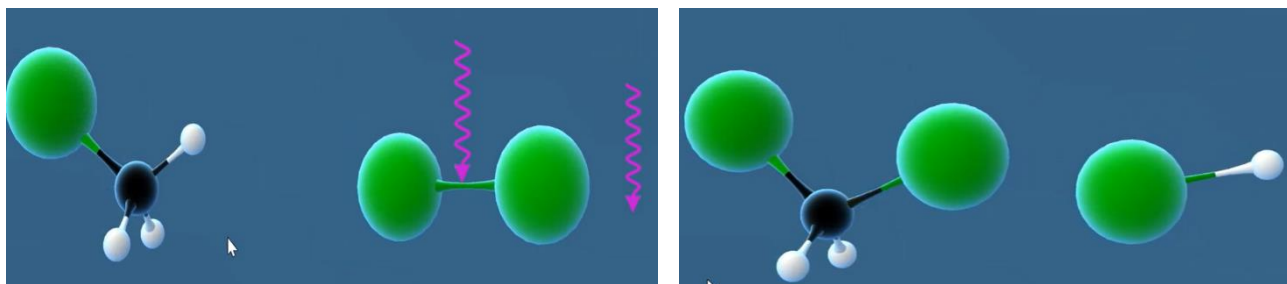

Hamma jarayon ketma-ket boradigan zanjirli reaksiyadan tashkil topganligi uchun ularni quyidagicha ifodalash mumkin:

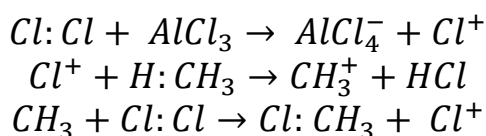
+

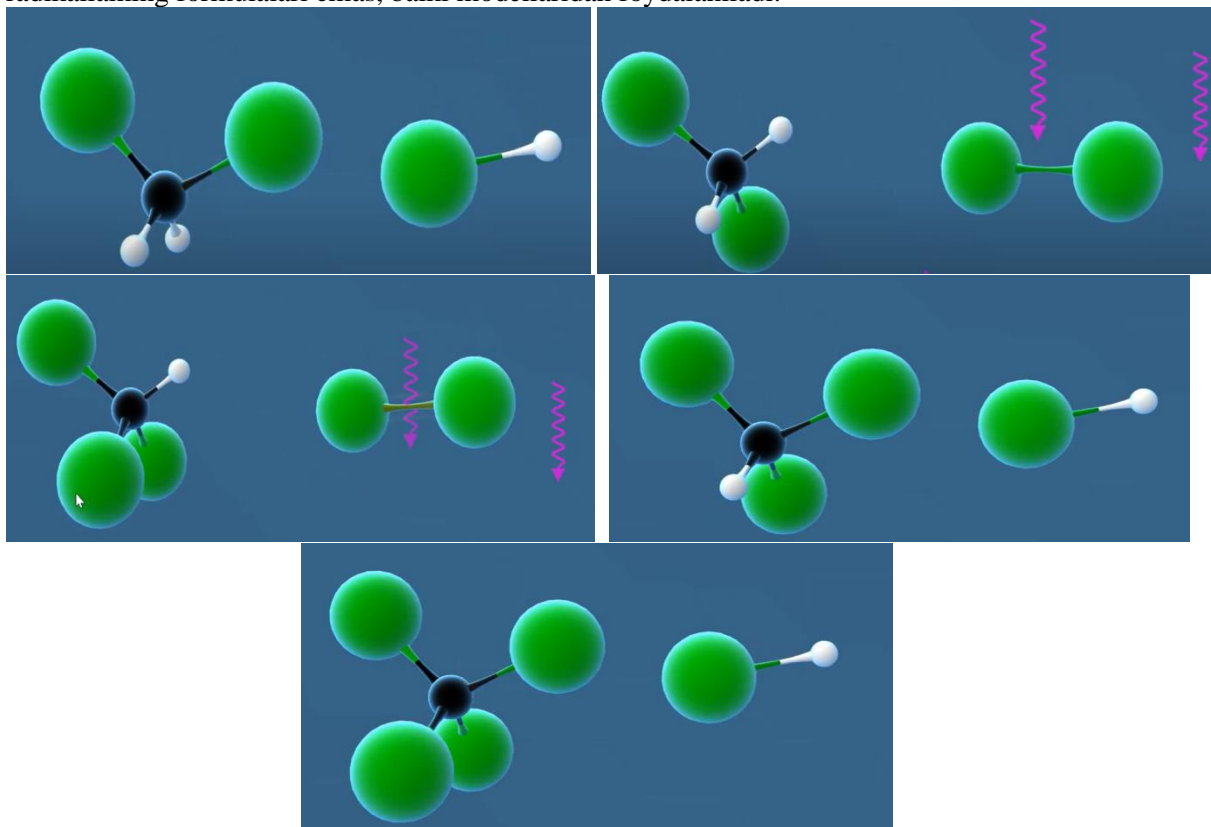

Yorug‘lik ta‘sirida zanjirli radikal mexanizm bilan boradigan metanning xlorlanish reaksiyasi jarayonlarini o‘quvchilar yaqqol tasavvur qilishlari uchun jarayonlarni ifodalovchi animatsiyalar ekranda namoyish qilib ko‘rsatiladi. Xlor molekulasini issiqlik ta‘sirida atomlarga dissotsiatsiyalash uchun 300 °C zarur bo‘ladi.

Metanning xlorlanish jarayoni, masalan, alyuminiy xlorid katalizatori ishtirokidagi reaksiya zanjirli ion mexanizmi bo‘yicha boradi:

Bu mexanizm jarayonlarini ham animatsiya orqali ko‘rsatiladi. Animatsiyada molekula va radikallarning formulalari emas, balki modellaridan foydalaniladi.

“To‘yingan uglevodorodlardagi o‘rin olish” reaksiyalari tenglamalari faqat kimyoviy o‘zgarishlar natijasini ko‘rsatadi, haqiqiy sodir bo‘ladigan jarayonlarni esa animatsiya yordamida ochib berish mumkin. Ushbu jarayonlarni laboratoriya sharoitida bajarish nisbatan qiyinroq bo‘lib, talabalarga animatsiya orqali tushuntirish o‘qituvchiga qulaylik, o‘quvchilarda esa ko‘z bilan ko‘rib, anglab, fikrlab xulosa chiqara olishini osonlashtiradi.

“To‘yingan uglevodorodlardagi o‘rin olish” reaksiyalari jarayonini laboratoriya sharoitida ham qisman bajarish mumkin, lekin talabalarga ushbu jarayonni, ya‘ni laboratoriya mashg‘ulotini internet ma‘lumotlaridan foydalangan holda tayyorlarga animatsiyalar yoki demonstratsion laboratoriya ishlarining videoroliklarini namoyish etish samarali natija beradi.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, bugungi kunda kimyo fan bo‘yicha RTR yetarli emas va talabalarning mustaqil ta‘lim olishiga imkon yaratuvchi multimedia mahsulotlari, elektron darsliklarni yaratishga ehtiyoj

mavjuddir. Kimyo fanidagi oddiy ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydigan jarayonlar uchun 3D o‘lchamli interaktiv kompyuter texnologiyalarini tatbiqidagi resurslar yaratish lozim.

Dars mavzusini belgilovchi epigraf sifatida asosiy vazifasi illyustrativ bo‘lgan o‘quv videosini, shuningdek, video materiallar yordamida kimyoviy tajriba ko‘rsatilishi mumkin. Yangi materialni tushuntirish jarayonida turli sabablarga ko‘ra "jonli" amalga oshirib bo‘lmaydigan tajribalarni namoyish qilish mantiqan to‘g‘ri keladi [9].

Kimyo darslarida talabalardan katta e‘tibor va fazoviy tasavvurga ega bo‘lish talab etiladi, chunki ular kundalik hayotda uchramaydigan ko‘plab hodisalar va moddalar o‘rganadilar. Bu esa talabalarning dars jarayonida tez charchashga, diqqatning pasayishiga va dars mavzusidan chalg‘itishiga olib keladi.

RTR dan foydalanish tufayli fanga qiziqishni sezilarli darajada oshirish, yangi materialni idrok etishni osonlashtirish va o‘rganilgan narsalarni mustahkamlash mumkin. Natijada talabalarning darsda faolligi oshadi va ta‘lim samaradorligiga erishiladi. Tayyor raqamli ta‘lim resurslaridan foydalangan holda multimedia darslarini o‘tkazish multimedia texnologiyalari axborotni taqdim etishning bir necha usullarini birlashtiradi: matn, harakatsiz tasvirlar, harakatlanuvchi tasvirlar va ovoz interaktiv mahsulot kabilar. Media vositalari o‘quv materiallarni boyitish imkonini beradi[5].

Virtual laboratoriyalar talabalar tomonidan ijobiy qabul qilinadi, laboratoriyada kerakli asbob-uskunalar va reaktivlar, shuningdek, tayyorlash uchun vaqt yo‘qligi sababli dastur tomonidan talab qilinadigan barcha ishlarni bajarish har doim ham mumkin emas, lekin bularning barchasi kompyuterda tez va to‘liq amalga oshiriladi. Ta‘lim jarayonida raqamli ta‘lim resursidan foydalanish o‘rganishga qiziqishni oshirish, moddiy resurslarni tejash, sog‘liqni saqlashni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, o‘quv materialini samarali o‘zlashtirish, fanlararo aloqalarni amalga oshirish, shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish imkonini beradi[6].

Xulosa. Virtual laboratoriya ishlarini qo‘llashning dolzarbligi yana shundan iboratki, unda laboratoriya tajribalarini tashkil qilish uchun murakkab qurilmalarni yasash, qurilmalarni va reaktivlarni saqlash, almashtirish shart emasligi bilan bir qatorda ta‘mirlash ishlari, kimyoviy idishlarni yuvish kabi ishlar bajarilishi shart emas. Hamma laboratoriya ishlari kompyuter xotirasida yoki tashqi xotirada elektron variantda va bir joyda saqlanadi [3]. Xulosa qilib aytganda, RTR laridan kimyo fanini o‘qitishda foydalanish orqali quyidagilarga erishish mumkin: o‘quv ma‘lumotlarini vizualizatsiya qilish; o‘rganilayotgan jarayon va hodisalarni modellashtirish; o‘quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish; qaytar aloqa bilan nazoratni amalga oshirish; o‘quv faoliyatida o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tuzatishni amalga oshirish; fikrlashning ma‘lum bir turini rivojlantirish; o‘quv motivatsiyasini oshirish; kognitiv faoliyat madaniyatini shakllantirish va hokazo. To‘g‘ri foydalanilganda virtual laboratoriya animatsiya yordamida kimyoni o‘rganishda o‘rganilayotgan obyektlar va jarayonlarni vizual tarzda tasvirlash imkonini beradi va shu bilan talaba bevosita shug‘ullanadigan obyektlar sonini oshiradi[10].

Virtual laboratoriya bilan ishlashda o‘rganilayotgan hodisalarni simulyatsiya modellashtirish talaba shug‘ullanadigan obyektlar sonini kengaytirish va kimyo fanining imkoniyatlari haqida to‘liqroq tushunchani shakllantirish imkonini beradi. Virtual laboratoriyadan foydalanish sifatli, shu jumladan eksperimental masalalarni yechish, tajribadan real tajribaga tayyorlash usuli sifatida foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega. Virtual kimyoviy laboratoriya va sanoat va tabiiy jarayonlarni taqlid qiluvchi boshqa dasturlar xavfli moddalar mavjud bo‘lganda kimyoviy muammolarni hal qilish uchun, masalan, organik aralashmalarni tozalash, moddalarning xususiyatlarini o‘rganish uchun ajralmas hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Shernazarov I.E. Organik kimyo fanini o‘qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanish. Oliv ta‘lim muassasalarining tabiiy fanlarga fakulteti kimyo yo‘nalishi o‘qituvchilari va talabalari uchun uslubiy qo‘llanma. Toshkent: 2021 y. 106 b.
2. Rahmatullayev N.G., H.T. Omonov, Sh.M. Mirkomilov; Kimyo o‘qitish metodikasi: oliy o‘quv yurtlarining «Kimyo» ixtisosligi talabalari uchun darslik / O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. -Toshkent. dqtisod-Moliya», 2013. -320 b.
3. Hamidova M.H. Kimyo fanini virtual laboratoriyalardan va kompyuter dasturlaridan foydalanib o‘qitishning ahamiyati. Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 8 | 2021. pp. 133-139.
4. Sarimova D.S. "Kimyo darslarida elektron axborot ta‘lim resurslarining afzalliklari" Современное образование (Узбекистан), no. 10 (131), 2023, pp. 37-42.
5. Allayev J. "Kimyo mashg‘ulotlari kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning o‘ziga xosligi" Academic research in educational sciences, vol. 5, no. 5, 2024, pp. 351-354.

6. Наренова С. М., Сатенова Г. "Эффективность применения цифровых образовательных ресурсов на уроках химии" Наука, техника и образование, no. 5 (46), 2018, pp. 101-103.
7. Карнажитская Л. А., Литвинова Т.Н. "Система цифровых образовательных ресурсов в дополнительном химическом образовании учащихся основной школы" Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета, no. 8, 2014, pp. 47-59.
8. Цуканова Е.В. Использование цифровых образовательных ресурсов на уроках химии. III Интернет-конференция. "Перспективные направления развития ИКТ в образовании" 21.05.2017, <https://www.openclass.ru/node/470188>.
9. Якушева Г.И., Коротеева А.С. "Методика использования на уроках химии цифровых образовательных ресурсов" Проблемы современного педагогического образования, no. 74-1, 2022, pp. 316-319.
10. Пустовит С. О. "Цифровые образовательные ресурсы в обеспечении качества предметных умений школьников по химии" Евразийский Союз Ученых, no. 3-2 (24), 2016, pp. 132-134.

TABIY FANLARNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISH METODIKASINI YARATISH

*Ergashev Jamoliddin Maxmayusufovich,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kafedrasasi o‘qituvchisi
ergashevjamol@gmail.com*

Ushbu ilmiy maqola integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich ta‘lim ixtisosligi talabalariga tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada integrativ yondashuvning nazariy asoslari, o‘qitish metodikasini takomillashtirish usullari, o‘quvchilarning faolligini oshirish yo‘llari, texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari va baholash tizimini takomillashtirishga oid tavsiyalar keltirilgan. Zamonaviy ta‘lim tizimi o‘quvchilarning chuqur bilimlarga ega bo‘lishi va ularni amalda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Integrativ yondashuv turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni ko‘rsatib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini birlashtirish va ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv boshlang‘ich ta‘lim ixtisosligi talabalar uchun ayniqsa muhimdir, chunki ular kelajakda o‘quvchilarga tabiiy fanlarni o‘qitishda integrativ yondashuvdan foydalanishlari kerak.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, tabiiy fanlar, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, boshlang‘ich ta‘lim, texnologiyalar, baholash tizimi.

СОЗДАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Данная научная статья посвящена вопросу совершенствования методики преподавания естественных наук учащимся начальных классов на основе интегративного подхода. В статье представлены теоретические основы интегративного подхода, пути совершенствования методики обучения, способы повышения активности учащихся, возможности использования технологий, а также рекомендации по совершенствованию системы оценивания. Современная система образования направлена на развитие способности учащихся приобретать глубокие знания и применять их на практике. Интегративный подход показывает связи между различными дисциплинами и помогает студентам интегрировать знания, навыки и умения, понять их взаимозависимость. Этот подход особенно важен для студентов, специализирующихся на начальном образовании, поскольку в будущем им придется использовать интегративный подход в преподавании естественных наук учащимся.

Ключевые слова: интегративный подход, естественные науки, совершенствование методики обучения, начальное образование, технологии, система оценивания.

CREATION OF NATURAL SCIENCE TEACHING METHODOLOGY BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

This scientific article is devoted to the problem of improving the methodology of teaching natural sciences to students of primary education specialty based on an integrative approach. The article presents the theoretical foundations of the integrative approach, ways to improve the teaching methodology, ways to increase student activity, opportunities for using technologies, and recommendations for improving the evaluation system. The modern education system is aimed at developing students' ability to acquire deep knowledge and apply it in practice. An integrative approach shows the connections between different disciplines and helps students to integrate knowledge, skills and abilities and understand their interdependence. This approach is especially important for students majoring in elementary education, as they must use an integrative approach in teaching science to students in the future.

Keywords: integrative approach, natural sciences, improvement of teaching methods, primary education, technologies, assessment system.

Kirish. Boshlang‘ich ta‘lim-tarbiya tizimi odatda integratsiya g‘oyasiga asoslanadi. Boshlang‘ich ta‘lim oldida turgan asosiy pedagogik vazifalar tor ixtisoslashtirilgan fan yo‘nalishi emas, balki yaqqol ifodalangan integratsion tavsifga ega. Bu holat boshlang‘ich ta‘lim mazmunida ham (o‘quv dasturlarini integrativ asosda

qurish, shuningdek, turli fan sohalarida o‘qitish mazmunini qisman integratsiyalash misollari mavjud), o‘qituvchi o‘qitish jarayonida qo‘llaydigan umumiy-uslubiy yondashuvlarda ham namoyon bo‘ladi, eng asosiysi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi rolining o‘zi mohiyatiga ko‘ra, yuqori darajada integrativdir. Bu boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘zining an‘anaviy shakllangan rovida boshlang‘ich ta‘limdagi butun ta‘lim jarayonining o‘ziga xos integratsiya markazi ekanligi bilan izohlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘z o‘qituvchisida turli sohalarida zarur bilimlarga ega bo‘lgan ustozni ko‘radi va xuddi shunday bilimlarni kelajakdagi faoliyati nuqtayi nazaridan zarur va keraksiz, foydali va foydasiz, istiqbolli va umidsiz deb ajratmasdan, ularni egallashga intiladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, o‘quvchi nazarida, atrofda voqelik haqida, hech bo‘lmaganda, intellektual sohaning barcha sohalarida yaxlit integratsiyalangan bilimlarning tashuvchisi bo‘lib ko‘rinadi. Hozirgi bosqichda hissiy va jismoniy rivojlanish sohalarida bunday tushunishdan biroz yiroqda bo‘lishi, ammo bu yerda ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining integratsion roli juda katta bo‘lishi mumkin. Boshlang‘ich sinflarda qabul qilingan fan bo‘yicha emas, balki sinf bo‘yicha o‘qitish tizimi ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga ta‘lim-tarbiya jarayonining o‘ziga xos integratsiya markazi vazifasini bajarishga yordam beradi. Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchisi har qanday savol bilan o‘qituvchisiga murojaat qiladi va undan tegishli javob kutishga haqlidir. Fan o‘qituvchisi esa bunday integratsion shaxs bo‘la olmaydi. Bola shaxsini shakllantirish jarayonida integratsion rolni malakali va samarali bo‘lishi uchun o‘qituvchi, birinchi navbatda, mazkur rolni aniq tushunishi va uni malakali tarzda amalga oshirishga tayyor bo‘lishi kerak. Tabiiyki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashga qo‘yiladigan zamonaviy talablar yuqorida qayd etilganlardan farq qiladi, lekin ularning integratsion mohiyati to‘liq saqlanib qolgan.

Boshlang‘ich ta‘limda o‘qitish mazmunining integrativ tavsifi, shubhasiz, o‘qituvchining tegishli rolni to‘laqonli bajarishiga yordam beradi, lekin uni sifatli amalga oshirish uchun yetarli shart bo‘lib hisoblanmaydi. Mazkur masalani hal qilishda o‘qituvchi tomonidan o‘z ishida integratsiya tamoyili o‘qitish tizimini qurishning asosiy didaktik tamoyillaridan biri bo‘lgan yangi avlod o‘quv-uslubiy majmuasidan foydalanish muhim yordam berishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi tomonidan ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va o‘tkazishda integratsiya rolini yuqori sifatli bajarish masalasida bo‘ljak o‘qituvchining o‘quv davridagi kasbiy tayyorgarligi ham muhim ahamiyatga ega. Bu masalada qat‘iy to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik kuzatiladi: bo‘ljak o‘qituvchini kasbiy tayyorlash qanchalik integrativ tavsifga ega bo‘lsa, u boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchilarini o‘qitish jarayonida integratsiya rolini shunchalik samarali bajaradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining fan-uslubiy tayyorgarligini integrativ asosda qanday olib borish mumkinligi alohida masala bo‘lib, bu haqda dissertatsiyaning ikkinchi bobida to‘xtalib o‘tamiz.

Shunday qilib, bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda ham, ularning kasbiy faoliyati jarayonida ham o‘qituvchining ta‘lim-tarbiya jarayonidagi rolining integrativ tavsifini inobatga olmaslik mumkin emas. Bu omilni e‘tiborsiz qoldirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini samaralashtirish va jadallashtirish masalasida nafaqat jiddiy cheklolarni keltirib chiqaradi, balki boshlang‘ich ta‘lim tizimining uslubiy asoslarini ham sezilarli darajada zaiflashtiradi. Umuman olganda, boshlang‘ich sinflarga xos fanlarni o‘qitish jarayonining samaradorligi to‘rt blokda masalalarni muvaffaqiyatli yechishga bog‘liq. Atrof olamdagi hodisalarning bog‘liqligi va moddiy birligi - olamning ilmiy manzarasini tuzishda, ya‘ni, ilmiy tadqiqot predmetining asosiy tarkibiy-tuzilmaviy xususiyatlarida yaxlit qiyofasini yaratishda o‘z aksini topib, bu uning tarixiy rivojlanishining har bir bosqichida fanning fundamental tushunchalari, g‘oyalari va tamoyillari vositasida shakllanadi.

Falsafada olamning ilmiy manzarasining uchta asosiy turini farqlash qabul qilingan: 1) umumiy-ilmiy – turli ilmiy fanlarda olingan bilimlar sintezi asosida shakllantiriladigan Koinot, jonli tabiat, jamiyat va inson haqidagi umumlashtirilgan tasavvur sifatida. Aynan shunday olamning yagona umumiy-ilmiy manzarasini boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta‘lim-tarbiya jarayonida ham, xususan, asosiy fanlarni o‘qitish jarayonida ham maqsadli shakllantira boshlaymiz; 2) olamning ijtimoiy va tabiiy ilmiy manzarasi – mos ravishda ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar yutuqlarini umumlashtiruvchi jamiyat hamda tabiat haqidagi g‘oyalar sifatida; 3) olamning maxsus ilmiy manzaralari (fan ontologiyalari) – alohida fanlar predmetlari haqidagi g‘oyalardir (olamning fizikaviy, kimyoviy, biologik va shu kabi manzaralari). Mazkur holda “olam” atamasi maxsus ma’noda qo‘llanilishi, yaxlit olamni emas, balki ma’lum bir fanning predmet sohasini anglatadi (fizikaviy olam, biologik olam, kimyoviy reaksiyalar olami). Atamashunoslikdagi muammolarni oldini olish uchun fan ontologiyalarini belgilash maqsadida “o‘rganilayotgan voqelik manzarasi” atamasi ham qo‘llaniladi. Uning eng ko‘p o‘rganilgan namunasi sifatida olamning fizik manzarasini keltirish mumkin. Ammo shunga o‘xshash manzaralar har qanday fanda, u ilmiy bilimning mustaqil tarmog‘i sifatida shakllanishi bilan paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Olamning ilmiy manzarasi nazariy bilimlarning alohida turi ekanligini tushunish muhimdir. Uni muayyan nazariyalar asosida yotuvchi modellardan (nazariy sxemalardan)

farq qiladigan o‘rganilayotgan voqelikning ma’lum bir nazariy modeli sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Birinchidan, ular umumiylik darajasida farqlanadi. Olamning aynan bitta manzarasiga bir nechta nazariyalar tayanishi mumkin. Masalan, olamning mexanik manzarasi bilan ham Nyuton-Eyler mexanikasi, ham Amper-Weber termodinamikasi va elektrodinamikasi bog‘liq bo‘lgan. Ikkinchidan, olamning maxsus manzarasini nazariy sxemalardan ularni tashkil etuvchi abstraksiyalarni tahlil qilish orqali ajratish mumkin. Shunday, olamning mexanik manzarasida tabiat jarayonlari “bo‘linmas korpuskula”, “jism”, “mutlaq fazo”, “mutlaq vaqt” kabi abstraktlar bilan tavsiflangan. Nyuton mexanikasi asosida yotgan nazariy modelga kelsak, unda mexanik jarayonlarning mohiyati boshqa abstraksiyalar – “moddiy nuqta”, “kuch”, “hisobning inersial makon-vaqt tizimi” orqali tavsiflanadi. Olam manzarasidan farqli bo‘lib, nazariyaning o‘zagini tashkil etuvchi nazariy sxemalar doimo u bilan o‘zaro bog‘langandir. Bu bog‘lanishni aniqlash nazariyani qurishning zaruriy shartlaridan biridir. Nazariy modellarni olam manzarasiga o‘tkazish tartibi nazariy qonuniyatlarni ifodalovchi tenglamalarni talqin qilish turini ta’minlab, u mantiqda konseptual (yoki semantik) talqin deb ataladi va nazariyani qurish uchun talab qilinadi. Olam manzarasidan tashqarida nazariyani to‘liq shaklda qurib bo‘lmaydi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida olamning ilmiy manzaralari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- ilmiy bilimlarni murakkab obyektlarga birlashtirish orqali ularni tizimlashtiradi;
- ilmiy bilish strategiyasini belgilovchi tadqiqot dasturlari vazifasini bajaradi;
- ilmiy bilimlarning obyektivlashtirilishini, ularning o‘rganilayotgan obyektga tegishlilikini va madaniyatga kiritilishini ta’minlaydi.

Olamning maxsus ilmiy manzarasi bilimlarni alohida ilmiy fanlar doirasida integratsiyalaydi. Olamning tabiiy-ilmiy va ijtimoiy manzaralari, so‘ngra olamning umumiy-ilmiy manzarasi bilimlarni tizimlashtirish uchun kengroq chegaralarni belgilaydi. Ular turli fanlarning yutuqlarini birlashtiradi, fan ontologiyalarida barqaror empirik va nazariy jihatdan asoslangan mazmuni ta’kidlaydi. Masalan, olamning zamonaviy umumiy-ilmiy manzarasining barqaror bo‘lmagan Koinot va Katta portlash haqidagi g‘oyalari, kvarklar va sinergetik jarayonlar, genlar, ekotizimlar va biosfera haqidagi g‘oyalari, jamiyat haqida yaxlit tizim sifatidagi g‘oyalari, shakllanishlar va sivilizatsiyalar haqidagi g‘oyalari va shu kabilar fizika, biologiya, ijtimoiy fanlarning tegishli fan ontologiyalari doirasida ishlab chiqilgan hamda keyinchalik olamning umumiy ilmiy manzarasiga kiritilgan.

Muayyan tuzilmaviy-atraktorga o‘tish tizimning tugallanishi - o‘z-o‘zini tashkil etish jarayonini dolzarblashtiradi. Sinergetikadagi bu jarayonlar intuitsiya, ijodiy fikrlash mexanizmlari sifatida qaralib, ular fikrlar va hissiy holatlarni ma’lum bir markaz atrofida mustaqil qurish va mustaqil tashkil etish imkonini beradi (boshlang‘ich ta’lim tizimida bunday markaz bo‘lib o‘qituvchi namoyon bo‘ladi).

Bir qator mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda integratsiyaning turli darajalari ajratib ko‘rsatiladi. Shunday yaxlitlikning rivojlanishida beshta bosqich qayd etilgan: majmua (elementlar ma’lum bir belgiga ko‘ra birlashtiriladi); majmualilik (sintezning dastlabki shakli); tartiblilik (elementlar orasidagi tartib munosabatlarining paydo bo‘lishi); tashkil etilish (birlashgan elementlar o‘rtasidagi aloqalarning paydo bo‘lishi jarayonida ilgari mavjud bo‘lmagan yangi xususiyatlarning (belgilarning) paydo bo‘lishi); tizim (aloqalarning ortib borishi natijasida yaxlit birlikning shakllanishi, bu birlashgan komponentlar sintezining eng mukammal shaklidir).

Muhokama. Nazariy tadqiqotlarda olamning maxsus ilmiy manzarasining tadqiqot dasturi sifatidagi o‘rni shundan iboratki, u nazariy izlanishning dastlabki bosqichida ruxsat etilgan vazifalar doirasini hamda muammolarni shakllantirishni, shuningdek, ularni hal qilish vositalari tanlovini belgilaydi. Xususan, elektromagnetizmning umumlashtiruvchi nazariyalarini qurish davrida olamning ikkita fizikaviy manzarasi va shunga mos ravishda ikkita tadqiqot dasturi raqobatchi bo‘lgan - bir tomondan Amper-Weber va boshqa tomondan Faradey-Maksvell dasturlaridir. Ular turli vazifalarni belgilab, elektromagnetizmning umumlashtiruvchi nazariyasini qurishning turli vositalarini aniqladilar. Amper-Weber dasturi uzoq masofali harakat tamoyiliga asoslangan bo‘lib, nuqta mexanikasining matematik vositalaridan foydalanishga qaratilgan. Faradey-Maksvell dasturi esa qisqa masofali harakat tamoyiliga asoslangan bo‘lib, uzluksiz mexanikadan matematik tuzilmalarni olgan.

Tushunchalarni bir bilim sohasidan boshqasiga o‘tkazishga asoslangan fanlararo o‘zaro ta’sirlarda tadqiqot dasturlari rolini olamning umumiy-ilmiy manzarasi o‘ynaydi. U fan ontologiyalarning o‘xshash xususiyatlarini ochib beradi va shu bilan g‘oyalar, tushunchalar va usullarni bir fandan boshqasiga o‘tkazish uchun asos yaratadi. Bunga misol tariqasida kvant fizikasi hamda kimyo, biologiya va kibernetika o‘rtasidagi almashinish jarayonlarini keltirish mumkin bo‘lib, bu so‘nggi yillarda bir qancha kashfiyotlarga olib keldi. Mazkur jarayonlarning barchasi olamning umumiy-ilmiy manzarasi bilan maqsadli yo‘naltirilgan va tartibga solingan.

Anorganik olam, jonli tabiat va jamiyat o'rtasidagi genetik bog'liqliklar aniqlandi, buning natijasida olamning tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-ilmiy manzaralari o'rtasidagi keskin qarama-qarshilik bartaraf qilindi. Binbarin, olamning yagona umumiy-ilmiy manzarasining fragmentlari yoki jihatlari sifatida tobora ko'proq chiqadigan fan ontologiyalarining integrativ aloqalari mustahkamlandi. Materiyani o'z-o'zini tashkil etishining sinergetik aniqlangan umumiy qonuniyatlari umumiy-ilmiy bilimlarning integratsiyasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. U borliqdagi o'zaro bog'liqlik va birlikning mavjudligini qamrab oladi, bu esa bilishdagi integrativ hodisalarda o'z aksini topadi. Olamning moddiy birligi hodisalarining o'zaro bog'liqligini bilishda aks ettirish bilimlarning yoki bilish natijalarining sinteziga olib keladi. Sinergetika tajribasi shuni ko'rsatadiki, bilishning integrativ tendensiyalari nafaqat obyektiv mavjud munosabatlar ta'sirida vujudga keladi va bilish uchun xos bo'ladi, balki bilish usullariga ham xos bo'lib, tadqiqot predmeti va uning maqsadlari bilan belgilanadi.

Xulosa. Izohli lug'atlarda “integratsiya” va “integral” atamaları quyidagicha talqin qilinadi: Integratsiya (lotincha “integratio” – tiklanish, to'ldirish; integer – butun) – ma'lum bir qismlarning, elementlarning bir butunga birlashtirilishi (aksi – dezintegratsiya). Integral – uzluksiz bog'langan, yaxlit, yagona.

Ilmiy adabiyotlarda integratsiya ostida ko'pincha ma'lum bir elementlarni bir butunga birlashtirish jarayoni tushuniladi, buning natijasida alohida elementlarga xos bo'lmagan yangi xususiyatlar paydo bo'ladi. Bunda yangi xususiyatlarning paydo bo'lishiga olib keladigan elementlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga ehtibor qaratiladi, elementlarning aloqasi funksiyasi esa integratsiya jarayonini boshqarish tashqi omili bilan amalga oshiriladi.

Integratsiyaning asosiy sifatlariga quyidagilar kiritilish mumkin: tizim elementlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning hajmi, chastotasi, jadalligining oshishi; yaxlitlik; komponentlar harakatining ko'proq avtonomligi va samaradorligi; natijani bashorat qilish; elementlar, bilim va shu kabilarning majmuaviyligi; elementlar xususiyatlarining o'zgarishi; evristik imkoniyatlarning o'sishi; maqsadga muvofiqlik; yaratuvchanlik; jamlovchi birlikdan farqli ravishda mezonlilik va shu kabilar. Integral effekti, bir tomondan, integratsiyalanadigan hodisalarni har tomonlama rivojlantirishga intilishda (elementlarning foydalaniladigan xossalari doirasini kengaytirish) va boshqa tomondan, har tomonlama rivojlanayotgan elementlar orasidagi ichki aloqalarni uyg'unlashtirishda namoyon bo'ladi. Tizimni boshqarishning tashqi omillarining zaiflashishi va o'z-o'zini tashkil etish omillarining kuchayishi yangi integral effektlarning o'sishiga hissa qo'shadi. O'zaro ta'sir qiluvchi elementlarning (rivojlanish darajasi, mazmuni, tuzilishi, o'zaro ta'sirning umumiy maqsadi bo'yicha) umumiyligi integral yaxlitlikni yaratishga yordam beradi.

Integratsiya tushunchasi asosida integrativ yondashuvni ko'rib chiqishni taklif qilgan holda uning mohiyatini quyidagicha ifodalashimiz mumkin: har bir ko'rib chiqilayotgan jarayon yoki hodisada barcha ingetrativ tashkil qiluvchilarni har qanday mavjud ko'rinishda ajratib ko'rsatishga va tahlil qilishga (tayanch tamoyil ko'rinishida, tendensiya ko'rinishida, rol ko'rinishida, tavsif ko'rinishida, xususiyat ko'rinishida, funksiya ko'rinishida va shu kabilar), shuningdek, mazkur tashkil qiluvchilarni tegishli jarayonning samaradorligi katalizatori sifatida qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar:

1. Mavlonova R., Vohidova N.va b. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. O'quv qo'llanma. 2-n - T.: Fan va texnologiyalar, 2022.
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. “Boshlang'ich ta'limni integratsiyalashgan pedagogikasi” Toshkent – “ILM ZIYO” 2009 y. 56 b.
3. Boltayeva F.A. The Essence of Integrating Innovative Technologies in Preschool Education. Pindus Journal Of Culture, Literature and ELT. 110 b. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/256>
4. A. Munavvarov tahriri ostida. Pedagogika. – T.: O'qituvchi, 1996. –200 b.
5. Nishonova Z. Mustaqil ish rivojlanganligining psixologik mezonlari. Xalq ta'limi 2001.3.–B.64-69.
6. Musaev UD. Integratsiya - ta'lim jarayonini optimallashtirishning muhim prinsipi. // J. Xalq ta'limi, 2002. № 6. - 4-6 bet.
7. 8. Ergashev Jamoliddin Tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish // Muallim jurnali № 2. 104- 107 bet.
9. Khomidov, Khusniddin Kupaysinovich. "Cooperation between state and public organizations in the meaningful organization of youth leisure activities. // Thematics journal of social sciences 7.3 (2021).
10. Homidov, H. K. "Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda jamoat tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirishning amaldagi holati va takomillashtirish yo'llari. // "Ekonomika i sotsium 5-1 (108) (2023): 83-87.

11. Homidov, Husniddin Kupaysinovich. "Cooperation between state and public organizations in the meaningful organization of youth leisure activities. // "Thematics journal of social sciences 7.3 (2021).
12. Homidov Husniddin Kupaysinovich. "ta'lim-tarbiya sifatini ta'minlashda jamoat tashkilotlarning roli. // "Namangan davlat universiteti-2021 1: 561.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA “INFORMATIKA VA AXBOROT TEKNOLOGIYALARI” FANINI TAKOMILLASHTIRILGAN METODIKA ASOSIDA O'QITISH

*Fayziyev Nozim Asfandiyorovich,
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti v.v.b.
fayziyev@samdchti.uz*

Ushbu maqolada bugungi kunda “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitishda zamonaviy dasturiy vositalar asosida multimediali elektron qo'llanma yaratish va ulardan foydalanib dars mashg'ulotlarini tashkil qilish masalalari muhokoma qilingan. Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim maktablarining “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o'qitishning ilmiy metodik muammolariga va ta'limga axborot texnologiyalarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuning bilan bir qatorda ta'limni axborotlashtirish sharoitida multimediali texnologiyalar (ovoz, video, tasvir, grafika, imitasion modellar) asosida “Informatika va axborot texnologiyalari” fani mazmunini to'liq qamrab oladigan tizimli tadqiqotga ehtiyoj mavjudligi mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Hozirgi paytda ta'lim jarayonini avtomatlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: *algoritm, xossalari, diskretlilik, python, multimedia, animatsiya, video, tasvir, grafika, imitasion model.*

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНФОРМАТИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ НА ОСНОВЕ УСОВЕРШЕНСТВОВАННОЙ МЕТОДИКИ

В данной статье обсуждаются вопросы создания мультимедийного электронного пособия на основе современных программных средств для преподавания предмета «Информатика и информационные технологии» в общеобразовательных школах и организации учебных занятий с его использованием. В нашей стране уделяется особое внимание научно-методическим проблемам преподавания предмета «Информатика и информационные технологии» в общеобразовательных школах, а также внедрению информационных технологий в образование. Наряду с этим актуальность темы определяется необходимостью проведения системного исследования, охватывающего содержание предмета «Информатика и информационные технологии» на основе мультимедийных технологий (звук, видео, изображение, графика, имитационные модели) в условиях информатизации образования. В настоящее время большое внимание уделяется автоматизации образовательного процесса.

Ключевые слова: *алгоритм, свойства, дискретность, питон, мультимедиа, анимация, видео, изображение, графика, имитационная модель.*

TEACHING THE SUBJECT OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS BASED ON AN IMPROVED METHODOLOGY

This article discusses the issues of creating a multimedia electronic manual based on modern software tools for teaching the subject "Informatics and Information Technology" in general secondary schools and organizing lessons using these tools. In our country, special attention is paid to the scientific and methodological problems of teaching the subject "Informatics and Information Technology" in general secondary schools and the implementation of information technologies in education. At the same time, the relevance of the topic is determined by the need for systematic research that fully covers the content of the subject "Informatics and Information Technology" based on multimedia technologies (audio, video, images, graphics, simulation models) in the context of education informatization. Currently, great attention is being paid to the automation of the educational process.

Keywords: *algorithm, properties, discreteness, python, multimedia, animation, video, image, graphics, simulation model.*

Kirish. Informatika va axborot texnologiyalari darslarida o'quvchilar faoliyatining amaliy yo'nalishi ustuvor hisoblanadi. “O'qitish-o'qish” jarayonida o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'sirlashuvi ro'y beradi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchining ko'z o'ngida hamma narsani biladigan shaxs sifatida gavdalanadi.

Ammo bilish jarayoni va kashfiyot ta’lim berish doirasida qoladi. Chunki o’qituvchining xohishiga bog’liq bo’lmagan holda bilimlarni uzatish jarayonida o’quvchining ishonchi, motivatsiyasi, hayotiy konsepsiyasi ishtirok etadi.

Mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirish, ish beruvchilar hamda ta’lim bozori subyektlarini bir maqsadda birlashtirish, pirovard natijada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash – bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Qachonki, ishlab chiqarish hamda ta’lim-tarbiya jarayoniga jalb etilayotgan mutaxassislariga berilayotgan bilim har ikki tomon manfaatlarini hisobga olmas ekan, sifat haqida so’z yuritmasa ham bo’ladi. Masalan, umumta’lim tizimida informatika va axborot texnologiyalari fani o’qitilishiga to’xtalsak. Hozirgi kunda 5-sinfdan 11-sinflarda bu fan o’qitiladi. Texnika va texnologiyalar soat sayin o’zgarib, yangilanib, takomillashib bormoqda. Barchasini birdan qamrab olish mushkuldir. Lekin informatika fanini o’qitishda ham multimediali elektron qo’llanmalarni qo’llash orqali ijobiy natija olish mumkin [1].

Ma’lumki, umuta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitishda multimediali elektron qo’llanmalar yaratish va ulardan foydalanish o’quvchilar uchun fanni o’zlashtirishga katta yordam beradi. Yaratilgan yangi elektron dastur imkoniyatlarini o’rgagan o’quvchilarda boshqalar uchun ham foydali bo’lgan bilimlari aks etgan yangi loyihalarni yaratish xoxishi paydo bo’ladi. Bunday holda o’qituvchi o’quvchilarga “elektron qo’llanma”ni yaratishni taklif qilishi mumkin. Bu albatta elektron qo’llanma yaratishdagi ilk qadam. Bu loyihani yaratishni amalga oshirish uchun turli dasturlar to’plami bilan ishlashga to’g’ri keladi. O’quvchilar tasvirni qayta ishlash, nutq va musiqani yozib olish, animatsiyali effektlardan foydalana olish kabilarni bajara olishlari kerak. Ular uchun axborotni topish va tanlash usullari, ularni tartiblash muhimdir. Ularga mutaxassis va fan o’qituvchisi ko’mak beradi. Natijada multimediali dasturdan foydalanish imkoniyati yaratiladi. Fan o’qituvchisiga esa o’quvchi bilan ishlashning bu shakli uning mehnati o’sib kelayotgan yosh avlodga juda zarur ekanligi haqida ishonch beradi. Elektron darslik yaratish murakkab jarayon ekanligini e’tiborga olgan holda uni bosqichlarga bo’lib amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Elektron darslik yaratishning asosiy bosqichlari quyidagilar:

- manbalarni tanlash;
- muallif bilan shartnoma tuzish;
- mundarija tuzish;
- qismlar bo’yicha matnlarni qayta ishlash;
- gipermatnni elektron shaklga aylantirish;
- ovozli sohani ishga tushirish;
- multimediali soha uchun materil tanlash;
- kompyuter yordamini yaratish.

Multimediali elektron darslik (MED)ni yaratishda o’quvchilarga tushunarli, matni ravon va qiziqarli, test, krossvordlar tanlashda ularning yoshi, fiziologik xususiyatlari hisobga olish lozim. Elektron darslik strukturasi, boblar va ularga tegishli mavzular bo’yicha bilimlar qisqa hamda xulosa qismi bilan bog’langan holda keltirilgan.

O’quvchilar erishilgan bilim, ko’nikma va malakalarni mustahkamlash maqsadida MEDda savol va topshiriqlar, test sinovlari va krossvord keltirilgan. Masalan, elektron darslik yordamida o’quvchi o’z bilimlarini nazorat qilish, ya’ni o’quvchilar bilimlarini sinab ko’rish maqsadida test sinovlariga javob berishi mumkin.

Umumta’lim maktablarida pedagogik jarayon kechishining muhim shartlaridan biri darslarda zamonaviy o’qitish texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. O’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish uchun mo’ljallangan ana shunday o’qitish texnologiyalaridan biri bu multimediali elektron qo’llanmalardir.

Umumta’lim maktablarida ta’limni axborotlashtirish sharoitida informatika va axborot texnologiyalarini o’qitishni asosiy maqsadi axborot va kommunikasiya texnologiyalaridan amaliy foydalanish ko’nikma va malakalarini, axborotni kompyuterda qayta ishlash usullarini, ijodiy anglash va mantiqiy fikrlash ko’nikmasini shakllantirish uchun o’quvchilarga shart-sharoit yaratish, ularning bilish faoliyatini rivojlantirishdan iborat [2].

Bugungi kunda umumta’lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalari kursini o’qitish bo’yicha asosiy muammolardan biri - bu o’quvchilarning informatikani o’rganishga bo’lgan qiziqishini faollashtirishdan iboratdir. Informatika va axborot texnologiyalari darslarida o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish bu eng avvalo o’quv materialini multimediali va interaktiv ko’rinishda taqdim etishdir. Bunday o’quv materialini quyidagi ko’rinishlardan biri orqali taqdim etilishi mumkin:

- taqdimot (o’quv materialini namoyish etish, o’quvchilarga o’quv materialining eng muhimlarini mustaqil o’rganishni taqdim etish);
- kompyuterli o’yin;
- o’quv materialining grafik namoyishi

- video va multiplikasion filmlar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Respublikamizda zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalarini ta’lim tizimiga joriy etish va ta’limni axborotlashtirish vositalarini yaratish hamda ulardan foydalanishning nazariy asoslari bo’yicha M.H.Lutfillayev, A.A.Abdukodirov, U.Sh.Begimkulovlar izlanish olib borishgan.

Ta’limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning metodik masalalari, pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish bo’yicha M.M.Abdurazakov, M.M.Aripov, N.I.Taylakov, G.Abilkasimova, A.X.Abdullayev, B.B.Mo’minov, H.O.Jo’rayev, M.A.Fayziyev, Q.T.Olimovlar tomonidan o’rganilgan.

Multimediali o’qitish tizimlaridan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari va axborot texnologiyalari fani o’qituvchilarini kasbiy tayyorlash muammolarga doir mustaqil davlatlar hamdo’stligi mamlakatlaridan S.A.Beshenkov, O.M.Gudireva, T.A.Gudkova, H.Y.Postalyuk, Y.A.Prozorova, I.V.Robert, Y.Y.Smirnova, M.A.Surxayev, A.R.Taneyeva, N.D.Ugrinovichlar tomonidan nazariy jihatlarini tadqiq qilganlar.

Multimediali elektron qo’llanma an’anaviy darsliklarga qaraganda, o’quv materiallarini namoyish qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Multimediali elektron qo’llanma o’quvchilarning ko’proq mustaqil ishlashlari uchun mo’ljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, o’quv jarayoniga qo’yilgan barcha talablarga javob berishi kerak.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitish metodikasining didaktik imkoniyatlari interaktiv darslarni tashkil etish multimediali elektron qo’llanmalarining ta’lim berishga mo’ljallangan qismida o’quv materiallarini taqdim etishda o’quvchilar tomonidan tushunish darajasiga alohida e’tibor beriladi. Taqdim etilayotgan o’quv materiallari ta’lim oluvchilar uchun sodda, qulay, ko’rgazmali va o’zlashtirish uchun izohli ma’lumotlar tavsiya etilgan bo’lishi, shuningdek, muvofiqlik va izchillik, tashkiliy-metodik, texnologik-jarayonli tamoyillar hamda motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o’z-o’zini baholash kabi qo’shimcha imkoniyatlar yaratishi nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirilgan bo’lishi asoslangan [3].

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida multimediali elektron qo’llanmalar asosida o’quv jarayonini tashkil etish ta’lim tizimiga axborot texnologiyalarini qo’llashda mavjud gipermatn, gipermedia, grafika, animatsiya va ovoz dasturlarining mavjudligi katta samara beradi. Chet ellar va respublikamizda to’plangan tajribalar tahlil qilinganda axborot texnologiyalarining pedagogik dasturiy vositalari o’qitishda yangi vositalar sifatida o’quv jarayonini takomillashtirish nuqtayi nazaridan keng imkoniyatlarga ega bo’lib, ana’naviy o’qitish vositalaridan keskin farq qiladi.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida multimediali elektron qo’llanmaning o’quv materiallardan samarali foydalanish uchun imkoniyatlar yaratadigan vositas sifatida alohida o’rni bor.

Elektron qo’llanma o’quvchilarning ko’proq mustaqil ishlashlari uchun mo’ljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, o’quv jarayoniga qo’yilgan talablarga javob beradi.

Shunday qilib, multimediali elektron qo’llanmani ta’lim jarayoniga tatbiq etishda pedagogik tomonlaridan tashqari, psixologik va gigiyenik tomonlarini ham e’tiborga olish, o’quvchilarning intellektual qobiliyatlarini va o’quv jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydi.

Elektron ta’lim resurslari asosida o’quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo’llanilishi o’quvchilarni o’qishga qiziqishni yanada orttiradi, ta’limning interaktiv xususiyati asosida o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o’quv materiallarini o’zlashtirilishining samaradorligini oshiradi. Shu bilan bir qatorda elektron ta’lim resurslari real hayotlarda namoyish qilinishi murakkab bo’lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini beradi [4].

“Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitish boshqa fanlarga nisbatan alohida o’rinda turadi. Buning boisi, kompyuter va dasturiy ta’minot “Informatika va axborot texnologiyalari” fanining asosini tashkil etishidir. “Informatika va axborot texnologiyalari” fanining “Takrorlanuvchi algoritmlar” mavzusi asosiy hisoblanib, bu mavzuni o’zlashtirgan o’quvchilarda dasturiy ta’minot yaratish uchun kerakli bilim va ko’nikma hosil bo’ladi. Shuning uchun o’quvchilarga ushbu bo’limlarni o’zlashtirishlari uchun kerakli nazariy va amaliy bilimlarni berish lozim. Hozirgi zamon ta’lim tizimida ushbu masalani yechish uchun turli ko’rinishdagi usul va metodikalarni qo’llash mumkin. Bularga misol tariqasida axborot texnologiyalarining multimedia elektron qo’llanma asosida dars jarayonini tashkil etishni ko’rsatish mumkin [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Multimediali elektron qo‘llanmada 9-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” faniga oid mavzular animatsion ko‘rinishda mazmunan yoritib berilgan. Yaratilgan multimediali elektron qo‘llanma muqovasidagi kirish tugmasi ishga tushirilganda ekranda “Algoritmlar” bo‘limi ochiladi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Multimediali elektron qo‘llanma “Algoritmlar” bo‘limi

“Algoritmlar” bo‘limi darchasida algoritm tushunchasi bo‘yicha ma’lumotlar berilgan. Shuning bilan birga mazkur darchada “Algoritmning xossalari”, “Algoritmni tasvirlash usullari” va “Algoritm turlari” mavzulariga doir multimediali elektron ishlanmalarga o‘tish tugmalari ham mavjud. Xossalari tugmasi ishga tushirilsa algoritmning asosiy xossalari darchasi ochiladi [5].

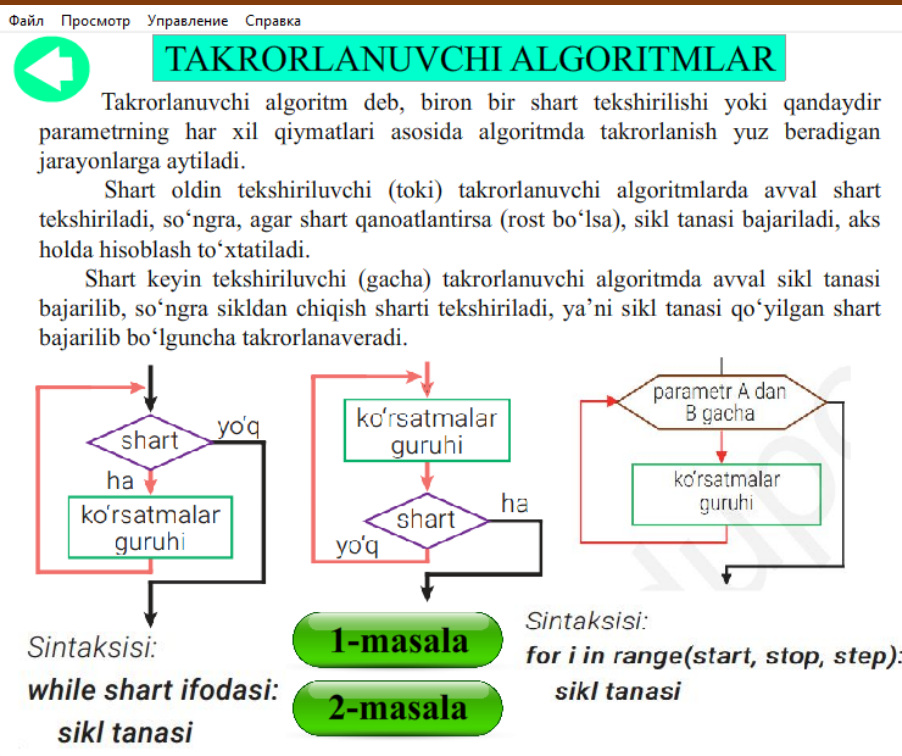
Algoritmning asosiy xossalari darchasidagi har bir tushunchaga oid tugmaga sichqoncha ko‘rsatkichi olib borilganda, mos ravishda xossalari tegishli ma’lumotlar ekranda namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi darchada tasvirlash usullari tugmasi ishga tushirilganda ekranda “Algoritmning tasvirlash usullari” darchasi ochiladi. Algoritmlarni tasvirlash usullari darchasidagi har bir tushunchaga oid tugmaga sichqoncha ko‘rsatkichi olib borilganda, mos ravishda ma’lumotlar ekranda namoyon bo‘ladi va darchada turlari tugmasi ishga tushirilsa ekranda “Algoritmning turlari” darchasi ochiladi. Mazkur darchada ham har bir turga tegishli tugmaga sichqoncha ko‘rsatkichi bosilsa, unga mos algoritm haqida ma’lumot va masalalar tugmalari ekranda namoyon bo‘ladi (2-rasmga qarang).

Takrorlanuvchi algoritmlar. Takrorlanuvchi shartga muvofiq bajariladigan ko‘rsatmalar bilan tuziladigan algoritmlar tarmoqlanuvchi algoritmlar deyiladi.

Yuqorida berilgan 2-rasmda ko‘rinib to‘rgan takrorlanuvchi algoritmlar darchasidagi masalalar tugmalari ustiga sichqoncha ko‘rsatkichi bosilganda ularga xos masalalar va ularning yechish jarayonlari oynalari ochiladi.

Dars berish jarayonida kompyuter ekranida o‘quvchilarga imitatsiya ko‘rinishida namoyish etiladi. o‘quvchilar imitatsion model asosida takrorlanuvchi jarayonni bajarilishini nazorat qiladilar va uning mazmun mohiyatini tushunib yetadilar. Zarur hollarda bu jarayonni ular takror ko‘rish imkoniyatiga egadirlar [6].

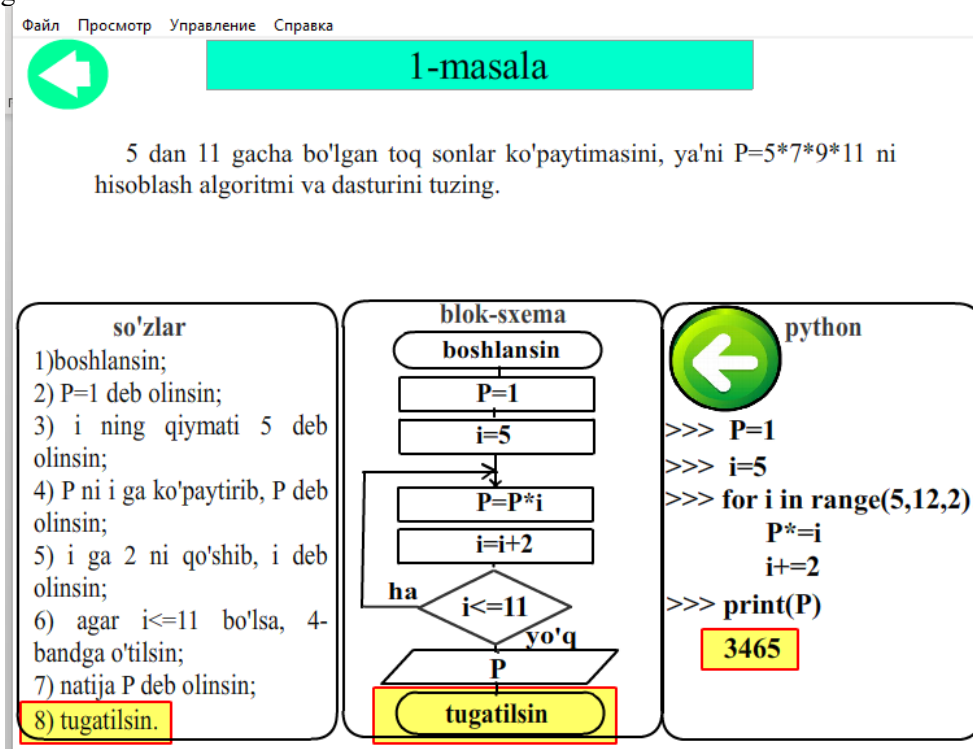

2-rasm. Takrorlanuvchi algoritmlar darchasi

Tahlil va natijalar. Takrorlanuvchi algoritmlarga doir masalalardan birini yechish jarayonini ko'ramiz.

Masala. 5 dan 11 gacha bo'lgan toq sonlar ko'paytmasini, ya'ni $p=5*7*9*11$ ni hisoblash algoritmi va dasturini tuzing.

Bu masalani yechish jarayonini kompyuter imitatsion modeli asosida quyidagi oynada ketma-ket tushuntirib o'tilgan.

3-rasm. Takrorlanuvchi algoritmlarga doir masala

Bu oynadan ko'rish mumkinki, masalani yechishning so'zli algoritmi, blok-sxemasi va dasturi keltirilgan. Bu yerda takrorlanuvchi jarayon to'g'ri shart bajarilguncha davom etadi.

Xulosa va takliflar. Umumiy oʻrta taʼlim maktablari 9-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanining takrorlanuvchi algoritm va ularga iod masalalar mavzularini oʻrgatishda kompyuter imitatsion modelidan foydalanish oʻquvchilarning oʻzlashtirish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, ularga mustaqil ishlash imkoniyatlarini oshiradi [8].

Bundan koʻrinib turibdiki, axborot texnologiyalarining dasturiy vositalari asosida umumtaʼlim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini multimedia koʻrinishida taqdim etish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida maʼlumotlarni multimedia koʻrinishida taqdim etish, unda obrazli fikrlash, intellektual rivojlanish darajasini yuqoriga koʻtarib qolmasdan, multimediali va anʼanaviy oʻqitish oʻrtasidagi nisbatni oʻzgartirishga olib keladi [9].

Adabiyotlar:

1. Asfandiyorovich F. N. et al. Basics of programming from the textbook of informatics and information technologies chapter python programming language methodology of multimedia //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 1. – C. 778-781.
2. Xasanovich, Prof L. M., et al. "Development of Computer Simulation Model Develops Creative Thinking of the Student." // Journal NX, vol. 7, no. 03, 2021, pp. 167-171.
3. Asfandiyorovich F. N. Teaching the Subject of Repetitive Algorithms Based on Multimedia Electronic Manuals //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 16. – C. 42-45.
4. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2022). Tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini doir kompyuter imitatsion modeli asosida takomillashtirish. // Research and education, 1(2), 273–278.
5. Fayziyev, N. (2023). Umumtaʼlim maktablarida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini multimediali elektron qoʻllanma asosida oʻqitish samaradorligini aniqlash. // International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming, 1(01). Retrieved from <http://ojs.qarshidu.uz/index.php/con/article/view/175>
6. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich, & Toxirqulov Zufar Jurabek oʻgʻli. (2023). Registering and Creating Presentations on prezi.com. World of Semantics: Journal of Philosophy and Linguistics, 1(1), 66–71. Retrieved from <http://wos.semanticjournals.org/index.php/JPL/article/view/11>
7. Nozim Asfandiyorovich, F., & Ramziddin Toshpoʻlatovich, R. (2023). Improving the teaching of the subject "computer tools in linguistic research" based on software tools. // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(10), 674–676. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2295>
8. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2023). Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini takomillashtirilgan metodika asosida oʻqitishni takomillashtirish. Multidisciplinary // Journal of Science and Technology, 3(5), 198–200. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/515>
9. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2023). Teaching the subjects of "informatics and information technology" on the basis of multimedia. Information Horizons: // American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777), 1(10), 135–137. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJLISI/article/view/2300>

SPECIFIC METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING BIOPHYSICS

*Gaybulova Gulnora Sadullaevna,
Teacher at Bukhara State Medical Institute*

The article shows the role of natural sciences and the course “Biophysics” in the training of medical students, examines the main aspects of studying the principles of the functioning of biological systems, and proposes modern directions for improving teaching methods.

Keywords: *natural sciences, biophysics, molecular physics, experimental methods, computer modeling, spectral and statistical analysis.*

BIOFIZIKA FANINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS METODIK XUSUSIYATLARI

Maqolada tibbiyot talabalarini tayyorlashda tabiiy fanlar va "Biofizika" kursining o‘rni ko‘rsatilgan, biologik tizimlarning ishlash tamoyillarini o‘rganishning asosiy jihatlari ko‘rib chiqiladi va o‘qitish usullarini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *tabiiy fanlar, biofizika, molekulyar fizika, eksperimental usullar, kompyuter modellashtirish, spektral va statistik tahlil.*

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОФИЗИКИ

В статье показана роль естественных наук и курса «Биофизика» в подготовке студентов-медиков, рассмотрены основные аспекты изучения принципов функционирования биологических систем, предложены современные направления совершенствования методики обучения.

Ключевые слова: *естественные науки, биофизика, молекулярная физика, экспериментальные методы, компьютерное моделирование, спектральный и статистический анализ.*

Introduction. Biophysics as a medical and biological science that studies the mechanisms of physical and physicochemical processes in biological systems. The place of biophysics among fundamental biological and medical disciplines, connections with biological and medical sciences. A brief historical sketch of the development of biophysics. Methods and directions of modern biophysics.

The subject of biophysics is the study of the physical and physicochemical processes underlying life. There are also more comprehensive definitions of biophysics. For example, Nobel Prize laureate A. Szent-Gyorgyi argued that biophysics is “everything that is interesting.” The term “biophysics” has been entrenched in scientific literature since 1892, when Karl Pearson, author of the book “The Grammar of Science,” stated in its pages: “... the science that tries to show that the facts of biology - morphology, embryology and physiology form special cases application of general physical laws, is called etiology... Perhaps it would be better to call it biophysics.” A. Fick and after him other German scientists called this field of knowledge medical physics, but the French physiologist J. A. d’Arsonval, even before K. Pearson’s proposal, preferred the phrase “biological physics” to the term “medical physics.”

Modern biophysics studies the mechanisms of physical and physicochemical processes in biological systems at the submolecular, molecular, supramolecular, cellular, tissue, organ and organism levels.

By the nature of the objects of research, biophysics is a typical biological science. According to the methods of studying biological objects and analyzing research results, biophysics is a unique branch of physics (according to M.V. Volkenshtein, “biophysics is the physics of life phenomena”). She is at the forefront of those areas of biology that transform this ancient field of human knowledge from the humanities into an exact science. The introduction of physical principles of analysis of biological phenomena into medicine allows it to become not only an art, but also a science. This is the special role of biophysics among other medical theoretical disciplines.

Main part. Biophysics is often spoken of as a new, young science. So, on November 9, 1934 P.L. Kapitsa wrote: “Biophysics is a completely new field; it came along with biochemistry to replace the old classical physiology. Instead of studying physiological processes as a whole...biophysics and biochemistry study the individual elements of a living being and try to explain its function through the laws of physics and chemistry.” Indeed, biophysics became a separate scientific discipline relatively recently, but the beginnings of biophysics arose immediately after the appearance of work in the field of experimental physics. Thus, some

of G. Galileo’s research (measuring body temperature, determining the work done by a person, etc.) can be attributed to biophysical research.

The desire to explain the life processes of humans and animals by physical laws was very characteristic of the work of many scientists of the 17th and 18th centuries. (R. Boyle, R. Hooke, I. Newton, P.S. Laplace, A.L. Lavoisier, M.V. Lomonosov and many others). XIX century became the century of triumph of analytical methods in the study of biological phenomena. These methods were most developed in physiology, in the depths of which modern biophysics was born. Many physiological processes, including nervous activity, were tried to be explained on the basis of physical laws. Unlike similar attempts by predecessors, such explanations were largely confirmed experimentally. Hermann Helmholtz measured the speed of propagation of a nerve impulse. Emile Dubois-Reymond studied the bioelectrogenesis of almost all organs and tissues of the body. Ernst Weber explained some properties of hemodynamics based on physical laws. Outstanding discoveries have been made in the field of biophysics of the senses - just mention the Weber-Fechner law.

At the same time, the 19th century. determined a very characteristic trend in the subsequent development of biophysics. One of the first scientists to notice and approve this trend was Ivan Mikhailovich Sechenov, the father of Russian physiology. With no less reason, he can be called the founder of Russian biophysics. He used the methods of mathematics and physical chemistry to study respiration and established quantitative patterns of dissolution of gases in biological fluids. In the works of I.M. Sechenov traces the most promising path of development of physiology and biophysics, associated primarily with physical chemistry. In his doctoral dissertation (1860) I.M. Sechenov stated: “A physiologist is a physical chemist who deals with the phenomena of an animal organism.”

However, only in the 20th century. biophysics became an independent science. From then on, she began to study fundamental problems of biology: heredity and variability, ontogenesis and phylogeny, metabolism and bioenergetics.

Most researchers (biophysicists) of the 17th–19th centuries. considered a living organism as a physical system, and the main method of such study of biological phenomena was the search for external analogies. Note that even now a similar technique is used in biophysics, not without success. For example, muscle contraction can be modeled by the inverse piezoelectric effect, the amoeboid movement of cells by the movement of a mercury drop in an acid solution, the conduction of a nerve impulse by the migration of a scratch along an iron wire treated with nitric acid (Lilli’s model), etc. The cognitive value of such models is quite limited. Often, when modeling the same biological phenomenon, they replace one another following the emergence of new technical devices. For example, reflex activity was considered in the time of R. Descartes by analogy with the work of a steam engine, at the beginning of the last century - a telephone exchange, now - an electronic computer. at the beginning of the last century - a telephone exchange, now - an electronic computer. However, similar (phenomenological) models are also needed. They make it possible to clarify some details of phenomena already understood in principle, and to create bionic systems that use the laws of biological organization to build complex technical devices, such as robots. And yet, this useful area of physical modeling is not the main one in solving fundamental biophysical problems.

The main goal of biophysical research is to elucidate the intimate (internal) mechanisms of biological processes, and not to consider external analogies. It is generally accepted that living organisms are complex physicochemical systems. Therefore, not physical, but physicochemical modeling turned out to be the most fruitful. It led to the creation of the ion theory of excitation, the discovery of the nature of bioelectrogenesis, the elucidation of the properties of biological membranes, etc. The achievements of biophysics in recent years have been especially significant along this path. Essentially, modern biophysics is physical chemistry and chemical physics of biological systems. This is the leading direction in the work of the world’s two largest institutes of biophysics, Russian Academy of Sciences, which are located in the city of Pushchino near Moscow.

Among them are the Institutes of Physical Chemistry and Chemical Physics of the Russian Academy of Sciences, the Institute of Biophysics of the Russian Ministry of Health. University departments of biological physics are also involved in the development of biophysics in our country.

Biophysics is a borderline field of knowledge, and the boundaries between it and a number of other biological sciences are rather arbitrary. When drawing these boundaries, they proceed from the very definition of the subject of biophysics - biophysical includes studies that reveal the physical, as well as physicochemical mechanisms of biological processes. In biophysical research, the basic principle of experimental study of nature is applied - a quantitative analysis of the body’s reactions to certain stimuli with the construction of functional dependencies between them. Life processes receive a strict interpretation in the form of quantitative patterns, which are an abstract form of expressing the functional dependence of the reaction on the stimulus.

Physiology has been studying the functions of the body since time immemorial. At different times, the content of physiology changed. Now she considers a function as a form of activity with a certain final result, the manifestation of which is physiological properties (Shidlovsky, 1981). Their internal mechanisms cannot be penetrated using traditional physiological approaches to studying function. These mechanisms, since they are of a physical and chemical nature, are studied by biophysics and biochemistry. The difference between the tasks of biophysics and physiology in the study of body functions can be illustrated with the following example. When studying biopotentials, a biophysicist is interested, first of all, in the mechanism of the occurrence of electromagnetic processes in living tissues, the physicochemical basis of this phenomenon, and its energy supply, while for a physiologist biopotentials are indicators of the vital activity of the organism and serve as a quantitative characteristic of the most important physiological properties (primarily excitability). Thus, using an electrocardiogram, a physiologist judges the properties of the heart muscle (automaticity, excitability, conductivity). He is less interested in the physicochemical nature of electrogenesis in the myocardium; this constitutes the main task of the biophysical study of electrical processes in the heart. Biochemistry, like biophysics, also seeks to penetrate into the mechanisms of physiological phenomena, but studies their chemical nature. The difficulties in distinguishing between biophysical and biochemical research are understandable, but it must be done. “There is no doubt,” said academician G.M. Frank (1974) - that any manifestations of life and living organisms in general are ultimately “chemical machines”. However, despite the primacy of chemistry, chemical language and chemical concepts are insufficient to reveal the material essence of life phenomena. This primarily relates to the paths of energy transformation, the nature of interaction forces and various physical processes, such as, for example, the generation of electrical potentials, the occurrence of mechanical energy, control and regulation mechanisms.”

Biophysical methods are created on the basis of physical and physicochemical methods of studying nature. They must combine difficult to compatible properties: high sensitivity and greater accuracy. This condition is met, first of all, by the achievements of modern electronics. The use of optical methods is very fruitful. Various spectroscopy methods are widely used, including radio spectroscopy (electronic paramagnetic resonance (EPR) and nuclear magnetic resonance (NMR) methods). Radioisotope techniques have long come into use.

Any research requires that recording instruments do not introduce distortions into the process being studied. For a biophysical experiment, compliance with this requirement is especially important. The famous Soviet biophysicist B.N. Tarusov believed that this requirement contained the most important feature of biophysical methods, distinguishing them from the use of similar methodological techniques in other areas of physics. This somewhat exaggerated formulation of the specifics of biophysical methods has certain grounds. It is difficult to compare any physical system with a living organism due to the latter's unusually high sensitivity to any influences on it. They do not simply disrupt the normal course of biological processes, but cause complex adaptive reactions that vary in different organs and under different conditions. The distortion of the meaning of true phenomena may turn out to be so significant that it becomes impossible to make corrections to artifacts (phenomena that are not characteristic of the object under natural conditions and arise during its research), since correction methods used successfully in physics and technology are often fruitless in biophysics .

To better understand the areas of application of biophysical methods, let us consider the main directions of scientific research in biophysics. According to the decision of the International Association of General and Applied Biophysics, these include research at the molecular and cellular levels, as well as the biophysical study of sensory organs and complex systems.

Methods and directions of modern biophysics. Molecular biophysics studies the functional structure and physicochemical properties of biologically important (biologically functional) molecules, as well as the physical processes that ensure their functioning, studies the thermodynamics of biological systems, the transfer of energy and charge through biomolecules, and the quantum mechanical features of their organization. This part of molecular biophysics is gradually being separated into a new section called quantum biophysics. In general, the task of molecular biophysics is to reveal the physicochemical mechanisms of the biological functionality of molecules.

Works on cell biophysics are devoted to the physical and physicochemical properties of cellular and subcellular structures, patterns of cell division and differentiation, features of their metabolism (metabolism), as well as biophysical mechanisms of specialized cell functions (muscle contraction, secretion, nerve impulses, etc.).

Biophysics of sensory organs reveals the physical and physicochemical mechanisms of perception of specific stimuli by the receptor apparatus of sensory systems (analyzers) of humans and animals (at the quantum, molecular, cellular levels).

The task of biophysics of complex systems is to resolve general physical and biological problems (the origin of life, heredity, variability, etc.) on the basis of physical and mathematical modeling of the most important biological processes.

Many biophysicists insist on identifying another area of biophysical research - the biophysical foundations of ecology. Its content is to elucidate the mechanisms of influence of physical and chemical environmental factors on the body. There is a tendency to identify all biophysics with molecular biophysics, which is reflected in the textbook by M.V. Wolkenstein “Biophysics”, published for students of biological and physics faculties of universities. Such a limitation can be allowed to determine the area of the most relevant scientific research in modern biophysics, although not everyone agrees with this. Thus, Academician G.M. Frank, back in 1974, argued that “the center of gravity of the physicochemical consideration of the basis of life phenomena is now shifting to the field of cell biology,” since “life phenomena arise only in a system called a cell,” and, according to E.B. Wilson (1925), “The key to every biological problem must be sought in the cell,” and modern biophysics has begun to possess methods that make it possible to make the cell the object of a precise physical experiment. This does not mean that other areas of biophysical research are given a supporting role. According to G.M. Frank, in the development of biophysics, “...the continuity of the line of research from the section that we designated as “molecular biophysics” must be observed, further through the biophysics of the cell to the biophysics of complex processes.”

Biophysics is a science that studies the physical and physicochemical processes that occur in biosystems at different levels of organization and are the basis of physiological acts. The emergence of biophysics occurred as progress in physics, with contributions from mathematics, chemistry and biology.

Living organisms are an open, self-regulating, self-reproducing and developing heterogeneous system, the most important functional substances in which are biopolymers: proteins and nucleic acids of a complex atomic and molecular structure. **Задачи биофизики:**

1. Disclosure of general patterns of behavior of open nonequilibrium systems. Theoretical justification of the thermodynamic (t/d) foundations of life.
2. Scientific interpretation of the phenomena of individual and evolutionary development, self-regulation and self-reproduction.
3. Clarification of the connections between the structure and functional properties of biopolymers and other biologically active substances.
4. Creation and theoretical justification of physical and chemical methods for studying biological objects.
5. Physical interpretation of a wide range of functional phenomena (generation and distribution of nerve impulses, muscle contraction, reception, photosynthesis, etc.)

Sections of biophysics:

Molecular - studies the structure and physicochemical properties, biophysics of molecules. The main objects of research in molecular biophysics are functionally active substances, including proteins and nucleic acids.

Cell biophysics – studies the features of the structure and functioning of cellular and tissue systems. Cell biophysics deals with the supramolecular structures of a living cell, among which a special place is occupied by the membrane structures of cells and subcellular structures.

Biophysics of complex systems – studies the kinetics of bioprocesses, the time behavior of various processes inherent in living matter and the thermodynamics of biosystems. Biophysics of complex systems considers living organisms at various levels of organization from the perspective of physical and mathematical modeling. The objects of research in this case are communities of cells, living tissues, physiological systems, and populations of organisms. Model building is one of the main stages of biophysical research. A living organism is a very complex system, not always accessible to precise physical experiments. In this case, the use of physical, analog, and mathematical models becomes fruitful. Any major discovery in biophysics is obtained through the use of models.

The representation of biomacromolecules in the form of crystals made it possible to establish the molecular structure of hemoglobin and myoglobin. The analogue electrical model of the excitable membrane played an important role in the studies of Hodgkin and Huxley. In membrane biophysics, physical models of membranes in the form of mono- and bimolecular lipid films are widely used. With the development and improvement of computer technology, modeling is gaining new development.

Sciences such as biology, medicine, and agricultural sciences are becoming more and more precise. It is difficult to overestimate in this case the role of biophysics, designed to study the phenomena of life using physical concepts and methods.

History of the development of biophysics. Mathematical models describe a whole class of processes or phenomena that have similar properties or are isomorphic. The science of the late 20th century - synergetics

- showed that similar equations describe self-organization processes of a very different nature: from the formation of galaxy clusters to the formation of plankton spots in the ocean. Despite the diversity of living systems, they all have the following specific features that must be taken into account when constructing models.

All biological systems are complex, multicomponent, spatially structured, the elements of which have individuality. When modeling such systems, two approaches are possible. The first is aggregated, phenomenological. In accordance with this approach, the defining characteristics of the system are identified (for example, the total number of species) and the qualitative properties of the behavior of these quantities over time are considered (stability of a stationary state, the presence of oscillations, the existence of spatial heterogeneity). This approach is historically the most ancient and is characteristic of the dynamic theory of populations.

Conclusion. Another approach is a detailed consideration of the elements of the system and their interactions. The simulation model does not allow analytical research, but its parameters have a clear physical and biological meaning; with good experimental study of the fragments of the system, it can give a quantitative forecast of its behavior under various external influences.

Reproducing systems (capable of autoreproduction). This most important property of living systems determines their ability to process inorganic and organic matter for the biosynthesis of biological macromolecules, cells, and organisms. In phenomenological models, this property is expressed in the presence in the equations of autocatalytic terms that determine the possibility of growth, the possibility of instability of a stationary state in local systems and the instability of a homogeneous stationary state in spatially distributed systems.

References:

1. O‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limining davlat ta’im standartlari va o‘quv dasturi (Fizika, matematika, informatika va hisoblash texnikasi asoslari, chizmachilik, mehnat) – T.: “Sharq”, 1999 y.
2. Maraximov A.R.. Internet va undan foydalanish asoslari.–T.: 2000 y.
3. Nazarov E.S., To‘rayev I.B. «Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda fizika fani laboratoriya ishlarini tashkil etish va bajarilishining samaradorligini oshirishda web-texnologiyalardan foydalanish». «Zamonaviy fizika va astronomiya yutuqlari: muammo va yechimlar» Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami, (25-26 mart), Toshkent-2011. 112-114-betlar.
4. Усмонов, М.Т. (2021). Примеры решений произвольных тройных интегралов. Физические приложения тройного интеграла. // «Science and Education» Scientific Journal, Том-2, 39-51.
5. Усмонов, М.Т. (2021). Вычисление двойного интеграла в полярной системе координат. // «Science and Education» Scientific Journal, Том-2, 97-108.
6. www.springerlink.com/index/J3J740380T738504.pdfen.wikipedia.org/wiki/Physical_quantity.

**FIZIKA FANINI O‘QITISHDA “DAVRA SUHBATI”, “MUAMMOLI VAZIYAT”
USULLARIDAN FOYDALANISH**

Hayitov Dilshod Ergashovich,

*Buxoro muhandislik - texnologiya instituti
“Aniq fanlar” kafedrasida dotsenti*

Fizika fanini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish talabalarga mavzuni o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Jumladan, ushbu maqolada “Dinamikaning vazifasi, Nyuton qonunlari, Inersial va noinersial sanoq sistemalari” mavzusini “Davra suhbatini”, “Muammoli vaziyat” usullaridan foydalanib o‘qitish yoritilgan. “Davra suhbatini”, “Muammoli vaziyat” usullaridan foydalanish ta’lim oluvchilar tomonidan o‘z fikr - mulohazalarini bildirish, mavzuni o‘tish jarayonida talabalar faolligini oshirish maqsadida “muammoli vaziyat” yuzaga keltiriladi. Ushbu metod orqali ta’lim oluvchilar berilgan mavzu bo‘yicha o‘zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda etadilar. Bundan tashqari metod orqali ta’lim oluvchilarni muayyan mavzu bo‘yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda talabalar o‘zleri bergan savollariga guruhdoshlari tomonidan aytilgan javobga baho beradilar va aniq savolga aniq javob berishga o‘rganadilar.

***Kalit so‘zlar:** Nyuton qonunlari, inertsia, massa, tezlanish, dars, talaba, o‘qituvchi, mavzu, baholash, guruh, o‘quv materiallari.*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ “КРУГЛЫЙ СТОЛ”, “ПРОБЛЕМНАЯ СИТУАЦИЯ» В
ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ**

Использование педагогических технологий в обучении физике облегчает усвоение предмета учащимися. В частности, в статье рассматривается преподавание темы «Функции динамики, законы Ньютона, инерциальные и неинерциальные системы счисления» с использованием методов «Круглый стол» и «Проблемная ситуация». Используя методы «Круглый стол» и «Проблемная ситуация», создаётся «проблемная ситуация» с целью предоставления возможности учащимся высказать свое мнение и повышения активности учащихся в процессе прохождения темы. С помощью этого метода учащиеся кратко и чётко выражают свои знания по заданному предмету. Кроме того, с помощью метода создаётся возможность оценивать обучающихся по определённой теме. При этом учащиеся оценивают ответ, который им задают их товарищи по группе, и учатся точно отвечать на конкретный вопрос.

***Ключевые слова:** законы Ньютона, инерция, масса, ускорение, урок, ученик, учитель, тема, оценка, группа, учебный материал.*

**USING THE METHODS OF THE “ROUND TABLE”, “PROBLEM SITUATION» IN
TEACHING PHYSICS**

The use of pedagogical technologies in teaching physics makes it easier for students to master the subject. In particular, this article discusses the teaching of the topic “The function of dynamics, Newton's laws, inertial and non-inertial reference systems” using the “Round table” and “Problem situation” methods. The use of the “Round table” and “Problem situation” methods creates a “problem situation” in order for students to express their opinions and increase student activity in the process of passing the topic. Through this method, students briefly and clearly express their knowledge on a given topic. In addition, the method creates the opportunity to evaluate students on a specific topic. In this case, students evaluate the answers given by their classmates to the questions they ask and learn to answer a specific question accurately.

***Keywords:** Newton's laws, inertia, mass, acceleration, lesson, student, teacher, topic, assessment, group, educational material.*

Kirish. Mamlakatni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari unda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan samarali foydalanish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ta’lim tizimi negizida kelajak avlod taqdiri, davlat va xalq manfaatlarini mujassam. Har qanday davlatning jahon hamjamiyatida tutgan nufuzi uning intellektual kamoloti bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42- moddasida “Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g‘amxo‘rlik qiladi” deyilgan.

Mamlakat ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotida iste’dodli, fidoyi ijodkor yoshlar muhim o‘rin tutadi. Yoshlar muammoni o‘rtaga tashlash, uni har tomonlama o‘rganish, muammoning kelib chiqish sabab va oqibatlarini mushohada qilish, muammo ustida mustaqil fikr yuritish, muammoni yechishning turli imkoniyatlarini tahlil qilish va uni yechishning eng maqbul yo‘lini topishga qodir bo‘lishlari uchun ularda ijodiy tafakkur va kreativlikni kamol toptirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson ijodning qaysi sohasida faoliyat olib borishidan qat’i nazar, ijodiy tafakkurga ehtiyoj sezadi. Yuzaga kelgan muayyan savol yoki maschalaning yechimini topish jarayonida ijodiy tafakkur namoyon bo‘lib, muammoning yechimi birdan yoki kutilmaganda “yarq” etib paydo bo‘ladi. Bu jarayonda sifat jihatidan yangi moddiy yoki ma’naviy qadriyat yaratiladi. Insonning ijodiy imkoniyati kreativlik, ya’ni yaratuvchanlik, yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga moyillik va izlanuvchanlikda namoyon bo‘ladi.

Ijodiy jarayon insondan bilim, tajriba va iste’dod bilan birga, shijoat, qat’iyat, chidam, mulohazakorlik, aniqlikni talab etadi. Ijodiy tafakkur va kreativlik mushtarakligi ilmiy muvaffaqiyat garovidir.

Asosiy qism. Davra suhbatini texnologiyasi - aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta’lim oluvchilar tomonidan o‘z fikr - mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o‘qitish metodidir. [1,5]

Davra suhbatini metodi qo‘llanilganda stol - stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta’lim oluvchining bir - biri bilan “ko‘z aloqasi”ni o‘rnatib turishga yordam beradi. Davra suhbatining og‘zaki va yozma shakllari mavjuddir. Og‘zaki davra suhbatida ta’lim beruvchi mavzuni boshlab beradi va ta’lim oluvchilardan ushbu savol bo‘yicha o‘z fikr - mulohazalarini bildirishlarini so‘raydi va aylanma bo‘ylab har bir ta’lim oluvchi o‘z fikr - mulohazalarini bayon etadilar. So‘zlayotgan ta’lim oluvchini barcha diqqat bilan tinglaydi, agar muhokama qilish lozim bo‘lsa, barcha fikr - mulohazalar tinglanib bo‘lingandan so‘ng muhokama qilinadi. Bu esa ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashga va nutq madaniyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Yozma davra suhbatida ham stol - stullar aylana shaklida joylashtirilib, har bir ta’lim oluvchiga konvert qo‘zi beriladi. Har bir ta’lim oluvchi konvert ustiga ma’lum bir mavzu bo‘yicha o‘z savolini beradi va javob varaqasining biriga o‘z javobini yozib konvert ichiga solib qo‘yadi va yonidagi ta’lim oluvchiga uzatadi. Barcha konvertlar aylana bo‘ylab harakatlanadi.

Oliy ta’limda fizika fanidan I bosqich talabalariga o‘tiladigan “Dinamikaning vazifasi. Nyuton qonunlari. Inersial va noinersial sanoq sistemalari” mavzusini o‘tishda bu metodni qo‘llashni ko‘rib chiqaylik.

O‘qituvchi yangi mavzuni doskaga yozib e’lon qiladi. Nyutonning 1 - qonunini, inersiya bo‘yicha harakat, Nyutonning 2 - qonunini tushuntiradi va bu mavzularga tabiatdan misollar keltiradi. Nyutonning 3 - qonuni ta’rifi, mohiyati ochib beriladi va ko‘rgazmali qurollar vositasida bayon etiladi. [2, 6]

Mavzuni o‘tish jarayonida talabalar faolligini oshirish maqsadida “muammoli vaziyat” yuzaga keltiriladi. [1,7]

Masalan, jismlarning inertligi, inersiya bo‘yicha harakatni tushuntirishda quyidagi savollar o‘rtaga tashlanadi:

1. Nima uchun avtobus joyidan birdan qo‘zg‘algan vaqtda orqaga qarab og‘ib ketamiz - u, yurib ketayotgan avtobus birdan to‘xtaganda esa aksincha oldinga qarab harakatga kelamiz.

2. Nima uchun polga qoqilib yiqilib tushgan kishi orqaga emas, oldinga qarab yiqiladi?

3. Nima uchun avtomobil, samolyot yoki raketalar birdaniga katta tezlikka erisha olmaydi?

Nyutonning 3 - qonunini tushuntirishda quyidagi savollar o‘rtaga tashlanadi:

1) Nyutonning 3 - qonuniga ko‘ra moddiy nuqtalar ta’sir kuchlarining kattaliklari doimo bir - biriga teng, yo‘nalishlari qarama - qarshi va ularni tutashtiruvchi to‘g‘ri chiziq bo‘ylab yo‘naladi.

$$F_{1,2} = - F_{2,1}$$

Ot qo‘shilgan arava misolini olib qaraylik. Ot aravini tortsa, arava ham otni tortishi kerak - ku, unda nima uchun baribir ot aravini tortib ketadi?

2) G‘o‘lani yorib o‘tin qilinayotganda bolta g‘o‘laga siqilib qoldi. G‘o‘lani yorish uchun qattiq tayanchga g‘o‘lani urgan ma’qulmi yoki boltaning orqasini urgan ma’qulmi? Urish vaqtini bir xil deb hisoblang. [3-4]

Bu savollar muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi, butun auditoriyani fikrlashga, o‘ylashga majbur qiladi.

Shu va shu kabi boshqa savollarga talabalar javobi tinglanadi. Talabalarning javoblari tinglangach ular javoblaridagi noaniqliklar, notog‘ri fikrlar o‘qituvchi tomonidan to‘ldiriladi, aniqlashtiriladi.

Yangi mavzu bayoni tugatilgach, mavzuni mustahkamlashda “davra suhbatini” texnologiyasi qo‘llaniladi. Texnologiya quyidagi bosqichlarda olib boriladi:

1. O‘qituvchi talabalarni mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi bilan tanishtiradi.

2. Har bir talabaga yangi mavzuga oid o‘z savolini yozish uchun varaqalar tarqatiladi.

3. Talabalarga savol yozish uchun vaqt belgilanadi.

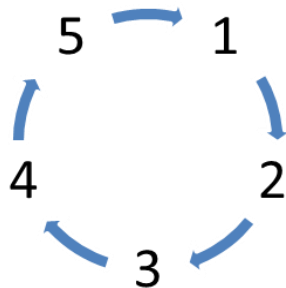
4. Har bir talaba yozgan savolini o‘zining chap tomonidagi talabaga uzatadi va unga yon tomondagi talaba bu savolga javob yozadi. (1 - rasm)

Masalan, 1 - talaba: Nyutonning 1 - qonunini ta’riflang.

2 - talaba: Inersiya so‘zining ma’nosi nima?

3 - talaba: Massa va tezlanish orasida qanday bog‘lanish bor?

va hokazo shunday savollar yon tomondagi talabaga uzatiladi.

1-rasm.

Natijada talabalarining faolligi oshadi va bir - birlarining savollariga javob izlashga shoshiladilar, javob topadilar va javobni og‘zaki aytadilar. Javobning to‘g‘riligini savol tuzgan talaba o‘qituvchi ishtirokida baholaydi. (2 - rasm.)

2-rasm.

Tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish mexanizmi. Qayd qilingan vazifalarni bajarish uchun tajriba-sinov ishi tashkil etildi. Tajriba Buxoro muhandislik texnologiyalari institutida olib borildi. O‘zlashtirish darajalari bir- biriga yaqin bo‘lgan parallel guruhlar tanlab olindi va mos ravishda ular tajriba va nazorat guruhlariga bo‘lindi. Nazorat guruhidagi darslarda axborotlar bilan ishlash an’anaviy yondashuv asosida: eslab qolish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash (baholash uchun tahlil qilish) ketma-ketligida olib borildi. Tajriba guruhida esa axborotlar bilan ishlash tavsiya etilayotgan yondashuv asosida: axborotlarni tahlil qilish, axborotlarni sintez qilish, axborotlarga baho berish va eslab qolish, axborotlarni tushunish va qo‘llash tarzida olib borildi.

Nazorat va tajriba guruhlarida olib borilgan darsni baholash mezoni bir xil bo‘lib quyidagi natijalar olindi:

1- jadval.

Talabalarining “Fizika” fani bo‘yicha pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda ko‘nikma va malakalarining shakllanganlik ko‘rsatkichlari.

Tajriba bosqichi va o‘quv yili	Talim muassasasi	O‘zlashtirish darajasi	Tajriba boshida		Tajriba oxirida	
			Tajriba guruhida	Nazorat guruhida	Tajriba guruhida	Nazorat guruhida
2024-o‘quv yili	Buxoro muhandislik texnologiyalari instituti	Eng yuqori(alo)	8 (22%)	7 (20%)	14 (39%)	9 (26%)
		Yuqori (yaxshi)	12 (33%)	13(37%)	17 (47%)	16 (46%)
		O‘rta (qoniqarli)	16 (45%)	15(43%)	5 (14%)	10 (28%)

Guruhdagi talabalarining davlat talim standartlari talablariga javob berishi hisobga olindi. Tajriba-sinov asosida “Fizika” fanini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishning samaradorligini aniqlash uchun

talabalardan olingan yakuniy savollari, test va umumlashtiruvchi mashg‘ulotlarning natijalari sifat hamda miqdor bo‘yicha tahlil qilindi.

Tajriba sinov ishlarini tahlil qilish pedagogikaning ilmiy tadqiqod metodlaridan matematik-statistika usullaridan foydalanildi.

Quyidagi jadvalda yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish jarayonida talabalar bilim darajasi dinamikasining o‘zgarishi (son va % hisobida) keltirilgan.

$$\text{Tajriba boshida: Tajriba guruhi } T_{cuqam} = \frac{8+12}{36} = 55\%$$

$$\text{Nazorat guruhi } T_{cuqam} = \frac{7+13}{35} = 57\%$$

$$\text{Tajriba oxirida: Tajriba guruhi } T_{cuqam} = \frac{14+17}{36} = 86\%$$

$$\text{Nazorat guruhi } T_{cuqam} = \frac{9+16}{35} = 71\%$$

2-Jadval.

Tajriba bosqichi va o‘quv yili	Talim muassasasi	O‘zlashtirish darajasi	Tajriba boshida		Tajriba oxirida	
			Tajriba guruhida	Nazorat guruhida	Tajriba guruhida	Nazorat guruhida
2024-o‘quv yili	Buxoro muhandislik texnologiyalari instituti	O‘zlashtirish ko‘rsatkichi	100%	100%	100%	100%
		Sifat ko‘rsatkichi	55%	57%	86%	71%
		Sifat ko‘rsatkichdagi farq			+31%	+14%

Tajriba guruh talabalarining yangi pedagogik texnologiyalar bilan ishlash kompetentligini taqqoslash asosida xulosalar chiqarilib, tajriba natijalarida nazorat guruhlarida talabalarining axborotlar bilan ishlash kompetentligi bo‘yicha farq aniqlandi. Tajriba-sinov fizika darslarida axborotlar bilan ishlash tayanch kompetensiyasini shakllantirish jarayonini mustaqil hayotiy faoliyat davomida axborotlar bilan ishlash kabi yondashuv asosida tashkil etish nazorat guruhlariga nisbatan tajriba guruhlarida talabalarining axborotlar bilan ishlash kompetentligining oshganligini ko‘rsatdi.

Darslarda talabalar mustaqil hayotiy faoliyatlari kabi dastlab axborotlarni tahlil qilish, ularni sintez qilish, axborotlarga baho berish asosida zarur axborotlarni eslab qolish, axborotlarni ahamiyatini tushunish va axborotlarin qo‘llash orqali axborotlarini yig‘ish, tahlil qilish va yakuniy xulosani sintezlash mumkin. Faqat shundagina bilim asosli bo‘ladi. Bu yondashuv asosida talabalar xuddi fayotiy faoliyatlar kabi gipotezalar yaratishadi, tajribalar o‘tkazishadi, ulardan xulosa chiqarishadi va kerak bo‘lsa xulosalarni qayta ko‘rib chiqishadi.

Xulosa qilib aytganda ushbu metod orqali ta’lim oluvchilar berilgan mavzu bo‘yicha o‘zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda etadilar. Bundan tashqari metod orqali ta’lim oluvchilarni muayyan mavzu bo‘yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda talabalar o‘zlari bergan savollariga guruhdoshlari tomonidan aytilgan javobga baho beradilar va aniq savolga aniq javob berishga o‘rganadilar.

Adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A., Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassalari pedagog o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). Toshkent - 2008.
2. Ahmadjonov O., Fizika kursi (I qism). Darslik, O‘qituvchi nashriyoti, Toshkent 1985y.
3. Kamenskiy S.E., Orexov V.P. Fizikadan masalalar yechish metodikasi. “O‘qituvchi” nashriyoti.T.:1976.
4. Rimkevich A.P..Fizikadan masalalar to‘plami.T.:1990.
5. Sharipov M.Z., Hayitov D.E., Rizoqulov M.N. Magneto-optical properties of rare-earth terbium ferrite-garnet in the near the temperature of the orientation phase transition. Materials Science Forum 1049, 186-191

6. Hayitov D.E. Fizikadan “O‘zinduksiya va o‘zaro induksiya” mavzusini o‘tishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. // “Развитие науки и технологии” Научно - технический журнал. – Бухара, 2017. - № 2. – С. 148 – 157

7. Sharipov M.Z., Hayitov D.E., Ro‘ziyeva D.S. Ishlab chiqarish jarayonida qo‘llaniladigan optik qurilmalar ish prinsiplarining fizikaviy asoslari. // “Развитие науки и технологии” Научно - технический журнал. – Бухара, 2022 - № 1. – С. 197 - 203.

**7-9-SINF O‘QUVCHILARINING ALGEBRA DARSLARIDA TAFAKKUR
OPERATSIYALARI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI**

Jalilov Anvar Abdulloyevich,

Navoiy davlat universiteti Matematika kafedrası dotsenti

Aqliy faoliyat insonning muayyan bilimlarni o‘zlashtirish yoki yangiliklarni ochish bilan bog‘liq psixik faoliyatdir. Algebrani tushunish kelajakdagi matematika kurslarida muvaffaqiyat kalitidir. Maqolada o‘quvchilarni arifmetik operatsiyalar, raqamlarni ifodalash va matematikani ifodalash uchun belgilar va munosabatlardan foydalanishdagi operatsiyalarga e‘tibor berishdan tashqari, aqliy operatsiyalarni qo‘llashning o‘ziga xos jihatlari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: tafakkur, deduktiv, induktiv, kuzatish, taqqoslash, analogiya, tahlil, sintez, abstraksiya.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ НА
УРОКАХ АЛГЕБРЫ У УЧАЩИХСЯ 7-9 КЛАССОВ**

Умственная деятельность это мыслительная деятельность человека, связанная с приобретением определенных знаний или открытием новостей. Понимание алгебры является ключом к успеху на будущих курсах математики. В статье обсуждаются конкретные аспекты использования умственных операций, а также внимание учащихся к арифметическим операциям, представлению чисел и использованию символов и отношений для представления математики.

Ключевые слова: мышление, дедуктивное, индуктивное, наблюдение, сравнение, аналогия, анализ, синтез, абстракция.

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THINKING OPERATIONS IN
ALGEBRA LESSONS OF 7-9 CLASS STUDENTS**

Intellectual activity is a mental activity of a person related to the acquisition of certain knowledge or discovery of news. Understanding algebra is key to success in future math courses. The article discusses specific aspects of using mental operations in addition to focusing students on arithmetic operations, representing numbers, and using symbols and relationships to represent mathematics.

Keywords: reasoning, deductive, inductive, observation, comparison, analogy, analysis, synthesis, abstraction.

“Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo‘lib o‘sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi”

Shavkat Mirziyoyev

Kirish. Davlatimiz rahbari tomonidan “Matematika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi. Ta‘limning barcha bosqichlarida matematika fanini o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish, pedagoglarning samarali mehnatini qo‘llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot ishlari ko‘lamini kengaytirish va amaliy ahamiyatini oshirish, xalqaro hamjamiyat bilan aloqalarni mustahkamlash kabi maqsadlarni ko‘zda tutgan mazkur hujjat bilan matematika ilmini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilandi.

Aqliy faoliyat insonning muayyan bilimlarni o‘zlashtirish yoki yangiliklarni ochish bilan bog‘liq psixik faoliyatdir. Tafakkur atrof-muhitdagi voqelikni nutq yordami bilan bevosita, umumlashtirgan holda aks ettiruvchi psixik jarayon, yangilik ochishga va prognoz qilishga yo‘naltirilgan aqliy faoliyatdir.

Algebra ko‘pincha keng mavhum fikrlashni talab qiladigan birinchi matematika fanidir, ko‘plab talabalar uchun qiyin yangi mahorat. Algebra o‘quvchilarni arifmetik operatsiyalarga e‘tibor berishdan tashqari, raqamlarni ifodalash va matematikani ifodalash uchun belgilar va munosabatlardan foydalanishga e‘tibor qaratilishlari lozimligini o‘qtiradi. Algebrani tushunish kelajakdagi matematika kurslarida muvaffaqiyat kalitidir.

Ilm fandagi an‘analalar shundayki, aql va idrok masalasi, odamning intellektiga bog‘liq sifatlar juda ko‘plab tadqiqotlar obyekti bo‘lgan. Olimlar qobiliyatlarining rivojlanish mexanizmlari, ularning psixologik tarkibi va tizimini aniqlashga, ishonchli metodikalar yaratib, har bir kishining aql sifatiga aloqador bo‘lgan

ko‘rsatkichni o‘lchashga uringanlar. Qobiliyatlar ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, unga va intellektga bevosita tashqi muhit, undagi insoniy munosabatlar, yashash davri ta‘sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Ko‘pchilik olimlar odam intellektida uning verbal, miqdoriy, fazoviy ko‘rsatkichlarini aniqlab, ularga yana mantiq, xotira va xayol jarayonlari bilan bog‘laydilar. Qobiliyatlar masalasi eng avvalo inson aql-zakovatining sifati, undagi malaka, ko‘nikma va bilimlarning birligi masalasi bilan bog‘liq. Ayniqsa, biror kasbning egasi bo‘lish istagidagi har bir yoshning aqli va intellektual salohiyati uning malakali mutaxassis bo‘lib etishishini kafolatlagani uchun ham psixologiyada ko‘proq qobiliyat tushunchasi bilan bog‘lab o‘rganiladi.

R.Toshimov va M.Mamatovlar aql-idrok (intellekt)ni tadqiq qilishning nazariy asoslarini yaratish lozimligini uqtirishadi. Aqliy rivojlanishni tekshirish, o‘rganish va hayotga tatbiq etish diagnostik metodlarsiz amalga oshmaydi. Aqliy imkoniyatlarning diagnostikasi jarayonidagi inson qobiliyatlariga amaliy yondashuv shaxsning bir aqliy taraqqiyoti bosqichidan boshqasiga o‘tishiga yordam beruvchi muayyan ko‘lamdagi bilimlar bo‘lishini taqozo qiladi. E.Z.Usmonova inson bilimi qanchalik keng va chuqur bo‘lsa, uning aqliy faoliyatining tajribasi shunchalik mukammallikka ega, u shunchalik ko‘p hal etilmagan muammolarni ko‘ra oladi, ongidan shunchalik tez yechimni talab etuvchi fikriy vazifalar yuzaga keladi, deb aqliy rivojlanishni bilimlarni chuqurlashtirishga bog‘laydi. Aqlning muhim sifatlaridan bo‘lgan tafakkurga alohida urg‘u berib, uning yordamida sezgi, idrokka berilmagan va umuman kuzatish imkoniyati bo‘lmagan hodisalarni aqlan hal qilish mumkinligini ta‘kidlaydi.

E. G‘. G‘oziyev tomonidan shaxsda mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari o‘rganilgan bo‘lib, muallifning fikricha, ijodiy fikrlash quyidagi xususiyatlari bilan boshqa fikr yuritish jarayonlaridan muayyan darajada ajralib turadi: mazmundorligi, mantiqiyliqi, umumiyliqi, dinamikligi, qamrovliqligi, noma‘lumga intiluvchanligi, yechimda nostandartligi, yig‘iqliqi, yoyiqliqi, originalligi, haqqilligi, izchilligi, bosqichma-bosqichligi, to‘g‘ri va teskari yo‘nalganligi, uzluksizligi deb hisoblagan bo‘lsalar, Z. Nishanova izlanishlarida ijodiy tafakkurning ijtimoiy tabiatini, ijodiy tafakkurga ta‘sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarni o‘rganadi.

O‘smir o‘quvchilarning aqliy rivojlanish xususiyatlarini tadqiq etgan T. S. Jo‘raev aqliy taraqqiyotni ro‘yobga chiqaruvchi asosiy omil sifatida o‘quv faoliyatining umumlashgan usullarini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning yoshi va saviyasi orta borishi bilan murakkab usullarni yangi sharoitga ko‘chirish uquvi ularda takomillashadi, usullarning ko‘chish ko‘lami kengayadi va fanlararo xususiyat kasb etadi, bu aqliy faoliyatning muhim omili sanaladi. T. S. Jo‘raev o‘quvchilar aqliy faoliyatning ko‘rsatkichi bir xil emasligini ta‘kidlab, bu xususiyat ularning saviyasiga, topshiriqni yechish motivatsiyasiga bog‘liqligini aytib o‘tadi. Muallif ta‘lim jarayonida o‘smir o‘quvchilarda aqliy faoliyat usullarini shakllantirish shaxs aqliy kamolotini ta‘minlashning muhim mezonini deb hisoblaydi.

X. G. Sharafutdinova tomonidan uzluksiz ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida aqliy qobiliyatlar tadqiq etilib, uning uzluksizligini xarakterlovchi, unda mavjud kamchiliklarning psixologik tavsifini beruvchi ma‘lum sabablar mavjudligi kuzatilgan. Umumta‘lim maktabi o‘quvchilari hamda oliy o‘quv yurti talabalari intellektual imkoniyatlari xususiyatlarida dinamik o‘sishdan ko‘ra anchagina notekis o‘sish mavjud, degan xulosaga keladi. Muallif tomonidan aqliy qobiliyatni psixodiagnostika qilish metodikasi modifikatsiya qilinib, aqliy qobiliyati past bo‘lgan o‘quvchilar bilan olib boriladigan psixokorreksion mashqlar majmuasi ishlab chiqilgan.

Martin Haydegerning fikricha narsa va voqealarning mohiyatini tushunish, anglab yetish insonni fikrlash jarayonida muhim o‘rin egallaydi. Tushunishni talab qiladigan narsa, hodisa insonni fikrlashga undaydi. Tushunishni talab qiladigan narsa hech qachon biz tomonimizdan yaratilmaydi.

Tafakkur mavjudligining asosiy ko‘rsatkichi, negizi - bu tasavvurdir, - deydi Haydeger. Tafakkur ta‘limotlariga asosan tasavvur fikrda, ifodada mujassamlashadi. Shuning uchun ham falsafiy talqinga ko‘ra tafakkur haqidagi ta‘limot logika (mantiq) deb ataladi.

Shunday qilib, Haydeger insonni fikrlash jarayonida narsa va hodisalar mohiyati hamda mazmunini anglash, uni tushunib etish muhimligini ta‘kidlaydi, tafakkur haqidagi ta‘limotni logika (mantiq) deb nomlaydi, lekin mazkur nomlanish oldingi davrlarda ham mavjud edi.

Shveysar yozuvchisi I.Lafater ham o‘z davrida yoshlarning aqliy tarbiyasi xususida shunday deb yozgan edi: «Aqli, dono bo‘lishni xohlaysanmi? Oqilona so‘rash, diqqat bilan tinglash, ba‘manilik bilan javob berish, gapirishga so‘zing qolmaganida, o‘z vaqtida to‘xtashga o‘rgan». Bu so‘zlarning mazmuni va mohiyatida juda katta ma‘no va turmush falsafasi yotadi. Zero, adib istak-hohishlarimizning ro‘yobga chiqishi bizning aql-idrok orqali mulohaza yuritishimizga bog‘liq ekanligini ta‘kidlab, fikrlash tarzining bevosita ijtimoiy muhitga va insonning muomala maromiga aloqadorligini uqtiradi.

E.Ilenkovning ta‘kidlashicha, fikrlashni o‘rgatuvchi har bir inson o‘zi mustaqil fikrlay olishi zarur. Bu omil shuni anglatadiki, o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatida umumiy nazariy, umumiy falsafiy tamoyillarini

qo‘llay bilishi lozim. Boshqalarni o‘zi bilmaydigan narsa va hodisalarga o‘rgatish mumkin emas, chunki bu esa, eng avvalo, o‘qituvchining o‘zi fikrlashga o‘rganishi zarurligini anglatadi, u zamon taqozo etuvchi darajada fikrlashi zarur.

N.V.Kuxarev o‘quvchilar ko‘rgazmali qurol yasash, ularni asoslash, darsda javob berayotgan chog‘da ulardan foydalanish – bilish faolligining omillaridan biri ekanligini isbotlaydi. Muallif aqliy mustaqillikni o‘quvchining borliqni bilish uchun zarur umumiy malaka va ko‘nikmalarini yaxshi egallaganligi, bilimlarni egallash, yangi vaziyatlarda ularni ijodiy qo‘llash qobiliyati, deb ta‘riflaydi. Aqliy mustaqillik ikkiga – o‘quvchiga va o‘qituvchiga qaratilganligi bilan o‘ziga xos tavsifga ega. Ijodiy qobiliyatlarga ega bo‘lmagan, faol fikrlovchi shaxsni shakllantira olmaydigan, buning uchun zarur ta‘sir vositalarini tanlay bilmaydigan o‘qituvchi o‘quvchilarda zarur xislatlarni tarbiyalay olmaydi.

N.V.Kuxarevning fikricha, o‘quvchilarda aqliy mustaqillik darajasini quyidagi belgilarga qarab ajratish mumkin: o‘rganilayotgan mavzuni tahlil qila olish; hodisa va jarayonlardagi muhim belgilarni topish, taqqoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini asoslash; o‘rganilgan mavzuni amalda qo‘llash; o‘z ishlarini o‘qituvchining topshirig‘i bilan va mustaqil rejalashtirish. O‘quvchilar aqliy mustaqilligining asosiy belgilari ularning muammoni anglash darajasiga, farazni ilgari surish va ifodalash ko‘nikmasiga; izlash rejasini mustaqil ishlab chiqish; tadqiqot natijalari va o‘rganilayotgan hodisalar orasidagi bog‘lanishni aniqlash ko‘nikmasiga, ularning ishonchliligini tekshirish jarayoniga aloqadordir. Bilish, aqliy va ijodiy faollik – bilish va aqliy mustaqillikning muhim tarkibiy qismlaridir. Xuddi shu bois o‘quvchilarning mustaqil ishini ularning mustaqil fikri bilan, ichki va tashqi belgilarni hisobga olish bilan xaspo‘shlash mumkin

Rossiyalik psixolog V.A. Krutetskiy maxsus qobiliyatlarning quyidagi ta‘rifini taklif qiladi: "Maxsus qobiliyatlar (matematik) - bu o‘quv matematik faoliyati talablariga javob beradigan individual psixologik xususiyatlar (birinchi navbatda aqliy faoliyatning xususiyatlari) va shu bilan birga, matematikani akademik fan sifatida ijodiy o‘zlashtirish muvaffaqiyatini belgilaydi.

V.A. Krutetskiyning matematik qobiliyatlari mohiyatini ochib berish xususiyatlarning ikki guruhini belgilaydi:

- 1) umumiy shaxs xususiyatlari;
- 2) "matematik aql" xususiyatlari.

V.A.Krutetskiyning tadqiqotlariga ko‘ra, birinchisi, matematik qobiliyatlarning qat‘iyatlilik, matematikaga bo‘lgan ishtiyoqi, "matematik belgilarga o‘ziga xos muhabbat" kabi fazilatlarini o‘z ichiga oladi.

7-9-sinflarda matematika ikkita fandan iborat - "Algebra" va "Geometriya". 7–9-sinflarda algebra kursini o‘rganishdan maqsad hisoblash va rasmiy operatsion algebraik ko‘nikmalar muammolarni hal qilishda ulardan ishonchli foydalanish imkonini beruvchi darajada matematika va tegishli fanlar (fizika, kimyo, informatika va boshqalar), tenglamalar va tengsizliklar tushunchalarini asosiy vosita sifatida egallash, matematik masalalarni matematik modellashtirishni amalga oshirish maktab o‘quvchilarining funksional tayyorgarligini rivojlantirishdir. Kurs o‘qitishning nazariy darajasini oshirish bilan tavsiflanadi, nazariy umumlashtirish va deduktiv rolini bosqichma-bosqich kuchaytirish xulosalar chiqarishdir.

O‘quvchilar o‘quv idrok etish faoliyatlarini boshqarishni o‘rganib olish uchun bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o‘quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o‘quv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo‘llash.

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma‘lumki, idrok etish aniq maqsadga yo‘naltirilgan anglash jarayoni bo‘lib, u tanlash xususiyatiga ega. Shuning uchun birinchi navbatda o‘quvchilarga mavzuni, ya‘ni, ularning nimani o‘rganishlari (masalani qo‘yish)ni tushuntirib berish kerak. Shu asosida o‘quv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo‘lgan tajribalarni o‘tkazishdan iborat bo‘ladi. Birinchi bosqich o‘quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o‘rganish haqida yetarlicha tasavvurga ega bo‘lganida va o‘quv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich – o‘quv materialini anglab yetish. U ma‘lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmuni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to‘plamini o‘rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o‘rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o‘quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo‘shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko‘rsatsin. O‘quvchi o‘quv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar o‘rtasidagi tizimni anglab yetsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o‘zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida xotirada saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko‘proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo‘ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda

takrorlanadi. O‘qituvchi o‘quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko‘chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida o‘quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o‘quv malakalari va ko‘nikmalari shakllantirilgan bo‘ladi.

To‘rtinchi bosqich bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo‘llashdan iborat bo‘ladi.

Muhokama va natijalar. Matematik tushunchalarni shakllantirish muammosi murakkab va serqirralidir. O‘zining mohiyati bo‘yicha har bir fikr ijodiy, past yoki yuqori darajaning mahsulidir. Har bir fikr - izlanish va yangilikni yaratish hamda uni ommalashtirishga qaratilgan mustaqil harakatdan iborat.

O‘qituvchi maqsadni ifodalaydi: ish jarayonini va maqsadga erishish yo‘lining vositalarini o‘ylab qo‘yadi; yosh xususiyatlarini va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda, muvaffaqiyatini ta‘minlaydigan usullar va metodlarni aniqlaydi. Mustaqillik o‘quvchining shaxs xislatiga aylanishi joiz, ijodiy faoliyat mustaqil ishlarning oliy shakli.

Algebra o‘quvchilarni arifmetik operatsiyalarga e‘tibor berishdan tashqari, raqamlarni ifodalash va matematikani ifodalash uchun belgilar va munosabatlardan foydalanishga e‘tibor qaratishlari lozimligini o‘qtiradi. Algebrani tushunish kelajakdagi matematika kurslarida muvaffaqiyat kalitidir, shu jumladan geometriyani tushunish ham. Ko‘pgina matematika mutaxassislari o‘rta ta‘limdan keyingi muvaffaqiyat uchun, ilmiy va malakali kadrlar tayyorlash uchun, shuningdek, muhim ahamiyatga ega texnik kasblar uchun ham algebraik bilimlar va ko‘nikmalar juda muhimligini to‘g‘ri ta‘kidlashadi. Algebra bir nechta tasvirlarni, jumladan, belgilarni bilishni talab qiladi. Tenglamalar va grafiklar, shuningdek, mantiqiy fikr yuritish qobiliyati, ikkalasi ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Xulosa. Tabiat qonunlarini o‘rganishda matematika maxsus vositalardan - ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanadi. O‘quv jarayonida o‘quvchilar o‘zlarini shunday tasavvur qilishlari kerakki, ular matematik haqiqatlarning kashfiyotchilari; qoidalar, teoremlar va formulalarni yaratuvchilaridek. Va shuning uchun ilmiy matematik tadqiqot usullari bir vaqtning o‘zida o‘qitish usullari hamdir. Matematikaning ilmiy izlanish usullari, masalan: matematikani o‘rganishda kuzatish va tajriba, taqqoslash va analogiya, tahlil va sintez, umumlashtirish, konkretlashtirish va abstraksiyalardan asosiy o‘qitish usullari sifatida ham foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta‘lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М.: Просвещение, 1985.

4. Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения. Под редакцией С.А. 5. Яновской. Пер. с английского И.А. Вайнштейна. М.: Наука, 1975. 464 с.

6. Davletshin M.G. O‘quvchilarda qobiliyat tarkib topishi. T.:O‘qituvchi. 1965. 44-bet.

7. Выготский, Л.С. Мышление и речь. – М.: Флинта, 2006. – 413 с.

8. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. – М.: Академия, 2007. – 320 с.

“INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” FANINING O‘QITISH JARAYONINI TRANSFORMATSIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

*Kunnazarov Ongarbay Ilesbayevich,
Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Ushbu maqola “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitish jarayonini transformatsiyalash masalasini pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Maqolada ta’lim tizimidagi raqamli o‘zgarishlar va yangi pedagogik yondashuvlar, metodlar va texnologiyalarning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishning dolzarbligi va ta’lim jarayonini transformatsiyalashning zarurligi ta’kidlanadi. Shuningdek, o‘qitish metodlarini yangilash, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va o‘quvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish kabi muhim yo‘nalishlar muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, o‘qituvchilarni malakasini oshirish, texnik infratuzilmani yaxshilash va o‘quv resurslarini zamonaviy talablar asosida yangilash zarurligi haqida fikr yuritiladi. Ta’lim jarayonini transformatsiyalash orqali o‘quvchilarni zamonaviy bilimlar bilan ta’minlash va ularni raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashning ahamiyati ko‘rsatilgan. Maqola “Informatika va axborot texnologiyalari” fani bo‘yicha ta’lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni taqdim etadi.

***Kalit so‘zlar:** informatika, axborot texnologiyalari, ta’lim jarayoni, transformatsiya, pedagogik metodlar, raqamli savodxonlik, innovatsion texnologiyalar, blended learning, ta’lim resurslari, o‘qituvchilarni malakasini oshirish, texnik infratuzilma, o‘quvchilarning kompetensiyalari, ta’lim tizimi, pedagogik yondashuvlar, onlayn ta’lim.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ И ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В данной статье рассматривается трансформация процесса преподавания предмета «Информатика и информационные технологии» с педагогической точки зрения. Оценивается актуальность изменений в системе образования, а также важность новых педагогических подходов, методов и технологий. Подчёркивается необходимость трансформации процесса преподавания информатики и информационных технологий с учётом современных требований. Также рассматриваются такие важные направления, как обновление методов преподавания, внедрение инновационных технологий и развитие цифровой грамотности учащихся. В статье обсуждаются важность повышения квалификации преподавателей, улучшение технической инфраструктуры и обновление учебных материалов в соответствии с современными требованиями. Трансформация образовательного процесса в данной области направлена на обеспечение учащихся современными знаниями и подготовку их к успешной профессиональной деятельности в цифровой экономике. В статье представлены рекомендации по совершенствованию процесса преподавания информатики и информационных технологий в образовательных учреждениях.

***Ключевые слова:** информатика, информационные технологии, образовательный процесс, трансформация, педагогические методы, цифровая грамотность, инновационные технологии, blended learning, учебные ресурсы, повышение квалификации преподавателей, техническая инфраструктура, компетенции учащихся, система образования, педагогические подходы, онлайн-обучение.*

TRANSFORMATION OF THE TEACHING PROCESS OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

This article discusses the transformation of the teaching process of the subject "Informatics and Information Technologies" from a pedagogical perspective. It evaluates the relevance of changes in the education system, as well as the importance of new pedagogical approaches, methods, and technologies. The necessity of transforming the teaching process of informatics and information technologies in accordance with modern requirements is emphasized. Key aspects such as updating teaching methods, introducing innovative technologies, and developing students' digital literacy are explored. The article discusses the importance of improving teachers' qualifications, enhancing technical infrastructure, and updating educational materials in line with contemporary demands. The transformation of the educational process in this field is aimed at equipping students with modern knowledge and preparing them for successful professional activities in the

digital economy. Recommendations for improving the teaching process of informatics and information technologies in educational institutions are provided.

Keywords: *informatics, information technologies, educational process, transformation, pedagogical methods, digital literacy, innovative technologies, blended learning, educational resources, teachers' qualification improvement, technical infrastructure, students' competencies, education system, pedagogical approaches, online learning.*

Kirish. Ushbu tadqiqotda informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi innovatsiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi kunda ta'lim tizimida ushbu sohalarining o'qitilishiga alohida e'tibor berish zarur. Informatika va axborot texnologiyalarini o'qitish nafaqat texnik bilimlarni berish, balki o'quvchilarga raqamli savodxonlikni rivojlantirish, mustaqil fikrlash, analitik va ijodiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonini transformatsiyalash pedagogik yondashuvlarning va metodlarning yangilanishini taqozo qiladi. Ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalarini o'qitish jarayonini transformatsiyalashning dolzarbligi, yuzaga keladigan pedagogik muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi.

“Informatika va axborot texnologiyalari” fani o'qitishining dolzarbligi. Informatika va axborot texnologiyalari o'qitilishi ta'lim tizimining eng muhim qismlaridan biriga aylangan. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarining roli tobora oshib bormoqda, chunki bu soha jamiyatning barcha sohalariga ta'sir qiladi: tibbiyotdan tortib, iqtisodiyot va ta'limga qadar. Shu sababli, informatika fani nafaqat muhandislar yoki IT-mutaxassislar uchun, balki umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalaridagi har bir o'quvchi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili kabi sohalarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalari fanini o'qitish kerak.

“Informatika va axborot texnologiyalari” fani, nafaqat ilmiy soha sifatida, balki jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynayotgan soha sifatida tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Dunyoning har bir burchagida axborot texnologiyalari jamiyatni yangilash, iqtisodiyotni rivojlantirish, bilim olishni o'zgartirish va yangi ko'nikmalarni rivojlantirishda eng asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Xususan, informatika fani, o'quvchilarga nafaqat texnik bilimlar berish, balki analitik fikrlashni, ijodiy yondashuvni, muammolarni hal qilishni o'rgatadi. Informatika fanini o'qitish jarayonini transformatsiyalash, o'quvchilarning zamonaviy texnologiyalarni samarali va maqsadga muvofiq qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bunday ko'nikmalar esa, o'quvchilarni jahon miqyosidagi raqamli iqtisodiyotga tayyorlashga yordam beradi.

Ta'lim jarayonini transformatsiyalash. Ta'lim jarayonining transformatsiyasi — bu o'qitishning an'anaviy metodlaridan yangi, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga o'tishni anglatadi. Informatika va axborot texnologiyalarini o'qitishda transformatsiyalash quyidagi omillarni o'z ichiga oladi:

O'qitish metodlarini yangilash: Tranzaksion o'qitishdan (ma'lumot berish) konstruktiv o'qitish metodlariga o'tish, ya'ni o'quvchilarning o'zlari o'rganishga faol qatnashishiga, mustaqil fikrlashlariga yordam berish.

Texnologiyalardan foydalanish: Blended learning (aralash ta'lim), onlayn ta'lim platformalari, interaktiv darsliklar, simulyatorlar, virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'quv jarayonini samarali qiladi.

O'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim: Sun'iy intellekt va mashina o'qitish texnologiyalaridan foydalangan holda har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim resurslarini yaratish.

Ta'lim Jarayonini Transformatsiyalash

Ta'lim jarayonini transformatsiyalash, o'qitish metodlarining va pedagogik yondashuvlarning yangilanishi bilan bog'liq. Informatika va axborot texnologiyalarini o'qitishda transformatsiya quyidagi jihatlariga e'tibor qaratishni talab qiladi:

Pedagogik metodlarning yangilanishi. Ta'lim metodlari va pedagogik yondashuvlarning yangilanishi o'quvchilarning o'rganish jarayonini samarali qiladi. An'anaviy ta'lim metodlaridan modernizatsiya va innovatsiyalarga asoslangan metodlarga o'tish muhim ahamiyatga ega. Masalan, faol o'qitish metodlari (Problem-based learning, Project-based learning) va konstruktiv yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Informatika o'qitish jarayonida interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish talabga aylangan. Yangi texnologiyalar (onlayn ta'lim resurslari, simulyatorlar, virtual sinflar) orqali o'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtirokini oshirish va individual o'rgatish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Blended learning (aralash ta'lim) metodikasini qo'llash, o'quvchilarga o'quv jarayonini o'z vaqtida va istalgan joyda davom ettirish imkoniyatini yaratadi. Bu nafaqat o'qitish jarayonini optimallashtirish, balki o'quvchilarga o'zlarining o'quv yondashuvlarini tanlash imkoniyatini beradi.

Pedagogik muammolar.

Pedagogik faoliyat – yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob beradigan, bolalarga ta’lim-tarbiya berish uchun maxsus tayyorlangan odamlarning mehnat faoliyatidir.

Pedagogik faoliyat o’z mohiyatiga ko’ra ijodiy xarakterga ega. Ma’lumki, inson oldida biror muammo turgandagina ijodkorlikka ehtiyoj tug’iladi. Pedagogik faoliyat kishi shaxsini uning dunyoqarashini, e’tiqodini, ongi, xulq-atvorini shakllantirishdek umumiy maqsadga bo’ysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarni yechish jarayonidir. Bunday jarayonni ijodkorliksiz, pedagogik mahoratsiz amalga oshirib bo’lmaydi.

Pedagogik mahorat – bu o’quv jarayonining barcha shakllarini eng maqbul va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo’naltirish, o’quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish, qobiliyatni rivojlantirish, ularda jamiyat uchun zarur bo’lgan faoliyatga moyillik uyg’otish jarayonidir. Shuningdek, pedagogik mahorat shaxsning kompleks xususiyati bo’lib, u o’zida insonparvarlik va pedagogik qobiliyatlarni mujassamlashtirgan holda kasbiy pedagogik faoliyatni tashkil qilish, pedagogik texnika va mutaxassislikni o’qitish usullarini mukammal egallashni talab etadi

Informatika va axborot texnologiyalarini o’qitishda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni tahlil qilish bu sohadagi transformatsiya jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Ba’zi asosiy muammolar quyidagilardir:

O’qituvchilarning yangi texnologiyalarni qabul qilishdagi qiyinchiliklari

Ko’plab o’qituvchilar yangi pedagogik metodlarni va texnologiyalarni o’zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu, o’z navbatida, o’quvchilarga sifatli ta’lim berishda to’siqlarni yaratadi. O’qituvchilarni innovatsion metodlarni o’rganishga tayyorlash va ular uchun malaka oshirish kurslari tashkil etish zarur.

Texnik infratuzilmaning yetishmasligi. Axborot texnologiyalarini samarali qo’llash uchun zarur bo’lgan texnik infratuzilma ko’plab hududlarda hali ham yetarli emas. O’qituvchilar va o’quvchilar uchun zarur bo’lgan texnik vositalar (kompyuterlar, internet, interaktiv ta’lim platformalari) ta’minlanmagan ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoni o’z maqsadiga yetkazilmasligi mumkin.

Resurslar va materiallarning cheklanganligi. “Informatika va axborot texnologiyalari” faniga oid o’quv materiallari va darsliklar zamon talablariga mos kelmaydi. Shu sababli, yangi va interaktiv resurslar yaratish, o’quv dasturlarini va darsliklarni zamonaviy bilimlarga asoslangan holda yangilash zarur.

Hal etish yo’llari. Yuqoridagi pedagogik muammolarni hal qilish uchun bir qator strategiyalarni qo’llash mumkin:

O’qituvchilarning malakasini oshirish, ularni yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish uchun doimiy ravishda treninglar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Bu o’quvchilarga sifatli ta’lim berishning asosiy omili bo’ladi.

Innovatsion texnologiyalarni qo’llash.

Blended learning, gamifikatsiya, onlayn ta’lim platformalari, simulyatorlar, virtual haqiqat texnologiyalarini qo’llash o’quvchilarning o’rganish jarayonini jonlantiradi va samaradorligini oshiradi. O’quvchilarga virtual muhitda amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish imkoniyati yaratadi.

O’quv dasturlarini yangilash.

Axborot texnologiyalariga oid o’quv dasturlarini va darsliklarni zamonaviy talablar asosida yangilash, o’quvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o’quvchilarga kerakli bilimlarni berish uchun yangi resurslar va o’quv materiallarini ishlab chiqish muhimdir.

Texnik infratuzilmani mustahkamlash. Ta’lim muassasalarida texnik infratuzilmani rivojlantirish, zarur bo’lgan texnik vositalarni ta’minlash, internetga bo’lgan kirishni yaxshilash zarur. Bu o’quvchilarni raqamli dunyoga tayyorlashda katta ahamiyatga ega.

Xulosa. “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitish jarayonini transformatsiyalash – bu zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishiga xizmat qiladigan muhim va dolzarb jarayondir. O’zgarishlar faqatgina texnik vositalarni o’rnatishdan iborat bo’lmasdan, o’qitish metodologiyasi, pedagogik yondashuvlar va o’quv resurslarini yangilashni ham talab qiladi. Ushbu transformatsiya o’quvchilarda nafaqat axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarni rivojlantirish, balki ularni raqamli savodxonlik, analitik fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil o’rgatish ko’nikmalariga ham ega bo’lishlarini ta’minlashga yordam beradi.

“Informatika va axborot texnologiyalari” fani bo’yicha ta’lim jarayonining transformatsiyasi ta’lim tizimida nafaqat yangi texnologiyalarni joriy etishni, balki ta’lim jarayonini interaktiv, shaxsga yo’naltirilgan va samarali qilishni anglatadi. Yangi pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo’llash orqali o’quvchilar o’zlarining bilimlarini amaliyotda qo’llash imkoniyatiga ega bo’ladilar, bu esa ularning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga xizmat qiladi.

Biroq bu jarayon bir qator pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi, masalan, o’qituvchilarning yangi texnologiyalarni qabul qilishdagi qiyinchiliklari, texnik infratuzilmaning yetishmasligi va resurslar yetarli emasligi kabi omillar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o’qituvchilarning malakasini oshirish, ta’lim

resurslarini yangilash va texnik infratuzilmani mustahkamlash kabi chora-tadbirlar zarur. Shuningdek, innovatsion ta’lim platformalaridan foydalanish, blended learning (aralash ta’lim) kabi metodlarni kengaytirish ham ta’lim jarayonini samarali qilishga yordam beradi.

Natijada, informatika va axborot texnologiyalarini o’qitish jarayonini transformatsiyalash, zamonaviy jamiyatda raqamli iqtisodiyotda faoliyat yuritishga tayyorlangan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda muhim rol o’ynaydi. Bu o’z navbatida, jamiyatning global miqyosda raqobatbardoshligini oshirishga, innovatsiyalarni rivojlantirishga va raqamli texnologiyalarni boshqarishga imkon yaratadi. O’quvchilarga axborot texnologiyalarini samarali o’rgatish nafaqat ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga, balki butun jamiyatning taraqqiyotiga hissa qo’shadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O‘RQ-637- son. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. Qodirov B.E. “Elektron axborot ta’lim muhitida o‘quvchilarning hunarmandchilikka oid tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi” Monografiya. Termiz davlat universiteti NMM nashriyoti. 121 b.
5. Aripov M. va boshqalar: Informatika va informatsion texnologiyalar – oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun mo‘ljallangan asosiy darslik. . Toshkent. 2005 y.
6. Mansurov I. T. "O‘zbekistonda informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar." // Uzbek Journal of Informatics, 2023.
7. Shuxratovich E. U., Rustamovich A. I. "Informatika va axborot texnologiyalari fanida ‘bulutli texnologiyalar’ orqali o‘qitish (xorijiy davlatlar misolida)." // World Scientific Research Journal, 2024.
8. Shuxratovich E. U., Rustamovich A. I. "Informatika va axborot texnologiyalari fanida ‘bulutli texnologiyalar’ orqali o‘qitish (xorijiy davlatlar misolida)." // World Scientific Research Journal, 2024.

**UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA “INFORMATIKA VA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARI” FANINI DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA O‘QITISH**

*Nazarov Bahodir Abdusamatovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali
“Kompyuter injiniringi” fakulteti dekani
nazarovbahodir82@gmail.com*

Maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini dasturiy vositalar asosida o‘qitish informatikaning zamonaviy dasturiy vositalari yordamida ta‘lim berishning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqola, informatika va axborot texnologiyalarining umumta‘lim maktablarida o‘qitilishi jarayonida zamonaviy dasturiy ta‘minotlarning ahamiyatini ko‘rib chiqadi. Xususan, interaktiv dasturlar, o‘quv jarayonini osonlashtiruvchi simulyatorlar va onlayn platformalar orqali informatika fanini o‘rganishning yangi usullari tavsiflanadi. Maqolada, shuningdek, dasturiy vositalarni ta‘limda qo‘llashning o‘quvchilarni tahliliy fikrlashga, muammolarni hal qilishga va texnologik ko‘nikmalarni rivojlantirishga qanday yordam berishi keltirilgan. O‘quvchilarga informatika va axborot texnologiyalari bo‘yicha keng qamrovli bilimlarni berish uchun zamonaviy dasturiy vositalar asosida o‘qitish metodikalarini takomillashtirish zarurligi ta‘kidlanadi.

***Kalit so‘zlar:** informatika va axborot texnologiyalari, dasturiy vosita, elektron qo‘llanma, gipermatn, ovoz, grafika, video, multimedia, animatsiya, imitatsion model.*

**ПРЕПОДАВАНИЕ ПРЕДМЕТА «ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ НА
ОСНОВЕ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ**

Статья направлена на повышение эффективности преподавания информатики и информационных технологий в общеобразовательных школах с использованием программных средств. В ней рассматривается значимость современных программных средств в процессе преподавания информатики и информационных технологий в школах. В частности, описываются новые методы обучения информатике через интерактивные программы, симуляторы, облегчающие учебный процесс, и онлайн-платформы. Также в статье приведены примеры того, как использование программных средств в обучении помогает учащимся развивать аналитическое мышление, решать проблемы и развивать технологические навыки. Подчёркивается необходимость совершенствования методик преподавания с использованием современных программных средств для обеспечения широких знаний учащихся в области информатики и информационных технологий.

***Ключевые слова:** информатика и информационные технологии, программное обеспечение, электронное руководство, гипертекст, звук, графика, видео, мультимедиа, анимация, имитационная модель.*

**TEACHING THE SUBJECT OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES
IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS BASED ON SOFTWARE TOOLS**

The article focuses on improving the effectiveness of teaching computer science and information technology in general education schools using software tools. It discusses the significance of modern software in the process of teaching computer science and information technology in schools. In particular, the article describes new methods of learning computer science through interactive programs, simulators that facilitate the learning process, and online platforms. It also highlights how the use of software tools in education helps students develop analytical thinking, problem-solving skills, and technological competencies. The article emphasizes the need to improve teaching methodologies based on modern software tools to provide students with comprehensive knowledge in computer science and information technology.

***Keywords:** computer science and information technologies, software tools, electronic manual, hypertext, sound, graphics, video, multimedia, animation, simulation model.*

***Kirish.** Mamlakatimizda umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fani bo‘yicha o‘quvchilar bilimi, malakasi va ko‘nikmasini shakllantirish, rivojlantirish uchun ilg‘or axborot-*

pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o‘quv reja va dasturlarini takomillashtirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. o‘z navbatida, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilariga “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda dasturiy vositalardan foydalanishning zamonaviy yondashuvlarini tadqiq etish zaruriyatini taqozo etmoqda. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan mustaqil ishlashga masofadan ta‘lim olishni tashkil etishga oid ilmiy-metodik taqdimotlar ishlab chiqish tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Respublikamiz maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” kursining maqsadi:

- zarur axborot madaniyatini singdirishdan iborat;
- axborot olamida ishlab chiqilayotgan dasturiy vositalarni o‘rganish va ulardan oqilona foydalanishni o‘rgatish.

Hozirgi rivojlanish davrida innovatsion texnologiyalar va dasturiy vositalaridan foydalanish dars berish texnologiyalarini yangilashdan biridir. Axborotni tushunish va unlardan zamonaviy bilimlar majmuasi tariqasida foydalanish uchun nafaqat bilim oluvchilar, balki zamonaviy dars beruvchilar ham axborot oqimlarini yo‘naltira bilishi lozim. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tajribali o‘qituvchilar, dars berish usullari, yuqori darajali o‘quv materiallari bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy pedagog xodimlarni tayyorlashda o‘quv va axborot faoliyatini zamon talablari darajasida tashkil qilish imkoniyatini oshiradigan texnik va dasturiy vositalar yordamida ishlash ko‘nikmasini orttirishga alohida e‘tibor qaratish lozim.

o‘quv-axborot faoliyati bu bilim oluvchi, dars beruvchi va dasturiy vositalarining dars berish maqsadlariga erishishga xizmat qiladigan o‘zaro ta‘sir tushuniladi. Bunaqa faoliyatni takomillashtirish vositalaridan biri pedagogik dasturiy vositalardan o‘quv jarayonida samarali foydalanishdir. Pedagogik dasturiy vositalar - foydalanuvchi va kompyuter o‘rtasidagi ta‘lim muloqotini tashkil qilish va qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan amaliy dasturlar majmuasidir. Ta‘lim maqsadlarida foydalaniladigan kompyuter dasturlarini yaratish amaliyoti mavjud. Shu bilan birga, keyingi yillarda axborot olamida inqilob sifatida tan olingan global kompyuter tarmoqlari, xususan, Internetdan keng foydalanishni ta‘kidlash joiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta‘limda axborot-kommunikasion texnologiyalarini joriy etish, elektron ta‘limni rivojlantirish, elektron axborot-ta‘lim resurslari va dasturiy qobiqlarni yaratish va qo‘llashga oid tadqiqotlar yurtimizda: A.A.Abduqodirov, M.M.Aripov, R.R.Boqiyev, F.M.Zakirova, M.H.Lutfillayev, A.A.Abduvasiyeva, D.E.Toshtemirov, N.A.Muslimov, N.I.Taylaqov, M.E.Musayeva, B.Sapayev, B.Boltayev, U.Y.Yuldashev, Ya.Mamatova, M.A.Fayziyev, M.R.Fayziyeva, imkoniyati cheklangan yoshlar ta‘limidagi muammo va istiqbollarni tadqiq qilish, uning mazmun-mohiyati, vazifalari, tamoyillariga doir ilmiy izlanishlar: yo‘nalishida L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, N.Muzaffarova, M.R.Fayziyeva, F.U.Qodirova, D.Tangirova, R.A.Suleymenova, G.D.Xakimjanova larning ishlarida tadqiq etilgan.

Respublikamizda zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalarini ta‘lim tizimiga joriy etish bo‘yicha ilmiy izlanishlar bir qator tadqiqotlarda amalga oshirilgan bo‘lib, ta‘limni axborotlashtirish vositalarini yaratish va ulardan foydalanishning nazariy asoslari U.Sh.Begimkulov, R.X.Hamdov, N.I.Taylakov, ta‘limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning metodik masalalari M.M.Abdurazakov, M.M.Aripov, ta‘limda pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha tadqiqotlar G.Abilkasimova, A.X.Abdullayev, M.Allambergenova, A.R.Marahimov, O.A.Omarovlar, Z.Ilyasova, M.A.Fayziyev, Q.T.Olimov, kompyuter imitasion modellarini ta‘lim jarayoniga tatbiq qilish muammolari M.H.Lutfillayev tomonidan izlanish olib borishgan.

Ushbu tadqiqotlarda axborot texnologiyalarini o‘rgatish metodikasi va metodologiyasini yangilash va axborot kommunikasiya texnologiyalarini kasbiy pedagogik faoliyatda foydalanishga tayyorlash, “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan dars beruvchilarni shakllantirish mazmuni tadqiq qilingan va ularning samaradorligini oshirishda o‘ziga xos texnologiyalardan foydalanish nazarda tutilgan.

Tahlil qilingan nazariy manbalar mazmuni bilan tanishish, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘rganish va tahlil qilish fandan egallagan bilim ko‘nikmalarini oshirish va takomillashtirish muammoning dolzarbligi, zamonaviy axborot kommunikasiya texnologiyalarini dars jarayoniga joriy qilishning mamlakatimiz sharoitida yetarlicha ilmiy asoslanmaganligi va pedagogik jihatdan to‘liq tadqiq qilinmaganligi tadqiqot zaruriyatini belgilaydi.

Multimediali elektron qo‘llanma an’anaviy darsliklarga qaraganda, o‘quv materiallarini namoyish qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Multimediali elektron qo‘llanma o‘quvchilarning ko‘proq mustaqil ishlashlari uchun mo‘ljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, o‘quv jarayoniga qo‘yilgan barcha talablarga javob berishi kerak.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitish metodikasining didaktik imkoniyatlari interaktiv darslarni tashkil etish multimediali elektron qo‘llanmalarining ta‘lim berishga mo‘ljallangan qismida o‘quv materiallarini taqdim etishda o‘quvchilar tomonidan tushunish

darajasiga alohida e'tibor beriladi. Taqdim etilayotgan o'quv materiallari ta'lim oluvchilar uchun sodda, qulay, ko'rgazmali va o'zlashtirish uchun izohli ma'lumotlar tavsiya etilgan bo'lishi, shuningdek, muvofiqlik va izchillik, tashkiliy-metodik, texnologik-jarayonli tamoyillar hamda motivatsion, kognitiv, operatsion, reflektiv va o'z-o'zini baholash kabi qo'shimcha imkoniyatlar yaratishi nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirilgan bo'lishi asoslangan [3].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida multimediali elektron qo'llanmalar asosida o'quv jarayonini tashkil etish ta'lim tizimiga axborot texnologiyalarini qo'llashda mavjud gipermatn, gipermedia, grafika, animatsiya va ovoz dasturlarining mavjudligi katta samara beradi. Chet ellar va respublikamizda to'plangan tajribalar tahlil qilinganda axborot texnologiyalarining pedagogik dasturiy vositalari o'qitishda yangi vositalar sifatida o'quv jarayonini takomillashtirish nuqtayi nazaridan keng imkoniyatlarga ega bo'lib, ana'naviy o'qitish vositalaridan keskin farq qiladi.

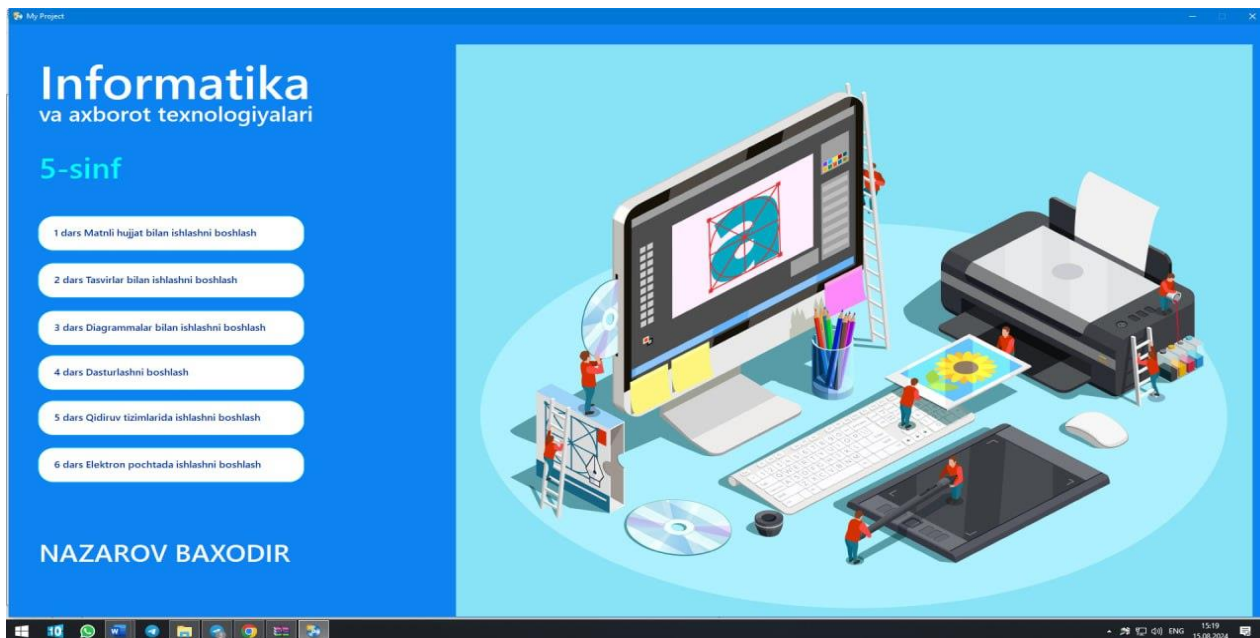
Umumiy o'rta ta'lim maktablarida multimediali elektron qo'llanmaning o'quv materiallardan samarali foydalanish uchun imkoniyatlar yaratadigan vositas sifatida alohida o'rni bor.

Elektron qo'llanma o'quvchilarning ko'proq mustaqil ishlashlari uchun mo'ljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, o'quv jarayoniga qo'yilgan talablarga javob beradi.

Shunday qilib, multimediali elektron qo'llanmani ta'lim jarayoniga tatbiq etishda pedagogik tomonlaridan tashqari, psixologik va gigiyenik tomonlarini ham e'tiborga olish, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini va o'quv jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Elektron ta'lim resurslari asosida o'quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarni o'qishga qiziqishni yanada orttiradi, ta'limning interaktiv xususiyati asosida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'quv materiallarini o'zlashtirilishining samaradorligini oshiradi. Shu bilan bir qatorda elektron ta'lim resurslari real hayotlarda namoyish qilinishi murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini beradi [4].

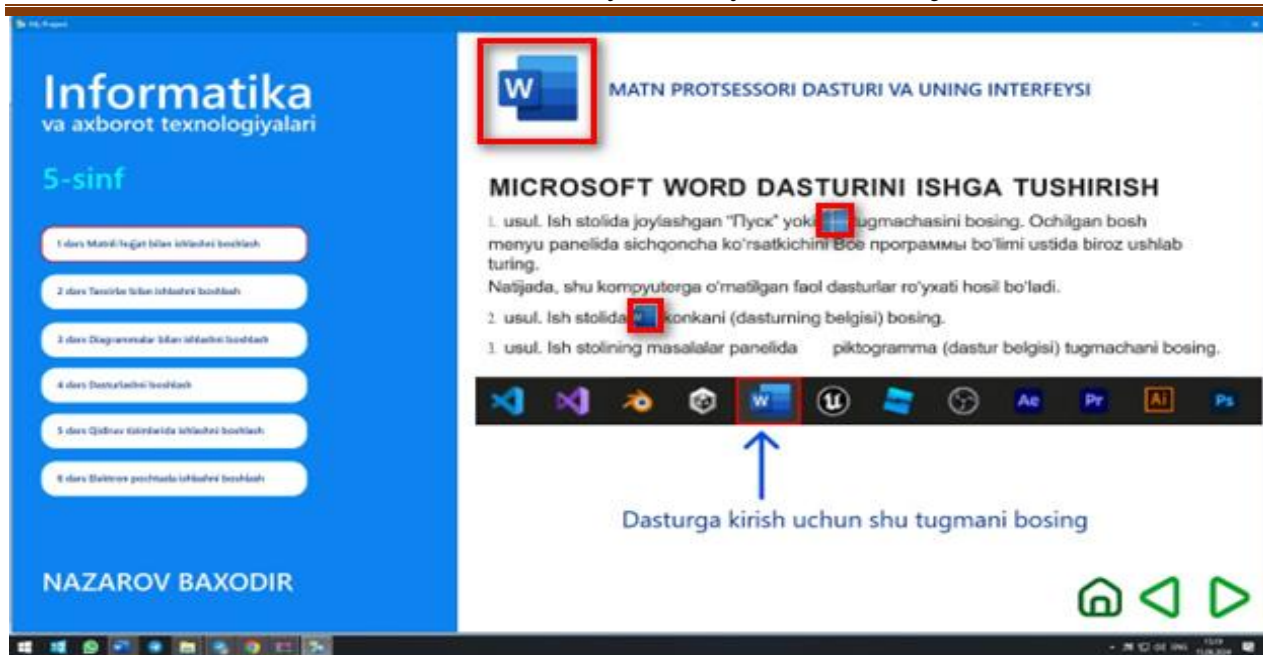
Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qo'yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda o'quvchilarni 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan tasavvur qilish ko'nikmalari rivojlantirilgan. Dasturiy vositalar asosida yaratilgan elektron qo'llanmada 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” faniga oid mavzular animasion ko'rinishda mazmunan yoritib hozirgi darsikdan farqli ravishda o'quvchiga tushunarli va mustaqil uy sharoitida ham o'rgana oladigan qilib berilgan (1-rasmga qarang).

1-rasm. Dasturiy vosita muqovasining ko'rinishi

Yuqorida berilgan rasmdagi muqova oynasida berilgan “Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash”, “Tasvirlar bilan ishlashni boshlash”, “Diagrammalar bilan ishlashni boshlash”, “Dasturlashni boshlash” va “Qidiruv tizimlarida ishlashni boshlash” tugmalaridan biriga murojaat qilganimizda shu tugmada yozilgan mavzular bo'yicha tegishli ma'lumotlar oynasi ochiladi.

Muqovada berilgan tugmalardan 1-siga murojaatni amalga oshirganimizda dasturda buni ochilishini animatsion ravishda ko'rishimiz mumkin bo'ladi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash oynasi

Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash oynasida ham bir nechta tugmalar oʻrnatilgan va bu tugmalar 2-rasmda qizil chiqizlar bilan chegaralab qoʻyilgan. Bundan tashqari oynaning pastki qismida orqaga va oldinga tugmalari ham oʻrnatilgan boʻlib ularga murojaat qilinganda oynalar navbati bilan almashinib keladi. Bu tugmalardan yuqorida joylashgan Word dasturi belgisi ustiga sichqoncha koʻrsatkichi bosilganda Microsoft Word dasturi haqida qisqacha maʼlumotlar bayon etilgan oyna ochiladi (3-rasmga qarang).

Soʻz yozish uchun shu soʻzga kerakli boʻlgan harflar klaviaturadan topiladi va kerakli ketma-ketlikda bosiladi. Har bir harf soʻz yasash uchun ekranda yozilishni boshlaydi. Shuningdek, harflar belgilar deb ham ataladi. Gap yozish uchun birinchi soʻzni kiritganingizda yoki bitta soʻz kiritganingizda, soʻzning birinchi harfi bosh harfga oʻzgarganini koʻrishingiz mumkin. Odatda Microsoft Word har bir gapning birinchi harfini bosh harfga avtomatik ravishda almashtiradigan qilib sozlangan boʻladi. Bosh harflarda yozish harfini bosh harf koʻrinishiga oʻtkazish uchun Shift tugmasini bosib ushlab turing, keyin bosh harfda yozmoqchi boʻlgan harfini kiriting. Harfini yozib boʻlganingizdan keyin shift tugmasini qoʻyib yuborasiz.

Word matn muharriri Windows sistemasi muhitida ishlaydigan matn muharriri boʻlib, oddiy va murakkab strukturali matnli hujjatlarni tashkil qilish va chop etish uchun xizmat qiladi. Word matn muharriri yordamida har qanday hujjatni tez va bosmaxona talabiga javob beradigan darajada tayyorlash mumkin. Word matn muharriri matnlar ustida bajariladigan hamma operatsiyalarni kerakli bajarish imkoniyatlariga ega boʻlib, zamonaviy kompyuter texnologiyasining hamma talabini oʻz ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda Respublikamiz umumiy oʻrta taʼlim maktablarida 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” darsligida bu mavzu qisqacha matn shaklida yosh bolalarga tushunarli boʻlishi uchun quyidagicha berilgan:

Bu modulda yakuniy loyihangiz ustida ishlashga yordam beradigan matn yozishga oid koʻnikmalarni rivojlantirasiz. Yakuniy loyiha maktab jurnali uchun maqola yozish mavzusida boʻladi. Unda quyidagilarni oʻrganasiz:

- matnni qayta ishlashga doir asosiy koʻnikmalar;
- hujjatga gap va soʻzlardan iborat matn kiritish;
- hujjatdagi matnni belgilash va oʻzgartirish uchun sichqoncha tugmalardan foydalanish;
- Microsoft Word dasturida mavjud koʻplab buyruqlarning ayrimlaridan foydalanish;
- hujjatni tegishli fayl nomi bilan saqlash;

Shuningdek, quyidagilarni ham bilib olasiz:

- kompyuterdan foydalanayotganda xavfsilikni taʼminlash;
- saqlangan hujjat nomini oʻzgartirish.

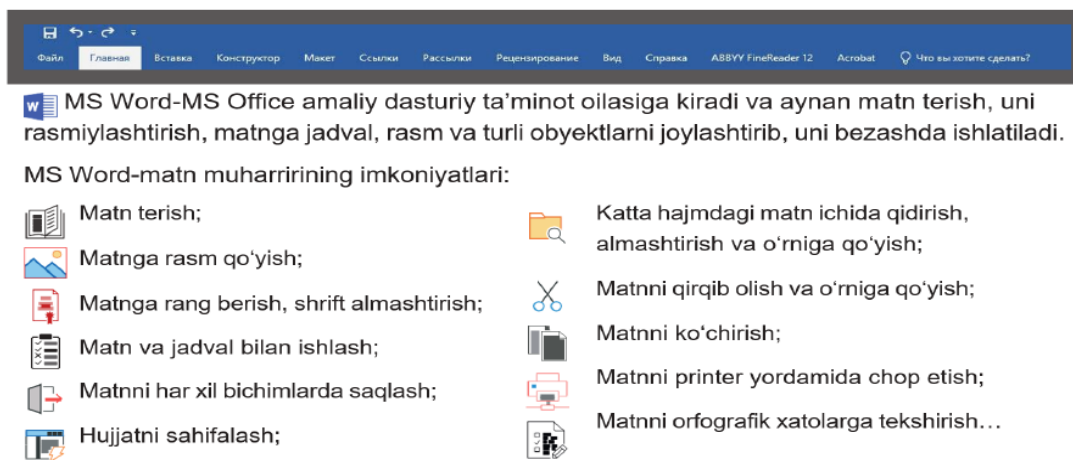
Boshlashdan avval Quyidagilarni bilishingiz kerak:

- boʻsh joy, nuqta va bosh harflar yordamida sodda gaplarni yoza olishni;
- sichqoncha qanday qurilma ekanini;
- sichqonchani siljitish orqali kompyuter ekranidagi koʻrsatkichni harakatga kelishini.

MICROSOFT WORD DASTURI

Office paketi dasturlari orasida qo'llanilish bo'yicha eng birinchi o'rinda turuvchi dastur bu – MS Word matn protsessori. 1992-yildan beri uning 10 dan ortiq versiyalari yaratildi.

Masalan, Word 2007 versiyasidan boshlab foydalanuvchilarga oddiy hol bo'lib qolgan menyu satri o'rninga Ribbon (tasmali panel) deb nomlangan ko'rinish taqdim etildi.

3-rasm. Microsoft Word dasturi imkoniyatlari oynasi

Matn bilan ishlash, bu matn yozish yoki hujjatdagi matnni o'zgartirish orqali elektron hujjatlar yaratish jarayonidir. Matn bilan ishlash o'rganish kerak bo'lgan juda kerakli ko'nikma hisoblanadi.

Ushbu ko'nikmadan maktab vazifalarini bajarishdan boshlab, orzuingizdagi kasb egasi bo'lgunga qadar ko'plab maqsadlarda foydalanasiz.

Matn bilan ishlash ko'nikmasidan asosan elektron hujjatlarni e-mail yoki boshqa elektron aloqa vositalari orqali boshqalarga yuborish jarayonida foydalaniladi.

Tadqiqotda 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalar” darsligida berilgan ma'lumotlardan tashqari o'quvchilar qiziqadigan mavzular bo'yicha ham dasturiy vositalar asosida ular tushinadigan va qayta-qayta takrorlab ko'rishlariga moslab animatsiyalar keltirilgan.

Xuddi shunday umumiy o'rta ta'lim maktablari 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidagi qolgan bo'limlar va mavzularining elementlari hamda tegishli masalalarini yechish jarayoni va bajaradigan vazifalari birma-bir multimediali elektron qo'llanmada animatsion ishlanmalari yordamida yoritib berilgan.

Xulosa va takliflar. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanining takrorlanuvchi algoritmi va ularga irod masalalar mavzularini o'rgatishda kompyuter imitatsion modelidan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, ularga mustaqil ishlash imkoniyatlarini oshiradi [8].

Bundan ko'rinib turibdiki, axborot texnologiyalarining dasturiy vositalari asosida umumta'lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini multimedia ko'rinishida taqdim etish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma'lumotlarni multimedia ko'rinishida taqdim etish, unda obrazli fikrlash, intellektual rivojlanish darajasini yuqoriga ko'tarib qolmasdan, multimediali va an'anaviy o'qitish o'rtasidagi nisbatni o'zgartirishga olib keladi [9].

Adabiyotlar:

1. Lutfullayev M.X. Multimediali didaktik vositalar asosida ta'lim tizimi samaradorligini oshirish // Ta'lim va tarbiya. – Toshkent: -2003-y. -№3-4. B. 55 - 57.
2. Lutfillayev M.H., Fayziyev M.A. Multimediali elektron darsliklarda o'qitish metodikasi // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2002-y. -№4. -B. 79-81.
3. Lutfillayev M.H. Elektron darsliklardan o'quv jarayonida foydalanish // Xalq ta'limi jurnali. - Toshkent: -2003-y. -№4. -B. 92-93.
4. Lutfillayev M.H. Multimediali elektron darsliklar yaratish talablari // Boshlang'ich ta'lim. – Toshkent: -2003-y. -№4. -B. 20-21.

5. Asfandiyorovich F. N. et al. Basics of programming from the textbook of informatics and information technologies chapter python programming language methodology of multimedia //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 1. – C. 778-781.
6. Xasanovich, Prof L. M., et al. "Development of Computer Simulation Model Develops Creative Thinking of the Student." // Journal NX, vol. 7, no. 03, 2021, pp. 167-171.
7. Asfandiyorovich F. N. Teaching the Subject of Repetitive Algorithms Based on Multimedia Electronic Manuals //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 16. – C. 42-45.
8. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2022). Tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini doir kompyuter imitasion modeli asosida takomillashtirish. Research and education, 1(2), 273–278.
9. Fayziyev, N. (2023). Umumta’lim maktablarida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini multimediali elektron qo’llanma asosida o’qitish samaradorligini aniqlash. // International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming, 1(01). Retrieved from <http://ojs.qarshidu.uz/index.php/con/article/view/175>
10. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich, & Toxirqulov Zufar Jurabek o’g’li. (2023). Registering and Creating Presentations on prezi.com. // World of Semantics: Journal of Philosophy and Linguistics, 1(1), 66–71. Retrieved from <http://wos.semanticjournals.org/index.php/JPL/article/view/11>
11. Nozim Asfandiyorovich, F., & Ramziddin Toshpo’latovich, R. (2023). Improving the teaching of the subject "computer tools in linguistic research" based on software tools. // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(10), 674–676. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2295>
12. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2023). Umumiy o’rta ta’lim maktablarida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini takomillashtirilgan metodika asosida o’qitishni takomillashtirish. // Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(5), 198–200. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/515>
13. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. (2023). Teaching the subjects of "informatics and information technology" on the basis of multimedia. // Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777), 1(10), 135–137. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJLISI/article/view/2300>

XUSUSIY MAKTABLARDA TABIIY FANLAR DARSIDA INTEGRATSION YONDASHUV: INNOVATSIYALAR VA MUAMMOLAR

*Norova Nargiza Xalmamat qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida doktoranti*

Ushbu maqolada xususiy maktablardagi tabiiy fanlar darslarida integratsion yondashuvning innovatsion imkoniyatlari va muammolari tahlil qilinadi. Integratsion yondashuv – boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tabiiy fanlar bilan boshqa fanlarni bog‘lash natijasida ularga yanada kengroq va chuqurroq bilimlarni taqdim etishga qaratilgan. Maqolada innovatsion pedagogik metodlar, STEAM va shu kabi usullar orqali tabiiy fanlar darslarida innovatsion yondashuvlarni qo‘llashning afzalliklari ko‘rsatiladi. Shuningdek, xususiy maktablardagi ta‘lim tizimida yuzaga keladigan ba‘zi muammolar haqida muhokamalar keltirilgan. Mavzu yuzasidan xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xususiy maktablar, tabiiy fanlar, dars jarayoni, integrativ yondashuv, innovatsion ta‘lim, muammolar, STEAM, boshlang‘ich ta‘lim, o‘quv dasturi.

INTEGRATIVE APPROACH IN NATURAL SCIENCES LESSONS IN PRIVATE SCHOOLS: INNOVATIONS AND PROBLEMS

This article analyzes the innovative possibilities and problems of an integrative approach in science lessons in private schools. An integrative approach is aimed at providing primary school students with broader and deeper knowledge by linking natural sciences with other subjects. The article shows the advantages of using innovative approaches in science lessons through innovative pedagogical methods, STEAM and similar methods. It also discusses some problems that arise in the education system in private schools. Conclusions are drawn on the topic.

Keywords: private schools, natural sciences, lesson process, integrative approach, innovative education, problems, STEAM, primary education, curriculum.

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ ПОДХОД НА УРОКАХ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В ЧАСТНЫХ ШКОЛАХ: ИННОВАЦИИ И ПРОБЛЕМЫ

В данной статье анализируются инновационные возможности и проблемы интегрированного подхода на уроках естествознания в частных школах. Интегративный подход направлен на предоставление учащимся более широких и глубоких знаний в результате соединения естественных наук с другими предметами для учащихся начальной школы. В статье показаны преимущества использования инновационных подходов на уроках естественных наук с помощью инновационных педагогических методов, STEAM и подобных методов. Также обсуждаются некоторые проблемы, возникающие в системе образования в частных школах. Сделаны выводы по теме.

Ключевые слова: частные школы, естественные науки, учебный процесс, интегративный подход, инновационное образование, проблемы, STEAM, начальное образование, учебная программа.

Kirish. Hozirgi kunda har bir davlat rivoji ta‘lim tizimiga bog‘liq, kelajak avlodni har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalash doimo insoniyat va jamiyat uchun birinchi o‘rinda turgan. Ta‘limni rivojlantirish uchun olib borilayotgan yana bir muhim jihat bu ta‘limni xususiylashtirishdir. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 15-sentabrdagi PQ-3276-son “Nodavlat ta‘lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2024-yil 31-yanvardagi PQ-49-son “Nodavlat umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu jarayonga tadbirkorlik subyektlarini jalb qilish imkoniyatlarini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 27-martdagi 241-son “Nodavlat ta‘lim xizmatlari ko‘rsatish sohasidagi faoliyatni litsenziyalash tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi, 2019-yil 24-dekabrda 1028-son “Nodavlat ta‘lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2021-yil 27-maydagi 331-son “Maktabdan tashqari ta‘lim tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022-yil 21-fevraldagi 80-son “Maxsus elektron tizim orqali ayrim faoliyat turlarini litsenziyalash tartibi to‘g‘risidagi yagona Nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarorlari shular jumlasidandir. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunining 31-moddasida nodavlat ta‘lim tashkilotlarining faoliyati

qayd etilgan. Ta’lim sifati bu ta’lim oluvchilarning ta’lim jarayonida o’zlarida shakllantirgan bilimlardan amliyotda qo’llay olish ko’nikmasiga ega bo’lganlari bilan o’lchanadi. Nodavlat ta’lim muassasalarining ustuvorlik xususiyati ham shundaki, bu tashkilotlaridagi faoliyat ko’proq o’quvchi bilim darajasiga qaratiladi. Rasmiy hujjatlarning kamayishi, pedagoglar yuklamasining ozayishi hisobiga diqqat-e’tibor bola o’zlashtirishiga qaratiladi. Chunki nodavlat ta’lim tashkiloti inqirozini oldini olishning yagona yo’li bolalar ta’lim jarayonini samarali tashkil etish asosida ota-onalarni ko’proq muassasaga jalb qilishga erishiladi [7].

Nodavlat ta’lim tashkilotlari-bu davlat budjetidan moliyalanmaydigan, o’z xususiy mablag’lari hisobidan faoliyat yuritadigan ta’lim muassasalaridir. Ular davlat tomonidan taqdim etiladigan ta’lim tizimidan tashqari bo’lib, turli xil o’qitish metodlari, dasturlar va xizmatlar bilan ta’minlaydi. Nodavlat ta’lim tashkilotlari o’zgaruvchan ta’lim ehtiyojlariga moslashish, shuningdek, o’qish jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo’llash imkoniyatiga ega. Nodavlat ta’lim tashkilotlari o’ziga xos rivojlanish imkoniyatlariga ega va ta’lim tizimida muhim o’rin egallaydi. Nodavlat ta’lim muassasalarida sifatli ta’limni yo’lga qo’yish uchun davlat tasarrufidagi ta’lim muassasalari bilan integrallashuvini yo’lga qo’yilishi lozim. Shuningdek, fanlarni integratsiyalash asosida o’qitish ta’lim sifatini ko’tarishga xizmat qiladi. Integral ta’limiy faoliyat integratsiyadan farqli ravishda yaxlit olamni tasavvur qilish bilan bir qatorda o’z-o’zini ijodiy rivojlantirish imkoniyatining yuzaga kelishidir. Bola atrof-olamni bilish jarayonida o’z imkoniyatlarini kashf etib boradi. Mustaqil ravishda o’zlashtirish qobiliyati rivojlanadi. Integral loyihalash integratsion mashg’ulotlarni boyitish va sifatli ta’lim olishni ta’minlashga xizmat qiladi. Bola iqtidorini tarbiyachi emas o’zi aniqlab, shaxsiy sifatlarini tarkib toptiradi. Uning imkoniyatlari kengayib borgan sari bilimlarni kashf etib boraverad [1].

Adabiyotlar tahlili. Fanlararo integratsion yondashuv bu- ta’lim berish jarayonida turli fanlardagi ayni bir manba haqida ma’lumotlarni jamlash bo’lib, bundan ko’zlangan maqsad o’quvchilarga fanlar o’rtasidagi bog’liklarni ko’rsatish va bilimlarini puxta va mukammal egallashlariga ko’maklashishdir. Bu yondashuv o’quvchilarni o’rgatishda, tabiiy fanlarning o’zaro bog’lanishini tushunishga va amaliy hayotdagi muammolarni hal etishda birgalikda ishlashga undaydi. Ayniqsa, bu yondashuvni boshlang’ich sinfdanoq olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda o’quvchilarga tabiiy fan orqali o’tish nur ustiga a’lo nur hisoblanadi. Negaki, har bir fan tabiat bilan bog’lik. Tabiat va atrof muhitni o’rganish bola uchun hamisha qiziq bo’lgan. Qiziqish esa bu eng katta motivatsiyadir.

Garchi boshlang’ich maktabda fan ta’limi integratsiyalashgan holda amalga oshirilgan bo’lsa ham sifatli bo’lishi kerak. Boshqacha aytganda, boshlang’ich sinf o’quvchilari oddiy kuzatishlarni amalga oshirishlari kerak va tajribalar o’tkazish, xulosalar tuzish, eng oddiy qurilmalar va asboblardan foydalanish va hokazo. Bu tushunarli, o’quvchilarning qobiliyatlari asta-sekin va maqsadli ravishda rivojlanadi, bu boshlang’ich maktabning birinchi sinfdan boshlab, o’quvchilar tabiat to’g’risidagi asosiy bilimlarni oladilar, ma’lum qobiliyatlarni rivojlantiradilar va nihoyat, naturalistik dunyo tushunchasi(naturalistik dunyoqarash) shakllanadi [3]. Boshlang’ich maktab o’quvchilari (6/7-11/12 yosh) tabiatning doimiy o’zgaruvchanligi va atrofda tabiiy fan to’g’risidagi bilimlarni egallash va to’plash texnologik muhit, eng xilma-xil omillar ta’sirida materiallarning o’zgarishi haqida. umumiy, talaba atrofda dunyo haqida bilim oladi, ya’ni uni biladi. Bunday bilimlar - bu atrofda dunyo bo’lishi mumkin bo’lgan pozitsiyani shakllantirish, ma’lum, ya’ni dunyo bilish muhim [2].

Boshlang’ich sinflarning tabiiy fanlar darslarida integratsiyalash jarayoni ko’plab fanlarni o’z ichiga olishi mumkin. Integratsion yondashuv o’quvchilarga faqatgina individual fanlarni o’rgatishdan ko’ra, ular o’rtasidagi o’zaro aloqalarni ko’rsatishga imkon beradi.

O’zbekistonda ko’plab xususiy maktablar o’z faoliyatlarini olib borishmoqda va ularning soni yildan yilga ko’paymoqda. Bugungi kunda nodavlat ta’lim muassasalari o’z faoliyatiga boshqaruv funktsiyalarini joriy etib, bozor munosabatlarining to’liq ishtirokchilari hisoblanadi. Boshqarish funktsiyalari tarkibida tizimli tahlil va qaror qabul qilish alohida o’rin tutadi. Ta’lim muassasasi faoliyatini tahlil qilish quyidagilar uchun zarur: uning samarali faoliyati, faoliyat va rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va qarama-qarshiliklarni aniqlash, ularning paydo bo’lish sabablari, haqiqiy imkoniyatlarni aniqlash [5].

Muhokama va tahlil. Boshlang’ich sinf darsliklari bolalar uchun jozibali, qiziqarli va rang-barang bo’lishi uchun yaratilgan bo’lsa, o’quvchilarning fanlarni o’rganishlari oson kechadi. Shuningdek, o’qituvchilar uchun alohida uslubiy qo’llanma – o’qituvchilar uchun o’quv qo’llanmalar ishlab chiqiladi, unda fanlarni o’qitish bo’yicha eng maqbul uslub va tavsiyalar keltirilgan. Ularning yordami bilan o’qituvchilar uchun trening o’tkazish qiyin bo’lmaydi. [4]. Xususiy maktablarda tabiiy fanlarni yangicha usullarda olib borish integratsion yondashuvni vujudga kelishiga sabab bo’ladi. Integratsion yondashuv- fanlararo aloqalarni yo’lga qo’yishlikdir. Ular o’rtasidagi munosabatlarni birlashtirgan holda o’quvchilarga dunyoni to’liqligicha ko’rsatishni maqsad qilgan pedagogik metoddir.

Xususiy maktablar davlat tomonidan berilgan namunaviy o’quv rejalariga o’zgartirishlar kiritish huquqiga egadir va bu fanlar o’rtasidagi integratsiyani yanada jozibali, samarali va innovatsion bo’lishiga olib

kelsa-da, bir qator muammolarga ham duch keladi. Xususan, “STEM” ta’limini oladigan bo’lsak, bu Tabiat, Texnologiya, Muhandislik va Matematika fanlarini integratsion aloqalar asosida o’qish uchun juda qulay tizim hisoblanadi. STEM texnologiyasining asosiy maqsadi o’quvchilarning nazariyada olgan bilimlarini amaliyotda qo’llashda to’g’ri yo’nalishni berish va innovatsion fikrlashni rivojlantirishdir. Bu vaziyatda ta’lim maskanida kerakli resurslarning kamligi, dars faoliyatiga tayyor malakaviy o’qituvchilarning yetishmasligi STEAM texnologiyasini maqsadlarini yuzaga chiqarishga to’sqinlik qiladi.

Pedagogik texnologiyalarni dars jarayonida samarali qo’llash orqali o’quvchilarda mavzuga bo’lgan qiziqishning ortishi va bilimlarni o’zlashtirish darajasi yuqoriga ko’tarilishini natijalarda ko’rishimiz mumkin. Fanlarni o’zaro integratsiyalashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, bilimlarni yanada innovatsion, interaktiv va moslashtirilgan qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada, o’quvchilar tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatni o’rganish va hal qilish, amaliy ko’nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik texnologiyalar asosida darslarni integratsiyalash interaktivlikni oshiradi. O’quvchilar faolligi oshadi, guruh bo’lib ishlash, muhokama qilish, laboratoriyalar va eksperimentlar orqali nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’laydilar. Bu texnologiyalar yordamida o’quvchilar turli fanlar o’rtasidagi bog’lanishlarni oson tushunishlari mumkin va ilmiy ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarida o’quvchilarning faol ishtiroki ta’minlanadi. Kichik maktab o’quvchilarini ta’lim va tarbiyalash texnologiyalarini o’zlashtirish bo’yicha ishlar o’quvchilarda taqdim etilayotgan texnologiyani tahlil qilish va shu asosda uning imkoniyatlarini, cheklovlarini, boshqa texnologiyalardan foydalanish bilan solishtirganda afzalliklarini baholash qobiliyatini rivojlantirishni o’z ichiga olishi kerak. Bu nafaqat mavjud texnologiyalar orasidan kerakli texnologiyani ongli ravishda tanlash imkonini beradi, balki talabalarni baholay olish va ongli ravishda tayyorlaydi [6].

Pedagogik texnologiyalar fanlarni integratsiyalashda o’quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qilishda muhim rol o’ynaydi. Ular o’quvchilarda ilmiy tafakkur, ijodkorlik va amaliy ko’nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o’qituvchilarni yangi pedagogik metodlarni qo’llashga tayyorlash, zarur texnologiyalar bilan ta’minlash va o’quv dasturlarini yangilash orqali pedagogik texnologiyalarning ta’lim tizimida to’liq foydalanish imkoniyatlarini yaratish lozim.

Bu texnologiyalarni dars davomida qo’llash kutilgan natijalarni beradi, ammo bunga pedagogik kadrlarning ham nazariy ham amaliy tayyorgarligi juda muhim hisoblanadi. Negaki, jamiyatning barcha yo’nalishlarda bo’lgani kabi ta’lim tizimida ham kundan kunga rivojlanishlar bo’lmoqda. Bu esa ba’zi muammolarni vujudga kelishiga sabab bo’lib qolmoqda:

- Resurslardan foydalanishda bilim beruvchi kadrlar tayyor emasligi. Hozirda o’qituvchilar dars davomida foydalanilayotgan yangi nashrdagi adabiyotlar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Natijada ta’lim sifati pastlashishi vujudga keladi. Buning uchun o’qituvchilar malakasini oshirishi va qayta tayyorlovga borishlari lozim.

- O’quv dasturlarini va baholash tizimlari. Yangi innovatsiyalarning kirib kelishi o’qitish tizimi va ularni baholashdagi mezonlariga ham ta’sir ko’rsatadi. O’qituvchi ularni ongli o’rganishi va ta’lim jarayonida qo’llay olishi zarur.

Xulosa. O’zbekistondagi xususiy maktablar ta’lim berish jarayonida integratsion yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda samarali natijalar ko’rsatmoqda, va bu jarayon ta’lim tizimining yanada barqaror va muvozanatli bo’lishiga hissa qo’shmoqda. Maktablarda tabiiy fanlar darsida integratsion yondashuv asosida olib borilishi o’quvchilarga yanada kengroq, chuqurroq va qo’llanilishi oson bilimlarni taqdim etadi.

Xususiy maktablar tabiiy fanlar darsida innovatsion pedagogik metodlarni va texnologiyalarni amalga oshirish va o’quvchilarga bilimlarni amaliyotda qo’llash imkoniyatini yaratish katta ahamiyatga ega. Biroq, bu yondashuvni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o’qituvchilarni malaka oshirish, o’quv dasturlarini moslashtirish, resurslar va texnologiyalarni kengaytirish hamda baholash tizimini takomillashtirish zarur. Bu muammolarni hal qilish orqali integratsion ta’lim samarali bo’lishi mumkin, bu esa o’quvchilarga nafaqat nazariy, balki amaliy bilimlarni ham taqdim etadi. Buning natijasida o’quvchilar mavjud muammolarni hal qilish orqali yuqori sifatli ta’lim olishlari va ularning amaliy ko’nikmalari rivojlanishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Boltayeva F. A., Ibrohimova N. N. Maktabgacha ta’limda integral darslar – innovatsion loyiha sifatida. “Science and Innovation”. // International scientific journal. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6626043> 2022 y., 2-son. 292 b.

2. Lamanuskas, V. (2022). Natural science education in primary school: Some significant points. *Journal of Baltic Science Education*, 21(6), 908-910. <https://doi.org/10.33225/jbse/22.21.908>

3. Lamanuskas, V., & Augienė, D. (2021). Gamtamokslinis ugdymas pradinėje mokykloje: procesas ir jo gerinimas [Natural science education in primary school: The process and its improvement]. Gamtamokslinis ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje / Natural Science Education in a Comprehensive School, 27, 24-35. <https://doi.org/10.48127/gu/21.27.24>
4. Остонова Х. Г. Естествознание в школе // Экономика и социум. 2022. №9 (100). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/estestvoznanie-v-shkole> (дата обращения: 21.11.2024).
5. Sodiqova, I. S. “Nodavlat ta’lim muassasalarida ta’lim xizmatlarini ko’rsatish bo’yicha marketing xizmatlaridan samarali foydalanish”.// Research and education, vol. 2, no. 3, Mar. 2023, pp. 4-8, <https://researchedu.org/index.php/re/article/view/2662>.
6. Вергелес, Г. И., and Л. Ю. Савинова. "Педагогические технологии в подготовке современного учителя начальных классов." // Начальная школа 1 (2015): 63-67.
7. Xallokova Maksudaxon Ergashevna, Botirova Ruhsora Faxriddin Qizi Nodavlat ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish jarayonining samaradorlik darajasi // SAI. 2022. 605. №B3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nodavlat-ta-lim-muassasalarida-ta-lim-sifatini-oshirish-jarayonining-samaradorlik-darajasi> (дата обращения: 18.11.2024).

**KREDIT-MODUL TIZIMIDA MEXANIKA BO‘LIMIDAN LABORATORIYA
MASHG‘ULOTLARINI BAJARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH
METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**

*Norqulova Matluba Mamatmurod qizi,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Fizika kafedrasida assistenti
O‘zbekiston. Samarqand Sh.,140100. Spitamena shoh ko‘chasi 166-uy.
matlubanorqulova6@gmail.com*

Ushbu maqolada hozirgi vaqtda pedagogika oliy o‘quv yurtlarida fizika fanini, xususan, mexanika bo‘limi mavzularini o‘qitishda raqamli texnologiya vositalaridan foydalanish keng joriy etilmoqda, ayniqsa, fizik qonuniyatlarining mohiyatini tushunish, o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni rivojlantirish, mustahkamlash, va amaliyotga qo‘llash bilimlarini rivojlantirishda virtual laboratoriya mashg‘ulotlaridan foydalanishni zarurati paydo bo‘lmoqda.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, mexanika, raqamli texnologiya, metodika, takomillashtirish, o‘qitish, virtual laboratoriya.

**IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES FOR
CONDUCTING LABORATORY WORK ON MECHANICS IN THE CREDIT-MODULE
SYSTEM**

This article discusses the increasing integration of digital technology tools in teaching physics at pedagogical higher education institutions, particularly in the mechanics section. The need for virtual laboratory sessions is becoming increasingly apparent, especially in understanding the essence of physical laws, enhancing theoretical knowledge, reinforcing it, and developing practical application skills.

Keywords: credit module system, mechanics, digital technology, methodology, improvement, teaching, virtual laboratory.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ВЫПОЛНЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ ПО МЕХАНИКЕ В
КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ**

В данной статье рассматривается всё более широкое внедрение средств цифровых технологий в преподавании физики, особенно тем, связанных с разделом механики, в педагогических высших учебных заведениях. Особую актуальность приобретает использование виртуальных лабораторных занятий, особенно для понимания сущности физических законов, углубления теоретических знаний, их закрепления и развития навыков практического применения.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, механика, цифровые технологии, методика, совершенствование, преподавание, виртуальная лаборатория.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanini o‘qitish sifatini oshirish, darslik va o‘quv qo‘llanmalarni takomillashtirish; ta’lim jarayoniga zamonaviy o‘qitish uslublarini, shu jumladan, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish” kabi maqsad va vazifalar belgilab olingan.

Oliy o‘quv yurtlarida fizika darslarini zamon talablariga mos holda tashkil etish uchun o‘quv xonalari zamonaviy jihozlar bilan ta’minlangan va bu ishlar hozirgi kunda keng ko‘lamda olib borilmoqda. Ta’minlangan jihozlardan unumli foydalanishni tashkil etishda tadqiqotchilar va pedagog xodimlar tomonidan zamonaviy ta’lim vositalari va vizuallashtirilgan ishlanmalarni yaratish va mavjudlarini takomillashtirish muhim vazifalardandir.

Hozirgi vaqtda pedagogika oliy o‘quv yurtlarida fizika fanini, xususan, mexanika bo‘limi mavzularini o‘qitishda raqamli texnologiya vositalaridan foydalanish keng joriy etilmoqda, ayniqsa, fizik qonuniyatlarni mohiyatini tushunish, o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni rivojlantirish, mustahkamlash, va amaliyotga qo‘llash bilimlarini rivojlantirishda virtual laboratoriya mashg‘ulotlaridan foydalanishni zarurati paydo bo‘lmoqda.

Fizika fanini o‘rganishda nazariy bilimlar, masala yechish ko‘nikmasi, laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarish kabi tushunchalar bir-biriga chambarchas bog‘liqligi hamda biri ikkinchisini, ikkinchisi birinchisini

to‘ldiradi. Shunday ekan fizika fanini tushuntirish, har bir mavzu misolida nazariyani amaliyotda qo‘llash va amaliy mashg‘ulotlarni bajarishda virtual laboratoriyalardan foydalanish, tahlil qilish, mushohada yuritish, xulosa chiqarish va ijodkorlik kabi tushunchalar shakllanishidan tashqari fanda, texnikada ixtirolarga bo‘lgan qiziqishlari ham shakllanadi.

Fizikani zamonaviy yangi raqamli texnologiyalarga asoslangan o‘qitishda amaliy laboratoriya ishlarining o‘rni juda muhimdir. Amaliy laboratoriya bajarish orqali talabada asosiy fizik tushunchalar, qonunlarning amaliy va nazariy talqini shakllanadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalari negizida ta‘lim jarayoni axborotlar bilan ta‘minlash va boyitish, dasturiy vositalardan foydalanish kundan kunga rivojlanib, foydalanishga talab ortib bormoqda.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta‘lim sifatini oshirish muammosi pedagogika, psixologiya, informatika va kognitiv faoliyatni boshqarish nazariyasining so‘nggi yutuqlaridan foydalanish asosida faol rivojlanmoqda. Oliy ta‘limda talabalarga yo‘naltirilgan yondashuvning ustunligi munosabati bilan o‘qitishning gumanistik usullariga o‘tish va talaba shaxsini rivojlantirish aniqlandi. Bugungi kunda talabaga u yoki bu miqdordagi bilimlarni berishning o‘zi yetarli emas, ularning imkoniyatlari va ehtiyojlariga to‘liq mos keladigan individual rivojlanish darajasiga erishishni ta‘minlash kerak.

Xususan, ta‘lim tizimini takomillashtirish yo‘nalishlaridan biri talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda talabalarga yo‘naltirilgan ta‘lim va fan bo‘lgan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishdir. asoslangan ta‘limga o‘tish. Shaxsiy rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga e‘tibor berish istisno emas, albatta. Ta‘lim va o‘qitishning maqsadi talabalarning fan bo‘yicha asosiy bilimlarini shakllantirish emas, balki ularning mustaqil o‘rganish va takomillashtirish qobiliyatini rivojlantirish, ya‘ni o‘quv faoliyati usullarini o‘zlashtirishdir.

Ta‘lim jarayonida interfaol vositalardan samarali foydalanish nafaqat ta‘limi sifatini oshirish, balki moliyaviy resurslarni tejash, xavfsiz, ekologik toza muhit yaratishga ham xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham laboratoriya ishlarini bajarishda vaqtning katta qismi o‘rnatish bilan ishlatishga sarflanganligi sababli virtual laboratoriyani yuklab olish orqali talaba oldindan tayyorgarlik ko‘rish, asbob-uskunalarini o‘zlashtirib olish, uning ishlashini turli yo‘nalishlarda o‘rganish imkoniyatiga ega. U o‘z bilimini amalda sinab ko‘rish, amalga oshirilayotgan harakatni kuzatish, bajarilgan ish natijasini tahlil qilish imkoniyatini oladi.

Virtual o‘qitish texnologiyasidan foydalanish haqiqiy qurilma interfeysini virtual model ko‘rinishida to‘liq qayta ishlab chiqarishga imkon beradi, shu bilan birga uning barcha funktsionalligini saqlab qoladi. Talaba o‘z kompyuterida virtual laboratoriyani boshqaradi, bu esa amaliy mashg‘ulotlarda vaqtni sezilarli darajada tejashga olib keladi. Virtual laboratoriyalardan foydalanish natijasida biz talabalarni laboratoriya ishlarini bajarishga va asbob-uskunalar bilan ishlashga sifatli tayyorlanamiz, bu esa talabalarga fizik hodisalarni chuqur o‘rganish, bajarilayotgan ishlarni vizual tasvirlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Fizikada laboratoriya ishlarini zamonaviy usulda o‘tkazishda XXI – asr texnologiyasining rivojlanishidan foydalangan holda ta‘limni samaradorligini oshirishda bir qancha ishlar olib borilmoqda. N. Jo‘rayev o‘z tadqiqot ishida raqamli texnologiyalar asosida -Ta‘limda axborot texnologiyalari fanini o‘qitishning pedagogik-psixologik asoslari, raqamli ta‘lim asosini tashkil etuvchi zamonaviy dasturiy vositalar tahlili, raqamli texnologiyalar asosida talabalarning o‘quv-biluv faoliyatini takomillashtiruvchi dasturiy vositalarni ishlab chiqish tamoyillari, raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan dasturiy vositalardan foydalanib - Ta‘limda axborot texnologiyalari fanining darslarini raqamli texnologiyasi asosida tashkil etish metodikasi, raqamli texnologiya asosida -Ta‘limda axborot texnologiyalari fanidan talabalar o‘quv-biluv faoliyatini baholashning usul va mezonlari maslalarini keng va chuqur tadqiq qilgan.

Ta‘limda zamonaviy raqamli texnologiyalaridan keng foydalanilayotgan bir vaqtda, fan, ta‘lim va ishlab chiqarish integratsiyasi sharoitida o‘quv-tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish borasidagi A.V.Leontovich va A.I.Savenkov qarashlari to‘ldirilishi lozim. O‘quv-tadqiqot ishlarini bajarishda, eng avvalo, raqamli texnologiyalar dasturi va vositalaridan keng foydalanish (Internet tizimi orqali kerakli ma‘lumotlarni olish) va matematik savodxonlikni oshirish (matematik modellardan foydalanish, tajribada olingan ma‘lumotlarni qayta ishlashda, olingan natijalar asosida jarayonning matematik qonuniyatini keltirib chiqarish) muhim hisoblanadi.

Tasavvur qilaylik o‘zingizning uyingizdan yoki o‘quv xonangizdan masofadan turib, bosim o‘tkazmasdan va haqiqiy laboratoriyaga borishga yoki qimmatbaho materiallar va jihozlar bilan ta‘minlashga hojat qoldirmasdan qiyin tajribalarni o‘tkazishingiz mumkin. Texnologik rivojlanish tufayli buni virtual laboratoriyalar texnologiyasi orqali amalga oshirish mumkin.

Ushbu maqolada biz virtual laboratoriyalar olamini kashf qilamiz va “Virtual laboratoriyadan nimalar foydalanishi” haqida ko‘proq bilib olamiz. Taklif qilayotgan bir nechta foydalanish va imtiyozlarga e‘tibor qaratib, talabalar faoliyatini yaxshilash uchun virtual laboratoriyalardan qanday foydalanish mumkinligini, virtual laboratoriyalarning ahamiyatini va ular duch keladigan muammolarni muhokama qilamiz.

Birinchi holda, biz masofadan kirish imkoniyatiga ega bo‘lgan laboratoriya sozlamalari bilan

shug‘ullanamiz, u haqiqiy laboratoriyani sozlashni boshqarish va olingan ma’lumotlarni raqamlashtirish uchun dasturiy ta’minot va apparat vositalarini, shuningdek aloqa vositalarini o‘z ichiga oladi. Ikkinchi holda, barcha jarayonlar kompyuter yordamida modellashtiriladi”.

Virtual o‘quv laboratoriya ochiq va masofaviy o‘qitish g‘oyasiga muvofiq bo‘lib, ta’lim jarayonidagi moddiy-texnik imkoniyat muammolarni oz bo‘lsa-da, dolzarbligini kamaytirishga yordam beradi.

Fizika fanini o‘qitishda yo‘l quyiladigan kamchiliklarni sanamoqchi bo‘lsak eng birinchi aytadiganimiz bu laboratoriya jihozlarining yo‘qligi, yoki ularning yetarli emasligi, nosozligi haqida bo‘ladi. Hozirgi rivojlanib borayotgan texnika – texnologiya asrida buning o‘rnini qisman bosa oladigan dasturlar ham bor. Masalan, laboratoriyalarni bajarib undan hisoblashlarni amalga oshirish uchun hozirgi kunda virtual laboratoriyalar ham mavjud.

Virtual laboratoriya - Bu sizga haqiqiy o‘rnatish yoki bunday bo‘lmagan holda to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilmasdan tajriba o‘tkazishga imkon beradigan dasturiy ta’minot va apparat kompleksi. Virtual laboratoriya ishi - bu haqiqiy o‘rnatish yoki to‘liq aloqa bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilmasdan tajriba o‘tkazuvchi dasturiy va apparat kompleksi. Shu bilan birga, bunday tushunchalar "Virtual laboratoriya" va "Virtual chekka" deb ajralib turishi kerak. Virtual laboratoriya asosi - bu kompyuter dasturi yoki ba’zi jarayonlarni kompyuter simulyatsiyasini amalga oshiradigan dasturlar to‘plami. Virtual chekka laboratoriya Internet tufayli, turli xil ilmiy markazlarga va o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rtasidagi munosabatlar va o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rtasidagi munosabatlar tarmog‘i va aloqa munosabatlari.

An’anaviy laboratoriya ishlari bilan taqqoslaganda virtual laboratoriya ishlari bir qator afzalliklarga ega.

- Birinchidan: Uskunalar va xavfli radioaktiv materiallarni sotib olishning hojati yo‘q. Masalan, kvant yoki atom yoki yadro fizikasi bo‘yicha laboratoriya ishlari uchun maxsus jihozlangan laboratoriyalar talab qilinadi. Virtual laboratoriya ishlari sizga bunday hodisalarni fotoeffit deb o‘rganishga, alfro zarralarini tarqatishda, elektron diffrant, yadro reaktorlari va boshqalarni o‘rganish orqali kristalli panjarani belgilab beradi.

- Ikkinchidan: Laboratoriya sharoitida oqim mavjud bo‘lmagan jarayonlarni modellashtirish jarayonlari imkoniyati. Xususan, molekulyar fizika va termodinamika bo‘yicha eng klassik laboratoriyasi, natijada ma’lum bir elektr qiymatlari va termodinamika tenglamalari, kerakli qadriyatlar bilan bog‘liq. hisoblab chiqiladi. Tajribada yuzaga keladigan barcha molekulyar kinetik va termodinamik jarayonlar kuzatilmasligini kuzatib bo‘lmaydi. Fizikaning ushbu bo‘limlarida virtual laboratoriya ishlarini amalga oshirish jarayonida talabalar jonlantirilgan modellar yordamida va bir vaqtning o‘zida taraqqiyot bilan bir vaqtning o‘zida haqiqiy tajribaga ega bo‘lgan jarayonlarni kuzatish uchun jonlantirilgan modellar yordamida murojaat qilishlari mumkin jismoniy miqdorlarning mos keladigan bog‘liqliklarini grafik tarzda qurish uchun tajriba.

Uchinchidan: Virtual laboratoriya asarlari an’anaviy laboratoriya ishlariga nisbatan fizik yoki kimyoviy jarayonlarga ko‘proq tasavvurga ega. Masalan, u batafsilroq ko‘rinadi va zaryadlangan zarralarni yaratish kabi jismoniy jarayonlarni aniq o‘rganadi elektr toki yoki p-p o‘tishining prinsipi.

Tadqiqot natijalari. Virtual laboratoriyalarning yana bir ustunlik tamoni nafaqat laboratoriya mashg‘ulotlarini, balki darsning o‘zini ham ular orqali tushuntirish anchayin qulay, tushunarli va qiziq bo‘ladi. Masalan <https://efizika.ru/> virtual laboratoriya loyihasi Rossiya Federatsiyasi Moskva aviatsioniy institute dotsenti Evgeniy Devyatkin tomonidan ishlab chiqilgan va fizikaga to‘liq bag‘ishlangan. Bu loyihada laboratoriya ishlaridan pasportlari ham keltirilgan va ochiq barcha tarmoq foydalanuvchilar yuklab olib foydalanishi mumkin. Bu dastur orqali mos qiymatlar kiritiladi va quyidagi natijalarni olishimiz mumkin.

Talabalar laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarishga tayyorgarlik darajasini tekshirish uchun “Blits-so‘rovnoma” metodidan foydalanish. Bunda talabalar bajariladigan ishlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, internal aloqadorlikka, o‘rganayotgan tajriba asosida ko‘p, xilma-xil fikr va ma’lumotlardan kerakligini ajratib olishni o‘rgatishga qaratilgan. Buning uchun talabalarga tarqatilgan materiallarda ko‘rsatilgan laboratoriyadan ish bajarish tartibi va ketma-ketligi aralashdirilib beriladi. Talaba avvalo, yakka holda, mustaqil ravishda, so‘ngra esa kichik guruhda bu ketma-ketlikni tartibga solib, to‘g‘ri raqamlab chiqishi, o‘z fikrini boshqalarga yoritib bera olishi lozim. Qog‘ozda to‘g‘ri javob ustuni bo‘ladi. O‘qituvchi talabalarga to‘g‘ri javobni o‘qib eshittiradi, talaba to‘g‘ri javob bilan o‘zining javobini solishtirib, to‘g‘ri javoblar sonini hisoblagan holda, berilgan baholash mezonidan kelib chiqib o‘z-o‘zini baholaydi.

1-rasm. efizika.ru virtual laboratoriyasining umumiy ko‘rinishi.

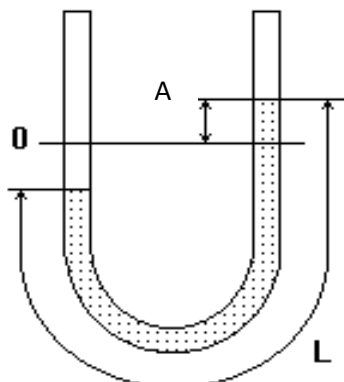
Masalan, “U-shakldagi tutash idishlardagi suyuqlik tebranishlarini o‘rganish” nomli laboratoriya ishiga mazkur texnologiyani joriy qilish usuli (2.1.2-jadval). Avvalo laboratoriya mashg‘ulotini qisqacha raqamli texnologiya asosida tashkil etilgan ishni yo‘riqnomasini taklif etamiz: Buning uchun biz yuqorida taklif etilayotgan virtual laboratoriya ishlaridan **Виртуальные лабораторные работы по физике** <https://efizika.ru/> foydalanamiz. Bizga kerak bo‘ladigan ishini tanlab <https://efizika.ru/html5/130/index.html>sh bu havola orqali to‘g‘ridan to‘g‘ri kirish mumkin)

Mashg‘ulotning maqsadi: U-shakldagi tutash idishdagi suyuqlik tebranishlarini o‘rganish, suyuqlik tebranishlarining davri va chastotasini aniqlash.

Virtual elementlar:

(U-shaklidagi tutash idish, suyuqlik) <https://efizika.ru/html5/130/index.html>

Qisqacha nazariya. U-shaklidagi tutash idishga ma‘lum zichlikka ega suyuqlik quyilgan. Suyuqlik muvozanat holatidan chiqarilgandan so‘ng, uning amplitudasi A ga teng bo‘lgan garmonik tebranishlar qila boshlaydi (1-rasm). U-shaklidagi idishda diametri ma‘lum bo‘lgan suyuqlikning tebranish davri va chastotasini aniqlash uchun Nyutonning ikkinchi qonunidan foydalanamiz. Faraz qilaylik, idishning bir tomonidagi suyuqlik darajasi masofa A ga siljigan, masalan, boshlang‘ich holatiga nisbatan yuqoriga ko‘tarilgan (1-rasm). Bunda suyuqlikning boshqa tomonidagi daraja xuddi shu miqdorga pasaygan. Natijada, suyuqlik darajasi yuqoriroq bo‘lgan tomonda qo‘shimcha tortish kuchi ta‘sirida u maksimal tezlanish bilan tebranishlar qiladi. Nyutonning ikkinchi qonuni bo‘yicha:

2-rasm.

$$\Delta mg = ma_m. \quad (1)$$

Bu yerda tebranishlar boshlangan vaqtda ikkala tirsakdagi suyuqlik massasidagi farq, hajmlar farqi. Buni hisobga olgan holda:

Bu yerda $\Delta m = \rho \Delta V$ – suyuqlikning har ikkala tizzasidagi massalar farqi tebranishlar boshlangandagi

lahzada, $\Delta V = 2AS$ -hajmlar farqi, $S = \frac{\pi d^2}{4}$ - idishlarning ko'ndalang kesim yuzasi. Buni hisobga olgan holda:

$$\Delta m = \rho \cdot A \frac{\pi d^2}{4} = \frac{\pi}{2} \rho d^2 A. \quad (2)$$

Maksimal tezlanishning kattaligi ham quyidagi formula bilan aniqlanadi: siklik chastotani hisobga olgan holda

$$a_m = \frac{4\pi^2}{T^2} A. \quad (3)$$

(2) va (3) ni (1) ga qo'yib, quyidagini olamiz, bundan esa $\frac{\pi}{2} \rho d^2 g A = m \frac{4\pi^2}{T^2} A$

$$T = \frac{2}{d} \sqrt{\frac{2\pi m}{\rho g}}. \quad (4)$$

Agar butun suyuqlik massasini zichlik va hajm orqali ifodalasa $m = \rho V = \pi \frac{\pi d^2}{4} L$, bu holda, U-shaklidagi naychanning suyuqlik ustuni uzunligi (L) (1-rasm), formulani quyidagi ko'rinishga keltirish mumkin:

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{L}{2g}} \quad (5)$$

(5)-formuladan ko'rinib turibdiki, doimiy kesimli U-shaklidagi trubkada suyuqlik tebranishlarining davri faqat og'irlik kuchi maydonidagi suyuqlik ustunining uzunligiga bog'liq. Uzunlik (L) ni o'zgartirish suyuqlik massasini oshirish yoki (yoki) suyuqlikning zichligini o'zgartirish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Qurilmaning tavsifi.

Virtual laboratoriya ishining ishchi paneli 2-rasmda ko'rsatilgan.

O'ng tomonda "O'rnatish parametrlari" paneli joylashgan bo'lib, unda suyuqlikning zichligi (ρ), massasi (m), diametri (d) va suyuqlik tebranishlarining amplitudasi (A) ni tanlash mumkin. Amplitudaning ikki baravar qiymatini tajriba yo'li bilan aniqlash mumkin. Buning uchun "chizg'ich" yozuvining yonidagi oyna ustiga bosilganda belgi paydo bo'ladi va laboratoriya qurilmasida chizg'ich paydo bo'ladi. Chizg'ichni kerakli joyga ko'chirish mumkin. Pastki o'ng burchakda soniyalarni ko'rsatuvchi, "boshlash", "pauza" va "qayta o'rnatish" tugmalariga ega bo'lgan sekundomer joylashgan.

Tajribaning bajarilishi

1. «Oʻrnatish parametrlari» panelida suyuqlikning zichligi (ρ), massasi (m), diametri (d) va tebranish amplitudasi (A) ni tanlang. Qiymatlarni 1-jadvalga yozing.
2. Tebranish davrining nazariy qiymatini (4)-formula boʻyicha hisoblang.
3. Qurilmani ishga tushiring va 5, 10 va 15 tebranish vaqtlarini oʻlchang. Qiymatlarni 1-jadvalga yozing.
4. Tebranish davrini hisoblab, uni nazariy hisoblangan qiymat bilan taqqoslang.
5. Tebranish chastotasini aniqlang.
6. Boshqa parametrlarga tegmasdan suyuqlik massasini oʻzgartiring va 2-5-bandlarni takrorlang. Natijalarni 1-jadvalga yozing.
7. Boshqa parametrlarga tegmasdan (1-banddagi kabi) suyuqlik zichligini oʻzgartiring va 2-5-bandlarni takrorlang. Natijalarni 1-jadvalga yozing.
8. Boshqa parametrlarga tegmasdan (1-banddagi kabi) trubka diametrini oʻzgartiring va 2-5-bandlarni takrorlang. Natijalarni 1-jadvalga yozing.
9. Olingan natijalardan xulosa chiqaring.

1-jadval.

№	ρ , кг/м ³	m , кг	d , см	N	t , с	T , с	T_{cp} , с	ν , Гц	$T_{расч}$, с
1				5					
2				10					
3				15					
1				5					
2				10					
3				15					
1				5					
2				10					
3				15					
1				5					
2				10					
3				15					

10. Tebranish davrini oʻlchashdagi mutlaq va nisbiy xatolarni aniqlang.
11. Mutlaq xatolikni hisobga olgan holda tebranish davrini yozing.

Blits-soʻrovnoma (2-jadval)

№	Savollar	Aniq javob	Guruh javobi	Yakkalik javob	Natijaviy baho
1	U-shakldagi tutash idishlarda suyuqlik qanday hollarda tebranadi?				
2	Suyuqlik ustunining tebranishlarining amplitudasi va chastotasi nimalarga bogʻliq?				
3	Tebranish davri T qanday formula orqali hisoblanadi?				
4	Laboratoriya ishida qanday qurilmalardan foydalaniladi va ularning vazifalari nimalardan iborat?				
5	Ishchi formulani keltirib chiqaring				
6	Ishni bajarishni tushuntiring				
7	Oʻlchashdagi natijalar asosida absolyut va nisbiy xatoliklarni toping.				

Mashgʻulot yakunida professor-oʻqituvchi talabalar tomonidan taqdim etilgan maʼlumotlarni tahlil qiladi va guruhlarini baholaydi.

Bundan tashqari laboratoriya mashgʻulotini tashkil etish va oʻtkazishda bir qancha metodlardan foydalanishni tavsiya etamiz: "Klaster" metodi, "rasmlarni toʻgʻri joylashtirish" metodi, "Keys-stadi", FSMU,

Venn diagrammasi kabi metodlarni qo‘llab raqamli texnologiyalar vositasida mashg‘ulotni olib borish samarali ekanligini kuzatdik.

Muhokama. Virtual laboratoriya ishlarining an’anaviy bilan taqqoslaganda boshqa afzalliklari ham mavjud. Xususan, yuqori voltaj yoki xavfli kimyoviy reagentlar bilan ishlayotgan hollarda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish. Biroq virtual kamchiliklarga ega. Asosiy eng asosiy aloqa - bu tadqiqot, asboblari, uskunalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilishning yo‘qligi. Texnik obyektning faqat kompyuter ekranida ko‘rgan mutaxassisni tayyorlash mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun eng maqbul yechim - bu an’anaviy va virtual laboratoriya ishlarini amalga oshirishni birlashtirish o‘quv jarayoni ularning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etish lozim. Lekin laboratoriya jihozi yetishmaydi, eskirgan natija olishga yaramaydi, mutaxassis yetarli emas degan ming bir bahona izlagandan ko‘ra yo‘qdan bor qilib o‘quvchilarga dars berish yaxshi emasmi.

Xulosa va takliflar. Kredit-modul tizimida mexanika bo‘limidan laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari, xususan, talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, laboratoriya ishlarini aniq va samarali bajarish, shuningdek, o‘quv jarayonining interaktivligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Virtual laboratoriya platformalari va boshqa raqamli vositalar yordamida talabalar nafaqat fizik qonuniyatlarni chuqurroq o‘zlashtirishi, balki real tajribalar o‘tkazishga imkoniyat topishi ham mumkin. Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, mexanika bo‘limi bo‘yicha laboratoriya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish uchun raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga to‘g‘ri va maqsadli integratsiya qilish, shuningdek, o‘qituvchilarni bu boradagi metodik bilimlar bilan boyitish muhimligi ta’kidlandi. Natijada, talabalar nafaqat mexanika bo‘limidagi mavzularni o‘zlashtirish, balki ularning ilmiy-tadqiqot va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu yo‘nalishdagi ishlarni yanada takomillashtirish kelgusida ta’lim jarayonining sifatini oshirish va mexanika bo‘limi fanlarini o‘qitishda innovatsion yondashuvlarni kengroq joriy etishni ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. Горелик Г.С. Колебания и волны. М. Физматлит, 2007.- 656с.
3. Трофимова Т.И., Фирсов А.В. Курс физики. Колебания и волны. М.: изд. центр «Академия», 2003.-256 с.
4. Трубецков Д.И. Введение в синергетику. Колебания и волны. М.Едиториал УРСС, 2003. – 224с.
5. Пейн Г. Физика колебаний и волн. Пер. с англ. Колоколова. А.А. Под ред. Г.В.Скродцкого. М.: Мир. 1979. - 391с.
6. <https://efizika.ru/html5/130/index.html>
7. Jo‘rayev H.O., Olimov Q.T., Uzoqova L.P., Alimov A.A., Jalolova D.F., Alimov A.T. Kasb ta’limi metodikasi. – Toshkent, Fan va texnologiya, 2016. -328 b.

TA'LIM TIZIMIDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA FANLARARO INTEGRATSIYADAN FOYDALANISH METODLARI

*Salomova Marg'uba Mamatqulovna,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tatqiqotchisi
marg'ubasalomova@gmail.com.*

Ushbu maqolada ta'lim tizimida fizika fanini o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanish afzaliklari va metodlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, fizika, fanlararo integratsiya, metod, o'qituvchi, o'quvchi.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье представлена информация о преимуществах и методах использования междисциплинарной интеграции при обучении физике в системе образования.

Ключевые слова: образование, физика, междисциплинарная интеграция, метод, учитель, ученик.

METHODS OF USING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN TEACHING PHYSICS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

This article provides information about the advantages and methods of using interdisciplinary integration in teaching physics in the educational system.

Key words: education, physics, interdisciplinary integration, method, teacher, student.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimining modernizatsiya qilinishi, ta'lim muassasalarida yaratilayotgan, shart-sharoitlar, yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj va talabning o'sib borishi umumiy o'rta ta'lim muassasalari (UO'TM) o'qituvchilari faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning innovatsion faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirib borishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar va mavjud muammolarni bartaraf etish yo'nalishlarida o'ziga xos qator talablarni belgilaydi.

Jumladan, Prezidentimizning 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmonida **adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish** borasida bir qator vazifalar belgilangan[1;1] bo'lib, mamlakatimiz tomonidan ta'lim sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha ustuvor vazifalarni amalga oshirish maqsadida ulkan sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

Integratsiya fanlararo va fanlararo aloqalarni o'rnatish, turli ta'lim dasturlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali ta'lim mazmunining yaxlitligiga erishish jarayoni va natijasidir

Fanlarning bir-biriga bog'liqlik qoidalarini aniqlash va uni o'quv jarayonida muvaffaqiyatli qo'llash quyidagi yutuqlarga erishishimiz uchun sabab bo'ladi:

1) Har bir fanning o'quv mavzulari bo'yicha fanlararo bog'lanishining hajmini real aniqlash hamda unga sub'ektiv yondoshish ehtimolini pasaytirish;

2) Har bir fanning muhim g'oyalarni ochib berishda ko'mak beradigan, ular bilan kuchli darajada bog'langan fanlarning asosiy mazmuniga o'quvchilar e'tiborini qaratish;

3) Fanlar o'quv mazmunining murakkablashib borishiga parallel ravishda ular o'rtasidagi bog'lanishning ham mustahkamlana borishini turli didaktik vositalarni qo'llagan holda, bunday bog'liqlikni kuchaytirish maqsadida tashkiliy ishlarni amalga oshirish;

4) Har bir fan o'quv predmetlarining turli vositalari yordamida, ularning bog'liqlik va uzviy birligi, to'g'risida bilim olinishiga qiziqishni shakllantirish;

5) O'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ijodiy hamkorlik qilishlariga erishish;

6) Hozirgi zamon dunyoqarashi hamda uning muammolari va masalalarini o'qitilayotgan fan va u bilan bog'liq fanlar aloqadorligi nuqtai-nazaridan hamda hayot bilan aloqadorlik asosida o'rganish.

Komil inson tarbiyasi bosh maqsadimiz ekan, buning uchun o'qituvchi keng dunyoqarashli, chuqur bilimli va yuksak ilm malakasiga ega bo'lishi, shuningdek pedagogik metod va usullarni yaxshi bilishi, ilg'or ish tajribalari, pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, o'z darsi mazmuniga ko'ra ularni

qo‘llay bilishi, o‘zi dars o‘tadigan fan bo‘yicha kerakli adabiyotlar, ko‘rgazmali qurol va didaktik materiallar to‘plashi, ulardan dars mavzusi mazmuniga ko‘ra unumli foydalanishi zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuqorida ko‘rsatilgan talablar darajasida dars berish va dars jarayonida fanlararo bog‘liqlik, prinsiplaridan foydalanib dars samaradorligini oshirish uchun o‘qituvchiga quyidagi metodik tavsiyalarni beramiz:

1. Fanlarda bo‘layotgan o‘zgarish va yangilanishlardan doimo xabardor bo‘lib turish va uni to‘g‘ri baholay olish, o‘zi o‘zlashtirgan bilimlar ko‘lamini unutmaslik, aksincha, uni kengaytirib borish va ijro malakasini oshirib borishi uchun to‘xtovsiz o‘z ustida ishlash;

2. Dars mavzusiga ko‘ra metod va usullarni to‘g‘ri tanlash va ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish bu metodlarning to‘g‘ri tanlanganligi va mavzuni yoritishdagi o‘rnini to‘g‘ri belgilash;

3. Dars mavzusiga ko‘ra faoliyat turlarini to‘g‘ri tanlash bu faoliyat turlari darsning mazmunini tashkil qilishini unutmaslik faoliyat turlaridan foydalanish ketma-ketligini to‘g‘ri belgilash (dars strukturasi).

4. Dars mavzusi mazmuniga ko‘ra qaysi fan bilan bog‘liqlik holda dars o‘tish hamda bu darsda qaysi faoliyat turlaridan foydalanish yaxshi natija berishini to‘g‘ri belgilash va har bir faoliyat turiga bog‘liq bo‘lgan fanni aniqlab faoliyat jarayonida qo‘llash.

5. Mavzuga mos dars rejasini tanlash va uni amalga oshirish malakasini egallash o‘quvchilarga shaxsan amalga oshirish metodining boshqa metodlarga nisbatan samarasi yuqori ekanligini bilish;

6. Akademik litsey yoki kasb-hunar kollejining fizika va texnika kutubxonasini, axborot-resurs markazini tashkil qilish va uni kerakli o‘quv-uslubiy, siyosiy-ijtimoiy, ilmiy hamda turli sohalaridagi materiallar, asarlar bilan boyitish va ulardan dars jarayonida mavzu mazmuniga ko‘ra unumli foydalanish;

7. Fizika va texnika kutubxonasi xazinasining doimo to‘liq bo‘lishi, uning turlarga va sohalarga ko‘ra joylashtirilishi, foydalanishni nazorat qilish, ehtiyot qilib saqlash, ulardan foydalanish uchun zarur bo‘ladigan texnik jihozlarni saqlash va zarur vaqtda ishlata bilish;

8. Maxsus fizika va texnika (yoki to‘garak) xonasining bo‘lishi va unda fizik va texnik adabiyotlar, ko‘rgazmali hamda tarqatma-didaktik materiallar, texnik vositalar, magnitofon, audio-video apparatlari, monitor, axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalari, devor stendlari (bannerlar) va boshqalarning bo‘lishiga erishish;

9. Har bir o‘quvchining O‘rta Osiyodan yetishib chiqqan va fizik ilm hamda uning amaliyotida muvaffaqiyatli ijod qilib tariximizda iz qoldirgan alloma olimlar hayoti, ijodiy faoliyati va qoldirgan ilmiy merosi to‘g‘risida chuqur bilimga ega bo‘lishiga erishish uchun ular to‘g‘risida qisqa va mazmunli ma‘lumotlar keltirilgan, devoriy rasmlar, bukletlar, foto stendlar bilan fizika xonasi va uning atroqini jihozlash.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida fizika o‘qitish jarayoni murakkab va masuliyatli bo‘lib, u olam to‘g‘risida fizika tasavvurlarni shakllantiribgina qolmasdan, davr talabiga javob yaratgan yosh avlodni tarbiyalashga ham masuldur. Bunday o‘ta muhim masalalarni hal qilish uchun, fizikaning metodologik muammolarini olish zarur. Bu masalada mashhur Metodist-olim G.M.Golinning quyidagi fikrini keltirishni o‘rinli deb hisoblamiz: —Yaqin vaqtlargacha umumiy o‘rta ta‘lim maktab fizika kursi, asosan, sub‘yektga tegishli bilimlar bilan borish edi. O‘q-dorilar, fizika fanlari, o‘ziga bilimlarga emas, balki ijtimoiy ishlab chiqarish amaliyotini, aynan bilimlarni yuzaga kelish jarayonini ham qamrab oladi. Buning uchun, fizik bilimlarning metodologik jihatlari ham, predmet jihatidan ochib berish kerak [3]. Bu aytganlar, faqatgina umumiy o‘rta ta‘lim maktabgagina tegishli bo‘lmasdan, oliy ta‘lim muassalarida fizika kursini o‘qitishga ham taluqlidir. Ammo, amalda bu masala yetarli darajada xal qilinyapti, deyish qiyin. Natijada, bu kamchilik yosh o‘qituvchilarning amaliy faoliyatida o‘z aksini topmoqda. Bu kamchilikni bartaraf qilish uchun, bo‘lg‘usi fizika o‘qituvchilarning tayyorlashda, fizikaning falsafiy masalalari bayon qilingan adabiyotlarga hamda buyuk fizik olimlarning asarlariga murojat qilib, ularda bayon qilingan falsafiy qarashlardan o‘quv jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bizning nazaryamizda, fizikaning metodologik muammolarini taxlil qilishda, ilmiy bilimlarni shakinlantirish xususiyatlaridan kelib chiqish kerak. Yani fizik bilimlar bloklarning asosiy elementlari bo‘lib, ilmiy dalillar, tushunchalar, kattaliklar, qonunlar va nixoyat ilmiy nazariyalar xamda ularning amaliy tadbiqu xisoblanadi. Tabiiyki ilmiy bilimlarning bu elementlari bir-biri bilan bevosita bog‘langan. Ammo ayrim hollarda ularning bilimlarining aloxida tarkibiy qismi sifatida o‘rgatish mumkin. Tushunchalarni shakllantirish muammosi o‘qitish metodikasi nazaryasida ham, ta‘lim amaliyotida xam dolzarb va murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Chunki inson tushunchalar asosida fikirlaydi. Shuning uchun ham ta‘lim jarayonida tushuncha va tasavvur, taffakurni muxum xisoblanadi. Tassavur bu narsa va xodisalarni fikran qayta tiklash, ko‘z oldiga keltirishdir. Shuning uchun ham ta‘lim jarayonida tushuncha va tasavvur, tafakkurini shakinlantirish muhum xisoblanadi. Ushbu masalaga tegishli fikrni mashhur medadist-olima A.B.Usova o‘zining “O‘qitish jarayonida o‘quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakinlantirish” asarida shunday yozadi: “Tushunchalarni o‘zlashtirmasdan turib, qonunlarni

xam, o‘zlashtirish mumkin emas. Shuning uchun xam o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning asosiy tushunchalarini yuqori darajada o‘zlashtirishlariga aloxida etibor berish lozim. Buni amalga oshirish uchun o‘qituvchi tushunchalarini o‘zlashtirish va shakinlantirish jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish va boshqarish kerak [3;3].

Ta’limdagi integratsiya – bu odamlarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mexanizm. U madaniyat savodxonligini jadallashtirish, tizimlashtirish va o‘zlashtirishga qaratilgan. ta’limda nafaqat fanning turli sohalarini birlashtirish va aloqa nuqtalarini ko‘rsatish, balki odamlarga atrofimizdagi dunyo ajralmas ekanligi haqida tushuncha berishga qaratilgan. Shunga o‘xshash yondashuvning turli fanlarga nisbatan qo‘llanilishi katta yordam beradi. Shunday qilib, o‘quvchilar butunni ko‘rishga o‘rgatiladi muhit bir butun sifatida. Agar siz rivojlanishning ushbu yo‘nalishidan chetga chiqsangiz, integratsiya sub'ektlararo aloqalar mavjudligining yuzaki bayonotiga aylanadi.

Nima uchun fanlararo integratsiya muhim?

Fanlararo o‘qitish o‘quvchilarga real hayotiy sharoitlarda taqdim etilgan ilmiy masalalar va muammolarni tushunishga yordam beradi. Fanlararo o‘qitish ularga har qanday tegishli fanlar bilan bog‘liq ko‘nikma va bilimlarni qo‘llash orqali muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Fanlararo ta’lim – bu fanlarni birlashtiradigan rejalashtirilgan tajriba izchil dastur yoki loyiha. Turli fanlar birdek rejalashtiradi va amalga oshiradi. Fanlar bitta o‘quv sohasiga (masalan, tillar, fanlar) yoki bir nechta o‘quv dasturlariga to‘g‘ri kelishi mumkin.

- yangi bilim yoki ko‘nikmalarni o‘rganish va yangicha yondashuvni rivojlantirishni;
- oldingi bilim, tushuncha va ko‘nikmalarga tayanishni;
- jamoaviy bilimlarni yangi muammolarga yoki ta’limning boshqa sohalariga yo‘naltirishni ta’minlaydi.

Ta’limga integratsiyalashgan yondashuvning afzalliklari

O‘quvchi uchun:

- ✓ Dunyoning yanada ob'ektiv va har tomonlama tasvirini, yaxlit dunyoqarashni va umumiy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish
- ✓ Bilimni ko‘proq qiziqtiradigan, shaxsan mazmunli va mazmunli idrok etishularning dolzarbligi va ijtimoiy ahamiyatini tushunish orqali(motivatsiya)
- ✓ Intellektual ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari
- ✓ O‘z bilimlarini amaliyotda faolroq qo‘llash, chunki bilim o‘zining amaliy xususiyatini osonroq ochib beradi
- ✓ O‘quv jarayonida ortiqcha yuklarni bartaraf etish
- ✓ O‘qituvchi uchun:
- ✓ Dunyo haqidagi ilmiy g‘oyalarning zamonaviy darajasiga muvofiqligi;
- ✓ Talabalar oldida dunyoning ko‘p o‘lchovli rasmini dinamikada, bir nechta o‘zaro bog‘liqlikda ochish qobiliyati;
- ✓ “O‘z” fanini o‘qitishda “ufqlar” ni kengaytirish va faoliyatning yangi istiqbollarni amalga oshirish;
- ✓ qituvchi O‘z predmetini yangicha ko‘radi va ochib beradi, uning boshqa fanlar bilan aloqasini yanada aniqroq anglaydi;
- ✓ Integral yondashuvga mos keladigan talaba (o‘qituvchi) bilan o‘zaro munosabatlarning yangi uslubiy shakllarini izlashga rag‘batlantirish;
- ✓ Umumiy muammolarni hal qilishda turli mutaxassislarning sa’y-harakatlarini birlashtirish, talabalarining qiymat yo‘nalishlari va motivatsiyasini hisobga olish qobiliyati;
- ✓ Shaxsni shakllantirish, rivojlantirish va tarbiyalash, uning kognitiv niyatlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda;
- ✓ Talabalarining tabiiy-ilmiy tafakkurini shakllantirish;
- ✓ Sifatli yangi pedagogik natija olish.

Fizika fanining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvining o‘ziga xosligini o‘quv fanining mazmunini, integratsiyani amalga oshirishda metodistlar tomonidan tavsiya etilgan shakllar, metodlar va o‘quv qo‘llanmalarini tahlil qilish orqali aniqlash mumkin. Fizika fani mazmuni bilan boshqa tabiiy fanlar mazmuni o‘rtasidagi bog‘liqliklarni tahlil qilish quyidagilarni belgilaydi. Fizika fani boshqa tabiiy fanlar bilan ham, ijtimoiy, gumanitar, matematika va texnologiya bilan ham deyarli barcha aloqa turlariga ega.[4;3]

Fizika fanini o‘qitish jarayonida ma’lum darajada qolgan aniq fanlar, ijtimoiy-gumanitar, shuningdek amaliy fanlarga ham murojaat qilinadi. Bu esa fizika faoliyatlarining qaysi biri dars jarayonida qo‘llanilayotganligiga bog‘liq. Masalan: Musiqa fanining tovushlar mavzusida fizika faniga, ya’ni tovushning havo tebranishi ekanligi, u jismlarning harakati yoki bir-biriga to‘qnashishi natijasida hosil bo‘lishi, tovushlarning yo‘g‘on yoki ingichka bo‘lishi ma’lum vaqt davomidagi tebranishlar soniga, ya’ni

ma'lum bir soniya vaqt davomida tebranishlar soni qancha ko'p bo'lsa tovush shuncha ingichka, qanchalik kam bo'lsa tovush shu darajada yo'g'on bo'lar ekan. Bundan tashqari tovushlarning qattiq yoki sekin bo'lishi tebranish amplitudasiga, ya'ni tebranish kengligiga bog'liq ekan. Tebranish kengligi qanchalik bo'lsa tovushning qattiqlik darajasi ham o'sha darajada bo'lar ekan. Shuningdek, tovush balandligini fizik asbob kamerton yordamida aniqlanar ekan. Kamerton ma'lum soniyada aniq tebranishlar sonini belgilar va musiqada ma'lum bir tovush balandligini belgilar ekan. Qo'lda tayoqcha bilan urib chalinadigan kamerton bir soniyada 440 marta tebranish berar va bu musiqada 1-oktava Iya tovushining balandligi ekan. Lekin, hozirgi davrda puflab chalinuvchi kamertonlar ham ishlab chiqarilgan bo'lib, bu kamertonda musiqaning bir oktava oralig'idagi 12 tovushining ham balandligini aniqlash mumkin. Bunday kamertonlarning qulaylik tomoni, unda juda ko'p torlari bo'lgan fortepiano, royal, chang kabi cholg'u sozlarini sozlash imkoniyati kengroqdir. Bundan tashqari musiqada fizik asboblardan Melstel metronomi ishlatiladi. Bu asbob fizik olim Melstel tomonidan kashf etilgan bo'lib, piramida shaklida yasalgan va soat kabi burab dam solinadi. Uning o'ng va chapga harakatlanuvchi mayatnigi bo'lib, unga maxsus posangi tosh o'rnatilgan. Toshni qanchalik pastga tomon siljitsa, mayatnikning harakati shu darajada tezlasha boradi. Metronom korpusiga maxsus shkala o'rnatilgan bo'lib, bu shkala bo'laklarga bo'lingan. Agar mayatnik toshini minutga 80 marta tebranishi lozim bo'lsa 80 belgisi qo'yilgan shkalaga to'g'rilab qo'yiladi. Melstel metronomida ijro etilayotgan musiqiy asar tezligi aniqlanadi va tartibga solinadi, ya'ni uning ijro davomida tezlashib ketishiga yoki sekinlashib qolishiga yo'l qo'yilmaydi.

Bu metronom ayniqsa musiqa ijrochiligini, ya'ni uning cholg'u ijrochiligi, xonandalik kabi turlarini, shuningdek, dirijyorlik san'atini endi o'rganayotgan o'quvchi va talabalar uchun juda katta yordam beradi. Ko'p hollarda, ayniqsa milliy musiqa asarlarimiz yozilgan notalarga asar tempi bilan birga M.M. 80, M.M. 40 yoki M.M. 120 va hokazo deb yozib qo'yiladi. Bu esa metronom mayatnigidagi toshni shkalaning qaysi joyiga qo'yish lozimligini ko'rsatadi. Albatta, musiqa darslarini o'tish jarayonida mana shunday fizik qonuniyatlardan hamda ishlab chiqarilgan fizik asboblardan foydalanish jarayonida o'quvchilarga shu qonuniyatlar mohiyatini, mazmunini, uning fizika faniga dahldor ekanligini, shuningdek, ishlab chiqilgan to'g'rirog'i yaratilgan fizik asboblarning tuzilishi, ishlash printsiplari hamda ulardan musiqada qanday qilib foydalanish yo'l-yo'riqlari to'g'risida tushuncha berib o'tish, fizika fani va musiqaning mushtaraklik tomonlarini tushuntirish maqsadga muvofiqdir.

Fizika va informatika fanining integratsiyasi: Fizika va kompyuter fanlari bir-birini to'ldiruvchi ikkita sohadir. Fizika fani muammolarni hal qilishning analitik nuqtai nazarini va tabiatning asosiy tushunchasini ta'minlaydi, informatika esa o'zining nazariy qiziqishiga ega bo'lishdan tashqari, amaliy va sotiladigan ilovalar qilish qobiliyatini oshiradi.

Video ma'lumot bilan ishlash. Dars mavzusi yoki muammoli masalani aniqlash uchun qisqa metrajli ilmiy-ommabop multfilmlardan yoki to'liq metrajli filmlardan parchalar ko'rsatish ham mumkin. Kompyuterda dasturiy vositalaridan keng foydalanib, virtual laboratoriyalardan foydalanish, tarqatma va ko'rgazmali vositalar tayyorlash, turli test va boshqotirmalar tuzish imkoniyatlari ham mavjud.

Tarix va fizika fanining integratsiyasi: Fiziklar tomonidan qayd etilgan va ko'rib chiqilgan faktlar tajriba va kuzatish orqali o'z xohishiga ko'ra takrorlanishi mumkin edi, tarixchilarning faktlari esa topilgan yoki xulosa qilingan yozuvlardan edi.

Kim fizikaning otasi deb ataladi?

Galileyini “fanning otasi” va “zamonaviy fanning otasi” deb atashgan.

Tabiatning birgina obyektini haqida bir butun bilim hosil qilish uchun turli fanlar qatori biologiya, kimyo, fizika fanlarini bog'lab o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Fizika fani va biologiya fanining integratsiyasi: Fizika tirik organizmlarda sodir bo'layotgan jarayonlarni tushuntirish uchun ishlatiladigan tabiatning eng umumiy qonunlarini o'rganadi. Fizika va biologiya darslarida olingan bilimlarga asoslanib, men quyidagi metodlardan foydalanaman.

Birgalikda tadqiqot o'tkazish. Darsda, tegishli mavzuni tahlil qilganda, men o'quvchilarga birgalikda tadqiqot olib borishni taklif qilaman (buni uyda yakka tartibda ham qilishingiz mumkin). Masalan, “Atmosfera bosimi” mavzusini o'rganayotganda biz uning inson hayotiga ta'sirini muhokama qilamiz. Ma'lumki, ob-havo o'zgariganda o'zini yomon his qilishining sababi atmosfera bosimining o'zgarishi va natijada ichki bosim bilan bog'liq. Odatda vazokonstriksiya – kengayish tufayli ichki bosim tashqi bosimga “moslashishi” kerak. Men talabalarni tashqi bosim o'zgariganda ularning ichki bosimi qanday o'zgarishini kuzatishga taklif qilaman. Ushbu turdagi mashg'ulotlar uyda o'tkazilishi mumkin. Dars oxirida qolgan vaqtni tajriba ma'lumotlarini maktab stendiga joylashtirish mumkin bo'lgan jadvalga yozib olish samaraliroq bo'ladi.

Misol. Qon tomirlarining elastikligini o'rganish. Maqsad: tashqi atmosfera bosimi o'zgariganda ichki qon bosimi qanday o'zgarishini bilish. Uskunalar: barometr, tonometr (yoki qon bosimini o'lchash uchun

boshqa asbob), natijalar jadvali. Tajriba ma'lumotlarini olgandan so'ng, talabalar ma'lum kunlardagi sog'lig'i va bosim farqini solishtirishlari, tomirlarining elastikligi to'g'risida xulosa chiqarishlari mumkin.

Kimyo bilan integratsiya: Kimyoviy elementni tasvirlash rejasidan foydalanish. Issiqlik miqdori, moddalarning o'ziga xos issiqlik sig'imi va shunga o'xshashlarni topishning hisoblash muammolariga “Moddaning agregat holatlari”, “Fazali o'tish”, “Atom tuzilishi” mavzularini o'rganayotganda, men kimyoviy moddalar bilan bog'liq savollarni qo'shaman. elementlarning xususiyatlari, qiziqarli faktlar, boshqa kimyoviy elementlardan ushbu moddani olish usullari ...

Misol... Bu kimyoviy element atomida 17 proton va 17 neytron bor. Ushbu kimyoviy elementni reja bo'yicha ta'riflang:

1. Davriy jadvaldagi joylashuvi. A) XE belgisi; B) davr raqami (katta yoki kichik); B) guruh raqami (asosiy (A) yoki ikkilamchi (B) kichik guruh); D) nisbiy atom massasi (Ar); E) seriya raqami.

2. Atom tuzilishi: A) atom formulasi (atom tarkibi - protonlar, neytronlar, elektronlar soni); B) atom tuzilishi sxemasi; C) elektron formula (Klechkovskiy qoidasi - $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2 3d^{10} 4p^6 5s^2 4d^{10} 5p^6 6s^2 4f^{14} 5d^{10} 6p^6 7s^2 5f^{14} 6d^{10} 7p^6$); D) energiya diagrammasi.

3. Atomning xossalari: A) metall yoki metall bo'lmagan atom; B) elektronlarni beradi yoki oladi; B) oksidlovchi yoki qaytaruvchi; D) oksidlanish holati: eng yuqori oksidlanish holati ("+" qiymatiga ega va soni bo'yicha No guruhi qiymatiga teng va 8 raqami va guruh raqami o'rtasidagi farqga teng); E) oksidlanish-qaytarilish xususiyatlarini (metall va metall bo'lmagan) qo'shni CElar bilan solishtirish: bir davrda, guruhda.

4. Moddaning tavsifi. A) oddiy moddaning formulasi; B) kimyoviy boglanish turi, kristall panjara turi; C) xususiyatlar.

Tasavvur qilaylik, biz maktab ta'limida integratsiyani amalga oshirmoqdamiz. Bu biz maqsad qilishimiz mumkin bo'lgan natija:

1. Bilim tizimli bo'lishi kerak.
2. Kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish.
3. E'tiqodlarni shakllantirish va shaxsiy rivojlanish.
4. Mavjud ma'lumotlarni umumlashtirish qobiliyati.[2;4]

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, integratsiyalashgan darslar quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- birinchidan, dars bolaga turli xil bilimlar berishi;
- ikkinchidan, o'qituvchi maktab o'quvchilarining bilimga qiziqishini oshirishi;
- uchinchidan, o'qituvchi o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishi;
- nihoyat, o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirishi kerak, bolalar ijodkorlik, aql-zakatni namoyon etishlari kerak.

1. Fanlararo aloqadorlik o'quv mavzulari mazmunini har tomonlama, atroflicha ochib berish uchun zarurdir;

2. Fizika fanining muhim g'oyalarini ochib berishda ko'mak beradigan, ular bilan kuchli darajada bog'langan fanlarning asosiy mazmuniga o'quvchilar e'tiborini qaratish lozim;

3. Fanlarning bir-biriga bog'liqlik darajalarini, shuningdek bu fanlarda bo'layotgan o'zgarishlar, yangi tadqiqot natijalari, yangilanishlardan xabardor bo'lib borish hozirgi zamon o'qituvchisiga qo'yilgan talab bo'lib, u dars saviyasi, mavzu mazmunining o'quvchilar ongiga singdirilishi va uning beradigan samarasining oshishida asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi;

4. Dars mavzusiga ko'ra metod va usullarni to'g'ri tanlash, shuningdek ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish bu metodlarning to'g'ri tanlanganligi va mavzuni yoritishdagi o'rnini o'qituvchi to'g'ri belgilashi kerak.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son <https://lex.uz/docs/5841063>

2. Nazarov E.S., Hamrayeva G.I. Fizika darslarida fanlararo bog'lanishning ahamiyati. “Zamonaviy fizika va astronomiya yutuqlari: muammo va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami, (25-26 mart), Toshkent –2012. 110-112-6.

3. Turaxujayev Anvarxuja Abbasxuja o'g'li. Ta'lim jarayonida fizika fanini integrativ yondashuvi, hamda fanlararo bog'likni qo'llashning pedagogik asoslari. <https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0023/3.8.pdf>.

4. Tugalov Farxod Qarshiboyevich. Fizika o'qitishda fizikaning tabiiy fanlar bilan fanlararo integratsiyasini amalga oshirish metodikasi. <https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2022/06/Fanlararo-integratsiya-Maqola.pdf>.

5. Sayfullayeva D., Zhuraev A., Jalolova D., Savrieva I. Improving the quality of education in higher educational institutions with the using innovative educational technologies Cite as: AIP Conference Proceedings 2647 (1) Conference Proceedings. Published Online: 01 November 2022 y. (Scopus Conference). Pg, 1-6.

6. Akhmadov Kh.S., Nazarova N.M., Juraev A.R., Avezov I.Y. “Technical and economic analysis, calculation and justification of hydrogen production through solar thermochemical reactor in Republic of Uzbekistan E3S Web of Conferences 524, 01016 (2024) APEC-VII-2024. (Scopus Conference).

7. Жураев А.Р. “Проблема компьютеризации учебных процессов “Academy” научно-методический журнал № 11 (62) / Россия, Москва. 2020. – С. 28 – 31.

8. Жураев А.Р. “Методика применения виртуальных лабораторий в обучении предметам гидравлики и теплотехники // LXII International correspondence scientific and practical conference «International scientific review of the problems and prospects of modern science and education» (Boston. USA. September 22-23). 2019. –Р. 48-50.

9. Жураев А.Р. “Метод эффективного использования технических средств обучения в организации учебного процесса в направлении «технологическое образование». Научно-методический журнал «Вестник науки и образования». Москва, 2020-г. № 19 (97). Часть 2. С 38 – 41.

10. Жураев А.Р., Бахранова У.И. “Использование задач и понятий, относящихся к геометрическим фигурам, для интегрированного обучения трудовому образованию с предметом геометрия. “Достижения науки и образования” ежемесячный научно – методический журнал № 7 (8) / 2016 – г. Россия, Москва, с 83 – 85.

11. Zhuraev A.R. “Types of education and importance of ensuring the coherence of education content in terms of subject. “Science and world” International scientific journal. № 7 (35) / 2016, Russia Volgograd. Pg, 67-69.

12. Тураев А.А., Жураев А.Р. “Модуль приема оптических сигналов с входным каскадом на полевом фототранзисторе // Физика, электроника, электротехника. Материалы программы научно-технической конференции, Сумский государственный университет 2016 – г. С 181-182.

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT

SAMBONING JISMONIY TARBIYADAGI KO‘P FUNKSIYANALLIGI HAMDA MURAKKAB VAZIFALARI

*Abdullayev Shuxrat Djumaturdiyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti, Jismoniy madaniyat nazariyasi va
metodikasi kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi*

Maqolada zarbali jang san‘ati haqida ekanligi, qurol yoki ularning o‘rnini bosadigan narsalardan foydalanmasdan, faqat oyoq-qo‘llar bilan urish orqali jang qilish san‘ati ekanligi hamda kurashning ikki kishi o‘rtasidagi qo‘l jangidan iborat ekanligi, unda har biri bir-biridan ustun kelishga, uni yiqitishga harakat qilishi kerakligi ko‘rsatib berilgan. Sambo ("qurolsiz o‘zini himoya qilish" dan) ikki turga bo‘linishi: sport sambosi va jangovar sambolarga bo‘linishi yaqqol ko‘rsatib berilgan. Sport sambosi - og‘riqli va bo‘g‘uvchi usullarning katta arsenaliga ega ekanligi, shuningdek, tik turgan holatda va yerda ishlatiladigan uloqtirish turi ekanligi ko‘rsatib berilgan. Ko‘pincha subetnik kurash turi g‘olibni aniqlash qoidalariga ko‘ra farqlanadi... Umuman, kurash turlari kiyimsiz va kiyim bilan kurashda farqlanadi. Striking (boks, kikkboxing, tay boksing), kurash (dzyudo, sambo) va aralash (jangovar sambo) turlari mavjudligi ko‘rsatib o‘tildi.

***Kalit so‘zlar:** sambo turlari, sport va madaniyat, jangovar texnika, san‘at, sport sambosi, jismoniy tarbiya, funksiyalar nazariyasi, kurash turlari, sambo pedagogikasi.*

МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ И КОМПЛЕКСНОСТЬ ЗАДАЧ САМБО В ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

В статье речь идёт об искусстве ударного боя, искусстве борьбы только ногами, без применения оружия и его подставок, а также о том, что борьба состоит из рукопашного боя между двумя людьми, показано, что каждый должен стараться одолеть другого, сломить его. Самбо (от «безоружная самооборона») чётко делится на два вида: спортивное самбо и боевое самбо. Показано, что спортивное самбо обладает большим арсеналом болевых и удушающих приёмов, а также формой бросков, применяемых в положении стоя и на земле. Нередко субэтнический вид борьбы выделяют по правилам определения победителя. В целом различают виды борьбы на голую и в одежде. Показано, что существуют виды: ударной (бoks, кикбоксинг, тайский бoks), борьбы (дзюдо, самбо) и смешанная борьба (боевое самбо).

***Ключевые слова:** виды самбо, спорт и культура, техника боя, искусство, спортивное самбо, физическая подготовка, теория функций, виды борьбы, педагогика самбо.*

SAMBO'S MULTIFUNCTIONALITY AND COMPLEX TASKS IN PHYSICAL EDUCATION

The article is about the art of striking combat, the art of fighting with only the feet, without the use of weapons or substitutes, and that wrestling consists of hand-to-hand combat between two people, it shows that each should try to overcome the other, to bring him down. Sambo (from "unarmed self-defense") is clearly divided into two types: sports sambo and combat sambo. Sports sambo has been shown to have a large arsenal of painful and suffocating techniques, as well as a form of throwing that is used in a standing position and on the ground. Often, the sub-ethnic type of wrestling is distinguished by the rules for determining the winner... In general, the types of wrestling are distinguished between naked and clothed wrestling. It was shown that there are types of striking (boxing, kickboxing, Thai boxing), wrestling (judo, sambo) and mixed (combat sambo).

***Keywords:** types of sambo, sport and culture, combat technique, art, sport sambo, physical training, theory of functions, types of wrestling, pedagogy of sambo.*

Kirish. Sport sambosida asosiy vazifa uloqtirish usullarini yoki og‘riqli texnikani namoyish etishdir. Jangovar samboda, birinchi navbatda, dushmanni qarshilik ko‘rsatish imkoniyatidan eng samarali va tezda mahrum qilish muhimdir. Qisman shu sababli, samboning jangovar bo‘limi 1991-yilgacha faqat huquqni muhofaza qilish organlari uchun mavjud edi. Ta‘lim - o‘quv jarayoni orqali olingan bilimlar to‘plami. Ildiz "tasvir" - bu shaxsning ma‘lum qiyofasini yaratish, o‘qitish va tarbiyalash, o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini

tarbiyalash jarayoni va natijasidir. Ammo sport natijasiga erishishga qaratilgan mashgʻulotlar ham jarayon boʻlib, uning natijasi mashgʻulot va taʼlim, oʻz-oʻzini tarbiyalash va oʻz-oʻzini tarbiyalash, shaxsning maʼlum, sport qiyofasini yaratishdir. Bunda taʼlim ham taʼlim jarayonida olingan bilimlar majmuasidir.

Jang sanʼatining asosiy falsafiy taʼlimotlari, yangi jangovar texnika tizimi ishlab chiqildi, u sambo deb nomlandi - bu "qurolsiz oʻzini oʻzi himoya qilish" soʻzlarining qisqartmasi. Inson ijtimoiy hayotining eng mashhur jihatlaridan biri bu sportdir. U jamiyatda tobora koʻproq mavqega ega boʻlmoqda. Sportga boʻlgan ehtiyoj odamlarning katta yarmiga xosdir. Bu ehtiyoj boshqacha - kimdir bevosita sport bilan shugʻullanadi, boshqalari stadionlarda, sport maydonchalarida va televizorda sport musobaqalarini tomosha qilishdan zavqlanadilar. Sport endi davlat siyosatiga aylandi. Bu, ayniqsa, Olimpiya oʻyinlari yillarida, har tomondan musobaqa maydonchalarini tayyorlash va turli mamlakatlardan sportchilarni Olimpiada oʻyinlariga tayyorlash haqida maʼlumotlar kelganda yaqqol namoyon boʻladi. Yuqori toifali sportchilar 20-25 yoshdagi yoshlar boʻlib, ular oʻzlarining sevimli sport turi boʻyicha mashgʻulotlar olib borish bilan birga, qoida tariqasida, bir vaqtning oʻzida turli oliy oʻquv yurtlarining turli mutaxassisliklar boʻyicha talabalari hisoblanadilar. Shu sababli, universitetda oʻqish paytida yuqori toifali sportchilarni tayyorlash uchun sharoit yaratish dolzarbdir. Ismning milliy ildizlari bor - bu ruscha "eng" soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, "eng kuchli" iborasini anglatadi. Sambo (qurolsiz oʻzini himoya qilish) rus (sovet), 1966-yildan esa - Ivan Solonevich boshchiligida kurash, dzyudo, jiu-jitsu asosida 1920-1930-yillarda rivojlangan sport va amaliy jang sanʼatining xalqaro turi. , Vasilii Oshchepkov, Viktor Spiridonov va Anatoliy Xarlampiey. Sambo kurashi yaratuvchilardan biri - Xarlampiey, Anatoliy Arkadieyevich.

Asosiy qism. Sambo ("qurolsiz oʻzini himoya qilish" dan) ikki turga boʻlinadi: sport sambosi va jangovar sambo. Sport sambosi - bu ogʻriqli va boʻgʻuvchi usullarning katta arsenaliga ega, shuningdek, tik turgan holatda va erda ishlatiladigan ulotqirish turi. Koʻpincha subetnik kurash turi gʻolibni aniqlash qoidalariga koʻra farqlanadi... Umuman, kurash turlari kiyimsiz va kiyim bilan kurashda farqlanadi. Biroq, 1980-yilgi Olimpiadani boykot qilish natijasida yuzaga kelgan siyosiy qiyinchiliklar natijasida sambo xalqaro Olimpiya maqomidan koʻrgazmali sport turiga tushirildi, keyin esa koʻrgazmali sport maqomi bekor qilindi.

Striking (boks, kikkboxing, tay boks), kurash (dzyudo, sambo) va aralash (jangovar sambo) turlari mavjud. Zarbali jang sanʼati - bu qurol yoki ularning oʻrnini bosadigan narsalardan foydalanmasdan, faqat oyoq-qoʻllar bilan urish orqali jang qilish sanʼati.

Kurash - bu yakka kurash, ikki kishi oʻrtasidagi qoʻl jangi boʻlib, unda har biri bir-biridan ustun kelishga, uni yiqitishga harakat qiladi.

Sambo - oʻzini himoya qilish va kurash elementlarini oʻzida birlashtirgan jang sanʼati turi: yunon-rum, erkin va dzyudo turlariga noʻlinadi. Uning maqsadi - turli xil kurash usullaridan foydalangan holda raqibni magʻlub etish. Xuddi shu yunon-rum kurashi bilan solishtirganda, erkin kurashchilarning chidamliligi va harakatchanligi va, albatta, yanada kengroq uslublar arsenaliga ega; Talabalar darajasida har kim kurash boʻyicha oʻz sayohatini "noldan" boshlashi va muayyan muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin.

Jangovar sport turlariga misollar: boks, erkin kurash, klassik kurash, grappling, dzyudo, sambo, kikkboxing, qilichbozlikni kiritish mumkin. Boks - bu kontaktli jang sanʼatining bir turi boʻlib, unda raqiblar musht bilan zarbalar almashadilar. Dzyudo (yaponcha soʻzma-soʻz "yumshoq yoʻl" degan maʼnoni anglatadi; Oʻzbekistonda "moslashuvchan yoʻl" tarjimasini ham koʻp qoʻllaniladi) yaponcha jang sanʼati, falsafasi va qurolsiz jang sporti boʻlib, 19-asr oxirida jujutsu asosida yaratilgan. Yaponiyalik jang sanʼati ustasi Jigoro Kano. Dzyudo qurolsiz jang sanʼati boʻlib, uning nomi rus tiliga qoʻl jangi mahoratini oshirishning "moslashuvchan usuli" deb tarjima qilingan. Ushbu sport turi koʻp jihatdan dzyudo va jiu-jitsuga oʻxshaydi, ammo kurashning turli turlari va turli xil oʻzini oʻzi himoya qilish tizimlarini oʻz ichiga oladi. Dzyudo chidamlilik va kuchni rivojlantirmoqchi boʻlganlar, shuningdek, qatʼiy falsafa va ruhiy jihatlar mavjud boʻlgan jang sanʼatlarini oʻrganishni xohlaydiganlar uchun afzaldir. Sambo oʻzini himoya qilish usullarini tezda oʻzlashtirmoqchi boʻlganlar va koʻproq dinamik va rang-barang kurashni afzal koʻrganlar uchun javob beradi. Sambo - milliy kelib chiqishi noyob sport turi, jangovar va sport uslublarini oʻzida mujassam etgan universal, samarali jang sanʼati. Sambo prinsipi hujum harakatlaridan koʻra koʻproq himoyaga asoslangan. Maqsad - raqibning kuchi va vaznini unga qarshi ishlatish.

Yunon-rum kurashi (klassik kurash, frantsuz kurashi, yunon-rum uslubidagi sport kurashi) - sportchi maʼlum bir texnik harakatlar (texnika) arsenalidan foydalanib, raqibni muvozanatdan chiqarishi kerak boʻlgan jang sanʼatining Evropa turi. va yelka pichoqlari bilan gilamchaga bosing. Yunon-rum kurashida erkin kurashdan farqli oʻlaroq, oyoqlar bilan texnik harakatlar (ilgaklar, sayrlar, supurishlar) va oyoqlarning qoʻllarini ushlab turish taqiqlanadi. Klassik kurash Qadimgi Yunonistonda tugʻilib, Rim imperiyasida rivojlangan, yunon-rum kurashining zamonaviy shakli esa 19-asrning birinchi yarmida Fransiyada shakllangan. Yunon-rum kurashi - bu ikki sportchi oʻrtasidagi kurash. Texnik tomondan kurash beldan pastga qoʻllaniladigan turli xil texnikalar yordamida amalga oshiriladi. Jangning asosiy maqsadi - raqibning orqa

tomonini gilamchaga mixlash - aniq g'alaba (Touché). Kurashchi 1 yoki 2 ta davrada g'alaba qozonish orqali ham g'alaba qozonishi mumkin, agar kurashchi 8 ochko ustunligi bilan g'alaba qozonsa, hisob teng qolganda o'yin tugaydi, hakam ulardan qaysi biri faolroq ekanligini aniqlash uchun qo'shimcha vaqt beradi va tanlash. Uchrashuv 30 soniyalik tanaffus bilan 3 daqiqalik 2 ta davrda o'tkaziladi. Uchrashuv 5 ochko otish va kurashchining g'alabasi bilan yakunlanishi mumkin. Kurashchilar jangda har bir otish, ushlab turish yoki harakat qilish uchun ma'lum miqdordagi ochko to'plashadi. Matn hakami ochkolarni belgilaydi, lekin bosh hakam (yoki gilamcha raisi) ochkolar sanab o'tilishidan oldin uning qaroriga rozi bo'lishi kerak. Raqibi jang davomida passivlik (jangdan qochish) kabi qoidabuzarliklarga yo'l qo'ysa, kurashchiga ham ochko berilishi mumkin. Jangning davomiyligi uch daqiqadan iborat ikki davr. Agar g'olib aniqlanmagan bo'lsa, qur'a tashlash yo'li bilan kurashchilardan biriga hujum muvaffaqiyatli o'tgan taqdirda g'alaba hujumchiga, muvaffaqiyatsiz bo'lgan taqdirda esa, kurashchilardan biriga hujum qilish imkoniyati beriladi; g'alaba himoyalangan kishiga beriladi. Har qanday moddalar bilan yog'langan tanangiz bilan jang qilish taqiqlanadi, bu uning "siljib ketishiga" olib kelishi mumkin, tirnoqlarni qisqartirish kerak va siz bilan ro'molcha bo'lishi kerak. Sudya bilan munozaraga kirishish taqiqlanadi va ziyonni hisoblash bilan jazolanadi. Shuningdek, kurashchilar hakamning ruxsatisiz bir-biri bilan gaplashish yoki gilamdan chiqib ketishga haqli emas.

Klassik kurashda pozitsiya baland, o'rta, past va raqibga nisbatan - o'ng, chap, frontal bo'lishi mumkin. Qoidaga ko'ra, kurashchining kuchli oyog'i oldinga qo'yiladi. Yuqori va o'rta pozitsiya manevr va hujum uchun qulay, himoya uchun past.

Oyoqlar "jangda qatnashmasa" ham, ularning kuchi va tezligi juda katta rol o'ynaydi. Raqibni ko'tarish bilan bog'liq ko'pchilik otishlarni amalga oshirayotganda, oyoqlar tizzalardagi egilgan holatdan to'g'ri holatga o'tadi va hujumchining og'irligini engadi.

Harakat tez, ammo barqaror bo'lishi kerak va bu shunday bo'ladi: birinchi navbatda, bir oyog'i oldinga qo'yiladi, keyin ikkinchisi unga tortiladi, oyoqlaringizni kesib o'tish tavsiya etilmaydi, chunki bu barqarorlikni yo'qotishi mumkin;

Yunon-rum uslubidagi kurashchilarga, erkin kurashchilardan farqli o'laroq, o'z texnikalarida ushlagichlar va zinapoyalardan foydalanish, shuningdek, bo'g'inlarga, og'riqli ushlagichlarga qarshi texnik harakatlar va ikki qo'l bilan bo'yinbog'dan ushlab taqiqlanadi (5 soniyadan ortiq); ham qat'iy man etiladi.

Kurashchilar bir-birlari bilan yaqin masofani saqlab turgan holda, raqibning tanasini ko'tarib, qo'llari bilan uloqtirish uchun faqat yuqori tanasidan foydalanadilar. Bu kurash uslubida raqibini kuch bilan engib o'ta oladigan kurashchilar ustunlikka ega.

Klassik kurashda kurash tik turgan holda ham, yerda ham (yotib) olib boriladi. Turgan holatda jang qilishda asosiy maqsad raqibni muvozanatdan chiqarish - uni erga tushirishdir. Buni amalga oshirish uchun turli xil otishlar ("spinner", burilish, teskari aylantirish) va yiqitish qo'llaniladi, masalan, raqibni "halqa" bilan ushlab (bo'yin va yelkadan ushlab) va uni gilamchaga kuch bilan bosish; Raqibning qo'li ostida "sho'ng'in", uning orqasiga o'ting, tanani ikki qo'lingiz bilan ushlang va ko'prikda joylashgan uloqtiruvchi bilan o'zingizni ag'daring (burilish bilan otish). Otishlarning o'ziga xosligi shundaki, hujumchi hujumchiga kuzda hamroh bo'lishi kerak - bu otishlarning yuqori amplitudasiga olib keladi. Erda kurashayotganda, siz raqibingizni elkama pichoqlari bilan gilamchaga bosadigan tarzda ag'darishingiz kerak va uni bir necha soniya davomida bu holatda ushlab turing. Buning uchun har xil rulonlar, rulolar, zarbalar qo'llaniladi va raqibni "ko'prikda" pozitsiyasidan "yelka pichoqlari" (tana go'shti) holatiga o'tkazish uchun "bosim" ishlatiladi.

Klassik kurashdagi tutqichlar, dzyudo va sambodan farqli o'laroq, tanaga qo'llaniladi, bu esa ko'proq jismoniy kuch talab qiladi. Kiyim, quloq, burun, barmoqlar yoki jinsiy a'zolari ushlab taqiqlanadi. Qo'llar, bilaklar, elkalar, bo'yin va tananing tutqichlari ishlatiladi.

Sportning muammolaridan biri - sportchi-talabalar tomonidan o'zlari tanlagan mutaxassislik bo'yicha universitetda intensiv tayyorgarlik va ta'limni (bilimlarni o'zlashtirish) muvaffaqiyatli kombinatsiyasi. Elita sport turlarining kombinatsiyasi va sport faoliyati bilan mos kelmaydigan sport bo'lmagan mutaxassislik bo'yicha bilimlarni egallash qiyin.

Sharqning jang san'ati tajribasini umumlashtirish asosida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining mahalliy nazariyasi va amaliyotini boyitish imkoniyati va shartlaridan iborat.

Mahalliy jismoniy tarbiya, sport mashg'ulotlari va sog'lomlashtirish nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishda Sharq jang san'atining umumiy madaniy va o'ziga xos funktsiyalari imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatlarini nazariy asoslash va eksperimental tasdiqlash. jismoniy madaniyat.

Klassik kurash - bu moslashuvchanlik va kuch tandemi. Kurashning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, mashg'ulotlarda "ko'prik" ni ishlab chiqish alohida o'rin tutadi, bunda sportchining faqat oyoqlari, peshonasi va ba'zan iyagi gilamga tegib turadi, orqa qismi esa egilgan. Moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun akrobatik mashqlarning ma'lum bir to'plamini o'rganish qo'llaniladi: salto, aravachalar, aylanma yo'nalishlar, qo'lda turish, orqa tomondan og'ish bilan ko'tarish, yugurish, ko'priklar. Kuchli va

elastik bo‘g‘inlar, qon tomirlari va limfa tizimi bo‘lmasa, kurashchining g‘alaba qozonish imkoniyati yo‘q, shuning uchun yiqilish va o‘zini sug‘urta qilish texnikasi ehtiyotkorlik bilan qo‘llaniladi. Nafas olish tizimi va umumiy chidamlilik yugurish va ochiq o‘yinlar orqali rivojlanadi, regbi ayniqsa mashhur. Texnikalar mankenda (yoki to‘ldirilgan hayvonda) va sherik bilan ishlashda qo‘llaniladi. Mashg‘ulot janglarida texnika sayqallanadi va maxsus chidamlilik rivojlanadi. Chidamlilik katta rol o‘ynaydi.

Kuch apparatlar (shtangalar, parallel barlar), shuningdek, og‘irliklar bilan ishlash (tavsiya etiladi - cho‘zilish, o‘lik ko‘tarish, skameykada/tik turgan shtanga presslari, pauerlifting/bodibilding/og‘ir atletika mashqlari), og‘irliklarsiz (surishlar), kuch-quvvat yordamida rivojlantiriladi. bo‘yin ustidagi mashqlar, turniket bilan ishlash. Gimnastika devori yaqinida turniket bilan mashq qilish va kestirib, aylanishlarni mashq qilish tavsiya etiladi.

Konseptual madaniy, tarixiy, falsafiy va psixologik foydalanish. Sharqning jang san‘atlari tajribasini ijtimoiy-pedagogik, sport bilan umumlashtirish va uni jangovar tayyorgarlik bo‘yicha yevrosentrik qarashlar bilan solishtirish mamlakatimiz sporti va jang san‘atini yanada rivojlantirishni optimallashtirish imkonini beradi. Sharq va G‘arb madaniy an‘analarining o‘zaro kesishishi natijasida yuzaga kelgan. Ushbu umumlashmalarni mahalliy jismoniy tarbiya amaliyotiga joriy etish jang san‘atining turli turlari bo‘yicha oliy maxsus jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishga, shuningdek, turli ixtisoslikdagi sportchilarni tayyorlashda rekreatsiya va rehabilitatsiya vositalaridan foydalanishga yordam beradi. va malakalar.

Sportning tabiatiga ko‘ra, erkin kurashchilar gilamga terlab chiqmasligi yoki undan ham ko‘proq yog‘ bilan qoplanishi kerak. Dzyudochilarga raqibning orqa qismiga shikast yetkazishi mumkin bo‘lgan usullardan foydalanish taqiqlanadi. Umuman, erkin kurashda g‘alaba qozonishda jismoniy kuch ko‘proq bo‘lsa, dzyudoda harakat texnikasiga e‘tibor beriladi.

Kurash uloqtirishlari odatda dzyudo uloqtirishlariga qaraganda yumshoqroq amalga oshiriladi, bu yerda siz doimo kimnidir orqasiga turishga harakat qilasiz. Agar siz birovni tashlasangiz va u oshqozonga yoki to‘rt oyoqqa tushib qolsa, unda hech qanday ball berilmaydi.

Sport universitetlarida ta‘lim o‘ziga xos xususiyatlarga ega, chunki bunday bo‘limlardagi ba‘zi fanlar talaba sportchilarning nazariy tayyorgarligiga yordam beradi. Biroq, hozirgi vaqtda o‘quv materialini o‘zlashtirish orqali yuqori toifali sportchilarni tayyorlash masalalari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois tadqiqotimizni universitetda muvaffaqiyatli o‘qishi uchun sharoit yaratish va sportchi talabalarning sport mahoratini oshirish muammosiga bag‘ishladik.

Muayyan uslubiy dizaynning asosini tarixshunoslik usullari tashkil etdi: qiyosiy tarixiy, retrospektiv, sinxron, xronologik, davrlashtirish. tasniflash, tizimli-tizimli, aktuallashtirish - dunyoning turli burchaklarida va tarixiy vaqtning turli davrlarida aholi jismoniy tarbiyasi holatini ko‘rib chiqish imkonini berdi. Rasmiy mantiq usullari guruhi (obyektlarning mavjudligi, o‘zaro bog‘liqligi, taqqoslash, taqqoslash va tanlash) fan metodologiyasi va odamlarning jismoniy tarbiya amaliyoti o‘rtasidagi aloqa doirasini kengaytirdi. Rasmiy tuzilmalarning to‘g‘riligi, tavsif darajasidagi tarixiy-qiyosiy ma‘lumotlarning kashf qilinadigan qonuniyatlarga aylanishi va jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarining yangi tamoyillari darajasida o‘tkazilgan bir qator aniqlovchi va o‘zgartiruvchi, laboratoriya va tabiiy sport-pedagogik tajribalar bilan sinovdan o‘tkazildi. yangi tashkil etilgan sport va yakkakurashlar bo‘limi faoliyati, shuningdek, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash jarayoni. Tizim-integratsiyalashgan va shaxsiy-ijtimoiy-faol yondashuvlar metodologiyasi biz ishlab chiqayotgan doktorlik dissertatsiyasining yuqorida keltirilgan mazmunining tarkibiy tuzilishini belgilab berdi.

Kurash belbog‘ ostidan ushlash, ilgak va oyoqdan chalish imkonini berganligi sababli erkin uslub deb ataladi. Erkin kurash jinsi va yoshidan qat‘i nazar, hamma uchun mos keladi.

Dzyudo boshqa kurash turlaridan (yunon-rum kurashi, erkin kurash) texnikani bajarishda jismoniy kuchdan kamroq foydalanish va ruxsat etilgan texnik harakatlar ko‘pligi bilan ajralib turadi.

Erkin kurash yurak-qon tomir va bronxopulmoner tizimlarning ishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tananing chidamliligiga o‘rgatadi. Harakatlarni muvofiqlashtirish va epcillikni rivojlantiradi. Erkin kurash moslashuvchanlikni yaxshi rivojlantiradi.

Oliy jismoniy tarbiyaning ko‘p bosqichli tizimi, shuningdek, boshqa ta‘lim va sport usullari uchun aniq ish dasturlari, o‘quv rejaları va boshqa hujjatlarni ishlab chiqishdadir. Bu jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislar tayyorlashda tadqiqotning asosiy qoidalarini keng qo‘llash imkoniyatini ifodalaydi; kompleks xavfsizlik, shahar va xususiy korxonalar sohasidagi mutaxassislar; turli mutaxassislik va malakadagi sportchilarni tayyorlashda; shuningdek, sport va jang san‘ati vositalari va usullari bilan aholining turli qatlamlari salomatligini mustahkamlashda.

Asosiy qoidalar quyidagich deb hisoblaymiz:

1. Sharq jang san’ati o‘z taraqqiyoti davomida jismoniy tarbiya va sport faoliyatining o‘ziga xos tizimini shakllantirdi, unga mos ma’naviy, intellektual va moddiy qadriyatlar bilan ta’minlandi, u ajralmas qismi bo‘lgan sport va jang san’ati tizimiga aylantirildi. mahalliy jismoniy tarbiya.

2. Maishiy jismoniy tarbiya va Sharq yakkakurashlari vositalari va usullaridan kompleks foydalanishga asoslangan rekreatsion va rehabilitatsiya tadbirlari tizimi turli toifadagi va malakali sportchilarning o‘quv-mashq jarayonini optimallashtirish jarayonlariga yordam beradi.

3. Sharq yakkakurashlarining falsafiy tamoyillari, pedagogik va ma’naviy an’alarini oliy jismoniy tarbiya tizimiga moslashtirish turli madaniy an’alarni o‘zaro boyitishning ijobiy omili bo‘lib, jang san’ati bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashning sifat darajasini oshirishga xizmat qiladi.

4. Xitoy ushu va yapon budzyusi maktablariga xos bo‘lgan jismoniy tarbiyaning ayrim tamoyillaridan foydalanish oliy jismoniy tarbiya muassasasining ixtisoslashtirilgan bo‘limida yakkakurashlar bo‘yicha yuqori toifali sportchilarni tayyorlash jarayoni samaradorligini oshiradi.

- O‘zbekistonda oliy jismoniy tarbiyani shakllantirish tizimini o‘rganish;

- ixtisoslashtirilgan oliy ta’limni rivojlantirishning aniqlangan tendensiyalaridan kelib chiqib, sportning jangovar turlari institutida tanlab olingan mutaxassislik bo‘yicha o‘quv materialini o‘zlashtirish bilan sport mashg‘ulotlarini optimal uyg‘unlashtirish imkonini beruvchi o‘quv dasturini ishlab chiqsin;

- jangovar sport turlari institutida ishlab chiqilgan o‘quv dasturini eksperimental asoslash va samaradorligini sinab ko‘rish.

Mavzu va gipotezaga muvofiq quyidagi tadqiqot vazifalari belgilanadi:

1. Oliy jismoniy tarbiya tizimini shakllantirish jarayonini o‘rganing.

2. Yuqori toifadagi sportchi talaba-yoshlar turli profildagi oliy o‘quv yurtlarida o‘qish davrida ularda onglilik va tayyorgarlikni ixtisoslashtirish tamoyillarini amalga oshirish darajasini aniqlash.

3. Jismoniy tarbiya oliy o‘quv yurti uchun universitetda tanlagan mutaxassislik bo‘yicha muvaffaqiyatli o‘qishga yordam beradigan va sportchi talabalarning o‘qish davrida sport mahoratini oshirishga yordam beradigan o‘quv dasturini ishlab chiqish.

4. Oliy jismoniy tarbiyaning sportchilarni tayyorlash va universitetda muvaffaqiyatli o‘qish vositasi sifatida samaradorligini eksperimental asoslash.

Tadqiqotning uslubiy asosini turli mamlakatlar va mintaqalarda pedagogik jarayonni amalga oshirishning o‘ziga xosligi haqidagi g‘oyalar tashkil etadi (S.I.Arxangelskiy, 1980; V.V. Pridokko, 1992; L.I.Lubisheva, 1998; V.A.Adolf, 2000; I.P. Shantsev, 2000); pedagogik tadqiqotlar nazariyasi va metodologiyasining umumiy ilmiy qoidalari va tamoyillari (V.M.Zatsiorskiy, 1979; L.P. Matveev, 1991; M.I. Shilova, 2003 va boshqalar); jismoniy tarbiya nazariyalari va metodlari (L.P. Matveev, 1991; V.T. Chichikin, 1995; V.K. Balsevich, 1996; A.I. Zavyalov, D.G. Mindiashvili, 1996; N.I. Ponomarev, 1996; J.Dov, V.K.Sho.

O‘zbekistonda oliy jismoniy tarbiyaning rivojlanishi davlatning iqtisodiy ahvoli, tashqi siyosati va mamlakatning Olimpiya o‘yinlaridagi ishtiroki bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Jismoniy tarbiya oliy o‘quv yurtlarini tashkil etish ikkita prinsipial muhim davlat vazifasiga asoslanadi:

1) talaba sportchilar nufuzli xalqaro musobaqalarda qatnashish uchun universitetda o‘qish davomida o‘zlarining sport mahoratini oshirishlari va

2) shu bilan birga sevimli sport turi bilan shug‘ullanuvchi ushbu sportchilardan jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash zarur.

Xulosalar quyidagilardan iborat.

1. Ta’limning ming yildan ortiq tarixga ega ekanligi ma’lum bo‘ldi. Oliy ta’lim pedagogikasi 20-asr o‘rtalarida umumiy pedagogikadan ajralib chiqdi. Ta’lim jarayoni - bu jamiyatda shaxsni ijtimoiy, kasbiy shakllantirishning o‘ziga xos mexanizmi, shaxsni hayot va mehnatga tayyorlash, aqliy, estetik va jismoniy tarbiya uchun shart-sharoitlarni maqsadli ravishda yaratish, uyushgan bilimlarni shakllantirish, idrokni tashkil etish ilmiy bilimlarni egallash, hayotiy kognitiv qobiliyatlar, dunyoqarashni shakllantirish, axloqiy, ijodiy kuchlar va qobiliyatlar, ularning umumiyligida bilimli shaxsning ijtimoiy qiyofasini va individual o‘ziga xosligini belgilaydi. Oliy ta’limda ta’lim tizimini takomillashtirish – aholining umumiy turmush darajasini oshirish yo‘lidir.

2. O‘zbekistonda oliy jismoniy tarbiya va sport ta’limining rivojlanishi davlatning iqtisodiy ahvoli, tashqi siyosati va mamlakatning Olimpiya o‘yinlaridagi ishtiroki bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. 1918 yilda ikkita oliy jismoniy tarbiya instituti - Petrograd va Moskvada ochilgandan so‘ng, atigi 32 yil o‘tgach (fuqarolar urushi, iqtisodiy inqiroz, Finlyandiya urushi, 2-jahon urushi, Sovuq urush) Omsk va Smolenskda yana ikkita institut ochildi. Olimpiya o‘yinlarida ishtirok etish to‘g‘risidagi davlat qarori. Har biri 17 yil davom etgan yana ikkita shunday cho‘zilgan davr bor edi. Hozirda 14 ta jismoniy tarbiya oliygo‘hlari mavjud.

3. Jismoniy tarbiya oliy o‘quv yurtlarini tashkil etish tendentsiyasi ikkita prinsipial muhim davlat vazifasiga asoslanishi aniqlandi:

1) sportchi talabalar nufuzli xalqaro musobaqalarda qatnashish uchun universitetda o‘qish davomida sport mahoratini oshirishlari;

2) jismoniy tarbiya va sport sohasida malakali mutaxassislarni tarbiyalash kerakligi.

Texnik va gumanitar universitetlarda bu tamoyil akademik darslarni o‘tkazib yuborish orqali amalga oshiriladi va tanlangan jismoniy bo‘lmagan mutaxassislik bo‘yicha kasbiy tayyorgarlikka zid keladi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, har xil turdagi jang san‘atlari bolaning shaxsiy va jismoniy fazilatlarini rivojlantirishning universal usuli bo‘lib, boshlang‘ich sportchilarga, o‘g‘il bolalar va qizlarga o‘ziga ishonch bag‘ishlaydi, shu jumladan o‘zini himoya qilish, tayanch-harakat tizimini, butun tanani rivojlantiradi. bolalarning harakatsiz qolishiga yo‘l qo‘ymaslik, sog‘lig‘ini yaxshilash, miya faoliyatini rivojlantirish, maktabda va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda muvaffaqiyatga hissa qo‘shish.

Mamlakatimizda jang san‘atining eng mashhur turlaridan biri bo‘lgan yapon jang san‘ati dzyudo bo‘yicha mashg‘ulotlar bolada kuch, moslashuvchanlik, chidamlilikni rivojlantirish, shuningdek, mashg‘ulotlar va musobaqalar davomida boshqa foydali ko‘nikmalarni, jumladan, reaksiya tezligi, ehtiyotkorlikni egallash imkonini beradi. o‘z harakatlarida, harakatlarni muvofiqlashtirish. Va, albatta, dzyudo bolalarga tezlashtirilgan analitik fikrlashni beradi va bolalarga xos bo‘lgan nafas olish va boshqa kasalliklarni sezilarli darajada kamaytiradi. Trening sizga qat‘iyatlilik, o‘ziga ishonch, intizom va harakatlari uchun mas‘uliyat kabi foydali fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bola kelajakda qaysi yo‘lni tanlamasin, dzyudo mashg‘ulotlarida olingan jangovar xarakter va axloqiy tamoyillar hamma joyda va doimo foydali bo‘ladi. Sambo boshqa jang san‘atlaridan farqli o‘laroq, sportchilarning jismoniy qobiliyatlari va intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi. Texnikalarning samaradorligi va xilma-xilligi hatto zaif odamlarga ham kuchli raqibga dosh berishga imkon beradi. Bu o‘z-o‘zini himoya qilish tobora zarur bo‘lib borayotgan zamonamizda dolzarbdir. Sportchilarda iroda, chidamlilik, kuch, moslashuvchanlik va harakatlarni muvofiqlashtirish rivojlanadi. Bu to‘liq fidoyilikni va doimiy rivojlanish istagini talab qiladigan sport turi. U butun dunyodan odamlarni birlashtiradi va o‘zining dinamikligi va xarizmasi bilan o‘ziga jalb qiladi. Musobaqa muhiti va do‘stona jamoa ruhi samboni turli toifadagi sportchilar uchun qiziqarli qiladi.

Adabiyotlar:

1. Лозанов Г.К. Суггестология. София, 1971. - 112 с.
2. Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения. — М.:1. Прогресс, 1980.-528 с.
3. Озолин Н.Г. Настольная книга тренера: Наука побеждать
4. Вербицкий А.А. Деловая игра как метод активного обучения.
5. Вербицкий А.А. Концепция знаково-контекстного обучения в вузе
6. Гримоть А.А., Шоцкий П.Л. Педагогический профессионализм. Мн.,1996.
7. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика,1986.- 105 с.

TALABALARNING JISMONIY TARBIYASI VA JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLARNI TAHLIL QILISH

Afraimov Alixan Akmalovich,

Buxoro davlat pedagogika universiteti

Sport metodologiyasi va nazariya kafedrası o‘qituvchisi

Maqolada jismoniy fazilatlarini rivojlantirish, har tomonlama rivojlantirishga an’anaviy yondashuv, orqada qolgan jismoniy fazilatlar va jismoniy tayyorgarlikning individual darajasini hisobga olmasdan, garchi u uyg‘un jismoniy rivojlanishga qaratilgan bo‘lsa-da, qoida tariqasida, nomutanosibli bo‘lgan talabalarning katta qismi uchun samarasiz bo‘lib chiqadi.

Shu bilan birga, jismoniy sifatlarning rivojlanishining mutanosibli ham barkamol jismoniy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, u bo‘lajak ijtimoiy va mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ko‘rish, sog‘lig‘ini mustahkamlash va yosh mutaxassisning o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslashishiga yordam beradi. Professional muhit sharoitlari. Ba’zi jismoniy fazilatlarining yuqori darajada rivojlanishi boshqalarning past rivojlanish darajasi bilan birgalikda o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlikka erishishda o‘zlarining to‘liq imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga imkon bermaydi, ko‘pincha patologik holatlarga olib keladi.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, talaba, jismoniy sifatlari, jismoniy fazilatlar, jismoniy rivojlanish, muvaffaqiyat, zamonaviy yondashuvlar, murabbiylik faoliyati.

ANALYSIS OF MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PHYSICAL EDUCATION AND PHYSICAL QUALITIES

The article shows that the traditional approach to the development of physical qualities, comprehensive development, without taking into account the individual level of lagging physical qualities and physical training, although it is aimed at harmonious physical development, as a rule, turns out to be ineffective for a large part of students with imbalances.

At the same time, the proportionality of the development of physical qualities is also one of the main indicators of harmonious physical development, which helps to prepare for future social and labor activities, strengthen health, and quickly adapt a young specialist to changing conditions. Professional environment conditions. High development of some physical qualities in combination with a low level of development of others does not allow students to realize their full potential in achieving professional training, often leading to pathological conditions.

Keywords: physical education, student, physical qualities, physical development, success, modern approaches, coaching activity.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К РАЗВИТИЮ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ

В статье показано, что традиционный подход к развитию физических качеств, всестороннему развитию, без учёта индивидуального уровня отстающих физических качеств и физической подготовленности, хотя и направлен на гармоничное физическое развитие, как правило, оказывается неэффективным для большинства учащихся с ограниченными возможностями.

В то же время пропорциональность развития физических качеств является также одним из основных показателей гармоничного физического развития, что способствует подготовке к будущей общественной и трудовой деятельности, укреплению здоровья, быстрой адаптации молодого специалиста к изменяющимся условиям. Условия профессиональной среды, высокий уровень развития одних физических качеств в сочетании с низким уровнем развития других не позволяет студентам полностью реализовать свой потенциал в профессиональной подготовке, часто приводит к патологическим состояниям.

Ключевые слова: физическое воспитание, студент, физические качества, физические качества, физическое развитие, успешность, современные подходы, тренерская деятельность.

Kirish. O‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasiga erishish, o‘quv, ijtimoiy va ishlab chiqarish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishni ta’minlash uchun vosita ko‘nikmalarini shakllantirish va jismoniy fazilatlarini rivojlantirish kerak. Universitet talabalarining jismoniy tayyorgarligi ko‘rsatkichlarining o‘rtacha

guruh ko‘rsatkichlarining tashqi farovonligini hisobga olgan holda, individual jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi past bo‘lgan talabalar jismoniy sifatlarni tekshirish natijalarini tahlil qilish bizga sezilarli darajada xulosa chiqarishga imkon beradi.

Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, jismoniy fazilatlarni rivojlantirish, har tomonlama rivojlantirishga an’anaviy yondashuv, orqada qolgan jismoniy fazilatlar va jismoniy tayyorgarlikning individual darajasini hisobga olmasdan, garchi u uyg‘un jismoniy rivojlanishga qaratilgan bo‘lsa-da, qoida tariqasida, nomutanosibligi bo‘lgan talabalarning katta qismi uchun samarasiz bo‘lib chiqadi.

Shu bilan birga, jismoniy sifatlarning rivojlanishining mutanosibligi ham barkamol jismoniy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, u bo‘lajak ijtimoiy va mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ko‘rish, sog‘lig‘ini mustahkamlash va yosh mutaxassisning o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslashishiga yordam beradi. professional muhit sharoitlari. Ba’zi jismoniy fazilatlarning yuqori darajada rivojlanishi boshqalarning past rivojlanish darajasi bilan birgalikda o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlikka erishishda o‘zlarining to‘liq imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga imkon bermaydi, ko‘pincha patologik holatlarga olib keladi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti tufayli ko‘plab kasblar ahamiyatsiz bo‘lib qoladi yoki butunlay yo‘q bo‘lib ketadi. Zamonaviy mutaxassis doimiy ravishda qayta tayyorlashni yoki kasbiy faoliyat turini jiddiy sozlashni talab qiladi.

O‘quvchilarning jismoniy sifatlarni uyg‘un rivojlanishi bilan ta’minlanishi mumkin. Biroq o‘quvchilarning jismoniy fazilatlarni rivojlantirishning uyg‘unligi yoki mutanosibligiga bag‘ishlangan ishlar etarli emas, garchi deyarli har bir tadqiqotda uyg‘un jismoniy rivojlanish zarurligi ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, mavjud tadqiqotlarda jismoniy tayyorgarligi turlicha bo‘lgan o‘quvchilarning qoloq jismoniy sifatlarni nazorat qilish va rivojlantirish masalalari yetarlicha hal etilmayapti.

Biroq bu muammo yetarli darajada ishlab chiqilmagan, garchi uni hal qilishning dolzarbligi aniq. Jismoniy sifatlari turli darajadagi, ayniqsa, tayyorgarligi past bo‘lgan o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan o‘quv mashg‘ulotlarining tuzilishi va mazmuni masalasi to‘liq o‘z yechimini topmagan. Mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasi, ularning mazmuni, hajmi va haqida savollar yuklama intensivligi, o‘quvchilar jismoniy tarbiyasida axborot texnologiyalarining ahamiyati va o‘rni, o‘quvchilarning jismoniy sifatlarni mutanosib ravishda rivojlantirish tamoyili hisobga olinmaydi. Shunday qilib, tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy jadal rivojlanayotgan va o‘zgarib borayotgan ishlab chiqarish va ijtimoiy muhitning jismoniy fazilatlari va jismoniy tayyorgarligining zarur darajasiga ega bo‘lgan universitet bitiruvchilari uchun talablari o‘rtasidagi ziddiyat bilan bog‘liq. mutanosiblikka erishish va turli sharoitlarda jismoniy tayyorgarligi bo‘lgan o‘quvchilarning jismoniy sifatlarni rivojlanish darajasini oshirish muammosi.

Yuqoridagi muammoni hal qilish uchun jismoniy madaniyat nazariyasi va amaliyotida yangi bilimlarga bo‘lgan ehtiyoj ushbu dissertatsiya tadqiqotining mavzusini oldindan belgilab berdi: "Universitet talabalari o‘rtasida jismoniy sifatlarni, ularning darajasi va mutanosibligini hisobga olgan holda rivojlantirish".

Asosiy qism. Tadqiqot muammosi - jismoniy tarbiya darslarida tabaqalashtirilgan yondashuv va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, o‘quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish jarayonini, ularning darajasi va mutanosibligini hisobga olgan holda qanday eng samarali amalga oshirish kerakligi haqidagi savolga javob yo‘qligi.

Tadqiqot maqsadi: tabaqalashtirilgan yondashuv va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda turli darajadagi jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lgan talabalarning orqada qolgan jismoniy sifatlarni diqqat bilan rivojlantirish metodologiyasini nazariy jihatdan asoslash, ishlab chiqish va samaradorligini tekshirish.

Tadqiqot gipotezasi. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida turli darajadagi jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lgan erkak o‘quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish va ularning mutanosibligiga erishish jarayoni samaraliroq bo‘ladi, agar:

– ishlab chiqilgan namunaviy xususiyatlardan foydalangan holda jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi va mutanosibligi, shuningdek, turli darajadagi jismoniy tayyorgarlik darajasidagi o‘quvchilarning mavjud orqada qolgan jismoniy sifatlari aniqlanadi;

- individual tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalangan holda jismoniy tayyorgarlikning turli darajadagi o‘quvchilarning orqada qolgan jismoniy fazilatlarga muntazam, yo‘naltirilgan mashg‘ulot ta’sirini ta’minlash; dinamizm va mutanosiblikni hisobga olish tamoyillariga asoslangan vaqtinchalik tipik kichik guruhlarni shakllantirish bilan metodologiya;

– o‘quvchilarning jismoniy tarbiyasi jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiyalash, jismoniy sifatlarni rivojlantirish darajasini oshirish va mutanosiblikka erishishga yordam beradi.

Tadqiqot maqsadlari:

1. Talabalarning jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi va dinamikasini aniqlang.

2. Universitet talabalarining asosiy jismoniy sifatlari rivojlanishining mutanosibligini baholash uchun namunaviy xususiyatlarni ishlab chiqish. Ishlab chiqilgan model xususiyatlaridan foydalanib, o'rganilayotgan rivojlanishning mutanosibligini baholash sifatlar

3. Jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi va mutanosibligini baholash uchun o'quvchilarning jismoniy tarbiya jarayoniga kompyuter dasturlarini ishlab chiqish va integratsiyalash.

4. Differensial yondashuv va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda turli darajadagi jismoniy tayyorgarlik darajasidagi o'quvchilarning qoloq jismoniy sifatlarni aksentsial rivojlantirish metodikasini nazariy jihatdan asoslash, ishlab chiqish va samaradorligini tekshirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

– statistik modellashdan foydalangan holda baholash mezonlari aniqlandi va jismoniy tayyorgarligi har xil bo'lgan o'quvchilarni jismoniy sifatlarning mutanosibligi va rivojlanish darajasiga ko'ra tipik kichik guruhlarga ajratishga imkon beruvchi parametrlar va xususiyatlar taklif qilindi: past darajadagi jismoniy sifatlarning mutanosib rivojlanishi bilan. tayyorgarlik, o'rtacha tayyorgarlik darajasidagi jismoniy fazilatlarining mutanosib rivojlanishi bilan, yuqori darajadagi tayyorgarlik darajasidagi jismoniy fazilatlarining mutanosib rivojlanishi bilan dangasalik, past darajadagi tayyorgarlik darajasidagi jismoniy sifatlarning nomutanosib rivojlanishi bilan, o'rtacha tayyorgarlik darajasidagi jismoniy sifatlarning nomutanosib rivojlanishi bilan va yuqori darajadagi tayyorgarlik darajasidagi jismoniy sifatlarning nomutanosib rivojlanishi bilan;

– Universitet talabalarining o'quv jarayonida jismoniy sifatlarning rivojlanishining mutanosibligi va ularning dinamikasi to'g'risida yangi ma'lumotlar olindi, ular 14% jismoniy sifatlarning mutanosib rivojlanishiga, 86% esa nomutanosib rivojlanishga ega ekanligini tasdiqladilar.

so'rovdan o'tgan 1-4-kurs talabalari;

- tabaqalashtirilgan yondashuv va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda jismoniy tayyorgarligi har xil bo'lgan talabalarda ularning darajasi va mutanosibligini hisobga olgan holda jismoniy fazilatlarini rivojlantirish metodologiyasi ishlab chiqilgan, ularning o'ziga xos xususiyatlari orqada qolishni rivojlantirishga qaratilgan ta'kidlangan o'quv effektidir. dastlabki va bosqichli sinovlar natijalariga ko'ra aniqlangan jismoniy fazilatlar;

nia; biz taklif qilayotgan dinamizm va mutanosiblik tamoyillarini hisobga olgan holda tuzilgan vaqtinchalik tipik kichik guruhlardan foydalanish; ta'kidlangan rivojlanish metodologiyasiga jismoniy moslashtirilgan orqada qolishdan foydalanish individual differensial yondashuvni amalga oshirish uchun sinflarni tashkil etishning guruh va aylana shakllarining nik sifatlari; har bir o'quv semestrini nazorat-o'z ichiga olgan, umumiy rivojlanish, nazorat, o'quv va nazorat-tanlov bosqichlariga tuzish;

– Android operatsion tizimidagi mobil qurilmalar uchun individual foydalanish uchun mo'ljallangan “Talabalarining jismoniy sifatlarni sinash” amaliy dasturining talabalarining o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi individual differensial yondashuvni amalga oshirish va o'zlashtirishga yordam berishi aniqlandi. jismoniy sifatlarni mustaqil nazorat qilish va rivojlantirish ko'nikmalari, ushbu dasturning jismoniy fazilatlarini rivojlantirish jarayoniga qiziqishni shakllantirishga ijobiy ta'siri haqida yangi ma'lumotlar (88% o'quvchilarda) va o'quvchilarning jismoniy tarbiya savodxonligini oshirish (27% ga).

Tadqiqotning nazariy ahamiyati quyidagilardan iborat:

– oliy o'quv yurtlari talabalarining jismoniy sifatlari rivojlanishining proportsionalligini foizli shkalalar yordamida baholash mezonlari va talabalarni jismoniy sifatlarning rivojlanish mutanosibligi va jismoniy tayyorgarlik darajasiga ko'ra tasniflash haqidagi nazariy g'oyalar kengaytirildi;

– tadqiqot natijalari o'quv jarayoniga “O'quvchilarning orqada qolgan jismoniy sifatlarni monitoring qilish” kompyuter dasturi va mobil qurilmalar uchun amaliy dasturni joriy etish orqali jismoniy tarbiyada axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari haqidagi nazariy ma'lumotlarni to'ldiradi. Talabalarining jismoniy sifatlarni tekshirish”;

– talabalarining jismoniy fazilatlarini rivojlantirishda mutanosiblikka erishish jarayoniga pedagogik yondashuvlar bo'yicha nazariy qoidalar to'ldirildi, xususan: rivojlantirishga qaratilgan ta'sirchan o'quv effekti.

- dastlabki va bosqichli sinovlar natijalariga ko'ra aniqlangan orqada qolgan jismoniy sifatlari; dinamizm va mutanosiblik tamoyillarini hisobga olgan holda tuzilgan vaqtinchalik tipik kichik guruhlardan foydalanish; ilova individual tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun orqada qolgan jismoniy fazilatlarini urg'ulash metodologiyasiga moslashtirilgan sinflarni tashkil etishning guruhli va aylana shakllari; har birining tuzilishi nazorat-o'z ichiga olgan, umumiy rivojlanish, nazorat, o'quv va nazorat-tanlov bosqichlari uchun akademik semestr;

- o'quvchilarning orqada qolgan jismoniy fazilatlarini rivojlantirish jarayonida tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun o'quv darslarini tashkil etishning guruh usulidan foydalangan holda tipik

kichik guruhlarini shakllantirishning yangi tamoyillari taklif qilindi: vaqtinchalik foydalanish orqali amalga oshiriladigan dinamiklik prinsipi.

- tipik kichik guruhlar va mutanosiblik prinsipi, jismoniy sifatlarni rivojlantirishda mutanosiblikning o‘xshash xususiyatlariga ko‘ra o‘quvchilarning tipik kichik guruhlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat:

– namunaviy belgilar asosida o‘quvchilarning jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini monitoring qilish metodikasi takomillashtirildi, bu bizga nafaqat darajasini, balki turli jismoniy tayyorgarlik holatiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning jismoniy sifatlari rivojlanishining mutanosibligini aniqlash imkonini beradi; talabalarni jismoniy tarbiya jarayonida foizli shkalalardan foydalanishning mavjud yondashuvlariga yangi elementlarni kiritadi;

– "Talabalarning qoloq jismoniy sifatlarni monitoring qilish" kompyuter dasturi ishlab chiqildi, bu test natijalarini qayta ishlashda o‘qituvchining ishini optimallashtirish va jismoniy tayyorgarligi past va yuqori darajadagi talabalarning orqada qolgan jismoniy sifatlarni aniqlash jarayonini avtomatlashtirish imkonini beradi. ta’lim jarayonining turli bosqichlari;

– Android operatsion tizimida mobil qurilmalar uchun “Talabalarning jismoniy sifatlarni sinash” dastur-ilovasi ishlab chiqildi va ta’lim jarayoniga joriy etildi, bu jismoniy sifatlarni rivojlantirish jarayonida tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, jismoniy tarbiya va talabalarning jismoniy savodxonligini oshirish;

– talabalar motivatsiyasini shakllantirishga tashkiliy va uslubiy yondashuvlar asoslanadi, shu jumladan ongni oshirish, o‘zini o‘zi boshqarishga o‘rgatish, shaxsiy, individual va jamoaviy foydalanish.

raqobat, foizli reyting shkalasidan foydalanish, Android OS bilan ishlaydigan mobil qurilmalar uchun ishlab chiqilgan amaliy dasturdan foydalanish;

- universitetda o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazishning tashkiliy shakllari taklif etiladi: bepul stansiya va ikkita mashqdan iborat stansiya bilan o‘zgartirilgan sxemali mashg‘ulotlar, shuningdek, orqada qolgan jismoniy fazilatlarini jadal rivojlantirish metodologiyasiga moslashtirilgan sinflarni tashkil etishning guruh shakli. o‘quvchilarning jismoniy tarbiya jarayonida individual tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishga imkon berish;

– tadqiqot natijalari nafaqat universitet talabalari va boshqa toifadagi talabalar uchun jismoniy tarbiya jarayonida, balki jismoniy tayyorgarlikning turli tarkibiy qismlarining kerakli mutanosibligiga erishish uchun boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi sport amaliyotida ham qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, o‘quv jarayonining asosiy vazifalari o‘quvchilarni sog‘lomlashtirish, dam olish va boshqa faoliyat turiga o‘tkazishdir. Biroq jismoniy tayyorgarligi past bo‘lgan talabalar uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik va tarbiyaviy vazifalar muhim ahamiyatga ega. Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy ta’lim universitetlarida ta’lim maydonining hozirgi holati ijtimoiy va iqtisodiy ichki o‘zgarishlar, shuningdek, xalqaro ta’lim makoniga kirish zarurati bilan bog‘liq holda faol ravishda o‘zgarib bormoqda. Talabalar jismoniy tarbiyasining hozirgi tizimining yangi o‘quv vazifalari bilan nomuvofiqligi uni takomillashtirish zarurligini oldindan belgilab beradi, uning variantlaridan biri ishda taklif qilingan jismoniy tarbiyaning yangi mualliflik modelidir.

Adabiyotlar:

1. Бакуменко, О.Е. Оценка состояния здоровья и анализ фактического рациона питания учащихся ВУЗа [Текст] / О.Е. Бакуменко, А.Ф. Доронин, Б.А. Шейдеров, Л.Н. Шатинюк // Вестник Омского государственного университета. Приложение «Здоровьесберегающие технологии в образовании». - Омск: Изд. ОГУ, 2005. - № 11. - С. 43.

2. Бунак, В.В. Физическое развитие и соматические типы в период роста [Текст] / В.В. Бунак // Тез. IV научной конференции по возрастной морфологии, физиологии, биохимии. - Москва, 1960 - С. 27-35.

3. Мартиросов, Э.Г. Методы исследования в спортивной антропологии [Текст] монография / Э.Г. Мартиросов - Москва: Изд. Физкультура и спорт, 1982 - 198 с.

4. Мелленберг, Г.В. Изменения реакций периферического кровообращения под влиянием спортивной тренировки: Автореф. дисс... канд.биол. н. [Текст] / Г.В. Мелленберг Рига, 1967. - 22 с.

5. Карпман, В.Л. Тестирование в спортивной медицине [Текст] монография / В.Л. Карпман, З.Б. Белоцерковский, И.А. Гудков. - Москва: Изд. Физкультура и спорт, 1988. - 207 с.

6. Борисова, О.А. Изучение физического развития и функционального состояния у студентов-первокурсников МГОУ за последние три года / О.А. Борисова, Н.И. Алексеев, В.В. Симаков // Личность и общество: актуальные проблемы педагогики и психологии: материалы международной

заочной научно-практической конференции. Часть I. (27 ноября 2012 г.). – Новосибирск: Изд. СибАК, 2012. – 146 с.

7. Бочаров, М. И. Спортивная метрология: учеб. пособие / М. И. Бочаров. – Сыктывкар: Изд-во СыктГУ, 2002. - 109 с.

8. Брехман, И.И. Валеология - наука о здоровье / И.И. Брехман. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Физкультура и спорт, 1996. - 208 с.

9. Брин, В.Б. Нормальная физиология: Учебник / В.Б. Брин, Ю.М. Захаров, Ю.А. Мазинг; под ред. Б.И. Ткаченко. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012. - 688 с.

10. Буковский, В.А. Физиологические основы здоровья и долголетия: теория и практика оздоровительной гимнастики: учебное пособие / В. А. Буковский, К. В. Сухина; М-во образования и науки Рос. Федер., ФГБОУ ВПО "Иркут. гос. ун-т", Биолого-почв. фак. - Иркутск: Издательство ИГУ, 2014. - 147 с. ISBN 978-5-9624-1187-3.

JISMONIY TARBIYA DARSLARINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Barakayev Bahodir O‘roqovich,

*O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
“Jismoniy madaniyat va sport” kafedrası o‘qituvchisi*

Maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablari jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalarni joriy etishning ijtimoiy muhimligi yozilgan. Ta‘lim jarayonida turli innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hozirgi zamon yoshlarini jismoniy tarbiya darslariga qiziqtirish bilan bir qatorda ularning bilim darajasini ham oshirishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya darslarida joriy etiladigan pedagogik texnologiyalarni usullari jismoniy, ma‘naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish bo‘yicha taklif - tavsiyalar berilgan. Fanlarni o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish; o‘qituvchi o‘qitish va o‘rgatish, shuningdek, mavjud imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanish uchun mas‘ul shaxs hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun o‘qituvchi o‘qitish jarayoni hamda o‘qitiladigan fanlarning ilmiy va texnik jihatlarini to‘liq bilishi lozim.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya darslari, pedagogik texnologiyalar, o‘quv maqsadlari, sport, pedagogik texnologiyalar, uslublar, mezonlar, amaliy darslar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье подчёркивается социальная значимость внедрения педагогических технологий на уроках физического воспитания в общеобразовательных школах. Использование различных инновационных технологий в образовательном процессе направлено не только на повышение интереса современной молодёжи к урокам физического воспитания, но и на повышение их уровня знаний. Кроме того, предложены методы внедрения педагогических технологий на уроках физического воспитания, направленные на формирование физических, нравственных и этических качеств. Даны рекомендации по этому вопросу. Использование новых педагогических технологий при обучении предметам подчёркивает, что учитель является ответственным лицом за эффективное управление процессом обучения и преподавания, а также за рациональное использование имеющихся возможностей и условий. Для выполнения этой задачи учитель должен в полной мере владеть как процессом преподавания, так и научными и техническими аспектами преподаваемых предметов.

Ключевые слова: уроки физического воспитания, педагогические технологии, учебные цели, спорт, педагогические технологии, методы, критерии, практические занятия.

IMPROVING THE TEACHING OF PHYSICAL EDUCATION LESSONS BASED ON PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

The article highlights the social significance of implementing pedagogical technologies in physical education lessons in general secondary schools. The use of various innovative technologies in the educational process is intended not only to increase students' interest in physical education lessons but also to enhance their knowledge levels. Additionally, methods for implementing pedagogical technologies in physical education lessons are proposed, focusing on the development of physical, moral, and ethical qualities. Recommendations are provided in this regard. The use of new pedagogical technologies in teaching subjects emphasizes that the teacher is a responsible figure for effectively managing the teaching and learning process and utilizing available resources and conditions efficiently. To fulfill this responsibility, the teacher must have a comprehensive understanding of both the teaching process and the scientific and technical aspects of the subjects being taught.

Keywords: physical education lessons, pedagogical technologies, learning objectives, sports, methods, criteria, practical lessons.

Kirish. Jismoniy tarbiya darslari – o‘quvchilarning sog‘lig‘ini mustahkamlash, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va harakat faolligini oshirishning muhim komponenti hisoblanadi. Ammo an‘anaviy yondashuvlar bilan cheklanish zamonaviy ta‘lim talablariga javob bermaydi. Shu bois, pedagogik texnologiyalarni dars jarayoniga integratsiya qilish zarurati yuzaga keladi.

Pedagogik texnologiyalar – bu dars jarayonini rejali, tizimli va natijadorlikka yo‘naltirilgan shaklda tashkil etish usullari majmuasidir. Jismoniy tarbiya darslariga ushbu yondashuvni tatbiq etish o‘quvchilarning harakatli o‘yinlarga qiziqishini oshiradi va sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Bugungi kunda ta‘lim sohasida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish jarayoni izchil amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, jismoniy tarbiya darslarini sifatli tashkil etish, yosh avlodni sog‘lom turmush tarzi asosida tarbiyalash va ularni har tomonlama rivojlantirishga e‘tibor kuchaymoqda. Bu jarayonda ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi davrda ta‘lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jismoniy tarbiya darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish nafaqat ta‘lim samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, usullari va takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy istiqloq g‘oyasi Respublika Konstitutsiyasida e‘tirof etilgan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat va jamiyatni barpo etish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy rivojlanishning yuqori bosqichlariga ko‘tarish, jahon hamjamiyati safidan munosib o‘rin egallashga yo‘naltirilgan ezgu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqsadlarning ijobiy natijaga ega bo‘lishi eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o‘rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko‘lamini hosil qilish, jismoniy, ma‘naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta‘limiytarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog‘liqdir. Zero, yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug‘ ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish, mustaqil O‘zbekiston Respublikasining rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashini ta‘minlash yosh avlodni xar tomonlama komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog‘liqdir [1].

Fanlarni o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish; o‘qituvchi o‘qitish va o‘rgatish, shuningdek, mavjud imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanish uchun mas‘ul shaxs hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun o‘qituvchi o‘qitish jarayoni hamda o‘qitiladigan fanlarning ilmiy va texnik jihatlarini to‘liq bilishi lozim.

Bundan maqsad shuki, o‘qitish uslubi shunday yo‘lga qo‘yilsinki, bunda o‘quvchilar o‘qitilayotgan fanni to‘liq o‘zlashtira olishsin. O‘qitish usullarining o‘quvchilar talabiga mos kelishini aniqlashda o‘qituvchi o‘z dasturining quyidagi oltita asosiy tarkibiy qismini hisobga olishi zarur [2]:

1. Rejalashtirish
2. Imkoniyat va sharoitlar
3. Uslublar
4. Faoliyatlar
5. Teskari aloqa
6. Nazorat

O‘qitish uslubini aniqlash yo‘llaridan biri bu yuqorida keltirilgan oltita omilning har biriga tegishli bo‘lgan savollar ro‘yxatini tuzishdir. Ta‘kidlash joizki, har bir tarkibiy qism talablarining to‘liq bajarilishini ta‘minlash hamda unga amal qilish tanlangan o‘qitish uslubining samaradorligini oshiradi [3].

Jismoniy tarbiya va sport darslarida o‘qitish uslublarini mujassamlashtirgan holda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini oshirish metodi va vositalari. Hozirgi kunda barcha pedagoglar singari jismoniy tarbiya o‘qituvchilariga ham darslarni zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etish, darsga innovatsion yondashuvni, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishni dars davomida shakllantirish kabi ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab etadi.

Hozirgi davrda yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qitish haqida matbuotda turli-tuman fikrlar bildirilmoqda. Ta‘limga yangicha, texnologik yondashish haqida fikr yuritilishi tasodifiy hol emas. Yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish, ta‘lim jarayonini o‘quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli sohalarini yaratish uchun tinimsiz izlanish o‘qituvchining muhim vazifasi bo‘lib qolmoqda. Shunday qilish kerakki, o‘quvchilar pedagogik jarayonning faol subyektlariga aylansinlar. Barcha ta‘lim turlari kabi jismoniy tarbiya darslarida ham pedagogik texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga egadir. Chunki jismoniy tarbiya darslari o‘quvchilarning nafaqat jismoniy, balki aqliy rivojlanishini ta‘minlaydi, o‘quvchilarni faollashtirish, mutaqlil ishlashga o‘rgatish, ta‘limning keyingi bosqichlarida o‘quvchilarning ta‘lim jarayonining faol subyektlariga aylanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin pedagogik adabiyotlarda jismoniy tarbiya darslari ta‘lim texnologiyasi masalalariga kam e‘tibor berilgan. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda jismoniy tarbiya ta‘limining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir [4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqotlar sohasida, "Jismoniy tarbiya darslarini pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishni takomillashtirish" mavzusida bir qancha tadqiqotchilar ishlaymoqda. Xususan,

so‘nggi yillarda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda innovatsion yondoshuvlarni ishlab chiqqanligi ko‘rsatilgan. Misol uchun, Ergashev Erkin G‘ulomovichning ishlari jismoniy tarbiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyatini o‘rganadi, bunda fitnes va gimnastika kabi faoliyatlarni innovatsion metodlar orqali yaxshilashga qaratilgan amaliy tadqiqotlar kiritilgan.

Shuningdek, boshqa tadqiqotlarda pedagogik texnologiyalarni o‘qitishda interfaol metodlarni qo‘llash, masalan, kompyuter texnologiyalari va elektron doskalar yordamida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega ekani ta’kidlanadi. O‘zbekistonda bu mavzuda tadqiqotlar jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining yangi pedagogik texnologiyalarni o‘z darslarida qo‘llashni kuchaytirishga qaratilgan amaliy yondoshuvlarni rivojlantirishga yordam bermoqda.

Tadqiqotchilar, shu bilan birga, jismoniy tarbiya darslarida interfaol usullarni kengaytirish va texnologiyalarning samaradorligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni taklif etmoqdalar. Bu o‘quvchilarni nafaqat jismoniy mashqlar bilan tanishtirish, balki ularga zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

Keyingi yillarda pedagogik texnologiya har xil mualliflar turli xil ta’rif bermoqdalar. Bu ta’riflar har bir muallifning pedagogik texnologiyaga turlicha yondashuvidan darak beradi. Ulardan ba’zilari:

V.P.Bespalko: “har qanday faoliyat yoki texnologiya, yoki san’at bo‘lishi mumkin. San’at ichki sezgi (intuitsiya)ga, texnologiya esa fanga asoslanadi. hammasi san’atdan boshlanadi va texnologiya bilan tugaydi va yana qaytadan boshlanadi” - degan edi.

M.Ochilov “Pedagogik texnologiya – tizimli, texnologik yondashuvlar asosida ta’lim shakllarini qulaylashtirish, natijasini kafolatlash va obyektiv baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o‘zaro ta’sirini inobatga olib, ta’lim maqsadlarini oydinlashtirib, o‘qitish va bilim o‘zlashtirish jarayonlarida qo‘llaniladigan usul va metodlar majmuidir”, degan ta’rifni beradi [5].

Keltirilgan ta’riflarni ilmiy-falsafiy nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo‘lsak, uzoq horijda berilgan ta’riflar bilan MDH mamlakatlari olimlari bergan ta’riflari birbiriga yaqin kelsa-da, farqi ham anchaligini ko‘ramiz. Jumladan, YUNESKO ta’riflarida tizimli yondashuv tamoyillariga alohida urg‘u berilgan. Ta’lim texnologiyasiga pedagogikada yangi tushuncha yoki ta’lim jarayonini tashkil etishning tamoman yangi usuli ham deb qaramaslik kerak. Ta’lim texnologiyasi mavjud tajribalarning ilg‘or, o‘quvchilar uchun qulay shakllarini saqlagan va ijodiy rivojlan-tirgan holda o‘quvchilardagi bilim va qobiliyatlarni rivojlantirish uchun juda qulay yo‘llar bilan ta’lim funksiyasini amalga oshirishdagi mahorat, qobiliyat va san’at tushuniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi davrda yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qitish haqida matbuotda turli-tuman fikrlar bildirilmoqda. Ta’limga yangicha, texnologik yondashish haqida fikr yuritilishi tasodifiy hol emas [6].

Yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish, ta’lim jarayonini o‘quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli sohalarini yaratish uchun tinimsiz izlanish o‘qituvchining muhim vazifasi bo‘lib qolmoqda. Shunday qilish kerakki, o‘quvchilar pedagogik jarayonning faol subyektlariga aylansinlar Pedagogik texnologiyaning asosi yoki zamini pedagogik tizim hisoblanadi. Pedagogik tizim - shaxsda ma’lum sifatlarni shakllantirishga qaratilgan umumiy maqsad asosida ta’sir etishning metod, vosita, jarayonlarning o‘zaro bog‘liq majmuidir. Har qanday jamiyatda pedagogik tizimning maqsadi jamiyatning shaxsni shakllantirishga qo‘ygan talablari asosida belgilanadi va jamiyat talablari asosida tizim ham o‘zgarishi mumkin [7].

Ta’lim maqsadlarini boshqacha tarzda o‘quv maqsadlari, deb ham atashadi. O‘quv maqsadlari ta’lim jarayoni oxirida kutilayotgan natijaning yozma tavsifidan iborat. Ma’lumki, jonli ta’lim jarayonida ikki tomon: ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchi ishtirok etadi. O‘quv maqsadlari ta’lim jarayonini ishtirokchilarning qaysi biri tomonidan qaralishiga qarab, o‘rganish va o‘rgatish maqsadlariga ajratiladi. Ta’lim jarayoni natijasida, ta’lim beruvchi, ya’ni, o‘rgatuvchining nimaga erishgani muhim bo‘lgani uchun, kelgusida o‘quv maqsadlari deganda, o‘rganish maqsadlarini tushunamiz.

O‘quvchining o‘z-o‘zini boshqarishi natijasida o‘quv jarayoni faollashadi. Jismoniy tarbiya va sport darslarida o‘quvchining o‘z hatti-harakatini o‘zi nazorat qilishi, yo‘l qo‘ygan xatolarini o‘zi aniqlashi va bartaraf etishi, mustaqil holda xulosalar chiqarishi, reproduktiv, qisman izlanuvchanlik va ijodiy topshiriqlarni bajarishda ishtirok etishi, o‘quvchi faolligini oshiradi va uni amalga tatbiq etilishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi [8].

O‘quvchining o‘z-o‘zini boshqarishi natijasida o‘quv jarayoni faollashadi. Jismoniy tarbiya va sport darslarida o‘quvchining o‘z hatti-harakatini o‘zi nazorat qilishi, yo‘l qo‘ygan xatolarini o‘zi aniqlashi va bartaraf etishi, mustaqil holda xulosalar chiqarishi, reproduktiv, qisman izlanuvchanlik va ijodiy topshiriqlarni bajarishda ishtirok etishi, o‘quvchi faolligini oshiradi va uni amalga tatbiq etilishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi, ta’limning zamonaviy texnologiyalari dars davomida rag‘batlantiruvchi, qulay muhit yaratishga yordam beradi. Biroq zamonaviy ta’lim va axborot texnologiyalarini joriy etish ularning an’anaviy o‘qitish usullarini

to‘liq o‘rmini bosishini anglatmaydi, balki uning tarkibiy qismi bo‘ladi. Zero, pedagogik texnologiya – o‘rganish nazariyasiga asoslangan va rejalashtirilgan natijalarni ta‘minlovchi o‘quv faoliyatini tashkil etish usullari, uslubiy texnikasi, shakllari yig‘indisidir.

Zamonaviy ta‘lim tizimi o‘qituvchiga ko‘plab innovatsion usullardan “o‘zini” tanlash va o‘z ish tajribasiga yangicha qarash imkoniyatini beradi. Bugungi kunda zamonaviy darsni muvaffaqiyatli o‘tkazish uchun o‘z pozitsiyangizni qayta ko‘rib chiqish, nimaga va nima uchun o‘zgarishlar kerakligini tushunish va birinchi navbatda o‘zingizni o‘zgartirish kerak [9].

Tahlil va natijalar. Yuqorida sanab o‘tilgan hamma tomonlar darsga xos bo‘lib:

1. Maktabda o‘rganish maqsadida erishish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi – hamma o‘quvchilarni mustaqil mehnat hayotiga tayyorlash.

2. Jismoniy mashqlar bilan muntazam shuhullanish talabani shakllantirish, salomatligini mustahkamlash.

3. Butun hayot davomida yuqori jismoniy tayyorgarlikni ushlab turish va boshqalardan iborat.

4. Bular pedagog rahbarligi asosida bilimlar tizimi va va faoliyat usulini o‘zlashtirib olishlari, tarbiyalanishlari va rivojlanishlari kerak.

Xulosa. Jismoniy tarbiya darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o‘quvchilarning nafaqat sog‘lig‘ini mustahkamlash, balki ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalarni qo‘llash orqali dars samaradorligini oshirish, o‘quvchilarda sportga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish va sog‘lom avlodni shakllantirishga erishish mumkin. Shu bois, bu jarayonni doimiy takomillashtirib borish zarur.

Ilg‘or metodlarni joriy etish: Jismoniy tarbiya darslariga interaktiv va AKT vositalarini tatbiq etishni tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish.

O‘qituvchilar malakasini oshirish: Ular uchun maxsus treninglar va metodik qo‘llanmalarning mavjudligini ta‘minlash.

Tajriba almashish: Xalqaro tajribalarni o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish.

Monitoring va baholash: Jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini baholash tizimini yaratish.

Adabiyotlar:

1. Piraxunova F.N., Nazirov A.X. O‘qitishning yangi pedagogik texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2008, 3-48 bet.

2. O‘zbekiston Respublikasida Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. “O‘zbekiston”, Toshkent, 1997 yil.

3. Ro‘zimatov Islomjon. "Bosqon uloqtiruvchilarda jismoniy sifatlarning rivojlanishini belgilab beruvchi metodlarni ahamiyati." // Scientific-theoretical journal of International education research 1.3 (2023): 92-97.

4. Rozmatov Islamjon, and Sanjarbek Gulomjonov. "The specific importance of motor methods of special training in short-distance running." // International Bulletin of Applied Science and Technology 3.3 (2023): 89-93.

5. Хожимуродова, Махлиёхон, and Фахриддин Иномов. "An innovative approach to the development of students' movement skills and competencies in physical education classes." Ижтимоийгуманитар фанларнинг долзарб муаммолари //Актуальные проблемы социальногуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 3.7 (2023): 252-257.

6. Xatamov Zafarjon Nazirjonovich, and Inomov Faxriddin O‘rmonjonovich. "Physical education in higher educational institutions problems of formation of professional skills on the basis of science and practice ytegration in the training of teaching staff." // Journal of Positive School Psychology (2023): 870-876.

7. Gofurov Abdushokir Makhmudovich, Irmatov Shavkat Anvarovich, and Inomov Fahriddin O‘rmonovich. "Development of physical activity of students based on physical education and sports classes." // International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 135-141.

8. Inomov Faxriddin O‘rmonjonovich "Problems of Development of Physical Culture and Sports after Independence." // Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture 3.12 (2022): 58-62.

**MALAKALI FUTBOLCHILARDA MASHG‘ULOT JARAYONLARINI
REJALASHTIRISHNING YANGICHA YONDASHUVLARI**

Mo‘minov Feruzjon Ilxomovich,

*Buxoro davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakulteti
Sport faoliyati kafedrasida o‘qituvchisi p.f.f.d. (PhD)*

Maqolada malakali futbolchilar bilan olib boriladigan integral tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichlarida qurilmaviy rejalashtirishning zamonaviy yondashuvlari aniqlashtirilgan. Mashg‘ulot jarayonlarini tashkil etish bo‘limlarga bo‘lib tayyorlov jarayonlarini tashkillashtirish, yillik siklni rejalashtirish va shunga asosan integral tayyorgarlik mashg‘ulotlarini takomillashtirib jarayoni davom ettirish ko‘zda tutilgan. Integral tayyorgarlik mashg‘ulotlarini rejalashtirish jarayoni malakali futbolchilar ampulasiga qarab jismoniy sifatlarni rivojlantirish va texnik taktik harakatlarga o‘rgatishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: *tayyorgarlik, mashg‘ulot jarayoni, funksional tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, mashg‘ulot jarayoni bosqichlari, mashg‘ulot jarayonlarining siklli qurilmasi, tayyorgarlik davri, musobaqa davri, o‘tish davri.*

**НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПЛАНИРОВАНИЮ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ПРОЦЕССОВ
КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ФУТБОЛИСТОВ**

В статье описаны современные подходы к планированию и управлению комплексными тренировочными процессами квалифицированных футболистов, структурное планирование на этапах многолетней подготовки. Планируется организовать процессы обучения по кафедрам, спланировать годовой цикл и продолжить процесс за счёт совершенствования комплексного обучения. Процесс планирования комплексных тренировочных занятий направлен на развитие физических качеств и тренировку технико-тактических движений по амплуе квалифицированных игроков.

Ключевые слова: *тренировка, тренировочный процесс, функциональная тренировка, физическая подготовка, этапы тренировочного процесса, цикловое устройство тренировочных процессов, тренировочный период, соревновательный период, переходный период.*

**NEW APPROACHES TO PLANNING TRAINING PROCESSES FOR QUALIFIED
FOOTBALL PLAYERS**

The article clarifies modern approaches to planning and managing integrated training processes with qualified football players, and device planning in multi-year training stages. The organization of training processes is provided by organizing training processes into sections, planning the annual cycle and, based on this, continuing the process by improving integrated training sessions. The planning process of integrated training sessions is provided to develop physical qualities and train technical and tactical movements in accordance with the needs of qualified football players.

Keywords: *preparation, training process, functional training, physical training, stages of the training process, cyclic structure of training processes, warm-up period, competition period, transition period.*

Maqolaning dolzarbligi va zaruriyati. Bugungi kunda dunyoda iste’dodli futbolchilarni saralash, sport turlariga yo‘naltirish jarayoni zamonaviy sport oldida turgan ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. Sport sohasidagi yetakchi olim va mutaxassislar malakali futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligi va harakat qobiliyati samaradorligining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mashg‘ulot o‘tkazish lozimligini ta’kidlaydi. Futbolga texnik-taktik tayyorgarligiga layoqatli malakali futbolchilarni tayyorlashga asoslangan uslublari, ularning kelajakdagi yutuqlarini hamda sportdagi istiqbolini bashorat qilish ko‘p yillik tayyorgarlik tizimlari ajralmas qismiga aylanmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda malakali futbolchilarga juda katta e’tibor qaratilgan bo‘lib ko‘plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, malakali futbolchilarning individual imkoniyatlarini o‘quv mashq bosqichida asosiy vosita sifatida ularni bosqichma-bosqich texnik-taktik tayyorgarligi ko‘rsatkichlari qanday darajada ekanligini aniqlash, iqtidorli futbolchilar bilan shug‘ullanish uchun samarali loyihalash

asosida mashg‘ulotlarni tashkil etishning asosiy bosqichlari bo‘yicha ilmiy va amaliy tajribalarga asoslangan tadqiqot ishlarini amalga oshirish davr talabi bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”, 2019-yil 4-dekabrda PF-5887-son “O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-fevraldagi 118-son “2019-2023-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy Yoshlar siyosati va sport konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ilmiy-metodik ishlanmalarni yaratish kabi muhim vazifalarga ustuvor etib belgilangan.

Maqolaning maqsadi. pedagogik loyihalash asosida malakali futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarlik mashg‘ulot jayonini rejalashtirish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. V.S.Fomin (1985), G.L.Drandrov, V.A.Salnikov (1986), M.M.Shestakov (1995) olimlarning nazariy tahlillariga ko‘ra, zamonaviy o‘quv-mashg‘ulot jarayonlarini rejalashtirish hodisasi, ko‘p yillik texnik-taktik tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning metodologik asosi hisoblanadi. Bu ma‘noda, organizmni texnik-taktik tayyorgarlik faoliyatiga adaptatsiyasi jarayonini individual rejalashtirish eng istiqbolli hisoblanadi.

Tajribalarda olingan ma‘lumotlar, mashg‘ulot yuklamalarini hajmi va shiddatini rejalashtirishdagi standart yondashuv futbolchilarning mashg‘ulot jarayonini optimallashtirishga ko‘maklashmasligi to‘g‘risida dalolat beradi. Buning uchun, murabbiyini har bir sportchi to‘g‘risida zamonaviy axborot bilan ta‘minlash zarur.

Yosh futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarlik rejasi. Biz, ushbu tamoyilni malakali futbolchilarni o‘quv mashg‘ulot bosqichida texnik-taktik tayyorgarlik jarayonini tizimli rejasi amalga qo‘llanildi. Texnik-taktik tayyorgarlikning mikro va mezosikllarda tashkil etiladigan o‘quv-mashg‘ulot jarayonlarining rejasi, ikki bosqichli bir qator ketma-ket amallarni nazarda tutuvchi texnologik qurilmadan iborat:

Birinchi bosqich:

1. Tayyorgarlik bosqichi doirasida mezosikl, bir kunlik o‘quv-mashg‘ulotlaridan tashkil topgan mikrosikllarda malakali futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarlik strukturasi yetakchi komponentlarni belgilash.

2. Texnik-taktik tayyorgarlikning ustuvor tomonlari bo‘yicha aniqlangan maqsadli ko‘rsatmalarni futbolchilar yoshi sensitiv bosqichlariga mos ravishda korreksiya qilish.

3. Maqsadli ko‘rsatmani futbolchilarning o‘yin amplusiga mos ravishda korreksiya qilish.

Ikkinchi bosqich:

1. O‘quv mashg‘ulot bosqichida texnik-taktik tayyorgarlik, musobaqa va o‘tish davrlari vazifalarni belgilash.

2. Tortuvchi, tayanch, nazoratli va tayyorgarlik, yo‘naltiruvchi mikrosikllarni aniqlash va shakllantirish.

3. Mikrosikllarni texnik-taktik tayyorgarlik strukturasi ustuvor maqsadlariga yo‘naltirilgan o‘quv-mashg‘ulotlaridan shakllantirish.

Malakali futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarlik metodikasini takomillashtirishga qaratilgan rejasining qurilmaviy birligi sifatida, tayyorgarlik davrining o‘quv-mashg‘ulotlari tarkibi quyidagicha belgilandi:

1. Bir kunlik o‘quv-mashg‘ulotlari, yoki ish kuni, kuniga bitta yoki ikkita mashg‘ulot.

2. Mikrosikl, haftalik o‘quv-mashg‘ulot kunlari - oraliq vazifalarni hal qilishga yo‘naltirilgan davomiyligi 3-7 kun.

3. Mezosikl - davomiyligi 2-4 hafta (2-4 ta mikrosikl) bo‘lgan, o‘quv mashg‘ulot bosqichining ma‘lum bir tayyorgarlik, musobaqa va o‘tish davrlari oldida turgan vazifalarni xal qiluvchi mashg‘ulot jarayonini bir qismi.

Kuniga ikki martalik trenirovka mashg‘ulotlari tizimida tiklanish vositalarini yo‘nalganligi sezilarli darajadagi ahamiyatga ega. Shuning uchun, to‘liq tiklanish uchun mos ravishdagi pedagogik va tibbiy-biologik vositalar yordamida tiklanishni ta‘minlaydigan sxema kerak.

Kichik sikllar doirasida yuklamalar va dam olishni rejalashtirish trenerlarning ishida markaziy o‘rin egallaydi. Mikrosikllarda ishni rejalashtirish paytida turadigan vazifalarning xilma-xilligi ichida ikkita asosiyini ajratish tavsiya etiladi:

- alohida trenirovka mashg‘ulotlarini maqsadga mos kattaligini va yo‘nalganligini aniqlash;

- ushbu mashg‘ulotlarni sikl doirasida ratsional taqsimlash.

Hozirga qadar ushbu vazifalarni xal qilishning metodologik yondashuvlari tajribaviy asoslangan [9]:

- alohida trenirovka mashg‘ulotlarining yuklamalari va ularning yaxlit ta’siri ostida kechuvchi toliqish va tiklanish jarayonlarining o‘tish xususiyatlariga;
- mazkur mikrosikl bosqichining umumiy qurilmaviy ahamiyatiga;
- futbolchilarni tayyorgarlik darajasiga;
- musobaqalar taqvimiga.

Jismoniy tayyorgarlik jarayonining ratsional qurilmaviy fiziologik asosida sportchining funksional zahiraviy imkoniyatlarini musobaqa faoliyatida optimal to‘liq namoyon etish maqsadida qayta taqsimlash fazasi hisobga olinadi. Futbolchilarning yetakchi jismoniy sifatlarini aniqlash paytida maxsus jismoniy tayyorgarlik strukturasi o‘rganish bo‘yicha amaliy tajribalarni umumlashtirish natijalari asosida chidamlilikni har xil turlariga 48%, start, masofa va portlovchi kuchlanishga 24,5% to‘g‘ri kelishi aniqlangan.

Shunday qilib, chidamlilikka birinchi darajali e’tibor qaratiladi. Ikki tomonlama o‘yinda futbolchilar tezkor harakatlanishlarni, texnik usullarni ko‘p marta takrorlashadi, shuning uchun, harakat amallarini o‘yin davomida samaradorligini pasaytirmasdan bajarish chidamlilik darajasiga bog‘liq, ya’ni ortib borayotgan toliqishga tezkor-kuch tayyorgarlikni yetarlicha yuqori roli paytida qarshilik ko‘rsata olishga bog‘liq. Tezkorlik va kuch sifatlarini namoyon qilishda futbolchilarning kuch imkoniyatlarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beriladi.

O‘yin paytida futbolchilar ko‘p martalik tezlanishlarni, to‘xtashlarni, yo‘nalishni o‘zgartirgan holda yugurishni bajarishadi, shuning uchun ushbu holatlarni hisobga olgan holda, harakat ko‘nikmalarini izdan chiqaruvchi beqaror omillarga alohida e’tibor qaratiladi.

O‘tkazilgan kuzatuv natijalari bilan bog‘liq bo‘lgan tajriba ma’lumotlari o‘quv-trenirovka siklida qattiq strukturaviy birliklar majmuasining o‘rniga har xil egiluvchan qayta qurishlar va variant ko‘rinishlarga yo‘l qo‘yadigan blokli-modulli strukturalar asosida sportchining tayyorgarlik jarayoniga “polimorfizm” hodisasini qo‘llash ratsionalligi to‘g‘risida dastlabki xulosalarga olib keladi. Sport nazariyasining diagnostik test ishonchligini aniqlash amallari misolida “polimorfizm” bir tayyorgarlik guruhi doirasi (individ ichra)da xususiyatlari bilan o‘zaro farq qiladigan bir necha individlar bo‘lishi.

Blok-modulli ta’lim jismoniy tarbiya va sport sohasida tobora ommalashib bormoqda. Modul va bloklarga bo‘lingan dastur, tayyorlov, musobaqa va o‘tish davrlarida rejalashtirilgan trenirovka vazifalarini shug‘ullanuvchilar uchun oson va tushunarli qiladi. Nimadan boshlash va mashg‘ulot jarayonini qanday qurish kerakligini aniqlashga hojat yo‘q. Dastur bloklarini berilgan tartibda kuzatib borish kifoya.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga asosan yoshlar futbolida sport tayyorgarlik jarayonining qurilmaviy xususiyatlari aniqlashtirilgan:

1. Etap – mantiqan yakunlangan, futbolchilarni vaqt jihatidan uzoq davom etadigan tayyorgarligi bosqichi, kumulyativ trenirovka samarasini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, uning hisobiga sport formasini cho‘qqisiga chiqish bilan ham va uni optimal darajagacha pasaytirish bilan ham bog‘liq bo‘lgan va birinchi navbatda, musobaqalar taqvimi va asosiy musobaqalar muddatlari bilan belgilanadigan o‘quv-trenirovka jarayonini masshtabli vazifalari hal qilinadi. Etapning davomiyligi 1 oydan 3 oygacha bo‘lishi mumkin.

2. Blok – etap bilan taqqoslanganda ancha qisqa, trenirovka jarayonini mazmuni bo‘yicha nisbatan butun qismi, jamoani joriy musobaqalarda ishtiroki bilan bog‘liq vazifalarni xal qiladi. Blok, xal qiladigan vazifalarning xarakteriga bog‘liq holda, rivojlantiruvchi (organizmning alohida funksional tizimlarini imkoniyatlarini oshirish, o‘yinching texnik-taktik tayyorgarligi komponentlarini va jamoaning taktik tayyorgarligini, atletik tayyorgarligini – o‘yinching tezkor-kuch plyus koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirish), sintezlovchi (alohida sportchilar va jamoa tomonidan oldingi bloklarda erishilgan imkoniyatlarini birligi), qo‘llab turuvchi, pasaytiruvchi va hokazolar bo‘lishi mumkin. Blokning davomiyligi – 2 haftadan to 3 haftagacha.

3. Modul – trenirovka kunlari seriyasi bo‘lib, trenirovka jarayonining biron-bir xususiy (oraliq) vazifasini xal qilishga yo‘naltirilgan va toliqish va tiklanish jarayonlarini yuklamalarni navbatda qo‘llanilishiga bog‘liq bo‘lgan o‘zaro harakati bilan belgilanadi. Modulning davomiyligi 3-7 kunni tashkil qiladi.

4. Jarayon – modulda rejalashtirilgan vazifalarni xal qilish, zarurati bo‘lganda korreksiya (tuzatish kiritish) imkonini beradigan bir nechta trenirovka mashg‘ulotlari, ayrim paytlarda kunlar. Modulni korreksiya qilish jarayoni qo‘shimcha trenirovka kunlarini yoki mashg‘ulotlarini kiritilishi bilan, trenirovka mashg‘ulotlarini ketma-ketligini o‘zgartirish yoki ularni bekor qilish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (bunday holatda, fragmentlar korreksiya qiluvchi va aniqlashtiruvchi deb ataladi). Dam olish kuni yoki bir nechta dam olish kunlari trenirovka jarayonini alohida fragmentini tashkil qilishi mumkin.

5. Ish kuni – kuniga 2-3 ta – mashg‘ulot, -musobaqa, majmuaviy, tematik, individual-guruhli, futbolchining ekspress-tashhisi bilan uyg‘unlikdagi individual mashg‘ulotda o‘yinching holatini boshqarishning variabel,

nisbatan mustaqil richagi sifatida talqin qilinadi. Variabel ingliz va fransuz tilida o‘zgaruvchanlik hodisasini aks etadi va sohaga aloqador trenirovka jarayonini boshqarish, shakl variantlari, o‘zgaruvchanligi, yoki beqarorligi e‘tiborga olinadi. Hodisalardagi o‘zgarishning o‘zi variatsiya, o‘zgarish natijasi ko‘pincha variatsiya yoki variant deb ham ataladi.

Xulosa. O‘quv mashq guruhining tayyorgarlik bosqichida o‘quv-mashg‘ulot ta’sirlarini tizimli-rejalashtirish malakali futbolchilar texnik-taktik tayyorgarligini ta’minlay oladigan va real shart-sharoitlarga moslashuvchan instrument sifatida, mikro va mezosikllar tarkibida tashkil etiladigan o‘quv-mashg‘ulot jarayonlarining rejasini bir qator ketma-ket amallarni nazarda tutuvchi texnologik qurilma asosida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6099-son “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni., <https://lex.uz/docs/5077667>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrdagi PQ-414-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-dekabrdagi PF-5887-son “O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni., <https://lex.uz/docs/4631208>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 16-iyundagi PQ-5148-son “Aholining jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash tizimini joriy etishning tashkiliy chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori. lex.uz.
6. Биткин В.М. Методические приёмы применения восстановительных средств в подготовке высококвалифицированных футболистов. автореф. дис... канд. пед. наук. Смоленск, 1999. - 24 с.
7. Вишнякова С.В., Солопов И.Н., Замов Б.М. Совершенствование функциональных возможностей спортсменов на начальных этапах подготовки в художественной гимнастике. - Волгоград, 1998.-56с.
8. Голомазов С., Шинкаренко И. Футбол: Тренировка специальной работоспособности футболистов. - М., 1994. - 88 с.
9. Курбанов З.А. Организация учебно-тренировочного процесса футболистов в условиях Узбекистана. Ташкент., 2000., 103с.
10. Кучкин С.Н. Резервы дыхательной системы и аэробная производительность организма: Автореф. дис. ... докт. мед. наук. - Казань, 1986. -48 с.
11. Радчич И.Ю., Преображенский И.Н., Овчаренко Л.Н. О технологии мониторинга процесса подготовки футболистов в годичном тренировочном цикле // Научные труды ВНИИФК 1999 года.- М., 2000.- С. 204-210.
12. Сучилин А.А., Козловский В.И., Парамонов В.Н., Шамардин А.И. Возрастная динамика психомоторики и ее учет при подготовке футболистов // Вопросы оптимизации учебно-тренировочного процесса юных футболистов. - Волгоград, 1988.-С. 3-11.

FUTBOL MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARGA TEXNIK VA TAKTIK TAYYORGARLIKNI O‘RGATISH METODIKASI

Safoyev Hasan Aminovich,

Buxoro davlat universiteti Sport faoliyati kafedrasida dotsenti

Texnik usullar bu futbol o‘yinini vujudga keltirish vositasi demak. Yuksak sport natijalariga erishish ko‘p jihatdan futbolchining ana shu xilma-xil vositalarni qanchalik to‘liq bilishiga, raqib jamoa o‘yinchilari qarshilik ko‘rsatayotgan, ko‘pincha esa charchoq orta borayotgan sharoitda o‘yin faoliyatidagi turli holatlarda ularni qanchalik mohirlik bilan, samarali qo‘llay bilishga bog‘liq. Futbol texnikasini yaxshi bilish futbolchining har tomonlama tayyorgarlik ko‘rishi va mutanosib kamol topishi jarayonining ajralmas qismidir.

Kalit so‘zlar: *futbol, qarshilik, vosita, raqib, charchoq, jamoa, futbol, zarba, texnik.*

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ НА ФУТБОЛЬНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Технические методы - это средство создания футбольного матча. Достижение высоких спортивных результатов во многом зависит от того, насколько полно игрок владеет этими разнообразными инструментами, насколько умело, эффективно умеет применять их в различных ситуациях игровой деятельности в условиях, когда игроки соперничающей команды оказывают сопротивление, а зачастую и утомляются. Хорошее знание футбольной техники является неотъемлемой частью процесса всесторонней подготовки и пропорционального совершенствования футболиста.

Ключевые слова: *футбол, сопротивление, средство, противник, усталость, команда, футбол, удар, техника.*

THE METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING IN FOOTBALL CLASSES

Technical methods are the means of creating a football game. Achieving high sports results largely depends on how well a football player knows these various means, how skillfully and effectively he can use them in various situations of game activity, in conditions where the opposing team is resisting and, if necessary, fatigue is often present. A good understanding of football technique is an integral part of a footballer's all-round preparation and development process.

Keywords: *football, resistance, tool, opponent, fatigue, team, kick, technique.*

Kirish. O‘yin taraqqiyotining yuz yildan ortiq tarixi mobaynida futbol texnikasida muayyan o‘zgarishlar bo‘ldi. Bu evolyutsiyaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: boshning chakka qismi va orqasi bilan zarba berish, to‘pni boldir bilan to‘xtatish singari nomaqbul usul va usullarni qo‘llash ancha kamayib ketdi; oyoq yuzi bilan zarba berish, to‘pni son va ko‘krakda to‘xtatish, to‘pni qo‘l bilan tashlash (darvozabon texnikasi) kabilardan foydalanish koeffitsiyenti oshdi, aldash harakatlari (fintlar) ko‘paydi.

Hozirgi futboldagi texnik usullar o‘yin harakatlari tezligi va aniqligini oshirish uchun kuchdan yetarlicha tejab foydalanish imkonini beradigan, biomexanika nuqtai nazaridan maqbul harakatlar tizimi bilan xarakterlanadi. Tezlik va ishonchlilik, soddalik va samaradorlik – futbol texnikasini qo‘llashga qo‘yiladigan hozirgi kundagi talab ana shulardan iborat.

Futbol texnikasining tasnifi – Futbol texnikasining tasnifi texnik usullarni umumiy (yoki o‘xshash) o‘ziga xos belgilariga qarab guruhlarga bo‘lishdan iborat.

O‘yin faoliyati ifodalanishiga qarab futbol texnikasi ikkita yirik bo‘limga ajratiladi: maydon o‘yinchisi texnikasi va darvozabon texnikasi. Har qaysi bo‘lim esa harakatlanish texnikasi va to‘pni boshqarish texnikasi bo‘limchalariga taqsimlanadi. Kichik bo‘limlar turli usullarda ijro etiladigan muayyan texnik usul-lardan: harakatlanish texnikasi usullari va usullaridan iborat. Ulardan maydon o‘yinchilari va darvozabon foydalanadi. Ammo ayrim usul va usullar o‘zining muayyan turlariga ega. Usul va turlarda harakatning asosiy mexanizmi umumiy bo‘lib, detallardagina farq bo‘ladi. Har xil usul, usul va turlarni ijro etish shartlari futbol texnikasini yanada turli-tuman qiladi.

Futbol texnikasining tasnifi 1-rasmda ko‘rsatilgan. O‘rganilayotgan materialni tizimlashtirish usul, usul turlarini tuzukroq tushunishga, ularni to‘g‘ri tahlil qilishga, olingan bilimlarni takomillashtirish vazifa-larini muvafaqqiyatli hal qilishga yordam beradi.

Futbol texnikasining ifodalanishi maydon o‘yinchisi va darvozabon uchun umumiy kichik bo‘lim bo‘lgan harakatlanish texnikasidan boshlanadi. [1]

Asosiy qism. Harakatlanish texnikasi quyidagi usullar guruhini o‘z ichiga oladi: yugurish, sakrash, to‘xtash, burilish. Harakatlanish texnikasining tasnifi 2-rasmda ko‘rsatilgan.

O‘yin vaqtida harakatlanish texnikasi usullaridan xilma-xil tarzda qo‘shib foydalaniladi. Masalan, harakatlanish tezligi nihoyatda xilma-xil: sekin yurishdan boshlab, startdagi tezlanishni maksimal tezlikka qadar ko‘tarish mumkin, yugurish maromi va yo‘nalishi qo‘qqisdan o‘zgarib turadi. Yugurishning xilma-xil usullarini sakrash, to‘xtash, burilish bilan birga qo‘shib olib borish futbolchining harakatlanishiga xos xususiyat hisoblanadi.

Harakatlanish texnikasining usullari maydon o‘yinchilari va darvozabonning to‘pni boshqarish san‘ati bilan chambarchas bog‘liq. Harakatlanish texnikasi usullarini keragicha hamda kompleks tarzda qo‘llash ko‘p taktik vazifalarni (to‘p olish uchun ochilish va raqibni chalg‘itish, pozitsiya tanlash, o‘yinchini to‘sib olish va h.k.) samarali hal qilish imkonini beradi.

Yugurish. Futboldagi asosiy harakatlanish vositasi yugurishdir. To‘pni boshqarmayotgan futbolchilar yugurish yordamida maydonda turlicha joylashib oladilar. Bundan tashqari, yugurish tarkibiy qism sifatida to‘pni boshqarish texnikasiga ham kiradi.

Futbolda yugurishning quyidagi usullari qo‘llaniladi: oddiy yugurish, tisarilib yugurish, chalishtirma qadam tashlab yugurish, juftlama qadam tashlab yugurish[3].

Oddiy yugurishdan asosan to‘g‘riga borayotgan o‘yinchilar bo‘sh joyga chiqish raqibni quvish va hokazolarda foydalanadi. Harakat sistemasi ham (bir oyoqqa tayanish va havoda uchish fazalariga bo‘linishi) tuzilishi ham yengil atletika yugurishidan farq qilmagani uchun uni oddiy yugurish deyiladi. Qadam uzunligi, chastotasi va ritmida farq bor, xolos.

Yugurishda qadam uzunligi sprinterlarda 2-2,2 m ga teng bo‘lsa, katta yoshli futbolchilarda o‘rtacha 1,3-1,5 m ga teng. Qadamlar chastotasi sprinterlarda sekundiga 4-4,5 qadamga teng. Futbolchilarda chastota sal ortiqroq: sekundiga 5,1-5,5 qadam bo‘ladi. Bu esa havoda uchish fazasi qisqaroq bo‘lgani sababli tez to‘xtashga yoki tez burilib olishga yordam beradi. [2]

Tisarilib yugurishdan asosan to‘pni olib qo‘yishda va to‘pni olishda qatnashayotgan himoyadagi o‘yinchilar foydalanadilar. Yugurishning bu turi ham siklik (qo‘shaloq qadamli) bo‘ladi. Qisqa-qisqa, lekin tez-tez qadam tashlash, havoda uchish fazasining qariyb yo‘qligi o‘nga xos xususiyatdir. Buning sababi siltanish oyoq‘i orqaga uzatilganda sonning yozilishi cheklanganligidadir.

O‘yin sharoiti ko‘pincha maksimal tezlikda tisarilib yugurishni talab qilib qoladi. Bunda tezlik qadam chastotasini oshirish hisobiga orttirilib, bu ko‘proq oyoqning orqaga faol harakat qilishiga bog‘liq.

Tisarilib yugurayotganda, o‘yinchi ba‘zan muvozanatni yo‘qotib yiqilib tushadi. Tayanch oyoq vertikal turgan paytda gavdaning og‘irlik markazi o‘qi tayanch yuzasining tepasida turishi o‘yinchi holatining turg‘un bo‘lishi shartlaridan biridir.

Chalishtirma qadam tashlab yugurishdan harakat yo‘nalishini o‘zgartirish uchun, turgan joydan o‘ngga yoki chapga siltanib yugurish paytida, burilib olgandan keyin foydalaniladi. U harakatlanishning spetsifik vositasi bo‘lib, asosan boshqa yugurish turlari bilan birga qo‘shib qo‘llaniladi.

1-rasm.

Chalishtirma qadam tashlab yugurish yon tomonga ijro etiladigan yugurish qadamlari bilan ifodalanadi (1-rasm). Qadam tashlash siklining birida (qo‘shaloq qadam) silta-nuvchi oyoq tayanch oyoqning oldiga chalishtirib o‘tkaziladi. Yugurish paytida havoda uchish fazasi juda qisqa.

Juflama qadam tashlab yugurishdan taktik jihatdan zarur holatga o'tishda (masalan, o'yinchi oldini to'sib olishda) foydalaniladi. U dastlab harakatlanish fazasi sifatida qo'llaniladi. Keyinroq o'yindagi vaziyatga qarab, harakatlanish texnikasining turli usullari sifatida ijro etiladi.

Juflama qadam tashlab yugurish oyoqlarni sal bukib bajariladi (45-rasm). Birinchi qadamni harakat yo'nalishiga yaqin oyoqdan boshlab, yon tomonga tashlanadi. Ikkinchi qadamda oyoqlar juftlanadi. Depsinish va siltanish harakatlarida zo'r berish yuqori tomonga emas, balki yon tomonga yo'naltiriladi.

Sakrashlar. To'xtash va burilish usullarining ba'zilarini ijro etishda sakrashdan foydalaniladi. Sakrash zarba berishning ayrim usullari, to'pni oyoqda, ko'krakda, kalla bilan to'xtatib qolish va ba'zi fintlar texnikasining qismiga kiradi. O'yindagi vaziyat ko'pincha maksimal baland yoki maksimal uzun sakrashni talab qilmaydi. Bunda sakrashning samaradorligi futbolchining koordinatsion qobiliyati bilan belgilanib, futbolchi turli dastlabki holatlardan fazo, vaqt va kuch xarakteristikalarini optimal bo'lgan harakatlar qilishi kerak bo'ladi.

Barcha xil sakrashlarda depsinish, havoda uchish va yerga tushish fazalari bo'ladi.

Sakrashning ikki xil usuli bor: bir oyoqda depsinib sakrash va ikki oyoqda depsinib sakrash.

Bir oyoqda depsinib sakrash oldinga, yon tomonlarga, yuqoriga bajariladi. Bunday sakrashda faol depsinib, ikkinchi oyoqni silkitib, gavda og'irlik markazining o'qi sakrash tomonga o'tkaziladi. Sakrashning trayektoriyasi va kuchi o'yindagi vaziyatga bog'liq. Bir oyoqda yoki ikki oyoqda yerga tushiladi. Qisqa masofali, qattiq amortizatsiya keyin-gi harakatlarga tezroq va samaraliroq o'tish imkonini beradi. Og'irlik markazi o'qining proyeksiyasi tayanch yuzasining chegarasida yoki undan tashqarida bo'lishi ham shunga yordam beradi.

Sakrab to'pga kalla urayotganda, ko'pincha maksimal baland ko'tarilish kerak bo'ladi. Bunda yugurib kelib depsinadigan oyoqni taqqa to'xtaydigan qilib (tayanchga nisbatan burchak hosil qilib) qo'yish yordam beradi. Sal cho'nqaygandan keyin yuqoriga yoki yuqorilab-oldinga tomon faol depsinish kerak bo'ladi, bunda qo'llarni ko'krak baravar silkitib ko'tarish depsinishning samarasini oshiradi.

Ikki oyoqda depsinib sakrash. Bunday usul bilan oldinga, oldinlab yon tomonga va oraliq yo'nalishlarda sakraladi.

Turgan joydan sakraganda o'yinchi depsinish oldidan tezda salgina cho'nqayadi. Oyoqlarni faol to'g'rilash bilan birga gavda og'irlik markazining o'q sakrash tomoniga o'tkaziladi va qo'llar silkitiladi. Yugurib kelib sakra-yotganda so'nggi qadamda bir oyoqni taqqa to'xtaydigan qilib qo'yiladi. Cho'nqayish paytida ikkinchi oyoq birinchisi bilan tezgina juftlanadi. Depsinishda havoda uchish va yerga tushish fazalari turgan joydan sakragandagi kabi bo'ladi.

To'xtashlar. Harakatlanish texnikasida to'xtashga harakat yo'nalishini o'zgartirishning samarali vositasi deb qaraladi. To'satdan to'xtab qolganda, raqiblarning qayerda, qanday joylashishiga qarab turib to'p bilan ham, to'psiz ham o'sha ketayotgan tomonning o'ziga yoki qarshi tomonga otilib ketiladi, o'ngga yoki chapga qochib kolinadi.

To'xtashda ikki xil usul qo'llaniladi: sakrab to'xtash va tashlanib to'xtash.

Sakrab to'xtash uchun yuqoriga qisqaroq sakrab, siltangan oyoqda yerga tushildi – bunda turg'unlik bo'lsin uchun shu oyoq sal egiladi (2-rasm). Ammo ko'pincha yerga ikki oyoqlab tushiladi.

Tashlanib to'xtash so'nggi yugurish qadami hisobiga bajariladi. Bunda siltangan oyoqni oldinga uzatib, tovonga tayaniladida, keyin oyoqni rostmana yerga qo'yiladi. Tashlanib to'xtash oyoqlarni anchagina bukib, ikki oyoqqa tayanib qolish bilan ifodalanadi (3-rasm).

Barcha xil to'xtashlardan keyin, odatda, turli yo'nalishlarda harakat davom ettiriladi. Shuning uchun to'xtashdagi so'nggi holat keyingi harakatning start holati bo'lishi kerak.

Burilishlar. Burilish yordamida futbolchilar tezlikni minimal kamaytirib, yugurish yo'nalishini o'zgartiradilar. Odatda, turgan joyda burilgandan keyin start harakatlari boshlanadi. Burilish, shuningdek, zarba berish, to'pni to'xtatish, to'pni olib yurish va fintlarning ayrim usullarini bajarish texnikasi tarkibiga ham kiradi.

2-rasm.

Burilishning quyidagi usullaridan foydalaniladi: hatlab o‘tib burilish, sakrab burilish, tayanch oyoqda burilish. O‘yin sharoitiga qarab yon tomonlarga va orqaga burilish mumkin. Burilish turgan joyda ham, harakat paytida ham ijro etilaveradi.

Hatlab o‘tib burilganda, qisqa-qisqa 2-3 qadam tashlash hisobiga kerakli yo‘nalishga qarab olinadi.

Harakat yo‘nalishini to‘satdan va tez o‘zgartirishda sakrab burilish samaraliroqdir. Bu ish burilish tomonga faol depsinib bajariladi. Silkinadigan oyoqning kafti ham shu tomonga aylantiriladi. Sakrash unchalik baland bo‘lmasa ham, to‘la-to‘kis bajariladi. Tayanch oyoqda burilishning ikki turi bor. Birinchisini bajarishda burilish yo‘nalishidan uzoqdagi oyoqqa tayaniladi. Bunda futbolchi gavda og‘irlik markazi o‘qining proyeksiyasini tayanch sath chegarasidan chiqarib, tayanch oyoq uchida burilish tomonga aylanadi. Ikkinchisida harakat yo‘nalishiga yaqin oyoqqa tayaniladi, gavda og‘irlik markazining o‘qi burilish tomonga ko‘chadi. O‘tkaziladigan oyoqni ham shu yo‘nalishda tayanch oyoqning old tomoniga chalishtirib qo‘yiladi. Burilish sal bukilgan tayanch oyoq uchida bajariladi.

Maydon o‘yinchisining texnikasi.

Maydon o‘yinchisining texnikasi ikkita kichik bo‘limdan iborat. Bulardan biri harakatlanish texnikasi bo‘lsa, ikkinchisi to‘pni boshqarish texnikasidir.

Maydon o‘yinchilari harakatlanish texnikasining yuqorida tahlil qilingan xilma-xil usullari, usul va turlarining barchasidan foydalanadilar.

To‘pni boshqarish texnikasiga quyidagi usullar guruhi kiradi: zarba berish, to‘pni to‘xtatish, to‘pni olib yurish, aldash harakatlari (fintlar), to‘pni olib qo‘yish.

Bundan tashqari, qo‘lda bajariladigan spetsifik usul – yon chiziqning narigi yog‘idan to‘pni tashlab berish ham to‘pni boshqarish texnikasiga kiradi.

O‘yin vaqtida qaysi usulning qancha miqdorda ijro etilishi futbolchilarning o‘yindagi funksiyalariga bog‘liq. Usullarni ijro etish sifati esa maydon o‘yin-chilarining hammasida yuksak darajada bo‘lishi kerak.

To‘pga zarba berish – To‘pga zarba berish futbol o‘ynashning asosiy vositasi hisoblanadi. To‘pga oyoq bilan va kalla bilan turli usullarda zarba beriladi (4-rasm).

Zarba berishning barcha usullari muayyan maqsadga qaratilgan bo‘lib, bu to‘pning kerakli trayektoriya bo‘ylab harakatlanishi va optimal tezligi bilan xarakterlanadi. To‘pning uchish tezligi zarba beruvchi bo‘g‘in bilan to‘pning o‘zaro to‘qnashgan paytdagi boshlang‘ich tezligiga, shuningdek, ular massasining bir-biriga nisbatiga bog‘liq. O‘zaro ta‘sir etuvchi bo‘g‘inlarning massasi nisbatan muhim bo‘lgani sababli to‘pning uchish tezligini oshirish uchun zarba beruvchi bo‘g‘in tezligini oshirishi kerak bo‘ladi.

To‘p trayektoriyasi xususiyatlari – Oyoq kaftining ichki tomoni bilan tepish asosan qisqa va o‘rta masofaga to‘p uzatishda, shuningdek, mo‘ljalga yaqin masofadan tepilayotganda qo‘llaniladi.

Shunday zarba berish texnikasining ba‘zi xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz (48-rasm). Yugurish boshlanadigan joy, to‘p va mo‘ljal taxminan bir chiziqda bo‘ladi. Zarba beruvchi oyoqni orqaga tortish so‘nggi yugurish qadamidagi ortki depsinish hisobiga bajariladi. Tepish harakati sonni oldinga bukish bilan bir vaqtda zarba beruvchi oyoqni tashqari tomon burishdan boshlanadi. Zarba berish paytida taranglashtirilgan oyoqning uchi tashqari tomon burilgan, uning kafti esa to‘pning uchish yo‘nalishiga nisbatan qat‘iy to‘g‘ri burchak ostida joylashgan bo‘lishi kerak. Oyoq uchi sal ko‘tarilgan bo‘ladi. Zarba berish oyoq kafti ichki sathining o‘rtasi bilan amalga oshiriladi. Oyoqning zarba berish vaqtidagi holati surib borish vaqtida ham saqlanib qoladi.

4-rasm.

Oyoq kaftining ichki tomoni bilan tepilganda, to‘pga oyoqning kattaroq sathi tekkani uchun bunday tepish anchagina aniq bo‘ladi. Biroq zarba beruvchi oyoqning orqaga tortilishi maksimal darajaga yetmagani sababli, bu usulda berilgan zarbaning kuchi boshqa usullardagiga nisbatan kamroq bo‘ladi. Bu esa tos son

bo‘g‘imining chekka holatdagi baquvvat paylari yozilayotganda son suyagi boshini bo‘g‘im chuqurchasiga siqib, sonning zarba berish harakati uchun zarur bo‘lgan supinatsiyasini yo‘q qilib qo‘yishi bilan bog‘liq. Oyoq yuzining ichki qismi bilan tepish «o‘rtacha» va «uzun» uzatishlarda, darvoza bo‘ylab «o‘qdek» uzatib berishlar va hamma masofalardan nishonga tepish paytlarida qo‘llaniladi (5-rasm).

5-rasm.

Mazkur tepishni bajarishda to‘p va nishonga nisbatan 45° hosil qilib yugurib kelinadi. Yo‘l qo‘yish mumkin bo‘lgan xususiy chetlanishlar 30° dan 60° gacha bo‘lishi mumkin. Bunda zarba beruvchi oyoqning orqaga tortilishi maksimal darajaga yaqin bo‘ladi. Tizzasal bukilgan tayanch oyoq kaftining tashqi qismi yerga qo‘yiladi. Gavda tayanch oyoq tomonga sal engashadi. Tepish harakati sonni bukishdan boshlanib, boldirni keskin yozib yuborish bilan tugaydi. Oyoq uchi pastga cho‘zilgan. Oyoq tarang bo‘ladi. Zarba paytida to‘p bilan tizza bo‘g‘imini birlashtirib turuvchi shartli o‘q frontal tekislikda og‘ibroq turadi. Ana shu shart, shuningdek, zarbani to‘pning o‘rta qismiga berish natijasida to‘p past trayektoriya bo‘ylab uchadi. [4]

Oyoq yuzining o‘rta qismi bilan tepishni bajarish texnikasi ko‘p jihatdan oyoq yuzining ichki qismi bilan tepishga o‘xshaydi, lekin uni bajarish detallari bir oz farq qiladi (6-rasm).

6-rasm.

Xulosa. Yugurib kelish chizig‘i, to‘p va nishon taxminan bir chiziqda bo‘ladi. Oyoqni orqaga tortish ham, zarba berish harakati ham qat‘iyan sagittal (old-orqa) tekislikda bajariladi. Tayanch oyoqning tovoni to‘pning yon tomoniga qo‘yiladi – bunda oyoq bilan to‘p baravarlashadi. Tepish harakati davomida to‘p tayanch oyoq kafti tomonidan yumalab, uchiga ko‘tariladi. To‘p bilan tizza bo‘g‘imini birlashtirib turuvchi shartli o‘q zarba paytida qat‘iyan vertikal bo‘ladi. Bu holat surib borish vaqtida saqlanib koladi.

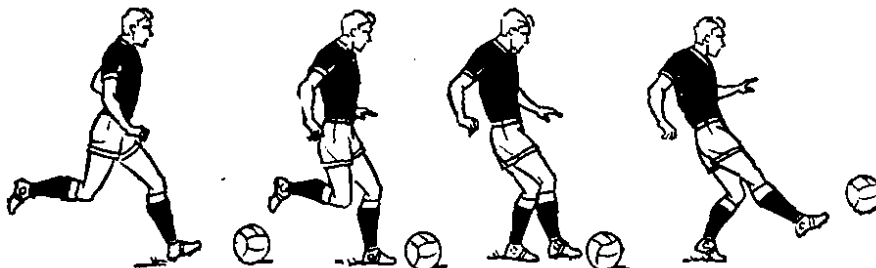
To‘p bilan oyoqning to‘qnashish sathi kattagina ekani zarba berishni anchagina aniq bajarish imkonini beradi. Yugurib kelish, oyoqni orqaga tortish va tepish bir tekislikda bajarilgani uchun harakat sistemasi biomexanika jihatidan kerakligicha ishlatiladi hamda boshqa usullardagiga nisbatan kattaroq kuch bilan tepiladi. Biroq oyoq yuzining o‘rta qismi bilan tepilganda oyoq uchi maksimal darajada pastga tortilgan bo‘lishini yodda tutish kerak. Buning natijasida oyoq kafti yerga tegib ketib, oyoq og‘rishi va lat yeyishi mumkin. Bu esa ehtiyot tormozlanish oqibatida ko‘pincha harakat amplitudasining o‘zgarishiga, zarba kuchining kamayishiga, uning samaradorligi pasayib ketishiga olib kelishi mumkin.

Oyoq yuzining tashqi qismi bilan tepish burama zarba berish paytida eng ko‘p qo‘llaniladi. Oyoq yuzining o‘rta va tashqi qismlari bilan tepishdagi harakatlar strukturasi o‘xshash bo‘lib, farqi shuki, bunda tepish harakati vaqtida boldir bilan oyoq kafti ichkari tomon buriladi (7-rasm).

7-rasm.

Oyoq uchida tepish kutilmaganda, tayyorgarlik ko‘rmay turib, nishonga tepib qolish zarur bo‘lib qolganda bajariladi. Bundan tashqari, bu tepish raqibdagi to‘pni tashlanib yoki shpagat qilib tepib yuborishda ancha samaralidir (8-rasm).

8-rasm.

Tepish paytida yugurib kelish ham, to‘p va nishon ham bir chiziqda bo‘ladi. Yugurib kelganda so‘nggi qadamdagi depsinish, tepish uchun oyoqni tortish ham hisoblanadi. Tepish harakati tizza sal bukilgan tarang oyoqda bajariladi. Tepish paytida oyoq uchi sal ko‘tarilgan bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Нуримов З.Р. “Совершенствование групповых тактических действий футболистов” – Т., 2005.
2. Нуримов Р.И. “Совершенствование тактических действий футболистов высокой квалификации” – Т., 2000.
3. Нуримов Р.И. “Ёш футболчиларни техник ва тактик тайёрлаш” – Т., 2005.
4. Озолин Н.Г. “Настольная книга тренера. Наука побеждать, профессия – тренер” – М., 2002.

O‘ZBEKISTONDA O‘TKAZILADIGAN SPORT BAYRAMLARI VA TADBIRLARI ASOSIDA O‘QUVCHILARNI JISMONIY TARBIIYALASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Turayev Mahmud Muxamedovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi” kafedrasida dotsenti

Maqolada talabalarning ta’lim va kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi ochib berilgan. U o‘quvchilarning salomatligini mustahkamlash, jismoniy va kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan. Talabalar jismoniy tarbiyasining maqsadi - shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirish, jismoniy tarbiya va sport vositalari va usullaridan ijodiy foydalanish tajribasini o‘zlashtirish, barqaror motivatsiyani yaratish va sog‘lom turmush tarzi va jismoniy o‘zini o‘zi boshqarish zarurati, kelajakdagi kasbiy faoliyatga psixofizik tayyorgarlikni takomillashtirish va ta’minlash.

Kalit so‘zlar: *jismoniy tarbiya va sport, jismoniy tarbiya, talabalarning tayyorgarligi, psixofizik tayyorgarligi, mushak guruhlari rivojlantirish, jismoniy mashqlar, bayramlar.*

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ СПОРТИВНЫХ ПРАЗДНИКОВ И МЕРОПРИЯТИЙ, ПРОВОДИМЫХ В УЗБЕКИСТАНЕ

В статье раскрывается неотъемлемая часть образования и профессиональной подготовки студентов. Она направлена на улучшение здоровья, физической и профессиональной подготовки студентов. Целью физического воспитания студентов является формирование физической культуры личности, овладение опытом творческого использования средств и методов физического воспитания и спорта, формирование устойчивой мотивации и потребности к здоровому образу жизни и физическому самоконтролю, совершенствование и обеспечение психофизической подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *физическое воспитание и спорт, физическое воспитание, подготовка учащихся, психофизическая подготовка, развитие групп мышц, физические упражнения, каникулы.*

IMPROVING THE EFFICIENCY OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS ON THE BASIS OF SPORTS FESTIVALS AND EVENTS HELD IN UZBEKISTAN

The article reveals an integral part of the education and professional training of students. It is aimed at strengthening health, improving the physical and professional-applied preparedness of students. The purpose of physical education of students is the formation of physical culture of the individual, the acquisition of experience in the creative use of means and methods of physical culture and sports, the creation of sustainable motivation and the need for a healthy lifestyle and physical self-improvement, ensuring psychophysical readiness for future professional activity.

Keywords: *physical culture and sports, physical education, preparedness of students, psychophysical readiness, development of muscle groups, physical exercise, holidays.*

Kirish. Korporativ sport tadbirlari turlari quyidagicha:

- Futbol, basketbol, voleybol, xokkey, peyntbol bo‘yicha turnirlar o‘tkaziladi.
- Oldindan rejalashtirilgan stsenariy bo‘yicha ko‘rgazmali chiqishlar bo‘lib o‘tadi;
- Salomatlik kunlari va piyoda sayr, raftinglar uyushtiriladi;
- Ekstremal sport turlari bilan shug‘ullanish;
- Harbiy sport o‘yinlari;
- Sport jamoa tadbirlari yoki jamoaviy o‘yinlar korporativ sport tadbirlari turlarini o‘z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya talabalarni tarbiyalashning ajralmas qismidir. U o‘quvchilarning salomatligini mustahkamlash, jismoniy va kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan. Talabalar jismoniy tarbiyasining maqsadi - shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirish, jismoniy tarbiya va sport vositalari va usullaridan ijodiy foydalanish tajribasini o‘zlashtirish, barqaror motivatsiyani yaratish va sog‘lom turmush tarzi va jismoniy o‘zini - o‘zi boshqarishi zarurati - kelajakdagi kasbiy faoliyatga psixofizik tayyorgarlikni takomillashtirish va ta’minlashdan iborat bo‘lishi lozim. Fanni o‘zlashtirishning vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- jismoniy madaniyatning ijtimoiy ahamiyati va uning shaxs kamoloti va kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi rolini tushunishlari;

- jismoniy madaniyat va sogʻlom turmush tarzining ilmiy, biologik, pedagogik va amaliy asoslarini bilishlari;

- jismoniy tarbiyaga motivatsion va qadriyatli munosabatni, sogʻlom turmush tarziga munosabatni shakllantirish, jismoniy tarbiya va jismoniy mashqlar va sport bilan muntazam shugʻullanish zarurligini oʻz-oʻzini tarbiyalash; - jismoniy tarbiya va sportda salomatlik, ruhiy barkamollikni saqlash va mustahkamlash, psixofizik qobiliyatlar, fazilatlar va shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish va takomillashtirish, oʻz taqdirini oʻzi belgilashni taʼminlaydigan amaliy koʻnikmalar tizimini egallash;

- vosita va funksional imkoniyatlarni takomillashtirish, kelajakdagi kasb va hayotga umumiy va kasbiy qoʻllaniladigan jismoniy tayyorgarlikni taʼminlash boʻyicha shaxsiy tajribaga ega boʻlish;

- jismoniy tarbiya va sport faoliyati hamda keyingi hayotiy va kasbiy yutuqlaridan ijodiy va uslubiy jihatdan asosli foydalanish uchun asos yaratishdan iborat.

Asosiy qism. Sport musobaqalari jamoa ahilliligiga xizmat qiladi, doʻstona muhit yaratadi, xodimlarning salohiyati va yetakchilik fazilatlarini ochib beradi.

"Jismoniy tarbiya" fani oʻquv rejaning asosiy – majburiy faniga kirib, "jismoniy tarbiya" fanini oʻrganish uchun talaba tomonidan kiritiladigan bilim, koʻnikma va malakalarga qoʻyiladigan talablar, trening natijasida talaba quyidagi asosiy tushunchalarni bilishi kerak:

❖ jismoniy tarbiya va sport, jismoniy taʼlim, oʻz-oʻzini tarbiyalash, yoʻnalishlari, jismoniy rivojlanish, jismoniy va funksional tayyorgarlik, psixofizik tayyorgarlik, hayotiy qobiliyatlar, jismoniy barkamollik, taʼlimda jismoniy kasbiy yoʻnalish;

❖ inson organizmi va uning funktsionalligi, tizimli rivojlantirish yoʻllari, moslashuvlik, ijtimoiy-ekologik omillar, asosiy funksional tizimlar holatining koʻrsatkichlari, oʻz-oʻzini tarbiyalash va takomillashtirish;

❖ salomatlik, sogʻlom turmush tarzi va faollik, jismoniy faollik asoslari;

❖ jismoniy tarbiya, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikning uslubiy tamoyillari va usullari, jismoniy sifatlar, harakat qobiliyatlari va koʻnikmalari, sport tayyorgarligi, sport mashgʻulotlari boʻlimlari, sogʻlomlashtirish, mashgʻulotlar shakllari, oʻquv jarayonlarini tashkil etish va oʻquv mashgʻulotlarining tuzilishi. Sinflarning yuqoriga, umumiy va motorli zichligi, jismoniy faoliyatning intensivligi, faollik intensivligi zonalar, yurak urish tezligi boʻyicha intensivlikning gradatsiyasi, anaerob metabolizmning chegarasi, jismoniy faoliyat davomida energiya sarfi;

❖ mustaqil tayyorgarlik shakllari, tanlov motivatsiyasi, mustaqil mashgʻulot yoʻnalishi, mustaqil mashgʻulotlarni rejalashtirish va ularni yoshi va jinsini hisobga olish, sportga tayyorgarligi va funksional holatiga qarab amalga oshirish xususiyatlari;

❖ salomatlik holatini diagnostikasi va uni baholash, tibbiy nazorat, oʻz-oʻzini nazorat qilish (funksional testlar, mashqlar, umumiy testlar olish orqali ularni nazorat qilish);

❖ ommaviy sport, talabalar sporti, elita sport turlari, jismoniy mashqlar va ularni tanlash uchun motivatsiya tizimlari, sport turlari, yangi sport turlari;

❖ reabilitatsiya va tiklash tadbirlari, kasbiy va jismoniy tarbiya va sport faoliyatidagi samaradorlikni tiklash usullari va vositalari;

❖ aqliy mehnat, ishlash, charchoq va ortiqcha ish, dam olish, farovonlikning psixofiziologik xususiyatlari;

❖ kasbiy-amaliy jismoniy madaniyat, mehnat fiziologiyasi asoslari, kasb-hunarni oʻzlashtirishda motivatsiya, kasb tanlash, ishlab chiqarish jismoniy madaniyati, ish va boʻsh vaqtlarda jismoniy madaniyat, kasbiy charchoq va kasb kasalliklari, jarohatlarning oldini olish, kasbiy moslashuv;

❖ kasbiy amaliy jismoniy tayyorgarlik, uning shakllari (turlari), mehnat sharoitlari va tabiati, qoʻllaniladigan jismoniy, psixofiziologik, aqliy va maxsus fazilatlar, amaliy koʻnikmalar, amaliy sport turlari, kasbiy muhim psixofizik fazilatlar tarbiyalash va ularni tuzatish.

Trening natijasida talaba quyidagilarni bilishi kerak:

❖ asosiy jismoniy sifatlar va shaxs xususiyatlarini rivojlantirish va shakllantirishda jismoniy madaniyat vositalari va usullaridan foydalanish;

❖ jismoniy madaniyat turlari, shakllari va vositalaridan undagi oʻz taqdirini oʻzi belgilash, shaxsning ijodiy rivojlanishi uchun foydalanish;

❖ har xil ekologik sharoitlarda jismoniy mashqlar va sport taʼsirida inson organizmi va uning alohida tizimlari faoliyati haqidagi bilimlardan foydalanish;

❖ sogʻlom turmush tarzini, jismoniy va ruhiy salomatlikni saqlash, psixofizik va neyro-emotsional charchoqning oldini olishning oqilona usullarini qoʻllash;

- ❖ jismoniy sifatlarning individual rivojlanish darajasini aniqlash, harakat qobiliyatlari, malakalari va jismoniy sifatlarini maqsadli shakllantirishni rejalashtirishning asosiy usullarini o‘zlashtirish;
- ❖ sport turini yoki jismoniy mashqlar tizimini individual tanlashni qo‘llash, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish va takomillashtirish imkoniyatlarini ochib berish;
- ❖ jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, funksional individual salomatlik dasturlarini o‘z-o‘zini nazorat qilish usullaridan foydalanish, tayyorlash va rivojlantirish;
- ❖ shikastlangan tanani tiklash, faol dam olishni tashkil etish va jarohatlar va kasalliklardan keyin rehabilitatsiya qilish vositalari, usullariga egalik qilish;
- ❖ qurilishda ishlaydiganlar ishlab chiqarish (ishlab chiqarish gimnastikasi) sharoitida jismoniy tarbiyaning shakl va turlarini qo‘llash;
- ❖ mutaxassislik talablariga muvofiq, kasbiy amaliy psixofizik tayyorgarlikning tashkiliy shakllari, vositalari va usullarini qo‘llash;
- ❖ shaxsiy yo‘naltirilgan kompleks rehabilitatsiya va sog‘liqni saqlash dasturini tayyorlashda shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirishning dunyoqarash komponentini samarali amalga oshirish. Trening natijasida talaba quyidagi usullarni o‘zlashtirishi kerak:
- ❖ hayotiy ko‘nikmalarni (yurish, chang‘i uchish, suzish va h.k.) o‘zlashtirishning samarali va tejamkor usullari;
- ❖ jismoniy tarbiya vositalaridan individual jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun foydalanish;
- ❖ ish faoliyatini, charchoqni o‘z-o‘zini baholay olishi va ularni tuzatish uchun jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanish;
- ❖ gigiyenik, o‘quv yoki rehabilitatsiya yo‘nalishidagi mustaqil jismoniy mashqlarni tuzish va o‘tkazish;
- ❖ salomatlik holatini, jismoniy rivojlanishini, funksional holatini va jismoniy tayyorgarligini baholash;
- ❖ tanlangan sport turi bo‘yicha harakatlanish ko‘nikmalari texnikasini o‘rgatish;
- ❖ sport mashg‘ulotlari vositalaridan foydalanishga individual yondashish;
- ❖ tanlangan sport turlari bo‘yicha ommaviy jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish tadbirlari va sport musobaqalarini tashkil etish va o‘tkazish;
- ❖ rehabilitatsiya va tiklanishning zamonaviy pedagogik, tibbiy-biologik va psixologik vositalaridan maqsadli foydalanish;
- ❖ ishlab chiqarish gimnastikasini o‘tkazish va jismoniy madaniyatning "kichik shakllari" dan foydalanish;
- ❖ kasbiy amaliy jismoniy tarbiya vositalarini tanlash, kasbiy muhim sifatlarni tuzatish;
- ❖ sog‘liqni saqlashni to‘g‘rilashning individual kompleks dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Ommaviy sport tadbirlariga musobaqalar, chempionatlar, turnirlar, bayramlar, salomatlik kunlari, turistik mitinglar va sayohatlar kiradi.

Sport tadbirlarini tashkil etish - dam olish, jamoangizni birlashtirish va kompaniyangiz xodimlari o‘rtasidagi yashirin munosabatlarni aniqlashning ajoyib usuli.

Ochiq havoda o‘tkaziladigan sport musobaqalari sizni korporativ zanjirning muhim bo‘g‘ini sifatida his qilish, g‘alaba ruhini his qilish va ishtirokchilarga kuch, albatta, salomatlik baxsh etgan holda bolalik xotiralariga sho‘ng‘ish imkonini beradi.

"Ofis" deb ataladigan sport turlari bo‘yicha chempionatlar va korporativ sport tadbirlari ayniqsa mashhur. Tadbir dasturi hamkasblar orasida hissiy bo‘shash va sifatli dam olishga qaratilgan.

Ular ofis sharoitida taqiqlangan narsalarni qilishlari mumkin - qichqirish, sakrash, yugurish, histuyg‘ularini ochiq va samimiy ifodalash, stressdan xalos bo‘lishning radikal usuli va yurakdan zavqlanish uchun ajoyib imkoniyatdir. Shunday qilib, biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, hamkasblar o‘rtasidagi sport musobaqalari jamoani ijobiy shakllantirish yoki boshqacha qilib aytganda, "jamoani shakllantirish" uchun samarali vositadir.

Jamoaviy aloqa o‘rnatish uchun vositadir. Team building ingliz tilidan tarjima qilinganda “jamo qurish” degan ma’noni anglatadi. Oddiy so‘zlar bilan aytganda, bu odamlarni birlashtiradigan va jamoa bo‘lishga yordam beradigan voqealar. Xodimlar o‘rtasidagi aloqani mustahkamlash, ishonch darajasini oshirish, bir-biriga hurmat, motivatsiya, etakchilik va tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish, keskinlikni bartaraf etishga qaratilgan. Jamoa yaratish korporativ ruhni mustahkamlashga va ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Jamoa qurish psixologik tayyorgarlikni ham, faol sport o‘yinlari yoki musobaqalarini ham o‘z ichiga oladi. Har bir hamkasbning partiyasini jamoa qurish deb atash mumkin emas.

Faol jamoa qurish uchun ochiq maydonlarni tanlash yaxshidir. Park yoki qirg'oq bo'lishi mumkin. Biroq, eng yaxshi yechim barbekyu uchun birlashishda shahar tashqarisiga chiqish bo'ladi.

Mamlakatimizda paydo bo'lgan sport turlaridan biri kurashdir. Kurashning boshqa turlari belbog'li kurash, turon va boyqo'rg'on deb nomlangan turlari mavjud bo'lib, kelib chiqishi kurashga o'xshash. O'zbekistonda boshqa mashhur sport turlaridan – futbol, basketbol, boks, kurash va dzyudo ham rivojlanmoqda. O'zbekistonda regbi 2001-yilda paydo bo'ldi, va regbi federatsiyasi tashkil etildi.

Davlat statistika qo'mitasi tadqiqot natijalarini e'lon qilib: mamlakatda qancha odam sport turmush tarzini bilan shug'ullanishini tekshirib ko'rishdi, unga ko'ra 2020-yilning yanvar-sentyabr oylaridagi ma'lum bo'lishicha, O'zbekiston fuqarolarining 59 foizi jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanadi. Bundan tashqari, ularning 65,4 foizini erkaklar, 52,4 foizini ayollar tashkil etadi.

• 2022-yildan boshlab har yili 30-iyun – O'zbekiston Respublikasi Yoshlar kuni hamda dekabr oyida o'tkaziladigan “Yoshlar forumi” doirasida futbol, futzal, voleybol, yengil atletika bo'yicha 5 bosqichli ommaviy sport musobaqalari, shaxmat, shashka, stol tennisi, stritbol, mashq. Trening ko'cha gimnastikasi bo'lib, uni havaskor sport, jismoniy tarbiya, fitnes deb tasniflash mumkin va sport submadaniyati hisoblanadi.

• Ochiq havo mashqlari qadimgi Yunonistonda ma'lum bo'lgan. Yunonlar tortish, osish va ag'darish uchun daraxtlar va me'moriy binolardan foydalanganlar.

• Qadimgi yunonlardan olingan ba'zi elementlar zamonaviy fitnesda faol qo'llaniladi. Sog'lom turmush tarzi bilan shug'ullanadigan odamlar uchun minimal og'irlikdagi mashqlar, squats, gorizontaldarda tortish, parallel panjaralar va devorga osilgan osmalar kundalik va majburiydir.

• Street workout Amerikada va butun dunyoda mashhur. Gimnastika jihozlari uchun pul to'lashga qodir bo'lmagan sport ixlosmandlari mashg'ulotlarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chada qilishadi.

• Street workout yillar davomida ko'plab muxlislarga ega bo'ldi. U nafaqat AQSHda, balki boshqa mamlakatlarda ham sevilib o'ynaladi. Zamonaviy mashqlar - maxsus qoidalar bo'yicha yashaydigan va o'z maqsadlariga intiladigan maxsus umummadaniyat hisoblanadi.

Street Workoutning uchta asosiy turi mavjud:

• Ko'chadagi turi - chaqqonlikni rivojlantirish va mushaklarni kuchaytirish uchun klassik mashqlar. Asosan, ular uy yaqinidagi sport maydonchasida amalga oshiriladi.

• Gimbar turi. Gimbar yaxshi tayyorgarlikka ega odamlar uchun mos keladi. Kuba jimbar mashqlarining ba'zilar sog'liq uchun xavf tug'dirishi mumkin. Shuning uchun, yangi boshlanuvchilarga bu xilma-xillikdan boshlash tavsiya etilmaydi.

• Freestyle street - turli sport turlaridan sport kombinatsiyalari va asosiy komplekslarni birlashtirgan ajoyib ko'cha mashqlari. Street Workout Freestyle bilan shug'ullanadigan sportchilar ajoyib formada va ajoyib natijalarni ko'rsatishadi.

Xulosa. Ushbu yo'nalish juda ko'p afzalliklarga ega:

• Mashqlar hamma uchun ochiq. Maxsus jihozlarni sotib olishning hojati yo'q. Sizga kerak bo'lgan yagona narsa - parallel chiziqlar va gorizontald chiziqlar. Ular deyarli har bir hovlida va ko'chalarda uchraydi. Bu juda hamyonbop dastur.

• Xavfsizlik. Klassik mashqlar usullari shikastlanmagan deb hisoblanadi. Atletik tayyorgarlikni oshirish va jismoniy ko'rsatkichlarni yaxshilashga qaratilgan. Ushbu sohada musobaqalar o'tkazilmaydi.

• Mavjudlik va samaradorlik. Trening davomida butun mushak tizimi ishtirok etadi. Qorin va orqa tomonning kuchi ortadi.

• Jismoniy mashqlar ko'chada amalga oshiriladi. Maxsus jihozlar yoki sport jihozlarini sotib olishning hojati yo'q. Kiyim qulay, elastik va harakatni cheklamasligi kerak.

• Workout - ko'cha gimnastikasi. Ochiq sport mashg'ulotlari salomatlikni yaxshilaydi, barkamol rivojlanishga yordam beradi va ortiqcha vazndan xalos bo'lishga yordam beradi.

• Jismoniy faollik metabolizmni tezlashtiradi, organlar va to'qimalarning qon bilan ta'minlanishini yaxshilaydi. Sport mashg'ulotlari yurak-qon tomir, nafas olish va asab tizimlari faoliyatini yaxshilash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Тураев, М. М. (2022). Оздоровительная физическая культура, её основы и инновационные технологии. Science and Education, 3(4), 1102-1108.

2. Тураев, М. М. Образование и воспитание в сфере физической культуры - особенности повышения эффективности использования национальных ценностей. // Центр научных публикаций (buxdu.uz), 8(8).

3. Тураев, М. М. (2022, November). Организация проектных технологий на уроках физической культуры: 10.53885/edinres. 2022.61. 66.124 Тураев Махмуд Мухамедович Бухарский государственный университет, преподаватель. In Научно-практическая конференция (pp. 975-978).
4. Тураев, М. М. (2024). Сравнительная педагогика физической культуры, отрасль знания спорта и учебная дисциплина. // Science and Education, 5(2), 335-340.
5. Тураев, М. М. (2024). Педагогическая технология в спортивной гимнастике, системы имитационного моделирования. // Science and Education, 5(1), 332-337.
6. Тураев, М. М., Баймурадов, Р. С., & Файзиев, Я. З. (2020). Интерактивные методы физического воспитания в вузах. // Педагогическое образование и наука, (3), 132-135.
7. Хамраев, И. Т., Курбанов, Д. И., & Тураев, М. М. (2021). Принципы современной педагогической подготовки. // Academic research in educational sciences, 2(2), 899-907.
8. Тураев, М. М. (2021). Методы преподавания физического образования и их важные аспекты. // Проблемы науки, (2 (61)), 35-37.
9. Тураев, М. М. (2021). Повышение эффективности физического воспитания студентов с помощью компьютерных технологий. // Вестник науки и образования, (5-3 (118)), 99-102.

YUQORI MALAKALI BOKSCHILARNI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Xasanov Akmaljon Yuldoshovich,

*O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti mustaqil izlanuvchisi
Chirchiq shahri, O‘zbekiston*

Ushbu maqolada yuqori malakali bokschilarda sherigiga to‘g‘ridan, yondan, pastdan zarbalarni aniq berish, shu bilan birga musobaqalar jarayonida raqiblarga hujum zarbalarini berish, himoyada ularning zarbalarini qaytarish orqali yuqori natijalarga erishishga qaratilgan maxsus mashqlardan foydalanish to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan.

***Kalit so‘zlar:** boks, musobaqa, to‘g‘ridan zarba, yondan zarba, pastdan zarbalarni aniq berish, aniq zarba berish, sherik bilan harakatlar, buyumlar bilan mashqlar, mashg‘ulot jarayoni.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ БОКСЁРОВ

В статье представлена информация по использованию специальных упражнений, направленных на достижение высоких результатов высококвалифицированными боксёрами при нанесении прямых, боковых и проходящих ударов своим партнёрам, а также нанесении атакующих ударов противникам во время соревнований и отражении их ударов в защите.

***Ключевые слова:** бокс, соревнования, прямой удар, боковой удар, точная подача проходящих ударов, точная ударная техника, перемещения с партнёром, упражнения с предметами, тренировочный процесс.*

IMPROVING THE SYSTEM OF TRAINING HIGHLY SKILLED BOXERS

This article provides information on the use of special exercises aimed at achieving high results by highly skilled boxers in delivering direct, side, and low blows to their partners, as well as delivering offensive blows to opponents during competitions, and deflecting their blows in defense.

***Keywords:** boxing, competition, direct blow, side blow, accurate delivery of passing blows, accurate striking, movements with a partner, exercises with objects, training process.*

Dolzarbliqi. Bugungi kunda dunyoda raqobatbardosh yuqori malakali bokschilarni tayyorlash, oliy sport mahorati bosqichida professional bokschilar mashg‘ulotlarida o‘quv-mashg‘ulot jarayoniga yangicha ilmiy-nazariy yondashish muxim muammolar qatorida hisoblanmoqda. Bokschilar har bir harakatini tobora ishonch bilan yangi harakatlarni tezroq o‘zlashtirish orqali yuqori natijalarga erishishga intilmoqda [2;1-2-b]. Yuksak sport yutuqlarining mavqeyi musobaqalarda raqobatning keskinlashishi hamda professional sportchilar avlodlarining ommalashishi qonuniy jarayoni hozirgi davrda sport tanlovi va istiqbolli yoshlarni tayyorlashga e‘tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda malakali bokschilarning texnik tayyorgarligini oshirishda qo‘llaniladigan samarali vosita va usullar majmuasidan foydalanishni taqozo etamoqda. Shuning uchun ham biz tanlagan mavzu yuqori malakali bokschilarning musobaqalarga tayyorlashda jismoniy, psixologik, funksional, texnik, taktik tayyorgarligini oshirishda qo‘llaniladigan samarali vosita va usullarini me‘yorlash dolzarblik kasb etmoqda.

Tadqiqotning maqsadi. Yuqori malakali bokschilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. 1. Yuqori malakali bokschilarni tayyorlashda sherik bilan bajariladigan vositalarni saralash. 2. Malakali bokschilarni tayyorlashda sherik bilan bajariladigan mashqlar majmuasini takomillashtirish.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi. Respublikamiz olimlaridan V.N.Shin, F.K.Turdiyev, R.D.Xalmuxamedov, S.S.Tajibayev, R.Q.Rajabov, Anoshev, Y.V.Serebryakov, Q.A.Umarovlar boks sportida zarbalarning aniqligini takomillashtirish yo‘llarini izlashga qaratilgan ilmiy ishlanmalar, fiziologik va psixologik ma‘lumotlarni qo‘llash bilan bajarilgan bo‘lib, boksdagi trenirovka metodikasini ilmiy asoslash bo‘yicha fundamental tadqiqotlarning boshlanishi davriga mansubini ifodalab berishgan.

Yuqori malakali bokschilarning texnik tayyorgarligini oshirishda qo‘llaniladigan samarali vosita va usullar bugungi kungacha muammoli masalaligicha qolmoqda, shuning uchun ham bokschilarning texnikasini takomillashtirish o‘ta muhimdir. Yuqori malakali bokschilarni tayyorlashdagi muammolar shunchalik ko‘p qirraliki, ularning ko‘plarini hal etish uchun faqatgina murabbiyning harakati yetarli bo‘lmaydi. Masalan, sportchilar guruhi oldiga maqsad va vazifalar qo‘yilayotgan vaqtda, sport maktablarining faoliyatini belgilovchi me‘yoriy hujjatlardan tashqari pedagogik va tibbiy-fiziologik tekshiruvlarning natijalari ham e‘tiborga olinishi kerak yoki sportchilarning sportga layoqatli ekanliklarini aniqlash vaqtida masalaga majmuaviy yondashish lozim, chunki bunda keng doiradagi mutaxassislarining shifokorlar, psihologlar, fiziologlar fikrlari muhim o‘rin tutadi. Boshqacha qilib aytganda, boshqaruvning samaradorligi ko‘plab xizmatlarning o‘zaro muvofiqlashtirilgan harakatlariga bog‘liq.

Biz tamonimizdan rejalashtirilgan tadqiqot ishlari asosan Respublika yuqori malakali bokschilar mashg‘ulotlarida olib borildi. Tadqiq qilingan guruhlarning 20 tadan ortiq o‘quv-mashg‘ulotlari 5 ta rasmiy musobaqalari 3 tadan ortiq sparring janglari taxlil qilib o‘rganib chiqildi.

Tadqiqotlarimiz davomida yuqori malakali bokschilarda juftlikda bajariladigan mashqlar majmuasini ishlab chiqdik. Unga ko‘ra mashq mazmuni bajarish texnikasi, bajarish surati, takrorlash soni, ta‘sir etish xususiyatlari hamda tashkiliy uslubiy ko‘rsatmalari ishlab chiqildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Yuqori malakali bokschilarda juftlikda bajariladigan mashqlar majmuasi

Tr	Mashq mazmuni	Bajarish texnikasi	Bajarish sur‘ati Takrorlanish soni	Ta‘sir etish xususiyati:	Tashkiliy uslubiy ko‘rsatmasi:
1	Dastlabki holatni egallab-sherigiga yuzma-yuz turib jangovar tik turish holatini egallash, sherikning chap yelkasiga chap qo‘l bilan taylanadi. Sherik ham xuddi shuni bajaradi. Dastlabki holatdan gavda og‘irligini orqada turgan oyoqdan oldinda turgan oyoqqa o‘tkazish bilan ma‘lum bir maromda bir-birining yelkasiga qo‘lda turtish bajariladi.	Bokchining vazifasi sherigini imkon qadar kuchli zarba berishdan yoki muvozanat yo‘qotishga majbur qilishdan iborat. Qo‘llar holatni o‘zgartirib va mashqni boshqa qo‘lda bajarish davom ettiriladi.	Bajarish sur‘ati - o‘rtacha. Takrorlashlar soni -15-30 marta	Mashq bokschining maxsus kuchini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus-tayyorgarlik mashqlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, kuch chidamliligi va muvozanat saqlash qobiliyatini rivojlantiradi	Kuchli va tez turtishni bajarishga alohida e‘tibor berish. Qo‘llar mushaklarini maksimal tarzda zo‘riqtirib, portlovchi kuchni keltirib chiqarishga harakat qilinadi
2	Mashq sherik bilan juftlikda bajariladi. Dastlabki holatni egallab - cho‘zilgan qo‘lga teng masofada bir-biriga yuzma – yuz chap tomonlama tik turgan holda sherik kaftiga kaft bilan tayaniladi. Shu holatdan bir-birini qarshiligini yengib, qo‘llarni bukish va yozish bajariladi.	Jangovar tik turish holatidan bir qo‘l tirsak bo‘g‘imidan bukilgan va gavda sohasida joylashgan, tirsak pastga tushirilgan, ikkinchi qo‘l sherigining tirsagidan ushlab turadi. Sherigi ham xuddi shuni amalga oshiradi. Shu holatdan ikki kishi baravar zarba	Bajarish sur‘ati-sekin. Takrorlashlar soni -15-30 marta.	Mashq bokschining maxsus kuchini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus tayyorgarlik mashqlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, kuch chidamliligi va muvozanat	Zarbani gavda, oyoqlar va tos-son sohasini albatta mashqni bajarishga jalb qilgan holda amlaga oshirish. Sherik qarshiligini yengib o‘tayotib, mashq bajarishda qo‘llarni oxirigacha bukishga va to‘g‘rilashga harakat qilish. Nafas mashqlari: bir maromda va chuqur

		berishni bajaradi va tirsak tagidan yuqoriga zarba berishga harakat qilinadi. Qo‘llar holatini o‘zgartirib boshqa qo‘lda mashq bajariladi.		saqlash qobiliyatini rivojlantiradi.	nafs olib, kuchli zarbalar nafas chiqarish bilan birga bajariladi.
3	Dastlabki holatni egallab, jangovar tik turishda sherigiga orqasi bilan turib, sherik qo‘lining yelka qismidan ushlab turadi. Dastlabki holatdan sherikning qarshiligini yengish uchun maksimal tezlikda zarbalar seriyasi bajariladi. Turli xil: to‘g‘ridan, yondan, pastdan, zarbalar bajariladi.	Zarba berish texnikasining to‘g‘ri bajarilishini nazorat qilish, gavda, oyoqlar va tos-son sohasini harakatga jalb qilish.	Bajarish sur‘atitik turish holatini o‘zgartirib va mashq boshqa qo‘lda bajariladi. Takrorlashlar soni -10-25 marta.	Mashq qo‘llarda zarbalar berish uchun bokschiga zarur bo‘lgan portlovchi va tezlik kuchini samarali rivojlantiradi.	Mashqni soni, vaqt uchun bajarish mumkin. Qisqa vaqt, masalan, 30 sekund ichida maksimal miqdorda zarbalar berishni bajarishga harakat qilish.

Maxsus mashqlar majmuasidan muntazam foydalanish orqali yuqori malakali bokschilarda sherigiga to‘g‘ridan, yondan, pastdan zarbalarni aniq berish imkoniyatlari kengaytirilgan. Shu bilan birga musobaqalar jarayonida raqimlarga hujum zarbalarini berish, himoyada ularni zarbalarini qaytarish orqali yuqori natijalarga erishish imkoniyatlari oshirilgan.

Shu bilan birga to‘g‘ridan ikkitalik zarbalar kombinatsiyalariga ham e’tibor qaratdik. Bosh va gavdaga to‘g‘ridan beriladigan zarbalar ikkitalik kombinatsiyalaridan asosan yaqin va o‘rta masofalarda foydalaniladi. Chap va o‘ng qo‘lda to‘g‘ridan boshga beriladigan zarbalardan iborat kombinatsiyalar shartli ravishda “bir-ikki” deb ataladi. Ringdagi jang vaziyatiga va taktik vazifalarga qarab turli bosh va gavdaga to‘g‘ridan beriladigan zarbalardan iborat turli xil kombinatsiyalarni hujum, qarshilovchi va javob zarbalari shaklida qo‘llash mumkin.

Oldinga qadam tashlab chap va o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib o‘ng oyoq uchida deysinib, tana og‘irligini oldinda turgan chap oyoqqa o‘tkazish, raqibgacha bo‘lgan masofani tez yengib o‘tib, oyoq uchida butun tovon bilan qadam tashlash. Bir vaqtning o‘zida gavdani chapdan-o‘ngga burib, chap qo‘lni keskin to‘g‘rilab va mushtni nishonga yo‘naltirib, raqib boshiga to‘g‘ridan zarba berish. Zarba paytida navbatdagi urg‘u berilgan o‘ng qo‘l zarbasiga qulay vaziyat yaratish uchun chap yelkani oldinga burish. So‘ngra gavdani o‘ngdan – chapga burib va tana og‘irligini to‘laligicha chap oyoqqa o‘tkazib, o‘ng qo‘lni tezda to‘g‘ri chiziq bo‘ylab raqibga yo‘naltirish. Zarba berish paytida qattiq qisilgan musht oldinga egiladi. Chap qo‘l tirsagi gavdaga yaqinlashadi. Ikkita to‘g‘ridan zarba berilishi bilanoq zudlik bilan dastlabki holat egallanadi.

Oldinga qadam tashlash bilan chap va o‘ng qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib o‘ng oyoq uchida deysinib, tana og‘irligini oldinda turgan chap oyoqqa o‘tkazish, bir vaqtning o‘zida chap oyoqda oldinga qadam tashlash va gavdani chapdan-o‘ngga burib, oldinga-o‘ngga engashib, chap qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarba berish. Chap qo‘l tirsagini gavdaga qattiqroq tortib, gavdani ko‘tarmasdan va o‘ng oyoqni qattiqroq bosib, gavda og‘irligini to‘laligicha chap oyoqqa o‘tkazib, o‘ng qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarba berish. Kombinatsiya tugagach, zudlik bilan dastlabki holatga qaytish.

O‘ng va chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: chap qo‘lda aldamchi harakat bajarilgach, o‘ng va chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan ikkitalik zarba kombinatsiyasini muvoffaqiyatli o‘tkazish mumkin. Uzoq masofadan turib bir vaqtning o‘zida gavdani chapdan-o‘ngga burib, chap oyoqda oldinga qadam tashlab va tana og‘irligini to‘laligicha chap oyoqqa o‘tkazib, o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. So‘ngra gavda og‘irligini o‘ng oyoqqa o‘tkazib va

gavdani orqaga tortib, chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Orqada turgan o‘ng oyoqqa tana og‘irligini o‘tkazib chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish raqibning javob zarbalariga qarshi qo‘llaniladi.

To‘g‘ridan uchtalik zarbalar seriyasiga ham e‘tibor qaratdik.

Zarbalarini bir qolipda qo‘llash mumkin emas, undan jangdagi ma‘lum bir jang masofasiga qarab texnik-taktik vositalar yordamida ongli ravishda foydalanish kerak. Seriyalarni har bir zarbasi ma‘lum bir nishonga tegishi kerak. Zarbalar orasidagi tanaffuslar turlicha bo‘lishi mumkin. Zarbalar seriyasini amalga oshirishda ularning bajarilish tezligi va ayrim zarbalarini berish orasidagi tanaffuslarning davomiyligi muhim ahamiyatga ega. Harakatlarning kerakli maromiga o‘rgatish uchun shartli ravishda buyruq qo‘llanilib, har bir seriya uchun alohida beriladi va bunda zarbalar orasida kerakli tanaffus qilinadi. Masalan, boshga uchtalik to‘g‘ridan zarbalar seriyasini “chapda-chapda-o‘ngda” bajarish uchun “bir-bir-ikki” buyrug‘i beriladi yoki xuddi shu seriya uchun; “bir... – bir-ikki” buyrug‘i berilishi mumkin.

“Bir-bir-ikki” buyrug‘ida barcha zarbalar bir xil tanaffusdan so‘ng beriladi. “Bir-bir-ikki” buyrug‘ida esa bir... sanog‘idan keyin, ya‘ni birinchi zarbadan so‘ng kichik tanaffus qilinib, keyingi “bir-ikki” sanog‘i tez aytiladi, ya‘ni “bir-ikki” zarbalari orasidagi tanaffuslar kam bo‘ladi. O‘rta masofadan turib beriladigan seriyalardagi zarbalar orasidagi tanaffuslar qisqaradi, chunki bu yerda bokschilar orasidagi masofa ham kam bo‘ladi. U yoki bu seriyadagi eng qisqa tanaffuslar yaqin masofadagi jangda bo‘lishi mumkin. Lekin ba‘zi hollarda tanaffuslar uzaytirilishi mumkin. Bu taktik vazifalarga va bokschilarning jismoniy sifatlariga bog‘liq.

Chap qo‘lda bosh va gavdaga, o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib chap oyoqda oldinga qadam tashlab, chap qo‘lda raqib boshiga to‘g‘ridan zarba berish. Chap qo‘lni dastlabki holatga qaytarib, o‘ng oyoqni chap oyoqqa qattiqroq tortib va bir vaqtning o‘zida chap oyoqda oldinga-chapga qadam tashlab, chap qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarba berish. So‘ngra tana og‘irligini to‘laligicha chap oyoqqa o‘tkazib, o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Kombinatsiya bajarilgach, zudlik bilan dastlabki holatga qaytish.

Chap qo‘lda boshga, o‘ng qo‘lda gavdaga va chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib chap oyoqda oldinga qadam tashlab, raqib boshiga chap qo‘lda to‘g‘ridan zarba berish. Zarbadan so‘ng o‘ng oyoqni chap oyoqqa qattiqroq tortib va oldinda turgan chap oyoqqa tana og‘irligini o‘tkazib, o‘ng qo‘lda raqib gavdasiga to‘g‘ridan zarba berish. So‘ngra chap oyoqda depsinib, tana og‘irligini orqada turgan o‘ng oyoqqa o‘tkazish va bir vaqtning o‘zida chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Kombinatsiya bajarilgach, zudlik bilan dastlabki holatga qaytish.

To‘g‘ridan to‘rttalik zarbalar seriyasiga ham e‘tibor qaratdik.

To‘rttali zarbalar seriyasini muvaffaqiyatli berish hujumning kutilmaganda amalga oshirilishiga uning bajarilish tezligi, yaxlitligi va aniqligiga bog‘liq bo‘ladi. To‘g‘ridan beriladigan zarbalar seriyasi oldinga kichikroq qadam tashlash bilan bajariladi. To‘g‘ridan beriladigan zarbalar seriyasini bajarishda zarba berishdan bo‘sh bo‘lgan qo‘l bilan boshni ehtiyotlashga har bir to‘g‘ridan berilgan zarbadan so‘ng qo‘lni juda qisqa yo‘l bilan dastlabki holatga qaytarish lozim.

Chap va o‘ng qo‘lda boshga, chap va o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib chap oyoqda oldinga qadam tashlab, chap qo‘lda raqib boshiga to‘g‘ridan zarba berish. Zarbadan so‘ng o‘ng oyoqni chap oyoqqa qattiqroq tortish va o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Tana og‘irligini orqada turgan o‘ng oyoqqa o‘tkazish va bir vaqtning o‘zida chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Raqibning yaqinlashuvini bir oz kechiktirish va keyingi zarba uchun dastlabki holatni yaratish uchun zarba berilgach, chap qo‘lni bir qancha vaqt cho‘zilgan holda ushlab turish. So‘ngra tana og‘irligini oldinda turgan chap oyoqqa o‘tkazish, o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba berish. Kombinatsiya tugagach, dastlabki holatga qaytish.

O‘ng va chap qo‘lda boshga, o‘ng va chap qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarbalar berish.

Bajarilish texnikasi: uzoq masofadan turib chap oyoqda oldinga qadam tashlab, tana og‘irligini to‘laligicha oldinda turgan chap oyoqqa o‘tkazib, o‘ng qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba beriladi. Zarbadan so‘ng tana og‘irligini orqada turgan o‘ng oyoqqa o‘tkazish va bir vaqtning o‘zida chap qo‘lda boshga to‘g‘ridan zarba beriladi. Gavdani o‘ngdan-chapga burib va oldinga-chapga og‘dirib, o‘ng qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarba beriladi. So‘ngra tana og‘irligini oldinda turgan chap oyoqqa to‘laligicha o‘tkazib, chap qo‘lda gavdaga to‘g‘ridan zarba beriladi. Kombinatsiya tugagach, dastlabki holatga qaytiladi.

Kombinatsiya tugagach, dastlabki holatga qaytiladi. Jismoniy tayyorgarlik boksdan yuqori natijalarga erishish asosi hisoblanadi. U bokschining jismoniy sifatlari, shuningdek, organizmi shakllari va funksiyalarining ma‘lum darajada rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Organizm qancha mustahkam va ishga qobiliyatli bo‘lsa, u mashg‘ulot yuklamalarini shuncha yaxshiroq qabul qiladi, unga tezroq moslashadi hamda uzoq vaqt davomida mashqlanganlik holatida turadi. Bellashuv sharoitlarida yaxshi jismoniy tayyorgarliksiz bokschining texnik, taktik va psixik malakalari hamda sifatlarining samarali va uzoq vaqt davom etishi

mumkin emas. Shuning uchun jismoniy tayyorgarlik bokschi texnikasi va taktikasi elementlarini takomillashtirish jarayoni bilan birgalikda umuman mashg'ulotda yetakchi hisoblanadi.

Olingan natijalari jadvaldan ko'rinib turibdiki, nazorat guruhida kuzatilgan natijalarni raqamli ko'rsatkichlariga malakali bokschilarni ko'rsatkichlar tadqiqot yakuniga kelib «oldingi» qo'l bilan zarbalar soni $X=55$ oshgan yondan berilgan zarbalar soni ham $X=42,3$ tashkil etdi.

Tadqiqot guruhi bokschilarida esa barcha musobaqa faoliyati janglarida texnik-taktik harakatlarni samaradorligi nazorat guruhiga qaraganda tadqiqot guruhi ko'rsatkichlari judayam yaxshi ortganini ko'rshimiz mumkin.

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadqiqotga jalb qilingan malakali bokschilarning deyarli barchasida texnik harakatlar samaradorligi nazorat guruhi ko'rsatkichlarga qaraganda tadqiqot guruhida ancha yaxshilangani ko'rinib turibdi. Faqat, zarbalar seriyasi $X=64$ ta ni tashkil etgan va yondan berilgan zarbalar sonida ham $X=41$ tani tashkil etgan bo'lsada texnik harakatlar sonini o'sishni ko'rishimiz mumkin. Qolgan barcha ko'rsatkichlarda farqlar ishonchliligini tadqiqotlar natijasi ko'rsatdi.

Malakali bokschilarning individual xususiyatlarini xisobga olgan xolda bokschilarni o'quv-mashg'ulotlarini tashkil etilsa samarali natijalarni qo'lga kiritish mumkinligi o'tkazilgan tadqiqotlar jarayonida o'z isbotini topdi.

Bokschilar uchun sport mashg'ulotlari tizimining sifatini oshirishning pedagogik texnologiyasi yetakchi vosita muvofiqlashtirishni shakllantirish istiqbollari ochib beradi (muvozanat, ritm.). Vosita harakatlarining epchilligi va aniqligi) ularning tarkibiy mazmuniga muvofiq, bu ularning hajmi va boksga xos ko'rinishlarini aniqlashga imkon berdi, bu esa umumiy jismoniy darajani sezilarli darajada oshirishga imkon berdi. Malakali bokschilarning alohida tayyorgarligi ring atrofida harakat qilish usullarini o'z vaqtida o'zgartirish, samarali hujumchining bajarilishini ta'minlaydigan eng qulay pozitsiyani tanlash uchun turli xil taqlid harakatlarni bajarish zarurati tananing doimiy harakati bilan bog'liq bo'lib, bu muvozanat rivojlanish darajasiga yuqori talablarni qo'yadi. Quyidagi ko'rinishlar o'rganildi jumladan boksga xos bo'lgan muvozanatlar: ring atrofida harakatlanishning turli usullari bilan, burilishlar va aylanish harakatlaridan keyin yamaqlar va sho'ng'inlardan keyin raqib qarshiliklarini yengib o'tishda.

Xulosa. Biz tomonimizdan yuqori malakali bokschilarda juftlikda bajariladigan mashqlar majmuasini qo'llash orqali bokschi zarur bo'lgan portlovchi va tezlik kuchini samarali rivojlantirish, bokschilarning texnik mahoratini takomillashtirish, yaqin masofadan jang qilish ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga kuch qobiliyati 12,5% ga aniq zarba berish esa 13,8% ga yaxshilanishga erishilgan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-apreldagi PQ-5099-son “Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrdagi PQ-414-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” Qarori. lex.uz.
3. Xalmuxamedov R.D., Shin V.N., Turdiyev F.K., S. S.Tajibayev. Boks nazariyasi va uslubiyati: darslik / Xalmuxamedov R.D. [va boshq.]. O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zDJTI. - T.: -432 b.
4. Isroilov Sh.X., Xalmuhamedov R.D., Tajibayev S.S., “Bokschilarning sport-pedagogik mahoratini oshirish” elektron multimedia darslik. Toshkent, - 2015. – 316 b.
5. Karimov M.A, Xalmuxamedov R.D, Shamsematov I.YU., Tajibaev S.S. Bokschilarning sport-pedagogik mahoratini oshirish. Toshkent, 2011. - 478 b.
6. Usmonov M., Arslonov N., Xadiyatullayev Z. Yuqori malakali bokschilarning asosiy musobaqalariga tayyorgarlik ko'rish rejasi [Matn]: uslubiy qo'llanma / M. Usmonov, N. Arslonov, Z. Xadiyatullayev.- Toshkent: "Umid Design", 2021. - 40 b.

**JAMOAVIY SPORT TURLARIDA IQTIDORLI SPORTCHILARNI SARALASHNING
ILMIY ASOSLANGAN NAZARIY TAHLILI**

Xasanov Otabek Xamidjonovich,

*O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Sport psixologiyasi va pedagogika kafedrasida dotsenti v.b., PhD
xotabek889@gmail.com*

Mazkur maqolada jamoaviy sport turlaridagi iqtidorli sportchilarni terma jamoalarga saralashning asosiy masalalari ya’ni sportchining harakat qobiliyati, aqliy qobiliyatlari, anatomik va fiziologik hamda tug‘ma xususiyatlarining murakkab kombinatsiyasi asosida, ma’lum bir sport turi vositasida potensial yuqori natijalarni bashorat qilish muammosi bo‘yicha olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari keng tahlil etilgan.

***Kalit so‘zlar:** harakat, qobiliyat, anatomik, fiziologik, psixologik, saralash, mashg‘ulot, musobaqa, psixofiziologik, sport o‘yinlari, genetik xususiyatlar.*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУЧНО ОБОСНОВАННЫХ ПОДХОДОВ К ОТБОРУ
ПЕРСПЕКТИВНЫХ СПОРТСМЕНОВ В КОМАНДНЫХ ВИДАХ СПОРТА**

В данной статье рассмотрены научно обоснованные подходы отбора талантливых спортсменов в сборные команды на основе: комплексного подхода, включающего психофизиологические и физические характеристики. Проанализированы научно-исследовательские работы по проблеме прогнозирования продуктивности спортсменов на основе потенциальных способностей в игровых видах спорта.

***Ключевые слова:** психофизиологические характеристики, спортивные игры, спортсмены, способности, спортивный отбор.*

**THEORETICAL ANALYSIS OF SCIENTIFICALLY BASED APPROACHES TO THE
SELECTION OF PROMISING ATHLETES IN TEAM SPORTS**

This article examines scientifically based approaches to selection of talented athletes in national teams based on: an integrated approach that includes psychophysiological and physical characteristics. Research papers on the problem of predicting athletes’ productivity based on potential abilities in team sports are analyzed.

***Keywords:** psychophysiological characteristics, sports games, athletes, abilities, sports selection.*

Kirish. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunga qadar turli xil sport turlari bo‘yicha saralash masalalarining nazariy, eksperimental va amaliy jihatlari o‘rganilgan [1].

Yuqori malakali sportchilarni uzoq muddatli tayyorlashning turli bosqichlarida saralash muammolari keng o‘rganilgan [2, 3]. Kurash, boks, qilichbozlik, voleybol, beysbol, basketbol va boshqa sport turlari bo‘yicha terma jamoalarga saralashni o‘rganishga oid ishlar keng yoritilgan [4,5,6,7].

Individual informatsion saralash usullariga, birinchi navbatda, psixofiziologik, kognitiv va faoliyatga asoslangan usullarga bag‘ishlangan ishlar katta qiziqish uyg‘otadi [8,9]. Ishning rang-barangligi va ko‘p qirraliligi, saralash hamda sport turlariga yo‘naltirish sportchiga sportdagi dastlabki qadamlardan tortib, ko‘p yillik tayyorgarlikning oxirgi bosqichi, sport karerasini yakunlash bosqichigacha bo‘lgan butun sport hayoti davomida hamroh bo‘lishini tasdiqlaydi [10,11].

Asosiy qism. Hozirgi davrda turli yoshdagi sportchilarni terma jamoalarga samarali saralash uchun kompleks yondashuvning ilmiy asoslangan mezonlarini aniqlash zarurati mavjud [12].

M.S.Brill turli tadqiqot usullarida (pedagogik, tibbiy-biologik, psixologik, sotsiologik va boshqalar) yordamida barcha bosqichlarda sportchi shaxsini har tomonlama aniq baholash zarurligini ta’kidlaydi. Saralashning asosiy masalalaridan biri bu sportchining harakat, aqliy qobiliyatlari, anatomik, fiziologik va genetik xususiyatlari, murakkab kombinatsiyasi asosida ma’lum bir sport turi bo‘yicha potensial yuqori natijalarni bashorat qilishdir [13].

Saralashning dastlabki bosqichlarida sportchilarning jamoaviy sport turlariga yaroqliligini aniqlash mezoniga aylanishi mumkin bo‘lgan ma’lum tabiiy anatomik-fiziologik, jismoniy va intellektual salohiyati va qobiliyatlarini aniqlash zarur.

Sportchining maxsus qobiliyatlarini shakllanishiga bir qator omillar ta’sir ko’rsatadi: genetika, individual jismoniy rivojlanish (tezlanish, kechikish va meyor), yoshga doir fiziologik o’zgarishlar (fiziologik tizimlar - nafas olish, markaziy asab tizimi, yurak-qon tomir tizimi, mushak, va hokazo), psixologik (aqliy jarayonlarning - barcha turlari: idrok, diqqat (barcha funktsiyalar), o’yin tafakkuri (analitik, mantiqiy, ijodiy, assotsiativ) va biokimyoviy xususiyatlar hamda organizmning (metabolik tezligi, stressga javob va boshqalar) [14]. Ammo, boshlang’ich va bir martalik o’lchovlar asosida yosh sportchilarning potensial qobiliyatlari haqida aniq hulosalar chiqarish mumkin emas. Jismoniy mashqlarning dinamik tabiatini va sport faoliyati uchun muhim bo’lgan ko’plab xususiyatlarning labilligini hisobga olish zarur. Hozirgi vaqtda turli yoshdagi va malakali guruhlardagi sportchilarning tayyorgarligining turli jihatlarining namunaviy tavsiflari tizimlari ishlab chiqilgan bo’lib, ular butun o’quv jarayonining umumiy yo’nalishi bilan belgilanadigan ularning tayyorgarligining asosiy ko’rsatkichlariga qo’yiladigan talablar darajasini belgilaydi.

Ko’plab olimlarning ishlab chiqqan prognozlash usullarining asosiy xususiyatlariga biologik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ma’lum bir sport turining o’ziga xos xususiyatlariga muvofiqligi va ushbu turdagi sport o’yinlarida yakuniy yutuqlarni ta’minlaydigan ko’rsatkichlar to’plami keng manoda o’rganilgan. Sport o’yinlari bilan shug’ullanadiganlarni tanlash va kelajak istiqbollarini prognoz qilish muammosiga bir qator o’rnatilgan yondashuvlarni namuna qilsa bo’ladi. Masalan morfologik tuzilmalar va ular bilan bog’liq bo’lgan funksional xususiyatlarning o’zaro bog’liqligi tamoyillariga asoslangan morfofunksional yondashuvlarni ko’rish mumkin [9,15,16].

Voleybolchilarning jismoniy rivojlanishi masalasi bo’yicha saralashning turli bosqichlari haqidagi ma’lumotlari alohida qiziqish uyg’otadi. Bu voleybol o’yinining mohiyatidan kelib chiqadi va voleybolga saralashda eng yuqori darajadagi jamoalarni jalb etishda jismoniy rivojlanishning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Bu ularning saralash jarayoni uchun ahamiyatini belgilaydi [18].

A.I.Shamardin, V.Gubalarning tadqiqotlari asosida, futbolchilar uchun etakchi fiziologik xususiyatlar va jismoniy xususiyatlar hamda harakatlarni yuqori darajada muvofiqlashtirish muhim omillardan sanaladi. Muvofiqlashtirish qobiliyatining namoyon bo’lishi (chaqqonlik) futbolchiga o’yin faoliyatining doimiy o’zgaruvchan vaziyatlarida tezda harakat qilish, bir texnik va taktik harakatdan ikkinchisiga tezda o’tish imkonini beradi, bu psixik jarayonlarning yuqori harakatchanligi bilan ta’minlanadi [35,36].

Oliy asab tizimi faoliyatining genetik xarakteristikasi sifatida [19]. Harakatlarni muvofiqlashtirish sizga vaqt, makon va kuchga mutanosib ravishda vosita harakatlarini bajarishga imkon beradi. Texnikani bajarishning tezligi, aniqligi va o’z vaqtida bajarilishi harakatlarni muvofiqlashtirishga bog’liqdir [20].

Shunday qilib, taqdim etilgan ma’lumotlar, bir tomondan, sport o’yinlarida sportchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi uchun morfologik omilning aniq ahamiyatini kasb etsa, ikkinchi tomondan jismoniy sifatlarini, jismoniy rivojlanishni (sport faoliyatida amalga oshiriladigan) o’rganish va baholashga qaratilgan birlamchi saralash individual tipologik xususiyatlarni kasb etadi. Shunday ekan faoliyat xususiyatlari, kognitiv qobiliyatlar, intellekt, motivatsiya, hissiy-irodaviy ko’rsatkichlarni hisobga olmasdan amalga oshiriladi. Saralash muammolarini o’rganishning ikkinchi keng ko’lamli yo’nalishi faqat ma’lum bir ixtisoslikda namoyon bo’ladigan maxsus qobiliyatlarni o’rganishdan iboratdir. Faoliyatning muayyan sharoitidagina barcha qobiliyatlar o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’ladi, maxsus rivojlanish mahsuli bo’lgan universalligini yo’qotadi.

Tizimli mashg’ulot jarayoni nafaqat antropometrik parametrlarni, balki tanlangan sport turiga xos bo’lgan psixofiziologik xususiyatlar (kuch, labillik, chidamlilik, asab tizimining harakatchanligi) ko’rsatkichlarini ham o’z ichiga olgan xususiyatlar (o’zgaruvchilar) to’plamini tashkil etadi.

Muhokama va natijalar. Ko’pgina tadqiqotlar neyrodinamik xususiyatlarni bashorat qilish uchun eng mos ekanligini aniqlaydi [21]. G.A.Barmin psixologik sifatlarini har tomonlama o’rganish zarurligini ta’kidlaydi, u o’yinchi sportchilar o’rtasida o’yin vaziyatlarining ekstremalligi ortib borishi bilan asab tizimining tabiiy tashkil etilishining roli (uning xossalari) ortib boradi, deb hisoblaydi.

Psixofiziologik sifatlarini baholash jismoniy sifatlarining rivojlanish darajasini aniqlashdan ko’ra ko’proq taxmin qilinadi, chunki psixofiziologik sifatlar irsiy jihatdan konservativ va ontogenezda jismoniy sifatlarga qaraganda kamroq dinamikdir. Dastlabki bosqichlarda sportchilarning istiqbollarini aniqlash uchun kompleks testlar turli (sezgi, vosita va boshqalar) ma’lumotlarini qayta ishlashni baholashni o’z ichiga olishi kerak, chunki ularning qadriyatlarini shaxsiyat tuzilishining boshqa tarkibiy qismlarini baholash bilan bog’liq emas.

Psixofiziologik usullar sportchilarning xarakterli shaxsiy xususiyatlarini, shuningdek ularning aqliy faoliyatining tuzilishini aniqlashga imkon beradi [22]. Ushbu hususiyatlar o’yinchilarning individual tipologik xususiyatlari va ularning turli o’yin vaziyatlari va rollarida yuzaga kelishi mumkin. Jamoalarni jalb etish samaradorligini oshirish uchun tayyorgarlikning asosiy bosqichlarida (individual imkoniyatlarni maksimal darajada amalga oshirish bosqichi va yutuqlarni saqlab qolish bosqichi) hisobga olinishi kerak.

A.V.Rodionov va V.I.Voronovning ishlarida asab tizimining xususiyatlarining ta'siri o'rganilib, sport ontogenezinining "o'tish davrida" sportchining qobiliyatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. sport va kasbiy mahorat asoslari yaratildi. Shuning uchun ularning har bir aniq sport turi uchun o'ziga xosligini aniqlash juda muhimdir [23].

B.M.Teplov, I.N.Protasovning fikriga asoslanib, asab tizimining xususiyatlari axborotni qayta ishlash xususiyatlarini aniqlaydigan va sportchining harakat va aqliy harakatlarini tashkil etishning asosini tashkil etuvchi zarur shartlar bo'lib xizmat qiladi.

L.K. Serovanning fikriga ko'ra, hissiy barqarorlik kabi omil psixofiziologik xususiyatlar bilan uzviy bog'liqdir, masalan: asab jarayonlarining kuchi va muvozanati sport o'yinlarida dastlabki tayyorgarlik bosqichida o'zini namoyon etadi. L.K.Serova shuningdek, asab jarayonlarning imkoniyatlarini tavsiflash muhimligini ta'kidlaydi, chunki axborot kanallarining imkoniyatlarini baholash istiqbolli sportchilarni saralashda etakchi mezon bo'lib, sportchining malakasini oshirish bilan sezilarli aloqani ochib beradi [17].

N. V. Makarenkoning fikriga ko'ra, markaziy axborotni qayta ishlash tezligi korteksning nerv komplekslari orqali nerv jarayonlarining tarqalish tezligiga bog'liq. Tadqiqotlar tahlili bizga turli xil o'yin texnikasi va harakatlarini o'zlashtirish va jamoaviy sport turlarida raqobatbardosh faoliyatni muvaffaqiyatli o'yinchilar asab tizimining individual xususiyatlariga bog'liq degan xulosaga kelishga imkon beradi [24].

Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotning turli bosqichlarida neyrodinamik xususiyatlar asab tizimining tabiiy xususiyatlari bir-biri bilan hissiy, aqliy va vegetativ funksiyalar bilan o'zaro ta'sir etadigan shaxsning individualligini shakllantirishda asosiy hal qiluvchi omil ekanligi nazariy va eksperimental jihatdan tasdiqlangan. O'yin faoliyati turli xil motorli faoliyat bilan tavsiflanadi va sportchidan harakat yo'nalishini tezda o'zgartirishni va o'zgaruvchan sharoitlarda qaror qabul qilishni talab etadi. Asab jarayonlarining funksional harakatchanligi, individual tipologik xususiyatlarining biri sifatida hamda o'zgaruvchan vosita stereotipini shakllantirish qobiliyatiga bevosita ta'sir etishi bilan karakterlanadi [25].

Taktik muammolarni hal etish uchun psixikaning faolligi, ko'rish maydonining hajmi, diqqatning barqarorligi va konsentratsiyasi, fikrlash jarayonlarining tezligi, to'plangan taktik tajriba va boshqalarni takomillashtirish zarurligi yuzaga keladi.

Sport o'yinlarida taktik harakatlar uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. O'yin vaziyatini idrok etish va tahlil qilish.
2. Taktik muammoning aqliy yechimi.
3. Taktik masalaning harakatli yechimi [26].

Tashqi axborotni idrok etish va birlamchi tahlil etish hissiy retseptorlar darajasida amalga oshiriladi. Diqqatni faollashtirish bilan idrok miya xotirasi bo'limlarida ma'lumotni qabul qilishga va uni yodlashga yordam beradi. Qabul qilingan ma'lumotlar qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira bo'limlaridan olingan javob variantlari to'plami bilan taqqoslanadi. Qabul qilingan ma'lumotni xotirada qaror qabul qilishning mavjud to'plamlari bilan taqqoslash miyaning maxsus qismlari (fikrlash jarayoni) darajasida sodir bo'ladi va o'rganish mexanizmlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Taktik muammolarni hal qilishning birinchi bosqichida deyarli barcha sport o'yinlarida o'yin holatini idrok etish va tahlil qilishni ta'minlaydigan psixofiziologik xususiyatlar eng muhim hisoblanadi: vizual idrok, diqqat va diqqatning asosiy xususiyatlari - diqqatning hajmi, intensivligi va barqarorligi, shuningdek, diqqatni almashtirish va taqsimlanishi bilan izohlanadi [27]. Jamoaviy sport turlarining o'ziga xosligi, ayniqsa, operatsion muammolarni hal etishni optimallashtiradigan kognitiv sohaning individual psixofiziologik xususiyatlariga yuqori talablarni qo'yadi. O'yin davomida sportchilarning taktik harakatlari natija - g'alaba yoki mag'lubiyat uchun hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin [28].

Voleybolda taktik muammoni hal qilishning ikkinchi bosqichida axborotni qayta ishlash tezligini ta'minlovchi psixofiziologik xususiyatlar eng muhim hisoblanadi: xotira, operativ fikrlash, umumiy qobiliyatlar darajasi sportchining psixofiziologik holatining muhim jihatlaridan biri bu sport faoliyatida tez-tez yuzaga keladigan stressli vaziyatlarga qarshilik ko'rsatishdir [29]. Stress - bu organizmning gomeostazini yoki asab tizimining (butun organizm) mos keladigan holatini buzadigan jismoniy yoki psixologik ta'sirga umumiy reaksiyasidir [30]. Stress fiziologik, hissiy va intellektual jarayonlarga salbiy yoki ijobiy ta'sir qiluvchi shaxsning holatini o'zgarishiga olib keladi. Shu bilan birga, ongli qarorlar qabul qilish qobiliyati keskin pasayadi yoki bloklanadi, yo'l qo'yilgan xatolar soni ko'payadi va umuman faoliyat samaradorligi pasayadi.

Rag'batlantiruvchi ta'sir darajasi individual shaxsiy xususiyatlar bilan belgilanganligi sababli, sportchilarni stressga chidamlilikning o'ziga xos individual darajalari bo'yicha bir-biri bilan solishtirish mumkin. Shaxsga kasbiy faoliyat xususiyatlaridan kelib chiqadigan sezilarli intellektual, irodali va hissiy stressga (ortiqcha yuk) dosh berishga imkon beradigan shaxsiy fazilatlar to'plami stressga chidamlilik deb ta'riflanadi. Shaxsning har qanday faoliyati, uning yo'nalishi va tabiatidan qat'i nazar, stressga chidamlilikning

namoyon bo‘lish darajasiga bevosita va bilvosita bog‘liqdir. Stressga chidamlilik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, u shunchalik samarali bo‘ladi [31,32,33].

Psixologik sifatlar darajasida stressga chidamlilik, qat‘iyatlilik, faollik, jasorat va mas’uliyat sifatida namoyon bo‘ladi. O‘z-o‘zini nazorat qilish va ekstremal sharoitlarda ishlash qobiliyati shakllanadi. Ekstremal vaziyatlarda juda yuqori psixo-emotsional stressga berilmaslik, o‘zini tutish va vaziyatni nazorat qilish, to‘g‘ri echimni topish va uni amalga oshirish qobiliyati shu jumladan vaqt etishmasligi, ma’lumotlarning noaniqligi va sezilarli bosim sharoitida shular jumlasidandir [34].

Sport o‘yinlarida muvaffaqiyatga erishish uchun sportchi o‘z his-tuyg‘ularini, harakatlarini, motivlarini, tananing boshlang‘ich psixik holatini, shuningdek, charchoq, o‘ta toliqish kabi turli xil salbiy ko‘rinishlarda va chalkashlik bosimi ostida boshqara olishi kerak.

Xulosa va takliflar. Sportchilarni terma jamoalarga saralashda turli jihatlarini inobatga olish lozimligini yuqorida keltirilgan fikrlar anglash mumkin.

Jamoaviy sport turlarida sportchilarning psixofiziologik holat, genetikasi, nerv sistemasining labilligi, antropometrik ko‘rsatkichlar, jamoaviy tafakkurini shakllanganlik darajasi, jamoadagi hamjihatligi, jomoadoshlari bilan ijobiy muloqoti va boshqa shaxsiy hususiyatlarni inobatga olib terma jamoalarga har taraflama yetuk sportchilarni yetkazib berish lozim.

Adabiyotlar:

1. Шинкарук О. А. Отбор спортсменов и ориентация их подготовки в процессе многолетнего совершенствования (на материале олимпийских видов спорта). – К.: Олимп. лит., 2011. – 360 с
2. Кудряшов Е. В. Предварительный отбор и ориентация в волейболе на втором этапе многолетней подготовки // Физическое воспитание студентов творческих специальностей: Сб. науч. тр. – Харьков: ХГАДИ, 2005. – № 3. – С. 24–28.
3. Кудряшов Е. В. Промежуточный отбор и ориентация на третьем этапе многолетней подготовки волейболисток // Физическое воспитание студентов творческих специальностей: Сб. науч. тр. – Харьков: ХГАДИ, 2005. – № 4. – С. 14–18.
4. Артемьева Г. П., Мулик В. В., Евтушенко П. С. Современное состояние проблемы профессионального отбора в спорте // Слобожанський науково-спортивний вісник. Харьков, 2007. Вип. 12. – С. 135–138.
5. Волков Л. М., Тимченко С. Ф. Методика определения индивидуальных способностей студентов при выборе спортивной специализации: учеб.пособ. – К.: УМК ВО, 1990. – 84 с.
6. Дрижика А. Г. Индивидуализация спортивной тренировки спринтеров с учетом типов нейродинамической реактивности // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 10. – С. 41–43.
7. Лубкин Ю. В. Эффективность действий баскетболистов различного игрового амплуа в связи с типологическими особенностями свойств нервной системы: Дис. ... канд. психол. наук: 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной и адаптивной физической культуры / Юрий Викторович Лубкин, СПб. – 2004. – 176 с.
8. Хрусталева Г. А., Маринич В. В. Определение генетической предрасположенности спортсменов игровых видов спорта к достижению высоких спортивных результатов // Теория и практика физической культуры. – 2011. – № 10. – С. 56.
9. Александрова Н. Е. Критерии спортивного отбора волейболистов на основе их соматотипологических характеристик: Дис. ... канд. пед. наук: 14.00.02 – Анатомия человека / Наталья Евгеньевна Александрова. Малаховка. – 1999. – 145 с.
10. Платонов В. Н. Олимпийский спорт: учебно-метод. пособие для студ. высш. учебн. заведений физ. воспитания и спорта. – К., 2014. – 176 с.
11. Практикум по психологии здоровья / Под.ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2005. – 351 с.: ил. – (Серия «Практикум по психологии»).
12. Коган О. С. Медико-биологические проблемы спортивного отбора профессионалов // Теория и практика физической культуры. М., – 2003. – № 8. – С. 43–46.
13. Шапошникова В. И. Индивидуализация и прогноз в спорте. – Москва: ФиС, 1984. – 159 с.
14. Семенов Л. А. Определение спортивной пригодности детей и подростков: биологические и психолого-педагогические аспекты. – Москва: Советский спорт, 2005. – 142 с.
15. Попичев М. И., Епишкин И. В. Отбор и развитие перспективных волейболистов с учетом индивидуальных морфологических особенностей // Современный олимпийский и параолимпийский спорт и спорт для всех: мат. Междунар. конгресса. – М., 2008. Т. 2. – С. 71.

16. Сергиенко Л. П. Основы спортивной генетики. – К.: Вицашкола, 2004. – 630 с.
17. Серова Л. К. Психологические основы отбора в игровых видах спорта: Дис. ... док.психол. наук: 19.00.03 – Психология труда, инженерная психология, эргономика / Лидия Константиновна Серова. – Санкт-Петербург, 1999. – 275 с.
18. Железняк Ю. Д. Спортивные игры: Совершенствование спортивного мастерства. Учебник рекомендованный УМО / Ю. Д. Железняк, Ю. М. Портнов, В. П. Савин и др. М.: Издательский центр «АКАДЕМИЯ», 2012. – 400 с.
19. Raczek J., Juras G., Waskiewicz Z. Nowemoz liwoscio cenykoordynacy jnejstery motorycznosc // Sport Wyczynowy. 2000. №3/4. –Р. 14–27.
20. Carroll F. J., Barry. B.S., Rick., Carson.R.G. //The influence of resistance Training on manual coordination / SocNeurosci. Abster., Vol. 26. Part 1,2000.–Р.464.
21. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека. /– СПб: Питер, 2005. – 412 с.
22. Коган.О.С. Медико–биологические проблемы спортивного отбора профессионалов // Теория и практика физической культуры. М., – 2003. – № 8. – С. 43–46.
23. Родионов А. В. Психология физического воспитания и спорта /– М.: Академический проект, 2004. – 570 с.
24. Коган О. С. Медико-биологические проблемы спортивного отбора профессионалов // Теория и практика физической культуры. М., – 2003. – № 8. – С. 43–46.
25. Acherman Brain P. The effecto frecogniti onexperie nceoncue drecallin children and adultchild. // Dev. – 1984. – V. 55, № 5. – P. 155–164.
26. Шляпников С. К., Кривошеин А. А. Комплексная тренировка связующего игрока: Метод.пособие/,– М.: Вып. № 5. – 2011. – 30 с.
27. Клещев Ю. Н. Волейбол.- (Серия « Школа тренера») – М. : Физкультура и Спорт, 2005. – 400 с., ил., 203 с
28. Родионов А. В., Топышев.О. П. Усков. В. А. Механизмы решения оперативно-тактических задач в игровых видах спорта / // Тип ФК, 2002. – №2. – С.31.
29. Wilmore J. H., Costill D. L. Physiology of sport and exercise. – Champaign: Human Kinetics. 1994. – 549 p.
30. Dornic S., A high-load information-processing task for stress research / Dornic S., Dornic V. // Percept.& Mot. Skill, 1987. V. 65 N. 3. P. 712–714.
31. Immune responsiveness following academic stress in first-year medical students / P. N. Uchakin, B. Tobin, M. Cabbage et all // J Inerferon Cytokine Res. – 2001/ – Vol. 21. – № 9/ – P/ 687–694.
32. Operational Guidelines for Ethics Committee that ReviwBiomedica Research/ – Geneva: World Organization. 2000. – 31 p.
33. Saipanish R Stress among medical students in a Thai medical school R. Saipanish // Med. Teach. – 2003. – Vol. 25. – № 5. – P. 502–506.
34. Блеер А.Н. Психология деятельности в экстремальных условиях / М.: Академия, 2008. – 254 с.
35. Шамардин А.И. Оптимизация функциональной подготовленности футболистов: Монография.-Волгоград: ВГАФК, 2000.-276 с.
36. Губа В., Стула А., Скрипка А. Тестирование и контроль подготовленности футболистов. – Litres, 2022.

МУСОБАҚАЛАРГА ТАЙЁРГАРЛИК КЎРИШДА ЖАДАЛЛИК ЗОНАЛАРИ БЎЙИЧА ЮРАК-ҚОН ТОМИР ҚИСҚАРИШЛАРИ ЧАСТОТАТАСИ ТАҲЛИЛИ

Халмухамедов Рустам Дехканович,

Ўзбекистон жисмоний тарбия ва спорт университети профессори, п.ф.д.

Алимова Дилором Абдуллаевна,

Ўзбекистон жисмоний тарбия ва спорт университети п.ф.б.ф.д.

Ушбу мақолада боксчи (аёллар)нинг машғулот юкламаларининг спортчи аёллар организмига таъсирини эътиборга олган ҳолда боксчи (аёллар) учун турли йўналиш мезоцикллардаги машғулот юкламалари оптимал методикаси ишлаб чиқиши, функционал, умумий ва махсус иш қобилияти кўрсаткичларини аниқлаш.

Калит сўзлар: *тренинг, боксчи (аёллар), йиллик цикл, босқичлар, тайёргарлик воситалари ва усуллари.*

АНАЛИЗ ЧАСТОТЫ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫХ СОХРАНЕНИЙ ПО СКОРОСТНЫМ ЗОНАМ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К СОРЕВНОВАНИЯМ

В данной статье с учётом влияния тренировочных нагрузок боксёров (женщин) на организм спортсменок разработана оптимальная методика тренировочных нагрузок в разных мезоциклах для боксёров (женщин), определение индикаторов функциональной, общей и специальной работоспособности.

Ключевые слова: *подготовка, боксёр (женщины), годовой цикл, этапы, средства и методы тренировки.*

ANALYSIS OF FREQUENCY OF CARDIOVASCULAR CONTRACTIONS BY SPEED ZONES IN PREPARATION FOR COMPETITIONS

In this article, information is given by taking into account the impact of training loads of boxers (women) on the body of female athletes, the development of the optimal methodology of training loads in different mesocycles for boxers (women), determination of functional, general and special performance indicators.

Keywords: *training, boxer (women), annual cycle, stages, means and methods of training.*

Кириш. Республикамизда сўнгги йилларда юқори малакали боксчи (аёллар)ни тайёрлашда ўрта тоғ шароитларида йиллик циклининг мезоциклларида турли машғулот дастурларидан фойдаланиш методикасини ишлаб чиқишга катта аҳамият берилмоқда. “Спорт таълимини яхшилаш, иқтидорли спортчиларни профессионал тайёрлаш ва уларнинг захирасини яратиш, мураббийларни тайёрлаш ҳамда терма жамоаларда илмий ишларни такомиллаштириш” бўйича устувор вазифалар белгилаб берилган. Бу борада боксчи (аёллар) техник-тактик тайёргарлиги бўйича самарадорлик илмий-методик ишланмаларни яратиш ўрта тоғ шароитида юкламаларни тўғри режалаштириш, оптималлаштириш масалалари долзарб аҳамият касб этади.

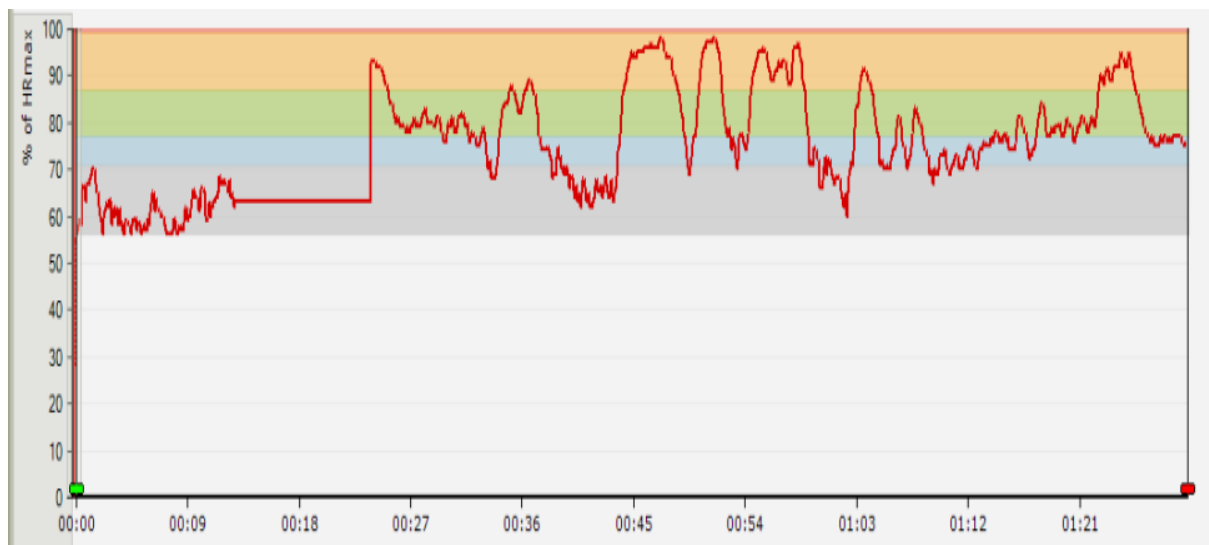
Тадқиқотнинг мақсади юқори малакали боксчи (аёллар)нинг машғулот юкламаларини оптималлаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифаси: ўрта тоғ шароитида юқори малакали боксчи (аёллар) машғулот тайёргарлигидаги турли босқичларда машғулот юкламаларининг (шиддат зоналари, ҳажми ва йўналишлари) хусусиятларини аниқлаш

Машғулот юкламасининг спортчи аёллар организмига таъсири вақт бирлигига (одатда дақиқасига) юрак қисқаришлари сони билан белгиланади. Бу кўрсаткич турли даражадаги жисмоний тайёргарликка эга спортчи аёлларда турлича бўлади: масалан, дам олиш вақтида спортчиларда дақиқасига 50-65 юрак қисқариши меъёр ҳисобланади. Спортчи аёлларнинг ЮҚЧ ни кузатиш жуда муҳим, чунки у тананинг қандай юкланишни бошдан кечираётганини ва унга қандай таъсир қилишини аниқлашга ёрдам беради.

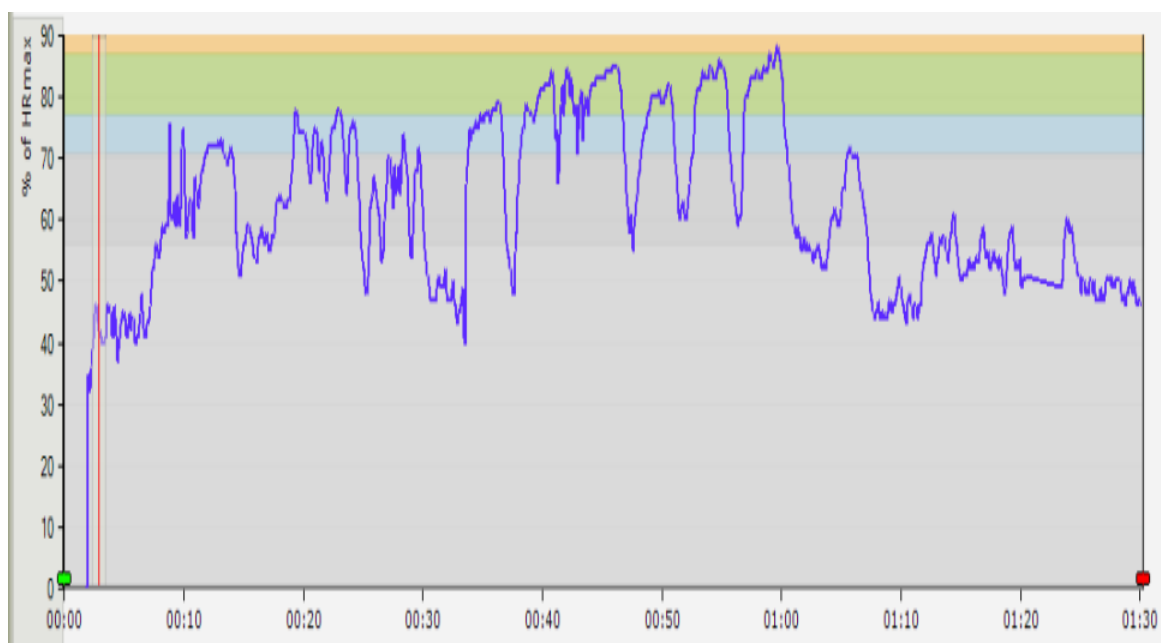
Тадқиқот натижалари. Тадқиқотимизда (ЮҚЧ) нинг функционал кўрсаткичларни баҳолаш учун Polar Team 2 компьютер технологиясидан фойдаланилган. Тизим 10 ёки ундан ортиқ спортчи аёллар учун бир вақтнинг ўзида машғулот параметрларини реал вақтда назорат қилиш имконини

берди. Ўзбекистон спорт устаси, спортчи К-а Р.нинг машғулотида индивидуал юрак уриши динамикаси натижалари 1-расмда келтирилган.

1-расм. Ўзбекистон спорт устасининг машғулотида индивидуал юрак уриши динамикаси натижалари

ЮҚЧ кўрсаткичларининг динамикаси жисмоний фаолиятга жавоб реакцияси билан тавсифланади, бу эса мослаштирилган реакциялар шаклида ифодаланади. Юклама жаъми машғулот жараёни учун – 222, энергия сарфи 1311к/кал. Юрак зўриқиш ҳолатида ишлаган, бундан тишчалар орасидаги масофаларнинг қисқариши далолат беради. Машғулотнинг бутун даври учун минимал пульсда ишлаш 90 зарба /дақ, ўртача пулс 150 зарба / дақ, максимал пулс 178 зарба /дақ ни ташкил этди. Машғулот давомида машғулот юкламаларининг интенсивлик зоналари бўйича динамикаси алоҳида қизиқиш уйғотади. Интенсивлик зоналари бўйича ЮҚЧ кўрсаткичлари аввалроқ ўтказилган тадқиқодларда.

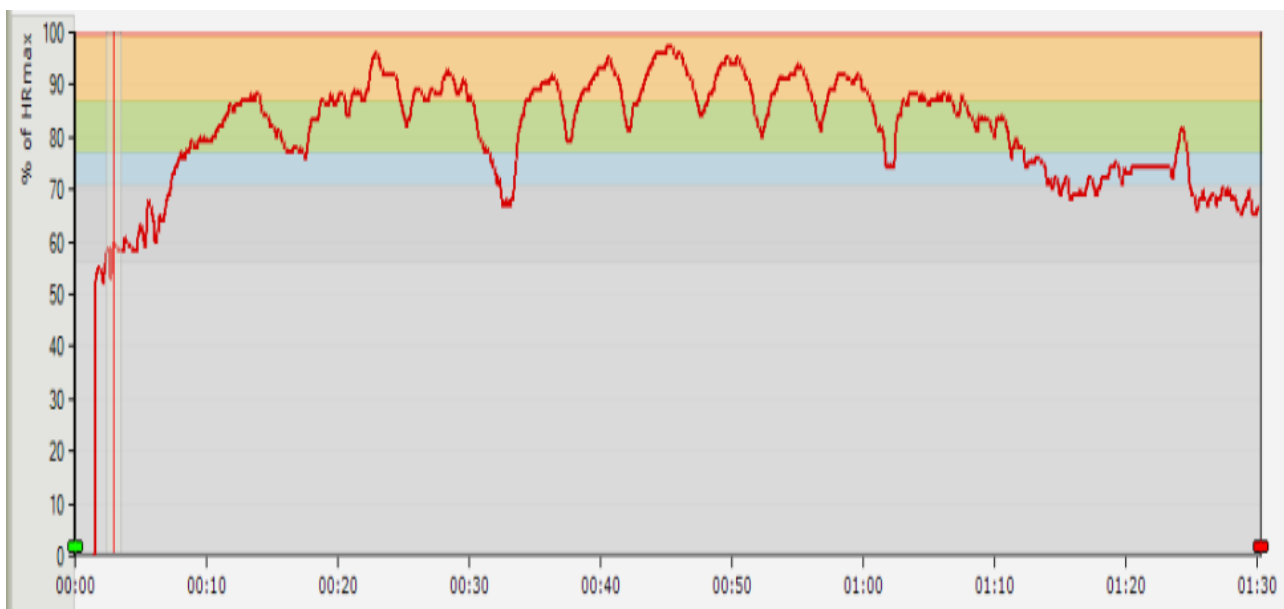
2-расм. Юрак қисқаришлари частотаси кўрсаткичлари бўйича машғулот юкламаларининг бардошлилик динамикаси

Муаллифларнинг [1,2,3,4] ишларида ҳам кўриб чиқилган. Интенсивлик зоналари бўйича ЮҚЧ динамикаси асосий иш 4-интенсивлик зонасида (47,3%) ва 5-зонада (1,4%), 2-ва 3-интенсивлик зоналарида (мос равишда 16,3%, 16,2%) амалга оширилганлигини қайд этиш имконини беради. 1-

интенсивлик зонасида сезиларли иш бажарилмаган (14.7%). Боксчи (аёллар) организмининг машғулот юкламаларига бардошлилик мезони бажарилган юкламадан кейин ЮҚЧ нинг тикланиш кўрсаткичлари хисобланади. ЮҚЧ нинг тикланиши 4-5-интенсивлик зонасида машғулот юкламасининг тугаганидан сўнг 5 дақиқа давомида рўйхатга олинган. Педагогик кузатишлар ва ЮҚЧ динамикаси бу боксчи (аёл) учун машғулот юкламалари қийин кечиши ва унинг тикланиш жараёни зарур даражада эмаслиги ҳақида хулосага келиш имконини беради (8-расмда келтирилган).

Ўқув-машғулот соборида машғулот юкламаларининг спортчилар организмига таъсири индивидуал тарзда амалга оширилган, чунки ҳар бир спортчи юкламани индивидуал бошдан ўтказган. ЮҚЧ динамикаси 9-расмда келтирилган.

ЮҚЧ динамикаси 10-расм шуни кўрсатдики, машғулот давомида минимал пульс ўртача 65 зарба/дақ, ўртача пульс 126 зарба/дақ ва максимал пульс 177 зарба/даққани ташкил этди. Ушбу кўрсаткичлар боксчи (аёл) машғулот юкламаларини жуда осон бажаришини кўрсатади. ЮҚЧ кўрсаткичларининг интенсивлик зоналари бўйича таҳлили шуни кўрсатдики, 1-зонада машғулот юкламаси 38,3%, иккинчи зонада 28,6%, учинчи зонада 12,4%, 4-5 зоналарда 20,7% бўлган. Машғулот давомида максимал пульсда ишлаш 22,5% ни ташкил этди. Белгиланган кўрсаткичлар машғулотлар аэроб-анаэроб хусусиятга эга эканлигини кўрсатади. Машғулот давомида юклама-91,4%, энергия сарфи 513 к/кал ни ташкил этди. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, боксчи (аёл)нинг 4-5 интенсивлик зоналарида ишлагандан сўнг тикланиш жараёни қониқарли бўлди.

3-расм. Юрак қисқаришлари частотаси кўрсаткичлари бўйича машғулот юкламаларининг бардошлилик динамикаси

Мезоциклнинг вазифаларига қараб календар йили давомида турли машғулот юкламалари қўлланилади. Боксчи (аёллар) организмига машғулот юкламаларининг таъсири бўйича олиб борилган тадқиқодлар натижасида ЮҚЧ тинч ҳолатда 62-74 зарба/даққани ташкил этиши аниқланди. Машғулотдан олдин 64-72 зарба/дақ атрофида, машғулотдан сўнг 82-92 зарба/дақ, ёки машғулот юкламасига қараб ЮҚЧ 74-82 зарба/дақ. (2-3) турли йўналишдаги машқларни бажаришда спортчиларнинг функционал кўрсаткичлари (ЮҚЧ) ўзгаришининг ўзига хос хусусиятларини аниқлади: куч машқларида – машқдан сўнг ЮҚЧ кескин пасайиши (1-5 с.), машқдан кейин тикланиш даврида 1 дан 2 дақиқагача, тезлик-куч машқларида – машқни бажаргандан сўнг ЮҚЧ пасаймаслиги (5-20с), натижада куч машқлари бажарилаётганда пульс эгри чизигининг шакли куч машқларини бажаришдаги каби кескин эмас, тикланиш даври 2 дан 3 дақиқагача, аэроб машқларда – машқни бажаргандан сўнг ЮҚЧ нинг 20 сония ва ундан кўп вақт давомида пасаймаслиги, тикланиш даври 3 дан 5 дақиқагача. Муаллиф юқори малакали спортчилар билан машғулотлар мазмуни ва усулларининг самарадорлигини олдиндан белгилаб берувчи асосий шарт – бу турли йўналишдаги машқларни бажаришдаги ўзгаришларга ўхшаш функционал ўзгаришлар (ЮҚЧ) нинг машғулотлар вақтида юзага келишини аниқлади.

Спорт устаси Ю-ва Ш нинг ЮҚЧ динамикасини ва жисмоний юкламаларнинг унинг организмга таъсирини кўриб чиқамиз. Машғулот вақтидаги ЮҚЧ кўрсаткичлари тахлили шуни кўрсатдики, 4 ва 5 интенсивлик зоналарида машқлар бажарилганда (147-185 зарба /дақ), 1 дақиқада ЮҚЧнинг тикланиши 115-155 зарба/дақиқа бўлган. Бу кўрсаткич яхши функционал ҳолат билан тавсифланади. Минимал пульс $92 \pm 0,2$ зарба/дақ., максимал пульс эса $175 \pm 0,4$ зарба/дақиқани ташкил этди. Машғулот давомида к/кал. сарфи 1261 к/кал ни ташкил этди. Машғулот давомида олинган ЮҚЧ динамикаси куйидагича хулоса қилиш имконини беради: спортчи аёл организмнинг жисмоний юкламаларга бардошлилиги қониқарли. Олинган пульс эгри чизиқлари физиологик таҳлил қилинди, бу агар дам олиш вақти кўпайтирилса, POLAR тизими ёрдамида боксчи (аёл) мусобақаларда иштирок этганда юзага келадиган пульс эгри чизиғи шаклини қуриш мумкинлигини тахмин қилиш имконини берди.

Хулоса. Тадқиқот натижалари Боксчи (аёллар)нинг жисмоний сифатларини ривожлантириш учун ишлатиладиган воситалар ва усулларни таҳлил қилиш аёлларнинг жисмоний, функционал тайёргарлигини, шунингдек, спортчи аёлларнинг мусобақа ва ҳаракат фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қўлланилиши керак. Йиллик циклнинг турли мусобақаларига тайёргарлик кўришда боксчи (аёллар)нинг ўқув-машғулот йиғинлари ўтказиладиган муҳитнинг иқлим шароити (ҳаво, қуёш, денгиз сатҳидан босим, об-ҳаво) муҳим омил ҳисобланади. Пульс эгри чизиқлари физиологик таҳлил қилинди, бу агар дам олиш вақти кўпайтирилса, POLAR тизими ёрдамида спортчи аёл мусобақаларда иштирок этганда юзага келадиган пульс эгри чизиғи шаклини қуриш мумкинлигини тахмин қилиш имконини берди.

Адабиётлар:

1. Шукурова С.С., Алимова Д.А. Развитие тренировочных нагрузок высококвалифицированных боксеров в горных регионах //Молодой ученый. – 2020.–№. 4.–С. 454-456.
2. Халмухамедов Р.Д., Анашов В.Д., Алимова Д.А. Итоги выступления сборной команды Узбекистана по боксу на XXXII олимпийских играх в Токио-2020 (Япония) //Fan-Sportga. – 2021. – №. 6. – С. 5-7.
3. Шукурова С.С., Алимова Д.А. Некоторые биохимические исследования крови у гребцов в подготовительном и соревновательном периодах //Актуальные проблемы физической культуры и спорта. – 2019. – С. 294-298.
4. Шукурова С.С., Алимова Д.А. Влияние экологических факторов на работоспособность спортсменов //Молодой ученый. – 2019. – №. 5. – С. 301-303.

SAN’AT

УДК 75.01.766.75.02

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ

Юнусалиев Мухаммадқодир Таджимадович,
старший преподаватель Ферганского государственного университета, Узбекистан
kadirjon060858@gmail.com,

Будущая педагогика художника должна строиться на основе понимания реального существования, а не механического копирования с фотокопии или натуры при практическом обучении живописи.

С первого года рисования учащиеся должны научиться различать наиболее важные аспекты изображения.

В процессе изображения пейзажа или натюрморта основное внимание уделяется пропорциональности всех элементов средствами изображения, то есть композиции, рисунку, гармонии красок, движения, неподвижности, света, тени и пространственной среды правильно с натуры.

Художник должен быть сосредоточен на размышлении, решение этих проблем состоит в том, чтобы почувствовать будущее в современных представлениях, представить форму и облик различных городов и сёл, их положение, исходя из требований времени, в современной интерпретации, убедительно, правильно определить основную суть, ведущие аспекты и характеристики предмета изображения и символа должны быть сосредоточены на умении чётко выражать свои мысли.

Поэтому проведён анализ проблемных ситуаций решения проблемы системной организации методики преподавания живописи на практических занятиях.

Ключевые слова: педагогика, художник, строить, механическое копирование, пейзаж, средства, реализм, направление, пропорциональность, натюрморт, пространственная, перспектива, элементов, интерпретация, предмет.

TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA NAZARIY VA AMALIY KO’NIKMALARNI TAKOMILLASHTIRISH

Bo‘lg‘usi pedagog rassomlarga beriladigan amaliy bilimlar, qandaydir fotonusxalardan mexanik tarzda nusxa ko‘chirib o‘rganish emas, balki tabiatdagi real voqelikni naturadan kuzatib, anglagan holda amaliy chizib o‘rganish asosiga qurilishi kerak. Talabalar rangtasvir amaliy mashg‘ulotlarini birinchi yilidan boshlab rangtasvirda ishlash jarayonining eng muhim jihatlarini o‘rganishlari talab qilinadi. Ya‘ni natyurmort yoki manzarani tasvirlash jarayonida asosiy e‘tibor, tasvirning barcha elementlarining o‘zaro mutanosibligini kompozitsiya vositalari orqali, konstruktiv tuzilishi, ranglar uyg‘unligi, harakat yoki sukunat, yorug‘lik va soyalarini fazoviy muhitdagi bir-biriga ham ohang tarzda haqqoniy ko‘rinishini to‘g‘ri tasvirlashga qaratiladi. Bunda fikrni bir joyga jamlab, birinchi e‘tibor motivatsiya beruvchi vaziyatni tasvirlashdagi muammo yechimiga qaratiladi. Bundan tashqari manzara ishlash jarayonida, turli shahar va qishloqlarning qiyofasini, zamon talablaridan kelib chiqib, zamonaviy talqinda ishonarli va qiziqarli tasavvur qilishda hamda o‘z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatiga ega bo‘lish uchun ham talabalar borliqni ta‘biy ko‘rinishini narsalarning o‘ziga qarab o‘rganishlari zarur.

Ushbu maqolada rangtasvirni o‘qitishda amaliy mashg‘ulotlarda naturadan tizimli foydalanishni tashkil etish yuzasidan muammoli vaziyatlar tahlili.

Kalit so‘zlar: pedagog, rassom, qurish, mexanik nusxa ko‘chirish, landshaft, kompozitsiya, vosita, realizm, yo‘nalish, mutanosiblik, natyurmort, fazoviy, elementlar, talqin, motiv, konstruktiv tuzilish, ranglar uyg‘unligi, yorug‘lik va soya.

The practical knowledge given to future teacher artists should not be based on mechanically copying from some photocopies, but on practical drawing, observing and understanding the real reality in nature. Students are required to study the most important aspects of the process of working in painting from the first year of practical painting classes. That is, in the process of depicting a still life or landscape, the main attention is paid to correctly depicting the mutual proportionality of all elements of the image through compositional means, the constructive structure, color harmony, movement or silence, light and shadows, their true appearance in harmony with each other in the spatial environment. In this case, concentrating the mind in one place, the first attention is paid to solving the problem of depicting a motivating situation. In addition, in the process of working on landscapes, in order to be able to present the appearance of various cities and villages in a convincing and interesting way in a modern interpretation, based on the requirements of the time, and to have the ability to clearly express their thoughts, students need to study the natural appearance of things themselves.

This article analyzes problematic situations in organizing the systematic use of nature in practical classes in teaching painting.

Keywords: *Pedagogy, artist, build, mechanical copying, landscape, means, realism, direction, proportionality, still life, spatial, perspective, elements, interpretation, subject.*

Введение. Теория и практика живописи наряду с рисунком — ведущие предметы в программе обучения студентов высших учебных заведений по специальности «Живопись» и «Графика». Основная цель преподавания этих специальностей — формирование в учащихся способности видеть окружающую реальность и умения отображать её на бумаге или ткани в образах и красках.

Обучение строится на базе практического выполнения заданий по изображению предметов различных геометрических форм, разнообразных натюрмортов, пейзажей, интерьеров, экстерьеров, а также людей в естественных положениях.

Критериями освоения материала служат работы, в которых сохраняются пропорции между отдельными элементами, учитываются законы композиции, рисунка, цветовой гармонии. В картинах студентов должны присутствовать такие характеристики, как движение, спокойствие; изображаться световые и теневые участки, соблюдаться пространственные размеры.

Научные исследования и методы. Мы понимаем, что молодым художникам предстоит грандиозные задачи по созданию облика городов и сёл будущего. Для того, чтобы достойно выполнить свою миссию, они должны уметь находить новые формы и образы в окружающей действительности. Поэтому необходимо уделять большое внимание будущим художникам, чтобы они понимали требования времени, умели по-новому интерпретировать знакомые темы, предметы и события. Цель: научить учащихся выражать свои чувства и мысли посредством изобразительного искусства. Ведь ценность художественного сознания будущего педагога-художника заключается в способности воплощать в своих произведениях бессмертные идеи человечества и развития.

Живописные работы создаются посредством нанесения красок (акварельных или клеевых) на поверхность холста, бумаги, картона, керамики, штукатурки и т. п.

Уделение особого внимания теории изобразительного и прикладного искусства и методическим основам практического обучения является требованием современности.

Уроки живописи должны быть ориентированы на решение цветовых вопросов по темам учебного мастер-класса и пленэрной практики, а также самостоятельных учебных занятий. Главная задача – увидеть и отразить многообразие форм и цветов вокруг нас.

Наша цель – внедрить в сознание учащихся создание произведения искусства не путем механического копирования картины, а путем внимательного изучения окружающей действительности и поиска интересных мотивов для изображения в ней. Студенты должны понимать этот факт с первых дней обучения.

С самых первых занятий надо учить студентов концентрации внимания, они должны уметь сосредоточиться на созерцании и изучении изображаемой природы, так как это обязательное условие достижения хороших и отличных результатов.

Регулярные занятия рисованием, выполнение зарисовок после уроков, внимательное отношение к окружающей жизни и происходящим в мире событиям — неперенные условия успешного овладения теорией живописи и техникой рисунка. Будущему живописцу и графику необходимо постоянно быть в курсе новостей, влияющих на жизнь человечества.

Результаты. Студентам надо знать о том, что для достижения выдающихся результатов они должны как можно чаще посещать выставки, музейные экспозиции; коллекционировать репродукции и копии известных произведений, постоянно читать искусствоведческую литературу. Занятия изобразительным искусством доставляют эстетическое удовольствие и обогащают наш духовный мир.

Высокое назначение искусства объясняется тем, что оно служит удовлетворению интеллектуальных, духовных, эмоциональных и эстетических потребностей человека, то есть всех его лучших и высших духовных проявлений.

Воспитание идеального поколения — извечная мечта человечества. Образцы изобразительного искусства издавна служили этой благородной задаче и сегодня невозможно представить подъем нашего национального духа без их благотворного воздействия.

Успехи и замечательные творческие достижения художников Узбекистана и Казахстана в последние годы — лучшее свидетельство эффективного развития и великих перспектив нашего национального искусства. Тот факт, что художники Узбекистана и Казахстана в последние годы создают превосходные произведения и показывают высокие достижения, свидетельствует о развитии и перспективах нашего национального искусства.

Если каждый художник поставит перед собой цель воплотить в своих творениях бессмертные и великие гуманистические идеи, то, без сомнения, литература, культура, архитектура, так же как другие виды искусства смогут в полной мере выполнять свою социальную роль, способствуя духовному росту современников и будущих поколений.

Беспорно, что глубокое постижение и обобщение богатого опыта мастеров прошлого во всех аспектах и формирование на этой основе необходимой теоретической и учебно-методической базы подготовки молодых художников помогут решить проблемы воспитания специалистов, отвечающих требованиям современности.

Значение изобразительного искусства в истории человечества невозможно переоценить. Можно сказать, что становление внешнего и внутреннего облика человека происходило по образцу произведения, созданного некогда первым художником. В процессе развития возникали и формировались различные направления изобразительного искусства. Наследие великого прошлого дает современным создателям достаточно материала для изучения богатейшего опыта предшественников и оттачивания мастерства на примере их достижений.

В Республике Узбекистан и Республике Казахстан созданы все условия для успешной работы преподавателей-художников. Наши педагоги обладают обширными познаниями и владеют профессиональными навыками, необходимыми для эффективного эстетического воспитания и преподавания секретов изобразительного искусства подрастающим поколениям живописцев, графиков, дизайнеров и архитекторов.

Эффективность этого благородного дела в немалой степени зависит от наличия достаточного количества методических пособий, сочетающих советы по теории и практике преподавания.

Мастерское владение учащихся способами, формами, приемами и средствами образной выразительности позволяет им правдиво отображать окружающую жизнь в своих произведениях. Акварель занимает особое место среди прочих живописных средств, вот почему освоение навыков этого вида искусства служит обязательным условием успешного творчества. Поэтому в процессе обучения так важно дать студентам максимально полные теоретические знания, передать опыт высококвалифицированных специалистов, помочь овладеть многими практическими навыками. Эти задачи стоят перед преподавателями живописи, графики, архитектурного и дизайнерского мастерства на всех этапах обучения, так как преподавание такого уровня представляет великую ценность для студентов.

Результаты исследования и их обсуждение. По поводу акварели ведётся постоянный спор. Специалисты дискутируют о том, живопись это или графика. Тот факт, что акварели пишутся на бумаге, дает основание относить ее к графике. Но вопрос о том, можно ли считать данный факт достаточным, остается камнем преткновения и все еще ждет своего решения. [1; 5]

Но пока теоретики спорят, акварель, благодаря своей универсальной природе, широко используется при выполнении различных графических задач. Мастера с успехом применяют эту технику для создания дизайнерских, художественных и архитектурных проектов.

Специфика акварельных работ, по мнению некоторых академических художников, заключается также в том, что они не подлежат реконструкции. А. П. Остроумова-Лебедева писала по этому поводу: «Исправления нетипичны для акварельной техники». [1; 6]

Подобные утверждения можно понять, ведь исправления повреждают поверхность бумаги, краски теряют чистоту и прозрачность, картина лишается легкости и нежности, то есть всех тех

качеств, которые являются основными признаками акварельной техники и ее неоспоримыми достоинствами.

Эта специфическая черта определяет характерный аспект работы над акварелью, который заключается в строжайшем запрете на всяческие сомнения и изменения.

Чтобы избежать ошибок, художник обязан строго придерживаться правил композиции, четко соблюдать последовательность этапов. Таким образом освоение акварельной техники тренирует в студентах непоколебимость воли, остроту зрения и твердость руки.

Заключение. Отсюда следует, что знания и умения, полученные в работе над акварелью, имеют неопределимое значение для учащихся, поскольку воспитывают в них такие качества, как решительность и мотивированность. Однако, к этим замечательным качествам необходимо присовокупить умелую руку, острый глаз и овладение техническими приемами. Удачное сочетание перечисленных свойств — обязательное условие достижения настоящего мастерства.

Богатство технических возможностей, которые дает акварель, привлекает многих профессионалов. Такие черты, как легкость красок, лиризм, уникальная свобода в выражении самых сокровенных чувств — причина того, что многие высококлассные художники сделали этот вид искусства своей основной специальностью.

Успех и признание произведений мастеров акварели на международных выставках убедительно показывают безграничные возможности этого вида искусства. Высокий эстетический уровень демонстрируемых полотен свидетельствует о методологии, занимающей свое достойное место в формировании хорошего художественного вкуса у нашей молодежи.

Литература:

1. Халилов Р.Ш. Учебное пособие «Акварель» Ташкент 2009 г.16 с.
2. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. «Rangtasvir» (2-qism). O‘quv qo‘llanma, Toshkent – TDPU, 2003.
3. Юнусалиев М., Мадаминов Н., & Мамуров А. (2022). Методика работы над рисованием натюрмортов. // Research Focus, 1(2), 326-332.
4. Soliyev O. R. (2022). Tasvirning asarga aylanishidagi muhim omillar. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 61-64.
5. Yunusaliyev M. T., & Sulaymonova S. B. (2022). Akvarel texnikasida yorug‘lik va rang munosabatlarida ranglar gammasining ahamiyati. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(12), 850-857.
6. Sohibov R. (2023). Ranglarning asosiy xususiyatlari va ularning amaliy san’atda qo‘llanilishi. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 74-80.
7. Курбанова Б. М., Юнусалиев М., & Арзиева Н. (2022). Особенности техники: акварель, масло и гуашь. // Research Focus, 1(2), 319-325.
8. Курбанова Б. М. (2022). Творческие способности студентов на занятиях по созданию портрета. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(12), 1051-1057.

UMUMTA'LIM 6 – SINIF MAKTAB O'QUVCHILARINI MILLIY QO'SHIQLAR VOSITASIDA VOKAL IJROCHILIK MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

*Azimov Abror Qahorovich,
Navoiy davlat pedagogika instituti
Musiqqa ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi*

Demokratik O'zbekiston taraqqiyotining keyingi yillarida O'zbekiston ma'naviy madaniyatida, xalq turmush tarzida sifat jihatidan o'zgarishlar ro'y berdi. Bu o'zgarishlar yosh avlod tarbiyasining butun tizimini, jumladan, musiqiy ta'lim tizimini rivojlantirishga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Binobarin, bugungi kunda ta'lim muassasalari zimmasiga bolalarga bilim berish, ularning dunyoqarashi, qiziqishlari va ijodiy ehtiyojlarini shakllantirishga qaratilgan alohida mas'uliyat yuklanadi. Pedagogika fani oldida shaxs ehtiyojlariga, uning har tomonlama, chuqur rivojlanishiga yo'naltirilgan ta'lim tizimini yaratish masalasi turibdi.

***Kalit so'zlar:** estetik, axloq, yosh avlod tarbiyasi, musiqiy tarbiya, maktab o'quvchilari, milliy qo'shiqlar, folklore, vokal ijrochiligi, evritmiya ta'limoti.*

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ВОКАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ 6-Х КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

В последние годы развития демократического Узбекистана произошли качественные изменения в духовной культуре Узбекистана и образе жизни народа. Эти изменения оказывают большое влияние на развитие всей системы воспитания молодого поколения, в том числе и системы музыкального образования. Поэтому сегодня на образовательных учреждениях лежит особая ответственность за воспитание детей, формирование их мировоззрения, интересов и творческих потребностей. Перед наукой педагогикой стоит вопрос создания системы образования, ориентированной на потребности человека, его всестороннее, глубокое развитие.

***Ключевые слова:** эстетика, нравственность, воспитание молодого поколения, музыкальное образование, школьники, народные песни, фольклор, вокальное исполнительство, обучение эвритмии.*

METHODOLOGY FOR FORMING VOCAL PERFORMANCE SKILLS OF 6TH-GRADE SCHOOL STUDENTS THROUGH NATIONAL SONGS

In the following years of the development of democratic Uzbekistan, there were qualitative changes in the spiritual culture and lifestyle of the people of Uzbekistan. These changes have a great impact on the development of the entire system of education of the young generation, including the system of musical education. Therefore, today, educational institutions have a special responsibility to educate children, to form their worldview, interests and creative needs. The science of pedagogy is faced with the issue of creating an educational system focused on the needs of a person, his comprehensive, deep development.

***Keywords:** aesthetics, ethics, education of the young generation, musical education, schoolchildren, folklore, vocal performance, teaching of eurhythm.*

Kirish. Yosh avlodning axloqiy, badiiy-estetik va musiqiy tarbiyasini bolaning asosiy tushunchalari hali shakllanib bo'lmaydigan juda erta yoshdan boshlanadigan ma'naviy madaniyat, xalq og'zaki ijodi, xalq musiqasini chuqur o'zlashtirmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi. Ko'nikma va malakalar, nutq va tafakkur, ijodiy qobiliyatlar, hissiy-iroda shakllanmoqda.

Folklor, xususan, musiqiy folklor "estrada sanoati" mahsulotlariga bo'lgan ishtiyoqning muqobili bo'lishi mumkin, uning zararli oqibatlarini faqat yuksak ma'naviy madaniyatga, barqaror badiiy, axloqiy va estetikaga ega bo'lgan shaxs bartaraf eta oladi. mumtoz va xalq musiqasi san'atining eng yaxshi namunalari ta'lim olgan, predmet va hodisalarning haqiqiy badiiy qimmatini anglab, baholay oladigan g'oyalar paydo bo'lmoqda.

Avlodlar to'planib kelgan xalq musiqasi - odamlarning ma'naviy faoliyatining eng yuqori shakllaridan biri deb bilib, dunyoga - haqiqiy ideal tarzda taqdim etilgan estetik munosabatning ifodasidir. Muayyan milliy xususiyatlarni aks ettirgan holda, u modal o'ziga xoslik, o'ziga xos ekspressivlik va aniq improvizatsiya boshlanishiga olib boradi. Masalan, O'zbekiston xalq musiqasi keng va rang-barangligi, turli madaniyatlarning

ko‘plab milliy xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, ular orasida o‘zbek musiqa madaniyati va xalq qo‘shiqlari alohida o‘rin tutadi.

Asosiy qism. Avloddan avlodga o‘tib kelayotgan o‘zbek xalq qo‘shiqlari hamisha qo‘shiq va nutq apparatining milliy xususiyatlari ta‘sirida o‘zgacha koloritga ega bo‘lib, vokal va nutq mukammalligi mezoni sifatida bizgacha yetib kelgan. Ko‘pincha oddiy, tushunarli asar bo‘lgan xalq qo‘shig‘i tabiiy melodik intonatsiyalar va musiqa burilishlari asosida qurilgan. U bolalarning idroki va ijrosi uchun ochiq bo‘lib, bolalarning vokal ko‘nikmalarini shakllantirishga, ovoz apparati va eshitishni rivojlantirishga yordam beradi.

Bolalar turli institutlarda olingan musiqiy bilimlar - folklor va o‘zbek xalq qo‘shiqlari bilan tanishadilar. Ular orasida oila, ommaviy axborot vositalari, maktabgacha ta‘lim va maktab ta‘lim muassasalari bilan bir qatorda qo‘shimcha ta‘lim muassasalariga ham katta o‘rin berilgan.

Bolalar musiqa maktablari, san‘at maktablari, studiyalar, ijodiy markazlar va birlashmalarni o‘z ichiga olgan qo‘shimcha ta‘lim orqali bolalarni tarbiyalash va o‘qitishda muhim o‘rin egallaydi, chunki u kamroq tartibga solinadigan, moslashuvchan, o‘zgaruvchan, jamiyat va shaxs manfaatlariga qaratilgan bo‘lishi bilan bir qatorda uning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

O‘quv jarayonini kuzatish, qo‘shimcha ta‘lim muassasalarida qo‘llaniladigan o‘quv dasturlari va uslubiy ishlanmalarni tahlil qilish, ularning mazmunida vokal ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari klassik vokal maktabiga asoslangan degan xulosaga kelishimizga imkon berdi. Natijada tegishli ta‘lim-tarbiyaviy yuksak badiiy repertuar o‘zlashtirildi, tegishli bilim, ko‘nikma va malakalar shakllantirildi. Ammo bolalarning musiqiy va vokal tarbiyasida folklor faqat kamdan-kam hollarda qo‘llaniladi, garchi uni musiqiy va estetik tarbiya nuqtayi nazaridan ham, axloqiy va hatto vatanparvarlik nuqtayi nazaridan ham o‘rganishning ahamiyati yuksakdir.

Kuchli, zamon sinovidan o‘tgan an‘analarga ega bo‘lgan bolalarga qo‘shiqni o‘rgatishning zamonaviy tizimini yangi talablar asosida takomillashtirish zarur. Qo‘shimcha ta‘lim muassasalarida bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirishga musiqiy folklor an‘analarining ta‘siri jarayonini o‘rganish dolzarb ilmiy muammodir.

Shu munosabat bilan, musiqa folklorini o‘rganish jarayonida bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy, uslubiy va uslubiyat asoslarini ishlab chiqish, samarali metodikani eksperimental tarzda sinab ko‘rish tadqiqotimiz muammosidir.

Bunday yondashuv musiqa folklor sohasida vokal ko‘nikma va bilimga ega bo‘lgan bolalarni ko‘p qirrali musiqiy tarbiyalash uchun jamiyatning ijtimoiy faoliyati o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga imkon beradi. Musiqiy folklorini o‘rganishni o‘z ichiga olgan musiqiy ta‘lim shakllandi.

Ilmiy muammoni o‘rganish darajasi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, biz qadimgi madaniyatda qo‘shiq aytishni o‘rganishga havolalarni topamiz: Pifagor, Platon, Aristotel, Aristoxenus asarlarida. Aflotunning fikricha, qo‘shiq kuylay oladigan va dumaloq raqslarda qatnasha oladiganlarnigina bilimli deb hisoblash mumkin. Ijodiy faoliyatning ma‘naviy asoslarini ko‘rib chiqqan faylasuflar T. Gobbs, R. Dekart, I. Kant, G. Gegellar asarlarida bu muammoga katta ahamiyat berilgan.

Shunday qilib, qo‘yilgan ilmiy muammoni amalga oshirish zarurati davlat siyosatining obyektiv ijtimoiy ehtiyoji bo‘lib, "bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirish, musiqa folklorini o‘rganish jarayoni" zamonaviy, ilmiy asoslangan usullarning yetishmasligi dissertatsiya tadqiqoti mavzusini tanlashga asos bo‘ldi.

Tadqiqot bolalarda musiqiy folklorini, xalq qo‘shiqlarini o‘rganish jarayonida vokal ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy musiqiy faoliyatini faollashtirish jarayonida amalga oshirilsa, ijro etilayotgan asarning qiymat ma‘nosini ochishga qaratilgan bo‘lsa, samaraliroq bo‘ladi, degan farazga asoslanadi.

Nazariy tadqiqot usullari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslik, umumiy va musiqiy pedagogika bo‘yicha maxsus ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, tahlil va sintez usullari, induksiya va deduksiya, belgilangan mavzular ustida ishlagan olimlarning turli nuqtayi nazarlarini taqqoslash orqali turli tarixiy davrlarda dissertatsiya tadqiqoti muammosini ilgari surgan.

Empirik tadqiqot usullariga quyidagilar kiradi: bilvosita va ishtirokchi sifatida kuzatish, faoliyat mahsulini o‘rganish (sinfda va kontsert tomoshalarida musiqa asarlarini tinglash), suhbatlar, bolalar, o‘qituvchilar, ota-onalar bilan so‘rovnoma o‘tkazish; taniqli qo‘shiqchilarni ta‘lim muassasalarida o‘qituvchilarning pedagogik va ijrochilik faoliyati natijalarini o‘rganish; pedagogik eksperiment, olingan natijalarni qiyosiy tahlil qilish, olib borilgan tajriba-sinov ishlarining samaradorligini ochib berishdan iborat bo‘ladi.

Nazorat va eksperimental qilinadigan guruhlardagi bolalarning vokal qobiliyatlari holati to‘g‘risida olingan ma‘lumotlarga asoslanib, eksperimental texnika ishlab chiqildi va sinovdan o‘tkazildi. Ijodiy vazifalarni birlashtirgan keng qamrovli dasturga asoslanib, uni amalga oshirish eksperimental guruhlarda vokal ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonini belgilab berdi. Shakllanish jarayoni ijodiy tinglandi, bolalar ovozi bilan ishlash usuli har tomonlama tahlil qilinib, musiqa folklorining musiqiy asarlari ustida ishlash bilan birga

olib borildi. Bu bosqichda kuzatish, tinglash, suhbat, ekspert baholari, so‘rovlar, kognitiv va bajaruvchi faoliyat natijalarini o‘rganish, pedagogik eksperiment usullari qo‘llanildi.

Dissertatsiya tadqiqotining ilmiy yangiligi bolalarda vokal ko‘nikmalarining mazmunini ochib berishdan iborat: tovush ishlab chiqarish, ovozli nafas olish, artikulyatsiya, eshitish nazorati, bu ko‘nikmalar to‘plamini birlashtiradi - tovush hujumi, mushaklarni muvofiqlashtirish, ovozni barqarorlashtirish, umumiy musiqiy va vokal savodxonligi, badiiy va ijodiy qobiliyatlari, estetik rivojlanish darajasi, yosh va individual xususiyatlar, o‘zbek xalq qo‘shiqlari va musiqiy folklorning boshqa asarlarining qadr-qimmatini tushunishga qarab talaffuzning ravshanligi, ovozning o‘zini o‘zi boshqarishi, balandligi muvozanati va boshqalar ;

- og‘zaki idrok etish rus xalq qo‘shiqlarining qiymat ma‘nosini chuqurroq tushunishga yordam beradigan musiqiy folklori o‘zlashtirish jarayonida juda samarali bo‘lgan bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirishning psixologik va pedagogik xususiyatlarini aniqlash;

- o‘z mazmuniga ko‘ra og‘zaki nutqqa yaqin bo‘lgan, an‘anaviy melodik-ritmik burilishlarda ifodalangan musiqiy folklor asarlarini o‘z ichiga olgan sinflarning kompleks dasturida taqdim etilgan bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali metodikasini ishlab chiqish va eksperimental sinovdan o‘tkazish, har bir bola tomonidan oson yodlanadi;

- bolalarda vokal ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha eng samarali uslubiy tavsiyalarni asoslash, shu jumladan: folklor o‘yin elementlari orqali bilish va ijrochilik faoliyatini faollashtirish, ovoz ishlab chiqarish va musiqiy asarlar ustida ishlashda qiyinchiliklarni bartaraf etish, xalq qo‘shiqlari, she‘riy va ohangdor iboralar va umuman musiqqa folklorining ramziy ma‘nosi haqidagi qadriyat tushunchasini rivojlantirish.

Tadqiqot jarayonida musiqa ta‘limi pedagogikasining nazariy bazasi to‘ldirildi: folkloridan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari (maqsadlari, vazifalari, mazmuni, usullari, shakllari, pedagogik shart-sharoitlari) ishlab chiqildi.

Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining musiqiy qobiliyatlarini (musiqiy eshitish, musiqiy xotira, ritm hissi) rivojlanish darajasini aniqlashga imkon beradigan diagnostika asboblari to‘plami ishlab chiqilgan va ko‘rsatkichlar, parametrlar, baholash mezonlari va maxsus vazifalar tizimini o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, o‘quvchilarning qo‘shiq aytish, plastik harakatlar va boshlang‘ich xalq cholg‘u asboblarida chalish asosida musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan eksperimental metodikadan nafaqat maktabning boshlang‘ich, balki o‘rta va oliy kasb-hunar ta‘limi tizimida ham keng qo‘llanilishi mumkin. o‘quvchilarni xalq og‘zaki ijodi bilan samarali tanishtirishga ko‘maklashuvchi xalq qo‘shiqchiligi va cholg‘u ijrochiligi bo‘yicha mutaxassislar. Eksperimental metodikaning asosini “Bolalar folklor jamoalari bilan ishlash metodikasi” o‘quv dasturi tashkil etadi, unda turli musiqiy faoliyat turlarida xalq qo‘shiqchilik san‘atini o‘rganishning mazmuni, shakllari va usullari belgilab berilgan, o‘quv va ijodiy jarayon o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishni takomillashtirish kerakligini belgilab beradi.

Tadqiqot musiqa ta‘limining pedagogik-psixologik asoslari asosida dastlabki nazariy va uslubiy pozitsiyalar bilan ta‘minlanganligi;

keng ko‘lamli zamonaviy tadqiqotlar, ilmiy va uslubiy qoidalar bo‘yicha; ilmiy apparatning tadqiqot obyekti va predmetiga muvofiqligi;

o‘quvchilarni xalq qo‘shiqchiligi san‘atini o‘zlashtirishga tayyorlashdagi ijobiy o‘zgarishlarni tasdiqlovchi tajriba-sinov ishlari natijalari ishlab chiqildi.

Bundan tashqari evritmiya haqidagi nazariyani ilgari surib, 6-sinf maktab o‘quvchilarini milliy qo‘shiqlar vositasida vokal ijrochilik malakalarini shakllantirish yaxshi samara beradi deb faraz qilamiz.

Ilmiy adabiyotlar va turli tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, evritmiya darslari orqali maktab o‘quvchilarining ijodiy shaxsini rivojlantirishga ilmiy yondashuv hali qo‘llanilmagan. "evritmiya" tushunchasi Rossiya uchun mutlaqo yangi bo‘lib, shundan kelib chiqadiki, u amaliy yoki ayniqsa nazariy jihatdan umuman o‘zlashtirilmagan. Faoliyatning ushbu turi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan mahalliy ilmiy ishlar orasida N. A. Konovalenkoning euritmik talabalarni, ushbu san‘at turining bo‘lajak ijrochilarni o‘qitishning uslubiy tamoyillarini ishlab chiqishga bag‘ishlangan tadqiqotini va O. Yu. Drugovanning estetik qarashlarini san‘atda aks ettirishga qaratilgan.

Shuni ta‘kidlash kerakki, Valdorf pedagogikasi o‘zining usullari, vazifalari va salohiyati bilan o‘z davridan oldinda bo‘lib, 19-asr oxiri ilmiy olamiga kirib kelgan ko‘plab pedagogik g‘oyalarni o‘zida mujassam etgan, biroq ularning hammasi ham amaliyotga tatbiq etilmagan. Erkin fikrlaydigan, ijodkor va serqirra shaxsni tarbiyalash muammosi, albatta, nafaqat pedagogika fanini qiziqtirardi.

Antik falsafa nuqtayi nazaridan ijodkorlikning tabiati va qonuniyatlarini Aristotel va Platon ko‘rib chiqdilar. Aristotel birinchi bo‘lib potensial va aktual kategoriyalarining harakat, shakllanish va rivojlanish tushunchalari bilan bog‘liqligini ochib berdi.

Pifagor asarlarida miloddan avvalgi VI asr evritmiya haqidagi ta’limotni kashf etdi, unda insonning barcha hayotiy faoliyatida to’g’ri ritmni topa olish qobiliyati rivojlanishida deb tushungan. Ohanglar tushkunlik va hissiy tuyg’ularni, g’azab, qayg’u kabi boshqa ruhiy kasalliklarni davolashi mumkin deb hisoblagan.

Boshqa bir yunon faylasufi Platon fikriga ko’ra davlatning kuchi bevosita unda qanday musiqa, qanday ritm va o’lchovlarda jaranglashiga bog’liq deb hisoblagan.

Aristotel miloddan avvalgi IV asrda yashab ijod etgan olim bo’lib, Pifagor va Platondan keyin musiqa shaxsni jamiyat bilan uyg’unlashtirish vositasi deb hisoblagan. Aristotel o’z asarlarida mimesis ta’limotini rivojlantirdi, bu ta’limot insonning ichki dunyosi va unga san’at yordamida ta’sir qilish usullari haqidagi g’oyalarni ochib berdi. Aristotel psixikaning o’zgarishiga olib keladigan musiqiy uslublarni batafsil tasvirlab berdi. Ma’lum pardada yangraydigan musiqa odamni achintiradi va yumshatadi, musiqa asboblarning ovozi tirnab chalinadigan musiqa asbobi xususiyati, insonni hayajonlantira oladigan xususiyatga ega deb hisoblagan. Demak, Dorian, Frigiya, Lidiya lad inson salomatligiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi va boshqa laddalarda yozilgan musiqalarni yosh avlod eshitish organiga yetkazmaslik tavsiya etilgan. Xuddi shunday qoidalar musiqa asboblari nisbatan ham qo’llanilgan.

Zamonaviy rus madaniyatining eng o’tkir muammolaridan biri bu jamiyatdagi qadriyatlar me’yorlarining o’zgarishi, insonning go’zallik tuyg’usini va hamdardlik qobiliyatini yo’qotish bilan birga keladigan ruhiy inqiroz. Inqirozning oqibati jamiyatda iste’molga sig’inishning o’rnatilishi, ommaviy madaniyat mahsulotlarining tarqalishi bo’lib, ular ko’pincha asosiy instinktlarni o’ziga jalb qiladi va maxsus estetikani talab qilmaydi. Bunday vaziyatda mumtoz san’at zamonaviy inson uchun arxaik va begona narsa bo’lib tuyuladi.

"Ommaviy ishlab chiqarish" tendentsiyasi ko’plab san’at turlarida namoyon bo’ladi: ommaviy adabiyot badiiy adabiyotni, ommaviy kino jiddiy kinoni siqib chiqaradi. Ommabop musiqa, klassik musiqadan farqli o’laroq, yangi sharoitlarda mavjud bo’lishga ko’proq moslashgan. U audioyozuvlar, televidenie va radio dasturlari, bayram kunlaridagi konsertlarda ustunlik qiladi. Klassik ohanglar hatto mobil telefon qo’ng’iroqlarida ham "mashhur"lar bilan almashtirildi.

Ma’naviy inqiroz sabablari, xususan, "o’tish davri" muammolari va davlat siyosati darajasida ustuvor madaniy vazifalarning yo’qligi bilan bog’liq. Bunday siyosatni ishlab chiqishning ilmiy asoslarini yaratish, zamonaviy madaniyatda mumtoz musiqani saqlash yo’llarini belgilash zarurati tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi. Ishda jiddiy musiqaga bo’lgan munosabatning o’zgarishi sabablari tahlil qilinadi va butun zamonaviy madaniyat xarakteriga ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan ijodkorlikning professionalligi va badiiyliги namunasi sifatida klassikalarni ommalashtirish usullari taklif etiladi.

Klassik musiqaning elitizmi uning individual idrokga qaratilganligida, jamiyat madaniyati va inson shaxsiga ta’sir qilishning noyob imkoniyatlaridadir. Uzoq vaqt davomida klassik musiqa rus madaniyatida estetik ustunlik qildi. Shaxs manfaatlarini hurmat qilish bugungi kunda nafaqat axloqiy muammo, balki jamiyatda uning har tomonlama rivojlanishi uchun shart-sharoit saqlanib qolishi kafolati bo’lib xizmat qilishi mumkin, vokal ijrochilik malakalarini shakllantirishi ham nazarda tutish mumkin.

Xulosa. Zamonaviy o’zbek madaniyatiga o’xshash musiqa madaniyati bilan bog’liq muammolar 19-asrda G’arbiy Evropada yuz berdi, bu yerda kapitalistik munosabatlarning o’rnatilishi bilan professional musiqachilar ishdan, san’at homiylarining homiyligidan va o’qitilgan aristokratik tinglovchilardan mahrum bo’ldilar. Ular uchun jiddiy san’at hayot tarzining tarkibiy qismi edi. Ma’lumki, 19-asrning buyuk musiqachilari – P.I. Chaykovskiy, F. List, R. Vagner, F. Mendelson mumtoz musiqa va musiqa an’alariga qiziqishni saqlashga qaratilgan faol ta’lim-tarbiya ishlarini olib borishgan. Klassik musiqalarni eshitish va ijro etish orqali 6 – sinf o’quvchilarining estetik tarbiyasiga o’z ta’sirini o’tkazmay qo’ymaydi. Hamda vokal ijrochilik malakalarini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Холиков К.Б. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. // Science and Education 3 (5), 1556-1561.
2. Холиков К.Б. Тяготение основа-основ в музыкальной композиции. // Scientific progress 2 (4), 459-464.
3. Холиков К.Б. Вокальная культура как психологический феномен. // Актуальные вопросы психологии, педагогики, философии 2 (11), 118-121.
4. Холиков К.Б. О принципе аддитивности для построения музыкальных произведений. // Science and Education 4 (7), 384-389.
5. Холиков К.Б. Важнейшие полифонические формы многоголосных произведений. // Scientific progress 2 (4), 557-562 2 (4), 557-562.

6. Холиков К.Б. Уровень и качество усвоения предмета музыки, закрепление памяти и способности учащихся. // Science and Education 5 (2), 452-458.
7. Холиков К.Б. Обученность педагогике к освоению учащихся сложным способам деятельности. // Science and Education 5 (2), 445-451.
8. Холиков К.Б. Ответ на систему восприятия музыки и психологическая состояния музыканта. // Science and Education 4 (7), 289-295.
9. Холиков К.Б. Проект волевого контроля музыканта и воспроизводимость музыкального произведения. // Science and Education 4 (7), 189-197.

**BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA‘LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY GRAFIK
KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

*Ergasheva Dilafruz Chori qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
San‘atshunoslik kafedrasida o‘qituvchisi,
Shahrisabz, O‘zbekiston
dilafruzergasheva058@gmail.com*

Maqolada kompleks yondashuv asosida bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini shakllantirish usullari tahlil qilingan. Ta‘lim jarayoni samaradorligini oshiruvchi va interfaol o‘qitishni ta‘minlovchi multimedia vositalaridan foydalanishga alohida e‘tibor qaratilgan. Grafik savodxonlikni rivojlantirish bilan bog‘liq asosiy muammolar aniqlangan, jumladan, nazariy asosning yetishmasligi, raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalanilmasligi va zamonaviy talablarga moslashtirilgan pedagogik usullarning kamchiligi. Kasbiy kompetentlikni oshirishga qaratilgan yechimlar taklif etilgan, bular qatoriga multimedia resurslarini integratsiyalash, amaliyotga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ishlab chiqish va maxsus dasturlarni joriy etish kiradi. Ushbu maqola texnologik ta‘lim sohasidagi o‘qituvchilar, metodistlar va tadqiqotchilar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

***Kalit so‘zlar:** chizma, integratsiya, kompleks, grafika, kompetentlik, dastur, interfaol, multimedia, vizual.*

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГРАФИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА**

В статье проанализированы методы формирования профессиональной графической компетентности будущих учителей технологического образования на основе комплексного подхода. Особое внимание уделяется использованию мультимедийных средств, повышающих эффективность образовательного процесса и обеспечивающих интерактивное обучение. Выявлены основные проблемы, связанные с развитием графической грамотности, в том числе отсутствие теоретической базы, недостаточное использование цифровых технологий и отсутствие педагогических методов, адаптированных к современным требованиям. Предложены решения, направленные на повышение профессиональной компетентности, к которым относятся интеграция мультимедийных ресурсов, разработка практико-ориентированных заданий и внедрение специальных программ. Эта статья может быть полезна для преподавателей, методистов и исследователей в области технологического образования.

***Ключевые слова:** чертёж, интеграция, комплекс, графика, компетентность, программа, интерактивный, мультимедийный, визуальный.*

**THE FORMATION OF PROFESSIONAL GRAPHICAL COMPETENCE IN FUTURE
TECHNOLOGICAL EDUCATION TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM**

The article analyzes the methods of forming the professional graphic competence of future technology education teachers based on a comprehensive approach. Particular attention is paid to the use of multimedia tools that enhance the effectiveness of the educational process and ensure interactive learning. The main problems related to the development of graphic literacy have been identified, including the lack of a theoretical basis, insufficient use of digital technologies, and the lack of pedagogical methods adapted to modern requirements. Solutions aimed at enhancing professional competence have been proposed, including the integration of multimedia resources, the development of practice-oriented assignments, and the implementation of specialized programs. This article can be useful for teachers, methodologists and researchers in the field of technological education.

***Keywords:** drawing, integration, complex, graphics, competence, program, interactive, multimedia, visual.*

Kirish. Rivojlanayotgan jamiyat bugungi kunda iqtisodiyot va ijtimoiy sohada axborot oqimlari hajmining yuqori sur‘atda o‘sishi davrida yashayapti. Faoliyatning barcha jabhalariga axborotlarni qayta

ishlash va uzatishning zamonaviy vositalarini joriy etish jamiyat taraqqiyotida yangi evolyutsion jarayonni, ya'ni axborotlashtirishni boshlab bermoqda. Bu jarayon ilmiy-texnik taraqqiyotning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u axborot-hisoblash tizimlarida mikroelektron kompyuter texnologiyalari, aloqa vositalari hamda o'zaro bog'langan avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazalaridan keng foydalanishga asoslangan.

Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini shakllantirish – bu zamonaviy pedagogik muammolardan biridir. Grafik kompetentlik o'qituvchi uchun texnik bilimlar va ko'nikmalarni o'quvchilarga samarali yetkazish uchun zarurdir. Bunday kompetentlik nafaqat o'qituvchi tomonidan chizmalarining aniq va to'g'ri bajarilishi va talabalarga tushuntirilishiga yordam beradi, balki talabalar uchun grafik materiallar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda ham muhim. Shuningdek, bo'lajak texnologik ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarga texnik malakasini rivojlantirish, grafikani to'g'ri idrok etish va amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo'lajak texnologik ta'lim mutaxassislarining grafik ta'limi sifatini baholash metodologiyasini universitetda o'qish natijalariga ko'ra bitiruvchining grafik savodxonligini baholash va kelajakdagi mutaxassisning biznes, ijodiy qobiliyatlari va jamoadagi kommunikativ munosabatlari to'g'risidagi sotsiologik ma'lumotlar asosida olingan grafik madaniyatini baholash. M. V. Lagunova [6] grafik madaniyatni shakllantirish jarayonini rivojlanishning turli darajalariga ega bo'lgan (dastlabki grafik bilimlardan tortib, ularni kasbiy faoliyatda amalga oshirish usullarini har tomonlama o'zlashtirish va ijodiy tushunishga qadar) grafik tayyorgarlikning murakkab ko'p qirrali bosqichma-bosqich jarayoni sifatida ko'rib chiqib, o'qitishda grafik madaniyatning quyidagi ierarxik bosqichlarini aniqladi:

- elementar grafik savodxonlik;
- funksional grafik savodxonlik;
- grafik ta'lim;
- grafik kasbiy kompetensiya;
- grafik madaniyat.

Elementar grafik savodxonlik ostida, M. V. Lagunova [6] quyidagilar bilan tavsiflangan grafik tayyorgarlik darajasini ko'rib chiqishni taklif qiladi: talaba umumiy geometrik ta'limga asoslangan tasvirlar nazariyasining elementar qonuniyatlarini va ularni bilish usullarini biladi, amaliy rasm chizish ko'nikmalariga va rasm chizish vositasi bilan ishlash ko'nikmalariga ega.

Bu insonning muhandislik va kompyuter grafikasi sohasidagi bilimlari va ko'nikmalarini hamda ijodiy faoliyat qobiliyatini o'z ichiga olgan integral tushunchadir. P. I. Sovetkov [3] o'z ishida Olimpiada mashg'ulotlaridan o'tayotgan va tadqiqot loyihalari ustida ishlayotgan talabalarining grafik savodxonligining quyidagi darajalarini aniqladi:

- elementar grafik savodxonlik: talaba parallel proyeksiyada tasvir nazariyasining elementar qonuniyatlarini biladi; asosiy shakllarni qanday o'zgartirishni biladi;
- funksional grafik savodxonlik: talaba parallel proektsiyalarda raqamlar tasvirlari nazariyasining asosiy qoidalarini biladi; metrik munosabatlarni asl nusxada tahlil qiling va raqamlarni tasvirlashda ularni hisobga oling;
- tadqiqot grafik savodxonligi: talaba mashina grafikasining eng oddiy matematik apparatini biladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'lim muassasalari sharoitida kasbiy tayyorgarlik tizimidagi vaziyatni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, cheklangan vaqt sharoitida sifatli mutaxassisni o'qitish faqat maktabda shakllangan grafik savodxonlikning yetarlicha yuqori darajasi bilan amalga oshirish mumkin. Biroq, turli sabablarga ko'ra maktab bitiruvchilarining grafik bilimlari darajasi pasayadi va natijada oliy ta'limga kelib grafik savodxonlikni deyarli noldan shakllantirish zarurati tug'iladi.

O'qitishda multimedia texnologiyalari va kompleks yondashuvdan foydalanish texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini shakllantirishning dolzarb vazifalarini hal etish imkonini beradi. Bu esa mehnat bozorining zamonaviy talablariga mos keladigan bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish uchun sharoit yaratadi. Biroq, ushbu yondashuvlarni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilarga tizimli yordam ko'rsatish, o'quv dasturlarini rivojlantirish va raqamli resurslardan faol foydalanish zarur.

Grafik savodxonlikni rivojlantirishda integratsiyaviy yondashuv va multimedia vositalarining ahamiyatini ta'kidlash.

Muammolarni hal qilish bo'yicha aniq takliflar:

O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar yaratish.

Amaliy mashg'ulotlarni kuchaytirish.

Zamonaviy grafik dasturlarni o'rgatishga qaratilgan maxsus kurslar tashkil qilish.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar: texnologik innovatsiyalarni ta'lim tizimiga integratsiyalash.

Tahlil va natijalar. Ushbu faoliyat natijalarini tahlil etish uchun ekspertlar guruhi tayinlanadi. Ta’lim muassasalarida tizimdagi ushbu masalalarni hal qilish uchun texnologik ta’lim o’qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik metodologiyalardan foydalanish, multimedia vositalarining roli va texnik grafik ko’nikmalarni amaliyot bilan birlashtirishga e’tibor qaratish lozim. Bu jarayonda grafik dasturlar, virtual va aralash reallik texnologiyalari, maxsus dasturiy ta’minot va boshqa pedagogik texnologiyalar qo’llanishi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Dasturda berilgan "kasbiy ta’lim" mutaxassisligi va "texnologik ta’lim" yo’nalishi bo’yicha oliy ta’lim muassasalarida "grafika" va "muhandislik grafikasi" fanlarini o’rganish blokiga kiritilgan chizmachilik, chizma geometriyani o’rganish uchun berilgan vaqt talabalarning tafakkurini yangi talablarga moslashtirishga sarflanadi, fundamental bilim va asosiy ko’nikmalarni o’zlashtirish uchun emas. Zamonaviy ta’lim kelajakdagi mutaxassislarni grafik kompetensiyasining rivojlanish samaradorligini ta’minlaydi, ularning sifati pedagogika universitetlarida o’qitiladigan ushbu umumiy kasbiy fanlarni (chizmachilik, chizma geometriya, muhandislik va kompyuter grafikasi) ta’minlashga mo’ljallangan bo’lib, ular fazoviy tasavvurni rivojlantirishga, mutaxassisning ijodiy va konstruktiv fikrlashiga, shuningdek, o’quvchilarning kasbiy va grafik madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi. Samarali rivojlanish uchun ushbu grafik fanlarning har biri o’rganilayotgan mavzular haqida to’g’ri g’oyalarni beradigan ma’lum boshlang’ich qoidalar bilan belgilanadi, mazkur fanlarning mazmunini to’g’ri o’zlashtirish chizmalar va boshqa texnik hujjatlarning ramziyligini o’zlashtirish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Grafik kompetentlikni shakllantirish ko’plab ichki va tashqi omillar ta’sirida amalga oshadi. Ichki omillar — bu shaxsning individual xususiyatlari va bilim olishga qaratilgan shaxsiy resurslari. Jumladan:

O’z-o’zini rivojlantirishga intilish: Grafik fanlarni o’rganishga qiziqish kuchli bo’lsa, o’zlashtirish darajasi yuqori bo’ladi.

Amaliy ahamiyatni tushunish: Talabalar grafik ko’nikmalar ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim ekanligini anglab yetganida, o’qishga yanada faolroq yondashadilar. Har bir insonning ijodiy tafakkur darajasi, fazoviy tasavvur qilish qobiliyati grafik kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Chizma va modellashtirishga layoqatli bo’lish fazoviy tasavvur qilish va detalistik fikrlashni rivojlantiradi.

Avvalgi bilim va ko’nikmalar: Grafik dasturlar yoki an’anaviy chizmachilik bo’yicha avvalgi bilimlarning mavjudligi yangi ko’nikmalarni o’zlashtirishni tezlashtiradi.

Matematik va texnik asoslarning yaxshi o’zlashtirilishi grafik kompetentlikni rivojlantirish uchun muhimdir.

Tashqi omillar grafik kompetentlik shakllanishida muhit va resurslar bilan bog’liq bo’lib, ular o’qituvchi va o’quv jarayonining tashkil etilishidan tortib, texnologiyalarga qadar keng doirani qamrab oladi.

Pedagogning roli: O’qituvchining bilim berish metodikasi, grafik dasturlar bilan ishlash tajribasi va multimedia vositalaridan foydalanish darajasi talabalarning muvaffaqiyatiga ta’sir qiladi.

O’quv dasturlari va rejaları: Zamonaviy grafik dasturlarni (AutoCAD, CorelDRAW, SolidWorks) o’rgatishga qaratilgan darslarning mavjudligi va ularga ajratilgan soatlarning yetarliligi muhimdir.

Kompyuter va grafik dasturlarga ega bo’lish: Talabalar grafik dasturlarni o’zlashtirishlari uchun yetarli texnik jihozlar kerak. Texnik va moddiy bazaning darajasi

Interaktiv texnologiyalarni qo’llash: O’quv xonalari zamonaviy vositalar, jumladan, proyektor, interaktiv doska yoki virtual simulyatorlar bilan jihozlangan bo’lsa, o’quv jarayonining samaradorligi oshadi.

Rejalashtirilgan loyihalar: Talabalar real hayotga yaqin bo’lgan loyiha va vazifalar ustida ishlashlari kerak. Bu grafik bilimlarni amaliyotga qo’llashni rivojlantiradi.

Ishlab chiqarish amaliyoti: Talabalar o’z grafik ko’nikmalarini ishlab chiqarish korxonalarida qo’llash imkoniyatiga ega bo’lishlari kerak.

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan grafik tizimlar: Zamonaviy grafik muhitlar va tizimlar, masalan, BIM (Building Information Modeling), talabalarning ilg’or grafik bilimlarni o’zlashtirishlariga imkon beradi.

Onlayn resurslar va masofaviy ta’lim imkoniyatlari: Talabalarga ochiq manbalardan, onlayn-kurslardan (Coursera, Udemy) foydalanish imkoniyati berilganida grafik kompetentlikni mustaqil ravishda rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochiladi.

Talabalar o’rtasida o’zaro yordam va tajriba almashinuvi grafik ko’nikmalarni shakllantirishni tezlashtiradi.

Guruh loyihalari talabalarni o’zaro hamkorlik qilish va ijodkorlikni rivojlantirishga rag’batlantiradi.

Grafik ta’limga milliy ta’lim tizimining e’tibori: qanchalik sifatli dasturlar ishlab chiqilgan bo’lsa, grafik kompetentlikni shakllantirish shunchalik muvaffaqiyatli bo’ladi.

Grafik fanlarga ajratilgan soatlarning miqdori va sifatli o’quv materiallarining mavjudligi ham ushbu omillar qatoriga kiradi.

Zamonaviy bozor talablariga mos keladigan texnologiyalarning ta’lim jarayonida qo’llanilishi talabalarning grafik kompetentligini xalqaro darajada oshiradi.

Grafik kompetentlikni shakllantirishga ta’sir etuvchi omillar majmuaviydir va ular bir-birini to’ldiradi. Talabani ichki qiziqishi va motivatsiyasi tashqi muhit va texnik resurslar bilan uyg’unlashgandagina, bu ko’nikmalar muvaffaqiyatli rivojlanadi. Shu sababli, ta’lim jarayonida motivatsiyani oshirish, texnologik bazani mustahkamlash va pedagoglarning zamonaviy grafik vositalardan foydalanish malakasini oshirish muhimdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, texnologik ta’lim o’qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlanisha asosiy ta’sir qiluvchi jihatlarni ajratib olish mumkin:

1. Texnik bilimlar va tajriba: Grafik kompetentlikni shakllantirishda asosiy qiyinchiliklardan biri – texnik ko’nikmalarning yetishmasligi. Bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilari grafikani to’g’ri chizish, o’qish va tahlil qilish uchun yetarli bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishlari lozim. Bu esa o’z navbatida ishlab chiqariladigan buyum sifatini ta’minlaydi.

2. Multimedia vositalaridan foydalanish: Ko’pchilik rivojlangan mamlakatlarda zamonaviy ta’lim tizimida multimedia vositalari grafik kompetentlikni rivojlantirishda muhim o’rin tutadi. Grafik dasturlar, 3D-modellashtirish va vizual materiallardan foydalanish texnologik ta’lim o’qituvchilari va talabalarning grafik tasvirlar bilan ishlash malakasini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Dastlabki tayyorgarlik va metodologik yondashuvlar: Grafik kompetentlikni shakllantirishda maxsus dastlabki tayyorgarlik, metodik qo’llanmalar va zamonaviy texnologiyalar yordamida qiziqarli va samarali o’quv dasturlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o’qituvchi dars jarayonida grafik mahoratni rivojlantiradigan ta’lim metodlari va pedagogik yondashuvlardan foydalana olishi lozim.

4. Amaliy mashg’ulotlar va amaliyot dasturlari: Kasbiy grafik kompetentlik amaliyot orqali o’zlashtiriladi. Shuning uchun o’quv dasturlariga real grafik vazifalar, amaliy mashg’ulotlar va loyiha ishlari kiritilishi zarur.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, grafik savodxonlikni axborotni vizualizatsiya qilish bilan bog’liq tushunchalar bilan ishlash qobiliyati, grafik vositalar yordamida ma’lumotlarni aniq va tez uzatish qobiliyati sifatida aniqlash mumkin. Shu bilan birga, pedagogika universitetining har bir bitiruvchisi ma’lumotni namoyish qilishning klassik va zamonaviy tizimlari haqida tasavvurga ega bo’lishi, ularning namoyish qilish usullari va usullarini bilishi va ulardan foydalanishi, grafik tasvirlarni yaratish uchun dasturiy vositalardan foydalanishi, dizayn faoliyati (muhandislik, dizayn, arxitektura va qurilish va boshqalar) haqida umumiy tasavvurga ega bo’lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Андрюшина, Т.В. Психологические условия развития пространственного мышления личности в графической деятельности [Текст] / Т.В. Андрюшина. – Новосибирск: Изд-во СГУПС, 2000. – 148 с.

2. Виды информации и её свойства [Электронный ресурс] // <http://ru.wikibooks.org>.

3. Ганеев, С.М. Формирование графической грамотности учащихся при обучении решению планиметрических задач в условиях компьютерной поддержки [Текст]: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / С.М. Ганеев.- Омск, 2004. - 220 с.

4. Жихарева, Н.А. Графическая информация и средства её обработки [Электронный ресурс] / Н.А. Жихарева // http://revolution.allbest.ru/programming/00193778_0.html.

5. Изобразительная (графическая) информация [Электронный ресурс] // <http://www.gisa.ru/13223.html>.

6. Лагунова, М.В. Графическая культура инженера (основы теории) [Текст]: монография / М.В. Лагунова. - Н.Новгород, ВГИПИ, 2001. – 251с.

7. Ломов, Б.Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии [Текст] / Б.Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1991. – 296с.

8. Особенности графической информации и способов её кодирования [Электронный ресурс] // <http://tid.com.ua/tid1/addonres.php?id=3217>.

9. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. - М., 1989. - Т. 1-2.

10. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс] // <http://slovari.yandex.ru>.

11. Якиманская, И.С. Развивающее обучение [Текст] / И.С. Якиманская. - М., 1979. – 114 с.

UMUMTA'LIM MAKTABINING 4 - SINFI O'QUVCHILARIGA BAXSHICHILIK VA JIRAV QO'SHIQLARINI O'RGATISH MUAMMOSI

Isaeva Gulbahar Baltabaevna,

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti 1-kurs magistranti

Baxshi va jirav kuylash sirlari maqolada shunday chiroyli qilib tushuntirilganki, maktabda jirov va baxshi qo'shiqlarini o'rganishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar ajoyib tarzda ochib berilgan. Har qanday texnologiya u yoki bu darajada ilmiy g'oyalari, qoidalar va nazariyalarni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan. Shuning uchun ta'lim texnologiyasi fan va amaliyot o'rtasida oraliq o'rinni egallaydi. Qoraqalpog'istonda baxshi - baxsi deb atalib, asosan to'y – marosimlarda ijro qilish uchun mo'ljallangan bo'ladi. O'rta Osiyodagi turkiy xalqlar orasida xalq og'zaki ijodi ijrochisi, odatda bayramlarda chiqish qiladi. Baxshining ajralmas qismi dutor, uzun bo'yinli, ikki ichak yoki neylon torli, noksimon rezonatorli torli cholg'u asbobi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: san'at, mahorat, pedagogik texnologiya, baxshi, jirav, folklor, xalq xonandasi, amaliyotda nazariya.

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ ПЕСНЯМ УЧАЩИХСЯ 4-ГО КЛАССА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье прекрасно раскрыты секреты пения бакши и джирова, чудесно раскрыты педагогические технологии, используемые при изучении песен джирова и бакши в школе. Любая технология в той или иной степени направлена на практическую реализацию научных идей, правил и теорий. Поэтому образовательные технологии занимают промежуточное положение между наукой и практикой. В Каракалпакстане его называют бакши, и он в основном предназначен для исполнения на свадебных церемониях. У тюркских народов Средней Азии исполнитель народного творчества обычно выступает по праздникам. Неотъемлемой частью бакши является дутор — струнный инструмент с длинным грифом, двумя кишками или капроновыми струнами и грушевидным резонатором.

Ключевые слова: искусство, мастерство, педагогическая технология, бакши, джирова, фольклор, народный певец, теория на практике.

THE PROBLEM OF TEACHING FOLK SONGS AND JIRAV SONGS TO 4TH-GRADE STUDENTS OF A GENERAL SCHOOL

The secrets of singing bakhshi and jirav are beautifully explained in the article, and the pedagogical technologies used in learning jirov and bakhshi songs at school are wonderfully revealed. Any technology, to one degree or another, is aimed at the practical implementation of scientific ideas, rules and theories. Therefore, educational technology occupies an intermediate position between science and practice. In Karakalpakstan, it is called bakhshi, and it is mainly intended for performance at wedding ceremonies. Among the Turkic peoples of Central Asia, a performer of folk art usually performs on holidays. An integral part of the bakhshi is the dutor, a stringed instrument with a long neck, two guts or nylon strings, and a pear-shaped resonator.

Keywords: art, skill, pedagogical technology, bakhshi, jirav, folklore, folk singer, theory in practice.

Kirish. Maktab umumiy ta'lim olish uchun mo'ljallangan ta'lim muassasasidir. Keng ma'noda bu so'z har qanday ta'lim muassasasi nomiga nisbatan qo'llanilishi mumkin - musiqa maktabi, san'at maktabi, sport maktabi, jang san'ati maktabi va boshqalar.

Mashg'ulotlar davomida bolalar kompozitorlar ijodi, xalq og'zaki ijodi bilan yaqindan tanishadilar, qo'shiqlarni o'rganadilar va ijro etadilar, nota yozuvlarini o'rganadilar, cholg'u asboblarini mukammal egallaydilar. Maktabdagi musiqa darslarining asosiy maqsadi musiqa madaniyatini tarbiyalash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdan iborat. Musiqa hissiyotlar va kayfiyat bag'ishlaydi, aql, ijodiy fikrlash va tasavvurni rivojlantiradi. Musiqiy darslar bolalarning diqqatini rivojlantiradi, xotira va matematik qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Psixologlar va o'qituvchilarning ta'kidlashicha, musiqa bilan shug'ullanadigan bolalar o'z fikrlarini yaxshiroq ifodalaydilar, aniqroq yozadilar va grammatika va chet

tillarini osonroq o‘rganadilar. Musiqa birinchi sinfdan ettinchi sinfgacha maktab o‘quv dasturidagi majburiy fandır.

Dastlab, yunon maktabi "bo‘sh vaqt, vaqtdan unumli foydalanish" degan ma‘noni anglatardi, keyin u "bo‘sh vaqt faoliyati" sifatida ishlatila boshlandi, Platon bo‘sh vaqtda odamlarni yig‘ib, o‘z tajribasi va bilimlarini ularga o‘tkazdi, keyin - "o‘quv mashg‘ulotlari", " faylasuflar suhbatı" kabi iboralar bilan o‘zgartirildi.

Asosiy qism. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqa darslari ko‘pincha musiqa asbobini qisman chalishni o‘rganishga, musiqani sevishga va musiqa maktabiga kirish uchun yo‘naltiruvchi mayoq vazifasini bajara oladigan fan hisoblanadi.

Xalq eposi o‘zbek xalqining madaniy merosidir. Uning ma‘nosi abadiydir. Epik an‘analari uzoq o‘tmishda paydo bo‘lgan, lekin O‘zbekiston xalqlari (o‘zbeklar va qoraqalpoqlar) orasida bugungi kungacha yashab, rivojlanib kelmoqda.

Yigirmanchi asr oxiridagi tirik doston hodisasi o‘z-o‘zidan madaniyat tarixi uchun juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan haqiqatni ifodalaydi. Ayni paytda, doston ham musiqiy, ham she‘riy jihatdan yashaganidek yashaydi. Bu esa baxshi-shoirilar (dostonchi, jirau, baksi, yuzboshi, sannovchi) – xalq hikoyachilari, doston an‘analari ijodkorlari va saqlovchilari, doston ijrosini targ‘ib qiluvchi, hikoyachi, shoir, sozanda, xonanda va ashulani o‘zida mujassam etgan san‘at bilan bog‘liq. xalqning eng buyuk ijodini o‘z san‘ati bilan yetkazuvchi aktyor - doston. U so‘z-hikoya ustasi va improvizatori, mohir sozanda (muayyan cholg‘u asbobini mohirona egallagan), xonanda (an‘anaviy kuylash mahoratiga ega), harakatni mimika va plastika bilan hamroh qiladi. Baxshi o‘z xalqining hayoti va turmush tarzini, madaniyatini, o‘z mintaqasi tarixini bilishi kerak. U so‘z boyligiga ega bo‘lishi, jonli xalq tilining barcha ko‘rinishlaridan, so‘z o‘yinlaridan, ularning bezaklaridan mohirona foydalanishi kerak. Bularning barchasi ko‘p asrlik rivojlanish tarixiga ega bo‘lgan baxshichilik – baxshichilik san‘ati bilan bog‘liq.

Dostonlarni ijro etishda tinglovchini kuylaringizga qiziqtirish, hikoyangizni maroqli va jozibali tarzda aytib berish asosiy talablardan iborat. Bu esa baxshi-shoirdan tabiiy iste‘dod va dunyoqarash, fantaziya ijodiy o‘yinlari va ijrochining subyektiv tasavvuridan kelib chiqadigan mahoratini muttasil oshirib borishni taqozo etadi. O‘zbek hikoyanavislarining repertuaridan eng qadimiy madaniy an‘analarni, o‘z xalqining shakllanishi xotirasini, ma‘naviy dunyosi va tarixiy taqdirini, fuqarolik, axloqiy-estetik ideallarini o‘ziga singdirgan qahramonlik-qahramonlik, tarixiy va ishqi dostonlarni o‘z ichiga oladi. Dostonlar mazmuni vatanparvarlik va insonparvarlik, sadoqat va muhabbat, do‘stlik va birodarlik g‘oyalari bilan sug‘orilgan. Shu bilan birga, tasavvur erkinligi eng yaxshi dostonlarga, umuman, xalq dostonlariga xos bo‘lgan estetik umumlashtirish kuchini taqozo etadi, ya‘ni hamma narsa xalq idealini badiiy gavdalantirishga qaratilgan. Zero, doston faqat og‘zaki ijro uchun yaratilgan emas. U nasriy, she‘riyat va musiqa bilan teng darajada yaratilgan. Baxshi uni o‘qimaydi, balki kuylaydi. U dombira yoki cholg‘u ansambl jo‘rligida kuylaydi, butun badiiy kompozitsiya, barcha obrazli ifoda vositalari va obrazlar tinglovchilarning ana shu uch tomonlama idrok etishiga mo‘ljallangan; Va ularning barchasi rang-barang va estetik kombinatsiyalarni yaratadi, bu esa tinglash kayfiyatlarining cheksiz murakkab va boy spektrini keltirib chiqaradi. Dostonlarda so‘z, misra, matn o‘sha ulkan she‘riy suratlar karvonining asosiy ma‘no-badiiy yukini, ya‘ni epik qissada hamon o‘z zimmasiga oladi. Va ular musiqiy ijroda ancha tabiiy va hissiy ko‘rinadi.

Maktab vaqti odatda uch bosqichga bo‘linadi: dars, tanaffus va darsdan keyingi mashg‘ulotlar. Dars va tanaffus bir-birini ma‘lum marta almashtiradi va "maktabdan keyingi" maktab kunini tugatadi.

Dars - bu maktab o‘quvchilari uchun fanlardan dars.

Tanaffus - bu darslar orasidagi dam olish.

"Kengaytirilgan maktab" - agar bolaning uyda bo‘lishining iloji bo‘lmasa, darslar tugagandan so‘ng (ovqatlanish, darslarni tayyorlash imkoniyati) maktabda o‘quvchining mavjudligi. 1999 yildan boshlab bolalarni parvarish qilish guruhlari tashkil etilgan.

Tanlov (tanlov kurslari), fakultativ fanlar (odatda asosiy darslardan keyin o‘tkaziladi). Mana shu fakultativ darslarida baxshi qo‘shiqchlari bilan birga jiravni o‘rgatish samaraliroq ish beradi.

Xalq eposi so‘z va musiqa san‘ati bo‘lib, ularsiz yuz ifodasi, imo-ishora va boshqalar bo‘lmaydi. Shunga ko‘ra, har bir dostonda 5 dan 36 gacha va undan ortiq kuylar qo‘llaniladi, ular nola, nag‘ma yoki baxshi kuy (baxshi kuy) deb ataladi. musiqiy naqshlari bilan farqlanadi. Bir qator hollarda baxshilar ma‘lum bir hududga xos bo‘lgan mashhur xalq kuylaridan ham foydalanadilar, masalan, "Yor-yor" to‘ylari, "Alla" beshiklari, janoza "Marsiya" va hokazo. rechitativ va qo‘shiqqa o‘xshash, qisqa yoki keng diapazonli, yanada rivojlangan bo‘lishi mumkin. Dostondagi asosiy musiqiy va she‘riy janr terma bo‘lib, u dombra, dutor yoki qobuz chalish bilan birga keladi. Bundan tashqari, har bir termaning syujetiga qarab o‘z nomi bor.

Dostonning asosiy matn konturini tashkil etuvchi she‘riy shakllar, qoida tariqasida, qahramonlarning monologlari yoki dialoglarini, jang panoramalarini, tabiat tasvirlarini, qahramonlarning kechinmalari va

kayfiyatlarini va hokazolarni ifodalaydi, musiqiy ijroda yanada hissiy jaranglaydi. turli xarakterga ega kuy. Demak, doston ijrosida kuylashning ikki turi keng tarqaldi. Birinchi bug‘ik ovoz (yopiq ovoz) Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryoga xos bo‘lgan dombira (torli cholg‘u asbobi), shuningdek, Qoraqalpog‘iston jirovi jo‘rligidagi rehitativ guttural kuylashdir. Har bir dostonda 5 dan 15 tagacha nagma ashuladan foydalaniladi, ularni takrorlash mumkin. Ohanglar qisqa va takroriy tuzilishga ega. Ohanglarning tabiati hikoya syujetiga qarab lirik-dramatik, yengil yoki quvnoq. Baxshi normal, tabiiy ovozda gapiradi, qo‘shiq aytishda esa o‘quv jarayonida rivojlantiriladigan guttural ashuladan foydalanadi. Ikkinchi ichki ovoz (ichki ovoz bilan) cholg‘u ansambli jo‘rligida kuylashning ko‘proq qo‘shiqqa o‘xshash uslubi bo‘lib, Xorazm va Qoraqalpog‘iston baxshilari dostonlariga xosdir.

Ertakchilar nafaqat qishloqda, balki shaharda, balki 19-asr oxiri - 20-asr boshlaridan boshlab oilaviy marosim va bayramlarda, xalq marosimlari va bayramlarida doimo mehmon bo‘lishadi. Shaharlarda bu janrga qiziqish asta-sekin pasayib bormoqda. Aksariyat dostonlar qishloqlarda, yaylovlarda, qishloq aholisi, dehqonlar va cho‘ponlar orasida yozib qo‘yilgan bo‘lsa ajab emas.

Qalb esa o‘z-o‘zidan go‘zallashib qolmaydi, buning uchun inson adabiyot, san‘at va musiqaga tinimsiz oshno bo‘lishi, o‘z ruhiy ehtiyojlarini mana shu sehrli dunyo bilan qondirishga intilmog‘i kerak. Bu esa insondan tinimsiz izlanish va mehnat qilishini talab qiladi. Bu mehnat – xalqning tarixini bilish, ajdodlar merosiga ixlos, milliy va jahon durdona asarlarini mutolaa qilish, kuy- qushiqlar mazmunini bilishga intilish, san‘atkorning dildagi maqsadini his qilishga intilish demakdir. Bu mehnat orqali insonning fikr doirasi kengayib, qalbi kundan-kunga ravshanlashib boradi. Bizning nafsimiz uzoqlashib borayotgan narsalar aslida bizning kamolimizga xizmat qiladi. Kitob, teatr, maqom bularga chinakam do‘st bo‘lganlar, bir umr balki moddiy jihatdan boy bo‘lmasligi mumkin, ammo har qanday xazinadan-da qimmatliroq fikr boyligini, tafakkur boyligini his etib yashaydilar.

O‘quv maqsadiga ko‘ra musiqa darslari bir necha turlarga bo‘linadi:

kirish darsi - yangi material bilan tanishishga qaratilgan bo‘lishi;

kombinatsiyalashgan - boshlang‘ich va o‘rta sinflarda bunday musiqa darsining bosqichlari bir – biriga o‘xshaydi: ya‘ni boshqa fanlar singari uy vazifalarini tekshirish, takrorlash, yangi materialni o‘rganish kabi ajralmas qismlardan tashkil topgan bo‘ladi;

olingan bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash;

umumlashtirish - tsiklning yakuniy darsi va test ishiga tayyorgarlik;

bilimlarni nazorat qilish va tekshirish - test yoki savol - javob darsi.

O‘qituvchi o‘rganilayotgan mavzuni o‘zlashtirish bosqichiga qarab ishning kerakli formatini tanlaydi.

Jirav yoki baxshi qo‘shiqlarining parchalari qoraqalpoq xalqining musiqa darslari uchun maxsus qismlari tanlab olingan bo‘lib, o‘quvchilarga mo‘ljallab yozib olingan bo‘lishi bolalarni o‘z vatanini sevisha, ajdodlarning xotirasini esdan chiqarmaslikka undaydi. Lekin bu jirav qo‘shiqlarining qochirimlarini kuylash muammosi o‘quvchilarni bir oz qiynab qo‘yadi.

Shuning uchun bolalarni qiziqtirish va ularni o‘quv jarayoniga chuqurroq jalb qilish uchun o‘qituvchilar darslarni turli shakllarda tuzadilar:

Dars-ma‘ruza o‘qituvchi yangi mavzu haqida gapiradi, bir vaqtning o‘zida talabalarga material qanchalik tushunarli va tushunarli ekanligini tushunish uchun savollar beradi;

dars-suhbat - bu o‘rganilgan mavzu bo‘yicha muhokama, bunda har bir o‘quvchi o‘z fikrini bildirishi mumkin, bunday dars munozara shaklida o‘tadi;

dars-viktorina - baho olish uchun ball to‘plash bilan "savol-javob" formatida qurilgan;

bolalar sinf oldida chiqish qilib, o‘z mahoratlarini namoyish etishlari mumkin bo‘lgan kontsert darsi;

dars-sayohat - o‘qituvchi dars uchun "marshrut" tuzadi va u bo‘ylab bolalarni olib boradi, hikoyani rasmlar, kuylar chalish va muhokamalar bilan birga olib boradi;

video dars - o‘qituvchi bolalarga taniqli bastakor yoki ijrochining hayoti va faoliyati haqidagi filmni, dars mavzusi bo‘yicha taqdimotni ko‘rsatadi.

Mashg‘ulotlarning boshqa shakllari mavjud, masalan, aks ettirish darsi, KVN, ijodiy laboratoriya - o‘qituvchi ta‘lim maqsadiga eng mos keladigan variantni tanlaydi.

Trening shakllari har xil bo‘lishi mumkin:

individual ish formatida - har bir o‘quvchi mustaqil ravishda topshiriqni bajaradi;

frontal format - ish birgalikda amalga oshiriladi;

guruh formati - bolalar guruhlarga bo‘linadi va jamoalarda ishlaydi.

Bolalar bilan chiziqlarda saf tortib yigilish o‘tkazishlari va bayramlar uchun qo‘shiqlarni tayyorlash uchun maktabda xor yoki ansambl klubi tuzilishi mumkin.

Tomoshabin ongida milliy urf-odatlar, an‘analarimizni singdirishda har tomonlama ma‘naviy barkamol qilib fikrlash qobiliyatini shakllantirish, tabiatni asrabavaylash, unga mehr uyg‘otishda animatsiya san‘atining

ahamiyati kattadir. Negaki tomoshabin ayniqsa bolalar animatsion film ko‘rganlarida, qahramonlarning harakati, ahloqiga taqlid qilish hususiyatiga ega. Zamonaviy milliy qahramonlar yaratish orqali esa tomoshabin qalbida ezgulik, odamlarga yaxshilik qilishga intilish tuyg‘usini tarbiyalash mumkin. Multfilmlar oddiy ovunchoq vazifasini o‘tamasligi lozim. Xar bir yaratiladigan san‘at asarlari kabi multfilmlar chuqur mazmunga ega bo‘lishi zarur. Bunda mumtoz adabiyotlarga murojaat etish ayni muddaodir. Negaki, dunyo mamlakatlari avvalambor o‘zbek animatsiyasi deganda urf-odatlar, turmush tarzimiz, tariximiz, orzu-umidlarimizni ko‘rishni istaydi.

Madaniyat sinkretizmi dunyoviy-tasodifiy hodisalarga imkoni boricha o‘ziga ma‘qul topgan tomonlariga munosabat ko‘rsatishi orqali, ularga xos ikkilanish nuqtalarni loyihalashtirish, konstruksiya, integratsiya, qayta qurish, innovatsiya mahsullarining qaror topishini butunlikdagi ta‘sir lanish darajasida ham amalga oshira oladi. Ammo madaniyat sinkretizmi dunyodagi tasodif va ikkilanish nuqtalarining muvofiq kelmagan tomonlarini ma‘qul topmaydi. Ayniqsa, etnomadaniyat sinkretizmi dunyoviy hodisalarning muvofiq va nomuvofiq kechadigan sintez amaliyotlarini tezda ajratib olib, u bunda xalq madaniy artefaktlari va qadriyatlarini ustuvorligini ifodalab, o‘zi uchun mos keladigan sintez jarayonini amalga oshiradi.

O‘qituvchi reja tuzadi, unga ko‘ra darsning ma‘lum bir turi va shakli bo‘yicha dars tuziladi. Maktabdagi musiqa darsi dasturi qanday bo‘lishidan qat‘i nazar, uning tuzilishi har doim quyidagi musiqiy faoliyat turlarining kombinatsiyasini o‘z ichiga oladi:

Musiqa tinglash - o‘qituvchi asarning audio yozuvini o‘ynaydi yoki o‘ynaydi.

Qo‘shiq aytish - xorda, ansamblda (bolalar guruhi), yakkaxon ijro.

Musiqiy-kognitiv ish - musiqiy asarlar haqida fikr yuritish, ularni tasvirlash va boshqalarga xizmat qiladi.

Musiqiy diktantlar - asarning bastakorini, uslubini, tembrini, kayfiyatini aniqlash. Nota yozuvlarini o‘rganish va cholg‘u asboblari o‘zlashtirish. Maktabda musiqa darslarida o‘zlashtirish qiyin bo‘lmagan ksilofon, bolg‘a, qoshiq, daf, marakas, shang‘ildon kabi oddiy asboblardan foydalaniladi. Bolalar ular bilan birga o‘ynashadi, chunki o‘qituvchi pianino, gitara yoki akkordeonda kuy o‘ynaydi.

Musiqaga qiziqish va muhabbatni uyg‘otish uchun o‘qituvchi turli xil texnologiyalardan foydalanadi: o‘yin, guruh, bolalarning qiziqishlariga ko‘ra integratsiyalashgan va tabaqalashtirilgan ta‘lim texnologiyasi.

O‘quvchi musiqachilardan orkestr tuzilishi mumkin, ularning chiqishlari maktab bayramlarini bezatadi. Baxshi normal, tabiiy ovoza gapiradi, qo‘shiq aytishda esa o‘quv jarayonida rivojlantiriladigan guttural ashuladan foydalanadi.

Qoraqalpoq baxsisi — O‘rta Osiyo turkiy xalqlari orasida xalq qo‘shiqlarini, folklor qo‘shiqlarini, odatda bayramlarda chiqish qiladi. Bu qo‘shiqlarning ba‘zilari Qoraqalpoq maktablarining musiqa madaniyati darslarida o‘rganish uchun kiritilgan. Bu qo‘shiqlar ko‘rinishidan sodda ko‘rinsada, uni ijro etilishi ancha murakkabdir. Shuning uchun jirav va baxshi qoshiqlarini kuylash o‘quvchiga vokal qo‘shiqchiligidan mahalliy uslublarini bilishga undaydi. Koloriti Qoraqalpoq xalqining o‘zgacha melizmlarini puxta o‘zlashtirishlariga to‘g‘ri keladi.

O‘zbek tili eng avvalo, xalq og‘zaki ijodida vujudga keldi. Onalar allasi xalq og‘zaki ijodining bosh bo‘g‘ini va kishilik hayotiy taraqqiyotining eng avvali hisoblanadi. Shu sababli onalar allasi orqali ona tili go‘dakning qulog‘iga kirib, uning ongiga singib boraverdi. Natijada kishi ulg‘aygan sayin ona tili haqidagi tuyg‘u tobora mustahkamlanib iymon-e‘tiqodga sodiq kishigina o‘zbek tilimizni e‘zozlaydi, asrabavaylaydi, hozirgi davrimizga qanday yetib kelgan bo‘lsa tilimizga xiyonat qilmay, kelajak avlodga yetkazib beradi. Qadimdan turkiy til fidoyilari tufayli tilimiz toshbitiklarda o‘z aksini topdi. Xususan, O‘rxun-Enasoy toshbitiklarida qadimgi turkiy tilda o‘zlarining qimmatli pand-nasihatlarini o‘qib-o‘rganib kelinmoqda. Bular dastlabki turkiy til sohiblarining tilimizga bo‘lgan e‘zozlaridan qalbimizni g‘ururga to‘ldiradi. Prezidentimizning nutqida shunday so‘zlar keltiriladi: “Ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan ona tilimiz orqali jahonga o‘z so‘zini aytib kelganlar, Shu tilda buyuk-madaniyat namunalarini, ulkan ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar yaratgan”. Shu tufayli Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug‘bek, al-Xorazmiy kabi buyuk olim-u fuzalolar avlodlarga bebaho ma‘naviy, ilmiy meros qoldirdilar. Garchi ularning asarlari o‘sha 35 davrlar taomiliga ko‘ra arab tilida yaratilgan bo‘lsa-da, ular turkiy til sohiblari tomonidan yaratilganligi cheksiz faxr-g‘urur bag‘shilaydi. Negaki ularning asarlari butun jahonda o‘qib o‘rganilyapti, oliy o‘quv yurtlaridagi dars jarayonlarida foydalanilyapti. Yuqorida nomlari keltirilgan turkiy olimlarning turli sohalaridagi faoliyati tufayli jahonda matematika, fizika, geometriya, astronomiya, meditsina, mexanika fanlari rivojlanib, hozirgi kunlarga takomillashgan holda yetib keldi.

Melizm – bu musiqada har hil qochirimlar, nolalar, bezaklarni ishlatishning o‘zgacha uslubidir. Melizmlarga forshlag, mordent, trel, tremolando kabi musiqiy bezaklar kiradi. Lekin Qoraqalpoq xalqi ishlatadigan nolalar boshqa xalqlarning qochirimlaridan farq qiladi. Qo‘shiqlarida tertsiyalar o‘rin almashinuvidan tashqari kvinta tovushi bilan asosiy tovushlarning bir – birlari bilan mohirona o‘rin

almashinuvini amalga oshiradilarki, bunday holat boshqa xalqlarda deyarli uchramaydi. Bu faqat qoraqalpoq xalqigagina xos melizmdir.

Jirav qo‘shig‘ining nolalari esa hatto baxshichilikda ham uchramaydi. Bu ikkala qo‘shiq janrini ijro etish uchun esa qoraqalpoq koloritini puxta bilish zaruriyatini olib keladi.

O‘tgan asrning o‘rtalaridan o‘zbek tilining nazariy asoslari o‘rganilib, tilimizning mavqeyi ilmiy jihatdan mustahkamlana boshladi. Bu xayrli ishga yetuk tilshunos olimlar Faxri Kamol, Ulug‘ Tursunov, Zokir Ma‘rufov, Tursun Ibragimov, Tesha Salimov, Said Usmonov, G‘ani Abdurahmonov, Fattoh Abdullayev, Sobirjon Ibrohimov, Otaqo‘zi Azizov, Mazluma Asqarova, Ayub G‘ulomov, Viktor Vasilyevich Reshetov, Yevgeniy Dmitriyevich Polivanov, Iristoy Qo‘chqortoyev, Karim Nazarov, Shamsiddin Shukurov, Yormat Tojiyev, Nizomiddin Mahmudov kabilar o‘zlarining ulkan hissalarini qo‘shdilar. Ular o‘zbek tili fonetikasi, leksikasi, morfologiyasi, sintaksisi, stilistikasi sohalarini alohida-alohida tadqiq etdilar. Tadqiqotlar asosida monografiyalar yaratish bilan birga o‘zbek tilidan maktablar, oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlari uchun darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar yozdilar. Ulardan hozirgi kunimizgacha o‘quv yurtlaridagi dars jarayonlarida foydalanilib kelinmoqda. Oliy o‘quv yurtlarida yuqoridagi olimlar o‘zlari yaratgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari asosida dars berib, bo‘lajak o‘zbek tili mutaxassislarini tayyorlashga katta hissa qo‘shdilar. Shu bilan yoshlarda ona tilimizga bo‘lgan ulkan muhabbat uyg‘otdilar. Ularning shogirdlari hozirgi paytda yetakchi olimlardan bo‘lib, o‘z navbatida ular ham o‘zbek tili bo‘yicha mutaxassislar tayyorlab dastlabki tilshunos olimlarning an‘analarini davom ettirmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, har bir xalqning o‘z uslubini to‘g‘ri tushunmaslik, o‘quvchilarda jirav va baxshichilik qo‘shiqklarini o‘rgatishning asosiy muammosi hisoblanadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga dars o‘tishidan oldin uni tinglatishi, so‘ngra o‘zi ijro etib berishi hamda ularga birdaniga emas, bo‘lar bo‘laklarga bo‘lib, o‘rgatishi maqsadga muvofiq ish bo‘ladi. Ovoz mashqlari ham shularni hisobga olib tuzilishi shart.

Adabiyotlar:

1. Холиков К.Б. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. // *Science and Education* 3 (5), 1556-1561
2. Холиков К.Б. Тяготение – основа основ в музыкальной композиции. // *Scientific progress* 2 (4), 459-464
3. Холиков К.Б. Вокальная культура как психологический феномен. // *Актуальные вопросы психологии, педагогики, философии* 2 (11), 118-121
4. Холиков К.Б. О принципе аддитивности для построения музыкальных произведения. // *Science and Education* 4 (7), 384-389
5. Холиков К.Б. Важнейшие полифонические формы многоголосных произведений. // *Scientific progress* 2 (4), 557-562
6. Холиков К.Б. Уровень и качество усвоения предмета музыки, закрепление памяти и способности учащихся. // *Science and Education* 5 (2), 452-458
7. Холиков К.Б. Обученность педагогике к освоению учащихся сложным способам деятельности. // *Science and Education* 5 (2), 445-451
8. Холиков К.Б. Обязанности миелина, о левом и правом пороге миелина. // *Science and Education* 5 (2), 33-44
9. Холиков К.Б. Эффективное действия сквалан-углеводород тритерпенового ряда и амаранта к заболеваниям рака, опухоли. // *Science and Education* 5 (2), 27-32
10. Холиков К.Б. Педагогическое корректирование психологической готовности ребенка к обучению фортепиано в музыкальной школе. // *Science and Education* 4 (7), 332-337
11. Холиков К.Б. Защитный уровень мозга при загрузке тренировочных занятиях и музыкального моделирование реальных произведениях. // *Science and Education* 4 (7), 269-276
12. Холиков К.Б. Прослушка классической музыки и воздействия аксонов к нервной системе психологического и образовательного процесса. // *Science and Education* 4 (7), 142-153
13. Холиков К.Б. Новые мышление инновационной деятельности по музыкальной культуры в вузах Узбекистана. // *Science and Education* 4 (7), 121-129
14. Холиков К.Б. Отличие музыкальной культуры от музыкального искусства в контексте эстетика. // *Science and Education* 3 (5), 1562-1569.
15. Холиков К.Б. Модели информационного влияния на музыку управления и противоборства. // *Science and Education* 4 (7), 396-401.

16. Холиков К.Б. Измерение эмоции при разучивании музыки, функция компонентного процессного подхода психологического музыкального развития. // Science and Education 4 (7), 240-247
17. Холиков К.Б. Манера педагогической работы с детьми одарёнными возможностями. // Science and Education 4 (7), 378-383.
18. Холиков К.Б. Внимание музыканта и узкое место захвата подавление повторения, сходство многовоксельного паттерна. // Science and Education 4 (7), 182-188.
19. Холиков К.Б. Сравнение систематического принципа музыкально психологического формообразования в сложении музыки. // Science and Education 4 (7), 232-239.
20. Холиков К.Б. Мозг и музыкальный разум, психологическая подготовка детей и взрослых к восприятию музыки. // Science and Education 4 (7), 232-239.
21. Холиков К.Б. Музыка как релаксатор в работе мозга и ракурс ресурсов для решения музыкальных задач. // Science and Education. 3 (3), 1026-1031.
22. КБ Холиков. Характеристика психологического анализа музыкальной формы, измерение ракурса музыкального мозга. // Science and Education 4 (7), 214-222.
23. Холиков К.Б. Абстракция в представлении музыкально психологического нейровизуализации человека. // Science and Education 4 (7), 252-259.
24. Холиков К.Б. Ответ на систему восприятия музыки и психологическая состояния музыканта. // Science and Education 4 (7), 289-295.
25. Холиков К.Б. Проект волевого контроля музыканта и воспроизводимость музыкального произведения. // Science and Education 4 (7), 189-197.
26. Холиков К.Б. Психика музыкальной культуры и связь функции головного мозга в музыкальном искусстве. // Science and Education 4 (7), 260-268.
27. Холиков К.Б. Внимание и его действие обученному музыканту и оценка воспроизводимости тренировок. Science and Education 4 (7), 168-176.
28. Холиков К.Б. Рост аксонов в развивающийся музыкально психологического мозга в младшем школьном возрасте. // Science and Education 4 (7), 223-231.
29. Холиков К.Б. Аксоны и дендриты в развивающийся музыкально психологического мозга. // Science and Education 4 (7), 159-167.
30. Холиков К.Б. Фокус внимания и влияние коры височной доли в разучивании музыкального произведения. // Science and Education 4 (7), 304-311.

BADIIY IJODDA JAHON TAJRIBALARI, IJODIY VA FALSAFIY FIKRLASHNING AMALIY AHAMIYATI

Mahmudov Azizbek Odiljonovich,

Andijon davlat pedagogika instituti

Tasviriy san'at va musiqa kafedrası o'qituvchisi

Azizbek177@mail.ru

Ushbu maqolada jahonda tasviriy san'atni o'qitilishiga dastlabki ma'lumotlar, tasviriy san'atni o'qitish ishi, bolalarni rasm chizishga o'rgatish, Misr maktablarida rasm chizishga o'rgatish nazariyasi, rasm chizishga o'rgatish bo'yicha qadimgi Yunoniston olib borilgan ishlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. XX-asrning ikkinchi yarmida o'qitish metodikasiga doir ilmiy tadqiqot ishlari, Rossiya maktablarida ta'lim mazmuni, Rossiyada XX-asrning ikkinchi yarmida «Tasviriy san'at», Rossiyada 1970-yillarda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish mazmunini, V.S.Kuzin rahbarligida tuzilgan dastur, Rossiyada 1970-2000-yillar davomida olib borilgan ishlar mazmuni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: material, haykal, rangtasvir, asar, ibtidoiy, rasm, avlod, tasviriy san'at, tarixiy, bino, plan, sxema, yozish, o'rgatish, shakl, rang, o'lcham, tabiat, go'zallik, tekis, yuza, uyg'onish, davr, fikr, geometriya, didaktik, pedagog, metod.

МИРОВОЙ ОПЫТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА, ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО И ФИЛОСОФСКОГО МЫШЛЕНИЯ

В данной статье содержатся предварительные сведения о преподавании изобразительного искусства в мире, о работе преподавания изобразительного искусства, обучении детей рисованию, теории обучения рисованию в египетских школах, обучении рисованию в Древней Греции, предоставляются сведения о проведённой работе. Рассматриваются научные исследования по методике преподавания во второй половине XX века, содержанию образования в русской школе, «Изобразительному искусству» во второй половине XX века в России, содержанию преподавания изобразительного искусства в общеобразовательных школах России в 1970-е годы Программа, созданная под руководством В.С. Кузина, даёт информацию о содержании работ, проводившихся в России в 1970-2000-е годы.

Ключевые слова: материал, скульптура, живопись, работа, примитив, живопись, поколение, изобразительное искусство, исторический, здание, план, схема, письмо, обучение, форма, цвет, размер, природа, красота, плоский, поверхность, возрождение, эпоха, мысль, геометрия, дидактика, педагог, метод.

PRACTICAL SIGNIFICANCE OF WORLD EXPERIENCES, CREATIVE AND PHILOSOPHICAL THINKING IN ARTISTIC CREATION

This article presents preliminary information on the teaching of fine arts in the world, the work of teaching fine arts, teaching children to draw, the theory of teaching drawing in Egyptian schools, and the work carried out in ancient Greece on teaching drawing. Scientific research on teaching methods in the second half of the 20th century, the content of education in Russian schools, "Fine Arts" in Russia in the second half of the 20th century, the content of teaching fine arts in general secondary schools in Russia in the 1970s, the program developed under the leadership of V.S. Kuzin, and the content of work carried out in Russia in the 1970s-2000s.

Keywords: material, sculpture, painting, work, primitive, painting, generation, fine arts, historical, building, plan, scheme, writing, teaching, form, color, size, nature, beauty, flat, surface, revival, period, thought, geometry, didactics, pedagogue, method.

Kirish. Jahonda tasviriy san'atni o'qitilishiga dastlabki ma'lumotlar qadimgi Misr va Yunonistonda eramizdan avvalgi IV-asrlarga doir materiallar mavjud. Qadimgi Misrda tog' qoyalariga o'yib ishlangan haykallar, shuningdek, rangtasvir asarlari o'zining yuksak badiiyligi va ishlanish texnikasi jihatidan kishilarni hayratga solib kelmoqda. Kishilar o'z tajribalarini keyingi avlodlarga turli yo'llar bilan ibtidoiy jamoa davridan boshlab o'tkazib kelganlar. Bunga eng qadimgi Misrda rasm chizishga o'rgatishga doir tarixiy manbalar guvohlik beradi.

Tasviriy san’atni o’qitish ishi bilan odamlar qadimdan shug’ullanilib kelganliklari ko’proq qadimgi Misr manbalarida saqlanib qolgan. Misr maktablarida rasm ishlashga o’rgatish muntazam ravishda chizmacliilik bilan bog’liq holda amalga oshirilgan. Tarixiy ma’lumotlarga qaraganda maktabni tugallab chiqayotgan yoshlar ma’lum maydon yuzasini o’lchash va uni qog’ozga tushura oladigan, bino planini, ariq va kanallarning sxemasini tasvirlay oladigan bo’lishlari talab etilgan. Bolalarni yozish savodini chiqarishda ham katta ahamiyatga ega bo’lgan.

Masalan, harfni o’rgatish uchun narsalarning tasviri chizdirilgan. Bolalarni rasm chizishga o’rgatishda qo’lni erkin harakat qilishiga alohida e’tibor berilgan. Erkin, yengil, ravon chiziqlar chizish doskada yoki papirus qog’ozlarda bajarilgan.

Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, bu davr maktablarida faqat bolalar o’qiganligi sababli ularga nihoyatda yuqori talablar qo’yilgan. Shuning uchun ham talab va ko’rsatmalarga rioya qilinmaganda bolalar qattiq jazolangan, hattoki, yog’och bilan kaltaklangan.

Misr maktablarida rasm chizishga o’rgatish nazariyasi bor-yo’qligi ma’lum bo’lmasada, ayrim rasm chizish qoidalari qo’llanilgan. O’qituvchilar rasm chizishni (shakl, rang, o’lcham, tuzilishi v.b.) tabiatni kuzatish asosida emas, ko’proq na’munadan, sxemadan ko’chirish orqali o’rgatganlar.

Ayrim ma’lumotlarga qaraganda, Misrda rasm chizishga o’rgatish qadimgi Yunonistondan ancha avval boshlangan. Italiyalik XV-asr me’mori, artisti, yozuvchisi va olimi L.B.Alberti shunday deb yozadi: «Misrliklarning yozishicha, rangtasvir ishlash ularda Yunonistondan 6 ming yil avval mavjud bo’lgan» .

Rasm chizishga o’rgatish qadimgi Yunonistonda ham o’ziga xos yo’nalishda amalga oshirilgan. Ularni rasm ishlashga o’rgatishda tabiatni, butun borliqni o’rganishga, unda go’zalliklarni idrok etishga alohida e’tibor berilgan. Rasm ishlash uchun yog’och taxta ustiga asalari mumi surtilgan va uning ustini bo’yoq bilan sidirg’a bo’yalgan. Rasm ana shu yuza ustiga o’tkir metall yoki suyak bilan chizilgan. Noto’g’ri chizilgan rasm qo’l bilan ishqalanib, chiziqlar o’rni to’ldirib o’chirilgan. So’ngra tekis yuzaga yangi rasm ishlangan. Eramizdan avvalgi 432-yilda yunon haykaltaroshi Poliklet inson tanasi a’zolari o’rtasidagi mutanosiblik, proporsionallikka doir namuna sifatida «Dorifor» haykalini yaratdi. Keyinchalik u barcha maxsus badiiy va badiiy bo’lmagan maktablarda o’rgatildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yunon rassomlari borliqni va turmushdagi go’zalliklarni kuzatish asosida tasvirlashni qonun va qoidalarini ishlab chiqqanlar. Ularning fikricha go’zallik, ko’proq xushbichim, tartib, ritm va simmetriya, bo’laklar o’rtasidagi mutanosiblik, to’g’ri matematik munosabatlarda ifodalanadi.

Keyinchalik Yunonistonda rasm ishlashning bir necha o’ziga xos maktablari paydo bo’lgan. Ular orasida tasviriy san’at va uni o’qitish taraqqiyotida Sikion maktabi katta rol o’ynagan. Bu maktabda o’qitish ishlari ilmiy asosda tashkil etilgan bo’lib, bolalar ko’proq tabiatga, uning qonuniyatlarini bilishga qaratilgan.

Bu maktabni bitirganlar orasida Pamfildek mashhur rassomlar ham bo’lgan. Pamfil rasm chizishning ta’lim va tarbiyaviy ahamiyatini ko’rsatib bergan. Bu haqda uning zamondoshi Pliniy shunday deb yozgan edi: «Uning sa’y-harakati bilan avval Sikionda, so’ngra Yunonistonda hamma bolalarga rasm chizishni o’rgatish lozimligi belgilab qo’yilgan. Boshlang’ich ta’lim rasm chizishdan boshlanishi qayd qilingan edi».

Uyg’onish davri tajribalari. Uyg’onish davrida Italiya tasviriy san’ati va uni o’qitish metodi katta rol o’ynagan. Bu davrda rasm chizish umumiy ta’lim beradigan o’quv narsa va buyumlari qatoriga kiritildi. Mashhur rassomlardan Chennino Chennini, Leon Batista Alberti, Leonardo da Vinchi Jar bu borada e’tiborga loyiq ishlarni amalga oshirganlar. Ularning asarlarida fan va san’at o’rtasidagi aloqalar, proporsiya, perspektiva, anatomiya masalalari asosiy o’rinni egalladi. Ularning fikrlariga ko’ra naturaga qarab rasm ishlash o’qitishning asosini tashkil etishi lozim hisoblangan. Ayniqsa, Leonardo da Vinchi tasviriy san’atni o’qitish metodikasi rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatgan. U o’zining «Kniga o’jivopisi» nomli ishida rassomlikni jiddiy ilmiy fan sohasi deb qaraydi. U ko’p yillar davomida anatomiya, rang, kishi a’zolari o’rtasidagi mutanosiblik qonuniyatlarini ishlab chiqqan. Tasviriy san’atni o’qitishni takomillashtirishda Uyg’onish davrining nemis rassomlaridan A. Dyurerning xizmatlari katta bo’ldi. U birinchi bo’lib rasm ishlashni yengillashtirish uchun geometrik metodni o’ylab topdi. Uning fikricha, har qanday buyum, narsalar asosida geometrik jism shakli yotadi. Shuning uchun u yoki bu narsalarni tasvirlashda avval geometrik jism shaklini chizib olinishi lozim, keyin ular umumlashtirilib, haqiqiy tasvir hosil qilinadi. Keyinchalik uning bu metodi Dyupyui, Ashbe, Chistyakov kabilarning pedagogik faoliyatlarida keng qo’llanila boshlangan. Hozirgi kunlarda ham bu metod o’z kuchini yo’qotganicha yo’q. Tasviriy san’atni hamma umumiy ta’lim maktablarida o’qitilishining foydali ekanligi buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy tomonidan uning «Buyuk didaktika» asarida rivojlantirildi.

Umumiy ta’lim tizimida rasm ishlashni takomillashtirishda fransuz olimi J.J.Russoning fikrlari diqqatga sazovordir. U o’zining «Emil ili vospitanie» nomli kitobida borliqni bilishda naturaga qarab rasm ishlashning ahamiyati katta ekanligini isbotlab bergan. Uning fikricha rasm chizishni ko’proq tabiat qo’ynida amalga oshirish samaralidir. Chunki, bolalar tabiat qo’ynida narsalarni haqiqiy rangi, perspektiv qisqarishlarini ko’rgazmali ravishda o’z ko’zlari bilan ko’radilar, uning qonunlarini ongli ravishda tushunib yetadilar.

Yevropa pedagoglari orasida rasm chizishni umumiy ta’lim maktablarida alohida o’quv narsa va buyumi sifatida o’qitilishi va uni takomillashtirishda I.V.Gyote (Germaniya), I.G.Pestalotssi, I.Shmidt va P.Shmidt (Shvetsariya), A.Dyupyui va F.Dyupyuilar (Fransiya) katta hissa qo’shdilar.

Umumiy ta’lim maktablarida rasm ishlashda natural metoddan ko’ra geometrik metodlarni afzalliklarini N.Pestalotssi, P.Shmidt va I.Shmidt kabi pedagoglar yoqlab chiqdilar. Natijada, maktablarda rasm chizishga o’rgatishda ikkita qarama-qarshi natural va geometrik metodga asoslangan ikki oqim paydo bo’ldi. Naturaga asoslangan rasm chizishni ustunliklarini Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.V.Gyotelar yoqlagan bo’lsalar, geometrik metodni ko’proq I.G.Pestalotssi, I.Shmidt va P.Shmidt, F.Dyupyuilar asoslashga harakat qildilar.

Lekin XIX asrning ikkinchi yarmidan geometrik metod Yevropaning ko’p mamlakatlarida qo’llanila boshlandi. Shunday qilib, XIX asr o’rtalariga kelib, Yevropada rasm chizish fan tarzida umumiy ta’lim maktablarida o’qitilishi ancha rivoj topdi. Bu sohada rassom va muallimlardan tashqari san’atshunoslar, pedagog, psixologlar, shifokorlar shug’ullana boshladilar. Rasm chizishni o’qitish metodologiyasiga doir bir qator adabiyotlar nashr etila boshlandi. Bu borada Kulman, Prang, Eisner, Baumgart, Ausberg, Braunschvig, Tedd kabilar jonbozlik ko’rsatdilar. Bular tomonidan yaratilgan adabiyotlarda rasm chizish qoidalari, uning metodikasida qarama-qarshi fikrlar bo’lsa-da, bloq natural metod borasida bunday qarama-qarshi fikrlar ro’y bermadi.

XVIII-XIX asrlarda Rossiya tajribalari. Rasm chizish Rossiya maktablarida umumiy ta’lim o’quv narsa va buyumi sifatida XVIII asrning boshlarida paydo bo’ldi. Bu davrda rasm chizish Dengiz akademiyasi, xirurgiya maklabi, kadetlar maktabida fanlar akademiyasi qoshidagi gimnaziyada, qizlar tarbiya bilim yurtida o’qitilgan.

Muhokama. Bu o’quv yurtlarida rasm chizishga o’rgatish rassomlar tayyorlash uchun emas, balki yoshlarni kasbiy faoliyati va kelajak hayotlarida foydalanishlari uchun kerak bo’ladigan soha deb qaralar edi. 1934-yilda rus rassomi A. Sapojnikov birinchi bor umumiy ta’lim maktablari uchun «Rasm chizish kursi» nomli darslikni yaratdi. Mazkur darslik naturaga qarab rasm chizishga asoslangan edi. Darslik realistik rasm ishlash asosida qurilgan bo’lib, unda perspektiva, yorug’-soya qonunlari ham o’z aksini topgan edi. Shu bilan bir qatorda Sapojnikov sim, karton, gips kabi materiallardan narsalar tuzilishi, perspektiv qisqarishi, hajmiga doir metodik ko’rgazmali qurollar majmuasini ham yaratdi. Muallifning tavsiyalariga ko’ra har qanday natura asosiga turli hajmli va yuzali geometrik shakllar yotishi, shuning uchun ham rasm chizishda geometrik metoddan foydalanish maqsadga muvofiqligi bayon etilgan.

Rossiyada tasviriy san’atni umumiy ta’lim maktablarida o’qitilishiga doir yirik fundamental asar yaratganlardan biri G. A. Gippius bo’ldi. Uning «Ocherki teorii risovaniya kak obshego uchebnogo narsa va buyuma» nomli asarida o’sha davrdagi rasm chizishga o’rgatishdagi eng ilg’or g’oyalar o’z aksini topgan edi.

Rossiya maktablarida rasm chizish ommaviy tarzda o’qitila boshlangach rassom-o’qituvchilarning yetishmasligi muammosi paydo bo’ladi.

Maxsus o’qituvchilar tayyorlash maqsadida 1825-yilda Moskvada Stroganov nomidagi texnikaviy rasm bilim yurtida yangi bo’lim ochilib, unda rasm o’qituvchilari tayyorlana boshladi. 1879-yildan esa Sank-Peterburg badiiy akademiyasi qoshida rasm o’qituvchilari tayyorlovchi kurs ochildi. Bu kurslar uchun dastur, metodik materiallar tayyorlashda badiiy akademiya professori P. Chistyakov faoliyat ko’rsatdi. Bu davrda tuzilgan dastur va qo’llanmalarda A.Sapojnikovning geometrik ko’chirish metodlari amaliyotdan chiqarilib, maktabda rasm darsi faqat natural metod asosida rasm ishlashdan iborat ekanligi qayd qilindi. Mazkur dastur va qo’llanmalarda bolalar tasviriy faoliyatlariga erkinlik berish lozimligi ham belgilab qo’yildi. Rasm chizish muammolarini hal qilishda XIX asr boshlarida Moskva va Peterburg shaharlarida tashkil etilgan «Rasm o’qituvchilari jamiyati» e’tiborga loyiq ishlarni amalga oshirdi. Bu davrda mutaxassislar orasida rasm chizishga o’rgatish masalalari katta qiziqish uyg’otgan bo’lishiga qaramasdan, bu sohada qarama-qarshi g’oyalar ham kuchaydi. Ana shundaylardan biri formalistik oqim edi. Bu oqimning vakillaridan Kerslienshteyner va Dyupyui g’oyalarini Rossiyada tashviqot qilishda Bakushinskiy katta rol o’ynadi. Uning fikricha badiiy tarbiyada «Maktab» kerak emas, bolalarni o’qitish ham kerak emas, ular xohlagan ishlarini bajarsinlar, o’qituvchi faqat kuzatib turishi lozim. 1918-yilda Peterburgda nashr etilgan V.I.Beyer va A.K.Voskresenskiylarning «Перевод на узбекский язык рисование на начальной ступени обучения в связи с лепкой и черчениями» nomli qo’llanmalarida naturaga qarab, illyustrativ, dekorativ rasm ishlash va asarlarni kuzatish bo’limlari mavjud edi.

1931-yil 5-sentyabrda «О начальной средней школе» nomli davlat qarori asosida maktab dasturlarida bu o’quv narsa va buyumining maqsad va vazifalari qayta ko’rib chiqildi. Rus sovet badiiy ta’limining shakllanishiga katta ta’sir ko’rsatganlardan biri D.N.Kardovski edi. Bu badiiy ta’lim tizimi realistik san’at prinsiplariga asoslangan bo’lib, D.N.Kardovskiyning tashabbusi va sa’y-harakati bilan 1942-yili Moskva pedagogika instituti qoshida badiiy-grafika fakulteti ochildi.

Rossiyada rasm chizish metodikasini takomillashtirishda 1933-yilda tashkil topgan «Bolalar badiiy tarbiyasi markaziy uylari» muhim ahamiyat kasb etdi. Bu markaz faoliyati bilan bogʻliq holda P.Ya.Pavlinovning «Графическая грамота», N.Radlovning «Рисование с науры», «Сборник заданий по рисованию», Y.Bashilov va E.Kondaxchanlarning «Детский рисунок» va boshqa qoʻllanmalari chop etildi.

Rossiyada, shuningdek, boshqa Respublikalarda rasm chizishni rivojlanishida 1943-yilda tashkil topgan Rossiya pedagogika fanlari akademiyasi katta rol oʻynadi. Keyinchalik bu akademiya asosida 1967-yilda sobiq pedagogika fanlari Akademiyasi tashkil topib, uning tarkibida badiiy tarbiya ilmiy tadqiqot instituti ochildi. Bu institut umumiy oʻrta taʼlim maktablarida estetik tarbiyaga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borishda asosiy markaz boʻlib qoldi. Bu borada Rossiya Maorif vazirligi tasarrufida tashkil etilgan maktablar ilmiy tadqiqot instituti va uning tasviriy sanʼatni oʻqitishga oid laboratoriyasi diqqatga sazovor ishlarni olib bordi.

Rossiyada ikkinchi jahon urushidan soʻng samarali faoliyat koʻrsatganlardan biri **E.Kondaxchan** edi. U oʻzining «Методика преподавания рисунка в средней школе» nomli qoʻllanmasida bu boradagi ilgʻor tajribalarga asoslanib realistik sanʼat va rasm chizishga oʻrgatishning asosini naturaga qarab rasm ishlashni egallashi lozim deb yozdi. U Rossiyada 1925-1950-yillarda keng tashviqot qilib kelingan Bakushinskiyning «Erkin tarbiya» nazariyasiga qarshi chiqib, taʼlim va tarbiyada oʻqituvchining katta rahbarlik faoliyatini qattiq turib himoya qildi. U «Erkin tarbiya» nazariyasi oʻqituvchi roʻlini kamaytiruvchi va oʻqitishda tartibsizlikni vujudga keltiruvchi «metod» deb oʻz gʻoyalarini asoslashga harakat qildi.

XX-asrning ikkinchi yarmida oʻqitish metodikasiga doir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Natijada, rasm chizish boʻyicha 1963-1970-yillarda 1va 4- sinflar uchun sinov darsliklari tayyorlanib, nashr etildi.

Bu darsliklar V.V.Kolokolnikov (1 va 2-sinflar), S.A.Fyodrov, M.N.Semyonova (3 va 4-sinflar), E.E.Rojkova, E.L.Xersonskaya (5-sinf), L.L.Makoed (6-sinf)lar muallifligida tayyorlandi.

Natija. Rossiya maktablarida taʼlim mazmunini isloh qilish borasida hukumat qarorlari asosida rasm chizish oʻquv narsa va buyumini maqsad va vazifalari va taʼlim mazmuni bir necha bor qayta koʻrib chiqildi. Natijada, 1970-yilda «Рисование» oʻquv narsa va buyumining nomi «Tasviriy sanʼat» deb oʻzgartirildi. Bu nomda tayyorlangan dasturda estetik tarbiya vazifalari hamda rassomlar asarlarini oʻrganilishiga doir qismlar kengaytirilgan edi.

Rossiyada XX-asrning ikkinchi yarmida «Tasviriy sanʼat» oʻquv predmetlarini tasvirlashni oʻrgatishni yaxshilashda bir qator pedagog olim va metodistlar faollik koʻrsatdilar. Natijada «Рисование» darsliklaridan tashqari koʻplab ilmiy-metodik va metodik adabiyotlar nashr etildi. Labunskaya, V.V.Alekseeva, V.S.Sherbakov, A.G. Shimanskaya, A.V.Karlson, G.I.Orlovskiy, R.I.Korguzalova, V.S.Kuzin, E.V.Shoroxov, Ya. Shpikalova, B.P.Yusov kabilar samarali mehnat qildilar.

Rossiyada 1970-yillarga kelib, umumiy oʻrta taʼlim maktablarida tasviriy sanʼatni oʻqitish mazmunini toʻgʻri belgilash va uni takomillashtirish borasida bir qator olim va rassomlar guruhi paydo boʻldi. Bulardan biri badiiy tarbiya ilmiy tadqiqot instituti tasviriy sanʼat laboratoriyasining mudiri, professor B.P.Yusov, ikkinchisi Rossiya maktablar ilmiy tadqiqot institutining tasviriy sanʼat laboratoriyasining mudiri, professor V.S.Kuzin, uchinchisi sobiq Ittifoq rassomlar Uyushmasining kotibi, uyushma qoshidagi estetik tarbiya komissiyasining raisi rassom B.M.Nemenskiy edi.

Ular mustaqil ravishda alohida-alohida olim va metodistlar guruhini tashkil etib, tasviriy sanʼatdan sinov dasturlarini yaratdilar.

Birinchi va uchinchi guruh olimlari tomonidan tuzilgan dastur «Tasviriy sanʼat va badiiy mehnat» deb nomlanib, u 1va 10-sinflarda oʻqitish uchun moʻljallangan edi. B.P.Yusov rahbarligida tuzilgan dastur har bir sinfda bu oʻquv narsa va buyumini ikki soatdan oʻqitilishini nazarda tutgan edi.

V.S.Kuzin rahbarligida tuzilgan dastur esa 1-7-sinflarda haftasiga 1 soatga moʻljallangan edi. Bu dasturlar 1985-yillarga qadar sobiq Ittifoqning oʻndan ortiq maktablarida sinovdan oʻtkazildi. Bu dasturlar katta ijobiy natijalar berganligiga qaramasdan amaliyotga joriy etilmadi. Biroq, undagi ayrim ilgʻor gʻoyalar yangi tuzilgan dasturlarda oʻz ifodasini topdi.

Rossiyada 1970-2000-yillar davomida olib borilgan ishlar mazmuni turli-tuman boʻldi. U estetik va badiiy tarbiyaga doir xalqaro, federatsiya miqyosida ilmiy-amaliy anjumanlar oʻtkazish, ilmiy-metodik toʻplamlar nashr etish, oʻquvchilarning ijodiy koʻrgazmalarini tashkil etish yoʻnalishlarida amalga oshirildi.

Ijodiy fikrlash. Sanʼat asarlari bu ijodiy tafakkur mahsuli hisoblanadi. U zamonaviy texnik vositalar, masalan fotoapparat kabi shunchaki tasvirni hosil qilish emas, balki, foto tasvirlardan farqli ravishda chuqur bilim, koʻnikma va mushohada qilingan maʼlum bir voqelikning koʻrinishidir. Sanʼat asarlari insoniyatni maʼnaviy dunyosini boyitish, ilmiy, tarixiy, falsafiy yoki hayotiy jarayonlarni mulohazalovchi badiiy kuchdir. U millat va til tanlamagani holda dunyodagi barcha insonlar uchun tarjima talab etmaydi, balki ommaviy tushunarli bilim va tarbiya vositasidir. Faqatgina uni tushunish uchun sanʼat dunyosiga moyillik, keng tafakkur va mushohada talab etadi.

Xulosa. Shu bois, bu kabi asarlarni yaratish uchun ijodkordan kuchli bilim, keng mulohazali salohiyat, kasbiy mahorat talab qilinadi. Ijodkor qanchalik bilimli bo‘lsa, jahon tasviriy san‘ati ustalarining kasbiy ko‘nikmalaridan habardor, ijodiy yondoshuvini anglay olsa mustaqil ravishdan badiiy mukammal asar yaratishga imkoni bo‘ladi. Aksincha bu kabi tajribaga ega bo‘lmay turib, taqliddan ijod qilsa ijodiy muvaffaqiyat qozona olmaydi.

Falsafiy fikrlash. Badiiy ijodda falsafiy fikr yuritish bu voqelikka nisbatan o‘tmish falsafiy qadriyatlarini bilan birga, ijodkor o‘zining shaxsiy qarashlarini erkin ifoda eta bilishidir. Ijodiy faoliyat bu tabiatdagi narsa va narsa va buyumlarni shunchaki o‘ziga o‘xshatishgina emas, balki, unda badiiylik kirita olishi, ijodiy yondosha bilishi demakdir. Bu borada mavzuni ochib berish uchun musavvir ba‘zan ijodiy bo‘rttirishi ham mumkin. Mavzu g‘oyasini ochib berishi uchun kompozitsion markazga alohida e‘tibor qaratadi. Asar syujetini boyitadi, personajlar uyg‘unligini ta‘minlashga harakat qiladi. Bu kabi ijodiy jarayonni amalga oshirish uchun rassomning kasbiy tayyorgarligi yuqori ijodiy salohiyati chuqur bo‘lishi lozim. Tarixiy mavzuda kartina bajarishi uchun tarixiy ma‘lumotlarni puxta bilishi, asosiy qahramon obraziga alohida ijodiy yondosha oladigan bo‘lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston san‘ati. Toshkent “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2001 y.
2. R.Hasanov "Tasviriy san‘at asoslari" G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent 2009 yil, 8-16 betlar.
3. Abdirisulov S. F. "Tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasi". "Ilm-Ziyo" 2012 yil, 10-17 betlar..
4. Baymetov B.B. “Haykaltaroshlik va plastik anatomiya” o‘quv qo‘llanma. Toshkent, Iqtisod-moliya, 2007.
5. Baymetov B. “Qalamtasvir”. Darslik 1-qism.- Toshkent, 2006.
6. Халилов Р. Рисунок. - Издательство «Навруз» 2013.
7. Paul Thomas. Anita Taylor Drawing London-2011
8. Tolipov N., Abdirasilov S. , Oripova N. Rangtasvir (1-qism). Toshkent., 2002. TDPU.
9. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir (2-qism). O‘quv qo‘llanma, Toshkent., 2003. TDPU.
10. Abdirasilov S., Tolipov N. “Rangtasvir” O‘quv qo‘llanma, Toshkent , 2005. "Bilim"
11. Sultonov X. “Rangtasvir” (grizaylda ishlash) metodik qo‘llanma TDPU rizoqrafida-2014.

O‘ZBEK RAQSINI METODIK TAKOMILLASHTIRISHDA MUSTAQIL TA’LIM VA O‘QUV TOPSHIRIQLARI

Muratova Sabohat Choriyevna,

Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasida mudiri

Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida talabaning mustaqil faoliyatini tashkil etishning mazmuni, o‘zbek raqsini metodik takomillashtirishda mustaqil ta’lim va o‘quv topshiriqlarini shakllantirishning ilmiy-metodik jihatlarini yoritilgan. Xalqaro tajribalar asosida o‘zbek raqsini o‘rganishga qo‘yilgan aniq talablar orqali o‘quv topshirilarini shakllantirish mexanizmlari, o‘zbek raqsini o‘qitish ta’limida modul-kredit tizimining joriy etilishi va mustaqil ta’lim topshiriqlariga e’tibor kuchayishi. Davlat ta’lim standartlari va milliy baholash mezonlariga muvofiq tarzda “O‘zbek raqsini o‘qitish” fanlarini o‘qitishda mustaqil ta’lim topshiriqlari, savol, mashq va topshiriqlar mazmunini tanqidiy o‘rganish, ularni musiqiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish hamda baholash nuqtayi nazaridan tavsiflash va tasniflash zarurati tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** o‘zbek raqsi, mustaqil ta’lim, topshiriqlar, savol, mashq, baholash mezoni, o‘quv topshiriqlari.*

САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И УЧЕБНЫЕ ЗАДАНИЯ ПО МЕТОДИЧЕСКОМУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ УЗБЕКСКОГО ТАНЦА

В данной статье описано содержание организации самостоятельной деятельности студента в системе высшего образования, научно-методические аспекты самостоятельного обучения и формирование учебных задач по методическому совершенствованию узбекского танца. На основе международного опыта разработаны механизмы формирования учебных задач через конкретные требования к изучению узбекского танца, внедрение модульно-кредитной системы в обучение преподаванию узбекского танца, а также повышенное внимание к самостоятельным учебным задачам. Необходимость критического изучения содержания самостоятельных учебных заданий, вопросов, упражнений и заданий при преподавании предмета «Обучение узбекскому танцу» в соответствии с государственными образовательными стандартами и национальными критериями оценки, их описание и классификация с позиции развития и была проанализирована оценка музыкальных навыков и компетенций.

***Ключевые слова:** узбекский танец, самостоятельное обучение, задания, вопросы, упражнения, критерии оценки, учебные задачи.*

INDEPENDENT EDUCATION AND LEARNING TASKS ON METHODOLOGICAL IMPROVEMENT OF UZBEK DANCE

This article describes the content of the organization of independent student activity in the system of higher education, scientific and methodological aspects of independent learning and the formation of educational tasks for the methodological improvement of Uzbek dance. Based on international experience, mechanisms for the formation of educational tasks through specific requirements for the study of Uzbek dance, the introduction of a modular-credit system in the training of teaching Uzbek dance, as well as increased attention to independent educational tasks have been developed. In accordance with state educational standards and national assessment criteria, independent learning tasks, questions, exercises and tasks in teaching the discipline "Teaching Uzbek Dance", critical study of the content, development of musical skills and competencies, as well as the need for description and classification are analyzed from the point of view of assessment.

***Keywords:** uzbek dance, self-study, assignments, questions, exercises, assessment criteria, learning tasks.*

Kirish. Dunyoda oliy ta’lim tizimi talabaning mustaqil faoliyatiga asoslangan. Rivojlangan xorijiy davlatlarda o‘qitishga doir ilmiy adabiyotlarda o‘quv topshiriqlarining mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e’tibor beriladi va ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim topshiriqlaridan savol, topshiriq va mashqlardan unumli foydalaniladi. Xalqaro tajribada o‘quv topshiriqlari o‘zaro muloqotning samarali bo‘lishiga qaratiladi. Amalda foydalaniladigan o‘quv topshiriqlari avvaldan belgilangan ma’lum mezonlar asosida takomillashtiriladi. Jahonda raqs sana’atini o‘qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo‘lga

kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo‘lmoqda. Zero, raqs vosita sifatida barcha musiqa, san‘at ta‘lim taraqqiyotiga ta‘sir qiladi, shuning uchun ham uni o‘qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi. Bugun dunyo raqs san‘atini o‘qitish metodikasiga andoza bo‘layotgan o‘zbek raqs ta‘limi yutuqlaridan aksariyat mamlakatlar samarali foydalanib kelmoqda. Kuzatishlardan ma‘lum bo‘lishicha, xalqaro raqs san‘ati o‘qitish metodikasida raqsqa oid ko‘nikmalarni rivojlantirish asosiy masalalardan bo‘lib, uni amalga oshirish o‘quv topshiriqlari sifatiga ko‘proq bog‘liq bo‘lmoqda. Xalqaro tajribada modul-kredit tizimi o‘zining bir qator afzalliklarga egaligi bilan ajralib turadi. Bunda talabaga ta‘lim berish, uni mustaqil faoliyatga yo‘naltirish ekanligi zamonaviy talablarga nihoyatda mos keladi.

O‘zbekistonda oliy ta‘lim modul-kredit tizimiga o‘tish jarayonlari kechmoqda. Bunga tayyor bo‘lish uchun talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 4-fevraldagi PQ-4585-sonli “Raqs san‘ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori ijrosini ta‘minlash o‘zbek pedagogika maktabiga asos solgan olimlar ijodini metodik tadqiq etish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga Farmoni bilan belgilangan ko‘ra mamlakatdagi oliy ta‘lim muassasalarining 85 % foizi 2030-yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tishi rejalashtirilgan. Bundan tashqari 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi va 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-537-son “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni mamlakatimizda ta‘lim tizimini takomillashtirishga zamin yaratadi.

Mamlakatimizda o‘zbek raqs san‘ati o‘z “tili”ga ega bo‘lgan mukammal tizimga aylangan. Ta‘limning muvafaqqiyatini ta‘minlashda to‘g‘ri aniqlangan maqsad, ta‘lim mazmuni, maqsadga erishish yo‘llarini aniqlash va zarur metodlarni tanlash asosiy maqsadli vazifadir. Mana shu maqsadli vazifani, ta‘lim-tarbiya jarayonini talabalarga faqat nazariy bilim berish emas, balki egallangan bilim va malakalarini amaliyotga tatbiq etish, ko‘nikmalarini rivojlantirish ham asosiy masalalardan biridir. Ta‘lim sifatini ta‘minlash birinchi navbatda iste‘molchilardan mutaxassisga bo‘lgan ehtiyojni rivojlantirish va malakali, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashdan iborat bo‘ladi.

O‘zbek raqsini o‘qitish uslubi xoreografiya san‘atining mustaqil qismi hisoblanadi. Aksialogik yondashuvlar asosida barcha hududlaridagi raqs yo‘nalishlarini asrash, avaylash, xalqimizga estetik zavq bag‘ishlovchi zamonaviy o‘zbek raqs maktabini yaratish kabi masalalarga katta ahamiyat qaratilmoqda. Buxoro raqs san‘ati o‘ziga xos tipik sahna ko‘rinishidagi san‘at bo‘lib, shu hududda qadimda yashab o‘tgan tojiklar, o‘zbeklar va Buxoro yahudiylarining son-sanoqsiz raqsalarini o‘ziga singdirib olgan. Shuningdek u musiqiy-vokal, tasviriy san‘at va me‘morilik san‘ati xususiyatlari bo‘lib ham uyg‘unlashib ketgan. Buxoro raqsari hissiyotga boy, g‘ayratli, shijoat xususiyatga ega bo‘lib, harakatlari aniq, ravshan, chaqqondir. Undagi tana bankadan keskin va ayni vaqtda badiiyiligi bilan ajralib turatfi. Qo‘l harakatlari yorqin, keskin “quruq” yoki mayin egiluvchan, bo‘rttirilgan holda kechadi. Ijrochi boshini tez-tez yuqoriga qaratib, yelkalarini orqaga, xuddi yuzi, qo‘llari, yelkalari, ko‘kragi harakatlari bilan quyosh nurlarini singdirayotgandek tasavvur uyg‘otadi. Buxoro raqs san‘atining an‘analari saqlanishida Sa‘dulla Sa‘dullayev (1883). Tojiddin Sobirov, Bibishirin Ma‘manova (1872), Chervonxonim, Tofaxonim (1961). Oliyaxon Xasanovalaming xizmatlari katta. Roziya Karimovaning yozishicha, “Buxoro raqsari - bu tasviriy harakatlarning betakror va dinamik holatlarning tugallanmaydigan beto‘xtov oqimi, bir joydagi ko‘p marotaba aylanishi, asta-sekin, mayin “cho‘ziluvchan” burilishlar, aylana, to‘g‘ri vo‘l va diagonal bo‘ylab 4 o‘ramali aylanishlardir”. Hozirgi kungacha yetib kelgan Buxoro raqsari holatlari va egiluvchan badan harakatlaridagi betakror ko‘rinishlar texnikasi nihoyatda murakkab bo‘lib, o‘rganuvchidan alohida mahorat talab qiladi. Buxoro raqs maktabini keyingi avlodga yetkazilishida Isoxor Oqilov, Margarita Oqilova va Viloyat, Zulayxo hamda Lola Oqilovalaming faoliyati, ulaming chuqur hayotiylik ruhi bilan sug‘orilgan qator raqs asarlari xalqimizning ma‘naviy yuksalishida muhim o‘rin tutib, katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi. O‘zbek raqsining Buxoro raqs maktabining nazariy va amaliy asoslari, harakatlar metodikasi yoritilgan. [4; 5]

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. O‘zbekiston Davlat xoreografiya akademiyasida tahsil olayotgan talabalar, maxsus san‘at maktablari, musiqa va san‘at maktabi o‘qituvchilari va barcha musiqa ta‘limida “O‘zbek raqsini o‘qitish uslubiyoti” fanini o‘rganish davomida talabalar Farg‘ona, Buxoro, Xorazm,

Qoraqalpoq, U uyg‘ur raqs maktablarining paydo bo‘lishi, tarixi va rivojlanish bosqichlari, o‘qitish uslublari haqida tasavurga ega bo‘ladilar. Musiqiy va xoreografik ijod namunaiari bilan yaqindan o‘rganadi. O‘zbekiston Davlat xoreografiya akademiyasining II bosqich talabarlari nazariy, amaliy bilimlar olishda va uslubiy amaliyotga ega bo‘lish maqsadida ushbu fandan bilim ko‘nikmaga ega bo‘ladi. Mazkur uslubiy yondashuvlar orqali talaba “Doira dars” mashg‘uloti harakatlarini o‘rganish uslubi, darsning tuzilishi va etyudlar sahnalashtirish, Buxoro raqs maktabining harakatlari terminologiyasini, qo‘l va oyoq holatlari, dars tuzish uslubini, darsni musiqiy bezash, harakatlarni taqsimlashni bilishi va ulardan foydalana olishi mumkin. O‘zbek raqs fanlari o‘qitish metodikasi kompetensiyaviy yondashuvga asoslanmoqda, dars mashg‘uloti jarayonida badiiy-didaktik kompetensiyalarni rivojlantirish badiiy kompetensiyalarning rivojlanishiga olib kelish ko‘zda tutilmoqda.

Xalqaro tajribalar asosida O‘zbek raqsini o‘qitish o‘rganishga qo‘yilgan aniq talablar orqali (doira shaklida aylanish), (yuz mimikalarini ochiq ko‘rsatish), (qo‘l harakatlarni yuqoriga vertikal ko‘tarish) va (pantomimik harakatlarni yuzaga kelishiga yo‘l bermaslik) malakalari rivojlantiriladi. O‘zbek raqsini o‘qitishda mazkur yondashuvdan biroz ijodiyroq foydalanish maqsadga muvofiq, bizningcha. Chunki talabalar o‘zbek raqsini tashuvchilari sifatida muayyan raqs ko‘nikmasi va malakalariga ega bo‘lgan holda musiqa maktabiga keladilar. Talabalarda o‘zbek raqsini o‘qitish (ular musiqa san‘atini tashuvchilari bo‘lgani uchun) ba‘zi ko‘nikmalargina shakllantiriladi, asosan, ulardagi mavjud ko‘nikmalar rivojlantiriladi. Ayniqsa, bo‘lajak o‘zbek raqsini butun dunyoga nomoyon etayotgan raqs san‘atini sir-asrorlarini o‘rganayotgan talabalarga O‘zbek raqsini o‘qitish, o‘zbek raqsini ko‘rib tushinishi, bunday vaziyatda O‘zbek raqsini o‘qitish metodikasining asosiy vazifasi talabalarda ko‘rganlarini to‘g‘ri tushuna olish, hamda to‘g‘ri va mazmunli idrok eta olish ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim. Bu mas‘uliyatli vazifani, albatta, takomillashtirilgan o‘quv topshiriqlari orqali amalga oshirish mumkin. Shu ma‘noda O‘zbek raqsini o‘qitish ta‘limda o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishning metodik-didaktik asoslarini takomillashtirish masalasi nihoyatda dolzarb hisoblanadi. [5; 6]

O‘zbek raqsini o‘qitish ta‘limida modul-kredit tizimining joriy etilishi mustaqil ta‘lim topshiriqlariga e‘tibor kuchayishini ko‘rsatadi. Davlat ta‘lim standartlari va milliy baholash mezonlariga muvofiq tarzda “O‘zbek raqsini o‘qitish” fanlarini o‘qitishda mustaqil ta‘lim topshiriqlari, savol, mashq va topshiriqlar mazmunini tanqidiy o‘rganish, ularni musiqiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish va baholash nuqtayi nazaridan tavsiflash va tasniflash zarurati mavjud. Oliy ta‘lim tizimida an‘anaviy dars mashg‘uloti talabalar, xususan, bo‘lajak raqs san‘ati mutaxassislariga bilim berish, o‘quv topshiriqlari orqali ma‘lumotlarni yodlash, turli manbalardan olingan materiallarni tahlil etish bugungi O‘zbek raqsini o‘qitish talablariga mos kelmay qolmoqda. Hayot insoniyat oldiga turli muammolarni qo‘yadi, har bir kishi uni mustaqil hal qila olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu ma‘noda pedagogikada muammoli ta‘lim texnologiyasi joriy qilindi. Muammoga asoslangan ta‘limda o‘quv topshiriqlaridan asosan, savol va topshiriqlarning muhim o‘rni bor. Muammoli o‘qitishning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi bilimlarni tayyor shaklda yetkazmaydi, balki o‘qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo‘yiladi, mashg‘ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, savol va topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o‘zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy harakatni takror-takror bajarish demakdir. Bu jarayonda o‘z o‘rni bilan mashqlar ham ishtirok etadi. Oliy ta‘lim musiqa dars mashg‘ulotlarida o‘quv topshiriqlarining va mustaqil ta‘limni qo‘llanilishini muntazam deb bo‘lmaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasida ba musiq oliy ta‘lim muassasalarida “Bitiruv malakaviy ish bo‘yicha yo‘riqnoma”si, “O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi talabalarining amaliyoti to‘g‘risidagi yo‘riqnoma”si, “Kurs ishi yozish bo‘yicha yo‘riqnoma”si kabi yo‘riqnomalari o‘zbek raqsini o‘rganish asosida mustaqil ta‘lim faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishning meyoriy-huquqiy asosi hisoblanadi. O‘zbekiston Davlat xoreografiya akademiyasida, Respublika xoreografiyaga ixtisoslashtirilgan maktab-internati, ixtisoslashtirilgan boshlang‘ich raqs san‘ati maktab-intematlari faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish bo‘yicha kadrlar tayyorlash jarayoniga sohaning yetuk va malakali mutaxassislarini jalb qilish orqali ilm-fan va ta‘limning o‘zaro integratsiyasini ta‘minlash va raqs san‘ati bo‘yicha yuqori malakali bakalavr va magistrلامي, shuningdek, ushbu sohada chuqur tadqiqotlar olib boruvchi ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlami tayyorlash vazifalari yuklatildi. O‘quv mashg‘ulotlariga ilmiy-tadqiqot, innovatsion ishlarni zamon talablari darajasida tatbiq etish, ilmiy-ijodiy va innovatsion ishlanmalar ahamiyatini oshirish, yangi pedagogik texnologiya va axborot texnologiyalaridan foydalanishni joriy qilish, o‘quv jarayoniga xoreografiya sohasiga ilg‘or xorijiy atlar tajribalarini tatbiq etish bo‘yicha aniq mexanizmlar ishlab chiqish tadqiqotimizning asosiy vazifasi sanaladi. Musiqa ta‘limida o‘zbek raqsini o‘rganishda ko‘plab baletmeysterlar ijodiy faoliyat olib bormoqdalar.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Kredit-modul tizimida esa talabalarning har biri o‘zining qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib individual yo‘naltirilgan ta‘lim olish va bunda barcha bilan teng

imkoniyatlarga ega bo‘lishi nazarda tutiladi. Talabalarning mustaqil ta‘lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish kreditmodul tizimida zamonaviy ta‘lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Zero, A.Mamfol ta‘kidlaganidek “Odamlarga keraksiz bilimlarni bergandan ko‘ra, ularga samarali bilim olishlarida ko‘maklashish zarur”. Bugungi kun ta‘lim tendensiyasi ham talabani o‘qitish emas, balki talaba o‘qishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib berish g‘oyasini ilgari surmoqda. Ya‘ni, zamonaviy ta‘limdagi an‘anaviy “ta‘lim berish” paradigmasining o‘rnini yangi “ta‘lim olish” paradigmasi egallab bormoqda. Bunda talaba o‘qitilayotgan bilimning passiv iste‘molchisi emas, balki u olingan bilimlar asosida fanga doir har qanday masalada o‘z pozitsiyasiga ega, muammoni tahlil eta oladigan, muammoga tanqidiy yondosha oladigan va uning yechimlarini izlay oladigan bilimning aktiv ijodkoriga aylanadi. Darhaqiqat, insonning miyasi shunday tuzilganki, u istamagan va kerakmas deb hisoblagan axborotni tezda unutish yoki qabul qilmaslik xususiyatiga ega. Shu sababli, talabalarning qimmatli vaqtini behuda sarflamasdan, ularning o‘z tashabbuslari asosida qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda mutaxassisliklari doirasida o‘qib izlanishlari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida musiqiy ta‘lim sohasida olib borilayotgan modernizatsiya ishlarining bir yo‘nalishi sifatida O‘zbek raqsini o‘qitish ta‘lim muassasalarida ta‘limni tashkil etishning kredit-modul tizimini joriy etish bilan bog‘liq. Ushbu tub o‘zgarishlardan asosiy maqsad – jamiyat uchun foydali, kun sayin rivojlanayotgan mehnat bozorida raqobatbardosh yuqori malakali kadrlarni yetishtirib berishdir. Mazkur konsepsiyaga erishishning ustuvor yo‘nalishlaridan eng muhimlar qatorida professional ta‘limning uzluksizligi, ta‘lim sifatini oshirish, ta‘lim tizimining investitsion jozibadorligini ta‘minlash, sifatli ta‘lim barchani birdek qamrab oladigan darajaga olib chiqishdan iboratdir. Mustaqil ta‘limning nazariy asoslari dual tizimga moslashgan bo‘lib, Mustaqil ta‘lim tushunchasi o‘quv jarayonining muhim ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u talabalarda mustaqil bilim olish, mavzuni erkin tahlil qilish, tegishli masala bo‘yicha o‘z fikriga ega bo‘lish, ilmiy tadqiq etish, erkin fikrlash, muammoli masalalar yuzasida xulosa va takliflar ishlab chiqa olish hamda ularni amaliyotga tatbiq etishga oid zarur bilim va ko‘nikmalar shakllanishida katta ahamiyatga ega.

Talabaning mustaqil ishi o‘quv rejasida muayyan fanni o‘zlashtirish uchun belgilangan o‘quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Talabaning mustaqil ishi aniq bir fandan o‘quv rejasida va fan dasturida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakaning ma‘lum bir qismini talaba tomonidan fan o‘qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya va auditoriyadan tashqarida o‘zlashtirilishiga yo‘naltirilgan tizimli faoliyatdir. “Mustaqil ta‘lim” atamasi amaliyotda keng qo‘llanilsa-da, biroq ushbu tushunchaga turli tadqiqotchilar turli xil ta‘rif beradilar va xanuzgacha ilmiy pedagogik adabiyotlarda ushbu tushunchaning yagona ta‘rifi mavjud emas. Bu esa mazkur tushunchaning kengqamrovli ekanligidan darak beradi. Ammo ilmiy adabiyotlarda keltirilgan barcha ta‘riflar mohiyatan yagona mazmunga borib taqaladi: mustaqil ta‘lim talabaning muayyan fan doirasida professor-o‘qituvchining bevosita ko‘magisiz mustaqil ravishda bilim olishga qaratilgan tizimli faoliyatidir. U talabadan aqliy va amaliy faoliyatni, diqqatni bir joyga jamlashni talab etadi. Uning natijasi esa nafaqat talabaning bilim darajasini, balki uning mahoratini, iste‘dodini xam namoyon etadi. U talabaning o‘zini-o‘zi boshqarish, o‘zini-o‘zi faollashtirish, o‘zini-o‘zi tashkillashtirish, o‘zini-o‘zi nazorat qilish kabi psixologik determinant⁴ larini rivojlantiradi. Demak, mustaqil ta‘lim – talabaning tegishli fan yuzasidan o‘qituvchining topshirig‘i va uslubiy rahbarligi asosida, ammo uning bevosita ko‘magisiz bajaradigan o‘quv, o‘quv-tadqiqot, ilmiy tadqiqot ishlari hisoblanadi. [1;2]

Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi o‘qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o‘quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo‘lgan 4 matematik tushuncha, (lot. determinans — aniqlovchi) 7 bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Shuningdek, mustaqil ta‘lim olishdan ko‘zlangan maqsad talabalar bo‘lajak mutaxassislik profili bo‘yicha tadqiqiy faoliyat, ijodkorlik, mustaqillik, tashkilotchilik, mas‘uliyatlilik ko‘nikmalarini shakllantirish orqali fundamental bilim, professional malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishga erishishdir. Shuningdek, talaba mustaqil ishini bajarishidan asosiy maqsad – kafedra professor-o‘qituvchilarining bevosita rahbarligi va nazorati ostida talabaning semestr davomida fanlarni uzluksiz o‘rganishini tashkil etish, olingan bilim, ko‘nikmalarni chuqur o‘rganib mustahkamlash, kelgusidagi darslarga tayyorgarlik ko‘rish, aqliy mehnat madaniyatini, yangi bilimlarni mustaqil ravishda ishlab chiqish va qabul qilishni shakllantirish hamda shu tariqa yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislar yetishib chiqishiga erishishdan iborat. Mustaqil ta‘limning vazifalari: talabalarning egallayotgan nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash; nazariy tayyorgarlikni kuchaytirish va kengaytirish; maxsus adabiyotlar, meyoriy-huquqiy hujjatlar, ilmiy tadqiqot manbalaridan foydalanish ko‘nikmasini rivojlantirish; yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan intilish, ijodiy tashabbuskorlik, mustaqillik, mas‘uliyatlilik, tashkilotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish; mustaqil fikrlash, o‘z shaxsiy rivojlanishi ustida ishlash, o‘z imkoniyatlarini namoyon eta olish va amalga oshira olish ko‘nikmalarini rivojlantirish; tadqiq etish mahoratini shakllantirish; mustaqil ta‘lim jarayonidan to‘plangan material va

bilimlarni amaliyotga, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlariga, oraliq va yakuniy nazorat imtihonlarida tatbiq etish ko‘nikmasini rivojlantirish.

Xulosa. Demak, xulosa sifatida shuni aytish lozimki, mustaqil ta‘limning funksiyasi: rivojlantiruvchi (talabani aqliy mehnat faoliyatini oshirish, ijodkorlik faoliyatini kengaytirish, intellektual salohiyatini boyitish); informasion-ta‘limiy (talaba uchun auditoriya mashg‘ulotlarining mustaqil ta‘lim bilan hamohang tarzda olib borish orqali o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirish); yo‘naltiruvchi-rag‘batlantiruvchi (o‘quv faoliyatining motivatsiya va stimullar berishi); tarbiyaviy (mutaxassislik, fuqarolik professional sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish; tadqiqiy (professional-ijodiy fikrlashning yuqoriroq darajaga ko‘tarilishi). Mustaqil ta‘limning asosini quyidagi prinsiplar tashkil etadi: ijodiy faoliyat; maqsadli rejalashtirish; shaxsiy-mustaqil yondoshuv. Mustaqil ta‘lim – har bir talaba uchun o‘quv jarayonining majburiy muhim tarixiy qismi bo‘lib, uning hajmi o‘quv dasturida belgilab beriladi. Talabalarning mustaqil ta‘lim olishi samarali natija berishi uchun u bir qator talablarga javob berishi kerak: 1. Auditoriya darslari va mustaqil ta‘lim muvozanatini to‘g‘ri taqsimlash va ularni o‘zaro uyg‘unlikda olib borish. 2. Talabani auditoriya va auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarini uslubiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etish. 3. Talabani zarur o‘quv va uslubiy materiallar bilan ta‘minlash. 4. Mustaqil ta‘lim ustidan nazorat olib borish va mustaqil ishni ijobiy bajargan taqdirda talabani rag‘batlantirish choralarni ko‘rish.

Adabiyotlar:

1. Проектирование учебно-методического обеспечения модулей инновационной образовательной программы: Методическое пособие / О. В. Акулова, А. Е. Бахмуцкий, Р. У. Богданова, О. Б. Даутова, Е. В. Пискунова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына; Под ред. С. А. Гончарова. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. — 159 с.
2. М.Е.Ахмедова Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari.T.: Monografiya. 2022.132 bet.
3. Карпенко М. П. Перспективы развития системы высшего образования на основе “Концепции вуза – 2030” / М. П. Карпенко //Вестник РЕАН. 2005. Т. 5. №3. С. 27–34.
4. Karimova R. O‘zbek raqslari. T. 2003 y.
5. Hamidova X., Sayfullayeva D., Zokirova S. Merosiy raqs durdonalari.T. 2003y .
6. Karimova R., Sayfullayeva D. O‘zbek yakka ayollar raqsi. T. 2007 y.
7. Nikitin V.Y. Modern djaz tanets. M. 2000 y.
8. Muxamedova O‘. Uyg‘ur xalq raqslari. T. 2009 y.
9. Sayfullayeva D., Kazakbayeva Z. O‘zbek raqs san’ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari.T. 2006 y.
- 10.Sayfullayeva D., Kazakbayeva Z. O‘zbek raqs san’ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari.T. 2006 y.

**O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI IJROCHILIGIDA PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA NOTA YOZUVINI O‘RGATISH**

*Qodirov Baxron G‘iyosovich,
Navoiy davlat pedagogika instituti,
“Musiq ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi*

Mazkur maqolada nota yozuvining kelib chiqishi, takomillashuvi, ommalashuvi, o‘zbek xalq cholg‘ularini diatonik laddan (tovush qatori) xromatik ladga o‘tkazilishi, cholg‘ularni takomillashuvi, sozgar ustalarini ushbu maqsad yo‘lida qilgan xizmatlari va mana shu takomillashgan cholg‘ularda nota yozuvi orqali ijro qilgan sozandalar, mashhur orkestr, ansambl jamoalari to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *xalq cholg‘ulari, diatonik, xromatik, lad, sozgar, simbolika, ko‘p ovoqlik, nota, kompozitor, ansambl, orkestr, notatsiya, tabulatura, estetik, nevma, registr.*

**ОБУЧЕНИЕ НОТНОЙ ЗАПИСИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИСПОЛНЕНИИ НА НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ УЗБЕКИСТАНА**

В данной статье рассматриваются возникновение, совершенствование и популяризация нотной грамоты, перевод узбекских народных инструментов с диатонической гаммы (звукового ряда) на хроматическую, совершенствование инструментов, услуги, оказываемые с этой целью мастерами-созгарами, а также обсуждаются ноты на этих усовершенствованных инструментах музыкантов, знаменитых оркестров и ансамблей, исполнивших его произведения.

Ключевые слова: *народные инструменты, диатоника, хроматика, lad, мелодия, символика, полифония, ноты, композитор, ансамбль, оркестр, нотная запись, табулатура, эстетика, нейма, регистр.*

**TEACHING NOTE WRITING USING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE
PERFORMANCE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS**

This article discusses the origin, improvement, and popularization of musical notation, the transition of Uzbek folk instruments from diatonic to chromatic, the improvement of instruments, the contributions of sozgar masters to this goal, and the musicians, famous orchestras, and ensembles who performed on these improved instruments using musical notation.

Keywords: *folk instruments, diatonic, chromatic, fret, word, symbolism, polyphony, sheet music, composer, ensemble, orchestra, notation, tablature, aesthetics, nevma, register.*

Kirish. Amalga oshirish nuqtayi nazaridan quyidagi texnologiyalar eng dolzarb hisoblanadi: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi, loyiha texnologiyasi, rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasi, salomatlikni tejaydigan texnologiyalar, muammoli ta’lim texnologiyasi, o‘yin texnologiyalari.

Yozuv – muayyan bir tilda qabul etilgan va kishilar o‘rtasidagi muloqatga xizmat qiladigan yozma belgilar yoki tasvirlar tizimi. Boshqacha qilib aytganda yozuv – kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotining tom ma’nodagi ibtidosi, bashariyatning uzoq va murakkab tadrijiy takomili jarayonidagi omillarning eng asosiylaridan biri. Yozuvning paydo bo‘lganiga 4-5 ming yillar bo‘lgan deb taxmin qilinadi. Yozuv paydo bo‘lishining boshlang‘ich davrlarida ma’lumotni xotirada saqlab qolish vositasi tabiat predmetlari bo‘lgan. Predmetlar simbolikasi shunday vazifani bajargan. Og‘zaki til yoxud nutqning zamon (vaqt) va makon (masofa) nuqtayi nazaridan cheklanganligi va uni bartaraf etish zaruriyati yozuvning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Tilga ehtiyoj paydo bo‘lishi bilan inson tafakkuri bu ehtiyojni qondira oluvchi vositalarni qidira boshlagan, natijada belgilar tizimidan iborat yozuv dunyoga kelgan. Yozuvning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti jamiyat rivoji, shuningdek, muayyan masofadagi kishilarning o‘zaro aloqa qilish ehtiyoji, siyosiy, huquqiy, diniy va estetik xarakterdagi axborotlarni qayd etish, saqlash zaruriyati bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Jumladan, kishilarning, jamiyatning, xalqlarning estetik va ma’naviy dunyoqarashlarini yuksaltirish vositalaridan biri bo‘lgan bu musiqadir. Musiq inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi san’at turi hisoblanadi. Vaqt o‘tishi bilan turli xalqlarning bir-birlarining musiqiy asarlarini boshqa vaqtda, boshqa makonda bir xil ijro etilishlarini ta’minlash, avlodan avlodga asl holatida yetkazish uchun maxsus musiqiy yozuvga ehtiyoj tug‘ildi va bu

yozuv-, Nota “ yozuvi deb atala boshlandi.

Umumiy ta’limning federal davlat ta’lim standartlarining o’ziga xos xususiyati ularning faoliyatga asoslanganligi bo’lib, u o’quvchi shaxsini rivojlantirishning asosiy vazifasini qo’yadi. Zamonaviy ta’lim o’quv natijalarini bilim, ko’nikma va malakalar shaklida an’anaviy taqdim etishdan voz kechmoqda; haqiqiy faoliyat uchun formulalar. Oldinga qo’yilgan vazifa yangi tizim-faoliyat ta’lim paradigmasiga o’tishni talab qiladi, bu esa, o’z navbatida, yangi standartni amalga oshiruvchi o’qituvchi faoliyatidagi tub o’zgarishlar bilan bog’liq. Ta’lim texnologiyalari ham o’zgarimoqda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi ta’lim muassasasida har bir fan bo’yicha ta’lim tizimini kengaytirish uchun katta imkoniyatlar ochadi.

Nota bu –lotincha so’zdan olingan bo’lib, musiqa asarlarini yozib olish uchun qo’llaniladigan yozuv belgisidir. Boshqacha qilib aytganda tovushning grafik ko’rinishidir. Nota yozuvi yoki notatsiya musiqa tovushlarining balandligi, uzunligi va boshqa xususiyatlarini ifodalovchi nota ya’ni belgilardan iborat yozuv usuli, qisqacha aytganda musiqa asarining yozuv ifodasi. Nota yozuvi qadimdan turli xalqlar musiqa amaliyoti va ilmiy izlanishlarning mahsuli sifatida yuzaga kelgan. Nota yozuvining bizgacha yetib kelgan dastlabki namunasi ya’ni qadimiy notatsiya yunon harflaridan tashkil topgan. Musiqiy tovushlarni yunon harflari bilan ifodalash notatsiyasi miloddan avvalgi III asrdan milodiy X asrgacha iste’molda bo’lgan.

C Z̄ Z̄̇ K I Z İ K̄ I Ż İK̄ O C̄ Q̄Φ
 “O σον ζῆς, φαί νου, μη δέν ὄλ ως σὺ λυ ποῦ·
 C K Z İ K̄ İ K̄ C̄ Q̄Φ C K O İ Ż K̄ C̄ C̄ẊṪ
 πρὸς ὄλ ἰ γον ἐ σπὶ τὸ ζῆν, τὸ τέ λος ὁ χρόνος ἀπαι τεῖ.

Keyinchalik ya’ni, ilk o’rta asrlarda G’arbiy Yevropa musiqa madaniyatida yunon harfiy notatsiyasi lotin harflari bilan almashtirilgan. Hamda o’sha davrdagi ikki oktava diatonik tovushqatorni A, B, C, D, E, F, G, a, b, c, d, e, f, g, harflari bilan ifodalashgan.

Sharqda ham bunday nota yozuvining ma’lum turini Abu Nasr Forobiy ishlab chiqqan. Harfli nota yozuvi tovushlar balandligi va parda tuzilmalarini aniqlashga yordam bergan. Shu tariqa musiqa nazariyasining rivojiga salmoqli hissa qo’shganligi uchun ham Forobiy ilk musiqashunoslardan biri sifatida sanaladi. Afsuski Forobiyning bizgacha bajargan ishlarining salmog’i yoxud mazmuni turli manbalarda e’tirof shaklida yetib kelgan xolos. Musiqa sohasidagi asl risolalari yetib kelmaganligi uchun ham hozirda aniq ma’lumotlar bilan misollar keltirish qiyin.

Asosiy qism. O’rta asrlarda ya’ni XI – XII asrlarda Yevropa musiqasidagi harfiy notatsiya vokal musiqasida joriy etilgan nevmalarga asoslangan nota yozuvi keng tarqaldi. Nevmada matn so’zlari ustiga ko’yilgan ohang yo’nalishini ko’rsatuvchi maxsus belgi hisoblangan. Tovush balandligini aniqroq ko’rsatish uchun bu belgilar gorizontal chiziqqlarga yozila boshlangan. XI asrda Gvido d’Aretsso mazkur nota yozuvi turini takomillashtirib 4 chiziqqli nota yozuvini kashf qilgan. Shuningdek Gvido hozirgi nota do, re, mi, fa, sol, lya nomlari taraqqiy etishida asosiy rol ni o’ynadi. U do talaffuzi o’rnida ut bo’g’inini ishlatgan. Keyinchalik nota nomlari taraqqiy etishi ya’ni ut bo’g’ini do bo’g’iniga almashishi hamda yettinchi si tovush paydo bo’lishi bilan boshlangan. Shuningdek nota yozuvining mukammalashishida ko’p mamlakatlarda yuzaga kelgan turli tabulaturalar muhim rol o’ynagan. Tabulatura nota yozuvining ilk shakllaridan biri hisoblanadi. Tabulatura muayyan cholg’u asbobiga mo’ljallangan bo’lib, unda musiqa asari jadval shaklida, musiqiy tovushlar esa harflar, raqamlar va boshqa maxsus belgilar yordamida ifodalanadi. Mazkur nota yozuvi musulmon Sharq musiqa ilmida X asrdan ma’lum. O’rta Osiyoda XIII asrda Safiuddin al-Urmaviy tomonidan ud cholg’u asbobi pardalariga mo’ljallab yaratgan 2 xil tabulaturalar ma’lum bo’lgan. Ular jadval shaklida bo’lib, tovushlar balandligi turli harflar bilan, davomiyliги esa raqamlar yoki nuqtalar yordamida ifodalangan. Mazkur yozuv uslubi Yevropada XVI-XVII asrlarda rivoj topib taraqqiy etdi. Shuningdek, XIX asr oxirida Xorazmda “tanbur chizig’i” deb nomlangan tabulatura shaklidagi nota yozuvi joriy etilgan.

1	butun	
2	yarimtalik	
4	chorak	
8	sakkiztalik	
16	o'n oltitalik	
		1 i 2 i 3 i 4 i

Hozirgi nota yozuvi 5 ta gorizontaal chiziqlar, ya'ni nota yo'lining ustiga, yuqorisi yoki pastiga yoziladigan notalardan tashkil topgan. Notalar tovushlarning uzun-qisqaligiga qarab oval shaklidagi bo'sh va ichi bo'yalgan doirachalardan iborat bo'lib, ulardan dumli yoki dumsiz chiziqchalar tortilib yoziladi. Bu chiziqchlarni yoki tayoqchalarni nemis tilidagi nomi bilan shtillar deb ataymiz. Notalar nomi 7 ta bo'lib, ya'ni ular do, re, mi, fa, sol, lya, si muayyan kalitlarda turlicha chiziqalarda yoziladi. Qo'shimcha chiziqchlarga yozilgan notalarni ayniqsa ijro davomida o'qish jarayoni bir muncha murakkablashadi. Nota o'qish jarayonini murakkablashtirmasdan, asar matnini besh chiziqning o'zida bayon etish uchun maxsus belgi ya'ni, kalitlardan foydalaniladi.

Bunday sharoitda ta'limning klassik modelini amalga oshiruvchi an'anaviy maktab samarasiz bo'lib qolardi. O'qituvchilar muammoga duch kelib - bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni to'plashga qaratilgan an'anaviy ta'limni bolaning shaxsiyatini rivojlantirish jarayoniga aylantirishga to'g'ri keldi.

O'quv jarayonida yangi texnologiyalarni qo'llash orqali an'anaviy darsdan uzoqlashish o'quv muhitining monotonligi va o'quv jarayonining monotonligini bartaraf etishga, o'quvchilarning faoliyat turlarini o'zgartirish uchun sharoit yaratishga imkon beradi. salomatlikni saqlash tamoyillarini amalga oshirish. Mavzu mazmuni, dars maqsadlari, talabalarning tayyorgarlik darajasi, ularning ta'lim ehtiyojlarini qondirish qobiliyati va o'quvchilarning yosh toifasiga qarab texnologiyani tanlash tavsiya etiladi.

XX-asrni 30-yillarining o'rtalariga kelib O'zbekistonda milliy cholg'ularda ijrochilik imkoniyatlarini yanada kengaytirish ishlari(Rekonstruksiya) borasida bir qator ilmiy izlanishlar olib bora boshlandi. Xalq cholg'u asboblari takomillashtirish bilan dastawal (1935-yilda Hamza nomidagi musiqa maktabi ustaxonasida) S. Y. Didenko, V.D. Rom Anchenko, A.A. Kexvoyans singari musiqa ustalari guruhi A.I. Petrosyans rahbarligi ostida aniq maqsadni ko'zlab ish olib borishdi. Keyinchalik, 1943- yildan boshlab xalq cholg'u asboblari takomillashtirish g'oyasi maxsus laboratoriyada amalga oshirila boshlandi. Takomillashtirilgan (Tovush qatori diatonik laddan xromatik ladga o'girilgan cholg'ular) milliy sozlarda yozma an'anadagi professional ijrochilikni hamda kadrlar tayyorlashni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun Hamza nomidagi musiqa maktabida (1936 y.), keyinchalik esa Toshkent davlat konservatoriyasida; O'zbek xalq cholg'ulari fakulteti (1948y.),R.M.Glier nomli maxsus musiqa maktabida xalq cholg'u asboblari bo'limi, butun jahon xalqlari; bastakor,kompozitorlari tomonidan yaratilgan turli janrdagi kuy va qo'shiqlarni nota yozuvi asosida ijro qilishga o'rgatila boshlandi. Cholg'u ijrochilik amaliyotida yakkanavozlikdan tashqari ko'p ovozli jamoalarni tashkillashtirish go'yalari ilgari surildi va shu g'oya negizida N.N. Mironov an'anaviy ansamblda ko'p ovozlilik uslubini kiritishga harakat qildi, lekin o'zbek xalq cholg'ular asosan diatonik tovush qatorda bo'lganligi bois, cholg'ularni qayta ishlash va takomillashtirish zarur edi.A.I.Petrosyans boshchiligidagi bir guruh ustalar V.V.Andreyev (rus musiqachisi, mohir balalaykachi, rus xalq balalaykasini qayta ishlab, katta-kichik turlarini yaratgan folklorshunos olim)ning tajriba va ijodiy yutuqlariga tayangan holda ilmiy tadqiqot ishlarini boshladilar.

Tadqiqotlardan maqsad:

- Cholg'ularning texnik imkoniyatlarni oshirish;
- Diapazonini kengaytirish;
- O'zbek mumtoz musiqa namunalari bilan bir qatorda o'zbek va jahon kompozitorlarning turli janrlardagi ijod mahsulini nota yozuvi asosida ijrochilik amaliyotiga tatbiq qilish;
- Cholg'ularning turdosh namunalarni qayta ishlash;
- Cholg'u ijrochiligida ko'p ovozli jamoalarni tashkil etish ko'zda tutilgan edi.

XX asr 30-yillarining o'rtalartida sozgar Usta Usmon Zufarov (1892 -1981-yil) ko'plab dutor, tanbur, g'ijjalarning turdosh oilasini yaratdiki sozlar hozirgi kungacha har bir davrning ma'naviy- ma'rifiy

talablariga javob bera oladi Shuningdek, O‘zbekiston radiosi qoshidagi xalq cholg‘ulari milliy ansambllarning rahbari Yunus Rajabiy, Usta Usmon Zufarov bilan hamkorlikda dutor bas (katta dutor) g‘ijjak bas (katta g‘ijjak) g‘ijjak alt namunalarini ma’naviy iste’molga kiritdilar.

Matyusuf Xarratov changni takomillashtirish ustida sabot bilan ishlab yaxshi natijalarga erishdi. Qadimiy chang kichik hajm (diapazon) ga ega edi. Izlanishlar natijasida M. Xarratov changning yuqori registrini qo‘shimcha torlar va xarraklar hisobiga kengaytirdi.

Namangandagi musiqa ustaxonasiga taniqli xalq sozandasi Usta Ro‘zimat Isaboev (1885- 1964 yil) boshchilik qildi. U ijrochilar tomonidan keng qo‘llanilgan bir necha yarim tonli xromatik chang yasadi. Shu asnodda o‘zbek san’at sohasining buyuk namoyondalari, sozgarlari, turli o‘zbek xalq cholg‘ularida ijro qiladigan mashhur sozandalar mehnat mahsuli orqali xromatik tovush qatoriga ega bo‘lgan, qayta takomillashtirilgan cholg‘ular guruhlarini yuzaga keldi. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga tamal toshi qo‘yildi va nota yozuvi orqali ijro qilish imkoniyati, uslubi yuzaga keldi.

Tajriba laboratoriyasi mavjud bo‘lgan yillarda bu yerda milliy sozlardan 14 dan ziyod turi takomillashtirildi hamda ular negizida butun-butun guruhlarni tashkil qiluvchi 50 dan ziyod yangi sozlar yaratildi-ki, ularning ko‘plari turdosh sozlar hisoblanadi.

Tajriba laboratoriyasi chizmalari bo‘yicha fabrikada tayyorlangan takomillashtirilgan cholg‘u asboblardan respublikamizda ham, undan tashqarida ham professional musiqa kollejarida, maxsus o‘quv yurtlarida, badiiy havaskorlik jamoalarida amalda foydalanildi.

Takomillashtirilgan milliy cholg‘u asboblari hamda bastakorlarning yozma an’anadagi ko‘p ovoqli kuylarini chaluvchi orkestrlar og‘zaki an’anadagi milliy cholg‘u asboblari va ijrochilik madaniyatining o‘rniga kelgan emas. Aksincha, madaniyatning ikki asosiy: eski (og‘zaki an’anaviy) va yangi (yozma an’anadagi) qatlamining hamkorlik qilish va o‘zaro munosabatda bo‘lish davri ya’ni an’anaviy og‘zaki hamda kompozitorlik, bastakorlik yozma ijodiyoti va ijrochilik davrini boshlab berdi.

Bugunga kelib, mana, oltmish-yetmish yildan ziyod vaqtdan buyon yakka ijroda ham, jamoa bo‘lib ijro etishda ham milliy cholg‘u asboblari an’anaviy og‘zaki va yozma kompozitorlik ijrochilik madaniyati yonma yon mavjud bo‘lib, nota tizimidan unumli foydalangan holda rivojlanib bormoqda. Buni misol qilib aytish mumkinki Yunus Rajabiy tomonidan xalqimiz durdonasi bo‘lgan „Shashmaqom“ ni va 7-tomli O‘zbek xalq musiqasi to‘plari notaga tushirilishidan asosiy maqsad; bu durdonalarni kelachak avlodga aks holicha yozma holda yetkazish edi.

Hozirda Yunus Rajabiy nomidagi maqomchilar ansambli, G‘anijon Toshmatov nomidagi dutorchi qizlar ansambli, O‘zdavteleradio qoshidagi xalq musiqa ansambli, respublika viloyatlaridagi ko‘plab xalq cholg‘u ansambllari, havaskorlik, folklor ansambllari, hattoki buyuk ijrochilar: T. Jalilov, M. Mirzayev, G‘. Toshmatov, Yu. Rajabiy, O. Qosimov va boshqa og‘zaki an’anadagi kuy professionalarining an’alarini davom ettirayotgan taniqli ijrochilar, cholg‘uchilar nota yozuvidan unimli foydalanishgan va o‘z ijod masullarini notaga yozib qoldirishgan, yozib qoldirishmoqda.

Musiqa muharriri - bu dastur bo‘lib, uning yordamida musiqa asari yoziladi. Ushbu dastur yordamida istalgan murakkablikdagi musiqa asarini osongina chop etishingiz mumkin. Musiqa muharriri musiqa kompozitsiyalarini yaratish, tahrirlash va tartibga solish imkonini beruvchi dasturdir. U ovoqli fayllarni yozib olish, tahrirlash, ijro etish va qayta ishlash, ritm, temp, tonallik va musiqaning boshqa parametrlarini boshqarish imkonini beradi.

Musiqa muharriri nafaqat notalarni chop etadi, balki so‘z yozish qobiliyatiga ham ega. Musiqa muharriri matnlarni tekshirish va tuzatishdan tashqari, matnlarni mustaqil ravishda noldan yozishi, har bir nota, bo‘g‘in uchun mazmun rejasini, sarlavhasini yaratishi, matn mualliflari va bastakorlarni yozishi, mutaxassislar bilan ishlashi, ya’ni notalarni eksport qilishi mumkin. , materiallar uchun ingl. tanlash, orkestr loyihalarini ishga tushirish va rivojlantirish uchun javob berish, shuningdek, boshqa orkestr asboblari ishini muvofiqlashtirish va boshqalar.

Belgilanish bilan bog‘liq juda ko‘p turli funktsiyalarga ega. Siz boshqa asboblarni bilan uyg‘unlik, gugurt bilan akkord yozishingiz mumkin, siz bir rejimdan boshqasiga o‘tishingiz mumkin. Biz yozgan musiqalarni tinglashingiz mumkin.

Ko‘pincha pedagogik texnologiya quyidagicha ta’riflanadi:

- Texnikalar majmui - pedagogik faoliyatning chuqur jarayonlarining xususiyatlarini, ularning o‘zaro ta’siri xususiyatlarini aks ettiruvchi, boshqarish o‘qitish va tarbiya jarayonining zarur samaradorligini ta’minlaydigan pedagogik bilim sohasi;

- ijtimoiy tajribani uzatish shakllari, usullari, texnikasi va vositalari, shuningdek, ushbu jarayonning texnik jihozlari majmui;

• o‘qituvchining aniq faoliyati bilan bog‘liq va qo‘yilgan maqsadlarga erishishga qaratilgan muayyan harakatlar, operatsiyalar ketma-ketligi yoki o‘quv-idrok jarayonini tashkil etish usullari majmui (texnologik zanjir).

Musiqiylik - bu musiqiy faoliyatda tug‘ma moyillik asosida rivojlangan qobiliyatlar majmuasi, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan uchta asosiy musiqiy qobiliyat: modal tuyg‘u, musiqiy-eshituv idroki va ritm hissi;

Bir necha o‘n yillar oldin qo‘shiq yaratish jarayoni musiqachilardan jiddiy tayyorgarlikni talab qildi. Plaginlarsiz va ko‘p trekli sekvensersiz musiqani qanday yozish mumkin? Siz materialni avtomatik bo‘lgunga qadar mashq qilishingiz kerak, studiyaga kelib, hamma narsani silliq, sinxron va yolg‘onsiz o‘ynashingiz kerak.

Takomillashtirilgan o‘zbek milliy cholg‘u asboblari yakka va jamoa ijrochiligida ijod qiladigan T. Jalilov nomidagi Davlat akademik xalq cholg‘u orkestri, Davlat teleradiosi qoshidagi D. Zokirov nomidagi xalq orkestri, «So‘g‘diyona» Davlat Xalq cholg‘u kamer orkestri va boshqalar ham asosan nota yozuvida ijod qilishmada va ish jarayonlarini olib borishmoqda.

Pedagogik texnologiyalarning asosiy xususiyatlari: konseptuallik, izchillik, didaktik maqsadni belgilash (ta‘lim jarayoni samaradorligini nazorat qilish vositalarini o‘z ichiga olgan didaktik protseduralar), yangilik, optimallik, sozlanishi, takrorlanuvchanligi, boshqarilishi, samaradorligi. O‘qituvchining vazifasi maqsad va vazifalarni, o‘qitishning tamoyillari va usullarini, darslarning mazmunini aniqlash, aniq istiqbollarni loyihalash, o‘quvchilarning ufqlarini kengaytiradigan loyihalar uchun mavzularni tanlash, darsda aniq operatsiyalarni loyihalash va tuzishga qaratilgan jiddiy tayyorgarlik ishlarini o‘z ichiga oladi. Bunday sharoitda birinchi o‘rinda yangi turdagi o‘qituvchi va o‘quvchining hamkorligi, pedagogik o‘zaro ta‘sir ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘ziga xos tarbiyaviy muloqot, yagona estetik makonni shakllantirish, ta‘lim ijtimoiy-madaniy muhit, sinf va darsdan tashqari ishlarni muvofiqlashtirish, tarbiyaviy va darsdan tashqari tadbirlar.

Har qanday bunday reyting o‘zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, chunki u mutlaqo boshqa dasturiy mahsulotlarni taqqoslashni o‘z ichiga oladi. Ularning har biri o‘ziga xos tarzda noyobdir, o‘zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega, ularning ahamiyati turli foydalanuvchilar uchun farq qiladi.

Ijodkor, bag‘rikeng, xushmuomala shaxsni o‘qitish va tarbiyalashga, jahon va mahalliy madaniyat qadriyatlarini o‘zlashtirishga, o‘zining faol hayotiy pozitsiyasiga ega bo‘lishga qaratilgan zamonaviy ta‘limning asosiy paradigmasining o‘zgarishi bilan o‘qituvchilik faoliyatidan o‘tish sodir bo‘ldi. O‘qituvchining talabaning kognitiv faoliyatiga. Hozirgi vaqtda musiqa ta‘limi tizimi oldida nafaqat musiqa pedagogikasining ilg‘or an‘analarini saqlab qolish, balki eng samarali zamonaviy texnologiyalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish vazifasi turibdi. Ta‘lim va kasbiy tayyorgarlikning umumiy tizimiga texnologiyalar tasniflanadigan asoslarning muhim ro‘yxatiga qaramay, u yosh mezonlari va tayyorgarlik darajasi bo‘yicha izchil, yaxlit tizim bo‘lgan ko‘p bosqichli musiqa ta‘limi tizimidagi zamonaviy innovatsiyalarning to‘liq xilma-xilligini aks ettirmaydi. Ushbu maqolada biz musiqa ta‘limida eng faol qo‘llaniladigan texnologiyalar: multimedia, modulli o‘qitish texnologiyalari, xalq pedagogikasi usullaridan foydalanadigan etnopedagogik texnologiyalarni ko‘rib chiqamiz.

Musiqa olamiga sho‘ng‘ib, uning tushunchalari va qonunlari bilan beixtiyor tanish bo‘lasiz. Terminologiyani bilmasangiz ham, ohang yaratishga hech narsa to‘sqinlik qilmaydi. Ba‘zi musiqachilar texnikani mukammal bilishadi va tezda qiziqarli harakatlarni o‘ylab topadilar, lekin professional muhitda ularning texnikasi nima deb atalishini ham bilishmaydi.

Davlat Ta‘lim Standarti talablarini amalga oshirish sharoitida quyidagi texnologiyalar eng dolzarb deb hisoblaydi:

1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari
2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi
3. Loyiha texnologiyasi
4. Rivojlantiruvchi trening texnologiyasi
5. Salomatlikni tejaydigan texnologiyalar
6. Muammoli ta‘lim texnologiyasi
7. O‘yin texnologiyalari
8. Modulli texnologiya
9. Ustaxona texnologiyasi
10. Case – texnologiya
11. Integratsiyalashgan ta‘lim texnologiyasi
12. Hamkorlik pedagogikasi.
13. Darajani farqlash texnologiyalari

14. Guruh texnologiyalari.

15. An’anaviy texnologiyalar (sinf-dars tizimi)

Talablarni amalga oshirish sharoitida quyidagi texnologiyalar eng dolzarb bo‘lib qoladi:

1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari;

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi;

3. Loyiha texnologiyasi;

4. Rivojlantirib ta’lim texnologiyasi;

5. Salomatlikni tejaydigan texnologiyalar;

6. Muammoli ta’lim texnologiyasi;

7. O‘yin texnologiyalari;

8. Modulli texnologiya;

9. Dastgoh texnologiyasi;

10. Case – texnologiya;

11. Integratsiyalashgan ta’lim texnologiyasi;

12. Hamkorlik pedagogikasi;

13. Darajani farqlash texnologiyalari;

14. Guruh texnologiyalari;

15. An’anaviy texnologiyalar.

Xulosa. Musiqa ta’limi tizimida pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishda audio va video o‘quv materiallari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular ta’lim muassasasining texnik jihozlanish darajasi, nafaqat magnitafon, videomagnitofon, balki lazerning mavjudligi bilan bog‘liq. Har bir talabaga differensial yondashish imkonini beruvchi kompakt disklar, kompyuter o‘quv dasturlari, unga mustaqil ravishda takomillashtirish imkoniyatini beradi. Yangi musiqiy materialni o‘zlashtirish jarayoni videoma’lumot va animatsiya bilan uyg‘unlashganda qanchalik samarali bo‘lishini, o‘qituvchi tomonidan taqdim etilayotgan o‘quv materiali mazmuniga o‘quvchilarning e’tibori qanchalik faollashayotganini, yangi musiqaga bo‘lgan qiziqishini isbotlashning hojati yo‘q. O‘quv jarayoni yanada emotsional xarakterga ega bo‘ladi, unda ko‘proq hislar ishtirok etadi, bu esa musiqa materialini yodlash sifatini oshiradi.

Zamonaviy multimedia texnologiyalaridan foydalanishning qiyinligi shundaki, har bir o‘qituvchi kompyuter texnologiyalari va dasturiy ta’minot bo‘yicha etarli bilimga ega emas. Bizga musiqa ta’limi sohasida ana shunday texnologiyalardan foydalana oladigan mutaxassislar kerak.

Demak xulosa qilib shuni aytish kerakki; nota yozuvi hozirda ham, keljakda ham har doim insoniyatni musiqa san’atini yozma ravishda o‘rganish va kelajak avlodga yetkazishning asosiy omollaridan biri bo‘lib qolaveradi. Pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali esa notalarni orgatish va o‘rganish juda oson amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Petrosyants. A.I. “Инструментоведение”.– Т. "O‘qituvchi" nashriyoti 1980.

2. Sh. Rahimov “Cholg‘ushunoslik”.– Т. “Musiqa” nashriyoti 2010.

3. Gienko B.F. “Instrumentovka” o‘zbek xalq cholg‘u orkestri uchun–Т.: “O‘qituvchi” nashriyoti. 1970.

4. Anvar Liviyev. O‘zbek milliy cholg‘usozlik tarixi. Arnaprint mas’uliyati cheklangan jamiyati. Toshkent. - 2005.

5. O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Milliy cholg‘u ilmiy ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasi” arxiv hujjatlari.

6. <https://www.lex.uz/uz/docs/-5849580>

7. Xuramov Ulug‘bek Karimjonovich Termiz davlat pedagogika instituti, musiqiy ta’lim kafedrasini mudiri. maqola. “Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan– ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya A.2023-yil 22-noyabr.

8. Ibroximjonova Gavxar Amanbaevna – Xalqaro Nordik universiteti musiqa ta’limi kafedrasini dotsent v.b. “Nota yozuvi tizimi” Maqola. T. “Musiqa” nashriyoti. 2022.

9. К.Б. Холиков. Музыкальные компьютерные технологии, «музыкальный редактор» в науке и образовании Узбекистана. // Science and Education 4 (7), 130-141.

10. К.Б. Холиков. Подбор аккордов в композиции и стремлении к более точной и однозначной фиксации в музыке. // Scientific progress 2 (4), 545-549.

AKVAREL BO‘YOG‘IDAN FOYDALANISH METODIKASI

Qurbonova Barchinoy Mirzahamdorovna,

Farg‘ona davlat universiteti Tasviriy san‘at kafedrasini mudiri

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

barchinoy1802@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3760-8891

Ushbu maqolada akvarel bilan ishlash, O‘rta asrlarda Rossiyada, G‘arbiy Yevropada akvareldan foydalanish, O‘rta Osiyoda akvareldan foydalanish, rassom Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatyura hamda illiustratsiyalardan foydalanganligi, XIX asrning oxirlarida akvarel yangicha sifatlarini namoyishi, talabalarga rangtasvir mashg‘ulotlarini olib borish, ranglarning yorqinlik kuchi va to‘q-ochligi, akvarel bilan ishlash usullari, takomillashuvi turlari, xilma-xilligi, bog‘lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalar, tasvir ishlashni rang vositasida ishlash, tush bilan yozish- chizish, bezagi, tyubiklarda chiqariladigan akvarel tarkibi, rangtasvir asarlarini yaratishda, qalamtasvirning ahamiyati, qog‘oz akvarel bilan bajariladigan ishlar, maxsus qog‘ozlar, stiratorga tortiladigan qog‘oz, qog‘oz stiratorga tortish, planshet tasviriy san‘at darslari, yig‘ma qopchiq, ekskursiga chiqish, mo‘yqalamlar, tasviriy san‘at darslarida mo‘yqalamlar bilan foydalanish, qalam bilan chizishda aniqlik, puxtalik va malakali bo‘lish bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *akvarel, miniatyura, illiustratsiyalar, qog‘oz, mo‘yqalamlar, ijodkorlik, refleks, sangina, palitra.*

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АКВАРЕЛЬНОЙ КРАСКИ

В этой статье рассматриваются работа с акварелью, использование акварели в России и Западной Европе в средние века, использование акварели в Средней Азии, использование акварельных миниатюр и иллюстраций художника Камолитдина Бехзода для книг, демонстрация нового качества акварели конца XIX века, проведение уроков живописи для учащихся, яркость и темнота красок, приемы работы акварелью, виды улучшения, разнообразие, вещества, используемые для приготовления связующей эмульсии, работа с цветными инструментами, рисование с натуры, декорирование, композиция акварелью в тюбиках, значение рисунка карандашом в создании картин, работы с акварельной бумагой, специальная бумага, подрамник, уроки планшетного изобразительного искусства, складная сумка, поездка на экскурсию, кисти, использование использования кистей на занятиях изобразительным искусством, описаны точность, аккуратность и мастерство рисования карандашом.

Ключевые слова: *акварель, миниатюра, иллюстрации, бумага, кисти, креативность, рефлекс, сангина, палитра.*

METHODOLOGY OF USING WATERCOLOR PAINT

In this article, work with watercolor, the use of watercolor in Russia and Western Europe in the Middle Ages, the use of watercolor in Central Asia, the use of watercolor miniatures and illustrations by artist Kamoliddin Behzod for books, demonstration of new qualities of watercolor of the late XIX century, conducting painting lessons for students, brightness and darkness of colors, watercolor techniques, types of improvement, variety, substances used to prepare a binding emulsion, working with colored tools, drawing with dreams, decorating, composition with watercolor in tubes, the importance of pencil drawing in the creation of paintings, works with watercolor paper, special paper, stretcher, stretcher, tablet art lessons, folding bag, field trip, brushes, the use of using brushes in fine art classes, describes the accuracy, accuracy and skill of pencil drawing are described.

Keywords: *watercolor, miniature, illustrations, paper, brushes, creativitiy, reflex, sanguine, palette.*

Kirish. Ma‘lumki, bugungi kunda oliy ta‘lim muassalarining oldiga qo‘yilgan asosiy maqsadi talabalarni o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilim olishini taminlash, ularni intellektual rivojlantirish, yangi g‘oyalarni topish va amaliyotga tatbiq etishini nazarda tutadi. Bu esa mamlakatimiz oliy ta‘lim tizimida, har tomonlama yetuk, komil insonni shakllantirish, yuksak malakali, ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatiga ega, yangi texnika va texnologiyalarga tez moslashuvchan layoqatli kadrlarni tayyorlash masalasining hozirgi

zamon ta’lim nazariyasi va amaliyoti uchun muhimligini ko’rsatib beradi. Barcha sohalarida bo’lgani kabi tasviriy san’at ta’lim yo’nalishida ham, har tomonlama mukammal, ijodkor kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ta’lim yo’nalishida tahsil olayotgan bo’lajak pedagog-rassomlar tasviriy san’at sir asrorlari, tarixi, tur va janrlari haqida chuqur bilimga ega bo’lishi, hamda turli grafik materiallarning xususiyatlari va ularda ishlash texnikalarini yaxshi bilmog’i lozim. Har bir pedagog-rassom o’z xohishi, qiziqishi va maqsadiga qarab, turli xil grafik materiallardan foydalanib asar yaratadi. Grafik materiallarda tasvirlashning turlari ko’p bo’lib, har bir ijodkor rassomning asar yaratish jarayonida o’ziga xos uslubi, tasvirlash texnikasi va foydalaniladigan materiallari mavjud. Kimdir akvarel bilan tasvirlashni yoqtirsa, yana kimdir guashda yoki moybo’yoqda, boshqasi esa qalamda, retushda, akril bo’yog’ida, sanginada va boshqa materiallarda tasvirlashni yoqtiradi. [4;184] Albatta, har bir materialdan foydalanishning ham o’ziga xos uslubi mavjud.

Akvarel lotincha so’z bolib, suvga qoriladigan bo’yoq shuningdek “Akvareldan ishlangan rasm” degan ma’noni bildiradi. Akvarel qadimgi Misr, Yaponiyada keng qo’llaniladi. XIX asrda akvarelda yirik san’at asarlari ishlash juda taraqqiy etgan. Akvarel bilan ishlash bundan yarim asr avval Angliyada rivojlangan edi. Rossiyada esa akvarel bilan ishlash san’ati XVIII asrdan e’tiboran keng yoyila boshladi. [5;177]

O’rta asrlarda Rossiyada bo’lganidek, G’arbiy Yevropada ham akvareldan cherkovga qarashli bo’lgan diniy kitoblarni naqsh va illyustratsiyalar bilan bezashda foydalanildi. Lekin u vaqtlarda akvarel oq bo’yoq moddasi qo’shilgan holda ishlatilar edi. O’rta Osiyoda akvarel kitoblarni chiroyli qilib bezash maqsadida qo’llanildi. O’rta Osiyo rassomlari ichida Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatyura hamda illyustratsiyalar ishlashda shuhrat qozondi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. XIX asrning oxirlarida akvarel I.E.Pepin, V.A.Serov, M.A.Vrubel kabi rassomlarning asarlarida o’zining yangicha sifatlarini namoyish qildi. O’zbekistonda esa akvarelda ishlash san’atining rivojini B.Hamdamiy, O’.Tansiqboyev, G.Shevyanov va ayniqsa Ch.Ahmarovning ijodida ko’rish mumkin. [6; 68]

Rangtasvir mashg’ulotlarida ranglar bilan ishlashda talabalarni ko’pchilik hollarda qiynab qo’yadigan narsa ranglarning o’zbekcha nomlarini yaxshi bilmaslikdir. Talabalarga rangtasvir mashg’ulotlarini olib borish uchun bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchisi rangtasvir asoslarini puxta egallash va rangshunoslik nazariyasini mukammal bilishi shart. Shuning bilan birga realistik rangtasvirning nazariy asoslari ilmini o’zlashtirish va amaliy mashq qilish natijasida savodli rangda ifoda yo’llarini o’rganish mumkin. Bu hol, ayniqsa, natyurmort ishlashda, uning ranglari to’g’risida so’z yuritganda ko’zga yaqqol tashlanadi. Ma’lumki bo’yoqlarning 150 dan ortiq ruscha turlari mavjud.

Ma’lumki, tasviriy san’atning barcha turlarida rang muhim rol o’ynaydi. Rang gammasi deganda tasvirlarni ishlash jarayonida qo’llanadigan tus va ranglarning o’zaro muvofiq kelishini tushunamiz. Bu holatni quyidagi jonli misol bilan izohlasak o’rinlidir, masalan, musiqa san’atidagi ovozlarning ma’lum notalar yordamida belgilanadi va foydalaniladi. Ular o’z holicha alohida-alohida, bir-biri bilan uyg’unlashtirilmay chalinsa ma’nosiz uzuq-yuluq ovozlardan iborat bo’lib qoladi.

Agar ma’lum bandlikda va tartibda uyg’unlashtirib chalinsa yoqimli bo’lib eshitiladi. Ma’noli tasavvurlar zavq berish qudratiga ega bo’ladi. Ularning sifati ovozlari o’rtasidagi vaqt masofasi, ovozlarning yo’g’on-ingichkaligiga ham bog’liq. Rangtasvirilarini shlash jarayonidam ham xuddi keltirgan misolimiz kabidir, ya’ni har bir rang va tusning o’z yorqinligi va to’q- ochligi mavjud. Ularni nechog’lik bir-biriga mosini topib, o’zaro muvofiq tarzda qo’llasak shunchalik tasvir sifatida aksini beradi, ma’no tashish quvvatiga ega bo’ladi. Agar bo’yoqlarni tasvir ob’yektiga zidholda birini juda yorqin, boshqasini nursiz qilib o’zaro bog’liqligiga moslamay ishlatsak, rangtasvir ma’nosiz va ta’sirsiz chiqib qoladi. Ranglarning yorqinlik kuchi va to’q-ochligi xuddi tabiatdagidek qilib olish va tasvirlashda qo’llash juda qiyin. Shu sababdan ham ular ochroq yoki to’qroq gammalarda tasvir ob’yektlariga mos tarzda, ma’lum nisbatlarda qilib olinadi. Mo’ljaldagi olingan gammaga moslab tasvirning eng to’q va eng och qismlari darajasi belgilab olinadi. Shunda ishlangan tasvirlar yaxlitlik, qiziqarlilik kasb etadi, ta’sirchan chiqadi.

Har bir narsa va hodisa tasvir etilar ekan, uni xuddi aslidagidek qilib aks ettirish mumkin emas. Buni ko’pchilik san’at nazariyotchilari va rassomlar, amaliyotchilar doimo ta’kidlab keladilar. Zero, tabiatni tasvirlash undan olingan tasavvurning qay darajadiligiga bog’liq muhimi tabiat ko’rinishi realligi tasavvurini obrazli tarzda ifoda etsa ishonarli bo’lsa shuning o’zi kifoya, o’zbek rassomlari ichida ham rangga juda e’tiborli munosabatta bo’ladigan, uning go’zal uyg’unligini ifodalab bera oladiganlari ko’p. Bunday usta, mahorat egalari mo’yqalam sohiblaridan M.Nabiyev, R.Axmedov, R.Choriyev, B.Burmakin, B.Boboyev, J.Umarbekov, A.Mirzayev, A.Ikromjonov, M.Toshmurodov, A.Nuriddinov, O.Qozoqov va boshqalarning nomlarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Ularning ko’plab ajoyib asarlari fikrimizni tasdiqlab turibdi.

Natija va muhokama. Ma’lumki, tasvir ishlashni rang vositasida ishlash jarayonida atrof-muhit holati muhim ahamiyatga ega. Chunki chizilayotgan obyektga yorug’lik manbasi atrofida boshqa buyumlarni

ta'siri kuzatiladi. Ular o'z rangi, tusi bilan o'zaro muvofiq yoki nomuvofiq bo'lishi mumkin. Rassom ana shunday o'zgarishlarni chuqur anglab, tahlil qilib, so'ng ifoda etishi kerak. Aks holda tasvir jonsiz, ta'sirsiz chiqib qoladi, o'rganayotganlar uchun bunday holatlarni hisobga olib tasvirlashda natyurmortlar juda qo'l keladi. Chunki unda buyumlardagi soya, teri, shu'lalar, rang tuslarining o'yini ifodaviyligi yaqqol ko'rinib turadi. Ular tasvir shaklini, yorqinligini, yaxlitligini ko'rsatishda xizmat kiladi. Natyurmortni qanday xonada qo'yilganligini ham uning yorug' yoki qorong' iligi nur derazadan qay holatda va burchak ostida tushayotgani xam muhim ahamiyat kasb etadi. Shu'la (blik) va rangli shu'la (refleks) natyurmortdagi deyarli barcha predmetlarda aks etib turadi. Ayniqsa, yaltiroq sirtli narsalar sathida bu yaxshi sezilib turadi. Chunki ular yorug'likni yutmaydi, balki yog'dulanib qaytaradi. Nurni o'zida sindirib yuboradigan sirtli narsalarda aks shu'lalarni ba'zan sezib olish qiyinroq bo'ladi. Ammo ularni talaba ilg'ab olishini va tasvirlashni doimo mashq qilishi kerak. Buning uchun xar bir o'rganuvchi yosh rassom o'z bilimini ham nazariy, ham amaliy jixatlarini kitob qo'llanmalaridan o'qib rangtasvir namunalarini muzey va ko'rgazma zallarida ko'rish mumkin.

Rangtasvir asarlarini yaratishda, qalamtasvirning ahamiyati:

Akvarel bilan ishlash usullarining murakkablashuvi, takomillashuvi uning turlarining ko'payishiga va hilma-hillashuviga olib keldi. Hozir akvarelning bir qancha turlari mavjud. Masalan: qattiq, yumshoq va hamirsimon xoldagi akvarellar. Akvarel bo'yoqlari ikki qismdan: bog'lovchi element hamda bo'yoq kukunidan tarkib topadi.

Bog'lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalarni tanlashda bo'yoq rangini o'zgartirmaydigan, qog'ozga surtilganda tekis yotadiganlaridan foydalaniladi. Bog'lovchi moddalar asosan gummi, arabika, olcha, olxo'ri va boshqa daraxtlarning shiralaridan tayyorlanadi. Shuningdek, Bo'yoqning tez qotib qolmasligi, pishiqligini va suvda eruvchanligini oshirish uchun unga asal, gletsiri, dekstrinlar qo'shiladi. Bog'lovchi modda tayyorlanganda har bir element ko'rsatilgan miqdorda olinishi lozim. Har bir akvarel uchun bog'lovchi emulsiya turli miqdorda tayyorlanadi. Taxtacha ko'rinishidagi akvarel uchun emulsiya shiraning, dekstrinning suvdagi eritmasi, meva shakari, xo'kiz o'tidan tayyorlanadigan aralashmadan iborat bo'ladi. Dastavval shiraning hamda dekstrinning suvdagi eritmasi tayyorlanadi. Meva shakari suv bilan aralashtirilib, siropsimon eritma hosil qilinadi. Anashu uch hil eritma birgalikda to'xtovsiz aralashtiriladi hamda unga o'tdan tayyorlangan aralashma va fenoldan keraklicha tomiziladi. Chunki idishlardagi – yumshoq akvarel uchun emul'siya tayyorlashda esa yuqoridagi moddalar ko'roq miqdorda olinib, meva shakari o'rniga asalari mumi va glitserin qo'shiladi.

Tyubiklarda chiqariladigan akvarel tarkibidagi bog'lovchi elementning ko'pchilik qismini asal tashkil etadi. Glitserin va shira miqdorda qo'shiladi. Akvarel tayyorlashda qo'llaniladigan bo'yoq kukunlari tabiiy yoki sun'iy kukunlari bo'lishi mumkin. Ayrimlari o'simliklar yoki hayvonlarda uchraydigan pigmentlardan tayyorlanadi. Buyoqkukunlarini anlashda va tayyorlashda ularning tiniqligiga, bir- birlari bilan yaxshi aralashishga e'tibor berishlari lozim. Akvarel tayyorlash uchun bo'yoq moddasi tayyor emulsiyaga aralashtiriladi va tosh plita yoki maxsus havonchada yaxshilab ishlanadi. Agarda sinash uchun olingan bo'yoq suvda yaxshi erisa, aralashtirish hamda ishlov berish uchun tayyor bo'lgan hisoblanadi. Shuni esda tutish lozimki, qo'yilgan akvarel bo'yog'i qurigandani keyin o'z rangini biroz o'zgartirib ochlashadi. Bunga bo'yoq qavatidagi suvning bug'lanishi, qog'ozga sig'ishi ta'sir etadi. [7; 123]

Endi akvarel, tush va ularni ishlatishda qo'llaniladigan ba'zi qurol va vositalar xaqida to'xtalib o'tamiz:

1. Akvarel mo'y qalamda oson olinishi, suvda yaxshi eriydigan bo'lishi kerak. Akvarel boshqa bo'yoqlardan qog'ozga yupqa qatlam tarzida yotishi yig'ilib qolmasligi bilan ajralib turadi. Akvarelga ko'p vaqt suv tegmasa, haddan tashqari qurshab ketib, uni ishlatish qiyin bo'lib qoladi. Shuning uchun chinni idishlar va qoliplrdagi akvarelni qorong'i va salqin joylarda saqlash lozim. Agar qolipdagi akvarel qotib qolsa, tyubikka shprints bilan suv yuborish yoki uni suvli idishga solib qo'yish tavsiya etiladi. “Leningrad” markali akvarel sifatli akvarellardan hisoblanadi va u yelim idishlarda ishlab chiqariladi. Unda bo'yoqlarning 24 xili mavjud bo'lib, yelimdan tayyorlangan palitra ham joylashtirilgan.

2. Tush asosan yozish- tizish, bezagi va boshqa ishlarda keng qo'llaniladi. Ularning xillari juda ko'p. Tushlar suyuq holda shisha idishlarda va taxtacha hamda qalamcha shaklida qattiq holatda ishlab chiqariladi.

Kerakli tushlar maxsus idishlarda suyultiriladi. Ulardan axromatik ranglarning har – xil tuslari hosil qilinadi. Tushni juda quyuq ishlatmaslik lozim. Aks holda quriganidan keyin yorilib, uqalanib ketadi. Shuningdek, guash' bilan bo'yalgan yuza ustidan tush bilan yozish qat'iy man qilinadi. Chunki yuza yorilib, bo'yoq ko'chib tushishi mumkin. Undan boricha xomaki rasmlar chizishda foydalangan ma'qul.

3. Qog'oz akvarel bilan bajariladigan ishlarning yaxshi chiqishida muhim rol o'ynaydigan materiallardan biridir. Bundan tashqari qog'ozdan fan sifatida hamda oq bo'yoq o'rnida ham foydalaniladi. Qog'ozning turlari juda ko'p. Ko'pincha oq vatman yoki chizmachilik uchun ishlatiladigan turli oq qog'ozlardan juda unumli foylaniladi. [8; 86]

Qog‘oz spirtlarining bir oz g‘adir- budur bo‘lishi akvarelda bajariladigan ishlarning sifatli chiqishiga olib keladi. Hozir akvarel uchun maxsus qog‘ozlar ishlab chiqarilmoqda. Ular etyudlar uchun mo‘ljalangan bo‘lib, 20- 30 donasi kerakli o‘lchamda bir- birlariga yelimlab qo‘yilgan bo‘ladi. Qog‘ozlarni bir-birlaridan ajratib olishda birorta uchi o‘tkirroq asbobdan foydalaniladi. Orqasiga qo‘yilgan karton esa uni g‘ijim bo‘lishdan asraydi.

4. “Stirator” bittasi kattaroq, ikkinchisi kichiqroq o‘lchamga ega bo‘lgan va bir-birini ichiga kirib turadigan ikkita ramkadan iborat. Ishlatishda xo‘llangan qog‘oz ikkala ramka orasiga qo‘yilib, siqib jipslashtiriladi. Stirator bundan tashqari ramka va planshetdan ibora bo‘lishi ham mumkin. Bundan stirator ikki oyoqli qilib yasaladi. Qog‘oz stiratorga tortilganidan keyin uni tizza ustiga qo‘ygan holda ishlatish mumkin. Shuningdek, stirator oyoqsiz holda ishlatilganda esa mahsus tutqichga o‘rnatiladi.

Stiratorga tortiladigan qog‘oz oldinsuvga ho‘llab olinadi. Burchaklarida 1,5-2 sm gacha joy quruq qoldiriladi. Qog‘ozning ikkinchi tomoni ham xuddishu zaylda ho‘llanadi. So‘ng ramkaga tortilgan qog‘oz o‘zgarma temperaturali joyga qo‘yib quritiladi. Stirator asliga qarab rasm ishlashda va manzzaralarni tasvirlashda ancha qulaydir.

5. Planshet tasviriy san‘at darslarida keng qo‘llaniladi. Planshetga qog‘oz tortishda uning to‘rtala tomoni 1,5- 2 sm buklanadi. Qog‘ozning teskari tomoniga jiqqa ho‘l latta suvni o‘ziga shimib olguncha surtiladi. Chetki qayrilgan burchaklari esa quruqligicha qoldiriladi. So‘ngra qog‘ozning old tomoni aylantirib qo‘yiladi va u ham chetki tomonlariga tekkizmasdan ho‘llaniladi. Undan keyin burchagidan oldin bir tomoni, so‘ngra qara- qarshi turgan tomoni ham diagonal bo‘yicha barmoq bilan bosib tortilishi lozim. Qolgan ikki tomoni ham xuddi shunday bosib tortilishi lozim. Qolgan ikki tomoni ham xuddi shunday diagonal bo‘yicha yelimlanadi yoki knopka bilan qistiriladi. So‘ngra qog‘ozning old tomoni aylantirilib qo‘yiladi va u ham chetki tomonlariga tekkizmasdan ho‘llanadi. Undan keyin burchagidan oldin bir tomoni, so‘ngra qarama- qarshi turgan tomoni ham diagonal bo‘yicha barmoq bosib tortilishi lozim. Qolgan ikki tomoni ham xuddi shunday diagonal bo‘yicha yelimlanadi yoki knopka bilan qistiriladi. Qirralari esa barmoq yordamida tekis qilib yopishtirib chiqiladi. Yelimlangan tomonlarida hech qanday tirishgan va qabariq joylar bo‘lmasligi lozim. Ho‘l planshet mo‘tadil temperaturali joyga qo‘yib quritiladi. Shundagina u ishga yaroqli bo‘ladi. [9; 56]

Yig‘ma qopchiq ham etyudlar ishlashda, ekskursiga chiqqanda juda asqotadi. Uni brezent matodan ixchamgina qilibtikib olish mumkin. Kerakli jihozlarni yig‘ma qopchiqqa tartib bilan joylashtirish lozim. Uning yuqori qismiga tasmalar tikib, qog‘ozni mag‘kamlab qo‘yish kerak. Pastki qismiga esa xar xil o‘lchamdagi cho‘ntaklar tikiladi. Cho‘ntaklarga esa suv uchun maxsus idish, latta, akvarel va hokazolar solinadi. Materialni tikayotganda orasiga karton bo‘laklarini kerakli o‘lchamlarda qo‘yish tavsiya etiladi. Qo‘yilgan karton bo‘laklar qog‘ozlarni buklanib qolishdan saqlaydi.[7; 120]

1. Mo‘yqalamlar. Akvarel bilan ishlayotganda maxsus akvarel mo‘yqalamidan foydalanish lozim. Mo‘yqalamlar ikki xil bo‘lib, ularning bir xillari moyli bo‘yoqlarga, boshqa xillari esa akvarel buyoqlarga mo‘ljallangan. Ularni ko‘rinishiga qarab quyidagicha faqlash mumkin: yalpoq (moyli bo‘yoqlar uchun mo‘ljallangan mo‘yqalamlar) kurakcha va dumboq shaklda bo‘ladi. Akvarel uchun ishlatiladigan mo‘yqalamlar yumshoq bo‘lib uch tomoniga qarab ingichkalashib boradi va bu juda mayda detallarni ishlash uchun qulaylik tug‘diradi. Rasm ishlaganda qog‘ozning yuzi buzilmasligi uchun bu mo‘yqalamlar maxsus yumshoq yunglardan yasaladi. Akvarel mo‘yqalamining aolonok, olmaxon, savsar yungidan yasalgan turlari mavjud.

Mo‘yqalamning ishga yaroqli yoki yaroqsizligini bilsh uchun uni toza suvga tiqib olib, silkitish kerak. Agar shunda mo‘yqalamning uchlari to‘planib qolsa- yaroqli, to‘zib tursa- yaroqsiz bo‘ladi. Mo‘yqalamning bandida nomeri bo‘ladi. Bu nomer mo‘yqalam mo‘y qismining kengligini bildiradi. Nomerdagi sonlar ortib borishi bilan yung qismining kengligi ham ortib boradi. Shuning uchun akvarel bilan ishlashda mo‘yqalamning kerakli nomeri yuzaning katta yoki kichikligiga qarab tanlanadi.

Tasviriy san‘at darslarida ingichka mo‘yqalamlardan kam foydalaniladi, chunki ular bilan katta rasmlarni bo‘yab bo‘lmaydi. Bu xildagi mo‘yqalamlar ko‘proq mayda detallarni hamda dekorativ bezagi ishlaridagi naqshlarni bo‘yashda ishlaydi.

Yuqorida raqami ko‘rsatilgan yo‘g‘on hajmdagi mo‘yqalam bilan katta rasmlarni bo‘yash mumkin, uning ingichka uchi uchi esa sur‘atning mayda detallarini ishlash imkonini beradi. Umuman olganda butun ishni bitta mo‘yqalamda bajara olish imkoni tug‘iladi. Shunda ko‘z hamda qo‘l harakati uyg‘unlashadi. Tajribali rassomlar ko‘pincha ikki tomonida ham mo‘yi bo‘lgan mo‘yqalamlardan foydalanadilar. Ularni maxsus buyurtma berib tayyorlatish mumkin. Bulardan tashqari, har xil o‘lchamdagi kuraksimon, yalpoq mo‘yqalamlar ham ishlatiladi.

Endi mo‘yqalamlarni ishlatishning bir qator usullari haqida gapirib o‘tamiz. To‘g‘rirog‘i bu usullar, tavsiya etilayotgan yo‘llanma bo‘lib, ular umumiy qoida tarzida qo‘llanilmaydi.

Chunki ba‘zan mo‘yqalamni boshqacharoq vaziyatda ishlatishga to‘ri kelib qoladi. Bordi-yu, mo‘yqalam bilan keng yuzalarni bekitishga to‘g‘ri kelsa, uni burchak ostiga ushlash hamda ishni qog‘ozning

tepa qismidan uzib- uzib bo‘yoq berishdan boo‘lash zarur. Bunda mo‘qalam qog‘ozning chap tomonidan pastga va ayni vaqtda o‘ng tomonga qaratib tez- tez harakatlantiriladi. Agar yupqa va tiniq bo‘yash kerak bo‘lsa, mo‘yqalam tiq ushlanadi hamda ohistagina qog‘oz bo‘ylab yurgaziladi.

Homaki rasm ishlashda kerakli bo‘yoqni o‘z kuchida birdaniga qo‘yish alohida mahorat talab qiladi. Lekin mo‘yqalam qog‘ozga oxirigacha bosib yuborilsa, hamma bo‘yoq birdaniga oqib tushib ketishi mumkin.

Mo‘yqalamlarni ishlatayotganda ayniqsa uning mo‘y qismi tez ishdan chiqishini unutmazlik kerak. Buyoq olinayotganda mo‘yqalamni haddan tashqari ko‘p ishlash tavsiya etilmaydi. Sababi mo‘y qismi tez to‘kilib ketadi. Bunda mo‘y qalam bo‘yoq ustida oldinga va orqaga hamda chapga va o‘nga tomon tez- tez, yengil- yengil yurgiziladi.

Bir marta bo‘yoq olingan so‘ng, ikkinchi olishda mo‘yqalam dastavval tozalab yuviladi va latta bilan siqib tashlanadi. Tozza suvga botirib olingandan keyingina navbatdagi bo‘yoq olinadi.

8. Palitra. Tasviriy san‘at darslarida oddiy, oq rangdagi yassilanganchadan palitra sifatida foydalanish mumkin. Etyud ishlash paytida metallardan yasalgan va sirlangan yoki yelimdan yasalgan palitalardan foydalangan ma‘qul. Palitraning eng yaxshi tomoni shundaki, unga qo‘yilgan bo‘yoqlar aniq va ravshan, tiniq bo‘lib ko‘rinib turadi. Suningdek uzoq vaqtgacha qurimasdan saqlanadi. Palitraning rangi oq bo‘lganligi sababli bo‘yoqlarning tuslari o‘zgarimasdan ko‘zga tashlanadi. Bo‘yoqlar qanchalik ko‘zga yaqin bo‘lsa, ularni bir- birlaridan ajratish ham shunchalik oson va qulay bo‘ladi.

Palitranga ranglarni joylashtirishda muayyan tartibga rioya qilish o‘quvchilarning sifatli ishlashlariga, ko‘zlari va qo‘llarining bir xil harakat qilishiga, ishni tez bajarishlariga yordam beradi va ularni ortiqcha qiynab qo‘ymaydi.

Palitranga oldin iliq ranglardan sariq bo‘yoqlar keyinzarg‘aldoq qizil, qovoq rang yoki jigar ranglar va nihoyat zangori, binafsha ranglar (bular sovuq ranglar jumlasidan) qo‘yiladi.

Palitranga qo‘yilgan bo‘yoqlarni bir-biri bilan aralashtirishda iflos mo‘yqalamlardan foydalanish qat‘iyan man qilinadi. Shu tariqa palitradagi bo‘yoqlar tozza saqlanadi. Ish tamom bo‘lgandan so‘ng palitra yaxshilab tozalab qo‘yiadi, ayniqsa palitraning suv tekkan joylari yaxshilab artiladi.

9. Stakan suv olish uchun eng yaxshi idish hisoblanadi. Etyud ishlashda metall yoki shisha stakanlar yoki bankalar juda qo‘l keladi. Akvarel bilan ishlashda suv olish uchun qo‘llaniladigan idishlarning turlari har- xil bo‘lishi mumkin.

10. Qalamlar akvarel bo‘yog‘ida ishlangan rasmlarning yaxshi chiqishida muhim rol o‘ynaydigan vositalardan biridir. Tasviriy san‘at darslarida asosan o‘rtacha yumshoqlikdagi qalamlardan foydalaniladi. “TM” markali qalam tizish uchun juda qulaydir.

Qalamlarning bir tomonida nomi, so‘ngra esa qattqlik ma‘nosini anglatasa, uning yonidagi son qattqlik darajasini ko‘rsatadi. “2T” belgili qalam “T” belgili qalamdan qattiqroqdir. Tasviriy san‘at darslarida qattiq qalamdan nafis joylarni shtrixlashda foydalaniladi. Ular chizmachilik darslarida ham qo‘llaniladi.

Yumshoq qalamga “M” belgisi qo‘yilib, yumshoqlik darajasi sonlar bilan ko‘rsatiladi.

Rasmning sifati ko‘pincha qalam uchining ochilishiga bog‘liq bo‘ladi. Rasm chizish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish maqsadida qalam uchini dars yoki mashg‘ulot boshlanishidan oldinroq tayyorlab qo‘ygan ma‘qul. Qalamni ish joyida ochmaslik lozim, chunki grafitning ko‘zga ko‘rinmaydigan zararlari rasmni iflos qilib yuboradi. Eng yaxshisi qalamni quticha yoki qog‘oz parchasi ustida ochishdir. Bunda chiqindilarni maxsus yashikka tashlash oson bo‘ladi. Qalamni haddan tashqari bosib chizish yaramaydi. Chunki uning uchi sinib qolishi mumkin. [10; 14]

Qalam umuman uchta barmoq bilan ushlanadi va unchalik qattiq siqib olinmasdan erkin yuritiladi. Buning uchun uzunroq qalaslardan foydalangan ma‘qul. Chunki kalta qalamlarda naturaning o‘zaro nisbatlarini o‘lchab tizish qiyinlashadi. Siyoh rangli qalamlarda rasm chizish mumkin emas: chiziqqa suv tegsa bo‘yalib ketadi. Qalam bilan chizishda aniqlik, puxtalik va malakali bo‘lish talab etiladi.

Xulosa. Oliy ta‘lim muassasasi oldida turgan asosiy maqsadlaridan biri zamonaviy tasviriy san‘at o‘qituvchilariga turli grafik materiallarda xususan akvarel guash bo‘yog‘ining xususiyatlari va ishlash texnikalarini o‘rgatish orqali, ularni borliqdagi va san‘atdagi go‘zalliklarni ko‘ra bilish, idrok etish, tushunish va qadrlashga o‘rgatish; estetik va badiiy didni o‘stirish, badiiy fikr doirasini kengaytirish; badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyasini rivojlantirish, o‘z uslubini, ijod yo‘lini topishiga xizmat qilishdan, shu bilan birga tasviriy san‘at ta‘lim yo‘nalishida har tomonlama tajribali, yetuk kadrlarni tayyorlashdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Passen R. “Texnika akvareli”- Fransiya “Atribut” 2010 y.
2. Nabiyev M. “Rangshunoslik” - Toshkent 1995 y.

3. Mo‘yinov O. “Rangtasvir” Toshkent “Sharq” matbaa-aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati 2007 yil.
4. A.Artiqov G. “Rangtasvir texnikasi va ashyolar texnologiyasi” Toshkent “Sharq” matbaa-aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati 2007 yil.
5. Boymetov B. “Qalamtasvir asoslari” Sharq nashriyoti. Toshkent 2000 y.
6. Bulatov S.S. “Rangshunoslik” O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2009 yil.
7. Hasanov R. “Tasviriy san’at asoslari” G‘.Gulom nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi Toshkent-2009 yil.
8. Yunusaliyev M.T. “Rangtasvir fanidan akvarel metodikasi”, “Classic” nashriyoti. Farg‘ona 2022 yil. 160 b.
9. Yuldashev I.T. “Rangshunoslik”, “Glassic” nashriyoti Farg‘ona 2024 yil.
10. Qurbonova B.M. “Qalamtasvir”, “Classic” nashriyoti Farg‘ona 2024 yil, 200 b.

TEZ QALAMCHIZGILARDA KOMPOZITSIYALAR YARATISH TEXNIKASI

*Suyunov Navro‘z Alisher o‘g‘li,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Qashqadaryo viloyati
navruz.suyunov.n@gmail.com*

Ushbu texnika orqali rassomlar kompozitsiyalarni yaratishda tezlik va oddilikka erishadilar. Tez chizish texnikasi yordamida qog‘oz ustida oddiy chiziqlar orqali muayyan ko‘rinish va mazmun yaratish mumkin. Bu texnika chizmachilar va rassomlarga vaqt tejash bilan birga ijodiy jarayonni rivojlantirishga ham yordam beradi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi - hissiyot va ifodani eng oddiy chiziqlar orqali berishdir.

Kalit so‘zlar: tez chizish, kompozitsiya yaratish, ijodiy jarayon, chiziqli ifoda, san‘at texnikasi.

ТЕХНИКА СОЗДАНИЯ КОМПОЗИЦИЙ В БЫСТРЫХ НАБРОСКАХ

Эта техника позволяет художникам добиваться быстроты и простоты при создании композиций. С помощью техники быстрых набросков можно создать определённый образ и содержание на бумаге с помощью простых линий. Эта техника помогает рисовальщикам и художникам не только экономить время, но и развивать творческий процесс. Основная цель этого подхода – передача эмоций и выразительности с помощью минималистичных линий.

Ключевые слова: быстрый набросок, создание композиций, творческий процесс, линейное выражение, техника искусства.

TECHNIQUES FOR CREATING COMPOSITIONS IN QUICK SKETCHES

This technique allows artists to achieve speed and simplicity in composition creation. Through quick sketch techniques, one can create a distinct appearance and content on paper using basic lines. This technique helps illustrators and artists save time while also enhancing the creative process. The primary goal of this approach is to convey emotion and expression through the simplest of lines.

Keywords: quick sketch, composition creation, creative process, linear expression, art technique.

Kirish. Tez qalamchizgilarda kompozitsiyalar yaratish texnikasi bugungi san‘at dunyosida keng tarqalgan va ommalashib borayotgan yondashuvlardan biridir. Ushbu texnika rassom va dizaynerlarga o‘z fikrlarini tezkor, sodda va samarali usulda ifodalash imkonini beradi. Tez chizish texnikasi orqali ijodkorlar murakkab ko‘rinishlarni sodda chiziqlar orqali aks ettiradi va shu bilan birga ijodiy g‘oyalarni shakllantirish jarayonini yengillashtiradi.[8],[9] Bu yondashuvning afzalliklari nafaqat vaqtni tejashda, balki rasmiyatchilikdan voz kechib, to‘liq ijodiy erkinlikka erishishda ham o‘z aksini topadi. Shuningdek, tez chizish texnikasi tasviriy san‘atni o‘rganayotganlar uchun ham mukammal mashqdir.[1],[2] Chunki u ularga chiziqning harakatini, kompozitsiyaning muvozanatini va umumiy tuyg‘ularni sezish imkoniyatini beradi.[5],[6],[7] Shu sababli, ushbu texnika ko‘pchilik rassomlar tomonidan nafaqat ijodiy jarayonda, balki ilk bosqichdagi g‘oyalarni ifodalashda ham qo‘llaniladi.

Dolzarbligi. Tez qalamchizgilar orqali kompozitsiyalar yaratish texnikasi san‘at ta‘limida bugungi kunda dolzarb va muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Hozirgi zamonda o‘quvchilar diqqatini jalb qilish, ularning e‘tiborini tez va samarali yo‘naltirish, shuningdek, murakkab vizual ko‘nikmalarni qisqa vaqt ichida o‘rgatish ta‘limning asosiy maqsadlariga aylanmoqda. Tez qalamchizgilar orqali kompozitsiya yaratish texnikasi aynan mana shu maqsadlarga xizmat qilib, o‘quvchilarning kuzatuvchanlik, tafakkur va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda. Dolzarblikning yana bir muhim omili shundaki, bu texnika o‘quvchilarga murakkab badiiy kompozitsiyalarni tezda yaratish imkonini beradi. O‘quvchilar tezkor qalamchizgilar bilan ishlash jarayonida kompozitsiyaning asosiy elementlarini tezda aniqlash, ularning fazoviy aloqalarini tuzish, va asosiy e‘tibor nuqtasini belgilashga o‘rganadilar. Bu ko‘nikmalar nafaqat san‘at sohasida, balki hayotning boshqa jabhalarida ham ular uchun foydali hisoblanadi, chunki bu texnika talabalarni turli vaziyatlarda tez va to‘g‘ri qaror qabul qilishga undaydi.

Tadqiqot obyekti — bu tadqiqot jarayonida o‘rganiladigan yoki tahlil qilinadigan hodisa, jarayon, muammo yoki predmetdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu obyektidagi xususiyatlar, qonuniyatlar yoki

munosabatlarni o‘rganish va tushunishdir. Tadqiqot obyekti tadqiqotning chegaralarini aniqlashga yordam beradi va ilmiy ishning yo‘nalishini belgilaydi. Bu tushuncha muayyan mavzuning yoki hodisaning ma’lum bir tomonlarini chuqurroq va tizimli tahlil qilish uchun zarur.

Maqsadi — bu tadqiqot yoki faoliyatning asosiy natijasiga erishish uchun ko‘zlangan yo‘nalish va intilishni ifodalovchi tushuncha. Tadqiqotning maqsadi tadqiqot jarayonida erishmoqchi bo‘lgan aniq natijalarni belgilaydi va barcha faoliyatlarni shu natijalarga yo‘naltiradi. Ilmiy tadqiqotda maqsad ko‘pincha muammoning yechimini topish, yangi bilimlarni kashf qilish yoki mavjud bilimlarni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘ladi. Maqsad, shuningdek, tadqiqotning aniqligi va natijaviyligini ta‘minlash uchun tadqiqot doirasini belgilab, ishning muvaffaqiyatli yakunlanishi uchun yo‘nalish beradi.

Ilmiy yangiligi - Tez qalamchizgilar orqali kompozitsiyalar yaratish texnikasi mavzusi san’at ta’limi va ijodiy tafakkurni rivojlantirish sohasida yangi metodik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Ilgari tezkor qalamchizgilar faqatgina individual obyektlar yoki oddiy shakllarni tez chizib olishga asoslangan bo‘lsa, ushbu tadqiqot kompozitsiyalar yaratishga qaratilgan yangi texnikalarni o‘rganishga imkon beradi. Bu texnikaning ilmiy yangiligi shundaki, u o‘quvchilarni qisqa vaqt ichida murakkab kompozitsiyalarni yaratishga undaydi, bunda ularning badiiy idroki va abstrakt tafakkur ko‘nikmalari rivojlanadi. Mazkur usul orqali o‘quvchilar kompozitsiya tuzilishini tezda anglash, asosiy elementlar o‘rtasidagi fazoviy aloqalarni belgilash va ijodiy jarayonda aniqlik bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Kompozitsiyani qisqa muddatda yaratish orqali talabalar kompozitsion muvozanat, ritm, vizual diqqat markazi kabi elementlarni tezkor ravishda anglashga va badiiy tafakkurda tez ishlashga o‘rganadilar. Bundan tashqari, bu texnika o‘quvchilarning san’at asarlarida vaqtni samarali boshqarish, asosiy va ikkilamchi elementlarni ajratish, hamda ularda kuzatuvchanlik va kompozitsiyaga ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishda dolzarb hisoblanadi. Shu bilan birga, kompozitsiyalar yaratishda tezkor yondashuv talabalar psixologiyasiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki ular ijodiy jarayonda vaqt cheklovlari ostida ishlash orqali stressni boshqarishni o‘rganadilar.

Adabiyotlar tahlili. Maqolada scopus va sciencedirect ma’lumotlar bazasidan olingan maqolalarga tayangan holda ish olib borildi, hamda o‘zbekistonning:

Botir Boymetovning Qalamtasvir Pedagogika yo‘nalishidagi kasb-huna kollejlari uchun o‘quv qo‘llanmasidan unumli foydalanildi.

Tez qalam rasmlar yuqori konsentratsiya va tezkor qaror qabul qilishni talab qiladigan amaliyot. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bunday mashqlar vizual ko‘nikmalarni va vizual fikrlash qobiliyatini yaxshilaydi. Tez chizmalar nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki ijodiy fikrlash va ijodkorlikni ham rivojlantiradi.

Botir Boymetovning Qalamtasvir Pedagogika yo‘nalishidagi kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanmasidan unumli foydalanildi.

Shuhrat Qosimov (2015) o‘zining "Tasviriy san’at texnikalari" nomli asarida tez qalamchizgilarda kompozitsiyalar yaratish texnikasini tasviriy san’atda o‘ziga xos o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, "tez qalamchizgilarda kompozitsiya yaratish nafaqat vaqtni tejash, balki san’atkorning ichki hissiyot va ifodalarini bir zumda yetkazish imkonini beradi" (Qosimov, 2015, 112-bet). Bu fikr, san’atni o‘rganayotgan yosh avlod uchun texnikaning amaliy va hissiy ahamiyatini ochib beradi.

Nigora Xalilova (2018) o‘zining "O‘zbek san’atida chizmachilik va uning rivoji" nomli ilmiy ishida o‘zbek chizmachilik an’alariga e’tibor qaratadi. U shunday yozadi: "O‘zbek san’atida tez chizish texnikasi qadimiy ijodiy jarayonlarning asosi sifatida xizmat qilgan va bu an’ana xalq hunarmandchiligi va naqshchilik san’ati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu texnika chizmalarda oddiylik va tabiiylikni ta‘minlashda muhim omil bo‘lgan" (Xalilova, 2018, 78-bet). Ushbu ta’kid texnikaning o‘zbek san’atida qadimiy ildizlarga ega ekanini va uning mazmunli ifodani ta‘minlashdagi rolini ko‘rsatadi.

Mirzaolim Rahmonov (2019) "Tasviriy san’atning milliy va zamonaviy yo‘nalishlari" asarida tez chizish usullarining milliy san’atda qanday qo‘llanganini yoritadi. U yozadi: "Bugungi kunda tez chizish texnikasi zamonaviy san’atda yangi avlod rassomlar uchun eng tez va samarali usul sifatida rivojlanmoqda. O‘zbekiston rassomlari uchun bu texnika – oddiy chiziqlar orqali chuqur ifoda va ramziy ma’nolarni yetkazishning qulay vositasidir" (Rahmonov, 2019, 145-bet). Rahmonovning bu fikri texnikaning zamonaviy o‘zbek san’atidagi keng qo‘llanilishini tasdiqlaydi va uning yosh ijodkorlar orasida ommalashib borayotganini ko‘rsatadi.

Jasur Otaboyev (2020) o‘zining "Rassomchilikning qisqa tarixiy rivoji" nomli tadqiqotida san’atning milliy xususiyatlariga asoslangan tez qalamchizgilarning amaliyotini batafsil yoritib beradi. U shunday deydi: "O‘zbek rassomchiligi an’alarida tasvirlarni tezkor chizish, ya’ni chiziqli ifoda usulidan keng foydalangan holda, murakkab kompozitsiyalarni yaratish mumkin. Bu san’atkorlarga o‘z fikrlarini qisqa vaqt ichida yetkazish imkonini bergan" (Otaboyev, 2020, 92-bet).

Xurshid Abdullayev (2021) "Ijodiy jarayon va tasviriy san'at" nomli asarida tez qalamchizgilarning ijodiy jarayonni ilhomlantiruvchi omil ekanligini qayd etadi. Abdullayevning ta'kidlashicha, "tez qalamchizgi texnikasi san'atkorlarning ichki his-tuyg'ularini bir zumda chiqarishga xizmat qilgan bo'lib, ularning ijodiy jarayonida o'ziga xos yengillikni ta'minlagan" (Abdullayev, 2021, 156-bet).

I. Ivanov (2020) o'zining "San'at va dizaynda tez qalamchizgi texnikalari" asarida tez qalamchizgilarning nafaqat estetik, balki funksional ahamiyatini ham tahlil qiladi. Uning fikricha, bu texnika ijodiy jarayonni tezlashtirishda muhim vositadir (Ivanov, 2020).

A. S. Petrov va K. M. Smirnova (2018) o'z tadqiqotlarida tez chizish usullari va ular yordamida yaratilgan kompozitsiyalarning emotsional ta'sir kuchini o'rganib chiqqan. Ularning tadqiqotida ta'kidlanishicha, oddiy va tez chiziqlar orqali hissiyotni aniq yetkazish mumkin (Petrov & Smirnova, 2018).

Booth, J. W., Taborda, E. A., Ramani, K., Reid, T - dizaynerlari uchun eskiz chizish ko'nikmalarini o'rgatish.

Istead, L., Istead - Chizish uchun oddiy, chiziqqa asoslangan usul. Virtual Reality Intelligent Hardware.

Metod. Tez qalamchizgilar orqali kompozitsiyalar yaratish texnikasi" mavzusidagi tadqiqotda o'quvchilarning qisqa vaqt ichida kompozitsiyalarni samarali yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan turli metodik yondashuvlar qo'llaniladi. Ushbu metod qisqa muddatda badiiy tafakkur, kuzatuvchanlik va vizual idrok ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida maxsus bosqichlarga asoslanadi.

1. Tayyorlov bosqichi - Bu bosqichda o'quvchilarga kompozitsiya va uning asosiy elementlari – ritm, muvozanat, diqqat markazi va obyektlar o'rtasidagi fazoviy munosabatlar haqida nazariy tushunchalar beriladi. Talabalar o'rganayotgan obyektlarning asosiy shakllarini tezda aniqlashga va kompozitsiyaga asos sifatida oddiy shakllarni yaratishga o'rgatiladi. Ushbu nazariy bilimlar o'quvchilarning tez qalamchizgilar jarayonida anglashni osonlashtiradi.

2. Asosiy amaliy bosqich - Asosiy bosqichda talabalar tezkor qalamchizgilar yordamida oddiy va murakkab kompozitsiyalar yaratishni mashq qiladilar. Ushbu jarayon bir necha kichik bosqichlardan iborat:

- **Vaqt chegaralangan mashqlar:** Talabalarga qisqa muddat ichida obyektlarning asosiy shakllarini va ularning kompozitsiyadagi joylashuvini tezkor chizish vazifasi yuklanadi. Bu usul ularni kompozitsiyaga muvozanatli yondashishga, asosiy va ikkilamchi elementlarni ajratib olishga o'rgatadi.

- **Kompozitsion muvozanatni tuzish:** O'quvchilar obyektlarning bir-biriga nisbatan joylashuvini aniqlash va ularning vizual og'irligini boshqarish orqali muvozanatli kompozitsiyalar yaratishni o'rganadilar. Bu bosqichda diqqatni jalb qilish va qisqa vaqt ichida diqqat markazini belgilash muhim hisoblanadi.

- **Dinamik va statik kompozitsiyalar yaratish:** Talabalar dinamik va statik kompozitsiyalarni yaratishni mashq qilib, turli xil shakl va obyektlarni o'zaro bog'liq holda joylashtirish texnikasini o'rganadilar.

3. Refleksiya va tahlil bosqichi - Bu bosqichda o'quvchilar o'z ishlari ustida tahlil yuritib, kompozitsiyaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydilar. Talabalar o'z ishlari va bir-birlarining ishlari ustida fikr almashadilar, bu esa ularga kompozitsiyaga yanada estetik va ma'noli yondashuvni shakllantiradi. O'quvchilar o'zlarining ijodiy jarayonlarini baholash va samaradorligini oshirish uchun o'z ishlari ustida qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

4. Natijalar va mustahkamlash bosqichi - Bu bosqichda o'quvchilar amaliy mashqlar orqali o'zlashtirgan texnikalarni qo'llash va yangi kompozitsiyalar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular turli xil mavzularda tezkor kompozitsiyalar yaratib, bu jarayonda o'z ijodiy yondashuvlarini mustahkamlab boradilar. Bu bosqich yakuniy baholash bilan tugaydi, unda o'quvchilar o'z ishlari orqali o'z bilim va ko'nikmalarini namoyish etadilar.

Tadqiqot uslubi - Tadqiqot eksperimental uslubga asoslanadi, bunda san'at va dizayn yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar va professional rassomlar o'z ichiga olindi. Tadqiqotda eksperimental va nazorat guruhlari tashkil etilib, tez qalamchizgi texnikasining samaradorligi turli xil yo'nalishlarda tahlil qilindi. Ishtirokchilar sifatida 50 nafar san'at va dizayn fakulteti talabalari va 10 nafar professional rassom jalb etildi. Ular o'zlarining qalamchizgi texnikasi va chizmachilikda tajribalariga ko'ra guruhlarga bo'lingan:

- **Tajribali guruh** (professional rassomlar)

- **Boshlang'ich guruh** (talabalar)

Ishtirokchilarni tanlashda ularning tajribasi va o'zbek san'atidagi an'anaviy chizmachilik texnikalaridan xabardorlik darajasi e'tiborga olindi.

Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi:

- **Kirish bosqichi:** Dastlab, barcha ishtirokchilarga tez qalamchizgi texnikasi va uning ijodiy jarayonda qo'llanilishi haqida ma'lumot berildi. Ushbu bosqichda texnikaning asosiy afzalliklari va uni ishlatish usullari tushuntirildi.

- **Eksperimental bosqich:** Eksperiment davomida ishtirokchilar bir qator kompozitsiyalar yaratish uchun tez qalamchizgi texnikasidan foydalangan holda chizmalar yaratdilar. Bu bosqichda har bir

ishtirokchiga 5 daqiqa vaqt berildi va ular chizmani qanday qilib tez va samarali ifodalashga harakat qilishlari kerakligi tushuntirildi. Har bir ishtirokchi bir xil mavzu bo'yicha o'z chizmasini yaratdi, bu esa natijalarni qiyoslashga imkon berdi.

• **Kuzatish va qaydlar:** Eksperimental jarayon davomida har bir ishtirokchining ish sur'ati, chizmadagi hissiy ifoda darajasi va kompozitsiya o'lchamlari qayd etildi. Buning uchun maxsus kuzatuv shakllari ishlatilib, har bir chizmani baholash mezonlari aniqlandi.

• **So'rov va intervyu:** Eksperimentdan keyin barcha ishtirokchilar bilan so'rovlar va intervyular o'tkazildi. So'rovnoma orqali ular texnikaning samaradorligi va jarayon davomida duch kelgan qiyinchiliklari haqida fikr bildirdilar. Intervyular yordamida esa ularning bu texnikadan foydalanishga bo'lgan shaxsiy munosabati va hissiy tajribalari o'rganildi.

Umumiy natijalar. Tez qalamchizgi texnikasi, ayniqsa, tajribali rassomlar uchun samarali usul bo'lib, u vaqtni tejash va ifodani sodda, lekin aniq yetkazishga yordam beradi.

Talabalar uchun ushbu texnika ijodiy ifodani rivojlantirishda va chizmachilikdagi boshlang'ich ko'nikmalarni mustahkamlashda foydali ekani aniqlandi.

O'zbek san'atida ushbu texnikadan foydalanish nafaqat ijodiy jarayonni tezlashtiradi, balki kompozitsiyalarni milliy uslub va an'analar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatini ham beradi.

Tahlil va muhokama. Ushbu tadqiqotda tez qalamchizgilarda kompozitsiyalar yaratish texnikasining san'at va ijodiy jarayondagi ahamiyati va samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarini chuqurroq muhokama qilish orqali ushbu texnikaning ijodkorlar va talabalar uchun qanday afzalliklari borligi, amaliy jarayonlardagi cheklovlari hamda o'zbek san'atidagi o'rni yaxshiroq anglashga imkon berildi.

Tezkorlik va ifoda samarasining tahlili - tadqiqot natijalari ko'rsatganidek, tez qalamchizgi texnikasi kompozitsiyalarni yaratishda sezilarli vaqtni tejash imkonini beradi. Bu ayniqsa professional rassomlar uchun foydali bo'lib, ularga qisqa vaqt ichida murakkab g'oyalarni oddiy, lekin aniq ifoda qilish imkonini beradi. Muhokamada shu narsa qayd etiladiki, tez chizish texnikasi san'atkorlarga o'z g'oyalarni tezkor ifoda qilish bilan birga, chizma yaratishda muhim bo'lgan ichki his-tuyg'ularni ham tez yetkazish imkoniyatini taqdim etadi. Bu usulning vaqt va resurslar jihatidan samaradorligi uni san'at maktablari va ijodiy mashg'ulotlar uchun mos vosita sifatida ko'rsatadi.

Texnikaning talabalarga ta'siri va rivojlantiruvchi tomonlari - tadqiqot davomida talabalarning 85 foizi ushbu texnikaning ijodiy ifoda va ko'nikmalarni rivojlantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatganini qayd etdi. Muhokama jarayonida talabalarning ijodiy erkinlikka ega bo'lishlari va chiziqli ifodalash orqali hissiyotlarni sodda yetkazishga o'rganganliklari alohida e'tirof etildi. Ushbu texnika talabalarning vizual ifoda qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, talabalarning 30 foizi texnikani qo'llashda boshlang'ich bosqichda muayyan qiyinchiliklarga duch kelgani qayd etildi, bu esa nazariy tayyorgarlik va ko'proq amaliy mashqlar zarurligini ko'rsatadi. Bu jihat texnikaning samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilar tomonidan to'g'ri yo'l-yo'riq berishni va texnikani amaliyotda qo'llashni yanada qulaylashtirishni talab qiladi.

Ifoda va hissiy ta'sirni yetkazish - muhokamada texnikaning hissiy ifoda va ta'sir kuchi alohida tahlil qilindi. Tajribali rassomlar texnika orqali chuqur ifodani tez yetkazish imkoniyatini tasdiqlashdi. Bu texnikaning san'atda ichki his-tuyg'ularni ifodalashda kuchli vosita sifatida ko'rilishini tasdiqlaydi. Tez chizish texnikasi oddiy chiziq orqali chuqur hissiy holatlarni ifodalash imkonini bergani uchun o'zbek san'ati va an'anaviy chizmachilik uslublariga ham mos tushadi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu texnika orqali milliy san'at uslublarini yangi avlodlar orasida kengroq yoyish va tushunishga ko'maklashish mumkin.

Xulosa. Ko'mirning tezkor qalam rasmlaridagi rolini o'rganish ularning zamonaviy san'atdagi ahamiyati va ko'p qirraliligini ta'kidlaydigan bir nechta asosiy xulosalarni beradi. Ko'mir qalamlari o'zining o'ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlari bilan rassomlar uchun ham texnik, ham ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ko'maklashuvchi muhim vosita bo'lib qolmoqda.

Ko'mirning yuqori kontrasti va to'yinganligi rassomlarga jonli va dramatik tasvirlarni yaratishga imkon beradi.

Ko'mir qalamlari materiallar bilan tajriba o'tkazish uchun keng imkoniyat yaratadi, bu ularni turli xil badiiy texnikalar uchun ko'p qirrali vositaga aylantiradi. Bundan tashqari, tez chizish diqqatni o'zgartirish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu yo'nalishdagi muntazam mashg'ulotlar nafaqat badiiy mahoratni oshiradi, kognitiv funktsiyalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, umumiy samaradorlikni oshiradi va kundalik hayotga moslashadi. Tezkor qalamchizgilar bizdan diqqatni jamlash va tezda reaksiyaga kirishishimizni talab qiladi. Axborotni tez idrok etish va qayta ishlash qobiliyatimizni yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. Booth J. W., Taborda E. A., Ramani K., Reid T. (2016c). Interventions for teaching sketching skills and reducing inhibition for novice engineering designers. // *Design Studies*, 43, 1–23. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2015.11.002>
2. Istead L., Istead (2022d). A simple, stroke-based method for gesture drawing. *Virtual Reality Intelligent Hardware /Xuni Xianshi. Yu.Zhineng. Yingjian.*, 4(5), 381–392. <https://doi.org/10.1016/j.vrih.2022.08.004>
3. Rieger K. L., Chernomas W. M., McMillan D. E., Morin F. L. (2020). Navigating creativity within arts-based pedagogy: Implications of a constructivist grounded theory study. *Nurse Education Today*, 91, 104465. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104465>
4. Chappell K., Hetherington L., Keene H. R., Wren H., Alexopoulos A., Ben-Horin, O., Nikolopoulos, K., Robberstad, J., Sotiriou, S., Bogner, F. (2019). Dialogue and materiality/embodiment in science|arts creative pedagogy: Their rol and manifestation. // *Thinking Skills and Creativity*, 31, 296–322. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.12.008>
5. Almukhambetov B., Tanirbergenov M., Nebessayeva Z. (2015) The application of figurative arts’ capabilities in the Art-Pedagogical activity of a teacher. // *Procedia: Social Behavioral Sciences*, 197, 1525–1529. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.1056>
6. Суюнов Н. (2024). Tez qalamchizgilarda kompozitsiyalar yaratish texnikasi. // *Общество и инновации*, 5(9/S), 19-25.
7. Суюнов Н. (2024). Tez qalamchizgilar orqali badiiy tafakkurni rivojlantirish metodikasining zamonaviy yondashuvlari. // *Общество и инновации*, 5(8/S), 274-278.
8. Халилов Л. (2024). Rangtasvir mashg‘ulotlari orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini oshirishning ilmiy nazariy asoslari. // *Общество и инновации*, 5(9/S), 26-31.

RANGTASVIR MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARDA HISSIY BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

*Xaliliov Lenar Shevketovich,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
San’atshunoslik kafedrasida o‘qituvchisi
Lenarkhalilov34@gmail.com*

Ushbu maqolada rangtasvir mashg‘ulotlarida talabalarda hissiy barqarorlikni shakllantirishning didaktik imkoniyatlari o‘rganiladi. Tadqiqotda akvarel bo‘yoqlari, ranglar psixologiyasi va ijodiy faollikni oshirish uchun interfaol usullardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ushbu metodlar talabalar orasida stressni kamaytirish, ichki xotirjamlikni oshirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda yordam beradi.

Kalit so‘zlar: rangtasvir, hissiy barqarorlik, akvarel bo‘yoqlar, ranglar psixologiyasi, didaktik imkoniyatlar.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ У СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ЖИВОПИСИ

В данной статье рассматриваются дидактические возможности формирования эмоциональной устойчивости студентов на занятиях по живописи. Исследование охватывает использование акварели, психологию цвета и интерактивные методы для повышения творческой активности. Эти методики помогают снизить стресс, укрепить внутреннее спокойствие студентов и развить их творческий потенциал.

Ключевые слова: живопись, эмоциональная устойчивость, акварельные краски, психология цвета, дидактические возможности.

DIDACTIC POSSIBILITIES OF FORMING EMOTIONAL STABILITY IN STUDENTS IN PAINTING LESSONS

This article examines the didactic possibilities of forming students' emotional stability in painting classes. The study covers the use of watercolour, colour psychology and interactive techniques to enhance creativity. These techniques help to reduce stress, enhance students' inner calmness and develop their creativity.

Keywords: painting, emotional resilience, watercolor, color psychology, didactic possibilities.

Kirish. Hozirgi kunda ta’lim tizimida talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lishi, balki o‘z hissiy barqarorliklarini ham shakllantirishlari zaruriy ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy o‘quv jarayonlari tezkor va ko‘p qirrali bo‘lib, talabalar ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash va ular orasida hissiy barqarorlikni shakllantirish muhim vazifalardan biriga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, rangtasvir mashg‘ulotlari, ayniqsa, akvarel texnikasi orqali o‘quvchilarda stressni kamaytirish, xotirjamlikni oshirish va ijodiy o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini berish bo‘yicha noyob imkoniyatlarga ega.

Akvarel texnikasi, xususan, nam qog‘ozda bo‘yoqlar bilan ishlash usuli, ranglar psixologiyasi va ijodiy erkinlik hissi talabalarda ichki hissiy muvozanatni o‘rnatishga ko‘maklashadi. Rangtasvir mashg‘ulotlarida ishlatiladigan ranglar psixologiyasi, turli ranglarning inson ruhiyatiga bo‘lgan ta’sirini hisobga olgan holda talabalar stressini kamaytirishga yordam beradi va ularning o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini oshiradi. Masalan, yashil va ko‘k ranglar tinchlantiruvchi ta’sir ko‘rsatadi va talabalar orasida xotirjamlikni kuchaytiradi, qizil va sariq ranglar esa ijodiy faollik va energiyani oshiradi. Shu kabi ranglarning talabalarga bo‘lgan ta’sirini o‘rganish mashg‘ulotlarda ijobiy natijalar beradi.

Maqolaning asosiy maqsadi – rangtasvir mashg‘ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan foydalanish orqali talabalar hissiy barqarorligini shakllantirishda didaktik imkoniyatlarni tahlil qilish va bu imkoniyatlarning ta’lim jarayonida qanday amalga oshirilishini o‘rganishdir. Tadqiqot doirasida o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, bu tavsiyalar orqali o‘quv jarayonida akvarel texnikasidan foydalanib, talabalarga o‘z hissiy holatini boshqarishda yordam berish maqsad qilingan. Ushbu tavsiyalar pedagoglarga nafaqat ta’lim berish, balki talabalar ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlashda ham yangi yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini beradi.

Rangtasvir mashg‘ulotlarida hissiy barqarorlikni shakllantirishning diqqatga sazovor tomoni shundaki, u talabalar uchun yanada qulay o‘quv muhiti yaratadi va ularga ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu tadqiqot o‘quvchilar o‘z hissiy holatini boshqarish, stressni kamaytirish va umumiy psixologik muvozanatni saqlashda rang va bo‘yoqlarning ta‘sirini hisobga olgan holda mustahkamroq va barqaror shaxsiy rivojlanishga erishishlari mumkinligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Rangtasvir mashg‘ulotlarida akvarel texnikasining talabalarning hissiy barqarorligiga ta‘siri bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar mavjud. Bunda ranglarning psixologik ta‘siri, san‘at terapiyasining hissiy rivojlanishdagi roli va akvarel texnikasining tinchlantiruvchi xususiyatlari kabi mavzular yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda akvarel texnikasining talabalarning stressini kamaytirish, o‘z his-tuyg‘ularini ifoda qilish va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati qayd etiladi.

Akvarel texnikasi va uning ta‘siri. Akvarel texnikasi, xususan, nam qog‘ozda ishlash usuli, ranglarning tabiiy va yumshoq o‘tishlari orqali talabalarda hissiy barqarorlikni shakllantirishda samarali usul sifatida tavsiflanadi. Ko‘pgina xorijiy manbalarda, masalan Whitney, Edgar A. Complete guide to watercolor painting kitobida san‘at terapiyasining muhim qismi sifatida qaraladi va uni qo‘llash orqali stressni kamaytirish, ichki xotirjamlikni mustahkamlash va ijodiy ifodani oshirishning mumkinligi ta‘kidlanadi. Ushbu texnikaning yumshoq ranglar yordamida his-tuyg‘ularni yengillashtirish qobiliyati turli adabiyotlarda muhim rol o‘ynaydi.

Ranglar psixologiyasi. Ranglar psixologiyasi talabalarning hissiy holatiga ta‘sir ko‘rsatishi haqida ko‘plab ilmiy izlanishlar mavjud. Ranglar hissiyotlar va kayfiyatga turlicha ta‘sir qiladi: yashil va ko‘k ranglar tinchlantiruvchi, qizil va sariq ranglar esa energiyalantiruvchi xususiyatga ega. Turli adabiyotlarda ranglarning ushbu psixologik ta‘siri yoritilib, ularning talabalarda ruhiy barqarorlikka qanday yordam berishi haqida ko‘p fikrlar mavjud. Rassomning rasm yaratishda qo‘llagan ranglar palitrasi hissiyotni ifodalash, diqqatni yo‘naltirish va boshqalar uchun muhim vositadir deydi Aharoni-Mack, E., Shambik, Y., & Lischinski, D. Ranglar psixologiyasi bo‘yicha ilmiy manbalar rangtasvir mashg‘ulotlarida ranglarni ehtiyotkorlik bilan tanlash orqali talabalarning hissiy holatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishni taklif qiladi.

Milliy tadqiqotlarda rangtasvir. Milliy adabiyotlarda Xudayberganov, R.A rangtasvir va san‘atning ta‘lim jarayonida qo‘llanilishi ham yoritilgan, ammo akvarel texnikasi va uning hissiy barqarorlikka ta‘siri bo‘yicha tadqiqotlar yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Shu bois, rangtasvir va ranglar psixologiyasining talabalarning ruhiy rivojlanishiga ta‘sirini yanada batafsil o‘rganish dolzarbdir.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda rangtasvir mashg‘ulotlari davomida talabalar hissiy barqarorligini shakllantirishda didaktik imkoniyatlarni o‘rganish uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi.

1. Tajriba usul.

Tadqiqot talabalarning rangtasvir mashg‘ulotlari jarayonida hissiy holatlarini o‘lchash va bu jarayonda akvarel texnikasining hissiy barqarorlikka ta‘sirini aniqlash uchun tajriba usulda olib borildi. Talabalar ikkita guruhga bo‘lindi: birinchi guruh akvarel bilan nam qog‘ozda ishladi, ikkinchi guruh an’anaviy rangtasvir usullaridan foydalandi.

2. So‘rovnoma.

Talabalar bilan suhbatlar va so‘rovnomalar o‘tkazildi. Ularning hissiy holati, rang va akvarel texnikasiga bo‘lgan munosabatlari, ranglarning hissiy ta‘siri haqidagi fikrlari yozib olindi. Bu usul orqali talabalar o‘zlarini qanday his qilganlari va rangtasvir mashg‘ulotlaridan o‘z hayotlarida qanday foydalar ko‘rganliklarini bildirdilar.

3. Ranglar psixologiyasidan foydalanish.

Ranglarning hissiy ta‘sirini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarda turli ranglar qo‘llanildi. Har bir rangning psixologik ta‘siri tushuntirilib, talabalar bu ranglarni o‘z hissiy holatlariga mos ravishda tanlashga rag‘batlantirildi. Mazkur metodologik yondashuv orqali rangtasvir mashg‘ulotlarida akvarel texnikasining talabalarning hissiy holatiga ta‘sirini o‘rganish va ular orasida hissiy barqarorlikni shakllantirish imkoniyatlarini aniqroq tushunishga harakat qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari rangtasvir mashg‘ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan foydalanishning talabalarning hissiy barqarorligiga ijobiy ta‘sirini ko‘rsatdi. Quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

1. Stress darajasining pasayishi.

Tadqiqot davomida akvarel texnikasini qo‘llagan talabalar o‘zlarining stress darajalarida sezilarli kamayish his qilishgani aniqlandi. Akvarel bo‘yoqlari bilan nam qog‘ozda ishlash jarayonida yumshoq rang o‘tishlari va ranglarning tabiiy yoyilishi talabalar uchun xotirjamlik manbai bo‘lib xizmat qildi. Mashg‘ulotlarda talabalarning stressdan xalos bo‘lishi va ichki muvozanatni saqlashlariga yordam berdi. So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, aksariyat talabalar mashg‘ulotlardan so‘ng o‘zlarida ichki tinchlik va ruhiy xotirjamlikni his qilishgan. Shu tarzda, akvarel texnikasining tabiati talabalar uchun stressni kamaytiruvchi, ruhiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlovchi samarali usul bo‘ldi.

2. Hissiy barqarorlikni shakllantirish.

Rangtasvir mashg'ulotlari davomida akvarel texnikasidan foydalanish talabalarning hissiy barqarorligini oshirishga yordam berdi. Mashg'ulotlarda talabalar turli ranglar va texnikalar orqali o'z hissiyotlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Xususan, tinchlantiruvchi va osoyishta ta'sirga ega yashil, ko'k kabi ranglardan foydalanish talabalarning umumiy ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Talabalar mashg'ulotlar davomida ichki muvozanatni saqlash va o'z hissiy holatini boshqarish borasida ijobiy o'zgarishlarni his qilishdi. Bu o'z navbatida, ularning stressni kamaytirib, ijodiy fikrlash va ruhiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam berdi. Shu tarzda, akvarel texnikasidan foydalanish talabalarning hissiy barqarorligini shakllantirishda samarali usul sifatida namoyon bo'ldi.

3. Ijodiy ifoda va o'ziga ishonchni kuchaytirish.

Akvarel texnikasidan foydalanish talabalarda ijodiy ifodani kuchaytirish va o'ziga ishonchni mustahkamlashga yordam berdi. Rangtasvir mashg'ulotlari davomida talabalar turli ranglar va yumshoq o'tishlar orqali o'z hissiyotlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa ularga o'z qobiliyatlarini ochiqroq namoyon qilishga rag'bat berdi. Talabalar erkin ijodiy ifoda orqali o'zlarini yanada ishonchliroq his qilishdi va ijodiy qobiliyatlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bundan tashqari, mashg'ulot davomida akvarel texnikasining tabiiy va oqimli xarakteri talabalarga o'z his-tuyg'ularini bema'lol va samimiy ifoda etish imkonini berdi. Bu jarayon talabalarning o'zlarini tushunishlari, hissiy holatlarini baholashlari va ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishlariga yordam berdi. Shu tariqa, akvarel texnikasi talabalarda ijodiy ifodani oshirib, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi.

Munozara. Ushbu tadqiqot natijalari rangtasvir mashg'ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan foydalanish orqali talabalarning hissiy barqarorligini oshirish mumkinligi haqidagi gipotezani tasdiqlaydi. Talabalar akvarel texnikasi yordamida o'zlarini erkin va xotirjam his qilishgan, bu esa ularning stress darajasini kamaytirishga va umumiy ruhiy holatini yaxshilashga yordam bergan. Bu natijalar mavjud tadqiqotlar bilan mos keladi: ko'plab xorijiy va milliy tadqiqotlar akvarel texnikasi va ranglarning inson ruhiyatiga bo'lgan ijobiy ta'sirini qayd etgan. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar talabalar orasida akvarel texnikasining hissiy barqarorlikni oshirishda samarador ekanligini ko'rsatdi. Mashg'ulotlarda akvarel bo'yoqlari bilan nam qog'ozda ishlash talabalarning hissiyotlarini ijobiy ifodalashiga yordam berdi. Ranglar psixologiyasi va turli ranglarning ta'siri esa talabalar orasida ichki muvozanatni shakllantirdi. Bu kuzatishlar gipotezaga muvofiq bo'lib, akvarel va rang psixologiyasi yordamida talabalarning ruhiy barqarorligini oshirish mumkinligini isbotladi. Mavjud xorijiy va milliy tadqiqotlar ham rang va akvarel texnikasining psixologik ta'sirini qayd etgan. Ko'plab xorijiy manbalar akvarel texnikasini art-terapiya vositasi sifatida qo'llashni, stressni kamaytirish va hissiy barqarorlikni oshirish imkoniyatlarini tavsiya etishgan. Milliy manbalarda ham ranglar va bo'yoqlar yordamida ruhiy muvozanatga erishish haqida tavsiyalar mavjud, ammo bu mavzu bo'yicha tizimli tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Ushbu tadqiqot rangtasvir mashg'ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan foydalanish orqali hissiy barqarorlikka erishishning samaradorligini ko'rsatgan bo'lsa-da, kelgusidagi tadqiqotlar yanada chuqurroq va uzoq muddatli tadqiqot olib borishni talab qiladi. Katta yosh toifasini qamrab olgan, uzoq muddat davomida kuzatuv olib borish orqali ushbu metodning samaradorligini yanada batafsil aniqlash mumkin.

Xulosa. Ushbu tadqiqot rangtasvir mashg'ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan foydalanish orqali talabalarning hissiy barqarorligini oshirish imkoniyatlarini muvaffaqiyatli namoyish etdi. Akvarel texnikasi yordamida talabalarda stress darajasining pasayishi, ichki xotirjamlik va ijodiy o'zini ifoda qilish qobiliyatining kuchayishi kuzatildi. Ranglarning psixologik ta'siri, masalan, yashil va ko'k kabi tinchlantiruvchi ranglarning o'quvchilarda ichki muvozanatni shakllantirishga yordam berganligi aniqlandi. Shuningdek, mashg'ulot davomida talabalarning o'zaro ijtimoiy aloqalari yaxshilandi, bu esa ularning ijodiy hamkorlik qobiliyatlarini oshirdi. Ushbu tadqiqot natijalari akvarel texnikasi va ranglarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi va bu usullarni kelgusida rangtasvir mashg'ulotlarida qo'llashni tavsiya etadi.

Tavsiyalar. O'qituvchilar uchun: Rangtasvir mashg'ulotlarida akvarel texnikasi va ranglar psixologiyasidan keng foydalanish, talabalarga o'z hissiyotlarini erkin ifoda etish uchun imkoniyat berish tavsiya etiladi. Ranglarni tanlash va ular bilan ishlash jarayonida talabalarni ruhiy qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish muhimdir.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun: Uzoq muddatli va ko'proq talabalarni qamrab olgan tadqiqotlar olib borish, akvarel texnikasi va ranglarning talabalarning hissiy rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish tavsiya etiladi. Ushbu tadqiqot rangtasvir mashg'ulotlarida talabalarning hissiy barqarorligini shakllantirish uchun samarali didaktik imkoniyatlarni ochib beradi va ta'lim jarayonida ijodiy yondashuvlar qo'llanilishining ahamiyatini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar:

1. Aharoni-Mack, E., Shambik, Y., & Lischinski, D. (2017, July). Pigment-based recoloring of watercolor paintings. I // n Proceedings of the Symposium on Non-Photorealistic Animation and Rendering (pp. 1-11).
2. Abdirasilov S. (2024). Akvarel rangtasvir texnologiyasi asosida psixologik portret tasvirlashning asoslari. // Journal of Culture and Art, 2(2), 28-37.
3. Nurtayev U. (2024). Rangtasvirda grizayl texnologiyasi asosida natyurmortni tasvirlashning asoslari va amaliy ahamiyati. // Journal of Culture and Art, 2(1), 80-87.
4. Whitney, Edgar A. Complete guide to watercolor painting. // Courier Corporation, 2012.
5. Xudayberganov, R. A. "Mahobatli rangtasvir texnika va texnologiyasi." Toshkent-2015 (2015).
6. Xoldarovna, Mirzayeva Feruza. "Rangtasvirda kompozisiyaning ahamiyati." // Pedagog 6.1 (2023): 111-114.
7. Khalilov L. (2024). Zamonaviy san’atda akvarel. klassik texnologiyaning rivojlanishi. // Journal of Culture and Art, 2(3), 60-66.
8. Суюнов, Н. (2024). Tez qalamchizgilar orqali badiiy tafakkurni rivojlantirish metodikasining zamonaviy yondashuvlari. // Общество и инновации, 5(8/S), 274-278.

**OLIM HAMDA SAN’ATSHUNOSLAR TADQIQOTLARIDA HIROT MINIATYURA
MAKTABLARI VA KAMOLIDDIN BEHZODNING IJOD YO’LI**

*Yuldashev Ibrohim Tuychiyevich,
Farg’ona davlat universiteti
Tasviriy san’at kafedrasida katta o’qituvchisi
tuychiyevich68@gmail.com*

Maqolada Sharq xalqlari madaniyati tarixini miniatyura va kitobat san’atidagi tasavvur qilish mumkin emas. Albatta, har bir san’at ustasi rassom davr talabiga mos ravishda ijod qilgan, shuning uchun ham ular yaratgan har bir bezak, tasvir go’zallikni, ezgulikni o’zida mujassamlashtiradi. Demak, bu yaratilgan asarlar, albatta, chuqur tahlil asosida o’rganish muhimligi haqida so’z boradi.

***Kalit so’zlar:** mumtoz, nafis, kolorit, Xuroson, miniatyura, islamiy, relyef, personaj, qog’ozsozlik, dekorativ, muqaddima, nafis, metod, janr, hoshiya, yorug’ garmoni, faktura, planshet, etyud, spektr.*

**ГЕРАТСКИЕ ШКОЛЫ МИНИАТЮРЫ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ КАМОЛИДДИНА
БЕХЗОДА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЁНЫХ И ИСКУССТВОВЕДОВ**

В статье приводится подтверждение того, что невозможно представить историю культуры народов Востока без искусства миниатюры и книги. Несомненно, каждый художник творил в соответствии с требованиями времени, поэтому каждый созданный им орнамент и образ олицетворяет красоту и добро. Таким образом, эти созданные произведения, безусловно, говорят о важности их изучения на основе глубокого анализа.

***Ключевые слова:** классический, элегантный, цвет, Хорасан, миниатюра, исламский, рельеф, персонаж, бумажное производство, декоративный, введение, метод, жанр, граница, световая гармония, фактура, планшет, этюд, спектр.*

**MINIATURE SCHOOLS ESTABLISHED IN HIROAT AND THE CREATIVE WAY OF
KAMOLIDDIN BEHZOD IN THE RESEARCH OF SCIENTISTS AND ARTISTS**

The article provides confirmation that it is impossible to imagine the history of culture of the peoples of the East without the art of miniature and book. Undoubtedly, each artist created in accordance with the requirements of the time, so each ornament and image created by them personifies beauty and goodness. Thus, these created works certainly speak about the importance of their study on the basis of deep analysis.

***Keywords:** classical, elegant, colorful, Khorasan, miniature, Islamic, relief, character, papermaking, decorative, introduction, elegant, method, genre, border, light harmony, texture, tablet, etude, spectrum.*

Kirish. Sharq tasviriy san’atining yirik namoyondasi, mo’yalarning sehri bilan nafosat olamiga nur baxshida etgan buyuk musavvir Kamoliddin Behzodning nomi jahon tasviriy san’ati tarixida alohida o’rin egallaydi. Afsuski, bizgacha Behzodning hayoti, ijodiy faoliyati haqida juda kam ma’lumot saqlanib qolgan, buning har-xil sabablari bor. Avvalo musavvir yashagan zamon hiyla murakkab bo’lib, bu davrning tarixchi va boshqa allomalari tasviriy san’at haqida batafsil adabiyotlar yozib qoldirishmagan. Qolaversa, diniy e’tiqod biz yuqorida ko’rganimizdek rassomchilik taraqqiyotiga to’la-to’kis yo’l ochib bermagan.

Behzod yashagan davrda ham tasviriy san’at ma’lum bir ilm va san’at vakillari, shoh saroylari atrofida e’tiborga tushgan, xolos. Xalq orasida esa tasviriy san’at asarlarining yoyilishiga yetarli imkoniyat bo’lmagan. Shunday qilib, musavvir ijodi, hayoti qalamga olingan manbalar juda oz, hatto uning tug’ilgan yili haqida ham munozaralar mavjud. Keyingi davrda bir qancha xorijiy tarixchilar olimlardan tashqari, O’zbekistonlik san’atshunoslar ham Behzod haqida tadqiqotlar yaratishdi. Bulardan, ayniqsa Hamid Sulaymonov, Galina Pugachenkova, Naim Norqulov, Ilyos Nizomiddinov, Orif Usmonov, Fozila Sulaymonova, Ne’mat Abdullayev, Abdumajid Madraimov, Zuhra Rahimova va boshqa olimlarning izlanishlarini eslab o’tish joiz. [1]

“Tadqiqotchilarning taxminlariga qaraganda, Kamoliddin Behzod 1455-yili Hirotda kosib-hunarmand oilasida dunyoga kelgan va juda erta yetim qolgan. Biroq, uning yoshligi qanday kechgani to’g’risida ma’lumotlarga ega emasmiz. Hatto, O.Usmonovning ta’kidlashicha, Behzod rassomning asl ismimi, tahallusimi yoki uning ismi Kamoliddinmi- bular hozircha bizga qorong’u. Shunday qilib, Sharqning mumtoz

musavviri Kamoliddin Behzodning buyuk san'atkor bo'lib yetishishida dastlab ana shu “Nigoriston” tasviriy san'at akademiasining ta'siri hal qiluvchi ahamiyat kasb etganini ta'kidlab o'tish joiz, bu maktabi bilan shuhrat qozongan o'z davrining mashhur ustasi musavvir Mirak naqqoshning ijodxonasida Kamoliddin Behzod ta'lim olganligi ma'lum. Kamoliddin Behzod yashagan davrdagi Hirotda badiiy muhiti, jumladan tasviriy san'atning o'ziga xos shakllanishi musavvirning ijodiy ravnaqiga hissa qo'shganini yuqoridagi dalillar isbotlaydi. Bu o'rinda yana bir narsani alohida ta'kidlash kerakki, ayniqsa, buyuk bobomiz Alisher Navoiyning rahnamoligi tufayli Kamoliddin Behzod ijodiyoti uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Haqiqatdan ham Behzod madaniyat va san'atning rahnamosi Alisher Navoiy dahosidan yetarlicha bahramand bo'la olganligi ko'pgina adabiyotlarda ta'kidlangan. O'z davridayoq Alisher Navoiy portretini yaratish borasida Kamoliddin Behzod samarali ijod qiladi. Shuningdek, Navoiyning hayotiga bag'ishlangan va Navoiy portreti tasvirlangan asarlari tufayli Hirotda madaniyat olamida taniladi. Asta-sekin Behzod Hirotda katta hurmatga sazovor bo'la e'tiborini hamon o'ziga jalb qilibkelmoqda” [2].

“Buyuk rassom sharq allomalari Sharafiddin Ali Yazdiy, Abdurahmon Jomiy, Amir Xusrav Dehlaviy, Alisher Navoiy, Nizomiy Ganjaviy kabi mutafakkirlarning asarlarini tasvir orqali yanada jonlantirdi, targ'ib etdi. Tadqiqotchilar Naim Norqulov, Ilyos Nizomiddinovning “Miniatyura tarixidan lavhalar” nomli kitobida shunday qiziqarli fikr va ma'lumotlarga duch kelamiz. Shved san'atshunos olimi F.Martin ustod Kamoliddin Behzodning Sulton Husayn Mirzo chorbog'idagi ijodxonasini quyidagicha tasvirlaydi: “Sharq quyoshi Behzod uchun qurilgan hujrani nurga g'arq etdi. Bu yerda naqqosh pastakkina qiya kursi ustida engashib ishlardi. Kursining tortma xonachalarida shoh asarlar yaratish uchun zarur bo'lgan hamma narsa muhayyo. Bunday asarlarni Ovropa san'at koshonolari XI asr Italiya va Niderlandiya musavvirlarining nodir asarlarini qanday tarzda qidirgan bo'lsalar, shunchalik ishtiyoq bilan qo'lga kiritishga intilishlari shubhasiz. To'g'ri, Behzod Ovropalik musavvirlarnikidek keng va qulay ustaxonaga ega bo'lmagan. Uning ish joyi oddiygina bir hujra bo'lib, oq marmar devorlari mohir sharq xattotlari tomonidan Qur'on xalimalari bilan muayyan etilgan. Hujrada bo'yra to'shalgan. Burchakda gilam ustida bir nechta yosti. Bu mehmon yoki muxlislar uchun qo'yilgan edi. Hujra orqasi, bog', sokin suvli hovuz, undan nariroq- gulzor va daraxtzor.

Shaftolilar pishib, ilxomdagi oltindek tovlangan uzum boshlari siyrak barglari orasidan mo'ralardi. Hujra atrofida atirgullar chamandek ochilib yotardi. Minglab turli-tuman gullarning qiyg'os ochilganidan ularning bargi ko'zga tashlanmas edi. Shu muhitda Behzod o'tirib, nozik mo'yqalami bilan surat chizardi. Nozik mo'yqalamni undan ilgari ham, keyin ham hech bir musavvir Behzodchalik ishlatishga muvaffaq bo'la olmagan. Behzod va shu davrda uning zamondoshlarini tasviriy san'atda erishgan yutuqlari keyinchalik butun jahon san'at ixlosmandlari diqqatini o'ziga tortdi. Ayniqsa, buyuk musavvir tomonidan yaratilgan portretlar o'z davrida mashhur bo'lib qolmasdan jahon san'at ixlosmandlari.

Kamoliddin Behzod tomonidan yaratilgan XV asrning 80-yillariga mansub Alisher Navoiy bilan Sulton Husaynning madrasadagi qiyofalari aks ettirilgan miniatyuralar “muraqqa”, ya'ni tasviriy san'at albomlaridagi miniatyuralar o'zining keng qamrovligi, rang-barang tabiat sirlarini aks ettirgani bilan e'tiborga molik. Bu asarlar ayni paytda Sankt-Peterburg shahridagi Saltikov-Shedrin nomidagi kutubxonada saqlanadi. Umuman, rassom portret san'ati borasida bebaho yutuqlarni qo'lga kiritgan. Yana shuni qo'shimcha qilish mumkinki portretlarning mukammalligi ularning garmonik tugal ishlanganligidadir. Husayn Boyqaro portretini tahlili bu borada isbotli misol bo'la oladi. Mutanosibliklar portretning deyarli barcha bo'laklarida o'ziga xosdir. Kiprik, qosh, qo'l barmoqlari bir-biriga monand kiyimdagi naqshin bezaklar bilan uyg'unlashib ketgan. Mana shunday diqqatga sazovor portretlardan yana biri 1507-yilda yaratilgan. Muhammad Shaybonixon suratidir. Bu asarda tizzalariga ikki qo'lini tayab chordona qurib o'tirgan mag'rur holatda Shayboniyxonning salobatli obrazi gavdalanadi. O'ng qo'lida o'q-yoy otganda taqadigan xalqa ushlab turgan bo'lib, bu esa uning mahoratli jangchi ekanligidan dalolat beradi. Oldidagi siyohdon va shunga o'xshash buyumlar bilim egasi, ma'rifatparvar kishi ekanligini ko'rsatadi. Asar AQSHdagi kolleksionerlar qo'lida bo'lib, bu portret rangin bo'yoqlar bilan boydir.

Musavvirning “Sulton Husayn safarda” deb nomlangan yana bir mashhur asarida Husayn Boyqaroning safar chog'idagi holati aks ettirilgan. Otda kelayotgan Sulton va uning atrofidagi mulozimlari, ularning hattiharakatlari, ayniqsa, gavdalarning to'liq va hayratli tasvirlangani Kamoliddin Behzodning miniatyura san'atidagi jozibali yutuqlaridandir. Tabiat manzarasining nafis va nozik ko'rinishlari, hatto bulutlarning o'ziga xos talqini asar kompozitsiyasining mazmundor bo'lishiga xizmat qilgan. Asarda Husayn Boyqaro o'zi uchun o'rnatilgan saropardaga kelayotgan payti aks ettirilgan. Umuman, Kamoliddin Behzodning asarlarida san'atning nafis qirralari bo'yoqlarning o'ziga xos ishlatilishi aniq, tiniq ko'zga tashlanadi.[3]

Musavvir ijodidagi san'atkorlarning siri zamonaviylikning haqiqiy aks ettira olganida hamdir. Bunga Kamoliddin Behzod hayotiylik va tabiiylikni samimiy hamda uyg'un ko'rsata olishi bilan erishgan. Rassomning portretlaridan tashqari ko'plab obraz va manzaralarni o'z ichiga olgan asarlarining mushohadasi shunday fikrlarga kelishimizga asos bo'la oladi. 1495-yili Hirotda Nizomiyning “Xamsa” si qayta ko'chirilgan

hamda bunga Kamoliddin Behzod tomonidan bir qancha miniatyura rasmlar ishlangan. Hozirgi paytda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanayotgan bu qo‘lyozma va undagi mo‘jaz tasvirlar san‘atimiz tarixida alohida ahamiyatga ega. Uning shu turkum asarlaridan biri masjid qurilishi kompozitsiyasi diqqatga sazovordir. Bundan tashqari, “Xamsa” ga ishlangan “Iskandar va yetti donishmand” nomli mashhur asari o‘ziga xos bir badiiy qiymatga ega. Asarda donolik, zukkolik inson tafakkuriga xos falsafiy qarashlar bilan birga, me‘morchilikdagi amaliy bezak san‘ati, sharqona muhitga xos go‘zal va nafis turmush manzarasi jozibali tasvirlangan. Tabiat quchog‘ida sharq allomalarining an‘anaviy davrada suhbatini aks ettirilgan. Bu suratdagi har bir obrazda kamtarona takalluf, zukkolik kabi nozik insoniy xususiyatlar yaqqol sezilib turibdi. Ayniqsa, suhbatdoshlarning bir-biriga o‘ta hurmat bilan muloqotda ekanliklari tomoshabinda hayrat uyg‘otishi tabiiy. [4]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Behzod va shu davrda uning zamondoshlarini tasviriy san‘atda erishgan yutuqlari keyinchalik butun jahon san‘at ixlosmandlari diqqatini o‘ziga tortdi. Ayniqsa, buyuk musavvir tomonidan yaratilgan portretlar o‘z davrida mashhur bo‘lib qolmasdan jahon san‘at ixlosmandlari. Kamoliddin Behzod tomonidan yaratilgan XV asrning 80-yillariga mansub Alisher Navoiy bilan Sulton Husaynning madrasadagi qiyofalari aks ettirilgan miniatyuralar “muraqqa”, ya‘ni tasviriy san‘at albomlaridagi miniatyuralar o‘zining keng qamrovligi, rang-barang tabiat sirlarini aks ettirgani bilan e‘tiborga molik. Bu asarlar ayni paytda Sankt-Peterburg shahridagi Saltikov-Shedrin nomidagi kutubxonada saqlanadi. Umuman, rassom portret san‘ati borasida bebaho yutuqlarni qo‘lga kiritgan.

Yana shuni qo‘shimcha qilish mumkinki portretlarning mukammalligi ularning garmonik tugal ishlanganligidadir. Husayn Boyqaro portretini tahlili bu borada isbotli misol bo‘la oladi. Mutanosibliklar portretning deyarli barcha bo‘laklarida o‘ziga xosdir. Kiprik, qosh, qo‘l barmoqlari bir-biriga monand kiyimdagi naqshin bezaklar bilan uyg‘unlashib ketgan. Mana shunday diqqatga sazovor portretlardan yana biri 1507-yilda yaratilgan. Muhammad Shaybonixon suratidir. Bu asarda tizzalariga ikki qo‘lini tayab chordona qurib o‘tirgan mag‘rur holatda Shaybonixonning salobatli obrazi gavdalanadi. O‘ng qo‘lida o‘q-yoy otganda taqadigan xalqa ushlab turgan bo‘lib, bu esa uning mahoratli jangchi ekanligidan dalolat beradi. Oldidagi siyohdon va shunga o‘xshash buyumlar bilim egasi, ma‘rifatparvar kishi ekanligini ko‘rsatadi.[5]

Asar AQSHdagi kolleksionerlar qo‘lida bo‘lib, bu portret rangin bo‘yoqlar bilan boydir. Musavvirning “Sulton Husayn safarda” deb nomlangan yana bir mashhur asarida Husayn Boyqaroning safar chog‘idagi holati aks ettirilgan. Otda kelayotgan Sulton va uning atrofidagi mulozimlari, ularning hatti-harakatlari, ayniqsa, gavdalarning to‘liq va hayratli tasvirlangani Kamoliddin Behzodning miniatyura san‘atidagi jozibali yutuqlaridandir. Tabiat manzarasining nafis va nozik ko‘rinishlari, hatto bulutlarning o‘ziga xos talqini asar kompozitsiyasining mazmundor bo‘lishiga xizmat qilgan. Asarda Husayn Boyqaro o‘zi uchun o‘rnatilgan saropadaga kelayotgan payti aks ettirilgan. Umuman, Kamoliddin Behzodning asarlarida san‘atning nafis qirralari bo‘yoqlarning o‘ziga xos ishlatilishi aniq, tiniq ko‘zga tashlanadi.

Sharq xalqlari madaniyati tarixida miniatyura va kitobat san‘atini ayri tasavvur qilish mumkin emas. Albatta, har bir san‘at ustasi rassomona ijod qilgan, shuning uchun ham ular yaratgan har bir bezak, tasvir go‘zallikni, ezgulikni o‘zida mujassamlashtiradi. Qo‘lyozma kitoblardagi naqshlarda tabiatning bag‘ridagi gul va daraxtlar, boshqa turli mavjudotlarning rangi, shakli o‘z aksini jamlashtirganini ko‘ramiz. Shu o‘rinda boshlaydi. U 1487-yili Xuroson hukmdori Husayn Boyqaroning Hirotdagi kutubxonasiga rahbar etib tayinlanadi”.

Natijalar. Sharq xalqlarining mushtarak badiiy merosi kitobat san‘atining tarkibiy qismi bo‘lib, qadimgi nodir qo‘lyozmalarni ziynatlash bilan birga, mazkur asarlardagi ilg‘or insonparvarlik g‘oyalari, oliyjanoblikka bo‘lgan intilish, go‘zallik to‘g‘risidagi tasavvurni ifodalashga ham xizmat qilgan. Turli san‘atkorlar-xattot, rassom, muzahhib, muqovasoz, jadvalkash va boshqalarning ijodiy hamkorligida yaratilgan nodir qo‘lyozmalar o‘sha davr madaniy, ijtimoiy hayotini hamda badiiy estetik qarashlarini o‘rganishda qimmatli manbalardan hisoblanadi. Yaqin va O‘rta Sharq madaniy markazlari bo‘lmish Bog‘dod, Tabriz, Samarqand, Buxoro, Hirotda, Sheroz kabi shaharlarda X-XIX asrlar davomida maxsus miniatyura maktablari mavjud bo‘lib, ba‘zan yuksak darajada rivojlangan, ba‘zan esa tanazzulga yuz tutgan. Har bir rassomlik markazida o‘ziga xos badiiy-ifodaviy xususiyatlar yuzaga kelishi bilan birga, ularning barchasi Sharq miniatyura san‘atining ranglar sofligi va yorqinligi, chiziqlarning nafisligi va nozikligi, tasviriy uslubning dekorativ xosiyati bilan xarakterlanadi.[6]

Shu o‘rinda kitobat san‘ati ustalarining o‘z davridagi atamasi, ya‘ni nomlanishi, hamda ular bajargan vazifalari va faoliyati haqida ta‘kidlash e‘tiborga molikdir.

1. Varroqlik- kitob tuzish uchun qog‘oz tayyorlovchi.
2. Sahhof-muqovasoz, sahifalarni to‘plab kitob holiga keltiruvchi.
3. Tasvir- surat ishlash, suratlash(musavvir).
4. Tazhib-oltin rang bilan naqshlash.

5. Tajlid-qimmatbaho kitoblarga charm yoki boshqa bir qimmatbaho matodan jild yasash.
6. Vassol- to‘zigan kitoblarni qayta tiklovchi, (restavator) ta‘mirlovchi.
7. Zarafshon- sahifalar hoshiyasi va yozuv oralariga oltin va kumushrang bilan purkab bezatuvchi.

“Yuqorida ko‘rsatilgan vazifalardan so‘ng kitoblar nihoyasiga yetkazilgan hisoblanadi. Xuddi, shuningdek tasviriy san‘at namunalari amaliy bezaklar bilan boyitilgan ajdodlarimizning eng noyob qo‘lyozma kitoblaridan Nizomiyning “Xamsa” siga ishlangan rasmlar tasviriy san‘at tarixida alohida o‘rinda turadi. Bu kitobga san‘atshunos olimlarimizning fikriga qaraganda, 2000 dan ortiq tasviriy miniatyuralar bag‘ishlangan. Nizomiy “Xamsa” siga ishlangan san‘at asarlarining katta qismi Kamoliddin Behzod zamonasidagi “Nigoriston” (Hirot tasviriy san‘at) maktabining mahsulidir. Bu miniatyuralardagi boshlaydi. U 1487-yili Xuroson hukmdori Husayn Boyqaroning Hirotidagi kutubxonasiga rahbar etib tayinlanadi”. [7]

XV-XVI asrlarda Hirot va Buxoroda yashab ijod etgan miniatyura san‘ati ustasi Mahmud Muzahhib asli Hirotida Kamoliddin Behzod qo‘lida ta‘lim olgan va tasviriy san‘at sirlarini o‘rgangan. Bu o‘rinda Buxoro miniatyura maktabining rivojlanishiga hissa qo‘sha olgan rassom Muzahhib ijodiy faoliyati ham tasviriy san‘at tarixida alohida ahamiyatga ega. Ma‘lum bo‘lishicha XVI asrning 40-70 yillarida Mahmud Muzahhib ijodi gullab yashnagan. Ayni shu davrda Buxoro tasviriy san‘ati o‘zining ulkan yutuqlariga erishdi. Markaziy Osiyo miniatyura va kitobat san‘atining markaziga aylandi. Kamoliddin Behzoddan so‘ng nafis tasviriy san‘atning davomchilari sifatida Mahmud Muzahhibning faoliyati Buxoro san‘atkorlari ijodiga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Endi bu yerda ishlangan rasmlar, ko‘chirilgan kitoblar har jihatdan o‘zining mukammal mazmuniga ega bo‘la boshladi. Musavvirning ijodiga rang-barang yutuqlar kompozitsion yechimlardagi o‘ziga xos nafisliklar Hirot nafis san‘at maktabini o‘taganligini ko‘rsatadi.[8]

Mahmud Muzahhib ham Alisher Navoiy dahosidan bahramand bo‘lganligi sir emas. Xullas, miniatyura san‘atining mohir ustalaridan bo‘lmish Mahmud Muzahhibga Alisher Navoiyning siymosini tasvirlash Buxoroda nasib etgan. Bu rassom tomonidan ishlangan Navoiy portreti ayni paytda Eronning Mashhad shahridagi Ostoni Quddus majmuasida saqlanmoqda. Portretning qimmatliligi o‘z zamonasiga xos an’anaviy miniatyura uslubida yaratilganligida hamdir.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish kerakki, asar muallifi Alisher Navoiy o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan va Navoiy rahnamolik qilgan Kamoliddin Behzod ustozligidagi nafis san‘at maktabini o‘tagan. Mahmud Muzahhibning asaridagi Alisher Navoiy portreti Navoiy zamonasidan biroz keyin yaratilgan bo‘lsa-da, yuqoridagi dallilar uning haqiqatga yaqinligini aynan ta‘kidlab turibdi. Bu obrazda gavdalangan ochiq chehrali qiyofani Behzod va unga o‘xshash boshqa rassomlar asarlarida ham uchratish mumkin. Bu mashhur portretida keksa va nuroniy chehrasidan iliq tabassum balqib turgan buyuk bobomiz Alisher Navoiyga xos o‘ta zukkolik, donolik ko‘rinib turibdi. Asarda Alisher Navoiy hassaga qo‘llari bilan tayangan holda tasvirlangan. Portretning o‘ziga xos ishlanishi Navoiy yuz qiyofasining mukammal va to‘laqonli tasvirlanishi Mahmud Muzahhibning mahorati san‘at ustasi ekanligidan dalolat beradi. Asarning yuqori qismida “surati amiri Kabir Mir Alisher” degan bitiklar bor. Pastki burchakda esa Mahmud Muzahhibning nomi zikr etilgan. Portretni diqqat bilan kuzatganimizda Navoiyning e‘tibori, ayniqsa, ma‘noli ko‘z qarashlari kimningdir suhbatini tinglayotgandek tasvirlangan. Bu asar dastlab 1931-yilda Londonda bo‘lib o‘tgan ko‘rgazmada namoyish etilgan. Uning hajmi uncha katta bo‘lmagan 16*7 smli miniatyuradir. Xullas, mazkur portret benazir, qimmatli shohona asarlardan biri hisoblanadi. Bu asar ilmiy, tarixiy jihatdan ham o‘tmish tasviriy san‘atining namunasi sifatida ulkan badiiy estetik qimmatga ega.[9]

Adabiyotlar:

1. A.Madaminov, N. Normatov. Sharq Miniatyura maktablari. Maqolalar to‘plami. 12-26 bet. G‘ulom Toshkent G‘ofur nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. - 1989-yil.
2. A. Madraimov Temuriylar va Boburiylar davri miniatyura san‘ati rivoji. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Temuriylar tarixi davlati muzeyi. [101-110] va [129-136] betlar. Toshkent-2019-yil.
3. Shoxlil Shoyoqubov. Zamonaviy O‘zbekiston miniatyurasi. Toshkent “O‘zbekiston” 2006-yil.
4. A.A. Madraimov Alisher Navoiy badiiy asarlarining XV-XVI asrlardagi qo‘lyozmalari. Temuriylar tarixi davlat muzeyi. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi. Toshkent-2021-yil.
5. Ye. A. Polyakova, Z. I. Rahimova. Sharq miniatyurasi va adabiyoti. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti 1987-y.
6. Alisher Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar. O‘zbekiston fanlar akademiyasi H.S. sulaymonov nomidagi qo‘lyozmalar insitituti 1982-yil.
7. Sharq miniatyurasi. O‘zbekiston fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik insitituti 1980-yil.

8. Nizomiy “Xamsa”siga ishlangan rasmlar. Albom O‘zbekiston fanlar akademiyasi H.S.sulaymonov nomidagi qo‘lyozmalar insitituti 1982-yil.
9. Orif Usmonov. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktablari. O‘zbekiston fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik insitituti Toshkent “Fan”nashriyoti 1977-yil.
10. Пугаченкова Г.А., Ремпиль Л.И. История искусства Узбекистана. – Москва: Искусство. 1985. [12-17]
11. Madaminov A., Normatov N. Sharq miniatyuralari. – Toshkent: Ilmiy maqolalar to‘plami. G‘ofur g‘ulom nomidagi Adabiyot va san’ati nashriyoti. 1989.
12. Shoyoqubov Sh. Zamonaviy O‘zbekiston miniatyurasi. –Toshkent: O‘zbekiston. 2006.

SKRIPKACHINING ESHITISH XUSUSIYATLARI, NAZARIY MUSIQA TINGLASH USULI ASOSLARI

*Allaberganova Maftuna Maxmudovna,
Buxoro Psixologiya va chet tillar instituti 1-kurs magistranti*

Maqola eshitish tushunchalari muammolari ochib berilgan bo‘lib, musiqachining eshitish qobiliyati va musiqani eshitish tushunchalari ko‘pincha sinonim sifatida ishlatiladi. Musiqachining eshitishi musiqaning tinglashning eng yetuk va mukammal ko‘rinishi, uning naqshlari, xususiyatlari va xususiyatlari, deb tushuniladi. Binobarin, musiqani eshitib tushunish haqida yozilgan hamma narsa avtomatik ravishda musiqachining eshitish qobiliyatiga tegishli bo‘lishi kerak va aksincha. "Musiqachining eshitishi" - pianinotchilar va qo‘shiqchilar, skripkachilar va trubachilar, dirijyorlar va nog‘orachilarning mazmuni va tuzilishi jihatidan farq qiluvchi tipologik eshitish imkoniyatlarining umumiy nomi.

***Kalit so‘zlar:** musiqaning tinglash usuli, izohlash muammosi, intonatsion belgilar, musiqiy tuzilish, tovush shakllari, nazariya.*

ОСОБЕННОСТЬ СЛУХА СКРИПАЧА, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДА ПРОСЛУШИВАНИЯ МУЗЫКИ

В статье раскрываются проблема и понятие «слух музыканта» и «музыкальный слух», которые часто используются как синонимы. Считается, что слух музыканта - наиболее зрелое и совершенное проявление музыкального слуха, его закономерностей, свойств и характеристик. Следовательно, всё, что написано о музыкальном слухе, автоматически должно было бы принадлежать музыкантскому слуху, и наоборот. «Слух музыканта» - собирательное название для различающихся по содержанию и структуре типологических вариантов слуха пианистов и певцов, скрипачей и трубачей, дирижеров и ударников.

***Ключевые слова:** метод прослушивания музыки, проблема интерпретации, интонационные знаки, музыкальная структура, звуковые формы, теория.*

THE HEARING CHARACTERISTICS OF A VIOLINIST, THE BASIC METHOD OF THEORETICAL MUSIC LISTENING

The article reveals the problem and the concepts of musician's ear and musical ear are often used as synonyms. It is believed that musician's ear is the most mature and perfect manifestation of musical ear, its patterns, properties and characteristics. Consequently, everything that is written about musical ear should automatically belong to musician's ear, and vice versa. "Musician's ear" is a collective name for typological ear variants of pianists and singers, violinists and trumpeters, conductors and percussionists, differing in content and structure.

***Keywords:** method of listening to music, problem of interpretation, intonation signs, musical structure, sound forms, theory.*

Kirish. Musiqachining eshitish qobiliyati va musiqaning tinglash atamallari ko‘pincha bir-birining o‘rnida ishlatiladi. Musiqachining eshitishi musiqaning tinglashning eng yetuk va mukammal ko‘rinishi, uning naqshlari, xususiyatlari va xususiyatlari, deb tushuniladi. Binobarin, musiqaning tinglash haqida yozilgan hamma narsa avtomatik ravishda musiqachining eshitish qobiliyatiga tegishli bo‘lishi kerak va aksincha, ammo bu faqat qisman to‘g‘ri.

Musiqaning ixlosmandining eshitishidan ko‘ra ba‘zi jihatlari bilan professional musiqachining eshitishi mukammalroq ko‘rinadi (masalan, tovushning alohida tuslarini ajrata olish, musiqiy yaxlitlikni bir zumda va batafsil tasavvur qilish va h.k.). Musiqachilarning musiqani boshqa odamlarga qaraganda ancha nozik va chuqur eshitishga ishonish soddalashtirish bo‘lardi - ular musiqachilarning eshitish va harakat sohasi o‘rtasida tasavvur va fikrlash bilan yanada nozik, tanlangan va ko‘p qiymatli munosabatlarga ega eshitishni nazorat qilish va baholash sezilarli darajada oshadi (shu jumladan eshitish jarayonlarining o‘zi), eshitish faoliyatining ma‘lum individual shaxsiy xususiyatlarga chuqurroq bog‘liqligi va boshqalar. Eshitishning barcha bu xususiyatlari professional musiqiy tayyorgarlik jarayonida shakllanadi. Shu bilan birga, musiqaning uchun to‘liq shakllangan eshitish qobiliyatining mavjudligi musiqaning ta‘lim muassasalariga professional tanlashning asosiy mezonlaridan biridir.

Asosiy qism. Musiqiy eshitish va musiqachining eshitish hodisalarini o‘rtasidagi noaniq (aniq bo‘lsa ham) farq psixologiya va pedagogika fanini amaliy musiqa pedagogikasidan ajratib turadigan ko‘rinmas to‘siq bo‘lib xizmat qiladi. Bunday to‘siqni yo‘q qilish tadqiqotchilar va musiqachilarning manfaatlarini birlashtiradi va ilmiy adabiyotlarda rivojlangan va musiqachi-pedagoglarning amaliy tajribasidan kelib chiqqan eshitish haqidagi g‘oyalarni o‘zaro bog‘lashni talab qiladi. Bu tadqiqotning dolzarbligi.

Shuni ta’kidlash kerakki, "musiqachining eshitishi" - pianinotchilar va qo‘shiqchilar, skripkachilar va karnaychilar, dirijyorlar va nog‘orachilar va boshqalarning asosiy g‘oyasi bilan farq qiluvchi tipologik variantlarning umumiy nomi Asarning mohiyati shundaki, musiqachining eshitish qobiliyati turli kasb egalari o‘rtasida individual va tipologik farqlarga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan kognitiv va operatsion vazifalar va ularni hal qilish strategiyalarining o‘ziga xosligi bilan tavsiflanadi.

Farqlarning mavjudligi musiqachilarning eshitish faoliyatining umumiy qonuniyatlari va mexanizmlarini istisno qilmaydi. Ular professional eshitishni rivojlantirish jarayonlarini va unga samarali pedagogik ta’sir ko‘rsatish usullarini belgilaydi. Bularning barchasi ushbu tadqiqotning asosiy muammosini tashkil qiladi.

Shunday qilib, ishning maqsadlari:

a) musiqachi eshitish fenomenologiyasining analitik tavsifi, ya’ni uning universal xususiyatlari va xususiyatlarining namoyon bo‘lishi;

b) musiqa o‘quvchilarining eshitish qobiliyatini rivojlantirishga mos pedagogik yondashuvlarni aniqlash;

v) nazariya va o‘qitish usullarining tegishli tamoyillarini ishlab chiqish.

Maqsadlarga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Mahalliy va xorijiy musiqa psixologiyasi va pedagogikasining nazariy tadqiqotlari, amaliyotchi musiqachilarning kuzatishlari, shuningdek, psixologik-pedagogik eksperimentlar va talabalarning so‘rovlari asosida sozandalarning eshitish hodisalarini tavsiflash.

2. Musiqachilarning professional eshitish xususiyatlarining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, uni tashxislash va o‘quv jarayonida takomillashtirish.

3. Musiqachilar hal qilishlari kerak bo‘lgan tipik eshitish vazifalari va professional eshitishni o‘rgatish muammolari o‘zaro bog‘liqligi.

4. Musiqachilarning professional eshitish qobiliyatini shakllantirish va takomillashtirish jarayonlariga pedagogik ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlari va samaradorligini belgilovchi shart-sharoitlarni aniqlash.

Tadqiqot obyekti musiqachining professional eshitish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonidir. Tadqiqot predmeti o‘quvchilar bilan ishlash shakllari va usullarining asosiy tamoyillari, o‘quv jarayonida musiqani eshitish qobiliyatlarini yaxshilashni ta’minlash.

Musiqachining eshitish qobiliyatini o‘rganish tarixida ushbu muammoning ilmiy rivojlanish holatiga ta’sir qiluvchi ikkita diqqatga sazovor xususiyat mavjud. Birinchi xususiyat musiqa tinglash va musiqachining eshitish qobiliyati tushunchalarining yuqorida aytib o‘tilgan xayoliy "sinonimiyasi" bilan belgilanadi, buning natijasida musiqachilarning professional eshitish muammolari Musiqachining eshitish qobiliyatining umumiy muammolarini o‘rganishda ko‘pincha be e’tiborlikka yo‘l qo‘yilgan.

Ikkinchi xususiyat - bu musiqa tinglashning tadqiqot obyekti ekanligi bilan bog‘liq bo‘lgan yagonalik - bu turli xil ilmiy sohalarda kechagina imkonsiz bo‘lib tuyulgan narsaga hissa qo‘shadigan, mos ravishda ushbu sohalarning muammolarini aks ettiruvchi va ularning o‘ziga xos kontseptual va o‘z ifodasini topgan; terminologik tizimlar.

Biroq, tadqiqot obyekti - musiqa uchun eshitish qobiliyati - tadqiqotchilarni har doim fanlararo yondashuvlarga, turli fanlarning metodologik tamoyillari, tadqiqot usullari va ilmiy natijalarni taqqoslashning o‘zaro ta’sirini yangi chegaralarga olib chiqishga undadi. Shunga qaramay, bugungi kungacha professional eshitish qobiliyatining yagona, tizimli tartiblangan tadqiqot rasmini yaratish hal qilinmagan muammoga aylandi.

Musiqadagi dastlabki qadamlardan boshlab musiqachining eshitishiga juda qattiq va o‘ziga xos talablar qo‘yiladi, ular shunga muvofiq shakllanadi va musiqani eshitishning pedagogik diagnostikasi va uni rivojlantirish va takomillashtirishning samarali shakllarini ishlab chiqish uchun yashirin asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, bunday hollarda, professional eshitish qobiliyati talablari, aslida, musiqachiga ega bo‘lishi kerak bo‘lgan ma’lum optimal eshitish xususiyatlari bilan aniqlanadi, bu esa noto‘g‘ri gipotezadir. Ushbu talablar standart, "yakuniy echimlarga" ega bo‘lmagan eshitish vazifalari uchun asosiy shartlar sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. Muayyan musiqiy faoliyatning individual psixologik, badiiy, stilistik va akustik omillari musiqachining eshitishiga qo‘yiladigan kasbiy talablarni amalga oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Professional eshitish to‘g‘ridan to‘g‘ri musiqiy va ijodiy vazifalar mazmunidagi ko‘p yoki kamroq dinamik badiiy va tarixiy o‘zgarishlarga bog‘liq, ya’ni u turli vazifalarga moslashuvchan tarzda qayta

konfiguratsiya qilish qobiliyati bilan belgilanadi. 20-asrning oxirgi uchdan bir qismidagi badiiy amaliyotda haqiqiy eshitish tushunchasi paydo bo'ldi, ya'ni o'ziga xos musiqiy va badiiy uslubga mos keladi, go'yo boshqa musiqa hali mavjud bo'lmagandek, unga qaytadi. Bularning barchasi maxsus psixologik mexanizmlar bilan ta'minlanadi, ularni o'rganish zamonaviy musiqachilarni samarali tayyorlash va tarbiyalash uchun juda muhimdir.

Musiqiy quloqning asosiy xususiyati shundaki, u nafaqat eshitish, balki eshitishdan ham ko'proq. Uning ishi murakkab eshitish-harakat, eshitish-vizual, eshitish-taktillik, ko'rish-motor va boshqa bog'lanishlarni talab qiladi, bunda hissiy-idrok jarayonlarini hissiy va motorli jarayonlardan, fikrlash, tasavvur va xotira jarayonlaridan ajratib bo'lmaydi. Musiqachining eshitish qobiliyati kooperatsiya yoki bo'ysunish, bir-birini to'ldirish yoki parallel harakatlar bilan birlashtirilgan fiziologik va psixologik tizimlarga yaxshi moslangan ko'rinadi. Uning ishiga shaxsiy xususiyatlar, uning motivlari, ehtiyojlari, sevimli kognitiv strategiyalari va boshqalar ta'sir qiladi.

Musiqachining ichki eshitish tasvirlari nafaqat musiqa yaratish yoki ijro etish uchun psixologik vosita, balki avtomuloqot, xabardorlik va ichki musiqiy hayotini boshqarishning eng muhim kanali sifatida ham ishlaydi. Aytishimiz mumkinki, ichki tasvirlar musiqiy ongning individual psixologik tilini ifodalaydi (bu, albatta, amalga oshirilmaydi), bu musiqachining eshitish jarayonlarini tushunishi uchun asos bo'lib, musiqa yaratish jarayonlarini bevosita belgilaydi.

Musiqa pedagogikasi uchun musiqachining eshitish qobiliyati muqarrar ravishda uning shaxsiy rivojlanishi, badiiy e'tiqodi va qadriyatlarini shakllantirish xususiyatlarini aks ettirishi alohida ahamiyatga ega. Aksincha, eshitish rivojlanishidagi individual qiyinchiliklar bevosita yoki bilvosita nafaqat o'rganish motivatsiyasiga, maqsadni belgilashga, ijodiy faoliyatga, balki shaxsiy o'zini o'zi qadrlash, o'ziga ishonch va o'zini o'zi anglash yo'llarini tanlashga ham ta'sir qiladi.

Mashg'ulotning boshidanoq musiqachining eshitish qobiliyati turli darajadagi samaradorlikka ega bo'lsa ham, bir butun sifatida ishlaydi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish mexanizmi o'ziga xos "bo'shatish" va shu bilan shaxsning shakllanishidan iborat turli darajadagi murakkablikdagi eshitish funksiyalari mavjud. Eshitish rivojlanishi bilan bu funksiyalar o'rtasida aloqalar va bog'liqliklar o'rnatiladi va eshitish yangi yaxlitlik sifatida rivojlanadi, uning ichida yangi funksiyalarning kristallanishi boshlanadi va hokazo. Ba'zi talabalar uchun bu jarayonlar tezda yangi eshitish qobiliyatini ochadi; faqat ma'lum bir vazifa uchun "kerakli va etarli" darajasiga yoki muayyan o'quv vaziyatlarida eshitish uchun talablarga erishadi.

Biroq hatto eng intensiv mashg'ulotlar ham eshitish rivojlanishiga bevosita ta'sir qilmaydi. Trening sharoit yaratadi va musiqiy faoliyatning qadriyat ko'rsatmalarini ta'kidlaydi, eshitish qobiliyati esa faoliyatning qo'shimcha mahsuloti bo'lib, har tomonlama pedagogik boshqaruvga bo'ysunmaydi. Kasbiy eshitish pedagogikasida musiqa tilining o'ziga xos elementlarini farqlash yoki tanib olish bo'yicha individual eshitish qobiliyatlarini intensiv o'rgatish ko'pincha talabaning eshitish faoliyatini yaxshilashga faol ta'sir qilmasdan, faqat tor ta'lim vazifalarini hal qilishga yordam beradi. uning badiiy va musiqiy rivojlanishi.

O'z rivojlanishida professional eshitish ba'zi tipik xususiyatlarga ega bo'ladi, lekin ayni paytda yanada aniq individuallik. Professional va individual eshitish xususiyatlari musiqa bo'yicha ixtisoslikni tanlashga, ijodiy maqsadlarni belgilashga va badiiy natijalarga ta'sir qiluvchi dinamik birlikni tashkil qiladi. Eshitish qobiliyatini rivojlantirish musiqiy faoliyatning o'ziga xosligi, sifat xususiyatlariga eng mos keladigan va ularni to'liqroq namoyish etishga imkon beradigan soha va sohalarni bir vaqtning o'zida izlash bilan birlashtiriladi.

O'zining operativ ma'nosida tuyg'u tushunchasi keng ko'lamli hodisalarni qamrab oladi ("tana hissi" va "vaqt tuyg'usi", "hazil hissi" va "haqiqat tuyg'usi", va hokazo), ularning har biri sensorli ma'lumotlarni umumlashtirishning o'ziga xos istiqboli, ma'lum naqshlarning bevosita tajribasi, hodisalarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Bir zumda umumlashtirish his-tuyg'ularga ko'ra ishonchli harakat qilish imkonini beradi, garchi bunday hollarda harakatlaringizni tushuntirish qiyin bo'lishi mumkin. Har bir insonga xos bo'lgan til tuyg'usi o'z ona tilini o'zlashtirish va boshqa tillarni o'zlashtirish qobiliyatini belgilab berganidek, musiqiy sezgilar ham (balandlik, lad, ritm va boshqalar) musiqani tashkil etish va boshqarishning ifodaliligini his qilish imkonini beradi. Har doim musiqiy material bilan chambarchas va nozik bog'langan holda, ular ongli bilimdan oldin bo'lishi yoki hatto osongina "aylanib yurib", qobiliyat va ko'nikmalarga aylanishi mumkin.

Bu mexanizmlar va jarayonlar musiqiy iqtidorli bolalar va o'smirlarda alohida aniqlik bilan namoyon bo'lib, ularning musiqiy o'rganishning sifat jihatidan o'ziga xosligini belgilaydi.

2. Musiqachi eshitishining asosiy operativ tuzilishi butunlik hissidir. Bu musiqiy bayonotning ma'nosiga mos keladigan musiqaning yaxlit tasvirini tushunishning o'ziga xos mexanizmi. Uning yordamida musiqiy tovushlar bir tovush manbasidan (bitta eshitish oqimiga mansub) kelib chiqqandek birlik sifatida qabul qilinadi, ya'ni musiqiy tovush mazmunli, ifodali gapga aylanadi. Yaxlit obraz musiqaning emotsional-eshitish gipotezasiga o'xshaydi: u doimiy ravishda aniqlashtiriladi, boyitiladi, hatto real idrok chegarasidan tashqarida

bo‘ladi. Butunlik tuyg‘usining o‘ziga xos ko‘rinishlari – lad tuyg‘usi, ritm tempi hissi, shakl hissi va uslub hissi kabi nomoyon bo‘ladi.

Butunlik tuyg‘usining kuchayishi badiiy iste’dodning aniq belgilaridan biridir, garchi badiiy faoliyat hatto iqtidorli odamlarda ham butunlik tuyg‘usini yaxshilaydi. Atrofdagi olamning narsa va hodisalarini ko‘p o‘lchovli, dinamik, ko‘p qiymatli deb bilish ularning mohiyatini tushunish va ifodalash uchun yaxlit idrok etishni talab qiladi. Yaxlit idrok etish zarurati bunday idrokni rivojlantirishning asosiy psixologik mexanizmi va uni shakllantirish, shunga mos ravishda musiqachining eshitish tarbiyasi jarayonida muhim pedagogik vazifalardan biriga aylanadi. Bundan tashqari, butunlik tuyg‘usi musiqa-eshitish ta’limi va tarbiyasining turli bosqichlarida samaradorligining diagnostik ko‘rsatkichidir.

Musiqiy va eshitish integral obrazlarining psixologik jihatdan har xil shakllari (diffuz, fonik, strukturaviy, konturli, tabaqalashtirilgan) butunlik tuyg‘usining shakllanishi va takomillashuv bosqichlarini belgilaydi. Ammo shu bilan birga, oldingi shakllar shakllanish jarayonida engib bo‘lmaydi, balki maxsus eshitish strategiyalariga aylanadi (pastga qarang) va ular optimal bo‘lgan sharoitlarda faollashtirilishi mumkin. Shunday qilib, asar ustida ishlashning dastlabki bosqichlarida bastakor yoki ijrochi diffuz yaxlit tasvirlar bilan ishlaydi, go‘yo musiqiy eshitish va fikrlashning oldingi shakllaridan etukroq shakllariga asta-sekin ko‘tariladi.

3. Musiqachi ongida musiqaning yaxlit obrazi haqiqiy tovushga nisbatan ortiqcha: u nafaqat “eshitiladi”, balki asarning tovush shaklining “tasavvur qilinadigan” aloqalari va munosabatlarini ham aks ettiradi. Bu eshitilmaydigan sensorli komponentlarning (vizual, taktil, vosita va boshqalar) eshitish tasvirlarida ishtirok etishi, maxsus assotsiativ mexanizmlarning eshitish strategiyalariga integratsiyalashuvi va "rangli eshitish" kabi o‘ziga xos hodisalarning paydo bo‘lishi uchun zarur shartga aylanadi. "Vizual eshitish" musiqachining ijro apparatidagi eshitish-motor aloqalari (eslatmalarni o‘qiyotganda), ortiqchaligi tufayli, yaxlit tasvir go‘yo gavdalanish energiyasi bilan to‘yingan bo‘lib, noziklikni ta’minlab, barmoqlarga o‘tishini "so‘raydi".

4. Ushbu dissertatsiyada kiritilgan eshitish strategiyasi tushunchasi musiqachining eshitish qobiliyatini o‘rganish va diagnostika qilish uchun juda muhimdir. Buning sharti shundaki, musiqachining eshitish qobiliyati asarning badiiy tuzilishini passiv ravishda "skanerlamaydi", balki har doim musiqiy faoliyatning haqiqiy maqsadlari va ushbu faoliyatni amalga oshirishning o‘ziga xos shartlari bilan belgilanadigan muayyan muammolarni hal qiladi. Musiqachining faoliyati, har qanday kasbiy faoliyat kabi, ularni hal qilish uchun fundamental usullar - strategiyalarga ega bo‘lgan muayyan vazifalar tizimidan foydalangan holda tavsiflanishi mumkin. Aslini olganda, musiqachining eshitish tayyorgarligi bu kabi strategiyalarni o‘zlashtirish va ularni o‘quv va badiiy musiqiy materialning turli sharoitlarida amalga oshirish tajribasini to‘plash jarayonidir.

Operatsion nuqtayi nazardan, eshitish strategiyasi - bu ko‘nikma, qobiliyat va eshitish tajribasiga asoslangan ma’lum aqliy va mnemonik harakatlar to‘plami. Psixologik nuqtayi nazardan, eshitish strategiyasi eshitish maqsadlari, bir xil harakatlar, ko‘nikmalar, odatlar (eshitish inertsiyasi), shuningdek, kutilgan eshitish tajribasi o‘rtasidagi munosabatni ifodalaydi. Eshitish strategiyalari musiqiy faoliyatni bir butun sifatida tashkil etadigan dinamik psixologik tuzilmalardir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, musiqiy eshitishni rivojlantirishda ijodiy darajaga erishish munozarali pedagogik vazifadir, chunki musiqachining eshitish tayyorgarligi, birinchi navbatda, barqaror va o‘ziga xos musiqiy-eshitish tushunchalarini shakllantirishga qaratilgan. Ikkinchisi, o‘z navbatida, eshitish inertsiyasining zaruriy sharti bo‘lib, eshitish tajribasiga to‘siqlar yaratadi va eshitish faoliyatining ijodiy darajasiga erishishga to‘sqinlik qiladi. O‘quv jarayonida ushbu qarama-qarshilikni bartaraf etishda musiqaning operativ eshitish tasvirining ijodkorligi o‘qituvchining o‘zidan katta ahamiyatga ega. Tadqiqot natijasida aniqlandiki, skripkachi talabalarining ijrochi mustaqilligi musiqachilarning shaxsiy fazilatlarini, tabiiy moyilliklari va kasbiy qobiliyatlarini integral tarbiyalash bo‘lib, musiqani mustaqil ijodiy bilish va o‘zlashtirishga, uni ijro etish, shakllantirish va shakllantirish usullarini o‘zlashtirishga qaratilgan. professional ijro vazifalarining yechimlarini izlash, musiqaning badiiy va obrazli intonatsiyasi vositalarini takomillashtirish, musiqachining ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, skripkachilarning ijro etuvchi mustaqilligi - bu potensial qobiliyatlarning doimiy o‘shishiga, badiiy va ijodiy faoliyatda o‘zini o‘zi takomillashtirishga va o‘zini o‘zi amalga oshirishga qaratilgan professional ijrochilik faoliyatining yetakchi tamoyillari va usullarini mustaqil tanlash qobiliyatidir.

Adabiyotlar:

1. Холиков К.Б. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. // Science and Education 3 (5), 1556-1561
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк / Л. С. Выготский. — 2-е изд. М.: Просвещение, 1967.

3. Воспитание музыкального слуха. Вып. 2. М.: Музыка, 1985. - 121 с.
4. Вопросы музыкально-исполнительского искусства. Вып. 3: сб. ст. / отв. ред. А. А. Николаев. М.: Музгиз, 1962. - 347 с.
5. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. — М., 1960.
6. История скрипичного искусства: учебник в 3 вып. Вып. 1 / Л. Гинзбург, I
7. Холиков К.Б. Обученность педагогике к освоению учащимися сложным способам деятельности. // Science and Education 5 (2), 445-451
8. Леонтьев А. Н. О формировании способностей // Вопросы психологии. -1960.-№3.-С. 10.
9. Лесман И. Очерки по методике обучения игре на скрипке / И. Лесман. -М., 1964.-272 с.
10. Н.Нестьев И. В. Учитесь слушать музыку / И. В. Нестьев. 3-е изд., доп.
11. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. — М., 1960.
12. Ю. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асафьев. Изд. 2-е. -Л. : Музыка, 1971.

**TALABALARDA AN’ANAVIY XONANDALIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI**

Ramazonova O’g’i’loy Xolmurodovna,

Buxoro davlat universiteti

Musiqqa ijrochiligi va madaniyat kafedrasida katta o’qituvchisi

o’x.ramazonova@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-8535-6123>

Maqolada an’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslari bo’yicha materiallar bayon etilgan. Jumladan, zamonaviy sharoitda san’at va madaniyatning bir bo’lagi bo’lgan an’anaviy xonandalik madaniyatini metodik nuqtai nazardan o’rganilishi mavjud holati, soha mutaxassislarining boy tajribasi, yaratgan asarlari, risolasi, ijro yo’llarini o’rganish, psixologik va pedagogik ta’siri didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish imkonini berishii izohlangan. Shuningdek, talabalarda an’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish maqom asarlarini o’rganish, ijro etish, mazmuni anglashga yordam berishi izohlangan.

Kalit so’zlar: *An’anaviy xonandalik, mumtoz navolar, an’anaviy musiqqa, Buxoro, Xorazim, Farg’ona - Toshkent maqom yo’llari.*

**НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТРАДИЦИОННОЙ ПЕВЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ СРЕДИ СТУДЕНТОВ**

В статье рассмотрены научно-методические основы развития традиционной певческой культуры. В частности, пояснялось, что изучение традиционной певческой культуры, которая является частью искусства и культуры в современных условиях, с методологической точки зрения, сложившейся ситуации, богатого опыта специалистов в этой области, изучения их произведений, брошюр, способов исполнения, психолого-педагогического воздействия позволит развить дидактические возможности. Также было разъяснено, что развитие традиционной певческой культуры среди студентов помогает изучать, исполнять и понимать содержание произведений макама.

Ключевые слова: *Традиционное пение, классический наво, традиционная музыка, статусные дороги Бухара, Хорезм, Фергана-Ташкент.*

**SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF
TRADITIONAL SINGING CULTURE AMONG STUDENTS**

The article discusses the scientific and methodological foundations for the development of traditional singing culture. In particular, it was explained that the study of traditional singing culture, which is part of art and culture in modern conditions, from a methodological point of view, the current situation, the rich experience of specialists in this field, the study of their works, brochures, methods of performance, psychological and pedagogical influence will allow the development of didactic capabilities. It was also explained that the development of traditional singing culture among students helps to study, perform and understand the content of maqam works.

Key words: *Traditional singing, classical navos, traditional music, status roads of Bukhara, Khorezm, Fergana-Tashkent.*

Kirish. *Dunyo musiqqa san’atida yuz berayotgan o’zgarishlar, yaratilayotgan kuy va qo’shiqlar, mumtoz navolar va ohanglar bo’lajak soha mutaxassislarida xonandalik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, ta’lim tizimining zamonaviy yondashuvlar orqali takomillashtirishning an’anaviy metodikalarini taqdid etishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda san’at va madaniyatining bir bo’lagi bo’lgan an’anaviy xonandalik madaniyatini metodik nuqtai nazardan o’rganilishi mavjud holatini, soha mutaxassislarining boy tajribasi, yaratgan asarlari, risolasi, ijro yo’llarini o’rganish, psixologik va pedagogik ta’siri didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.*

Oliy ta’lim tizimi an’anaviy xonandalik yo’nalishida o’qiyotgan talabalar madaniyatini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Talabalarda an’anaviy xonandalik fanini o’qitilishi asosan maqom ijrochilik san’ati asarlari orqali amalga oshiriladi. Maqom asarlarining insoniyatning nomoddiy

madaniy merosi sifatida e’tirof etilishi xalqaro “Yunesko” tashkiloti tomonidan tasdiqlangani bu san’at yo’nalishini yanada rivojlantirish zarurligini belgilaydi. Musiqa madaniyatining ajralmas qismi sifatida maqom qo’shiqlarini chuqur o’rganish, an’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish, sohani keng va mukammal tadqiq etishni talab etadi. Chunki maqom ashulalari musiqiy qadriyatlarni ifoda etuvchi va xalqning milliylikini aks ettiruvchi muhim san’at yo’nalishidir. Talabalarda an’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish, xalqimizning milliy merosiga hurmatni shakllantirish hamda xalqaro arenalarda yurtimizning qadimiy musiqa san’atini namoyish etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Bundan tashqari, sohada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, zamonaviy g’oyalar bilan uyg’unlashgan interaktiv dasturlar orqali xonandalik madaniyatini rivojlantirish alohida ahamiyatga egaligini ko’rsatmoqda.

Asosiy qism. Jahon musiqa san’ati qadriyatlarning jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta’siri, musiqiy merosining umummilliy va madaniy an’analar asosida tashkil etishga e’tibor qartashni talab etmoqda.

Dunyo musiqa san’atida yuz berayotgan o’zgarishlar, yaratilayotgan kuy va qo’shiqlar, mumtoz navolar va ohanglar bo’lajak soha mutaxassislarida xonandalik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, ta’lim tizimining zamonaviy yondashuvlar orqali takomillashtirishning an’anaviy metodikalarini taqdid etishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda san’at va madaniyatning bir bo’lagi bo’lgan an’anaviy xonandalik madaniyatini metodik nuqtai nazardan o’rganilishi mavjud holatini, soha mutaxassislarining boy tajribasi, yaratgan asarlari, risolasi, ijro yo’llarini o’rganish, psixologik va pedagogik ta’siri didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Ajdodlarimizning milliy musiqiy ohanglari, hayot tarziga xos xususiyatlari va an’analari ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam zamin yaratib, bugungi kunda tobora rivojlanmoqda. Maqom qo’shiqlari yozma manbalarda muhrlanib, ma’naviy boyligimizning ajralmas qismiga aylangan.

Maqomlarni chuqur tadqiq qilish, amaliyotga tadbiiq etish va ularning semantik ma’nolarini ochib berish biz uchun muhim va kechiktirib bo’lmaydigan vazifalardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bugungi zamonda barcha ezgu niyatli insonlarni birlashtirish va yoshlarni yuksak gumanistik ideallar ruhida tarbiyalashda musiqa san’atining o’rni va ahamiyatini hech narsa bilan o’lchab yoki baholab bo’lmaydi. Bu ayni haqiqatdir. Maqom ohanglari, maqom ruhi va falsafasi har bir inson qalbida, avvalo, unib-o’sib kelayotgan yosh avlodimizning ongida va yuragida chuqur o’rin egallashi uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur” [4, 220-b].

An’anaviy qo’shiqlar “xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo’lib, o’zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an’analari bilan ma’naviy hayotimizda alohida muhim o’rin egallaydi” [3]. Noyob san’at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e’tiborga ega. Maqom san’ati insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e’tirof etilishi, Rerezentativ ro’yxatga kiritilishi, yurtimizda mumtoz musiqa san’atiga bo’lgan munosabatning nechog’li ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi.

Talabalarda ana’anaviy xonandalik madaniyatini shakllantirish, maqom san’atini yanada rivojlantirish, ijro maktablari an’analarni, buyuk bastakorlar, hofiz va sozandalar merosini chuqur ilmiy asosda o’rganish, qayta tiklash lozimligini ko’rsatmoqda. “An’anaviy qo’shiqchilik san’ati ko’pchilik Sharq xalqlari musiqa merosida mavjud bo’lib, milliy musiqaning asosini tashkil etadi. Ular nazariy va amaliy asoslarga ega, zero mazkur xalqlar musiqasining ustozona uslubidagi namunasi. Ushbu an’anaviy ijrochilikning asosini shubhasiz, maqomlar, xususan o’zbek va tojik xalqlarining ma’naviy merosi hisoblangan Shashmaqom asarlari tashkil etadi. Ular asrlar davomida bu sohada olib borgan ijodiy izlanishlarning samarasidir. Ustoz sozanda va xonandalar keyingi avlodlariga ko’z qorachig’iday asrab bizgacha etkazib kelgan maqom asarlari hozirgi kunda nafosat dunyosidagi eng yuqori pag’onada turuvchi, beqiyos qimmatga ega bo’lgan musiqa san’ati boyligi sifatida chinakkam xalq mulkiga aylandi” [5, 6-bet.].

Mumtoz musiqa merosi namunalarini o’rganish, mavjud yozuvlarni takomillashtirish, amaliyotga joriy etish, maqom san’atining ijtimoiy-tarixiy ildizlari, ilmiy-nazariy asoslari, milliy va umumbashariy qadriyatlar bilan bog’liq jihatlarni chuqur o’rganish orqali talabalarda ana’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish zaruratini belgilaydi.

An’anaviy musiqa — badiiy jarayon bo’lib, xalq tomonidan yaratilgan, asrlar osha bizgacha yetib kelgan xalq musiqa ijodi yoki musiqa folklori, yetuk sozanda-bastakorlar tomonidan ijod etilgan mumtoz musiqasi tushuniladi. An’anaviy xonandalik ijodiyot namunalari og’zaki an’anada saqlanib, sayqal topib, barkamol musiqa asari sifatida rivojlanib kelmoqda.

O’zbek xalq musiqa ijodi namunalarini ijtimoiy hayotdagi o’rni va bajaradigan vazifalariga ko’ra ikki asosiy guruhga ajratish mumkin:

a) Ma’lum sharoit va vaziyatlar bilan bog’liq kuy va qo’shiqlar: Bu guruhga oilaviy, mavsumiy va mehnat jarayonlariga mos keladigan kuy va qo’shiqlar kiradi. Ular, asosan, mehnat jarayonini yorituvchi

aytimlar, oilaviy marosimlarga hamda mavsumiy bayramlarga bag'ishlangan musiqiy asarlar shaklida namoyon bo'ladi.

b) Erkin mavzuli kuy va qo'shiqlar: Bu guruhga har qanday vaziyatda ijro etilishi mumkin bo'lgan musiqa asarlari kiradi. Ularning tarkibiga qo'shiq, terma, lapar, yalla, ashula kabi turli musiqiy janrlar kiradi.

Birinchi guruh asosan an'anaviy marosim va turmushga xos bo'lsa, ikkinchi guruh mazmunan keng qamrovli bo'lib, tinglovchilarga umumiy estetik zavq bag'ishlaydi.

Birinchi guruh, asosan, xalqimizning kundalik turmushi va an'anaviy marosimlariga chuqur singib ketgan musiqiy asarlardan iborat. Ushbu qo'shiqlar xalqning hayoti bilan chambarchas bog'langan bo'lib, mehnat jarayonlaridagi kayfiyatni yoritish, mavsumiy va oilaviy marosimlarning tantanali ruhini ta'kidlashda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, mehnat qo'shiqlari jamoaviy ishda ruhiy ko'tarinkilikni saqlash va birdamlikni kuchaytirishga xizmat qilgan. Oilaviy marosimlarda esa kuy va qo'shiqlar baxt, quvonch yoki ayriliq kabi his-tuyg'ularni musiqiy ifoda orqali namoyon etgan. Shu tariqa, birinchi guruh musiqiy merosimiz milliy hayot tarzining ko'zgusi sifatida e'tirof etiladi.

Ikkinchi guruh esa mazmunan keng va qamrovli bo'lib, xalqning ijodiy hayotidagi cheksiz erkinlikni aks ettiradi. Bu toifaga oid kuy va qo'shiqlar faqat biror an'anaviy marosim yoki sharoit bilan cheklanmaydi, balki tinglovchining hissiy dunyosini boyitishga, ularning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Qo'shiq, terma, lapar, yalla, ashula kabi janrlar xalq ijodkorligining cheksizligini va ijodiy fantaziyaning kuchini namoyon etadi. Ushbu asarlar odatda sevgi, tabiat go'zalligi, erkinlik, ona yurtga sadoqat kabi keng qamrovli mavzularni qamrab olib, tinglovchilarga estetik zavq bag'ishlaydi. Ayniqsa, terma va laparlar xalqning donishmandligi, ijtimoiy hayotga nisbatan o'tkir fikrlarini yumor yoki o'git shaklida ifodalaydi.

Ikkinchi guruhning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, u faqat tinglovchiga zavq ulashish bilan cheklanmay, milliy o'zlikni anglash, urf-odatlar va qadriyatlarni targ'ib qilishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Har bir kuy va qo'shiqda xalqning ruhiyati, tarixiy xotirasi, shuningdek, hozirgi zamon voqeliklari bilan uyg'unlik mujassam. Shu sababli, bu guruh musiqiy asarlar nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatga ham ega.

Shunday qilib, birinchi guruh musiqasi xalqning an'anaviy turmush madaniyatining ajralmas qismi bo'lsa, ikkinchi guruh ijodiy erkinlik va kenglikni ifodalab, xalqning ma'naviy olamini yanada boyitishga xizmat qiladi. Har ikki guruh ham o'zbek milliy musiqasining betakror jozibasini namoyon etuvchi bebaho xazinadir.

Mumtoz musiqa xonandaligida, o'zbek xalqining eng go'zal urf-odatlarini, milliy ruhiyati bilan bog'liq qadriyatlar yuzaga kelib, xalqning boy musiqa madaniyatini namoyon etadi. Shunday ekan, xonandalik an'anasida mumtoz ashula ijrochiligi yo'nalishlari va uslublari shakllanib, talabalarda "milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish"ga xizmat qiladi.

Maqomlarning dastlabki namunalarini Sharqda hozirgidek nota yozuvi bo'lmagani uchun bizgacha yetib kelmagan. An'anaviy xonandalik san'atiga xos o'quv malakalarini shakllantirish, ularga xalq qo'shiqlarini yakka holda yoki jamoa bo'lib kuylay olish, maqom guruhlarini tashkil qila olish psixologiyasi bo'yicha mukammal bilim berish, jamoaga rahbarlik qila olish xususiyatlarini singdirishda muhim o'rin tutadi.

Talabalarda an'anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish maqom qo'shiqlarini o'rganish, ijro etish, mazmunni anglashga yordam beradi. Bizga ma'lumki maqom qo'shiqlari Buxoro, Xorazim, Farg'ona - Toshkent maqom yo'llari va har bir hududning o'ziga xos yo'li, usullari mavjuddir. Uning ildizi "Shashmaqom" bo'lib, "O'n ikki maqom" sifatida o'z o'tmishiga ega, hozirda Shashmaqom turkumi sifatida yashashda davom etmoqda.

Maqom qadim zamondan sharq xalqlari musiqa janri bo'lib, uzoq madaniy tarixiy taraqqiyot jarayonida musiqa janri sifatida vujudga kelgan. Maqom san'at an'anaviy xonandaikning rivojlanishiga turtki bo'lgan musiqa janri bo'lishi bilan birgalikda musiqashunos, sharqshunos olimlarni diqqatini tortib kelgan.

IX-XIX asrlarda Sharq musiqa merosiga oid ko'plab asarlar va tarixiy-badiiy manbalar yaratilgan bo'lib, ular musiqa madaniyatining rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. O'rta Osiyolik mashhur musiqachilar orasida ajralib turuvchi olimlardan biri Al-Farobiy yosh avlodni tarbiyalash va o'qitish masalalariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy-amaliy g'oyalarni ilgari surgan. Taniqli olim, faylasuf va musiqashunos Abdurahmon Jomiyning "Risolai dar ilmi musiqa" nomli kitobida esa kompozitsiya, lad va ritm nisbatlari haqida muhim fikrlar bayon qilingan. O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili Alisher Navoiy ham musiqa san'ati bo'yicha keng va chuqur bilimga ega bo'lgan. Uning musiqaviy-estetik qarashlari "Sab'ai Sayyor", "Maxhub-ul qulub" va "Xamsa" kabi asarlarida yaqqol namoyon bo'lgan. Ushbu asarlar nafaqat adabiy, balki musiqiy-estetik tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba hisoblanadi.

Shu asosda, bugungi kunda talabalarimizning an'anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish masalalariga oid tadqiqotlar olib borishi nihoyatda dolzarb hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar orqali ular Sharq

musiqa merosining boy an’analari va nazariy jihatlarini chuqur o’rganib, milliy musiqa madaniyatini boyitishda o’z hissalarini qo’shadilar. Shunday ekan, musiqiy madaniyatning tarixiy ildizlarini o’rganish va ulardan ilhomlanib amaliyotga tatbiq etish, yosh avlodni nafaqat bilimli mutaxassislar, balki milliy merosga hurmat bilan qaraydigan barkamol insonlar sifatida tarbiyalashda muhim o’rin tutadi.

Maqomlar va xalq qo’shiqlarining nazariy va amaliy jihatlarini o’zbek-tojik xalqlari musiqa merosining muhim qismini tashkil etadi. Maqom sharq musiqasining asosi bo’lib, ikki yuz ellikka yaqin qo’shiqlardan iborat bo’lgan maqom san’ati nafaqat estetik qiymatga, balki madaniy merosni saqlash va rivojlantirishda alohida o’rin tutadi. Maqom san’atini o’rganish, uning nazariy tahlilini o’tkazish va ijro uslublarini aniqlash, bu boy musiqiy merosni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

O’zining tasavvuf ta’limotidan ilhomlangan Qutbiddin Sheroziy va Abdurahmon Jomiy hazratlari maqom ilmiga oid maxsus risolalar yozib qoldirganlar, ularning asarlari maqom san’atining nazariy poydevorini mustahkamlagan.

XVI-XVII asrlarda yashab ijod qilgan musiqa olimlaridan Najmiddin Kavkabi va Darvishali Changiy maqom qo’shiqlari haqida risolalar yozgan. Kavkabi va Changiy risolalari maqomlarning rivojlanishiga oid muhim ma’lumotlarni o’zida mujassamlashtirgan. "O’n ikki maqom" nomi bilan tanilgan maqomlar tizimi, tarixiy kuy va ashulalar, katta qo’shiqlar, an’anaviy qo’shiqlarni o’z ichiga olib, bizgacha yetib kelgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligini boshqargan Muhammad Raximxon nafaqat hukmdor, balki shoir, bastakor, sozanda va hofiz sifatida ham tanilgan. Uning ijodida “Feruz” I, “Feruz” II, “Feruz” III kabi taxalluslar muhim o’rin tutadi. Hukmdor Xorazm maqomlarini asrash maqsadida maxsus farmon chiqarib, maqomlarni buzganlarni jazolashni qonuniy tasdiqlagan.

XVIII asrning yarimlarida Umarxon hukmronligi davrida Qo’qon xonligida esa Toshkent-Farg’ona maqomlari shakllanib, Shashmaqom negizida ustoz sozanda va xonandalar tomonidan ijro etilgan. Bu davrda maqom san’ati yanada boyib, yangi ijro uslublari va musiqiy turlarni o’z ichiga olgan.

Shunday qilib, maqom san’ati Sharq musiqa merosining beqiyos yodgorligi sifatida o’zining boy tarixiy va madaniy ahamiyatini bugungi kunda ham saqlab qolmoqda.

Sharq musiqasining asosi bo’lmish “Maqom” qo’shiqlari haqida Marog’ali Abdulqodir “Zubdatul-advor” Urumiyyali Safiyuddin “Sharafiyya” egasi, “Nafoyisul-funun” sohibi Muhammad ibni Mahmud, o’zbek musiqiy olimi Kavkabiylar o’n ikki maqom va uning rivoji haqida ma’lumotlar berishgan. Bu haqida Abdurauf Fitrat o’zining “O’zbek klassik musiqa va uning tarixi” [6, 6-bet] nomli risolasida bayon etgan.

Maqom san’ati va uning atroflicha ilmiy tadqiq etish 1920-yillarda dolzarb mavzu sifatida boshlangan bo’lsada, sohada tadqiqot ishlari olib borish, “inson his-tuyg’ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o’ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg’ulariga faol ta’siri” [7, 6-bet] bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jadid ma’rifatparvarlaridan biri Abdurauf Fitratning 1927-yili chop etilgan “O’zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli risolasi muqaddimasida: “O’zbeklarni o’rganish qo’mitasi so’nggi yillarda o’zbek tiliga, adabiyotiga va tarixiga oid anchagina ma’lumot to’plab, yaxshigina natijalar chiqarishga muvaffaq bo’lsa-da, o’zbek musiqamizga tegishli jiddiy tatabbu’otda bo’lina olmadi” . deya e’tirof qilinadi.

Bundan bilishimiz mumkinki o’zbek musiqasining qadimiy shakli maqom deb nomlangan. Abdurauf Fitrat “O’zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli risolasida “maqom” atamasiga ta’rif bergan. Bizning eski kuylarimiz orasida “Rok”, “Qatop-sorang” degan kuylar bor. “Rok” hindcha “Maqom” demakdir. “Sorang” esa, hind cholg’ularidan biridir” [6, 7-bet].

Jadidchilik harakati namoyondalaridan biri Cho’lpon haqida to’xtalgan Is’hoq Rajabov “Butun umrini ishlamay, bekor o’tkazaturgon boylar, boybachchalar, to’ra bolalari, xo’p, xonzodalar bekorchilikdan zerikmas uchun sanoye nafisaga berilar: chalgi chalalar, o’yinga tushalar. sevgi she’rlari to’qiylar, o’qiylar edi” [8, 33-b] deb yo’zib qoldirgan.

San’atshunoslik fanlari doktori Isoq Rajabov “Maqomlar” nomli risolasida maqom atamasiga shunday ta’rif bergan; “Maqomlar - bu xalqlar musiqasining klassik uslubidagi namunalaridir” [8, 4-bet]. Ishaq Rajabov 1963 yilda nashr etilgan “Maqom masalasiga doir” nomli monografiyasida mumtoz musiqa va uning mazmuni, juda aniq, ilmiy bayon etilgan.

Is’hoq Rajabov o’zbek mumtoz musiqasining yorqin vakili, yirik maqomdon, tanbur va dutor sozlarida mohir ijrochi bo’lsa. Ikkinchidan - olim fors-tojik tilini mukammal egallagan, mumtoz she’riyat (aruz) qonun-qoidalarining puxta bilimdoni va ayni vaqtda o’tmishga oid arab imlosida bitilgan yozma manbalarni, shu jumladan, musiqiy risolalarni o’qib, ularni yuqori malakali darajada sharhlay oladigan mutaxassis edi. Is’hoq Rajabov rus olimi A.A. Semenovning Sharqshunoslik institutida 1466-sonli qolyozmasini tahlil etib, maqom turkum sifatida XVI asrda shakllanganligi haqida fikrlarni xat’o ekanligini isbotlagan.

An’anaviy xonandalik tushunchasiga ashula, katta ashula va bastakorlik ijodiga oid musiqa asarlarini ham kiritish mumkin. Ushbu san’at maqomlarni mumtoz musiqa sifatida e’tirof etishga zamin yaratgan.

An’anaviy xonandalikning tarixiy taraqqiyoti davomida yangi iste’dodli ijrochilarni tarbiyalash uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Zamon o’tishi bilan bu san’at yo’nalishi rivojlanib va yangilanib bormoqda, bu esa o’z navbatida talabalarda estetik did va madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

XIX asr oxirlariga kelib, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Hamza kabi yetuk namoyandalar an’anaviy xonandalik maktablarini tashkil qilishga bosh bo’ldilar. XX asr boshli, 1918-yilda Toshkentda Turkiston Xalq Konservatoriyasining ochilishi, Buxoro, Samarqand va Farg’onada musiqa bilim yurtlarining tashkil etilishi, 1960-1961 o’quv yilidan boshlab respublika oliy ta’lim muassasalarida musiqa o’qituvchilarini tayyorlash yo’lga qo’yilgani bu yo’nalishdagi dastlabki qadamlar edi. Bugungi kunda esa musiqa va san’at ta’limi hamda ijrochilik sohasida katta tajriba shakllandi

Xulosa. Davlat tomonidan musiqa ta’limiga berilayotgan yuksak e’tibor va qo’llab-quvvatlash har bir mutaxassisga ruhiy quvvat bag’ishlamoqda. Biroq, globallashuv jarayonida musiqa ta’limi va san’ati sohasida kasbiy kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb bo’lib qolmoqda. 2015-yilda O’zbekiston xalq artisti Izro Malaxov tomonidan AQShda "Shashmaqom akademiyasi"ning ochilishi bu boradagi muhim yutuqlardan biridir. Ushbu ijobiy sa’y-harakatlar maqom va xonandalik san’atining yanada rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Kelgusida bo’lajak musiqa o’qituvchilarini kasbga tayyorlash jarayonida "An’anaviy xonandalik" fanining o’rni juda muhimdir. Ushbu fan orqali qadimdan bugungi kungacha o’zbek musiqasiga tegishli bo’lgan maqomlar va ularning mumtoz musiqa san’ati sifatidagi o’rni, “musiqiy did, musiqiy dunyoqarashning shakllanishida mashg’ulotlardan tashqari va maktabdan tashqari ishlarning qay darajada yo’lga qo’yilganligi” haqida bilim beriladi. Maqomlar ustozdan shogirdga, avloddan-avlodga og’zaki tarzda o’tib kelgan professional (kasbiy) musiqa turi sifatida e’tirof etiladi.

Shunday qilib, an’anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish nafaqat musiqa san’atini o’rganish, balki u orqali umumiy ta’lim va tarbiyaning barcha jihatlarini, shu jumladan, insoniyatni yanada yuksaltiruvchi, ruhiy va estetik jihatdan boyituvchi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o’z navbatida, kelajakda ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning yangi yo’nalishlarini yaratishga imkoniyat yaratadi.

An’anaviy xonandalik madaniyati asrlar davomida shakllangan milliy musiqiy merosimizning ajralmas qismi bo’lib, uning badiiy-estetik xususiyatlari chuqur falsafiy mazmun, nafis ohang va ma’naviy boylik bilan uyg’unlashgan. Ushbu madaniyatning asosiy tamoyillari – ijroning musiqiy tuzilishi, uslubi boyligi, badiiy ifoda vositalari hamda ma’naviy estetik ta’sirchanligidadir. Xonandalik san’atining badiiy-estetik xususiyatlari, avvalo, maqom va xalq qo’shiqlari ijrosidagi nafis uslublar, ohanglarning tabiiyligi va she’riy-musiqiy uyg’unligi bilan namoyon bo’ladi. Xonandalar ijrosida kuy va so’zning o’zaro chambarchas bog’liqligi, ularning ichki ruhiy holatni ifodalash qobiliyati muhim o’rin tutadi. Shu bilan birga, ovoz tembri, ijro texnikasi va sahnaviy madaniyat ham xonandaning san’at darajasini belgilovchi omillardandir.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-aprel PQ-147-son "Ijod maktablari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida" Qarori..
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 30-avgustdagi PQ-289-son “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish va soha vakillari faoliyatini qo’llab-quvvatlash choralari to’g’risida” Qarori.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17- noyabrdagi PQ-3391-son “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” Qarori.
4. “Мақом ижодиётининг долзарб масалалари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари тоъплами // Юнус Ражабий номидаги Ўзбек миллий музыка санъати институти. – Тошкент - 2024.
5. Nurullayev, F. G. Vokal va zamonaviy musiqa (o’quv qo’llanma) - Buxoro: 2020 - 172 b.
6. Abdurauf Fitrat “O’zbek klassik musiqasi va uning tarixi”. – T.: “Fan” nashriyoti. 1993. 56-b
7. Soipova D. Musiqiy-nazariy bilimlarni o’zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.:Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2005 y., -84 bet.
8. Раджабов И. Мақомлар. – Тошкент, 2006. – С. 31-40, 303-318
9. Ramazonova O’X. An’anaviy xonandalik va hofizlik san’ati. Pedagogik mahorat. Maxsus son. 2021. 38-40-b.

“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

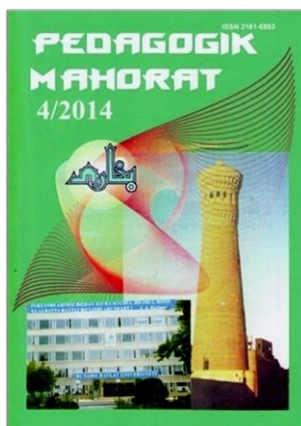
1. “PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 - ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 - ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
 - ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzirimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100350005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2024-yil 12-son (111)</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Nigora SAYFULLAYEVA Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA Musahhh: Sarvinov RAXIMOVA</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 26.12.2024 Bosmaxonaga topshirish vaqti 27.12.2024 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri Q. Murtazoyev ko‘chasi 344-uy.</p>
---	---	--